

MAGYAR
POLIP

A
POSZTKOMMUNISTA
MAFFIAÁLLAM

MAGYAR POLIP

A posztkommunista
maffiaállam

MAGYAR POLIP

*A posztkommunista
maffiaállam*

NORAN LIBRO
Budapest, 2013

Összeállította, szerkesztette
és a bevezető tanulmányt írta
MAGYAR BÁLINT

Társszerkesztő és a szöveget gondozta
VÁSÁRHELYI JÚLIA

Minden jog fenntartva

ISBN 978-615-5274-49-7

© Magyar Bálint, 2013

© Szerzők, 2013

© Noran Libro Kiadó, 2013

• **Tartalom**

Konrád György: Társadalomszobrászat (Előszó)	7
Magyar Bálint: Magyar polip – a posztkommunista maffiaállam	9

1. rész. A maffiaállam rendszerszerűsége és történeti egyedisége

Szelényi Iván: Kapitalizmusok a kommunizmus után	89
Ara-Kovács Attila: Előképek és rémképek	100
Pétervári Zsolt: A korlátlan hatalom hálózata	115
Csepeli György: A maffiaállam használt ruhája	129

2. rész. Jogállam a polip szorításában

Fleck Zoltán: A maffiaállam joga	143
Krémer Ferenc: A rendőrség Orbán Viktor maffiaállamában	154
Bárándy Péter – Bihari István: (Tag)állami szervezett bűn	164
Lattmann Tamás: Európa tehetetlensége a posztkommunista államokkal szemben	177

3. rész. A maffiaállam gazdaság- és szociálpolitikája

Laki Mihály: Az erősek gyöngesége	199
Soós Károly Attila: Sarcolás különadókkal: bevételszerzés, populizmus és az „idegenek” kiszorítása	205
Csillag István: A küldetés: vagyonosodni – Elitcsere családi alapon	222

Becker András: Orbán Zrt.	234
Várhegyi Éva: A maffiaállam bankjai	247
Major Iván: Rezsicsökkentés és különadók a hálózatos ágazatokban	258
Juhász Pál: Történelemformáló ostobaság a magyar agrárkérdésben	268
Krémer Balázs: A maffiaállam társadalomképe és társadalompolitikája	280

4. rész. A maffiaállam szimbolikus, kulturális közege

Gábor György: A kisajátított Isten országa. Szakrális politikai szimbólum – szimbolikus politikai szakralitás	297
Bozóki András: Családi tűzfészek. A kultúra a szimbolikus politika fogságában	346
Vásárhelyi Mária: A médiapolip működése – agy- és pénzmosoda	368
Kozák Márton: A Keresztapa focija	393
Életrajzok	403
Ajánlók	409
Hungarian Polyp. The Post-Communist Mafia State	413
Die ungarische Krake. Ein postkommunistischer Mafiastaat	417
Венгерский спрут. Посткоммунистическое мафиозное государство	422

• Konrád György

• **Társadalomszobrászat (Előszó)**

Jelentős és általam eredetisége okán nagyra becsült könyvet ajánlok a társadalom- és politikaelemzés új irányzatai iránt érdeklődő olvasók és (nem magyar) kiadók figyelmébe.

Az alapgondolat Magyar Bálint szociológus, az egykori demokratikus ellenzék tagja, a Szabad Demokraták Szövetségének egyik alapítója, volt oktatási és kulturális miniszter műve, találmánya még 2001-ből. Azzal, ami ma Magyarországon van, a külföldi megfigyelők nemigen tudnak mit kezdeni, műszavakat, kliséket, hasonlatokat alkalmaznak. Ezt tette, teszi a magyar nyugatos, vagyis a liberális demokrácia értékeivel azonosuló értelmiség zöme is, velem együtt. Csak lassan bontakozott ki az a felismerés, hogy a mai magyar hatalmi rendszer önálló példány, nem másolat, nem a liberális demokrácia torzulata, betegsége, hanem éppenséggel az ellentéte; egy másik eszme megvalósulása, nem útközbeni botlás, hanem úti cél.

Az elhajlás visszaigazításában reménykedni naiv rövidlátás volna, és felelőtlenség az Európai Unió lényegével, a plurális demokráciával szemben. Magyar tézise: Magyarország ma „posztkommunista maffiaállam”. Ez a modell a hatalom és a személyes vagyon együttes koncentrációjával jellemezhető, amely nem a nyugati modell keleties regressziója, hanem a 2010 után uralomra került és jobboldali populistaként jellemzett Orbán-rezsim szisztematikusan megvalósuló terve. Társadalomszobrászat, egy új osztály teremtése.

Az Orbán vezéri uralma alatt álló Fidesz a kommunisták által államosított tőkét nem visszaadni akarta eredeti tulajdonosainak vagy azok utódainak, hanem megszerezni, a törvényesség látszatával saját, személyes tulajdonává varázsolni, és nemcsak a hatalom nélküli tulajdonos, az államtól független civil polgár státusában, hanem a politikai uralom tartós birtokosaként.

A kommunisták a tőkét államosították, a nemzetiszocialisták pedig azt mondták, ők a tőkések fogják államosítani, de az államhatalom és a személyes tulajdon mindkét esetben elkülönült egymástól.

A hatalom is, és a tőke is a miénk lesz – mondják ennek a harmadik társadalomformáló modellnek az ideológusai és megvalósítói.

Új osztály születik, amelyben a zsarnokság és a gazdagság egyesül.

Ezért beszél e kötet maffiaállamról, amely nem valami kriminális kivétel és eltévelyedés, nem szervezett alvilág, hanem szervezett felvilág, törvényesen keletkező új valóság, mert az új maffia az általa hozott kétharmados törvényekkel, mint egykor a kommunisták a proletariátus diktatúrájával vagy a nácik a nemzeti forradalommal, a politikai és a gazdasági hatalom egyesítésének a monopóliumát biztosította magának.

A „posztkommunista maffiaállam” sokoldalúan kifejtett – metaforából rendszerleírássá gazdagodó – modelljét kiváló liberális értelmiségiek tették magukévá, és a saját elemzési területükön ebben a fogalmi keretben értelmezhető, analóg felismerésekre jutottak. Mintegy húsz rangos szerző munkáját olvashatják a *Magyar polip – a posztkommunista maffiaállam* című kötetben, a Noran Libro Kiadó gondozásában.

Ez a gondolatébresztő modell értelmezési lehetőséget kínál az Európai Unióban vagy annak a keleti és déli peremén elhelyezkedő országok tanulmányozására.

Az Unió lényeges kérdése, hogy a nacionalista autokráciák megakasztyák-e a demokratikus föderáció továbbfejlődését, vagy a nemzeti szuverenitás hangoztatott védelmében a politikai uralom megszerzőinek sikerül-e – bár antikommunista retorikájú, mégis a kommunista pártállamra emlékeztető – új típusú autokratikus, nacionalista-etatista-paternalista rendszereket létrehozniuk és fenntartaniuk? Ez az új, éleslátó budapesti iskola érdemben felfrissítheti a társadalomtudományi gondolkodást.

Magyar Bálint

Magyar polip – a posztkommunista maffiaállam¹

1. Milyen rendszerben élünk?

Egy nevesincs rendszerrel nem lehet még személyes viszonyt sem kialakítani, nemhogy politikait. Ha képtelenek vagyunk fogalmilag megragadni a saját valóságunkat, akkor mások valóságának foglyaivá válunk. Ugyanis „*nem létezik a valóság világréptől vagy elmélettől független fogalma*. Ezért inkább egy olyan képet fogadunk el, amelyet *modellfüggő realizmusnak* fogunk nevezni...” – írja a Stephen Hawking – Leonard Mlodinov természettudós szerzőpáros *A nagy terv* című munkájában (Budapest, 2011, Akkord). Másutt még hozzátézik, hogy „nem létezik a valóság modelltől független ellenőrzése. Ebből következően egy jól megalkotott modell létrehozza a saját valóságát. (...) A modellfüggő realizmus nemcsak a természettudományos modellekre alkalmazható, hanem azokra a tudatos és tudat alatti gondolati modellekre is, amelyeket a mindennapi világ értelmezése és megértése céljából mindannyian készítünk”.

Ha a természetben így van, akkor az emberi társadalmakban különösen. Ha ránézzünk valamire, annak tudatunk kognitív mechanizmusai adnak értelmet. Megfelelő nyelvi, fogalmi keret nélkül csak elszenvedjük az értékeinket tagadó, mások által beszélt nyelv által kialakított, ránk kényszerített valóságot. A saját értékrenden alapuló nyelv a legelső és egyben kikerülhetetlen lépés a saját identitásunk és szabadságunk felé. Ez elemi feltétele annak, hogy az egyén vagy egy közösség ne sodródjék egy számára idegen, értelmezhetetlen, mások által diktált nyelven felépített valóságban.

A rendszerváltáskor világosnak tűnt a képlet: az *egypárti diktatúrából*, amelyet a tulajdon állami monopóliuma kísért, átléptünk a magántulajdonra és piacgazdaságra épülő többpárti parlamentáris demokráciába. Ezt a modellt, amelynek a nyugati demokráciák adják a mintáit, liberális demokráciának nevezik, legyen szó akár prezideniális, akár parlamentáris típusú demokráciákról. Hiszen mindegyiknek a lényegét olyan intézményes garanciák képezik, mint politikai oldalon a hatalmi ágak szétválasztásának, a mindenkori hatalom leválthatóságának és a tisztességes politikai verseny feltételeinek, gazdasági oldalon pedig a magántulajdon dominanciájának, a piaci verseny tisztaságának és a tulajdon biztonságának garanciái.

Ha a **liberális demokráciák** normarendszere sérül, a jól működő demokráciákban az intézményes kontroll és a hatalommegosztás mechanizmusai ezt – több-kevesebb sikerrel – gyógyítják. Jól működő demokráciákban a devianciák nem érnek el a rendszert veszélyeztető, kritikus tömeget. Ám ha ezek a liberális demokráciák normáit kikezdő devianciák nemcsak tömegesen fordulnak elő, hanem a kormányzat mainstream értékeit és céljait is alkotják, akkor a domináns jellemzők már egy új rendszert írnak le. Magától értetődik, hogy ezt sokan valamilyen metaforával, analógiával próbálják jellemezni, hiszen az új jelenségeket be kell azonosítani, és ehhez az egykor már átélt mintákat hívják segítségül. Ezért vélik megtalálni egyesek az Orbán-rendszer előképeit például a Horthy-kor Magyarországon vagy a húszas-harmincas évek dél-európai autokratikus korporatív rendszereiben, mint amilyen a portugál, a spanyol és az olasz volt. Másokat a latin-amerikai kvázi vagy valódi diktatúrákra vagy éppen a kommunista rendszerek puhább változataira emlékeztetik a 2010 óta Magyarországon tapasztalt jelenségek. Ezek a történelmi analógiák azonban erősen korlátozott érvényűek, a rendszer egy-egy jelenségének természetét érzékeltethetik ugyan, de a rendszer egészét nem képesek átfogóan leírni.

1.1. A posztkommunista maffiaállam

Amiben ma élünk, az egy **posztkommunista maffiaállam**. E kifejezésben a poszt-kommunista a keletkezésének körülményeire és kiinduló feltételeire utal, vagyis arra, hogy ez az állami tulajdon monopóliumával párosuló egypárti diktatúra bomlása nyomán létrejövő rendszer. A maffiaállam pedig működésének természetét határozza meg. Ami nálunk 1998 és 2002 között elindult, majd 2010 óta kiteljesedik, azt leginkább az egykori Szovjetunió utódállamainak többségében történelemmel lehetne rokonítani, csak a rendszerváltás óta nálunk bejárt – politikai evolúciós – út volt más. Magyarország esetében tehát nem pusztán torzult, csonkolt vagy deficitese demokráciáról van szó, hiszen az még mindig demokrácia lenne, ha korlátozott is. Ez a rendszer azonban, amelyet maffiaállamként jellemezhetünk, nem fér bele a demokrácia és a diktatúra viszonyát tárgyaló hagyományos értelmezési keretbe. Ráadásul azokba a korrupciós rangsorokba sem illeszthető bele, amelyeket nemzetközi szervezetek készítenek a világ országairól, hiszen ilyenkor azt feltételezik, hogy valamely azonos minőség különböző fokozatairól van szó. Ezzel szemben **a magyar polip, a szervezett felvilág** egészen más minőség, amelynek e rangsorok inkább csak elrejtik a lényegét. Ezt az új minőséget határozott rendszerspecifikumokkal, egy újfajta magyarázó keretben lehet csak leírni.

A szervezett felvilág modellje a rendszer egészére próbál koncentrálni, nem pusztán egyes jelenségekre, amelyek esetleg más rendszerekben is előfordultak, ám a történelmi előképek más vonatkozásban, lényegüket tekintve alapvetően különböznek a kiépülő maffiaállamtól. Ennek fő jellemzője a cselekedeteit mindenekelőtt meghatározó hatalmi-vagyonosodási logika, amely a politikai hatalom és a családi gyarapodás együttesét

a központi politika rangjára emelt maffiakultúrával működtetett állami eszköztárral, erőszakmonopóliummal valósítja meg.

1.2. A korrupció evolúciós típusai

A hétköznapi korrupció esetében magánérdek illegitim módon érvényesül az állami és önkormányzati elosztással, megrendelésekkel, koncessziókkal és jogosultságokkal kapcsolatos döntésekben, így illegális csereügyletek jönnek létre egymástól elkülönülő gazdasági szereplők és különböző szintű állami tisztviselők, hivatalnokok között. A hétköznapi korrupció egyedi jelenségek sorozata: egy döntésre jogosult hivatalnok pénzt vagy más előnyöket kér vagy fogad el azért, hogy egy ügyet a korrumpáló számára kedvezően intézzon el. Egy rendszert akkor tekintünk korruptnak, ha sok ilyen eset fordul elő, vagy ha állampolgári, üzleti ügyeket jószerivel csak kenőpénz ellenében lehet elintézni. A rendszerváltás kegyelmi pillanatában még erős volt a remény, hogy a pártállami rendszer eltűnésével a döntések a verseny, illetve a méltányosság alapján a nyilvánosság előtt születnek meg. De még a világ bejáratott demokráciáiban is vannak megvesztegethető tisztségviselők. A rendszerváltás utáni évek átalakuló Magyarországról sem az volt a polgárok élménye, hogy hivatalnokai megvesztegethetetlenek lettek volna. Tulajdonhoz, soha vissza nem fizetett hitelhez, a legkülönfélébb előnyökhöz lehetett politikai kapcsolatok révén jutni, de bármily nagy számban fordultak is elő korrupciós esetek, ezek nem álltak össze rendszerszervező erővé. Mert ugyan mérgezi a közéletet, ha egy megbízás elnyeréséért meg kell kenni az ügyintézőket, de ha az a vesztegető és a vesztegetett magánakciójaként történik, még nem ássa alá a demokratikus berendezkedés alapjait. Mert még nem érintik a rendszer lényegét, hiszen egyelőre világos, hogy az elvárt, legitim viselkedési normák megsértéséről van szó. (A pártfinanszírozási korrupció – amely a bejáratott demokráciákban is előfordul – csakúgy, mint a hivatalnoki korrupció, egyaránt devianciának minősül.) Az állami védekezésen túl ezek visszaszorítására szoktak korrupciófigyelő szolgálatokat működtetni, amelyek a sajtó tényfeltáró tevékenysége és egyéb technikák révén próbálják leleplezni és a nem nyilvános szférából a nyilvánosba átemelni a korrupció megnyilvánulásait, feltételezve, hogy a leleplezés nyomán a bűnös elnyeri méltó büntetését.

A szocialista rendszernek a korrupció egyenesen rendszertipikus velejárója volt, amelynek a „harmadik gazdaság” kategóriájával leírt formái csaknem egyenletesen hatották át – a portástól a bürokratán át a párttitkárig – a társadalom egészét. Az állami monopóliummal együtt járó hiánygazdaságban a gazdasági kapcsolatok szinte minden pontján volt valakinek valamilyen áruba bocsátható jószága vagy szolgáltatása, amelyért borralalót, hálapénzt vagy korrupciós járadékot szedhetett. Ez a rendszer kvázi egalitárius módon működött, hiszen az állami tulajdon monopóliumára épülő gazdaságban a felső vezetők illegitim vagyonosodási lehetőségei is erősen korlátozottak voltak,

miközben minimonopóliumaik révén a rendszer alsóbb régióiban lévő százezrek is szedhettek „járadékot”.

A rendszerváltás azonban nemcsak a vagyonok, hanem a korrupcióképes pozíciók tekintetében is korábban nem tapasztalt egyenlőtlenségeket eredményezett. Miután a hiánygazdaság a magánpiaci szereplők egymás közötti érintkezésében felszámolódtott, a korrupció tere az állami-önkormányzati és a magánszféra közti érintkezés kereskedelmi kapuira szorult vissza. De ebben a cserekereskedelemben a megrendelői oldal már nem az egykori Kádár-rendszer kifizetője volt, hanem egyre inkább a vagyonosodó vállalkozók köre, az önkormányzati üzemhelyiségek kis bérlőitől a törvényi szabályozást megrendelő mogulokig. A rendszerváltást követően átalakuló hétköznapi korrupcióban tehát egyrészt szűkült a korrumpálandók köre, elveszett össznépi jellege, és alapvetően a közigazgatás szereplőjéhez és a széles értelemben vett politikai osztályhoz kötődött. Másrészt átalakult a korrupció által érintett döntések szerkezete, a hétköznapi fogyasztáshoz kötődő előnyökkel szemben a vagyonosodási versenyben előnyöket jelentő állami segítség került előtérbe, mint például a privatizáció, az állami és önkormányzati megrendelések, tenderek, ingatlanátvételések, hatósági engedélyek. Harmadrészt jelentősen megnövekedett az egyedi korrupciós döntésekkel elérhető haszon: már nem a fehér porcelán végcsészét lehetett pult alól megkapni, hanem a gyárat, amely azt előállítja, a hozzá való üzletlánccal együtt, állami hitelből. A szerepek azonban ekkor még nem keveredtek.

A pártfinanszírozás anomáliáit téves és hiányos előfeltevések okozták. A nyugati minták alapján a rendszerváltáskor élt a feltételezés: a pártoknak a **tagdíjajkából**, illetve **legális adományokból** jelentős bevételeik lesznek. Bár nyilvánvaló volt, hogy az MSZMP egykori nyolcszázezres taglétszámát a rendszerváltás utáni pártok együttesen sem érik el, arra nem gondoltak, hogy az 1990–91-es csúcson is annak csak a tizedéig jutnak. Ezt követően folyamatosan csökkent a pártok tényleges taglétszáma, sőt, a kampányidőszakon kívüli csökkenő közéleti aktivitás, a romló jövedelmi viszonyok, a növekvő munkanélküliség és infláció következményeként csak szimbolikus mértékű tagdíjat szabhattak meg, mert ha nem ezt teszik, azzal mintegy a fizetni nem tudó tagokat zárták volna ki a pártjaikból. Ennek viszont a szervezeti és kommunikációs vesztesége sokkal nagyobb lett volna, mint az erőltetett tagdíjbevételekből származó haszon. Az új politikai pártok későbbiekben csökkenő tagsága értelemszerűen csökkenő tagdíjbevételel párosult, aminek eredményeként a minimális szervezeti infrastruktúra fenntartása is nehézségekbe ütközött.

Az állami pártfinanszírozás éves költségvetési rendszere ugyanakkor **a választási kampányok** igényeire sem volt tekintettel, a növekvő kampányköltségek állami költségvetésből finanszírozható hányada már 1994-től elenyésző volt. Kezdetben a pártok által a választási kampányra fordítható költségeket nem maximálták. Erre csak 1996-ban került sor, amikor is a limitet – 2013-ig érvényesen – jelöltként egymillió forintban húzták meg. Ez nemcsak azért vált problematikusá, mert nem követte az akkor még kétszámjegyű inflációt, hanem azért is, mert a választási kampánnyal valamilyen

módon összefüggő kiadások túlléptek mind a jogilag kampányidőszakként meghatározott időkereten, mind pedig a szűken vett kampányesemények körén. Mindez egyszerre eredményezte a kampánykiadások eszkalálódását és az elszámoltathatóság ellehetetlenülését. Az Állami Számvevőszéknek ráadásul csak a pártok bevallott kampányköltségeinek ellenőrzésére volt jogosultsága, vagyis pusztán arra, hogy a pártok által közölt tételek összeadásának helyességét vizsgálja.

A hivatalos pártfinanszírozás szükségességének következtében az országos lefedettségű pártok eleve működésképtelenné váltak volna, ha csak tagdíjakból és állami támogatásból gazdálkodnak – holott egy kisebb város polgármesteri hivatalában több alkalmazott dolgozott, mint a legnagyobb rendszerváltó pártok országos apparátusában. Mivel szükségképpen pótlólagos forrásra szorultak, és a hivatalos költségvetésen kívüli pénzügyeik gyakorlatilag ellenőrizetlenné váltak, felpuhult a gazdálkodásuk költségvetési korlátja. A bevonható forrásoknak az adott párt tényleges és várható politikai befolyása, valamint erőszakossága – valójában szinte csak az önkorlátozása – szabott határt vagy adott ösztönzést.

A pártok várható tagdíj- és költségvetési bevételei nem fedezték az alapvető működésen túli kiadásokat. Az igen tetemes választási kiadásaikból visszakövetkeztethető láthatatlan bevételek mellett a jelentős hitelfelvétel is a finanszírozási rendszer részévé vált. Ezeknél már eleve azzal kalkuláltak, hogy adósságaikat a többnyire ingyen vagy kedvezményesen kapott ingatlanjaik értékesítésével vagy – hatalmi pozícióba kerülve – kapcsolati tőkével törlesztik. Miközben a politikai rokonszenv alapján nyújtott, **ellen-szolgáltatás elvárása nélküli párttámogatás elsorvadt, a pártok eladósodása nőtt, és a pénzszerzéssel járó korrupció szükségszerűen terjedt.** Az állami támogatásokon kívüli bevételek súlypontja nemcsak a tagdíjakról tolódtott el az egyéb, a gazdaságból származó támogatás irányába, hanem ez utóbbin belül is egyre erősebben jelent meg a más típusú közvetlen érdekeltség és a viszonyosság is. Az ilyen kapcsolatok magukban hordták nemcsak a pártok törvényeket megkerülő gazdálkodását, hanem a politikai osztály tagjai személyes korrumpálódásának lehetőségét is.

Ahová már nem értek el a központi pártfinanszírozás forrásai, ott még nagyobb volt az összefonódás veszélye. Mivel a települési önkormányzatok, polgármesterek választási kampánya is jelentős költségeket igényelt, és a helyi pénzek felhasználásában még közvetlenebb az átfedés a lehetséges támogatók és a viszonyossági alapon kedvezményezett közt, a központi pártfinanszírozás anomáliái végiggyűrűztek az országon. Ez bár általános volt, és nagymértékben előidézte a politikai osztály hitelvesztését, **rutinszerű működése** mégsem vált a politikai/hatalmi célokat meghatározó **rendszereszerű működéssé.** Inkább csak egy központilag lazán kontrollált, a pozícióit kaotikus autonómiával kamatoztató, sokszor önmagán belül is versengő világot alkotott. Jövedelemteremtő szervezeteket, cégeket nem hozott létre, csak esetleg járadékoltatott, még ha nagy rendszerességgel is.

A szervezett alvilág megjelenése ehhez képest minőségi ugrás, amikor is szervezett bűnözői csoportok immár módszeresen próbálják befolyásuk alá vonni a közhatalom

szereplőit. Ha sikerrel járnak, akkor beszélhetünk arról, hogy a szervezett alvilág utat talált a közhatalom felső, politikai szféráihoz, és már nem pusztán egyedi – hozzáférési, elosztási – döntéseket próbál meg befolyásolni, hanem a szabályok kialakításának rendszerét, a jogalkotást is. Ilyenkor elég nehéz éles határvonalat húzni a legitim lobbizás és a szervezett alvilág megvesztegetéssel, zsarolással történő nyomulása között. Tevékenysége – a hétköznapi korrupcióval szemben – nem pusztán a felek önkéntes megegyezésén, törvénytelen előnyök kölcsönösségén alapul, hanem fenyegetéssel, erőszakkal kényszeríti ki akarata érvényesülését: zsarol, védelmi pénzt szed, nagy haszonnal kecsesgető üzletágakat igyekszik ellenőrzése alá vonni. Klasszikus példája ennek az olasz maffia – a polip kifejezés is onnan ered –, ahol a polip karjai alulról fonódnak a politika világára. A szervezett alvilág már veszélyes, nehezen felszámolható jelenség, de csak akkor változtatja meg a jogállamra jellemző alapfelállást, ha képviselői bekerülnek a politikai hatalomba. Lehetnek – akár szép számban is – megvásárolható tisztségviselők, politikusok, mégis csorbítatlan maradhat a hit, hogy az állam küzd a maffia ellen, azaz az egyes ember megtévedhet, de az intézmények harcban állnak a szervezett alvilág bűnözőcsoportjaival. Ilyenkor a képlet még egyértelmű: a szervezett alvilág, a maffia módszerei nem képeznek rendszerszerűen követendő mintát a közhatalom politikai erői számára. Ha azonban az infiltráció tartósan átlép egy határt, és a politikai döntéshozók felső rétege a gazdasági – tehát nyilvános politikai szerepet nem vállaló – maffia által beszervezetté válik, akkor az állam foglyul ejtéséről, angol kifejezéssel, *state capture*-ről van szó. Ilyenkor törvények sorát hozhatják illegitim magánérdekeket szolgálva.

Bár a rendszerváltást követően nálunk is megjelentek a politikát befolyásolni akaró szervezett alvilági csoportok, *state capture*-ről Magyarországon nem beszélhetünk. Igaz, az 1990-es évek első felében – a nem éppen spontán joghézagokat kihasználva – születtek vagyonok olajszókitésből, az éjszaka világában vagy épp őrző-védő szolgáltatásokból, a szervezett alvilág nem törekedett primer politikai szerepre, pusztán illegális tevékenységét akarta biztonságban végezni. Vele a rendszerváltás utáni új politikai elit részben leszámolt, részben keretek közé szorította és domesztikálta: az olajszókitésből származó hatalmas jövedelmeket lehetővé tévő csapat végül 1995-ben a törvényhozás zárta el, az obszitos titkosszolgálatosokból és rendvédelmesekből verbuválódott őrző-védők közötti piaci háborúk és leszámolások nyomán pedig volt, akiből börtöntöltelék lett, volt, akiből miniszter.

A szervezett felvilág már messze túlmutat a pártfinanszírozás anomáliáin és az alvilág politikát befolyásolni kívánó törekvésein, hiszen a viszony megfordul: nem a pártfinanszírozás igényei által generált illegitim források egy része válik magánvagyonná, hanem egy politikai párt döntéshozó potenciálját használják magánvagyonok grindolására. Nem rejtett alvilági törekvések torzítják a döntések tartalmát, hanem eleve, célirányosan illegitim, partikuláris érdekekhez igazodik a szabályozás és kormányzás.

Az elburjánzó korrupció klasszikus világát az egymással versengő kisebb-nagyobb illegális tranzakciók szövevénye jellemzi. Az első evolúciós típus a szabad versenyes korrupció világa. A második a maffia alvilági csoportjainak meg-megújuló háborúkkal,

leszámolásokkal kikényszerített, lokális-parciális monopóliumokból álló oligopolisztikus világa. A harmadik evolúciós típus azonban már felszámolja az oligarchák anarchikus, Csák Máté-s világát, függelmi rendbe szervezi, nemzeti szinten centralizálja és államilag monopolizálja a korrupció gyakorlatát. Nem a korrupció mint olyan ellen küzd, hanem az engedélye nélküli, partizánkodó korrupció ellen.

Ez már nem a klasszikus hétköznapi vagy avilági eset, hiszen ezen a „fejlettségi fokon” a korrupció rejtegetni való devianciából egyszeriben az állami politika rangjára emelt rendszerré válik. Itt már nem az oligarchák vonják ellenőrzésük alá az államot, hanem egy politikai vállalkozás teremt magának oligarchakinevezési jogot. Vagyis nem egy gazdasági érdekcsoport veszi át az egyébként tőle személyileg és szervezetenként különálló politika bizonyos szegmensei fölötti rendelkezést, hanem **egy politikai vállalkozás maga válik egyúttal gazdasági vállalkozássá is**, foglalul ejtve mind a politika, mind a gazdaság világát, és az államhatalom teljes fegyvertárával építve a maga maffiára jellemző kultúráját és befolyását. Az első Fidesz-kormány idején, 1998 és 2002 között, ennek még erős intézményi korlátai voltak, hiszen bár erodálódott a demokratikus intézményrendszer, azt a kétharmados törvények még – úgy-ahogy – fenntartották. 2010 óta azonban teljes intenzitással folyik a maffiaállam kiépítése.

A maffiaállam esetében a magánérdek már nem esetlegesen, alkalmilag lép a közérdek helyébe, hanem rendszerszerűen és tartósan. Tevékenységének gyakorlatilag nincs olyan területe, amely ne a hatalmi és vagyonosodási szempontoknak lenne alávetve. ***A maffiaállam a parazita állam privatizált formája.***

2. A harmadik Magyar Köztársaság 2010-es összeomlása

Meg kell értenünk, hogy „az elmúlt két zavaros évtized”, hogy a Fidesz kifejezésével éljünk, miért lehetett érzelmi-politikai hívószó. Azért, mert a kelet-európai országokban – így Magyarországon is – bár a rendszerváltás során létrejött a nyugati típusú demokrácia mintaszerű politikai intézményrendszere, mégis tovább éltek azon keleties stílusú magatartásformák, amelyek mentén újrapendeződtek az egyéni pozíciók és élethelyzetek. ***Egy nyugatias politikai berendezkedés küzdött egy keleties vagyoni- és tulajdonszerzési mintával***, amelyben a választások és kormányváltások nem pusztán az azonos értékrenden belüli kiigazítási eljárások rutinszerű állomásai voltak – egyébként egy konszenzusos társadalmi modell mentén –, hanem a tulajdon és az új vagyoni pozíciók megszerzéséért folyó harc elkeseredett ütközetei. Ebben a küzdelemben a nepotizmus – a politikai elit által felerősített és folyamatos társadalmi és politikai turbulenciát okozó – keleties mintái kikezdték és végül is jórészt felzabálták a rendszerváltás során létrejött nyugatias politikai intézményrendszert. A folyamat, tapasztalhatjuk, előrehaladott

stádiumban van. Persze jogos kérdés, hogy a nyugatias intézményrendszer és a keleties kultúra küzdelméből miért ez utóbbi látszik győztesen kikerülni.

Az összeomlásnak és a Fidesz kétharmados győzelmének magyarázatához egyrészt el kell tudnunk különböztetni az egyes politikai szereplők felelősségét (a kormánypártok bűneit, hibáit, tehetetlenkedését stb.), illetve a Fidesz tudatos, a liberális demokrácia intézményrendszere elleni háborús stratégiáját), másrészt a magyar társadalom szerkezeti és tudati állapotából következő szociológiai okokat, amelyekre egy offenzív jobboldali politika építhetett. Mindezzel együtt az okok szerencsétlen együttes fennállása kellett ahhoz, hogy a harmadik Magyar Köztársaságot elérje a maffiaállam végzete. Ami a volt Szovjetunió köztársaságainak nagy részében egyenes vonalú fejlődés volt, nálunk kerülő úton látszik végbemenni. Ennyiben **ami nálunk bekövetkezett, nem volt végzetserű.**

2.1. A magyar társadalom értékszerkezete

Egy a magyar társadalom értékszerkezetét nemzetközi összefüggésbe helyező kutatás² megrajzolja azokat a kereteket, amelyek a liberális demokrácia és a szabad versenyes piacgazdaság iránti tartós elkötelezettség kemény korlátait jelentik. A kutatás által leírt jellemzők időben alig változnak, hiszen a nyolcvanas évek elejétől a 2009-es volt az ötödik adatfelvétel. Az elemzés a liberális demokráciák nyugatias értékészletére építők számára azt a kijózanító helyzetet mutatja, hogy az értéktérképeken Magyarország legközelebbi értékszomszédai a keleti ortodox kultúrájú országok, mindenekelőtt Moldova és Bulgária, valamint Ukrajna és Oroszország. Az értéktérképeken tőlünk jóval távolabb helyezkednek el nemcsak a Lajtán túli, de a közép-európai nyugati keresztény-zsidó kultúrájú országok is. A magyar társadalomra jellemző értékszerkezet még a Nyugat periferiájától is messzire esik. A kutatás részletei azt mutatják, hogy az egyébként a nyugatihoz hasonlóan szekularizált Magyarországot a gondolkodás zártsága tolja messze a Kelet felé: a magyar állampolgárokat a szabad véleménynyilvánítás melletti elkötelezettség, a közügyekbe való beleszólás igénye, a szabadságjogok gyakorlása, az emberekbe vetett bizalom, a más gondolkodásúak tolerálása és a saját sors irányíthatóságába vetett hit csak annyira jellemzi, mint a moldovaiakat, s messze nem olyan mértékben, mint akár szlovák vagy szlovén szomszédainkat.

De a Medián Közvélemény- és Piackutató Intézet egy 1991-es felmérése³ szerint még a liberális párt, a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) akkori harmincezer tagjának is mindössze 5 százaléka képviselt az emberi jogi és gazdasági kérdésekben egyaránt következetesen liberálisnak tekinthető értékrendet. A Republikon Intézet 2013-as liberalizmus-értékvizsgálata⁴ pedig azt mutatja, hogy bár a magukat liberálisnak tekintők aránya 14 százalék, az emberi jogi liberálisoké pedig 18 százalék, a kapitalizmus iránt elkötelezetteké már csak mindössze 5 százalék. A liberális értékrend három dimenziójából legalább kettőt képviselők aránya el sem éri az 5 százalékot. Pedig a nyugati

típusú liberális demokráciák stabilitásának feltétele épp az emberi jogi és a szabadpiaci értékek melletti együttes tömeges elköteleződés és annak tudatosulása.

2.2. Jobb- és baloldal: két anakronizmus viaskodása

„[A] rendszerváltást követő húsz évben – írja Kis János⁵ – két anakronizmus viaskodott egymással és tartotta egyszersmind életben egymást: a Horthy-korszakba visszavágyó jobboldali és a Kádár-korszakról leválni nem tudó baloldali gondolkodásé.

A »rövid 20. század« magyar történelmét a jobb- és a baloldal közti hadiállapot uralta. Hol az egyik, hol a másik oldal kerekedett felül; hol az egyik, hol a másik verte szét ellenfelét. (...) Az 1989 utáni rendszer volt az első, mely az egykor élet-halál harcot vívó feleket békés – periodikus választásokhoz kötött – versenyre kényszerítette. A vesztesnek most először kellett tudomásul vennie, hogy ellenfele legitim módon alakít kormányt. (...) Ennek a külső nyomásnak kellett volna belső indítékká lefordítódnia.

Várható volt, hogy a politikai szabadságjogok alkotmányos garantálása felszínre segíti a kibeszéletlen sérelmeket. A sebek felfakadása azonban hozhatott volna tisztulást és kiengesztelődést is; elvégre a háborúság letűnt korszakokhoz kötődött, a demokrácia játékszabályai pedig végső soron a két oldal összeszokásának kedveztek. Csakhogy a múlt megelevenedésével életre keltek a régi keletű kölcsönös félelmek is, s ezek nem kioltották, hanem megerősítették a két oldal egymást kizáró anakronizmusait. A Horthyt kormányzati részvétellel újratemető, Teleki Pálnak, Wass Albertnek szobrot állító jobboldal viselkedése láttán a baloldal igazolva látta háború utáni múltját. A gulyás-szocializmusról ábrándozó baloldal viselkedése láttán a jobboldal igazolva látta háború előtti múltját.

A jobb- és a baloldal apologetikus viszonya saját múltjához önmagában is sokat ártott a demokratikus közszellem meghonosodásának, mert antidemokratikus viszonyokat idealizált. Ám ezen túlmenő kárt is okoztak, mert a kétféle múlt nem egyesíthető egyazon politikai közösség közös hagyományává. (...)

Ugyanakkor (...) a demokratikus rendszer normái és működési szabályosságai szembementek az egymást kizáró és épp ezáltal életben tartó anakronizmusokkal. A történet kimenetele nem volt eleve eldöntve. A régi jobb- és baloldal egyaránt antidemokratikus volt; a '89 utániak egyszerre éltek a múltba forduló – demokrácia-idegen – nosztalgiáiknak és kezdtek beletanulni a demokratikus politikába. Volt idő és alkalom az anakronizmusok korrigálására (...)

A rendszerváltás utáni magyar jobb- és baloldal viszonyát kezdettől fogva áthatotta a kölcsönös félelem, hogy a másik az alkotmányos keretek áttörésére *készül*. 2006 őszén mindkét oldalon szilárd meggyőződésé vált, hogy a másik *már át is törte* az alkotmányos kereteket. A jobboldali mitológéma szerint a baloldali kormány megmutatta igazi, rendőrállami arcát. A baloldali mitológéma szerint a jobboldali ellenzék megmutatta igazi, puccsista arcát. Innentől kezdve már semmi nem fékezte a »hideg polgárháborút«.

Ugyanakkor az egymásnak feszülő mitológéák hitelességét a két táborban nem befolyásolta, hogy e félelmek mennyire voltak indokoltak vagy alaptalanok, s hogy politikai vezetők által őszintén átéltek vagy csak színleltek. (Az viszont tény, hogy az 1994 és 1998 között kétharmados parlamenti többséggel rendelkező szocialista–liberális koalíció önkorlátozó módon nem élt alkotmányozó erejével, miközben 2010 után a Fidesz a „kétharmados fülkeforradalomra” hivatkozva hajtotta végre alkotmányos puccsát.)

2.3. A racionális közbeszéd szétesett terei

Nincs társadalmi integráció nyelvi integráció nélkül, amelynek alapját az általánosan elfogadott közbeszéd jelenti. Az 1980-as évekre még a puha diktatúra viszonyai között kialakult az a szekuláris, racionális, nyugatias közbeszéd, amelynek a tetején csak mint hab a tortán díszelgett a hivatalosság egyre kevésbé komolyan vett apparatcsik nyelve. A liberális, demokratikus ellenzék nyelve fokozatosan defenzívába szorította a hivatalosság nyelvét, és a békés rendszerváltás tárgyalásain a reformkommunisták át is estek a részleges nyelvcsere. A szabaddá váló sajtó pedig ezt széles körben közvetítette. Csakhogy a nyugatias, racionális nyelvkészlet homogenitása elfedte a társadalmi értékrend megosztottságát, erősen keleties jellegét. Ez az illúziók, a politikai érzéki csalódások kora. A bukott rezsim nyelve kikopott, a szocialistáknak mind a mai napig nincs saját nyelvük, ugyanakkor többé-kevésbé átvették a szekuláris, racionális, nyugatias közbeszédet. Kezdetben az avított – vagy akár ordas – eszmék nyelve a politikai szubkultúrába szorult, és legfeljebb kampányok idején tört a felszínre. Majd csak a politikai eliten belüli elkeseredett harc szabadította ki onnan, és tette a verbális agressziót a végletes politikai, társadalmi polarizáció eszközévé.

Megszületett a párbeszédképtelen értékrendeket képviselő, **többnyelvű nemzet**. Amikor két eltérő funkciójú nyelv két politikai tábor nyelvévé válik, már nyelvi síkon lezajlik a politikai küzdelem.

A „**balliberális**” tábor nyelvének funkciója az értelmezés és megvitatás. Eszközei révén, amelyek leíróak, elemzők, kritikaiak, vitatkozóak, **racionális identitásképző**. Valójában nincs a nyelv racionális üzenetén kívüli szimbólumrendszere, amelyre reflektálhatna. A racionális közbeszédnek ez a nyelve azonban fokozatosan egy értelmiségi szubkultúrába szorult.

A **jobboldali tábor nyelvének** funkciója az összetartás és toborzás. Eszközei révén, melyek rámutatóak, felmutatóak, címkézők, stigmatizálók, **szimbolikus identitásképző**. Így ez a nyelv képes volt reflektálni az adott ideológia nyelven kívüli képi, rituális, emocionális világára, s mintegy konzisztens rendbe zárva azt, kezdett uralkodó nyelvvé válni.

A liberális demokrácia eróziója a nyelvének kiszorulásával kezdődött. Ez a **racionális köz- és párbeszéd alkonya**, amikor az érvelő, intellektuálisan konzisztens beszédet felváltja a fragmentált, narratívaközpontú, stigmatizáló nyelv, amely hatásos eszköz a leegyszerűsített, érzelmi konzisztenciát teremtő ideológiák támogatására. Ez a nyelv belátás és érvelés helyett hitet, összemérhetőség helyett harcot közvetít.

A Fidesz a hideg polgárháborúját nyelvi hadviseléssel alapozta meg, melynek során a „balliberális” oldal úgy szenvedett nap mint nap vereséget, hogy még csak nem is tudott róla.

A közbeszéd deracionalizálása mögött persze a politikai küzdelemnek a liberális demokráciát szétfeszítő szavazatmaximalizáló racionalitása áll. Miután a választások kimenetele a posztkommunista államokban sokkal mélyebben érinti az életfeltételeket, mint a megállapodott nyugati demokráciákban, a választási küzdelmeket egyfajta eszkalálódó „ígéretcunami” jellemezte, ami felemésztette a gazdasági-társadalmi kihívásokra adandó racionális válaszok politikai bázisát.

Magyarországot nem csupán a rendszerváltáshoz vezető, a transzformáció révén látványossá váló, majd a 2008-as gazdasági válság sújtotta, hanem több mint egy évtizede **a populizmus csapdája** is. A csapdahelyzet abban áll, hogy Magyarországon a közel nyolcmillió szavazásra jogosult állampolgárból alig másfél milliótól származott a személyi jövedelemadó nyolcvan százaléka. Az 1998-at követő három országgyűlési választás fő kérdése az volt, hogy a nagy pártok mekkora részesedést ígérnek az adófizetők pénzéből az adót nem fizetőknek. A két győzelemre esélyes erő, a Fidesz és az MSZP egyaránt populista retorikát használt, és 2000 után kormányon is nagyrészt „osztogató-fosztogató” politikát folytatott.

A Fidesz menetelése a liberális értékrendtől a jobboldali értékrend felé egyben a racionális érveken alapuló politikai közbeszédétől a populizmus irányába vezető út szisztematikus bejárását is jelentette. Kezdetben a liberalizmus nemzeti jelzőjével különítette el magát a liberális demokrácia és a szabad-piacgazdaság érték- és érvkészletétől, szimbolikusan is erősítve a nemzeti retorikát. Az eredmény felemás lett: bár a nemzeti populizmus – kiegészítve a Fideszen belüli hatalmi technikáknak az egész jobboldalra történő alkalmazásával, a jobboldal megosztását fenntartani kívánó személyek, szervezetek ledarálásával – elegendő volt a legszélesebb egységes politikai tömb létrehozásához, de az abszolút politikai többség eléréséhez még nem. Mint a 2002-es választási vereség mutatta, „sokan voltak, de nem elegendő”. A tapasztalatot erősítette a kettős állampolgárságról szóló, a nemzeti és a szociális populizmus konfliktusaként leírható 2004-es népszavazás is. Ezt követően már tudatosan és önkorlátozás nélkül épített a Fidesz arra, hogy **a nemzeti populizmust a szociális populizmussal elegyítve** igyekezzen megnyerni a Kádár-kor biztonsága iránt nosztalgiait érző, a jobboldallal szemben immúnis, addig többnyire a baloldalra szavazókat is. A nyitást nemcsak a „rosszabbul élünk, mint négy éve” 2006-os választási jelszavának demagógiája jelezte, hanem az elegáns, sötét öltöny lecserelése nyakkendő nélküli, lila csíkos ingre és szürke kockás terülénzakóra. Ettől kezdve a célközönség nem a racionális közbeszéd érvelő világát képviselő autonóm „polgárok”, hanem a populista ígéretekben hinni vágyók, „a zemberek” lettek.

A nemzeti és a szociális populizmus közös nevezője a saját sorsunk iránti felelősség áthárítása másra: **a „balsors tépte” magyar nemzet és az egzisztenciálisan kiszolgáltatott kisember egymásra találása**. Végeredménye pedig a szembenézés, az önreflexió szisztematikus száműzése a magyar politikai kultúrából. Márpedig a méltányos

mérlegelésre, a racionális érvelésre, az önreflexióra, mi több, az öniróniára képtelen egyén és nemzet kiskorú. Az önreflexió hiányából következő tanulás- és megújulásképtelenség versenyre épülő világunkban mind az egyénnek, mind a közösségnek leküzdhetetlen hátrányt jelent. Az önmagáért vállalt felelősséget feladó, magát az állami gondoskodásra bízó nemzet és egyén számára nélkülözhetetlen a meseszerű narratíva arról, hogy ki és miért tette tönkre a sorsát, és lopta el a szerencsését. A parttalan önfelmentéstől pedig egyenes az út az indulati bűnbakképzéshez: idegenszívűek, komcsik, bankárok, oligarchák, offshore-lovagok, liberálisok, zsidók, melegek, cigányok, sőt lehet bárki, akár a nem is létező pirézek (akikkel szemben a lakosság kétharmada elutasító⁶). Ők mind-mind okolhatók a saját szerencsétlenségünkért. S ha a politikai elit nem vállalja, hogy tudatosan szembemenjen e bennünk élő önfelmentő ösztönnel, hanem – hol hársányan, hol csak kikacsintva – erősíti azt, akkor a politikában és a közéletben egyaránt felszámolódik az értelmes beszéd és az egymás iránti – bár kritikus, de mégiscsak – méltányos viselkedés kultúrája.

A Fidesz felismerte az önfelmentésben rejlő, a saját sorsunk alakulásáért másokat okoló, pszichológiaiból politikaivá konvertálható erőt, és erre tudatosan épített. Ha ilyen indulatokkal kell kikövezni a győzelemhez vezető utat, megteszik. A Fidesz kommunikációját 2002-től már nemcsak esetlegesen, hanem főszabályszerűen meghatározó karaktergyilkosság és bűnbakképzés (azaz a politikai ellenfél stigmatizációja és kriminalizálása) nem más, mint a populizmus hasznosítása útjában álló akadályok lebontásának eszköze. A verbális agresszió a politikai kommunikáció hétköznapi rutinjává lett. Ők politikai haszonszerzésből játszottak a negatív ösztönökre és alantas indulatokra, a szélsőjobb meg önfelmentés, őszintén és szívből volt rasszista és antiszemita. A Fidesz ezen érzéseket szalonképpé tette, a szélsőjobb gyerekszájként verbalizálta. És mivel a szociális populizmus által gerjesztett várakozások beteljesíthetetlenek, a bűnbakképzés, a stigmatizálás 2010 után már a kormányzás nélkülözhetetlen kellékévé vált. A potenciális szavazótábor együtt tartásának eszközei pedig a felülről irányított egzisztenciális leszámolások és gyűlöletkampányok: ők a közönség a központilag irányított rituális, verbális lincselések szeánszain. Ha már az életükön nem lehet könnyíteni, legalább a lánc csörögjön. Valóságosan és virtuálisan – kriminalizáló hecckampányok fenyegetéseként – egyaránt.

2.4. Az új tulajdonosi réteg összetétele - a tulajdonosi szerkezet ingatagsága

A rendszerváltás idején a privatizáció során magától értetődően kétfajta új tulajdonos jelenhetett meg. Egyrészt voltak olyanok, akik rendelkeztek tőkével, és vásárlással vagy tényleges tőkeemeléssel szálltak be egy üzletbe. Ezek rendszerint külföldi tulajdonosok voltak: *multik*. Másrészt, ha ilyenek nem akadtak, vagy ha akadtak is, különféle indítékoktól vezetve kizárták őket a versenyből, akkor a meglévő menedzsment vehette – olykor különféle trükkökkel – tulajdonba az egykor államiként működtetett vállalatát. Ám

a menedzsment nagyrészt a korábbi rendszerhez lojális, abba ágyazódott, ahhoz alkalmazkodó – még ha az ideológiai mintákat már nem is átszellemülten követő – technokrata réteg volt. Így könnyű volt rájuk sütni: **komcsik**. (Ugyanakkor adott piaci, pénzügyi körülmények között a vállalatok jelentős részének hozzáértő tulajdonos nélkül nem sok esélye volt a túlélésre.)

A privatizáció ezen formájának azonban – hatékonyságától függetlenül – **súlyos járulékos társadalmi következményei** lettek. Egyrészt: a „nép” kimaradása a – valójában sohasem volt – közös vagyomból történő kiforgatás érzését okozta számára. Hiába csak kevesen gazdagodtak meg a másutt alkalmazott össznépi „kuponos” privatizációból vagy a termőföldek reprivatizációja során alkalmazott kárpótlási jegyekből, az mégis a részesedés illúzióját keltette. Másrészt: a rohamszerű privatizáció a kis- és középvállalkozók megerősítésének egyáltalán nem kedvezett. Harmadrészt: a frissen – különösen állami osztogatás által – szerzett tulajdonnak rendszerint gyenge volt a társadalmi legitimációja.

Azok számára azonban, akiket a rendszerváltást követően közvetlenül érintett a munkanélküliség vagy annak veszélye, akik elszenvedői voltak a társadalmi különbségek növekedésének, újra és újra fel lehetett vetni a vagyonok újraosztásának igényét, amikor itt egyfelől a volt „komcsik”, másfelől pedig az idegen „multik” szerezték meg a „mindnyájunk verejtékéből” létrejött tulajdont. Kárpótlás, reprivatizáció, nemzeti középosztály, erős Magyarország – megannyi hívószó a tulajdonból való, gazdaságon kívüli, kényszerekkel biztosítható részesedési igény bejelentésére. A jövő remélt kiserészesedésben és az oligarchában az a közös, hogy mindegyik állami segédlettel várta vagyonosodási álmai beteljesülését. A választások ezért öltötték az élet-halál harc formáját Magyarországon, mert közvetve **a vagyon újraosztásáról** szóltak. Ráadásul ezen ösztönök felélesztése már csak azért sem okozott különösebb nehézséget, mert az elmúlt évszázad magyar történelmét úgy is le lehet írni, mint az állami segédlettel végrehajtott vagyonfosztások és újraosztások sorozatát. Mindig volt ideológia arra, hogy miért vegyék el valaki tulajdonát, s adják oda másnak.

A társadalomtudományokból érkező liberális elit számára – történelmi tanulmányai alapján – magától értetődő volt, hogy a születő kapitalizmus első tulajdonosi generációja nem éppen a rózsaszín leányregények emelkedett erkölcsű szereplői közé tartozik. Mivel személyes ambíciók nem hajtották a privatizált tulajdon megszerzéséért folyó versenyben, a folyamat feltételrendszerének biztosításában csak vélt vagy valós összgazdasági hatékonysági szempontokat kívánt figyelembe venni. Egyfelől azt, hogy lehetőleg valódi vétellel kerüljön sor tulajdonszerzésre. Ez gazdasági szempontból racionális álláspont volt, hiszen jelentős tőkebevonást eredményezett, de érthetően inkább a tőkeerős külföldi befektetőknek kedvezett. Másfelől, hogy – bevonható tőke hiányában – legalább vállalatirányítói szakértelem álljon rendelkezésre, ami viszont – ahogy azt korábban említettük – az ideológiájában már nem feltétlenül kommunista kötődésű, de a korábbi rendszer adottságait tudomásul vevő menedzsment helyzetbe hozását eredményezte. Ez a makrogazdaságilag indokolt, de a jogállami normák alapján is nehezen

vitatható megközelítés ütközött az e kérdésben igencsak nehezen meghatározható igazságosság igényével. Általánosságban egy prosperáló gazdaság révén persze mindenki nyerhet, ám a kommunista rendszer összeomlásának alapvetően gazdasági okai a közvélemény jelentős része előtt a mai napig nem nyilvánvalóak, és a következményekkel a rendszerváltásig csak töredékesen kellett szembesülnie. A gazdasági összeomlás brutális következményei így összeolvadtak az 1989–90-es politikai fordulattal. A megjelenő és robbanásszerűen növekvő munkanélküliséget, a magas inflációt és a különböző társadalmi csoportok között mélyülő szakadékot a társadalom egy része egyszerűen az új rendszer számlájára írta, nem véve tudomást arról, hogy nem a demokrácia és a piacgazdaság váltotta ki a gazdasági gondokat, hanem az utóbbiak kényszerítették ki a rendszerváltást. Ez a társadalmi farkasvakság vezetett az „**ellopott rendszerváltás**” ideológiájával igazolt és politikáivá transzformálható indulat kialakulásához, miközben az állami tulajdon lebontásának folyamatát lebonyolító elit megkapta a „**nemzetközi tőke szálaláscsinálója**” és a „**komcsi hatalomátmentés támogatója**” címkeket. A rendszerváltáshoz kötődő ezen érzületek, függetlenül attól, hogy mennyire voltak megalapozottak, az azóta eltelt évtizedekben, kőkemény társadalmi-politikai tényezőként, a legkülönbözőbb populista politikák fűtőanyagaként szolgáltak.

2.5. A szocialista–liberális kormányzat felelőssége

Valljuk be, 2010-re valóban „fülkeforradalmi helyzet” jött létre Magyarországon: az uralkodó erők már nem tudtak a régi módon kormányozni, a választók pedig már nem akartak a régi módon élni.

A gátszakadásban nem kis szerepe volt az ellenzéki erők skrupulusokat nem ismerő, hideg polgárháborús politikájának: nem ismerték el a választási eredményeket; tagadták a 2002 és 2010 közötti kormányok legitimitását; az általuk uralt hatalmi intézményeket a kormány korlátozására, a nemzeti és szociális populizmust annak ostromára használták. Sikerral. Erős a csábítás, hogy az összeomlást e végtelenen konfrontatív politika számlájára írjuk, mégis megkerülhetetlen a szocialista–liberális koalíció felelősségének vizsgálata abban, hogy Magyarországon megnyílt az út egy autokratikus rezsim kiépítése előtt. A zsákutcás magyar fejlődéssel és kelet-európai történelmi trendekkel is értelmezhető lenne, hogy miért vett ilyen fordulatot a magyar történelem, de önfelmentés lenne, ha nem vetnénk számot azzal, mennyiben terheli felelősség a szocialista–liberális koalíciót a kialakult helyzetért.

Bár a harmadik köztársaságot nem a baloldal és a liberálisok döfték le, végzetesen sebezhetővé válásában nem csekély részük volt. Fogalmazhatunk úgy is, hogy kormányzati szereplésük nélkül a Fidesz nem szerezhetett volna kétharmados parlamenti többséget. A politológia a koalíció vereségét rendszerint a korrupció okozta erkölcsi hitelvesztéssel, politikai stratégiai és taktikai hibák sorával magyarázza: a szocialista–liberális koalícióhoz köthető **korrupció** széles körű élményével; a fenntarthatatlan költségvetési

túlköltekezésből fakadó, ismétlődő, az őszinteség jegyében hangsúlyosan, mintegy fenyegetésként bejelentett **megszorításokkal**; az egymást kioltó **zavaros kormányzati kezdeményezésekkel**, programokkal; a **nagy elosztó rendszerek reformjának elakadásával**; az **őszödi beszéd** tragikus hitelvesztéssel járó következményével; az állandósuló **hideg polgárháborús állapottal**; a mindezt megfejező, 2008 óta tartó nemzetközi gazdasági válsággal; a mindebből fakadó kilátástalanság és reménytelenség széles körű érzetével. Mindezek természetesen önmagukban is elegendőek voltak a bukáshoz. Miniket azonban azok a mélyebb, szociológiai okok is érdekelnék, amelyek a bukás mértékében és a populizmus iránti választói fogékonyság növekedésében viselt koalíciós felelősséget is számba veszik.

Ezért is kívánunk szólni a jobboldali előretörésnek a fenti közkeletű magyarázatokon túlmutató, további kormányzati okairól: a szimbolikus politizálás hiányából adódó identitásvesztésről; az osztogatás forrásainak kiapadásával és a reformok elmaradásával, illetve sikertelenségével járó perspektíva-vesztésről; a rendszerváltás generálta társadalmi problémákra hatékony válaszokat megfogalmazó, működőképes közpolitikák hiányáról; és a kormányzati elit irányítási-vezetési inkompetenciájáról. Mindezek csak fontos szimptomái annak, hogy az autokratikus törekvésekkel szemben fellépő **demokratikus erőknél nem volt sem közösségi ethosza, sem korszerű társadalomképe, sem intézményi háttere, és nem maradt cselekvőképes alanya sem.**

2.5.1. A szimbolikus, közösségképző politizálás hiánya

Az MSZP és az SZDSZ szimbólumteremtő és közösségképző értelemben soha nem beszélt egy nyelven, így a koalíció már önmagában is az egyik gátja volt a kormányerők együttes szimbólumteremtő lehetőségeinek. A „nem csak kenyérről él az ember” közhelyeszerű igazsága képtelen volt a baloldali politikában a szimbolikus-közösségi mezőt is formáló tényezővé válni. A szocialista osztogató politika legfeljebb időleges érdek-közösséget teremtett távlatos lelki közösség helyett, és nehéz időkben, mikor apad az „ellátmány”, csak láthatóbbá válik az efféle kötelek hiánya. A jobboldalnak elegendő volt múltbéli emlékeket (Isten, haza, család) feleleveníteni, hogy tapadási pontokat nyújtson a szimbolikus közösségre és átélhető értékrendre is vágyakozó embereknek, a baloldalnak viszont kreatív módon új közösségi mintákat kellett volna teremtenie. Nem történt meg.

A szocialisták és a liberálisok között a hithez és a valláshoz való viszony jelenthette volna az egyik legkevésbé konfliktusos találkozási pontot – hiszen egykor a demokratikus ellenzék küzdelme mindennemű ideológia állami monopóliumának megtörésére irányult, a rendszerváltás után pedig a szocialisták nem remélhették, hogy egy általuk uralt ideológia államilag biztosított monopolhelyzetbe kerülhet. Az 1989–90-es alkotmányos berendezkedésben **az állam és az egyház** határozott szétválasztásán alapuló, a hitbéli kérdéseket magánügynek tekintő liberális vízió tükröződött. A másik embert nem

sértő, értékválasztásaiban szabad polgár köré épülő világgép hosszú távon is vonzó lehetett volna nálunk, ahol az egyház karizmája nem volt erős.

A szocialista miniszterelnök által szorgalmazott 1998-as vatikáni megállapodás és a későbbi újratárgyalást nem vállaló óvatoskodás felszámolta ezt a lehetőséget. A szocialisták még mindig úgy tekintettek az egyházra, mint általuk befolyásolható és megvásárolható békepapok világára, pedig a rendszerváltást követően az egyház már nem a fennmaradásáért és a túléléséért, hanem új politikai és társadalmi szerepvállalásáért küzdött. Az egyház – részben kompromittált múltjával együtt – a szocialistáktól is szabadulni kívánt. Az öntudatában és politikai ambícióiban megerősödő egyházzal szemben a szocialisták állandó defenzívába, a liberálisok pedig a megátalkodott egyházellenesek szerepébe szorultak. Az MSZP-n belüli – csak a szocialista giccs kategóriájába sorolható – hívó tagozat mintegy állandó bocsánatkérésként sugallta, hogy „azért köztünk is vannak rendes emberek”. Mindkét párt tehetetlenül nézte, amint egyházi szimbólumokkal és rituálékkal telítődnek a közélet színterei, azt sugallva, hogy hit nélkül nem létezhet erkölcs.

A *nemzet* értelmezése körüli szimbolikus vitában először 1990-ben szenvedtek vereséget a szekuláris–racionális nyelvet használó politizálás hívei. A parlament döntése értelmében augusztus 20-a és nem március 15-e lett az első számú nemzeti ünnep, a Kossuth-címerrel szemben pedig a koronás címer a nemzeti szimbólum. Az volt a tét, hogy mit tekintünk a rendszerváltást követően a nemzet szimbolikus legitimációs vonatkoztatási keretének: az ország születésének a honfoglalásban, az államalapításban és a kereszténység felvételében megjelenített eseménysorát, vagy a nemzet felnőtté válását – a sajtószabadságot, a törvény előtti egyenlőséget, a közteherviselést – törvénybe iktató 1848-as polgári forradalmat és szabadságharcot. Márpedig egy ilyen értékvitát nyelvi és vizuális szimbólumok nélkül nem lehet megnyerni, így a köztársasági ethosznak nem sikerült a lelkegig hatolnia. 56 szimbólumát is kiengedték a kezükből, magukra hagyva az egykoron meghatározó szerepet játszó baloldali túlélőket, és mára a ritualizált nemzeti emlékezet azt sugallja, mintha jobboldali radikálisok dominálták volna a forradalmat.

A 2000-es években paradox módon akkor nyílt volna ismét lehetőség a nemzeti szimbólumok polgári újraértelmezésére, amikor a Fidesz a nemzeti színű és az árpádsávós zászló közös használatával új radikális, (szélső)jobboldali vonatkoztatási keretbe helyezte a nemzeti identitás értelmezését. Ekkor lehetett volna a nemzeti és európai uniós jelképegyütttest a nemzeti–árpádsávossal demonstratíván szembeállítani, ami világos képi megfogalmazást adott volna annak a modern nemzetszemléletnek, amely identitásunkat egyszerre mint magyart és európaiat, egy szűkebb és tágabb közösség szabad polgárainak közösségeként határozza meg. Ugyanis Európába a nemzeti identitás ellenében nem vezet út, csak annak megújításán keresztül.

A Fidesz „nemzetezése” – írja Sándor Klára⁷ – „nagyon is racionális, megtervezett stratégia. Azzal, hogy a »nemzet« és a »fideszes« szavak jelentését megkísérlik minden eszközzel egybecsúsztatni – akár a nemzeti szimbólumok eltulajdonításával, akár annak folyamatos hangsúlyozásával, hogy ők a nemzet, következésképpen aki nem velük van,

nem a nemzet része –, **a Fidesz a nemzetben belülről helyezi azt az oppozíciót, amely arra való, hogy más nemzetekhez képest határozzuk meg magunkat.** Ezzel az aktussal egyben kisajátít minden közös értéket, amelyet a nemzet fogalmához társítunk – ilyen a hazaszeretet, a közös kultúra és történelem –, megkísérli megfosztani magyar identitásuktól mindazokat, akik nem az ő »egy a zászlaja« alá, »egy a táborába« tartoznak, és illegitimnek nyilvánítja politikai ellenfeleit. (...)

Nem pusztán megosztásról van tehát szó, hanem a más nézeteket vallók teljes kifosztásáról – ebben az esetben **a szimbolikus térben, a morális és szellemi javakból forgatja ki ellenfeleit** a Fidesz. Elég nagy baj ez önmagában is. Még tragikusabb azonban, hogy a Fidesz politikai ellenfelei között vannak olyanok, akik a fideszes nyelvi-szimbólumkezelési trükknek bedőlve elfogadják a Fideszes narratívát, vagy olyan formában, hogy átvételével próbálják meg elkerülni a kirekesztést (...), vagy úgy, hogy önként lemondanak a nemzeti szimbólumokról, mert erősebben asszociálják őket a Fideszhez, mint a magyar nemzettudathoz. Ezzel maguk szolgálatnak fölmutatható »bizonyítékot« arra, hogy tényleg nem kötődnek érzelmileg a nemzeti szimbólumokhoz – azaz a nemzethez.”

E közösségi szintek új értelmezése és modern szimbolikájának kialakítása híján a baloldal állandó defenzívában csak reflektálni tudott a tradicionális nemzeti szimbólumok kirekesztő ideológiai tartalmú használatára. A szimbolikus politizálásra a liberálisok is süketek voltak. A totalitárius rendszerben szocializálódott demokratikus ellenzék amúgy is gyanakvó volt az individuum szabadságát és autonómiáját valamilyen közösségnek (osztálynak, felekezetnek, etnikumnak, nemzetnek) alárendelő akárcsak szimbólumokkal szemben is. A szekularizált entellektüel – közösségi támaszokat nem kereső – magabiztossága, erős belső tartása a „gyökértelenek” gögjeként csapódott le a liberális értékek iránt nem nyitottak tudatában. Így a rendszerváltás csalódását vigaszágon kompenzáló nacionalizmus itthon és a határokon túl is elmosta egy racionális, ám mégis átélhető nemzetfelfogás esélyeit.

A baloldal még a tradícióiból legkönnyebben eredeztethető női esélyegyenlőségi politika felkarolására sem volt képes. Pedig ez elvezethetett volna akár egy olyan **korszerű családpolitikához**, amely a tradicionális családmodellel szemben a női méltóságot és esélyegyenlőséget állítja a középpontba. Ez a családpolitika – mint ahogy azt nemzetközi példák mutatják – sokkal hatékonyabb eszköz a népesedési gondok enyhítésére, mint a karrier és a családanyaszerep éles szembeállítására épülő – a „fogyik a magyar” nemzet-halált vizionáló – konzervatív minta.

Mivel e három szint – **spirituálisérték-közösség, nemzeti közösség, családi közösség** – újraértelmezését a baloldali és liberális politikai aktorok elmulasztották megtenni, könnyű útja nyílt a leginkább a nemzeti populizmus által keretbe foglalt illúzió- és előítélet-rendszer térhódításának. Ezt az árat fizettük azért, hogy elmaradt annak a felismerése, hogy ezek az életet szervező színterek milyen érzelmi, biztonsági, otthonossági szerepet játszanak az emberek életében. Mert ezeket a lelki és valóságos közösségeket nem lehet sem pénzzel/osztogatással helyettesíteni (baloldal), sem a világpolgár szupranacionalitásával és szuperracionalitásával kiváltani (liberálisok). Az érzelmileg

így magukra hagyott emberek emocionális szükségleteik kielégítésére csak a nemzeti giccstől az ordas eszméig terjedő skálán mozgó termékeket találtak a piacon.

2.5.2. Az osztogató politika és annak kifulladásá

A szocialisták választókhöz való viszonyuk legitimitásának megalapozásában – ha a demokratikus berendezkedés, a piacgazdaság, a szabadságjogok tekintetében nem is – utódpárti mintát követtek: hitték, hogy elfogadottságukat az „életszínvonal szüntelen emelése” biztosítja. A „**jóléti rendszerváltás**” programjában a Kádár-kori legitimitáció reinkarnálódott, és nem a piaci mechanizmusok hatékonyságot növelő eszközeiben bíztak, hanem az állam gondoskodó, osztogató politikájában. A reformoktól való idegenkedésük nem pusztán a kreativitás hiányából, hanem abból is fakadt, hogy az MSZP alapvetően a hivatalnokréteg, a közalkalmazottak és a Kádár-kori, gyarapodó kispolgárság pártja maradt. Az életszínvonal emelését lehetővé – s így a gyarapodást fenntarthatóvá – tevő reformok azonban éppen ezeket a rétegeket mozdították volna ki nyugalmi állapotukból. Igazi csapdahelyzet: a struktúrák változatlanul hagyása az osztogatás forrásait zárja el, a strukturális reformok pedig a szocialisták támogatóit apasztják. Ez a feloldhatatlan dilemma okozta az ingadozást a tehetetlenkedés és a „neoliberális” felbuzdulások végletei között. Máig fel nem dolgozott identitásválság ez a reformkommunista utódpárt és a liberális elemekkel dúsitott balközép párt értékrendje között. A két kormányzati ciklus során az ország túlköltekezési válságba került.

A pusztán osztogató politika a támogatók lenézését is jelentette. A „lojalitásért cserébe megvásárollak” attitűdje fizetőeszköz híján szétszórta a nem létező közösség tagjait. Nem született olyan közösségi identitás, amelynek nevében „vért, verítéket és könnyeket” lehetett volna kérni. A 13. havi bér és nyugdíj, valamint az egyéb ingyenes juttatások identitásképző közösséget nem teremthettek, megvonásuk nyomán pedig a támogatottság elporladt. A polgárokhoz fűződő viszonynak a „gyerünk, vályúhoz” viszonyra redukálása a vályú kiürülése után közösségi identitásképzőnek kevésnek bizonyult. S végül hiába kiáltottak háromszor is farkast, azaz hirdettek „antifasiszta harcot”, annak már nem volt sem hitele, sem közösségképző ereje. A gazdasági kudarc nyomán nem maradt hely a szívekben, ahová visszavonulhattak volna. Az így gazdátlaná vált lelkeket a kormányzati kényszerek által nem kötött jobboldali ellenzéki politikai erők **szociális populizmusa** gyűjtötte be.

2.5.3. A szabadság silánysága, a lecsúszottak kilátástalansága

A rendszerváltáskor a társadalom jelentős része azt várta, hogy a nyugati típusú berendezkedéssel az élet minősége is szinte egy csapásra a nyugati társadalmakban tapasztaltakhoz lesz mérhető. Ezzel szemben, bár az elnyomás nagy rendszerei (a politikai diktatúra és a tulajdon állami monopóliumára épülő gazdaság) lebomlottak, a transzfor-

mációs válságként jellemzett gazdasági összeomlás következményei mellett a kiszolgáltatottság addig nem tapasztalt, új formái is megjelentek.

- A hagyományos keleti piacok elvesztésével iparágak omlottak össze, és a teljes foglalkoztatottságot sok százezres munkanélküliség váltotta fel. Az iparszerkezet átalakulása tartósan kilátástalan helyzetbe hozta a **képzetlen munkaerőt**, az addig **ingázók** döntő részét, illetve az **elmaradott térségeket** és kiemelkedő arányban a **cigányságot**. A képzetlen nők tömegeit foglalkoztató könnyűipar összeesése a kilencvenes évekre vált teljessé; a cigányságot az ipari és építőipari segédmunka iránti kereslet csökkenése szorította vissza a munkaalkalmat nem kínáló elmaradott településeire. A mezőgazdasági termelősövetkezetekkel együtt azok melléküzemágai is megszűntek, és az ingázóként sem foglalkoztatható emberek munkanélkülivé válva beszorultak az elszegényedő körzetekbe. E térségekben a tartós szegénység és a kilátástalan munkanélküliség problémáját megfejezte a szegénységen túl az eltérő kulturális-szocializációs mintákkal terhelt cigány és nem cigány népesség közötti etnikai konfliktus erősödése. Az egzisztenciális bizonytalanság megannyi dimenziója nem kis részben közbiztonsági problémává is transzformálódott. A leszakadt régiók cigány és nem cigány lakói, általuk nem befolyásolható erőknél kitéve, a reménytelenségben összezárva, a kölcsönös félelemnek és agressziónak lettek egyszerre áldozatai és tettesei.

Kilátással kecsegtető életstratégiák híján a reménytelen helyzetbe kerültek belemenekültek egy könnyen emészthető, előítéletes, intoleráns, jobbra rasszista világképbe, amelyben a nyomorukat okozó személytelen erők a bűnbakká tett „munkakerülőben”, cigányban személyesülhettek meg. A szocialista intellektuális koncepciótlanság és a csak a makrogazdaságra fókuszáló liberális vakság a jobb- és szélsőjobb táborába hajtotta az elnyomorodott régiók lakosságának zömét – paradox módon nemcsak a gondjaikkal magukra hagyott nem cigányokat, de magát a cigányságot is. Ami megvalósult a cigányság drámai helyzetét megoldani célzó közpolitikákból, az is igen csekély eredményt ért el. De az erőteljesebb, kreatívabb megoldások esélyei is korlátozottak lettek volna, hiszen maga a magyar társadalom és az intézményrendszer is alkalmatlan volt egy toleránsabb integrációs politikára. A Kádár-kori szerény, de kiszámítható életszínvonalat felváltó bizonytalanság, a feltörekvő rétegek lecsúszása, az ismétlődő megszorítások, a transzformációs megrázkódtatás közepette, az előítéletes szemlélet erősödésével a „többségi társadalom” a még elesettebbek érdekében történő – egyébként csekély hatékonyságú – újraelosztást is ellenszenvvel figyelte, így a települési önkormányzatiság ahelyett, hogy a helyi etnikai feszültségeket enyhítette volna, sok helyen még erősítette is a szembenállást és a szegregációt.

- A pártállami rendszer a teljes foglalkoztatás körülményei között ugyan nivellálta és alacsonyan tartotta a jövedelmeket, de – az utolsó évtizedét nem számítva – féken tartotta a közüzemi díjakat és a tömegközlekedési költségeket. Az állami újraelosztás rendszerének átalakulásával e költségek folyamatosan közelítettek a piaci értékükhöz. **A lakótelepek népének, a szerény jövedelmű városi és a feltörekvő falusi rétegeknek, a Kádár-kori**

friziderszocializmus apránként építkező, inkább fogyasztói, mint vállalkozói **kispolgárságának** a jövedelme ezzel nem tudott lépést tartani. Az önkormányzati lakások privatizációjával járó eufória hamar elmúlt. A lakossági hitelpiacok igénybevétele, egyik oldalon a forint értékének brutális romlásával, másikon a munkajövedelmek reálértékének zsugorodásával, oly mértékű családi eladósodást tett lehetővé és generált, amely nemhogy fenntartható szegénységet, de sokaknál teljes egzisztenciális ellehetetlenülést eredményezett.

Miközben a liberálisok az egyén felelősségét, az atyáskodó állami beavatkozásoktól mentes piac elvét védték, nem vették észre, hogy akaratlanul a nagy hitelnyújtó szervezetek erőfölényét biztosítják az atomizált és az egyoldalú szerződés módosításoknak kitett eszköztelen ügyfelekkel szemben. A nagybankok területi értelemben értéksemleges voltának hangsúlyozása pedig elfedte, hogy a nemzetközi hitelintézetek – különösen a 2008-as válság kirobbanásától kezdve – a nehéz helyzetbe került adósokkal szembeni megértés eltérő normáit alkalmazták az anyaországi és a leányországi bankjaikban. (Bár az alacsonyabb kamatok miatt az euróövezetben is jelentős volt a frankhitel, de mivel az euró a forintnál sokkal kevésbé értékelődött le a frankhoz képest, és sok országban a munkanélküliek támogatási rendszere viszonylag bőkezű maradt, ez kevésbé tette drámaivá állampolgáraink hiteltörlesztési kötelezettségeit.) A szocialista pénzügyi kormányzat kezdetben nem tekintette ágazati kompetenciájába tartozónak a problémát, később pedig semmire sem kötelező etikai kódexekkel bíbelődött. Ez a doktriner (liberális), illetve tehetetlen (szocialista) hozzáállás a szorongatott helyzetbe kerülőket egyre fogékonyabbá tette a bankár-, a tőke- és általában az idegenellenes, sokszor nyíltan antiszemita érzelmek és ideológiák iránt.

• Ahogy a polgárok a nagy szervezetekkel, a **kisvállalkozók** versenytársként és beszállítóként a bürokráciával, a multikkal és a bankokkal szemben érezték kiszolgáltatottnak magukat. A késedelmes állami kifizetések, a nyomott beszállítói árak, a nagyvállalatokkal versenyképtelen kistermelői, kereskedői árak és a körbetartozások rendszere sokszor zavaróan függetlenítette a piaci sikert vagy kudarcot a tényleges teljesítményektől.

Miközben a hazai vállalkozások közötti elszámolások, nem fizetések súlyos gondokat okoztak, a koalíció ügyetlenkedése a fair vállalati környezet megteremtésében csak dagasztotta az idegentőke- és multiellenes demagógiára – alternatív fogódzók híján – nyitott közönséget.

A rendszerváltás okozta drámai társadalmi feszültségek és csapdák feloldása **hatékony közpolitikai programokban** testet öltő kreatív intellektust, ágazatok közti együttműködést és komoly elszánást igényelt volna. Ez mind hiányzott. Az apparátusok képteleneknek bizonyultak komplex, soktényezős programokat kidolgozni, és azokat az ágazati korlátokat átlépve végrehajtani.

2.5.4. Kormányzásképtelenség, a két koalíciós párt eltérő attitűdje

A szocialisták – történetük foglyaiként – jószerevével csak paternalista-segélyező megoldásokban gondolkodtak, ami úgy növelte folyamatosan a szociális ellátórendszer, a költségvetés kiadásait, hogy közben képtelen volt az embereket reménytelen helyzetükből egy reményteljesebb állapotba átvezetni. A liberálisok – ideológiájuk foglyaiként – a piaci mechanizmusokat az állami beavatkozástól védelmezve és az egyének felelősségét saját döntéseikért hangsúlyozva érzéketlennek mutatkoztak azon tömegessé váló élethelyzetek iránt, amelyekben a felelősség nem hárítható át egészében az egyénre. Az osztogatás forrásainak kikapadásával, a csapdahelyzeteket feloldó perspektivikus közpolitikák hiányában a kilátástalan helyzetben lévőket szinte belekergették egy erőskezü megváltó eljövételében való reménykedésbe. Lehet kritikával illetni a polgárok önfelmentő, felelősség-hárító és bűnbakkereső ösztöneit, de nem lehet csak erre hivatkozva elhárítani azt a kormányzati felelősséget, amely – túl a Fidesz központi politikájává emelt populizmuson – a polgárokat a jobboldal, sőt a szélsőjobboldal irányába hajtotta.

A *szocialista–liberális koalíció* mindvégig magán viselte a *jobb híján házasság* jegeit: nem arról szólt, hogy mit és hogyan akarnak közösen elvégezni, hanem arról, mit akarnak elkerülni. Közös elkötelezettségük jobbra a rendszerváltás során létrehozott liberális demokrácia intézményrendszerének fenntartására szorítkozott. Eltérő szocializációjuk, értékrendjük és a világhoz való viszonyuk megakadályozta, hogy közösen átélhető, koherens társadalompolitikai programot valósíthassanak meg, ezért a koalíciót a pártok és támogatóik szinte csak a jobboldallal szemben érezték a sajátjuknak. A rendszeresen visszatérő feszültségek – „már megint a fark csóválja a kutyát”, illetve „már megint mit csinálnak ezek a szocik” –, a mindkét felet folytonosan frusztráló érzés megnyilvánulásai jelezték az igényt, hogy vagy egy liberális, vagy egy sok tekintetben a kádári hagyományra építő értékrend dominanciáját akarják biztosítani a kormány tevékenységének egészében. Küzdelmükben a koalíció pártjai felemésztették egymás energiáit. A saját közönségüket kiszolgáló nyilvános kommunikációjuk bekamerázott kormányzati valóságshow-vá formálta a koalíciós együttműködést. A koalícióban való bennmaradás vagy kilépés és a pártok belső életének folyamatos vitái kiábrándítóan transzparenssé tették a koalíció résztvevőinek kölcsönösen frusztrált, csetlő-botló, perspektívátlan világát.

A kormányzati apparátusok pedig végképp nem találták a helyüket az ellentmondó értékrendszerek és az egymást kioltó ambíciók koalíciójában.

A puha diktatúra hatvanas évek közepétől kezdődő konszolidációjának következménye volt, hogy a *szakigazgatásban* dolgozók bürokratikus-igazgatási teljesítménye kelet-európai összehasonlításban színvonalasnak volt mondható. A szakigazgatás, mint a társadalmi felemelkedés egyik kiemelt területe, karrierpályát nyújtott az ideológiai korlátokat elfogadó tehetségek számára. A kor bürokráciájának jogos kritikája inkább a rendszert, semmint az abban dolgozók képességeit illette. Nem véletlen, hogy

a szocialisták 1994-es come backjében a 3,60-as kenyér utáni nosztalgia mellett nagy szerepet játszott a „szakértelem kerüljön újra kormányra” elvárása is.

A rendszerváltás lehetőséget nyújtott volna a nyugati demokráciák követésére a tekintetben is, hogy kormányváltások esetén a szakapparátusokat jószerével érintetlenül hagyják. Ám a politikai paranoia térnyerésével ettől a modelltől folyamatosan távolodtunk, s a végén olykor már egy-egy kormányzati cikluson belüli minisztercserék is sor került a **szakapparátusok lefejezésére**. Az egymást követő megszorítások legkönnyebben megcélozható része az államigazgatás leépítése volt. Az ismétlődő hullámokkal és a politikai kinevezettek számának eszkalációjával párhuzamosan a kétezres évek első évtizedének közepére szinte teljesen kontraszelektálódott az igazgatási apparátus. Az úgynevezett életpályamodellek pedig csak eufemisztikus megfogalmazását jelentették annak, hogy az előző kormányok szakembergárdájának eltávolítása után az új hatalom miként próbálja bebetonozni saját kádereit, illetve feltétel nélküli szolgálatra kényszeríteni az apparátusokat. Súlyosította a helyzetet, hogy míg 1989 előtt, az életünket behatároló állami monopóliumok idején, a szakigazgatás és kapcsolt területei (például az elit kutatóhelyek, kormányzati háttérintézmények) vonzerőt jelentettek a tehetségek számára, addig ma a fiatalok megannyi, az államigazgatástól, sőt az országtól független karrierlehetőség közül választhatnak. A választói felhatalmazással legitimált tisztogatási hullámokkal és leépítésekkel a kontraszelekció a szakigazgatás egyre alacsonyabb szintjeit érte el. Sőt, a direkt politikától magát távol tartó szakembergárdát is egyre súlyosabb retorziók érték, bár ekkor még inkább a hierarchiában történő visszasorolás, mint az elbocsátás dominált.

Erre a nehezen kontrollálható hatalmi ösztönből eredő folyamatra csak rátettek a négyévente természeti csapásként bekövetkező radikális átszervezések és az olyan alkalmi katasztrófák, mint a **közigazgatási államtitkárok 2006-os kiiktatása** a kormányzati igazgatás rendjéből. Ez utóbbival, a kormánypártokban is erős ellenvéleményeket felrészöpröve, egy egynapos kommunikációs hatásért, a szocialista miniszterelnök paralizálta, sőt lefejezte a szakigazgatást. A szürke eminenciás közigazgatási államtitkárok helyére a szimplán szürke politikai államtitkárok léptek, az előbbieik igazgatási rutinja és szaktudása nélkül. Egy ilyen csapást a közigazgatás már nem tudott kiheverni.

A **rendőrség irányításának áthelyezése** a Belügyminisztériumtól az Igazságügyi Minisztériumhoz a későbbiekben szintén katasztrófálisnak bizonyult. Ez persze a liberálisok doktrinereinek is kedvére volt, hisz látszólag beteljesítette a civil kontroll ígérését. A jogászprofesszorokból lett miniszterek – az őszi beszédet követő 2006-os őszi zavarások során – alkalmatlannak bizonyultak az erőskezű irányításhoz szokott rendvédelmi szervek vezetésére. A költségvetési megszorításoknak kitett, éles tapasztalatok híján lévő, kormányzati irányítás nélküli rendőrség hol ügyefogyottan, hol agresszíven, törvényes jogosítványait túllépve reagált, világos igazodási pont nélkül szakmai hitelében és tartásában megroppant.

A feloldhatatlan koalíciós viták, az osztogató politika előidézte költségvetési válság, a kormány legitimitását soha el nem ismerő ellenzék által kezdeményezett és támogatott

engedetlenségi akciók, majd az eldurvuló utcai tüntetések nyomán nyilvánvalóvá vált, hogy a kormány sem békeidőben, sem hideg polgárháborúban nem képes a szakszerűség követelményeinek megfelelni.

2.6. A garanciális intézmények gyarlósága

A politikai elitnek – a hatalommegosztás elvéből következően – nemcsak a pártpolitikai elit, hanem a különböző hatalmi ágak szereplői is irányítói. A liberális demokrácia tudatosan alakította ki a fékek és ellensúlyok olyan garanciális intézményeit, amelyek gátat képezhetnek a populista ösztönök hullámverésével szemben. Ezen intézmények személyi összetételének alakítását tudatosan távol tartják a politikai kampányok demagógiára nyitott világtól: az a cél, hogy – a demokratikus értékek védelmében – ne legyenek kitéve **népszerűségi kényszereknek**. A választásuk során alkalmazott minden egyes áttétel csökkenteni hivatott a mediatizált tömegdemokrácia populista ösztöneinek nyomását. Ugyanezt szolgálja a választási ciklusokon átnyúló, hosszú kinevezési időszak: az intézmények szereplőinek döntéseikben ne kelljen reménybeli választási győztesek kiszolgálóivá válniuk. A pártpolitikai elit viszont igyekezett e pozíciókat a saját kádereivel feltölteni, amivel erodálta az intézmények személyi állományának integritását. Így az érintettek szerepe sem kerülhető meg a populista ideológiák magyarországi elterjedésében és szalonképessé válásában. Hiába az ellensúlyok jogi-intézményi garanciális szerepe, ha működtetőik számos esetben nem ezek demokratikus ethosza szerint cselekszenek. Így elmarad a példaadásuk abban is, hogy a pártelitnek egy része által közvetített antihumánus és antidemokratikus ösztönöket fékezzék.

A **rasszista beszéd és cselekmények** szalonképessé válásában hogyan lenne szerepe a **köztársasági elnöknek**, ha szó nélkül hagyja egy szélsőjobboldali paramilitáris szervezetnek, a Magyar Gárdának a palotája ablaka alatti megalakulását, ha megkésve reagál a rasszista indítékú, romák elleni sorozatgyilkosságok szörnyűségére; a **bíróságoknak**, ha kivárva a Magyar Garda megerősödését, csak sokéves huzavona után rendelik el annak feloszlátását, ha alibiznek klónjaik megjelenésekor, ha a kisebbségek védelmében hozott törvényeket a kisebbségek ellen fordítják, ha valódi szankciók és kárenyhítés nélkül „szolgáltatnak igazságot” a szegregáció áldozatainak; az **ombudsmannak**, ha a „cigánybűnözés profiljáról” beszél; az **ügyészségnek**, ha éveken át a legnyilvánvalóbb romaellenes atrocitásoknál sem hajlandó rasszista indítékot vélelmezni, ha tétlenül szemléli a gyűlöletbeszéd (közösség elleni izgatás) terjedését, a kisebbségi (például meleg-) demonstrációk erőszakos megzavarását; a **Nemzeti Nyomozó Irodának** és a **rendőrségnek**, ha rasszista indítékokat megalapozó nyomok tűnnek el, s ha az áldozatok esetében kettős mércével mérnek?

Az **Alkotmánybíróság** (AB) a jogi normák képviselőjével értékalapon nevel. De azzal ellehetetlenítette a méltányos és racionális közbeszéd alapuló – a szociális populizmussal szakítani képes – politikát, hogy keresett ürüggyekkel fordult szembe a Bokros-

csomag jelentős részével, hogy átengedte a tandíjról és a vizitdíjról szóló, egyébként korábbi normái szerint alkotmányellenes népszavazási kezdeményezést, amely legitímálta és felerősítette a választók irreális elvárásait, valamint megbénította a kormány cselekvőképességét. Az alkotmánybírók felelőssége – nem egy döntésük következtében – ezért megkerülhetetlen a köztársaság liberális normáinak erőzójában, a népszerűtlen, ám szükséges reformokkal próbálkozó szocialista-liberális kormány bedöntésében.

A nemzeti és szociális populizmus hullámai nemcsak felemeltek egy autokratikus kormányzatot, miközben a szocialistákat kisöpörték a politikai élet periferiájára, a liberálisokat pedig még azon is túlra, hanem a fékek és ellensúlyok intézményrendszerét is maguk alá temették.

2.7. A Fidesz mint csúcsragadozó

A harmadik köztársaság bukásához persze szükség volt egy olyan politikai csúcsragadozóra is, amely becserkészi, majd elejti a sebzett vadat. Ez volt a Fidesz.

2.7.1. Kollégiumi kiscsaládból fogadott nagycsalád, alternatív lázadóból Keresztapa

A rendszerváltás ellenzéki szervezetei különböző nagyságú informális közösségekből nőttek ki: a liberális Szabad Demokraták Szövetsége az egykori rendszerellenes disszidens mozgalomból és az ahhoz szoros szálakkal kötődő kritikus értelmiségi csoportokból, a „népnemzeti” Magyar Demokrata Fórum a népi írók lazább, a demokratikus ellenzék kockázatvállalóbb konspirációs kultúráját idegenkedve figyelők köréből, míg az úgynevezett történelmi pártok (kiszgazdák, szocdemek) az egykori politikai márkanev körül kicsapódó, korábban egymással kapcsolatban nemigen álló szereplők laza halmozából alakultak.

A **Fidesz** a legszűkebb és legszorosabb **kollégiumi kisközösségből**, szinte egy szobában – a demokratikus ellenzék irodalmán és reformkommunista előadókon – együtt szocializálódó baráti körből épült ki, az 1988-as tavaszi megalakulásakor még a Kommunista Ifjúsági Szövetség ellenlábasaként, **liberális, alternatív ifjúsági mozgalomként**.

Nyugatias politikai párt. Indulásakor az 1990-es országgyűlési választásokon már ekként tekint magára, de belső formális szervezete még hordozza a mozgalmi ethoszt: a pártnak ekkor még nincs elnöke, bár az országos lista vezetésének kérdése már explicit formában is kiélezi az elsőség kérdését.

Centralizált párt. A tagság megeregulázása az 1990-es évek elején kezdődött. Először a párt jobboldali irányváltását ellenző alternatív liberális vonal képviselőivel számoltak le, őket szorították ki a vezető testületekből, majd magából a pártból. Ezzel együtt már az új realitásokkal nem számoló elnökjelölti fellépés is megbocsáthatatlan illojlitásnak számított: a kilencvenes évek közepén Wachler Tamás ezért tűnt el egy időre nyomtalanul a süllyesztőben, hogy a bűnbánás után már ne politikai szerepben, hanem

a Budapest Sportszarnok, majd a Parlament előtti Kossuth tér átépítésének projektvezetőjeként nyerhessen bocsánatot. Az 1994-es választáson induló új képviselőjelöltek kiválasztásánál pedig már pszichológiai tesztekkel szűrték ki a nem kívánatos autonóm személyiségeket.

Első kormányzásuk idején, a *Heti Világgazdaság* (HVG) emlékezetes címlapján⁸ – „Csapatszellem” – már puhakalapos, öltönyös urak álltak körül a karosszékben ülő, szintén öltönyös, puhakalapot viselő nyolcadikat, a Főnököt. Csapatot látunk, a grafikus szándéka szerint a harmincas évekbeli chicagói fajtából, ahol Orbán Viktor személye a meghatározó, de a többiek is a szűk csapat tagjai. Ekkor még a Főnök mellett főnökség is van.

Egy évtized múltán már csak a Főnök maradt meg a csapatból. A többieket csaknem mind száműzték a hatalom legfelső köréből: Szájer Józsefet, Deutsch Tamást, Áder Jánost Brüsszelbe, majd ez utóbbi szolgálati helyét áthelyezték, és köztársasági elnökként reaktiválták; Pokorni Zoltánt hegyvidéki polgármesternek, Stumpf Istvánt alkotmánybírónak, Kövér Lászlót parlamenti elnökknek, Várhegyi Attilát a Fidesz-közeli magánszférába. A gulyás-archipelag helyszínei – Brüsszel, a Sándor-palota, a budai hegyvidéki önkormányzat vagy az Alkotmánybíróság – vitathatatlanul edesebb terepei a politikai száműzetésnek, mint a személyes hatalomkoncentráció évtizedekkel korábban látott táborai. Az érintetteknek egy szavuk sem lehet. Nincs is.

Vazallus párt. A 2002-es választási vereséget követően végbement a Fidesz szervezeti felépítésének a választókerületi rendszert leképező átalakítása, amikor is a területi hatalmi elit kulcsfiguráit már a pártelnök jelöli ki. Ettől kezdve egymaga dönt a képviselőjelöltek kiválasztásáról és a pártlisták összeállításáról is. E változások szimbolikus megerősítését jelentette, hogy a 2010-es választások előtt a képviselőjelölteknek már a pártelnök vidéki birtokára kellett zárandokolniuk hűségüket tenni. Akárcsak Coppola filmjében, *A Keresztapában*.

Logikus folytatásként, a 2010-es országgyűlési választásokat követő önkormányzati választások Fideszen belüli konfliktusai során már a vezérhez hű, a vazallusi láncban hozzá bekötött jelölttel cserélték le vagy verették meg az ősfideszes, de a párton belül más vezető káderének tartott addigi helyi politikust. Vagyis, a kiépült vazallusrendszerben már nem volt elég a Fidesz iránti lojalitás, elsősorban a vezető hívének kellett lenni.

A fideszes káderek azt is megtanulták, hogy nemhogy lázadni, a felső döntéseket megkérdőjelezni, de azokat még csak kibeszélni sem szabad, mert már egy szakértői elszólás is a politikai pálya végét jelentheti, mint Mádi László óvatlan megszólalása az ingatlanadóról az addig képviselt és helyesnek hitt Fidesz-álláspont kapcsán. Csak a hűség nyújt védelmet, az engedetlenség, a szuverenitás pedig kiűzetést, egzisztenciális ellehetetlenülést von maga után. És elévülés nincs, legfeljebb megbocsátás. Akik Magyarországon legelőször megtanulták, mint Mórlicka a piarista gimnáziumban, meglátván egy feszületet, hogy „ezek nem viccelnek”, azok a fideszesek voltak.

A HVG egykori címlapján Keresztapaként megjelenő Fidesz-elnök mellől idővel eltűnő társai helyébe az Új Undokak egymást követő generációi léptek. Ők már nem

a politikai lovagi tornák autonóm személyiségű hősei, hanem papagájkommandók terminátorai. Bár a kötelező undokságszolgálat évei után kapott obsittal elvonulhatnak valamely nyugodtabb politikai birtokra, tartalékosként olykor azért behívják őket egy-egy jellemkoptató szolgálatra. Amit az alapítók büntetésül kapnak, azt nekik jutalmul adományozzák.

A transzmissziós szij párt. A Fidesz elnökének a párt alapszabályában is rögzített egyszemélyi döntési jogosítványai ekkor még csak a párt döntéshozó testületeinek kompetenciáit relativizálják, és a centralizált, egyszemélyes irányítás kultúráját teremtik meg. De ezen a ponton a Fidesz fejlődéstörténete el is válik a hagyományos autokratikus modellektől. A kommunista rendszerekben a pártelnök/-főtitkár egyeduralma mellett sem veszíti el teljesen a legfőbb vezető testület a jelentőségét. Aki például Sztálin aktuális bizalmasának, kegyencének számított, az egyben a politbüro tagja is volt. Ezért marad a kremlinológiai irodalom egyik kedvenc témája e testület összetétele változásainak elemzése.

A posztkommunista maffiaállam „vezető ereje” esetében a tényleges döntések már kikerülnek a párt – mégoly erősen kontrollált – testületeinek köréből, és a pártelnök-Keresztapán keresztül, az annak legbizalmasabb kiszolgálóiból álló fogadott család, a Család döntési közegébe helyeződnek át. Már nem a pártnak vannak transzmissziós szíjai, amelyekkel akarátát közvetíti a társadalom felé, és a végrehajtási mechanizmusokat olajozza, hanem **a párt maga válik a fogadott család transzmissziós szíjává.** A maffiaállam hatalmi központja tehát valójában a Család, amely kénytelen a párt közvetítésével legitim formát adni akarata érvényesítésének. Elvégre a demokrácia kulisszái között működik.

Értelmetlen is az a fajta kremlinológiai típusú megközelítés, amely folyvást hajszalrepedéseket keres a rendszeren, és reménykedve próbál politikailag értelmezni holmi kikacsingatásokat. Ez a demokrácia évtizedei után méltatlan visszatérés a szocializmusban uralkodó lelkiállapothoz. Természetesen a Fideszben is vannak, akik jobban érzék magukat, ha nem kellene feltétel nélkül szolgálniuk, és olyasmit képviselniük, amiről maguk is tudják, hogy más, mint amit kommunikálnak róla, de ők is részesei a pártjuk által elkövetett kollektív erőszaknak, ők is megszavazzák a jogfosztó törvényeket, és – a Családfő iránti lojalitásukat megalázó módon demonstrálva – ha kell, gyűjtenek utcai standokon aláírásokat a rezsicsökkentés vagy bármely más demagóg kezdeményezés mellett. Jól példázza ezt Navracsicstól Pokorniig, Ádertől Vargáig az úgynevezett „emberarcú fideszesek” sorsa. A mai Fideszt nem kedvelő értelmiség gondolkodásmódja sok tekintetben változatlan a Kádár-korhoz képest. Csak egykor fordított volt a helyzet: akkor az volt a biztató, hogy Kádárhoz képest van rosszabb is, például Biszku, most meg sokan akarják hinni, hogy van jobb Fidesz is, csak Orbán nélkül.

2.7.2. A társadalmi beágyazottság szocialista eróziója, liberális elpárolgása, fideszes kiépülése

A rendszerváltást követően – amikor a párttagság nem volt többé a munkahelyi karrier előfeltétele – magától értetődő volt, hogy nem fognak az egykori kommunista párthoz hasonló sok százezres tömegpártok létrejönni. Az MSZP-nél is csak az volt a kérdés, hogy tagságuk milyen mértékűre zsugorodik, bár a szocialisták szervezeteinek megrendült taglétszáma is meghaladta a többi párt együttes taglétszámát. A korábbi állapotokhoz képest így minden párt óhatatlanul médiapárttá vált, miközben nyilvánvaló volt, hogy a helyi szervezeteknek van egy olyan minimuma, amely nélkül – már csak a választási rendszer sajátosságai miatt is – egy párt nem tud létezni. A szolid országos szervezeti lefedettséghez minimum 5-10 ezer elkötelezett aktivista kellett. Az új politikai pártoknak már a megalakulás lendületekor is jóval kisebb volt a tagsága, mint az egykori kommunista párté, és ez a későbbiekben tovább csökkent.

A **szocialisták** esetében a tagság maradéka is erősen kötődött vagy az előző hatalmi szervezetek romjaihoz, vagy a nagy ellátó rendszerek (közigazgatás, egészségügy, oktatás) fennmaradó struktúráihoz. S bár összetételében folyamatosan öregedve, de megőrizte nosztalgikus bürokratikus apparatcsik jellegét. A pártélet közege – a bennmaradók esetében – ha szervezetenként már nem is esett egybe munkahelyi közegükkel, kultúrájuk meghitt bensőségessége fennmaradt: a vezetők és a vezetettek egy ízlésvilágból vették. Ez az érdek- és ízlésközösség segítette a politikai feladat- és akcióhiányos időszakokban is egyfajta társasági életformaként és kölcsönösségi viszonyokra épülő biztosítási rendszerként megőrizni a párt bázisát. Bár a rendszerváltáskori új világ megnyíló élettereibe benyomulni nem tudott, hétköznapi biztonsága, tradíciói, viszonylagos tömegessége a legmegbízhatóbban bejáratott, területileg eléggé egyenletesen terített networkként tartotta fenn. Ez a network olykor, mint például a 2002-es választásokon, még meglepetésekre is képes volt, ám ezzel együtt az új kommunikációs technológiák és terek birtokbavételére már csak annyira korlátozottan volt alkalmas, hogy aztán 2010-re végképp összeroppanjon, s az egykori bürokratikus középosztály veszteseinek – jórészt nyugdíjas – klubhálózatává váljon.

Az **SZDSZ**-ben a hétköznapi pártélet egyfajta kötelező gyakorlatnak számított, hiszen a párt vezetésének, értelmiségi holdudvarának a tagság zömével nemigen voltak közös kulturális vegyértékei. Ami azt is jelentette, hogy egymás számára társaságot és közös életformát nem alkottak. A társadalmat átfogó intézményrendszerekből, hálózatokból a kilencvenes évek sikereit követően alapvetően csak az önkormányzati tisztségviselői szférában kapaszkodtak meg. A folyamatosan szűkülő önkormányzati pozíciók azonban az alapvetően ezek köré szerveződő helyi szervezeteket ellenérdekeltté tették új politikai szereplők felkutatásában, és e szűkülő körből a pártszervezetek már nem tudtak kilépni.

A **Fidesz** szervezeteinek jelentős része a rendszerváltáskor az SZDSZ árnyékában alakult, és létszámban messze alatta maradt riválisaiénak. A kilencvenes évek elején a párt közvélemény-kutatásokban mért népszerűsége és szervezeti gyengesége közti ellent-

mondást az időközi választások eredményei is mutatták, hiszen a fiatal demokraták 30–40 százalékos körüli népszerűségüket sosem tudták választási győzelemre váltani.

Míg a szocialisták az egykor valódi hatalmat jelentő nomenklatúrától az immár annak hatalom nélküli közép- és alsó tartományait örökölték meg, a Fidesz története egy ellenkező irányú folyamatként írható le: 2010 utánra az egykori kommunista nomenklatúra helyett vazallusi láncolat épült. E folyamatot a párt és az annak társadalmi beágyazódását segítő szervezetek dinamikus kapcsolatában lehet leginkább érzékeltetni. A kis létszámú párt megregulázása 1994-et követően befejeződött: a pártelnök hatalma megkérdőjelezhetetlenné vált. Nemcsak a párt struktúrája, hanem az önkormányzati helyekre történő szelekció is azt célozta, hogy a pártelnökkel szemben álló autonóm pozíciók ne jöhessenek létre. Ezzel a párt alkalmassá vált arra, hogy más politikai szervezeteket maga alá gyűrhesse, vagy nem politikai szervezeteket a saját szolgálatába állítson. A Fidesz modernizált szervezeti háttérének és hálójának kiépítése több lépésben történt.

- Az 1998-as választásokon mutatkozott meg az az MDF és a kereszténydemokraták letűnésével kezdődött folyamat, hogy a párt hiányzó szervezeti háttérét szinte kizárólagosan a katolikus és a református **egyház** biztosította. Ez nemcsak a párt kampányköltségeit kímélte, hanem az ország egészét elérte, és olyan társadalmi csoportokat volt képes befolyásolni, amelyek választói döntésüket nem racionális mérlegelés, hanem hitbéli elköteleződés alapján hozták meg.
- Az 1998–2002 időszakban kezdett intenzív klientúraépítés folytatása a 2002-es választási vereséggel elakadt. Az ország felének csalódottságára építve létrehozták a Fideszbe közvetlenül nem betagozódó, ám alkalmilag hatékonyan mozgósítható **polgári körök** mozgalmát. Ezzel egyfelől elkerülték a párt hierarchikus fegyelmi rendszerének a tömegesedéssel óhatatlanul együtt járó erózióját, másfelől egyfajta közösségi identitást teremtettek a hadra fogható híveik számára.
- A kettős állampolgárságról szóló 2004-es népszavazás és az azt megelőző aláírásgyűjtés után már nagyüzemi módon zajlott a párttal rokonszenvező választók elérhetőségének gyűjtése és feldolgozása. A 2008-as „szociális népszavazás” és egyéb aláírásgyűjtő kampányok csak a listák bővítését és frissítését szolgálták. Később a **Kubatov-listák** kibővültek a nem rokonszenvezők nyilvántartásával is.
- 2010-ben hatalomra kerülve az állami, kormányzati eszközök is a hálózatépítés részévé váltak. A „**nemzeti konzultációk**”, a sokszor hivatkozott, de soha nem ellenőrizhető lojális válaszevek vagy éppen a konfrontálódó vélemények begyűjtésének igazi célja csak az úgynevezett Kubatov-listák finomítása, karbantartása.

A támogatásnak a párt tágabb környezetében kiépített intézményesített formái alapvetően az ellenzéki lét igényeihez alkalmazkodtak. A pártba vagy a fogadott családba be nem emelt hívek mozgósításának eszközeiként ugyan tovább élnek, ám 2010 után újra hatalomba kerülve szinte egymásba csúszik a párt- és állami kádertevékenység, és a társadalmi élet autonóm szerveződéseinek felszámolásával hoznak létre egyfajta poszt-kommunista vazallusi rendet.

2.8. A politikai hidegháború és az intézményrendszeri, kétharmados korlát eróziója 2010 előtt

2.8.1. A politikai hidegháború

Bár a 2002-es választásokat a Fidesz elveszítette, számára ebből nem az a következtetés adódott, hogy vissza kellene térni a már a Horn-kormány alatt kialakított, élesen konfrontáló politikától a konszenzusos demokrácia intézmények által szabályozott, megegyezésszerű kultúrájához, hanem éppen ellenkezőleg: ellenzékben már kimondottan a politikai hidegháború eszközeivel operált. A kormány legitimitásának megkérdőjelezése, a demokratikus intézményrendszer igényelte együttműködés megtagadása, karaktergyilkosság, verbális agresszió a kormányoldal személyeivel, intézkedéseivel, programjaival szemben, az állandósuló – olykor erőszakba torkolló – utcai megmozdulások ekkor kerültek az eszköztárba. A Fidesz számára a hatalmi ágak megosztásából adódó pozíciói **nem a kormányzat kontrollját, hanem annak ostromát** szolgálták. „A haza nem lehet ellenzékben” jelszó adta az ostrom egységes ideológiai keretét. Így valójában már 2002-től, de különösen 2006 után egyfajta **kettős hatalom** jött létre. A kormányzat ellenőrzését szolgáló pozíciók kiszajátításának eszköze az e célnak alárendelt **személyzeti politika** volt. Ahogy a párton belüli vazallusi rend és engedelmesség nélkül nem lehetett volna a 2010 utáni alkotmányos puccsot végrehajtani, úgy már előtte sem lehetett volna a konszenzusos demokráciával szembeni ostromállapotot fenntartani, ha az egyensúlyozó intézményekbe pártatlan szakemberek helyett nem engedelmes pártkatonákat delegálnak.

A fékek és ellensúlyok rendszerének sarokköve a magyar alkotmányos jogrendben a kétharmados korlát volt. Ez garantálta, hogy a politikai berendezkedés alapjait érintő döntések körében a kormánypárti és az ellenzéki politikai erők konszenzuskényszer révén érvényesülhessen a hatalommegosztás liberális demokráciákat jellemző elve. Az 1990-es MDF–SZDSZ-megállapodás a kétharmados törvények körét annak érdekében csökkentette, hogy a mindenkor kormány valóban felelős kormány lehessen. A dilemma a következő volt: egyfelől a kétharmadoság a kilencvenes évek közepétől mindinkább akadályozta a szükséges reformok végrehajtását, a Fidesz kezében az ellenzék zsarolásának fegyverévé vált, mondván, csak akkor szavazom meg, amit egyébként én is indokoltnak látok, ha kapok cserébe valamit, illetve nem szavazom meg, mert nem akarom a kormányzat sikerét; másfelől a politikai kultúra és szokásjog gyengése miatt a liberális demokrácia intézményrendszerének kényszerű védelmét is jelentette. Az már a rendszerváltás utáni magyar politikai élet nyomorúságát jelzi, hogy a kétharmados korlát nem a konszenzuserősítés, hanem a zsarolás és betartás kultúráját teremtette meg. Ha a szemben álló felek egyike a hatalom megszerzése és megtartása érdekében hajlandó a végsőkig elmenni a konszenzuseremtési kényszer elszabotálásában, a rendszer idővel működésképtelenné válik.

A kormánytól független intézmények személyi, vezetői pozícióinak betöltése is többnyire a kétharmados elv vagy a köztársasági elnök közreműködése révén történt.

Ezekben az olykor évekig elhúzódó alkukban az egymással szembefutó akaratok esetén sohasem a Fidesz volt az a fél, amelyik – a várható ütközést elkerülendő – félrerántotta a kormányt, hanem az utódpárti kisebbségi érzéssel terhelt, a liberálisok túlzott befolyásától tartó és oligarchikus struktúrájával korlátozottan cselekvőképes MSZP. Így a Fidesz rendre győztesként került ki a kinevezési szkanderekből, hiszen kormányon – ha kellett – működőképességnek nyilvánított fel nem töltött testületeket, ellenzékben pedig vállalta akár az adott testületek működésének ellehetlenítését is. Ez azt eredményezte, hogy míg a feltöltött testületekben a Fidesz képviselői, ritka kivétellel, fegyelmezett, párthű droidokként viselkedtek, addig az MSZP delegáltjai, mivel nem „a” pártnak, hanem belső – többnyire egymással is rivalizáló – csoportjaiknak köszönhették pozíciójukat, túlélésük reményében sokszor nemcsak a pozíciók ethoszát képező elvektől, hanem pártjuktól is függetlenítték magukat. Kuncze Gábor bonmot-ja szerint: „a szociknak minden posztra mindig van legalább két alkalmatlan emberük”. A két párt jelölési magatartása közti különbség pedig már a kinevezés első ciklusa idején – az újrávalasztás reményében – a Fidesz kegyeinek keresésére készítette a paritásos testületek tagjainak jelentős részét.

A 2010 előtti időszak két legfontosabb területe, amelyet a hatalommegosztás létező rendszere ellenére a Fidesz saját befolyása alá hajtott, az ügyészség és részben az Alkotmánybíróság lett.

A feddhetetlen és köztisztületnek örvendő Györgyi Kálmán váratlan és azóta is titok övezte lemondása a legfőbb ügyész pozíciójáról görög sorstragédiákat idéz. Azóta a Fidesz befolyása az **ügyészségben**, kormányváltásoktól függetlenül, töretlen. Ha például az ügyészség Györgyi Kálmán lemondása óta tapasztalható működése alapján kívánánk megítélni a magyarországi korrupció kérdését, azt gondolhatnánk, hogy a Fidesz által ellenőrzött kormányzati-önkormányzati területekben az teljesen megszűnt. A Polt Péter – egykori fideszes országgyűlési képviselőjelölt – által vezetett szervezet a fideszes kampányok aktív szereplőjévé vált, s kampánycélokra szelektált anyagai jól időzítetten ömlöttek a Fideszhez közeli sajtón keresztül a nyilvánosságba. Vessük csak össze a két elszámoltatási kormánybiztos tevékenységét. Úgy tűnhet, mintha korábban a szocialista Keller László csupa ártatlan embert kívánt volna bíróság elé juttatni, de azt az ügyészség, mint elkötelezett jogvédő szervezet, minden esetben megakadályozta. Ezzel szemben a pályáját a kommunista katonai ügyészségen kezdő, fideszes Budai Gyula feljelentései rendszerint akadálytalanul hatoltak át az ügyészségen, s inkább csak a bírósági szakaszban akadtak el. Az elszámoltatási kormánybiztos tevékenysége és a vele szemben támasztott politikai elvárások nem egy bejáratott demokrácia saját államigazgatása ellenőrzésének kulturált, technokrata mintáit követik, hanem sokkal inkább az inkvizícióit: a módszeresen gyanúba kevert emberek bírói ítélet nélkül is tönkretelhetők, erkölcsi és szakmai tőkájük amortizálható.

A Fidesz konfrontatív személyi politikája nem hagyta érintetlenül az **Alkotmánybíróságot** sem. A kezdetek után a bíróválasztáskor a többnyire tekintélyes, meggyőződések konzervatívokat az MSZP jóvoltából már nem liberális, és olykor még csak nem

is szocialista meggyőződésű személyek egyensúlyozták ki, hanem szerény szakmai múltú, eklektikus nézeteket képviselők. Az pedig, hogy a szabályozásból kimaradt a bírák 9 éves mandátuma meghosszabbításának tilalma, többnyire azt eredményezte, hogy a szocialisták jelöltjei is a Fidesz elvárásaihoz igazodtak. Ezt példázza a vizitdíjról és tandíjról szóló, a szociális populizmust legitimáló – mérvadó szakértői vélemények szerint is alkotmányellenes – népszavazási kezdeményezés átengedése, aminek jelentős szerepe volt a szocialista-liberális kormányzat összecsuklásában és a Fidesz kétharmados győzelmében.

2.8.2. A gazdasági lövészárk-barátság: 70/30

A hidegháborús stratégia ugyanakkor megfért a „politikai realitások” és „gazdasági kényszerek” figyelembevételével, **a pártfinanszírozás illegitim eszközeinek konszenzusos gyakorlatával**. 2010-ig sem a forrásokhoz való hozzáférés, sem a szankcionálás lehetőségei nem voltak semelyik oldal által teljesen monopolizálhatóak, hisz a parlamenti többséget rendszerint sokszínű önkormányzati világ vette körül, és a rendszerben számos paritásos, de legalábbis többpárti bizottság befolyásolta az állam által kontrollált források elosztását. Ez hozta létre az illegitim járadékoltatásoknak a kormány- és ellenzéki erők közötti, a köznyelvben csak 70/30-nak nevezett, forrásmegosztásos/befolyás-beszámítási rendszerét.

A 70/30-as rendszerben együttműködő felek azonban erősen eltérő szervezeti, illetve szerveztlenségi rendben működtek. A fideszes Család kiépülő egycsatornás elszámolási rendje idővel marginalizálta, kiszorította és így szankcionálta a párt zászlaja alatt haknizó magánpo(r)tyázókat, és a vazallusi rendbe szervezett párt minden szintjén biztosította a központi felhatalmazással működő adóztatás egységét. Ezzel biztosította, hogy ne történhessenek párhuzamos megkeresések, és hogy az adóztatásért cserébe megtörténjen az állami/önkormányzati ellenszolgáltatás kialakított teljesítése. Az illegitim adóztatásnak ez a módja a vállalkozói szférában drága, de kiszámítható viszonyokat teremtett. Ennek érdekében az orbáni Család ellenzékben kooperált a kormányerőkkel. Azok azonban a pártfinanszírozás lövészárk-barátság mintáit idéző együttműködésben nem voltak egységesen vezéreltek: egyrészt saját szakállra adóztató szabadcsapatok vagy lokális oligarchák mozogtak a terepen, másrészt a Fidesszel való politikai konfrontáció részeként – olykor az MSZP-n belüli harcok folyamánként – rendre megpróbálták támadni, megszakítani a két párt vezérelte gazdasági együttműködés szálait.

A kormányerők 2006-os, de különösen 2008-as megroggyanása után, amikor a Fidesz kampányüzemmódban ráfordult a kétharmados többség megszerzésére, az ügyészség és a rendőrség segítségével a nyilvánosságban sikerült a teljes korrupciós terhet a kormányerőkre nyomni. Az ügyészség kriminalizáló kampányakciókkal szolgálta a Fidesz választási küzdelmét. Ráadásul a vállalkozói szféra, kényszerűen tudomásul véve az illegitim adóztatás elkerülhetetlenségét, szinte egyként felsorakozott a Fidesz mögé – ha már elkerülhetetlen, legalább kiszámítható viszonyok között történjen.

2010 után változott a helyzet, hiszen a kétharmados – kvázi korlátlan – hatalom birtokában a Fidesz számára már semmi sem indokolta a 70/30-as rendszer fenntartását. De még ezután is érvényesül **a maffiacsalád üzleti etikája**: míg az üzletben korrekten együttműködő partnerek mentességet élveznek, addig a különutas adóztatókkal, illetve a Család támadóival szembeni leszámolásban a karaktergyilkosságtól a politikailag szelektált, megrendelt ügyészi eljárásig minden eszköz megengedett.

3. A posztkommunista maffiaállam rendszerképző sajátossága

2010 óta semmi sem történt, aminek ne látta volna az előképét, aki a Fidesz addigi útját, benne első kormányzását végigkövette. Nem változott sem a szándék, sem a cél, csak a feltételek: a kétharmados parlamenti többséggel jórészt megszűntek a hatalomgyakorlás intézményes korlátai. A párt után, ahol régóta Orbántól függ minden és mindenki, az állam is a fennhatósága alá került, és ő az engedelmességre kényszerítés Fideszen belül alkalmazott technikáit ma már az egész társadalomra alkalmazza.

2010 után Magyarország csak azt kapta, amit a Fidesz már korábban megkapott.

3.1. Posztkommunista

A posztkommunista maffiaállam **a tekintélyuralom egy sajátos jegyekkel rendelkező, önálló formája**, amely az eddigi típusokba nemigen sorolható. Bár egyik vagy másik jellegzetessége mutat hasonlóságokat más autokratikus formákkal, az egyedi vonások hasonlónak tűnő, eklektikus alakzatával mégis egy sui generis típust definiál.

A **posztkommunista** jelző nem pusztán egy történeti szekvenciára utal, hanem arra is, hogy e rendszer létrejöttében meghatározó szerepe van a demokratikus ősrobbanás előtti állapotnak. Nevezetesen annak, hogy egy **kommunista diktatúra talaján, annak bomlástermékeként jött létre**.

A kommunista diktatúra politikai rendszere bomlik le Kelet-Közép-Európában következetesebben, a volt szovjet tagköztársaságokban – a balti államok kivételével – kevésbé következetesen. Míg a volt szovjet tagállamokban nem is fejlődött ki a maga teljességében a nyugati típusú liberális demokrácia, s annak történelmi előzményei is hiányoznak, addig a kelet-közép-európai államokban az intézményrendszer többé-kevésbé kiépült, de eközben azért küzd a keleties mentalitással, kultúrával.

Az Európai Unión kívüli átalakulásoknál rendszerint az új hatalmi-gazdasági elit nem kis részben a korábbi párt- és titkosszolgálati elitből verbuválódik. De nem ez a vonás a legfontosabb, hanem a rendszer belső szerkezete, kötési és működési módja, amelybe a máshonnan rekrutálódók is beilleszkednek. Az eltelt két évtized nem azt

mutatja, mintha a szovjet utódállamok többségében a diktatúrától az egyre tisztább demokrácia irányába elmozduló lineáris fejlődés tanúi lennénk. Míg Belorusszia és néhány közép-ázsiai volt szovjet köztársaság a posztkommunista maffiaállam szélsőségesebb, addig mások, például Oroszország, a puhább változatát képviselik. Ami ezekben az országokban a demokratizálódási folyamat megrekedésének, stagnálásának látszik, az valójában a posztkommunista maffiaállam konszolidációja. Magyarország kerülő úton közelíti a putyini modellt, míg jó néhány más európai uniós posztkommunista ország e kettős gravitációs tér, a Nyugat és a Kelet széthúzó vonzásának bizonytalan-ságában lebeg.

A **posztkommunista** jelző másik fontos jelentéshordozó utalása, hogy ezen országok összeomlott rendszere **az állami tulajdon monopóliumára épült**. Más autokratikus rendszerek kialakulásánál vagy fordított a menetrend, azaz magántulajdonból hoznak létre állami/kvázi közösségi tulajdont, vagy többé-kevésbé érintetlenül hagyják a tulajdon formáit, esetleg kis részben újraosztják azt. De olyan esettel még nem találkoztunk a történelemben, amikor az állami tulajdont transzformálják tömegesen magántulajdonná – társadalmi elfogadottságát illetően – kétes normák alapján. Azaz a halászléből próbálnak újra halat csinálni.

A posztkommunista jelző fenti két vonatkozása meghatározó erejű az új rendszer létrejöttében.

3.2. Maffiaállam

A maffiaállam megnevezés korántsem indulati, publicisztikai jellegű, hanem **az új hatalmi elit lényegi vonására, szerveződési természetére, rendjére utal**. Itt a viszonylag szűk, új uralmi elit jellegzetességeit tekintve nagyban különbözik a különféle analógiákban említett rendszerek uralmi elitjeitől. Mindenekelőtt abban, hogy – mint a maffiában szokás – alapvetően családi, illetve a közös üzlet által megpecsételt **fogadott családi** kapcsolatrendszer révén épül fel. A szervezethez rokoni és lojalitási szálakon keresztül újabb és újabb családok kapcsolódnak, amelyek a Családfőtől kiinduló, erősen hierarchikus, piramisszerű engedelmességi rendbe tagozódnak.

A maffiaállam fogadott családja csak korlátozottan és metaforikusan hasonlítható más társadalmak uralmi elitjéhez, a premodern társadalmak klánjaihoz vagy nemzetségeihez, a feudális rendekhez, a dualizmus kori és két világháború közötti keresztény középosztályhoz, a polgári társadalmak középosztályához, az oligarchák uralmához vagy éppen az egykori kommunista nómenklatúrához.

A **premodern társadalmak klánjai vagy nemzetségei** egyrészt alapvetően vérségi alapon szerveződtek, és inkább személyi, mint családi alapon fogadtak be. Amikor a vérségi hierarchiát már kinövi a hálózat, a rendszer összetettebb lesz – ez pedig már a maffia típusú szerveződés jellemzője. A maffiaállam elitjében a vérségi alapon szerveződő család folyamatosan egészül ki nem vérségi alapon kapcsolódó családokkal, azaz

fogadott családdá válik. Másrészt a klánok jogosítványai, kompetenciái a premodern államban a természetes jog részét képezték. Ahol viszont a korrumpálás, a fenyegetés és az erőszak eszközeivel csikarnak ki a klánszerű fogadott család számára törvénytelen jogosítványokat – az maffia, és ha közhatalmi pozícióból teszi ezt, maffiaállam.

Némely Perzsa-öböl menti *sejkség* – mint amolyan *posztmodern monarchia* – ugyan az uralkodó nemzetséghez kötődő családi, fogadott családi hálózatra épül, de mint ilyen legitim. Egyfajta monarchia, melyben a Családfő egyben ezen a jogán uralkodó: a családi helyzete és tágabb uralmi legitimitációja egybeesik. Nem úgy, mint a maffiaállamban, amely ezt a helyzetet célozza, de státusa nem legitim. A maffiaállam Családfője legfeljebb vágyik a sejk helyzetére: a hatalom dinasztikus öröklődése, kinevezett, legfeljebb részlegesen választott, ám csak tanácsadói jogosítványokkal rendelkező parlament, az állam polgárai a fogadott család és rendek kvázi állami járadékot élvező tagjai, ugyanakkor a társadalmi piramis alján a vendégmunkások nem rendelkeznek állampolgársággal, azaz „rendies ellátással”, gyermekeikkel és öregeikkel szemben a kincstárnak nincs ellátási kötelezettsége. Az olajjövendelmek révén pedig még futball-világbajnokságot is rendezhetnek. Amit a maffiaállam Családfője legitimnek álcázott zsarolással kénytelen elérni, az a sejknek – mint egy családi vállalkozás fejének a saját „birtokán” – természetes módon adatik.

A feudális rendek az uralkodóval mégiscsak egyfajta legitim szerződéses viszonyban álltak, az őket a rendi státusukból vele szemben is megillető jogokkal. A hűbéres is jogszerűen birtokolja a tulajdonát, miközben a hűbérúr jogszerűen meg is foszthatja attól. Legitim módon épül erre a rendszer, s így a vazallusi státus egybeesik a vazallusi helyzettel. A maffiaállam lényege, hogy a polgári jogegyenlőség formális viszonyai között – ezúttal állami – erőszakkal fosztanak meg egyeseket a tulajdonuktól, amelyet jogellenes módon és eszközökkel másoknak adnak. A maffiaállamban a vazallusnak nincs vazallusi jogállása, legfeljebb csak vazallusi helyzete. S miközben a polgári jogegyenlőség de jure nincs felszámolva, de facto vazallusi helyzetek tömege jön létre.

A dualizmus kori és két világháború közötti keresztény középosztály tagjai, annak ellenére, hogy egzisztenciájukban megrendülve, dzsentriként egyre függőbb helyzetbe kerültek az állami bürokrácia és hadsereg kínálta lehetőségektől, rendies státusuk révén még rendelkeztek bizonyos saját jogon járó privilégiumokkal, megkülönböztetett törődéssel.

A polgári társadalmak középosztálya a vagyoni és kulturális esélyegyenlőtlenségek ellenére mégiscsak versenyben kerül státusába, rendies vagy vazallusi kötések nem jellemzik.

Az oligarchák az állami közhatalmat csak parciálisan befolyásoló, ellenőrző, de azt nem a maga teljességében uraló, egymással rivalizáló csoportot képeznek, és nem tagozódnak be egyetlen függelmi rendbe.

Az egykori kommunista nómenklatúrához nem családok, hanem – ideológiai alapon – egyének tartoztak. Esetükben dinasztikus jellegzetességek csak ritkán és kivételesen jelentek meg, sőt, a lojalitást – a klasszikus sztálinista formákban – olykor épp a családi kötelékek elárulásával kellett bizonyítani.

A maffiaállamban – mivel akárcsak a hagyományos maffiánál, a család szent – a próbatétel nem a családi kötelékek feláldozása a pártlojalitás oltárán, ellenkezőleg, **a nem vérségi lojalitási kapcsolatok fogadott családdá szentesítése**. A magyar polip esetében tehát – mint azt a trafikkoncessziók, a földbérletek vagy a pályázati ügyek láncolata is mutatja – ezek nem pusztán párt- és ideológiai alapú kötődések. A Fidesz a liberális demokráciákban szokásosnál szorosabb (párt)kötődésekkel rendelkező közösség, amelyben a tagok – a jövedelmi és vagyoni privilégiumok rendszerén keresztül – nemcsak személyükben, de gyakran rokonságukkal együtt vesznek részt. Így az a szűk, hierarchikus kör, amely a párttagok eredetileg nem nagyszámú, de már az 1990-es években megfegyvelzett csapatából állt, koncentrikus körökben tágul, fel-fűzve a rendszerre a lojalis társadalmi csoportok egyéb köreit is, de már eltérő státusokban, eltérő jogosítványokkal és privilégiumokkal.

A maffia nem más, mint erőszakos, illegitim kísérlet a patriarchális család(fő) pre-modern jogosítványainak érvényesítésére a polgári jogegyenlőségre épülő társadalom viszonyai között, mely kísérletet az állami közhatalom szervei igyekeznek meghiúsítani. A maffia: illegitim neoarchaizmus.

A maffiaállam a patriarchális Család(fő) jogosítványainak érvényesítése nemzeti szinten a demokrácia intézményrendszerének kulisszái között az államhatalom megszállásával és annak eszköztárával. A Keresztapa számára az uralom, a vezetés mintáit tekintve **a patriarchális család, a porta, a birtok és az ország izomorf fogalmak**. Ugyanazt a kulturális, hatalomgyakorlási mintát követi mindegyik szinten. Ahogy a patriarchális családfő meghatározó a személyes és vagyoni döntések ügyében, egyben státusmeghatározó is, amely státus rendezi az ő háza népe személyes szerepeinek és kompetenciáinak teljes körét, úgy feje a Családfő az országnak, ahol **a nemzet az ő háza népe**. Ő nem eltulajdonít, csak rendelkezik. Neki jussa van, igazságot szolgáltat, és ebből a jusból és igazságból részesíti a saját háza népét, nemzetét, mindenkit státusa és érdemei szerint.

A 19. század nacionalizmusa a politikai nemzet megteremtésével a nemzeten belül jogegyenlőséget teremt, és ezen a bázison küzd más nemzeti törekvésekkel. **A maffiaállam nacionalizmusa** a nemzetből történő kirekesztése mindazoknak, akik nem részei a fogadott családnak, vagy nincsenek a vazallusi rendben az alá betagozva, azok ugyanis nem részei az ő háza népének, s ennek viselhetik minden következményét. **Száma a nemzet: a fogadott család és tartozékai, a Keresztapától a cselédségig.**

4. A közhatalmi intézmények meghódítása, a társadalmi autonómiák felszámolása

A Fidesz meghódítása után – a kétharmados győzelemmel – Orbán számára megnyílt az út a liberális demokrácia rendszerének lebontása és az autokrata politikai pozíciójának intézményesítése előtt. A győztes mindent vihet: afféle politikai gáznemű anyagként minden elfoglalható politikai teret kitölt. Bármilyen önkorlátozás csak a gyengeség jele lenne. A rendszer nem sodródik, hanem tudatosan halad az autokratikus berendezkedés irányába. Ez a politikai cselekvés központi vezérlővel. A céltételezés, hogy a kormányerő milyen berendezkedést vizionál, világos: olyat, amelyben magát ideologikusan a „*centrális erőtér*” alanyaként, a „*nemzeti középosztály*” létrehozójaként és a „*nemzeti szabadságharc*” vezénylőjeként láttatva különösebb akadály nélkül érvényesítheti elképzeléseit.

A szimbolikus politizálás jegyében a Fidesz úgy vélte, hogy az új rendszerhez a liberális demokrácia „zavaros évtizedei”-től való elhatárolódást demonstráló *új alkotmány* is dukál. Nem véletlen, hogy a hatalmukat leszármazási vonalon legitimálni nem tudó autokraták hosszúra tervezett uralmuk kezdetét rendszerint egy *új történelmi időszámítás* kezdetévé stilizálják. Az ideologikus elemekkel („Isten, áldd meg a magyart”, keresztény örökség, Szent Korona) átítatott *Alaptörvény* parlamenti megszavazásának húsvéti dátuma is némi szerepvarrára és aránytévesztésre utal, mintegy párhuzamot sugallva Jézus és – legyünk jóhiszeműek – Magyarország feltámadása között.

4.1. Alkotmányos puccs – az önkény intézményesítése

A választásra jogosultak messze kevesebb mint felének, az érvényes szavazatoknak is csak 53 százalékos támogatásával elnyert kétharmados parlamenti többség lehetővé tette a Fidesz számára a liberális demokráciát jellemző fékek és ellensúlyok rendszerének szisztematikus lebontását, és ezáltal egy autokratikus rendszer új egyensúlyi állapotának, kvázi erőszakos konszolidációjának jogkorlátozó eszközökkel történő kialakítását. Megteremtődtek a feltételek ahhoz, hogy a Keresztapa saját körön belül korlátlan, ám a Fideszen túli világban korlátozott pozíciója átnőhessen az autokrata pozíciójába.

4.1.1. Közhatalmi intézmények

Az új hatalom lépései a hatalmi-vagyonosodási céloknak és logikának rendelődnek alá. A rögtönzésnek tűnő intézkedések pedig csak a változó válaszokat jelentik arra, ha valamilyen lebontandó falba vagy megkerülendő akadályba ütköznek. A *szakpolitikák alkonya* jött el: a kormány intézkedéseinek primer szakpolitikai oka vagy célja nincs, csak szakpolitikai következménye.

A maffiaállamban **a közhatalmi intézmények megszűnnek a döntések valós meghozatalának színterei lenni**, azok a formalizált intézményeken kívülre, a fogadott családba kerülnek. A közhatalmi intézmények kvázi csak könyvelik a rajtuk kívül meghozott döntéseket, hiszen a demokratikus intézményrendszer kulisszái között kell működniük. Ahogy a párt, úgy a közhatalmi intézmények sem döntéshozó testületek többé, hanem a Család akarátának pusztá végrehajtó intézményei. Amit a klasszikus maffia a polgári jogegyenlőség viszonyai között az illegitim erőszak kényszerével biztosít, azt a posztkommunista maffiaállam fogadott családja a közhatalom legitim eszközeivel, vértelenül éri el.

Ez a polgári jogegyenlőség felszámolása. Bár nem generálisan és rendszerszerűen, hiszen nem hoz létre sem rendies, stabilan eltérő jogállású társadalmi csoportokat, sem diktatúrát. Csak **esetileg függeszti fel a jogegyenlőséget**. Nem doktrineren következetes, csak akkor lép, amikor a szükség megkívánja.

A **kormány** összetétele a kormányfői pozíció eddig példa nélküli megerősödését mutatja. A felső kormányzati tisztségek betöltői három kategóriából verbuválódnak: egyrészt volt MSZMP-tagok és/vagy az egykori titkosszolgálatokkal kapcsolatba hozhatók, másrészt barátok, üzletfelek és strómanok, harmadrészt a bármikor meneszthető politikai pehelysúlyúak. Az első kategória zsarolható, a második már eleve a szervezett felvilág része, a harmadik pedig tetszés szerint lecserélhető. Ez alól alig van kivétel. Bár a kormányfő előszeretettel hozta vissza kormányába korábbi minisztereit, ezt csak azokkal tette meg, akiknek nem volt a Fideszen belül politikai súlyuk vagy hátterük. Vítán felül áll, hogy a kormányfő mind a kormányon, mind a parlamenti frakción belül akadálytalanul érvényesítheti akarátát. Belső perlekedés csak az ő szaváig tarthat, utána nem. A kabinet tagjainak már az első Fidesz-kormányzás alatt is állva kellett fogadniuk a kormány ülésének megkezdésekor a miniszterelnököt.

A hatalommegosztásból fakadó korlátok lebontása nem más, mint az önkény intézményesítése. A Keresztapa-miniszterelnök felcsúti portáján kiválogatott parlamenti képviselői garnitúrával bármilyen törvényt elfogadtathat. Dezertálás gyakorlatilag nincs, annak mértéke még a saját várakozásait is alulmúlta. Amikor bizonyos döntésekről nem mint a sajátjairól, hanem mint pártja vagy a parlament szuverén döntéseiről beszél, nehezen állja meg ironikus mosoly nélkül. Akarata ellenállás és külső mérlegelés nélkül nyerhet alkotmányos, törvényi vagy rendeleti formát.

A **parlament** az önkényes döntések lepapírozását szolgálja csupán. **A törvény előtti egyenlőséget felváltotta a törvény utáni egyenlőtlenység**. Visszamenőleges hatályú törvényekkel utazhatunk a múltba, és a lézertechnikát alkalmazó sebész pontosságával zajlik – a Családfő által adott eseti felhatalmazások alapján – a személyre, csoportra, politikai barátra és ellenfélre szabott jogalkotás: jutalmaz vagy büntet, privilegizál vagy diszkriminál. Az egykori lex Deutscho ma már lex Szász, lex Borkai, lex Polt, lex Szapáry, lex Járai, lex OTP, lex Mahír, lex CBA és még több tucat más, testre szabott törvény is követi, ahogy azt a helyzet megkívánja. A parlament nem más, mint egy mérték utáni szabóság. Általános szabály helyett eseti kivételeket alkot, **a „rule of law”-t felváltja a „law of rule”**.

A parlamenti döntést követő első törvénymegállító joggal rendelkező pozíció a **köz-társasági elnöké**, mivel ő akár az Alkotmánybírósághoz vagy a parlamenthez vissza is küldheti az elfogadott törvényeket. Orbán leverte a korábbi, a Fidesz iránt lojális, de valamennyire mégis szuverén Sólyom László újraválasztására tett kísérletet. Neki csinonyik kellett, akit meg is talált az egykori kommunista párt kegyencének, az Országos Testnevelési és Sporthivatal (OTSH) miniszterhelyettesi rangú alelnökének, Schmitt Pálnak a személyében. Schmitt egyetemi doktoriját érintő plágiumbotrányát követő lemondása után hazarendelte – a Fideszen belüli korábban „szervezkedésen” rajtakapott egykori frakcióvezető, és az Európai Parlamentbe száműzött – Áder Jánost. Áder a nyíltan elfogult új választójogi törvény megalkotásával rehabilitálta magát, és köztársasági elnökként is bizonyította, hogy méltó a Keresztapa bizalmára: a köztársasági elnök gondosan megkoreografált szuverenitása az alkotmányosság felszámolásával szembeni fellépés helyett csak jelentéktelen ügyekben történő „jogászkodásban” merül ki. A legfőbb közjogi méltóság szimbolikus leértékelését jelzi lecsúszása is a miniszterelnök mögé a protokolláris ceremóniákon. A köztársasági elnök **nem a nemzet, hanem a fogadott család egységének a kifejezője**, nem a liberális demokrácia, hanem a maffia-állam rendjének őre.

Egy törvény útjában álló következő akadály az **Alkotmánybíróság** lehet. Ám e testület meggregulázásának folyamata is a végére ért. Létszámát a parlament megnövelte, az új alkotmánybírók jelölését végző parlamenti bizottság paritásos jellegét megszüntette, így a kormánytöbbség akadálytalanul delegálhatott pártkatonákat a testületbe. Mivel azonban egyesek esetében a bebetonozott státus kétélű fegyvernek bizonyult, és a szinte leválthatatlanság némi szuverenítésra adott bátorságot, ha a testület nem tetsző döntést hozott, törvényi úton korlátozták jogkörét, vagy az Alkotmányt változtatták meg, hogy az adott ügyben így szüntessék meg az AB lehetőségét a jogsértés elleni fellépésre. De volt, amikor a kormány már az alkotmánybírói döntés előtt üzent, mint például a magán-nyugdíjpénztári vagyon lerablásakor: „Kár azt az illúziót kelteni, minthogyha (...) akár alkotmánybírói ítélettel ez a helyzet megváltoztatható lenne. Nem lehet. Ez egy végleges rendszer. Kétpilléres magyar nyugdíjrendszer.”⁹ Ez nem volt más, mint a testület halotti bizonyítványának kiállítása. Értettek is a szóból: a kormányzati tisztviselők indoklás nélküli felmondásának alkotmányellenességéről szóló határozatot már eleve úgy alkotta meg a testület, hogy a Fidesz is jóllakjon, és az AB is megmaradjon. Az alkotmányellenes kormányzati felmondási gyakorlat veszteseit az Alkotmánybíróság nemhogy megvédte volna, hanem még három hónappal meg is toldotta az alkotmányellenes eljárás folytatásának lehetőségét. Hátha még nem fejezte be a Fidesz a közzsféra átfogó politikai tisztogatását.

Az Alkotmánybíróság súlytalaná tételeét kísérte az **„igazságszolgáltatási reform”** keretében felálló Országos Bírói Hivatal (OBH) politikai befolyás alá vonása is. Az addigi független szakmai testület helyett a miniszterelnök családi barátja, egy fideszes EP-képviselő felesége egy személyben dönthet a bírák kinevezéséről, kirendelésükről, előmenetelükről, az ügyek egyes bíróságokhoz történő kiszignálásáról. Az OBH vezetőjét

kétharmados parlamenti többség választja 9 évre, így ha ez a minősített többség a jövőben nem lenne meg, az új szabályozás alapján a hivatalvezető a helyén maradhatna akár élete végéig. Az európai uniós kritikák nyomán ezt a lehetőséget később az általa kinevezett helyettesére testálták. Kényszernyugdíjazással szabadultak meg a vezető bírák jelentős részétől, miközben az általános nyugdíjkorhatárt – ezzel szembemenve – felemelték. A bírákat egzisztenciálisan függő helyzetbe hozták. Ügyvédek kizárásával megfélemlíthetik a gyanúsítottakat, vádlottakat.

Az ügyészség után már **a bíróság is képes kampányeszközként funkcionálni**: a rendőri vezetők perének szimbolikus nyitódátuma (az őszödi beszéd kiszivárgásának évfordulója) után már nem kell nagy tehetség ahhoz, hogy megjósoljuk: a száz tárgyalási napra tervezett perben az elsőfokú ítéletet meghozatalát a 2014-es választásokat közvetlenül megelőző napokra fogják időzíteni. A felfüggesztett börtönbüntetésre vonatkozó ügyészi indítvány jelzi is, hogy az ügyben csak a lejárató, identitáserősítő és bázisösszetartó kampány-show a fontos. A „legvidámabb” maffiaállamként – egyelőre – kirakatper van, leültetés nincs. De ebben az esetben célszemély sincs, csak „célügy”, vagyis az eljárás nem a megvádolt személye, hanem a megvádolásával erősíthető identitásképző narratíva szempontjából fontos szimbolikusan a kormánypárt számára. Más ügyeket – mint például a volt miniszterelnök elleni sukorói ingatlancsere- vagy a volt titkosszolgálati miniszter elleni kémügyet – már a személyes leszámolási szándék motivál. Ezekben épp ezért már a tényleges leültetés a tét.

A **Blitzkrieg** keretében 2011 tavaszára a többi független intézményt, az **Állami Számvevőszéket**, a **Költségvetési Tanácsot**, a **Gazdasági Versenyhivatalt**, a **közmédia**kat is bevették. A **Nemzeti Bank** elnöke az ellene irányuló karaktergyilkossági akciók ellenére és a nemzetközi tiltakozás miatt ugyan mandátumának lejártáig, 2013-ig, a hivatalában maradhatott, de a lex-önkények egyikével a **Monetáris Tanács**, illetve a Nemzeti Bank alelnökeinek körét és jogosítványait bővítették ki, s e testületeket pártdelegáltakal töltötték fel.

A közhatalmi intézmények új kádereinek rekrutációja sem a klasszikus pártdiktatúrák mintáit követi. Ugyanis míg azokban a mobilitási csatornák szabályozottak, részben magán a párton belül, részben a nomenklatúra által, addig a maffiaállam delegáltjai **helytartók és strómanok**, akiket rendszerint személyes lojalitási és/vagy üzleti szálak fűznek a Családhhoz. Lehetnek akár a család oligarchái, akár könyvelői, mint a belügy-miniszter vagy a gazdasági ministerek esetében.

4.1.2. Önkormányzatok

Az önkormányzatok autonómiáját a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium alá tartozó, általános hatáskörű szervei jogosítványainak és intézményrendszerének bővítésével korlátozta a kormány. A „**vármegyei**” **kormányhivatalok** létrehozásával az önkormányzatok közigazgatási hatásköri kompetenciáit jelentős mértékben elvonták, amit a hasonlóan önkormányzati kompetenciákat kisajátító **járási kormányhivatalok** felállításá

követett. Ennek nyomán gyakorlatilag államosították az oktatási és az egészségügyi intézményrendszert. Az **önkormányzatokból gondnokságok** lettek. A kommunista korszak tanácsrendszerére emlékeztető, a kormánynak alárendelt tanácsi végrehajtó bizottsági titkárok világa tért vissza, és ezzel együtt a központi kormányzat különböző szintjeihez kötődik a helyi hivatali, közszolgálati elit kijelölésének a joga. Olyan **egyablakos ügyintézés** jött létre, **ahol minden ablak mögül az autokrata vazallusa tekint az állampolgárra.**

4.2. Az értelmiség autonóm tereinek felszámolása - kultúra, oktatás

4.2.1. Kultúra

A kulturális pozíciók elitcseréjének 1998 és 2002 között még útját állta az önkormányzati politikai térkép sokszínűsége. Míg a küzdelem akkor önmagában az intézményvezetői pozíciókért vagy éppen egy-egy nagy állami kulturális megrendelésért folyt, mára a szándék egyértelműen más irányt vett: a cél az elosztói pozíciók szisztematikus meghódítása a kulturális élet különböző szegmenseiben.

A kulturkampfban már nem pusztán az a kérdés merül fel – „a zemberek” ízlésvilágával való demagóg szembeállításal –, hogy minek „ilyesmikre” az adófizetők pénzét költeni, hanem kriminalizáló kampányokban köztörvényes bűnözőkként, csalókként bélyegzik meg a rendszerkritikus vagy annak vélt alkotókat. A fideszes elszámoltatási kormánybiztos felszólítására igazságügyi szakértők vizsgálták egy-egy filozófiai mű vagy egy-egy kortárs képzőművészeti alkotás elkészültéhez szükséges „értékarányos ráfordítás” meglétét vagy annak hiányát, az innovációs alap pályázatait vagy a felsőoktatási PPP-s, a magántőke bevonásával megvalósuló beruházásokat vizsgáló eljárás keretében. A „minek ez a labla”, „minek ez a krikszkraksz” kultúraromboló hevületében a különböző okokból frusztráltak alulról jövő nyomása találkozott a Fidesz vezető garnitúrájának a nyugati értékrendet képviselő magyar kulturális elittel szembeni gyanakvásával. Egyszerre nem érti és tart tőle, és használja vele szemben a közízlés és az irigység elegyéből gyúrt populizmust. Osztja a „lokális kopjafafaragók” meg nem értettségét és sértettségét a „globális nonfiguratívokkal” szemben. Így csinál állami forrásból támogatott helyet a saját híveinek.

De a probléma némileg összetettebb annál, semhogy a kulturkampf hagyományos értelmezése eligazítana benne.

A kultúra szimbolikus terei még csak véletlenül sem lehetnek a nemzetidegen erők kezén. Liberálisok nem építhetnek Nemzeti Színházat a nemzetnek, és nem adhatják annak igazgatóját. Az új kurzus igazgatója még fel is szenteltette a Nemzeti Színházat, ezzel mintegy kijelölve művészetének cenzurális kereteit. Ez nem pusztán osztozkodási kérdés: a Fidesz **sakralizálja a kultúrát**, és annak szimbolikus elemei számára nem képezhetik alku tárgyát. A kultúrát **nem fogyasztja, hanem ritualizálja, s mint szentséget felmutatja**. Már csak azért is, mert a hagyományos kultúrafogyasztók ebből nemigen

kérnek. De ez nem is jelent igazi problémát, mert a Fidesz a szakralizált kultúra szimbólumaival **a kultúrán kívüli közönséget szólítja meg**. Már nem kell a Nemzeti Színházba járni annak, aki az új kurzus híve, elég a kultúrát politikai nyilatkozatok vagy tüntetések formájában fogyasztania. Ez már hozza számára az élményt és a kötődést. A kultúra hagyományos értelemben vett művelői és fogyasztói ezt a folyamatot már **nem is kultúrharcként, hanem kultúraellenes harcként élik át**. A kultúra ízléskérdésből hitkérdéssé, művelzetből tanúságtétellé válik. S mint ilyen, direkt politikai állásfoglalássá.

A Családfő kegyencei, mint **helytartók**, egyszerre **egy-egy műfaj papjai és pénztárosai is** – a színháztól a filmig, az építészettől a képzőművészetig, a komolyzenétől a Magyar Művészeti Akadémiáig és a Nemzeti Kulturális Alapig. Holmi zsúrikkal, bírálóbizottságokkal formálisan is csak ott bajlódnak, ahol a törvény még megkívánja, bár ezek működése is egyre inkább a behódoltatás szertartásává válik. A paternalista vazallusrendszer ott érvényesül igazán, ahol az adott műfaj állami támogatásra, intézményi fenntartásra szorul. A művész is ott a legkiszolgáltatottabb.

A rezsim kultúrpolitikája ugyanakkor nem doktriner: elvszerűsége számító, indulata racionális. Néhány vonatkozásban azonban nem enged:

- elfoglalja a szakralizált területeket, intézményeket;
- nem engedi át a szélesebb publikumot elérő közszolgálati médiát;
- nem megsemmisít, csak elsorvaszt, kiéheztet, vagyis nem hajlandó közpénzből támogatni a politikai ízlésének nem megfelelő alkotót, társulatot stb.;
- nem tilt, csak szubkultúrába – vagy ellenkultúrába – szorít.

Olykor, ha úgy tetszik, a művészt és nem a művészetét kanonizálják, mint teszik azt Bereményi Gézával, Cseh Tamással, Hobóval és még sorolhatnánk azokat a **védelem alá helyezett művészeket**, akik művészetének egyébként minden eleme tagadása mindannak, amit a Fidesz-kurzus művészileg is képvisel. Ezt az ellentmondást a lojalitás vagy akár csak a semleges hallgatás oldja fel. Sőt, a Család oligarchái, ha más az ízlésük, és kedvük tartja, be is vásárolhatnak alternatív művészeti vállalkozásokba, műhelyekbe. Az alkalmazott kényszert ilyenkor ellensúlyozhatják támogatások vagy éppen visszatartott engedélyek kiadása (A38, Sziget Fesztivál stb.).

A művészetkritika is gettóba szorul, helyére a befogadott művész melletti kormányzati elkötelezettség kommunikációja lép. A művész produktumának közönségét messze meghaladó hatókörű média emel fel vagy taszít le. Megfontolandó a nyílt szembenállás, mert többnyire egyenlőtlen és egzisztenciális ellehetetlenülést eredményező a küzdelem. Persze vannak műfajok, amelyek fogyasztása piacibb, nemzetközibb, így nem függenek olyan mértékben az állami forrásoktól.

4.2.2. Oktatás

A közoktatás totális államosításával az iskola világának szereplőit – szülőt, diákot, pedagógust és az addigi, többnyire önkormányzati fenntartókat – megfosztották a jogaiktól.

Az oktatás **közszolgáltatásból közszolgáltatá** minősítésével az iskolából kaszárnját csináltak, a pedagógusból pedig kiképzőtisztet:

- közvetlenül a miniszter nevezi ki a több mint ötezer iskola igazgatóját, az iskolákban nem az iskolaigazgató, hanem a járási kormánytisztviselők döntenek a tanárok alkalmazásáról;
- a magyar pedagógusoknak most már csak egyetlen munkáltatójuk van, a Klebelsberg Intézményfenntartó Központ (KLIK), így elbocsátásuk gyakorlatilag a tanári pályáról történő kizárásnak tekinthető; kötelezően besorozzák őket a Nemzeti Pedagógus Karba, miközben a szakszervezetek mozgásterét szűkítik; iskolaigazgató, tanár csak a járási oktatási kormányhivatalnak engedélyével válaszolhat a sajtó kérdéseire;
- az iskolák munkáltatói és gazdálkodási jogosítványait elvonták, a tantestületek autonómiáját felszámolták, a tantervalakítési szabadságot korlátozták;
- az oktatás ideológiai indoktrinációjának megalapozását szolgálja a tankönyvpiac el-sorvasztása, a tankönyv-akkreditáció szakmai mechanizmusának a miniszteri tankönyvpályázatokkal való fokozatos felváltása, a magán-tankönyvkiadók tervezett kiszorítása, a Nemzeti alaptanterv kurzusideológiai szempontú átalakítása, a hittan, illetve erkölcsstan kötelező oktatása, valamint a diák döntésének, hogy a kettő közül melyiket választja, a bizonyítványában való regisztrációja;
- a mobilitási csatornákat politikai kontroll alá vonják, a mobilitás szempontjából meghatározó fontosságú gimnáziumi oktatásnál az egyházi iskolákat preferálják;
- a kasztrendszerű társadalomképnek megfelelő oktatási rendszer kialakításához 18 éves korról 16-ra szállítják le a tankötelezettséget, az érettségihez jutók számát csökkentik, a közismereti tárgyak gimnáziumokon kívüli oktatását visszaszorítják;
- az oktatás állami forrásaival való rendelkezés feltételeit központosítják, nem az eddigi fenntartók döntenek a beszerzésekről, hanem már maga az állam (a KLIK) választja ki a rendszer udvari beszállítóit.

Az egyetemek – a kultúra szférája mellett – eddig a kritikus értelmiségi pozíciók talán legfontosabb védett intézményei voltak. Az intézményi autonómia, a professzori státus és a relatíve késői nyugdíjazás mind az oktató-kutató értelmiség vélemény szabadságának intézményes garanciáiként szolgáltak a maguk rendies védettségével, miközben a diákok szabadságát a már felnőtt, de még az egzisztenciális függőségekkel nem terhelt, ezért kevésbé kiszolgáltatott státusuk adta.

A bátornak sohasem mondható felsőoktatási vezetés hatalmi megregulázását három fenyegető kormányzati akció vezette fel: a liberális filozófusok egy csoportja elleni kriminalizáló kampány és koncepció eljárás, az egyetemekkel szemben meghirdetett átfogó pénzügyi és gazdasági vizsgálat, valamint az állami támogatás drasztikus – 2010 óta 30 százalékos, 2007-hez képest reálértéken egyenesen felére történő – csökkentése. Ezek az akciók biztosították, hogy az egyetemi vezetők és az oktatói gárda túlnyomó többsége „megértő nyugalommal” fogadta saját jogfosztását:

- az új felsőoktatási szabályozás a miniszter számára már érdemi – azaz önkényes – döntést biztosított a rektorok kinevezésében (paradox módon, ez megszüntette a hallgatói önkormányzatok intézményen belüli zsarolási potenciálját);
- az egyetemek gazdasági vezetőinek kinevezésének jogát a – Család helytartójaként funkcionáló – gazdasági miniszterhez telepítették, a tervezett kancellári státus pedig szinte korlátlan felhatalmazást jelentene az e pozíciót betöltő kormányzati delegáltak a rektorral szemben;
- felszámolták az intézmények gazdálkodási autonómiáját, tartalékaikat megcsapolták, elvonták;
- az állami finanszírozás versenysemleges rendszerének helyébe 2010 után az egyedi, intézményi szintű alkuk – kormányzati zsarolásra használható – rendszere lépett;
- az anyagilag megszorult egyetemek pedig, hogy maximalizálják az egy elbocsátott oktatóval nyerhető megtakarítást, maguk távolították el az ötvenes-hatvanas éveikben járó – felülreprezentáltan liberális-kritikai értelmiségi – oktatói gárda jelentős részét.

5. Az egzisztenciális kiszolgáltatottság alakváltozása

A hatalomkoncentráció fenntartásához szükség van az állampolgárok engedelmességére, de legalábbis hallgatásra kényszerítésére. A kritikai attitűd elfojtásának eszköze az egzisztenciális kiszolgáltatottságra építő megfélemlítés.

A rendszerváltás után két évtizeddel a kiszolgáltatottság természete alapvetően különbözik a késő Kádár-korban tapasztalhatótól. Akkor, ha valakinek volt lakása, a lakbér, a közüzemi díjak, a közlekedési költségek alacsony ára miatt viszonylag kevés jövedelemből is fenntarthatta magát. Ráadásul, az egalitárius kereseti viszonyok miatt, nem léteztek a jelenlegihez mérhető jövedelmi és vagyoni különbségek. A késő Kádár-korban, az izgatási ügyeket leszámítva, politikai okokból nem kerültek emberek börtönbe, állását is csak néhány tucat, többnyire a demokratikus ellenzékhez tartozó értelmiségi veszítette el huzamosan, a politikai retorziók leginkább az előmenetel megakadályozásában, publikációs moratóriumban, útlevelemegvonásban, hivatali vagy titkosszolgálati zaklatásban merültek ki.

A rendszerváltás után az egzisztenciális bizonytalanság tartalma is megváltozott. *Az egykori „kevés, de biztos” helyébe az „esetleg több, de bizonytalan” lépett.* Csak látványos ellentmondás, hogy a gyarapodás ellenére az egzisztenciális bizonytalanság érzése jelentősen erősödött. Hiába nőtt a magántelefonok száma pár százezerről – a mobilkészülékekkel együtt már – több mint tízmillióra, a személygépkocsik száma hasonló szintről hárommillióra, hiába költözhetett önálló lakásba vagy kerülhetett egyetemre a fiatalok jóval nagyobb hányada, mint korábban, vagy mehetett üdülni csak a horvát

tengerpartra évente mintegy félmillió magyar, ha ezzel párhuzamosan megjelent a – sokszor kilátástalanul hosszú és generációkon át tartó – masszív, sok százazres munkanélküliség, bekövetkezett a lakosság széles rétegének – a válság következtében reménytelen – eladósodottsága, a kis- és középvállalkozási csődök tömege. **Ma már van mit veszíteni**, és egyik pillanatról a másikra nagyon sokan kerülhetnek teljesen kilátástalan helyzetbe. Egy állás vagy éppen az állami, önkormányzati megrendelések elvesztése az addig stabil egzisztenciát vagy prosperáló vállalkozást egy pillanat alatt tönkretetheti. És egy olyan társadalomban, amelyben az állam (ideértve az önkormányzatokat is) ellenőrizte pozíciók és megrendelések abnormálisan számosak, ez szinte korlátlan lehetőség ad a kormányzatnak, hogy eszközeivel a saját hatalmi céljait kövesse.

Az állampolgár ma már nemcsak a késő Kádár-kor szokásos lassú gyarapodását és előmenetelét veszítheti, hanem a hatalommal fennálló konfliktusában állását, vagyonát, tőkéjét, szakmai és erkölcsi hitelét, sőt olykor még a szabadságát is. Számára a szembe- szegülés – politikai retorziótól és zsarolástól függetleníthető egzisztencia híján – reménytelennek tűnhet. Különösen egy olyan természetű politikai erővel szemben, amely **szisztematikusan törekszik az egzisztenciális helyzetek függelmi rendbe kényszerítésére** és az egyéni autonómia alapjainak felszámolására.

5.1. A megfélemlítés eszköztára

A zsarolás és a zsarolhatóság kultúrája a **titkosszolgálatok** révén szinte érintetlen maradt. A régi és az új politikai elit egy része mint megrendelő és besúgó érintkezett egymással a rendszerváltás előtt. Mások, mint a Fidesz is, az egykori informátorok, apparátusok és hálózatok átmentésében láttak előnyöket. Az Európai Unióba belépő volt szocialista országok közül Magyarországon mutatkozott a legerősebbnek az egykori titkosszolgálati iratok teljes körű nyilvánosságának megakadályozásában érdekelt szövetsége. Ez alól csak a liberális SZDSZ – jórészt az egykori demokratikus ellenzék- ből jött – vezető garnitúrája volt kivétel, de politikai súlya – az ismétlődő kísérletek (1990: Demszky–Hack javaslat; 2002: D–209-es ügy) ellenére – nem volt elegendő ahhoz, hogy áttörje az MSZP, az MDF és a Fidesz e kérdésben közös ellenérdekeltségének falát. A megszarolt emberek szinte „kiszámíthatóan váratlan” aktivitása a parlamentben vagy a politikai élet más színterein jelezték e kultúra aktív tovább élését. Az „én besúgóm hazafi, a te besúgód hazaáruló” megkülönböztetés különösen disszonáns volt olyan politikai erők részéről, amelyek ideológiáját a demonstratív komcsizás jellemezte. Se „hazafik” benntartása különböző politikai pozíciókban és szerepekben azóta is töretlen. Az egykori ügynökök zsarolásán és alkalmazásán túl, az egyik legkevésbé tisztázott kérdés a volt politikai rendőrség részben átmentett állományát integráló titkosszolgálatok – értelemszerűen nehezen átlátható – befolyása a rendszerváltás utáni magyar politikára. **Az UD Zrt. kvázi magán-titkosszolgálatként történő felfutása** jelzi e terület fontosságát a Fidesz számára, és érthetővé teszi, hogy a „kétfelé jelentek” állapotának felrúgása miért

eredményezett kemény háborúskodást a szocialisták és a Fidesz, illetve a formális és az informális titkosszolgálatok között. A Fidesz most a parlamenti kétharmad birtokában ugyan megtehetné, hogy biztosítja az előző rendszer politikai rendőrségi iratainak nyilvánosságát, de a valamikori Demokratikus Ellenzék aktivistája, Kenedi János által vezetett iratfeltáró bizottság menesztése vagy az igazságügyi államtitkár abszurd nyilatkozata („mindenki hazaviheti a rá vonatkozó iratokat”) inkább arra utal, hogy miként lehet előkészíteni az utat a politikai érdekek alapján még nem szelektált, egyebek közt a mágnesszalagokon tárolt információk megsemmisítéséhez. Kelet-Európában egyedülálló, ahogy **a politikai zsarolásnak ez a rendszere tovább él.** Sőt, újabb és újabb ürügyekkel terjesztik ki az állami adatgyűjtés lehetőségét az állampolgárok különböző csoportjaira. Az ilyen lépések mind a kormányzat ellenőrzési-zsarolási potenciálját növelik az állampolgárokkal szemben.

Ahogy kormányzati pozícióba kerülve a Családfő **magántestőrsége** a Terrorelhárító Központban (TEK) nyert új állami szervezeti alakot, úgy van átjárás a magán- és a hivatalos titkosszolgálatok között is. Csakhogy a maffiaállam sajátosságaként ezek már a Család fejének személyes bizalmi emberei.

A rendszerváltás húsz éve ugyanakkor arra sem volt elég, hogy a politikai és szakmai pozíciók között világos és elfogadott határvonal legyen húzható a **kormányzati és önkormányzati apparátusokban.** Ezért a kormányváltások során a személycserék a szakembergárdát is egyre nagyobb mértékben érintették. Ez az eskalálódó folyamat hozzájárult a mindenkori kormányok szakigazgatási-bürokratikus értelemben vett kormányzásképtelenségének – már említett – kialakulásához. Az egyre alacsonyabb szintű szakigazgatási pozíciók politikai jutalomkénti osztogatása gyakorlatilag szétverte a pártsemleges közigazgatás még meg sem gyökerezett Max Weber-i ethoszát.

A 2010-es kormányváltás ebbe a folyamatba is újdonságot hozott. A tisztogatás alanyai nemcsak az „anyaintézményben” betöltött állásukat veszítették el, hanem kvázi foglalkoztatási tilalom alá kerültek a teljes állami vagy államhoz köthető szférában. A Fidesz szisztematikusan igyekszik a szolidaritási hálókat szétszaggatni, és megakadályozni a közszolgálati elit vele nem szimpatizáló tagjainak felszínén maradását. A lekáderezendők kapcsolatainak feltérképezésében számos beszámoló szerint a Facebookon található adatokat is felhasználják. Nem véletlen a köztisztviselők alulreprezentáltsága a virtuális, ám transzparens közösségekben. De érthetően merültek fel aggályok a magánnyugdíjpénztárakban maradó „renitens” tagok adatainak az állami munkahelyeknek történő kiszolgáltatásával kapcsolatban is. A köztisztviselőket egyenesen arra kényszerítik, hogy ha állásukat meg akarják tartani, önként vegyék tudomásul esetleges – bírósági felhatalmazás nélküli – titkosszolgálati megfigyelésüket. A kampányszerű, tömeges személycseréket kezdetben megkönnyítette az indoklás nélküli felmondás intézménye és a szférán belüli elhelyezkedést lehetetlenné tevő feketelisták burjánzása. A Költségvetési Tanács – pártpolitikától független – teljes szakértői gárdájának elbocsátásakor például minisztériumi utasítás intézkedett arról, hogy az elküldött szakembereket a minisztérium semelyik más intézményében ne alkalmazzák. Az ilyen üzenetek segítettek

kialakítani azt a helyzetet, hogy a hatalom által stigmatizált emberek előtt bezáródjanak az ajtók. Az önkény hatalmi technikáinak nyilvánosság előtti leleplezése pedig – paradox módon – a félelmet, az igazodást és a behódolást erősíti.

6. A szabadság sarkalatos törvényeinek erodálása – törekvés a hatalom bebetonozására

Egy képviseleti demokráciában ahhoz, hogy a polgár választani tudjon, és választását politikai cselekvéssé formálhassa, szólásszabadságra, gyülekezési és egyesülési szabadságra, valamint a választói akaratot korrekten közvetítő választójogi törvényre van szükség. Az 1989-es Nemzeti Kerekasztal tárgyalási témái épp arról szóltak, miként lehet a népakaratot megbízhatóan leképező választójogot megalkotni, a szabad választások feltételeit, köztük a véleménynyilvánítási, gyülekezési és egyesülési szabadságot biztosítani, valamint ezek gyakorlását dekriminalizálni. Nem véletlen, hogy a Fidesz e folyamat inverzét hajtja végre. A szabadságjogokat azonban nem közvetlenül számolja fel, mint egy klasszikus diktatúra, csak korlátozza és manipulálja az autokratikus rendszer igényei szerint, amivel **a politikai váltógazdaság érvényesülését akarja ellehetetleníteni.**

6.1. A médiatörvény

A Fidesz **nem a diktatúrák mindent lefedő adminisztratív cenzúrájának eszközével él.** De még csak a puha diktatúra „támogatjuk–tűrjük–tiltjuk” hármasságában rejlő finom kézi vezérlésével sem. Az ugyanis a homogén állami tulajdon viszonyai között működött. Akkor csak a demokratikus ellenzéknek a hatóságok által üldözött, közvetlenül pár ezres közönséget elérő szamizdat kiadói estek kívül az állami tulajdon körén. A rendszer-váltást követően vegyes médiatulajdonosi szerkezet jött létre, amelyet a Fidesz a represszió sokszínű eszköztárával ellenőriz.

Az állami tulajdonú médiát közvetlen hatalmi eszközökkel **vonta az irányítása alá** (kommisszárok, direkt utasítások, cenzúra). A nagy magán televíziókat **depolitizálja** (önkényes szankciókkal történő fenyegetés, reklámadó). A kritikus hangvételű médiát **gettósítja** (hatósági zaklatás, hirdető elriasztása). A fogadott család pedig állami segédlettel (támogatás és illegitim kényszer) **saját médiabirodalmat épít.**

Az **új médiatörvénnyel** létrehozott Médiatanács és Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság első vezetője a Családfő kegyeltje volt, az őt követő pedig a Fidesz-közeli média családi ügyvédje lett. Rendeleteivel és határozataival dönt a szűkös jószágok (frekvencia, koncessziók, engedélyek stb.) elosztásáról, a médiapiac szabályairól (közszolgáltatás kritériumai, reklámkorlátok stb.) és szankcióiról. Gumiszabályok alapján érvényesített preferenciáival és szankcióival önkényesen jutalmazhat, vagy éppen meg-

foszthat frekvenciától, kizárhat a pályázatból, illetve gazdasági ellehetetlenülést eredményező bírságokkal sújthat bármilyen magánszereplőt. Mindeközben maga is közvetetten piaci szereplő, méghozzá – a közszolgálati médiaszolgáltatást nyújtó több mint 70 milliárd forintos állami költségvetésével – a legnagyobb.

A **közmediumokat** és a **Magyar Távirati Irodát** nemcsak tulajdonosi, hanem tartalmi értelemben is államosította az új rendszer, **közszolgálatiból államivá** változtatva, vagyonát-dolgozóit egy, a Médiatanács alá tartozó alapba összevonva, szigorú cenzúrának alávetve, és az átfogó politikai tisztogatás után a saját kádereivel, illetve a radikális jobboldali médiumok munkatársaival feltöltve. **Ingyenes állami hírszolgáltatásával** pedig áttételesen maga szerkeszti a magánmédia hírműsorait is.

A Fidesz az **állami** és önkormányzati intézmények és vállalatok előfizetéseivel és **reklám-megrendeléseivel** támogatja a lojális médiát. Ugyanakkor az állami hirdetések megvonásával, a magánhirdetők eltanácsolásával, megfélemlítésével korlátozza a sajtószabadságot. Ezzel eléri, hogy a kormánykritikus véleményeknek otthont adó médiumok felszámolódjanak, vagy legalábbis kis közönségű zárványokba szoruljanak. Így – ha másképp, például közvetlen igazgatási eljárásokkal nem megy – gazdaságinak tűnő eszközökkel iktathatja ki a renitens médiumokat a piacról. Ezzel ugyanakkor depolitizálja és öncenzúrára készíti a jelentősebb magánmédiumokat is.

Nem az a kérdés, hogy vannak-e olyan csatornák, amelyeken még lehet szabadon véleményt nyilvánítani. A probléma az, hogy a kritikus hangot olyan zárt körökbe tudja beszorítani a hatalom, ahol a már egyébként is a kormány opponensei közé tartozók csak egymással diskurálnak, így korlátozott a lehetőség a szélesebb közönség körében a lojális *versus* kritikus arányon változtatni. A **kommunikációs dühöngők** szerepét betöltő néhány, szűkülő számú kritikus hangvételű médium nem képes az új, potenciálisan kritikus választók meggyőzését objektív tájékoztatással, álláspontok ütköztetésével szolgálni, ehelyett a gyakran önreflexió nélküli kormánykritika rózsafüzéreinek napi morzsolgatásával a szekuláris liturgia műfaját űzi. Ugyanakkor a kormány játékerébe belefér, hogy – ösztöneinek engedve – a frekvenciaelosztással durván felszámolja, vagy a külvilágnak szóló színjáték keretében csak a szűk intellektuális fogyasztói csoportok gettójába szorítsa, esetleg pusztán kiéheztesse a kritikus médiumokat. A politikailag nehezen regulázható internet, a Facebook kis körein egymással chatelők intenzitása pedig lehet, hogy azt az érzetet kelti, hogy sokan vannak, de mindig csak ugyanazok, ugyanazokban a kis körökben. **A maffiaállam nem doktriner:** a szavaktól nem fél, a kritikát elviseli – feltéve, hogy nem hallják sokan.

A médiapolip azonban – ahogy Vásárhelyi Mária mondja – **nemcsak agyamosoda, hanem pénzmosoda is.** A fogadott család szűk körei az állami média legnagyobb beszállítói, az állami frekvenciákból hálózatot építők, az állami támogatások élvezői, az állami reklámok kedvezményezettjei, az állami forrásokból médiát vásárlók, gründolók. Ők azok, akik az illegitim állami kényszer eszközeivel kiszorított szereplők helyét átveszik.

Míg Berlusconi a médiabirodalma segítségével épített politikai hatalmat Olaszországban, addig a Fidesz politikai hatalmával építi a Család médiabirodalmát. Végül is

a szerencse forgandó, s a Család tulajdonában lévő médiabirodalom – mint ahogy 2010 előtt is – segíthet átvészelni a szűk esztendőket. Jobb a dolgokat nem a véletlenre bízni.

6.2. A választójogi és a választási eljárási törvény

A demokrácia létének egyik meghatározó feltétele a mindenkori kormányzat szabad választásokon történő leválthatósága. Ha ez a lehetőség nem adott, vagy erőteljesen korlátozott, akkor már nem pusztán a demokrácia torzulásáról, csonkulásáról beszélhetünk. Hogy Magyarország esetében átléptük-e ezt a határt, azt a 2014-es választások döntik majd el. A választási és az ehhez kapcsolódó eljárásjogi törvények ugyanis már mindkét olvasatot lehetővé teszik.

2010 óta a szabad választások feltételrendszere folyamatosan romlott. Nemcsak a sajtószabadság – fent vázolt – helyzete, hanem az egyéb kísérő jogosítványoké is. Az **egyesületi jog** olykor csak hatósági „kekeckedés” ellenére érvényesíthető, megnehezítették a **gyülekezési jog**, és gyakorlatilag ellehetetlenítették a **sztrájkjog** érvényesítését. A **pártfinanszírozás** kérdése máig megoldatlan. Ráadásul a kormányzó erők – a populista igények álszent kielégítésére – csökkentik a pártok költségvetési támogatását, miközben milliárdok folynak el kormányzati tájékoztatásnak álcázott pártpropagandára. A választások anyagi és kommunikációs környezetének kisajátítása már önmagában is rendkívül egyenlőtlené teszi a választási esélyeket.

A hatalom bebetonozásának a legközvetlenebb és végső eszköze mégis magának a választójogi és a választási eljárási törvényeknek a manipulálása, azaz a választások elcsalása lehet.

- A bipoláris politikai szerkezet átalakulása nyomán tartósan megjelent egy 10–15 százalékos körüli szélsőjobboldali párt, ami szerkezetileg és értékrendileg egyaránt kizárja a Fidessel szembeni protest szavazatok összeadódásának lehetőségét. Ráadásul a Fidesztől balra elhelyezkedő politikai erők fragmentáltak, együttműködésük lehetősége korlátozott. Ezért **egyfordulós választási rendszert vezettek be**, amely előzetes koalíciókötésre, azaz a verseny helyett a megmérettetés előtti osztozkodásra kényszeríti a nemcsak ellene küzdő, hanem egymással is rivalizáló demokratikus erőket.
- A képviselők számának 386-ról 199 főre csökkentése mellett az egyéni mandátumok egyfordulós, relatív többséggel történő megszerzése a relatíve legerősebb pártnak kedvez. Ezért csökkentették a pártlistás szavazatok kompenzáló lehetőségét, miközben az egyéni körzetben győztes pártjának kompenzációs bónuszokat nyújtanak. Így is **fokozták a választási rendszer aránytalanságát**. (2009-ben a Fidesz a 200 fős parlament létrehozására irányuló választójogi törvényjavaslat semelyik verzióját sem volt hajlandó támogatni, mert azok a létszámcsökkenést az arányosság növelése mellett kívánták biztosítani.)

- A nagyobb választási körzetek kialakítását – folyamatosan újraszabva a körzethatárokat – a kormánypártoknak kedvező **választási földrajz** eszközeként használták. (Az új körzethatárok alapján a Fidesz 1998 óta minden választást megnyert volna.)
- Az **előzetes regisztráció** bevezetésével a szociális populizmusra fogékonyabb társadalmi rétegeket akarták kiszorítani a ténylegesen választók közül, ám ez a törekvés a hazai és a nemzetközi negatív reakciók miatt meghiúsult.
- Bár Brecht szerint „a népet nem lehet leváltani”, **virtuális lakosságcsere** révén a szavazók egy részét le lehet cserélni: a kettős állampolgárság lehetőségével élő határon túli magyarok döntően a kormánypártok szavazótáborát erősítik, miközben a Magyarországról hosszabb-rövidebb időre kitelepülők inkább a potenciális ellenzéki szavazók közül kerülnek ki. Csakhogy miközben az előbbieket könnyített eljárással levélben is szavazhatnak, addig az utóbbiaknak igencsak macerás a választójogukkal élni. Így cserélnek le pár százezer kormánykritikus szavazót pár százezer kormánypártira.
- A választók regisztráltathatják magukat egy kisebbség tagjaiként, de ez esetben listán nem szavazhatnak pártokra, hanem csak a **kisebbségi listán** szereplő szervezetekre. Ez a kisebbségi jogok elősegítése helyett százezrek politikai jogainak diszkriminatív elvonását eredményezi, ami számaránya miatt a cigányság esetében a leginkább torzító hatású.
- A **kampánycsend eltörlésével** a forrásokban bővelkedő és a Kubatov-listával felszerelt Fidesz olyan **központilag vezérelt logisztikai akcióvá** változtathatja a választást, amelyre – eszközök hiányában – az ellenzék nem képes hasonló mozgósítással válaszolni. (Elég a legutóbbi bajai időközi választást felidézni.)

Hiába változna tehát tömegesen a választói akarat, jönne létre a feltételezett lekötetlen vegyértékű szavazatokra is esetleg demokratikus alternatíva, az új választójogi törvény a Fideszt – centrális politikai helyzetéből és a választási rendszer részrehajló átalakításából adódóan – jelentős népszerűségvesztés esetén is hatalmon tarthatja.

De ha ez sem elég, akkor végső mentőövként ott van a **csalás lehetőségét intézményesítő választási eljárási törvény**.

- Az új törvényből kimaradt a választási csalás megakadályozásának és a jogorvoslatok pártatlan elbírálásának kötelezettsége.
- A törvény gyakorlatilag többséget biztosít a kormánypártok választott és delegált tagjainak a választási eljárást felügyelő bizottságok minden szintjén. A „független” bizottsági tagokat vagy a kétharmados többségű parlament, vagy a döntően kormánypárti többségű önkormányzatok nevezik ki a bizottságokba.
- Az eddigi választások informatikai rendszerének szolgáltatóját államosították, így az közvetlen kormánypárti irányítás alá került. Az elektronikus szavazatfeldolgozás folyamatát új állomásokkal szakítja meg a törvény, és ez ellenőrizhetetlen lehetőséget teremt az eredmények manipulálására.
- A kormány a határon túli magyarok védelmére hivatkozva sem a választások előtt, sem a választások után nem hajlandó nyilvánosságra hozni az ottani szavazók listáját,

de még a számukat sem az egyes országokra lebontva. Ezzel – Európában egyedülálló módon – több százezer szavazat valós volta nem lesz ellenőrizhető. A külföldi magyarok levélszavazatainak eredményét a Fidesz-többségű Nemzeti Választási Bizottság fogja közölni, a társadalom bármilyen ellenőrzési lehetősége nélkül.

- A törvény egy miniszterre bízta annak meghatározását, hogy a választás teljes körű eredményéből mely adatokat teszi közzé, és az eredményt tartalmazó jegyzőkönyvek rovatai milyen matematikai-logikai összefüggéseknek kell hogy megfeleljenek.
- A nemzetközi megfigyelők akkreditálásáról vagy az akkreditáció megtagadásáról a Nemzeti Választási Bizottság kilenc évre kinevezett elnöke indoklás nélkül dönt, a döntés ellen fellebbezésnek nincs helye. A nemzetközi megfigyelőknek tilos kérdéseket feltenniük a pártok képviselőinek, a jelölteknek vagy a szavazóknak. Csak a választási bizottsághoz intézhetnek kérdést.

A törvénynek ezek a **választási csalást** lehetővé tevő új paragrafusai azt jelzik, hogy ha a szükség úgy hozza, akkor használják is azokat. **Nem öncélúan, csak célszerűen.** Ahogy a posztkommunista államokban is teszik olykor, amikor a választások egy részét – a nemzetközi megfigyelők jelentései szerint – elcsalják. A két törvény kapcsán joggal merül fel a kétely a választások szabadságát illetően. Nem a kommunista diktatúrák mód-szerűéről van szó, ahol úgy változtatták az érdemi választást pusztá szavazássá, hogy a választásokon egy jelöltre, egy pártra lehetett csak szavazni, vagy ha kettő közül lehetett választani, akkor azok a gondosan megkomponált társadalmi tablónak ugyanazon kategóriáját képviselték: két bányász, két egyetemi tanár vagy éppen két szövönő küzdött egymással. Ezzel a „joggal” ugyanakkor – demonstrálandó a diktatúra demokratikus elköteleződését – kvázi kötelező volt élni. A demokrácia kulisszái között működő maffia-állam ezzel szemben a választáson indulók politikai öndefiníciós szabadságát, a kampány forrásait, a választói részvételt s különösen egy-egy szavazat értékét manipulálja.

7. Vagyonosodás és gazdaságpolitika

A rendszerváltást a szocialista rendszer gazdasági összeomlása kényszerítette ki, vagyis a keleti piacok összeomlásában, az állami vállalatok tömeges csődjében megmutatkozó gazdasági válság nem következménye, hanem oka volt a fordulatnak. Még akkor is, ha a korábbi évtizedekben ismeretlen sok százezres munkanélküliség csak 1990-től alakult ki, át-, fel- vagy leértékelve az addigi életpályákat és karriereket, ismereteket és tudásokat. A rendszerváltás részben felszámolta a **Kádár-kori egyéni gyarapodás** addigi legitim „**kaparj, kurta, neked is jut**” mechanizmusait, ugyanakkor nem teremtette meg azt a nyugatias értékrendbe illeszkedő kultúrát és konszenzusos mechanizmust, amely révén valaki mások által is erkölcsösnek elfogadott, legitim módon juthatott vagyonhoz.

Ezért lehetett az elmúlt két évtizedben folyamatosan **politikai programot építeni a vagyon újraosztásának igényére**.

Ráadásul a magyar történelem ebből a szempontból eléggé hektikusan alakult. A nálunk szerencsésebb nyugati demokráciákban a tulajdonviszonyok sok évtizedes, évszázados folytonosságban alakultak, és ennek eredményeként szerves középosztályi építkezés mehetett végbe. Ezzel szemben nálunk csak az elmúlt évszázadban is számtalanszor fosztottak meg teljes társadalmi csoportokat – faji, etnikai, ideológiai alapon, társadalmi pozíciójuk vagy éppen az ország területi változásai miatt – vagyonuktól, és sorolták át őket hatalmas kényszerrel más-más társadalmi osztályokba, rombolták le és rendezték önkényesen újra az egzisztenciájukat.

Ezt a magyar történelmi hagyományt a rendszerváltás sem szakította meg, sőt, a politikai és társadalmi küzdelmek nem elhanyagolható mozgatója, hogy **kvázi nulláról indulva, kiből lesz milliárdos, és kiből koldus**. A Fidesz 2010-es parlamenti kétharmadot eredményező győzelmével ebben is fordulóponthoz értünk, mert míg a liberális demokrácia intézményrendszere és a különböző politikai erők egyensúlya úgy-ahogy civilizált keretek között tartotta a szerzés ösztöneit, mára a maffiaállam megjelenése minőségileg új fejezetet nyitott ebben a történetben.

Érthetetlen módon még a rendszerkritikus politológiai elemzések is szemérmesen szétválasztják a politikai hatalomkoncentráció és a korrupció jelenségeinek leírását és így annak magyarázatát is. Mintha két különböző történetről lenne szó. Ebben a megközelítésben, ami a politika szférájában történik, az valami öncélú, ördögi hatalomvágyként, a mértéktelen „lenyúlások” pedig pártfinanszírozási problémaként jelennek meg. Az egyik narratívája, hogy „ezek már megint rombolják a demokráciát”, a másiké, hogy „ezek mutyiznak”. Ezek a leírások azonban nem magyarázzák meg a rendszer lényegét. A hatalomkoncentráció ugyanis nem holmi megszállottság, még ha kell is egyfajta lelkialkat és morális defektus hozzá. A szervezett felvilág korrupciója pedig nem eseti, sporadikus „mutyi”, valamifajta alkalmi elhajlás, deviancia, hanem központilag irányított és racionálisan lebonnyoltott rablás, a rendszer része. A szervezett felvilág lényege ugyanis az, hogy **a hatalomkoncentráció és a fogadott család vagyonosodása szorosan együtt jár**, egymást szolgálja, **elkülönült rendszerekben nem működtethető**. De míg a hagyományos maffia – közhatalmi pozíciók híján – zsarolással, megfélemlítéssel és nyílt erőszakkal éri el kívánt céljait, a maffiaállam esetében a befolyási övezetek a kényszer kvázi törvényes eszközeivel alakíthatók. Vagyis a szervezett felvilág a saját tevékenységét mintegy legálissá teszi. Vagyonszerzésében már nem a rejtett szférában, hanem az állami politika rangjára emelve működik.

7.1. A Fidesz és a „keresztény középosztály” szövetsége

A rendszerváltás táján a Fidesz vezetői többnyire nem urbánus kultúrából, ám nyugatias ízléssel érkezve, „elvált szülők gyermekeként” kívánták meghaladni az évszázados

népies-urbánus ellentétet. Későbbi jobbra menetelésükkel azonban már az összeomló – részben a népies ideológiát, részben a két világháború közötti keresztény nemzeti középosztály világát vegyítő sajátos – magyar jobboldal (MDF, Kisgazdapárt) helyére léptek. Csakhogy, míg a „népies classic” egykoron – mondta Konrád György borozgatás közben – az érintetlen paraszti kultúra világát állította szembe az urbánus, szekularizált, szabadfoglalkozású értelmiség kultúrájával, addig a fideszes újnépesség indulata a feltörekvő kis- és középkáder szülők kollégista fiainak gyanakvásából és frusztráltságából fakadt a többgenerációs fővárosi, értelmiségi gyerekekkel szemben.

A Fideszt, mint legkisebb falusi fiút, népmesei hevülete hajtotta, hogy elinduljon a gazdagságot jelentő aranyrészvényt megkeresni. De sehol sem találta, mert azt a két gonosz, a „komcsi” és a „multi” már elorozta. Bolyongása közben összetalálkozott és frigyre lépett a kommunizmus időszakában maradék vagyonából is kisemmizett és a rendszerváltás során is hoppon maradt történelmi keresztény középosztálybeli úrilánnyal. **Elhatározták, hogy igazságot szolgáltatnak maguknak, és megszerzik a jusukat – bármi áron.**

Jól látták, hogy míg **a rendszerváltás során** a politikai hatalomba jutás az előtte abból kiszorítottak számára – a demokratikus választásokból fakadóan – szinte magától értetődően történt, addig a privatizáció nyertesei közé már nem lehetett bárkinek bekerülni. A privatizált állami tulajdon egyrészt a politikai és kapcsolati tőkéjüket a munkavállalói résztulajdonosi program és menedzsmentkivásárlás révén az egykori – részben már depolitizálódott – menedzserelit, másrészt a külföldi nagy cégek kezébe került. Ugyanakkor az idő előrehaladtával folyamatosan szűkült az állami tulajdon privatizációjával megszerezhető vagyon. Márpedig a legkisebb fiú és az úrilány közös történelmi tapasztalata, hogy csak pütkösi királyság a vagyon nélküli frigy. Vagyonhoz jutni viszont, további megszerezhető állami javak híján, csak a magánvagyonok újraelosztásával lehet – de jogszerűen ez már szinte képtelenség volt.

Az MDF-kormány alatt, majd az MSZP-vel történt alkalmi osztozkodásban megszerezhető javak ugyan számottevőek voltak, de az új tulajdonosoknak messze nem biztosítottak érdemi gazdasági befolyást. **A Fidesz első kormányzati ciklusában**, 1998 és 2002 között némi maradék állami vagyont még elnyerhetett nem tőkeerős cég – a vételárat döntően fedező állami – hitellel. Politikai kapcsolat révén pedig áron alul (lásd például a CD Hungary esetét), vagy az állami megrendelések piacáról a külföldi versenytársakat lesöpörve, megaszerződésekhez jutva lehetett – a politikai támogatás megszűntével már törekeny – óriásvállalatot építeni (lásd Vegyész). Az első út kincsei azonban elfogyóban voltak, a második út pedig túl rögsőnek bizonyult.

Ráadásul a Fidesz első kormányzásának erős kétharmados intézményi gátja még úgy-ahogy korlátok közé szorította a mindent felülíró hatalmi ösztönöket és a tulajdonviszonyok állami erőszakkal történő átalakítását. Bár a vagyon- és hataloméhségnek belső, morális korlátai már akkor sem voltak, intézményiek még igen. Az is igaz, hogy már az ezredfordulón is tanúi lehettünk annak, hogy a kormányzó politikai elit az állami hatalom teljes arzenáljával maffiaállamként indított küzdelmet új pozíciókért és

tulajdonosváltásért a gazdaság bizonyos szegmenseiben, de ezek az akciók akkor még nem teljes ágazatok dominálására, hanem egy-egy vállalkozás megszerzésére irányultak.

7.2. A maffiaállam vagyonfosztó technikáinak egyedisége

A maffiaállam a vagyon újraosztásának elveiben is különbözik más rendszerektől: az egykori **dél-európai korporatív típusú autokratikus rendszerek** vagy akár **a Horthy-rendszer** a gazdasági elitet nem cserélte le. Kivételt ez alól a zsidó vagyonok – egyébként nem mindenütt bekövetkező – kisajátítása képezett, de új tulajdonosréteget nem hoztak létre, csak gazdagították a meglévő keresztény középosztályt. A vagyonfosztás „faji” **alapon volt „normatív”**, és nem egyedileg/ esetleg önkényes. A másik oldalon, a **szovjet típusú diktatúrákban** pedig minden tulajdont kisajátítottak, ott tehát a vagyonvesztés **osztályalapon volt „normatív”**. Az ott létrejövő elit tisztán politikai természetű volt, javadalmazása nem vagyonnal, hanem folyó javakkal történt: magasabb fizetéssel, jobb életkörülményekkel, üdülő- és lakáskiutalásokkal, a zárt rendszerű boltokban történő vásárlás lehetőségével, hiánycikkekhez való hozzájutással és másfajta privilégiumokkal. De ezek bármennyire vágyott előnyökként, privilégiumokként jelentek is meg az azokban nem részesülők szemében, jelentős magánvagyonok felhalmozását nem eredményezhették.

A posztkommunista maffiaállamnál más a helyzet: **a vagyontól való megfosztás nem normatív, hanem önkényesen eseti**. Ami tetszik, azt viszi. Az egykori szovjet köztársaságok jelentős részében a nómenklatúrához kötődő, nagyrészt párt- és titkoszolgálati vezetők kerültek hatalmi pozíciókba, egyúttal a privatizáció során olyan helyzetbe, hogy abból magánvagyont is felhalmoztak. Ha a privatizációs dömping réseiben meg is jelentek független vállalkozók, azok vagy betagozódtak a politikailag uralt szervezett felvilágba, vagy ha nem, akkor annak súlyos következményei lettek: a leszámolás ezekben a vadkeleti társadalmakban akár a gyilkosságokig is elmehetett, de olykor hosszú börtönbüntetésekkel vagy – a nemzetközi szalonképesség fenntartása érdekében – „önkéntes” száműzetéssel meg lehetett úszni a hatalommal való konfliktust.

7.3. A tulajdonosi elitcsere kísérlete – a visszautasíthatatlan ajánlat

A 2010 óta eltelt időben a Fidesz túljutott az autokratikus berendezkedés megteremtésének offenzív szakaszán: kétharmados többségével lerohanta és feldúlta a liberális demokrácia intézményrendszerét, autonómiáit felszámolta. **A maffiaállam** most már **a törvényesített rablás eszközeivel osztja újra a vagyont**.

A **részleges gazdasági elitcsere** nem a hagyományos, bejáratott, akár rendszerbe szervezett, szinte az adóztatás pontosságával működő korrupció logikája szerint zajlik. Két prototípusával már az első Fidesz-kormány idején is találkozhattunk. Az egyik

a privatizált BÁV Rt.-nek az adóhivatal, a rendőrség és a Magyar Fejlesztési Bank (MFB) segítségével történt, mintegy kizsarolt visszaállamosítása, majd újbóli privatizálása baráti köröknek. A másik a MOL gázüzletágának lerablási kísérlete az alacsonyan tartott hatósági ár és az MFB segítségével, ami végül csak a 2002-es választási vereség miatt hiúsult meg.

2010 után az „új magyar középosztály” megerősítése népmesei természetességgel esik egybe a Fidesz körüli, részben a politika világába belenyúló, új tulajdonosréteg kialakításával. Ahhoz, hogy a szervezett felvilág, a maffiaállam ajánlata egy vállalkozás átvételére visszautasíthatatlan lehessen („*an offer you can't refuse*”), legalább **négy fenyegető potenciállal** kell rendelkeznie: (1) korlátlanul uralt jogalkotói hatalommal, (2) párthű titkosszolgálattal, ügyészséggel és rendőrséggel, (3) lojális adóhatósággal és (4) az állami megrendelések és uniós pályázatok feletti teljes kontrollal. Ez **teszi a maffiaállam ajánlatait vértelenül** – kvázi jogszerűen – **hatékonyá**.

A kisajátítási repertoárban közben egy új technika is megjelent, ennek lényege a „**take over**”, az áttételek nélküli, közvetlen átvétel. Ilyenkor magánvállalatok kiszorítása és újak felépítése helyett már meglévőket vesz át jogon kívüli eszközökkel a szervezett felvilág. Esetleges későbbi kutatások majd pontosabb képet adhatnak, a jövedelmező, piaci szegmensükben vezető vállalatok tulajdonoscsereinek – e tudatos és központilag vezérelt elitcsere – mértékéről.

A visszautasíthatatlan ajánlat vonatkozhat egy cég részben vagy egészben történő átvételére, piaci áron vagy könyv szerinti értéken, a tulajdonos együttműködésétől, személyes zsarolhatóságától, az adott cég állami ellehetlenítésének esélyeitől függően. Ellenkezés esetén bevezethető az Országgyűlés, amely egy hirtelen törvénymódosító indítvánnyal ki tudja iktatni a piacról a meg nem kaparintható céget (például az ESMA közterületi hirdető céget), vagy egy természeti katasztrófa nyomán olyan rendelkezést hozhat, amelynek alapján vészhelyzetre hivatkozva korlátlan ideig állami ellenőrzés alá lehet vonni szinte bármilyen magánvállalatot (például a Magyar Alumíniumtermelő és Kereskedelmi Zrt.-t). Alsóbb szinteken egyéb hatósági döntések vagy éppen önkormányzati rendeletek, határozatok jelentik a hatósági eszközökkel alátámasztott fenyegetést. Az ajánlat elfogadásáig visszatarthatnak közterület-használati engedélyt (Nemzeti Vágta), vagy éppen belengethetik e díj irreális megemelését (Sziget Fesztivál), illetve alkalmazhatják ezek kombinációját az állami hirdetések meglebegtetett elapasztásával (például egy közterületen történő ingyenes terjesztésű hír- és reklámújság esetében). De a cél érdekében aktivizálódhat az ügyészség, az adóhatóság, a Kormányzati Ellenőrzési Hivatal (KEHI) vagy más állami ellenőrző szerv is. Bármelyik képes egy vállalkozást akár teljesen is ellehetleníteni. S miután a vállalkozók jelentős része – már csak a rendszerváltás utáni kelet-európai társadalomfejlődés okán – a szürkegazdaságban is mozog, különböző mértékben fogható, zsarolható. A velük szemben alkalmazható jogi retorziók a pénzügyi bírságtól a szabadságvesztésig terjedhetnek. A már említett **állami szervek politikailag motivált, megrendelt szelektív érdeklődése pedig biztosítja a kellő érveket** az esetleg vonakodó fél meggyőzéséhez, az üzletek nyélbe ütéséhez.

A megoldások széles skálán mozognak: egyesek tulajdonuk egy részét elveszítve paradox módon még növelhetik is jövedelmüket az új családi (rész)tulajdonos által már stabilan biztosítható állami megrendelésekkel és/vagy elnyert pályázatokkal. Másokat piaci áron vagy az alatt kifizetnek, de egyéb tulajdonukat megőrizhetik. Olyanok is vannak, akik a szabad elvonulásért cserébe kénytelenek megválni tulajdonuktól vagy annak egy részétől. S mivel az új kurzusban a foci szeretni kell, egyeseknek – ki tudja, jutalomból vagy büntetésből – olykor örökbe kell fogadniuk egy-egy futballcsapatot is. A politika és a gazdaság közötti üzletmenetet az ügyesség és az adóhatóság nyomatékos aktivitása tartja életben. A korrupcióval jogosan vádolhatók közötti önkényes, politikai szelekció, illetve az azzal alaptalanul besározottak példája csak erősíti **a szervezett felvilág és a gazdaság közötti „nemzeti együttműködés”** készségét. Annál is inkább, mert immár nemcsak a fideszesek, hanem a vállalkozók is tudják, hogy „ezek nem viccelnek”.

A dilemma, hogy vajon a gazdaság mágnásai tartják-e kézben a politikát, vagy fordítva – az utóbbi javára dőlt el: nem az oligarcháknak van politikai képviselőjük, hanem **a politikát uraló Családnak vannak oligarchái.** Nem a miniszterelnök a vendég az oligarcha jachtján, hanem az oligarcha demonstrálja behódolását harmadosztályú futballmeccseken a Keresztapa VIP-páholyában. A néhány nagy mágnás (Csányi Sándor, Demján Sándor) alávetésének, **szövetségesből vazallussá degradálásának kísérlete** is elkezdődött, és a hatalom felvillantja a dacoskodás esetén nekik szánt szerepet: például a legnagyobb magyar bank kormányzati tisztelettel övezett vezetője – ahogy Lázár János, a Miniszterelnökséget vezető államtitkár vitte az üzenetet – könnyen a „nemzet uzsorásának” szerepében találhatja magát. Nem lenne meglepő, ha a magyar mágnások álmaiban már Hodorkovszkij sorsa kísértene.

7.4. Hidegállamosítás, államosítás, tranzitállamosítás

A **hidegállamosítás** az a folyamat, amellyel egy-egy ágazat, cégcsoport piaci környezetét sajátítja ki az állam anélkül, hogy közvetlenül államosítaná azokat. Ennek sokféle eszköze lehet a hatósági áraktól a különadókon át a tevékenységet szabályozó-korlátozó rendelkezésekig. Mindez a tulajdonosok kivéreztetését, a tartós vagy tranzitállamosítás előkészítését, a terület szereplőinek behódoltatását, tehát összességében a piaci viszonyokra jellemző személytelen kapcsolatok és gazdasági determinációk perszonalizálását és a politikának alávetett függelmi rendbe szervezését szolgálhatja. A hidegállamosítás nem vált át szükségszerűen államosításba vagy tranzitállamosításba, de magában hordja a járadékoltatás lehetőségének sokirányú célrendszerét. Emellett kísérőjelensége a gazdasági pozíciók fogadott családi magánkörbe vonásának, a szervezett felvilágon belüli felhalmozásának. Klasszikus privatizációs technikákkal ugyanis már nehéz élni, hiszen a megmaradt privatizálható állami javak köre szűkös.

A jórészt **külföldi tulajdonosok által birtokolt javak visszaállamosítása,** majd a preferált magántulajdonosi körbe történő átjátszása – **tranzitállamosítással** – viszont

hatékony módja az újra elosztható javak teremtésének, amit a nemzeti szabadságharc ideológiája kísér. Először meghirdetik, hogy a kulcságazatokban magasabb magyar tulajdoni arányt kell elérni, majd meg is kezdik a legitim tulajdonos kiszorítását. Természetesen gazdaságon és jogon kívüli – vagy a korlát nélküli hatalom biztosította jogi – eszközökkel: különadókkal, plázastoppal, teljesíthetetlen építési előírásokkal és egyéb önkormányzati és állami korlátozó intézkedésekkel. S ha ez nem elég, akkor médiában megrendelt lejárattással, végső esetben akár erőszakos visszaállamosítással is. A külföldi tulajdonosok tőkeereje és nemzetközi befolyása függvényében az egyszerű kiszekírozástól a piaci ár alatti vagy akár feletti kivásárláson át a piacról történő kivonulás kikényszerítéséig terjed a skála. Ha pedig a tranzitállamosítás második, újraprivatizáló fázisához a Családtagnak tőkére van szüksége, azt kockázatok nélkül biztosítja akár a Magyar Fejlesztési Bank is, amelyet törvényileg felmentettek a prudens gazdálkodás követelményei alól. Így az új tulajdonosi szerepre kiválasztott cég látszólagos hitelezése valójában ajándék: végső soron költségvetési források átjátszása, egyfajta államilag vezérelt pénzmosás, az adófizetők befizetéseinek illegitim megcsapolása.

Hasonló módszereket alkalmaznak ***a nem a fogadott családhoz tartozó magyar tulajdonosok esetében*** is, csak ott már KEHI-s, adóhivatali vagy akár ügyészségi fenyegetéssel. A bejártott technika itt is a „take over”, amikor nem bajlódnak – mint egykoron – új cégek felépítésével, ehelyett a meglévőket veszik át, megszarolva a tulajdonosokat, vállalkozásuk részleges vagy teljes átadására, eladására kényszerítve őket. De ajánlhatnak olyan meggyőző vételárat is, amely mellett az államosítás nehezen indokolható fázisát is ki lehet hagyni, és rögtön a szervezett felvilág valamelyik tagjának tulajdonába mehet át a vállalkozás. Ez különösen olyan cégek esetében gyakori, amelyek nagy állami megrendelések és uniós források hatékony lehívására alkalmas infrastruktúrával, kapacitással rendelkeznek, és ahol számít az idő. Hogy mikor melyik megoldást választják, az az erőviszonyok vagy a zsarolhatóság függvénye. Orosz vagy német cégek esetében közpénzből akár a piaci értéket meghaladó áron is vásárolnak, mint ahogy az a MOL részvénycsomagjánál vagy az E.ON gáztározóinál történt, máskor szabad elvonulást ígérnek a tulajdonért cserébe, megint máskor a törvényhozás nehéztüzérségét vetik be a makacskodóval szemben. Mint Las Vegasban, amikor a maffia ajánlatot tesz egy kaszinóra... Csak nálunk aki ellenáll, annak nem a revolver csövével kell szembenéznie – ez a maffiaállamnak nem stílusa. Hullákat nem látunk az utcán, ***a maffiaállamban a kigyúrt pénzbehajtók helyett dolgozik a meggyúrt parlament és ügyészség.***

7.5. Hálózatos (trafik- és földbérlet-) koncessziók

Különösen célravezető módszere a vagyonok újraelosztásának a bérleti, koncessziós jogok újrapályáztatása. Ennek egyik példáját az ***állami földbérletek*** esetében láttuk, amikor a mezőgazdasággal hivatásszerűen foglalkozó gazdálkodók sokaságát fosztották meg jövőbeni remélt tulajdonuktól, olyan személyeknek juttatva azt, akik döntően még

csak nem is az adott mikrokörnyezet és foglalkozási ág reprezentánsai voltak, és akikről tudni lehet, hogy csak járadékoltatni fogják a kapott földet, és így nyerne belőle – szellemi és anyagi befektetés nélkül – jövedelmet.

Más esetekben az újraelosztás nem közvetlen vagyonokról, hanem az állam járadékoltató pozícióiról szól, amikor az állam egy második adóztatási rendszerben megcsapolja a magángazdaságot. De mivel a rendszer logikája szerint **a Családot a közép- és alsó szinteken is folyamatosan építeni, bővíteni és táplálni kell**, ehhez mindig újabb részeket kell elfoglalni az addig a piac által szektorsemlegesen üzemeltetett területekről egyfajta direkt állami járadékoltató pozícióba helyezve át azokat. Ez történt a **trafikkoncessziók** esetében, amikor először – hamis és álszent indokokkal – állami monopóliumot teremtettek, majd miután kiforgatták megélhetésükből a korábbi trafikosokat, az új klientúrának törvényi eszközökkel megemelt jövedelmezőséget biztosítottak. Mindeközben – a dohánytermékek forgalmazásától megfosztva, így leértékelve a vállalkozásukat – vidéki kisboltosok, újságárusok és más kistulajdonosok tízezreit tették tönkre. Itt a maffiacsalád már a maga szervezettségében és önbizalommal teli nyíltságában mutatkozik meg, hiszen míg a nagy vagyonok leosztása esetében az ügyletek belátható számú szereplője közötti alkuk zárt – olykor kormányzati – ajtók mögött bonyolódtak, a trafikpályázatokat a teljes családi hálózaton végigfuttatták, önkormányzatokkal és más állami-kormányzati kliensekkel véleményeztetve azokat.

A trafikügy azért is mutatja jól a maffiaállam jellegzetességeit, mert nem klasszikus korrupció, ahol egy nagy pályázaton belül érvényesül decentralizáltan, összehangolatlanul sok különálló kis korrupció, hanem épp ellenkezőleg: a Család által központilag megtervezett, a parlamentben törvénymódosítással legalizált tulajdon-, azaz koncessziós-jog-fosztás, majd pedig az új családi tulajdonosok kijelölése révén lebonyolított, központilag vezérelt rablás. Az akció első szakasza a hidegállamosítás egy példája is, amikor nem a tulajdont magát, vagyis a boltot vették el, hanem egy termékkör árusítási jogát. A trafikügy természetesen már nem elszigetelt „mutyik” összessége, hanem a maffiaállam koordinált működése, ami csak részben a fogadott család oligarcháit, többségében már a „kiszérvényeseit” célozta meg.

A trafikügy nem egyedi: zajlik a társadalmat politikailag, gazdaságilag, kommunikációsán átszövő párhuzamos, más-más műfajú és funkciójú **„ér- és ideghálózatok” sokaságának számbavétele és betagolása a maffiaállamba**. A pénzügyi- és bankszféráé, a média- és infokommunikációs szféráé, a többnyire lokális monopolhelyzetben lévő közüzemi szolgáltatók hálózataié, és lehetne sorolni a létfontosságú hálózatokat, amelyekről még egy bőrt le lehet húzni, és a vazallusi rendszer egy privilegizált, hozzájuk kötődő és megfizetett csoportját fel lehet építeni. A dohányjövedékek hasznának családi hálózatba terelése után – amikor a helyzetet alkalmasnak találják –, valamilyen népegészségügyi ideológiával álcázva, megteszik ezt majd az ital- és a gyógyszerforgalmozással is.

A lojális, a Családba befogadott **kis- és középvállalkozások** számára – csakúgy, mint a Fidesz első kormányzása idején – a Széchenyi Terv, illetve az uniós pályázatok

jelentenek még megerősödési és kiugrási lehetőséget. A függelmi rendbe szervezett klientúraépítési szempont e programok esetében is fölülírja a gazdasági megfontolásokat.

7.6. Hatalmi racionalitás versus szakpolitikai irracionalitás

A hatalmi logika ugyan **szakpolitikai örültségeket** eredményez, de aki ezeket a szakma, illetve a ráció oldaláról vitatja, és ennek alátámasztására sorakoztat fel érveket, az nem tudja, mivel és kivel vitatkozik. Egy-egy Fidesz-akció – mint amilyen például a trafik-koncessziók vagy a földbérletek újraosztása – irracionalitását igazolandó, rendszerint szakpolitikai érvek hallhatók. Mint amikor a – Lenin születésének 100. évfordulójára, 1970-ben piacra dobott – szovjet minitévén focimeccset nézett az ember, és mivel nem látta a labdát, úgy tűnt, mintha a 22 játékos összevissza, értelmetlenül rohanganá a pályán. De ha nagyobb képernyőjű tévén néztük a meccset, akkor már látni lehetett a labdát is, ami magyarázó értelmet adott a játékosok mozgásának. Nos, a Fidesz „szakpolitikáiban” a labda a hatalmi tényező. A vaksi „szakmaizás” nem veszi tudomásul, hogy a rendszert leíró egyenletben van egy plusz – a hatalmi/vagyonosodási – elem, ráadásul az a meghatározó változó. Mintha kétdimenziós lények kívánnának „szakemberként” értelmezni egy háromdimenziós világot. A Család meg csak kajánul nevet a klasszikus szakpolitikai racionalitást keresőkön, hogy ezek a szerencsétlenek még csak azt sem értik, hogy miről szól ez a játék.

Ezért a maffiaállam intézkedéseit, működését illetően minden szűk értelemben vett szakpolitikai érvelés intellektuálisan neveltséges, politikailag és morálisan pedig önfeladó, mert nem számol a legfontosabb tényezővel: a hatalmi logikával, amelynek minden szakpolitikai megfontolás alá van rendelve. ***Par excellence szakpolitikák ugyanis csak demokratikus viszonyok közt léteznek, ahol a közérdek helyébe nem lép a magánérdek.*** Ahhoz kormányváltás és a demokrácia intézményrendszerének helyreállítása szükséges, hogy a szakpolitikai kérdések újra ténylegesen szakpolitikai kérdésekké válhassanak.

Politikailag ugyanakkor következetes, amit a hatalom tesz, mert ez a fogadott család, az igazodni vágyók és igazodni kénytelenek számára világos és biztató, míg ellenlábasaiknak – az új szabályok megértetésére alkalmas – fenyegető üzenet. A tágabb közvéleményhez pedig a valós információk nem jutnak el torzítatlan formában. Ez tehát a maffiaállam építésének logikája szerinti racionális cselekvés. „Megcsinálom, mert megengedhetem magamnak.” Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a rendszer minden akcióját pozitív szaldóval tudja zárni. A trafikügyben például lehet, hogy a szaldó nem lesz pozitív, mert visszaüthet, ha az országban sok ezer kisemmizett boltos mondja el naponta több száz hozzá betérő vásárlónak, miért kell bizonyos árukért máshova mennie. Ráadásul a maffiaállam működését illetően a szélesebb közvélemény megvilágosodása szakaszos, és ez az ügy fordulóponthoz lehet az eszmélésben. Ezért a kockázatok minimalizálására a hatalomnak folyamatosan mérnie kell, elért-e már a szabad

véleménynyilvánítás és a szabad választás lehetőségének visszavétele egy olyan szintet, hogy a választói akarat ne tudja kibillenteni a hatalmából a kibontakozó maffiaállamot.

7.7. A sarc mint gazdaságpolitika

Az uralomkompatibilis társadalmi vízió nem más, mint az – egyértelmű függelmi rendbe szervezett – új nemzeti tulajdonosi réteg és középosztály megteremtése, a mágnásoktól a kisvállalkozói egzisztenciákig. Életélménye a rend és a hit által összetartott, feltörekvő, rendszerető és rendteremtő, devianciáktól mentes derékhad. Ezt a megcélzott társadalmi csoportot, amely a Fidesz politikájának gerincét adja, valóban könnyebb összefogni az „Isten, haza, család” által meghatározott értékrenddel, mint az egykori alternatív liberálissal. A kollégista fiúk egykori fővárosi kiruccanása ifjúkori eltévelyedésnek, kicsapongásnak minősül. Félreértés lenne azonban a mai retorikát pusztá máznak és mimikrinek tekinteni – amitől persze még lehet cinikus. Családi gyarapodásuk harmonikusan illeszkedik e társadalmi vízióba, és lelkükben, a jussát megszerző szegénységnek látva önmagukat, még igazolást is nyer. A mesében persze könnyebb volt a legkisebb fiúnak elnyernie a fele királyságot: még nem nehezítették a dolgát holmi jogállami körülményeskedések, összeférhetlenségi szabályok. A Fidesz gazdaságpolitikáját csak mindezek figyelembevételével lehet értelmezni.

A szocialisták gazdaságpolitikájának ciklusait – az egykori tervgazdaság időszakában megfigyelhető ciklikusság torz továbbéléseként – **az egyenletesen permetező osztogatások és a fűnyíróelvű megszorítások váltakozása** jelentette. A gazdasági növekedést nem ösztönző, hanem szavazatszerző célzatú osztogatás felemésztette a tartós és fenntartható növekedés forrásait, a megszorítások pedig – reformok híján – nem szolgálták a hatékony, racionális gazdálkodási minták megteremtését. Egy kézen meg lehet számolni az elmúlt másfél évtized azon területeit, ahol komolyan vehető rendszerszintű reformok történtek: a magánnyugdíjpénztárak létrejötte, a felsőoktatási és részben közoktatási reform, az önkéntes és hivatásos hadsereg megteremtése.

A Fidesz esetében a hatalmi szempontoknak alárendelt gazdaságpolitikát a **célirányos juttatások és sarcolások kettőssége** jellemzi. A szocialisták gazdaságpolitikájában a kedvezményezettek és megszorítottak egyaránt értéksemleges kvázi társadalomstatisztikai kategóriaként jelennek meg: ha képesek voltak rá, mindenkinek adtak, ha viszont el kellett venni – a külső körülmények személytelen szorításában –, azt amíg lehetett, intézményeken gyakorolták. A Fidesz esetében azonban a juttatások és az elvonások ideologikusan is vezéreltek és kommunikáltak. A juttatások (adókedvezmények, régi és új Széchenyi Terv) a „nemzet egészséges szaporodását”, a „nemzetfenntartást”, a „keresztény középosztály megerősítését” stb. szolgálják.

A Fidesz az **egykulcsos adó bevezetésével** – a jövedelmeknek a felső rétegekhez történő, egyelőre még személytelen, tehát társadalmi rétegre és nem egyénre szabott átcsoportosításával – mintegy hatszázmilliárdos lyukat ütött a költségvetésen. Ezt csak

részben tudta a nagy elosztó rendszerek – önkormányzatok, társadalombiztosítás, egészségügy vagy az oktatás és a kultúra – kiadásainak drasztikus csökkentésével ellen-súlyozni. Így hát átideologizált érvekkel megindult a magánmegtakarítások lerablása. **A magánnyugdíjpénztári megtakarítások elvonásához** indulatokat kellett kelteni, mondván, a magánnyugdíjpénztárak „eltözsdezik a pénzünket”. S mivel a kriminalizáló kommunikáció sem volt elég, megfélemlítéssel, a pénztártagok megzsarolásával és bennmaradásuk technikai megnehezítésével biztosították a háromezer milliárdos va-gyon döntő részének *einstandját*. A magánnyugdíjpénztárak eltiprásának különle-gességét az adja, hogy itt a tagok számára a saját veszteségük feltételezhetően sokkal közvetlenebb és átélhetőbb volt, mint más, közvetett sarcok esetében. Ennek ellenére különösebb társadalmi tiltakozás nélkül fosztották meg a pénztártagokat megtakarítá-saiktól, és fizették ki őket a jövőbeni állami nyugdíj bizonytalan ígéretével.

A költségvetési egyensúlyt biztosító más típusú elvonások átideologizált, **büntető sarcként, különadóként** jelennek meg. A Fidesz gazdaságpolitikája nem más, mint ant-ropomorfizált, folytonos küzdelem a „nemzetépítő” és a „nemzetrontó” erők között: különadót vetnek ki az „extraprofitot termelő” bankokra, távközlési vállalatokra és energetikai cégekre, közüzemi vállalatokra, a „profitjukat külföldre menekítő” mul-tikra, az „egészségtelen” élelmiszereket forgalmazó „hamburgergyártókra”. Ezek az akciók nem jelentéktelen társadalmi támogatottságot élveznek, hiszen a kisemberek rendszerváltás utáni élménye, hogy miközben az elnyomás nagy rendszereit (egypárt-rendszer, állami monopólium) felszámolták, az elnyomás és kiszolgáltatottság kis rend-szerei tovább élnek. Az állampolgár, ha lehet, egzisztenciálisan még kiszolgáltatottabb a bürokráciával, a közüzemi vállalatokkal, a bankokkal szemben, mint korábban. Ez a bizonytalanság és frusztráció a központi kormányzat sarcoló intézkedéseit támogató és **legitimáló indulatokká formálható**.

Az e logikával végrehajtott akciók legkiérleltebb változata **a rezsicsökkentés**. Miköz-ben ez a választások előtti szavazatszerzés központi kampányakciója, a hidegállamo-sítás, azaz a – jórészt külföldi – tulajdonosok kiéheztetésének és kiszorításának az eszköze is. Ebben az akcióban a kézzelfogható ajándékot (a számla csökkentését) a leg-szegényebbek is látják, és világos a jötevő (a kormány) személye is. És aki nem tudná e kettőt magától összekötni, annak a kedvéért a számlázó közüzemi cégeket még arra is kötelezték, hogy ezt szembetűnő tipográfiával rányomtassák a számlákra: havonta ér-kező reklámanyag hárommillió háztartásba. Ennek elmulasztása hatalmas bírságokat eredményezett már eddig is. A piac logikája persze korlátokat emel ezen voluntarista célok teljesíthetősége elé, és a sarc költségeit kerülő úton, kevésbé átélhetően áthárítja a fogyasztóra. De a másutt jelentkező költségnövekedés, szolgáltatási minőségromlás már személytelen, legalábbis nem lehet az ódiúmat közvetlenül a kormányra hárítani. Ha pedig mégis megpróbálnák, az ürügyet adna az átideologizált nemzeti szabadságharc folytatására a gazdaság „nemzetrontó” szereplőivel szemben, ami további kommunikációs hozadék a kormánynak.

A cégeknek a legkülönbélebb sarcok, különadók továbbhárítására irányuló törekvései a kormánynak további népbárát látszatintézkedések nagy csinnadrattával járó meghozatalára adnak alkalmat, s viszonyválszként a politika önkényes beavatkozásának tucatnyi intézményét hozták létre. **Árkommandót**, hogy a megsarcolt multik ne emelhesenek árat, **bér- és adó-akciócsoportot**, hogy a magánvállalatokat alkalmazottaik – személyi jövedelemadó-módosítás miatti – jövedelemkiesésének kompenzálására kényszerítsék, a Kormányzati Ellenőrzési Hivatal pedig lerohanja a már kifosztott magánnyugdíjpénztárakat. Minél abszurdabb és minél kevésbé illeszthető a piaci logikába a tervezett akció, annál inkább ölt moralizáló-kriminalizáló jelleget. A bűnbakképzés és módszeres karaktergyilkosság – legyen szó intézményekről vagy azokat megtestesítő személyekről – a gazdaságpolitika szerves részévé vált.

A maffiaállam módszeresen hajtja maga alá és **tereli a tranzitállamosítás felé** azoknak a részleges vagy lokális monopóliummal rendelkező nagy hálózatoknak egy részét – a bankszekortortól a közszolgáltatásokig –, amelyeknek fogyasztói hazai polgárok, így azok számára nem elkerülhetők, vagy nem külföldre menekíthetők, és ezért hatósági árak vagy egyéb szabályozók révén járadékoltathatók. Ahol pedig működik a piac, ott a maffiaállam megpróbál mesterségesen monopóliumot teremteni. A szervezett felvilág így szerez tulajdont, valamint – állami monopóliumteremtés, hatósági árszabályozás vagy garantált haszon segítségével – biztos jövedelmet. Munkaalapú társadalmat hirdet, de valójában másoktól szedett védelmi pénzekből szerzi jövedelmeit.

Ami járadékoltatható, azt sarcolja, vagy kiszorítva a helyébe lép, ami nem járadékoltatható, azzal stratégiai megállapodást köt: Audi, Coca-Cola, Daimler, Richter, Sanofi, Synergon és így tovább. Ez alól talán csak a Tesco kivétel – olykor előfordul, hogy a kormány az egyik kezével „sallert” ad, a másikkal meg simogat. A fenti vállalatok termékeinek nagy része nem a hazai piacon kel el, így lehetetlen megfelelő hasznot törvényben kikötni, ugyanakkor magyar munkaerőt foglalkoztatnak, és itt adóznak. Van egy tűréshatárunk, ha nagyon rájuk mászik a szervezett felvilág, egyszerűen kitelepülnek, bár a termelő vállalatok esetében az ilyen döntések átfutási ideje 4-5 évet is igénybe vehet, amíg az adott technológia kifut. Nehezen zsarolhatók, hát partneri megállapodást kötnek velük. Esetükben az üzlet kölcsönös érdekeken alapulhat, és nem a pusztá erőn.

7.8. Autokrácia és autarkia

A politika erőszaktevése a gazdaság világán – emlékezzünk a „szocializmus egy országban” sztálini kísérletére – még elzárt, nagy rendszerekben is csak korlátozottan működőképes. Magyarország a maga poszt-trianoni méretével már visszavonhatatlanul a globalizált piacok szerves része. Míg a kommunista rezsim a határok lezárásával megakadályozhatták, hogy polgáraik a lábukkal szavazzanak a rendszerről, ma az EU tagjaként semmilyen politikai természetű beavatkozás a gazdaság világába nem tudja

megakadályozni, hogy a vállalkozások tőkék, a polgárok pedig megtakarításaik kimekítésével vagy elvándorlással válaszoljanak az efféle kísérletekre.

Az autokrácia adekvát gazdasági kerete – Orbán számára is – az autarkia lenne, hiszen szíve szerint nem tűrné, hogy politikai uralmának határain belül a gazdaság az általa diktálttól eltérő logika szerint működjön. Ezért a végeláthatatlan és folytonos kampányok sora, amelyekkel meg akarja regulálni az ideológiailag kriminalizált gazdasági szereplőket. A kétharmados parlamenti erőfölénnyel végrehajtott autokratikus politikai fordulatnak ez az első valódi korlátja. Lehet, hogy egyetlen szavával engedelmisséget érhet el a köztisztviselői körben, de a tőzsdék engedetlenségét sem paranccsal, sem ráolvasással nem tudja kezelni. A világpiac intézményei túlnyúlnak az autokrata törvényhozói hatalmán: akárhány léket akar betömni rendpárti, gazdaságon kívüli eszközökkel, bármilyen gátat emel a piaci logikának, a piac egyre több helyen szakítja át a gazdaságon kívüli kényszerek gátjait. S ha a piac nem az autokrata unortodox önkénye szerint mozog, jöhet a paranoiás összeesküvés-elmélet, és az annak érzelmi talaján kibontakozó antropomorfizált, nemzeti szabadságharc. Csakhogy a világ gazdaság erői – tetszik, nem tetszik – nem legyőzhetők, legfeljebb a javunkra fordíthatók.

8. Az új elit és a társadalom függelmi rendjének szerkezete

8.1. A Keresztapa és a családi VIP-páholy

A futballpályák családi VIP-páholya mutatja a legplasztikusabban a társadalom valódi hatalmi viszonyait, ahol a Keresztapa feszélyezett meghittségben drukkol együtt az **oligarcháival, helytartóival, végrehajtóival, gazdatisztjeivel, strómanjaival, testőreivel** (jogállami polgári nevükön: miniszterrel, polgármesterrel, legfőbb ügyéssel, Állami Számvevőszék-elnökkel, bankelnökkel, társadalmi szervezetek vezetőivel, vállalkozókkal és így tovább) – egyszóval az ő háza népével. A VIP-páholy családi-nemzeti egységét és harmóniáját nem bonthatja meg a hatalommegosztás vagy az összeférhetetlenség „nemzetidegen” elve.

Ahogy a Keresztapa számára a család, a porta, a birtok, az ország azonos mintázatú entitások, úgy a benne szereplők is, úgymond, hasonló karakterek. Az asszonyok az esküvőn „szipognak”, az ellenzék meg mindenért „hisztizik” – egyik sem férfias, elkél az erős kéz. Számára az ország vezetése is csak olyan, mint a patriarchális családé. A liberális demokrácia elidegenedett, személytelen intézményi viszonyait az uralom, a vezetés személyes, kedélyes, de ellentmondást nem tűrő formái váltják fel.

A Családra jellemző munkamegosztás révén vezetett országban esetleges, hogy a családi funkciójukban hasonló szerepeket más-más módon legitimált pozíciójú személyek töltenek be. Ez mutatja a szerepek valós rendező elvét, hatáskörét, amihez esetlegesen rendelődik a jogállami forma.

Az egyik **stróman** szerepét ellátja a polgármester, miközben **gazdatisztként** igazgatja is a birtokot. De a családi vállalkozás könyvelője a való világból átléphet strómanként a demokrácia virtuális világába, s megbízhatják a Család szolgálatára történő gazdasági miniszteri feladatok ellátásával. A családi sajtóorgánumok ügyvédje pedig a médiahatóság elnökeként áll helyt. A maffiaállam apparátusában mindenkinek megvan a már legalizált, tisztára mosott szorgalmi feladata. A stróman arról ismerszik meg, hogy áthidalhatatlan, a papírforma szerint megmagyarázhatatlan szakadék feszül személyi kvalitásai és a pozíciójából következő hatalma között: miközben a formalizált pozíciója szerint úr, az alázatos testbeszédéből is látszik, hogy csak szolga. Ha üzleti vállalkozása van, piaci logikával nem magyarázható annak szédítő sikere, tulajdonosi motivációkkal meg a kivett hatalmas osztalék, és annak felszívódása.

A családi testőrség széles spektrumot ölel fel: a Terrorelhárító Központtól kezdve (melynek feje Orbán Viktor korábbi személyi testőre) a birtok körüli őrző-védő szolgálatokon át (melyek közutakat zárhatnak le magánútként) egészen le a Nemzeti B-középig. Ez utóbbiak – Kozák Márton kifejezésével élve – amikor kell, igény szerint ostromolnak és védenek, MTV-székházat és Fidesz-székházat. De ha úgy hozza a szükség, akkor bevethetők egyetemi gyűlések megzavarására is. A személyi összefonódás szinte zavarba ejtő: a választásokra mozgósítandók listáját gondozó pártigazgató egyben – mint a Ferencvárosi Torna Club elnöke – a Család számára kedves ügyekért randalírozók mentora is. Míg az ellenzéki politikusokat a rendőrség tehetetlenkedve folyamatosan kiteszi a *mob* inzultusának, addig a Családfő körül szorosan zár. A Család tagjai az erőszakszervezetek egész skáláját uralják: az államiba beolvadt magánszervezetelektől az illegális randalírozókig.

A helytartói szerep példáiként említhetjük a kultúra egyes területeinek családi felügyeletét, amelyet elláthat akár miniszterelnöki megbízott (mint a „tudatos nemzeti gondolkodás megalapozásáért” felelős Kerényi Imre), akár kormánybiztos (mint a filmgyártásért felelős Andy Vajna vagy a komolyzenéért felelős Batta András), akár a Magyar Művészeti Akadémia elnöke (mint a képzőművészetért felelős Fekete György), akár színigazgató (mint a színházakért felelős Vidnyánszky Attila). Az ő esetükben már nem bajlódnak azzal, hogy az egyes területek feletti dominanciát holmi kuratóriumi többségekkel biztosítsák, egyszerűen kinevezik az adott területek helytartóit, akik ha kell, egyedi döntéseikhez csak megrendelik a szükséges törvénymódosítást, rendeletet, szolgálatkész zsűrit, karaktergyilkos kampányt. Legitimációjukat nem a jogállami szerepből, hanem a Keresztapa megbízásából merítik. S már a felügyelt szféra szereplői is mint az adott terület felkent, teljhatalmú uraihoz viszonyulnak hozzájuk.

Már említettük: tévúton járnak, akik szerint az **oligarchák** ejtették foglyul az államot, mert a viszony fordított. A maffiaállamban egy szűk politikai vállalkozás, a Család helyezi hatalomba és nevezi ki a saját oligarcháit. Ugyanis nem az oligarcha tudja zsarolni a Keresztapát, hiszen a klasszikus maffia feltételezi a demokrácia nyilvánosságát és intézményeit, amelyek az esetleges leleplezés révén akcióba lépnek. Ezért a lekötelezett politikust nem fizikai erőszakkal, hanem leleplezéssel lehet zsarolni. De ha a szervezett

felvilág maffiaállamában a Keresztapáé az adóhivatal, az ügyészség, a parlament és így tovább, akkor vele szemben az oligarchának nincs zsarolási potenciálja. Nem a klasszikus alvilági viszonyok minősített esetéről, a „*state capture*”-ról van szó, hanem a maffiaállam sajátosságáról, az oligarchák megregulázásáról, világos függelmi rendbe tagozásáról, azaz sokkal inkább „*oligarch capture*”-ról.

A Keresztapa és oligarchája viszonyában inkább olyan a helyzet, mint amikor – a régi moszkvai anekdota szerint – Sztálin megfenyegette Krupszkaját, hogy ha nem viselkedik megfelelően, akkor helyette mást fog kinevezni Lenin özvegyének. Ez a betörés, az alávetés folyamata. A maffiaállamban független oligarchák csak időlegesen vannak, ***egy családi zsebre dolgozik mindenki, amelyből a Család szabályai szerint részesednek mindannyian.*** Nem a korrupció átláthatatlan szabadpiaci versenye zajlik – mint az „elmúlt két zavaros évtizedben” –, hanem a családi gazdaság a Keresztapa által jóváhagyott, rendezett határokkal kijelölt koncessziós területek kereteiben működik. Közben a szakpolitikákat szétzilálja, a korrupciós csatornákat összeszervezi és rendben tartja. De ennek leírására már szinte méltatlan a korrupció – mint kifejezés – használata, hiszen ez már a „nemzetépítés” eszköze, maga a közérdekké tett magánédek.

8.1.1. A Keresztapa hobbija

Úgy látszik, minden önkényúrnak megvan a saját hobbija. Nálunk a miniszterelnök a focit kedveli, ezért itt a vazallusok büntetése, hogy lojalitásukat bizonyítandó, harmatgyenge meccseket kell a Keresztapával együtt, odaadó átéléssel végigizgulniuk. S megalázó, szánalmas kínlódásukat még a televízió is közvetíti...

A magyar polip új minőségét mutatja ***két új magyar footballstadion*** építésének története is. Stadler Józsefnek, a milliárdossá vált *self-made man*nek minden vágya volt egy saját stadion a pusztában. De mivel ő csak a gazdaság szférájában működő, politikai hatalom nélküli adócsaló volt, elkapták, lecsukták, és azóta a stadionja üresen áll. A szervezett felvilágban ezzel szemben a közösségi földet állami pályázattal átjártsszák egy strómannak, az állami kisvasutat – kiemelt állami beruházással kistafirozva – a Keresztapa futballakadémiájának, amelynek egyben az Országgyűlés biztosít törvénnyel adómentes magánadakozást. És láss csodát: mennyi önzetlen lelkesedés mindenütt, a vállalati pénzfelajánlások kétharmada is a Keresztapa falusi csapatához érkezik, amely ezek után egyre magasabb osztályokba kerül. Mert az udvari beszállítók újonnan alakuló rendjéhez tartozók tudják, hogy ha állami megrendelésekhez és uniós forrásokhoz kívánnak jutni, akkor az effajta adakozás előny számukra. A szervezett felvilág Keresztapja úgy épít stadiont a portája mellé, hogy a hobbiára begyűjtött „védelmi pénzhez” adókedvezményt is társít – talán így nem fáj annyira.

8.2. Az új nemzeti középosztály – a maffiaállam egyensúlyi állapotának garanciája

Kérdés, hogy a kiépülő maffiaállam létre tudja-e hozni a társadalmi rétegződés olyan függelmi rendjét, amely a manipulált – de a diktatúrákhoz képest természetesen jóval nagyobb mozgásteret engedő – választásokkal együtt fenntarthatóvá teszi az új, autokratikus rendszert. Vannak ugyanis a kritikus fellépés és a véleménynyilvánítás intézményi korlátozásának technikáinál mélyebb szociológiai folyamatok, amelyek tartósíthatják az autokratikus rendszert. Miközben a „centrális erőter” politikai formája az autokrácia, „*centrális társadalmi csoportját*” – eufemisztikusan és propagandisztikusan – nemzeti középosztálynak nevezik. Mint ahogy egykor a szocialista demokráciában a jelző fosztóképzőként funkcionált, itt is hasonló a helyzet. „Nemzeti középosztályon” természetesen nem a szellemi vagy anyagi javakkal jobban elerestett autonóm polgároknak a hatalmat kontrolláló közösségét értik. Ellenkezőleg: a nemzeti jelző egy ideológiailag és értékrendileg zárt, privilégiumokkal körülbástyázott, katonás rendbe szervezett társadalmi csoportra utal, ahová a bekerülést, illetve az onnan történő kitaszítást az újraeledő – csak ezúttal a Családhoz kötődő és nem pártalapú – nomenklatúra szabályozza. Ennek a vizionált nemzeti középosztálynak két pillére kezd kialakulni.

Az egyik a „szolgáló nemesek rendje”, a másik pedig az „udvari beszállítók rendje”. E két rendhez – amelyek kialakítása az autokratikus uralmi rendszer célja, majd működtetésének eszköze – igazodik a teljes intézményrendszeri változás. Az „*új nemzeti középosztály*” valójában egy *alárendelt vazallusi réteg, korlátozott intellektuális, piaci és gazdasági szabadsággal*.

8.2.1. A szolgáló nemesek rendje

Megtörtént a közigazgatás centralizálása, az autonómiák felszámolása, legyen szó a területi, települési, köz- vagy felsőoktatási, a tudományos vagy kulturális önkormányzás formáiról vagy éppen a közszolgálati média világáról. A liberális demokrácia szabadságjogokkal és autonómiával védett területeire „rárontó” centralizált állam a közszolgálati hivatalnokréteget, a közalkalmazotti értelmiséget és a korábban a közszolgálati körön kívül álló, de jelentős közvélemény-befolyásoló erejű egyéb értelmiségi csoportok intézményi autonómiáit számolta fel, és elindította marginalizálásukat, gettósításukat vagy besorozásukat saját szolgáló rendjébe.

A közszolgálati szakértelmiség szolgáló nemesi rendbe történő átsorolásának első lépése az *átfogó tisztogatás*, s az azt gyakran kísérő stigmatizáló-kriminalizáló kampány volt. A sorozatos intézmény-összevonások és -felszámolások, amelyek révén az érintett területekről persze drasztikus forráskivonás is történt, csak megkönnyítették a tömeges elbocsátásokat.

A második lépés a közszolgálati, közalkalmazotti értelmiségi csoportok *rendies szakmai kamarákba kényszerítése*. Az épülőfélben levő állami alkalmazotti rendszerrel kapcsolatban azonban *tévedés korporációkat emlegetni*, hiszen azok klasszikus

formájukban, a második világháború előtti korporatív rendszerekben – a „tőke és a munka” konfliktusát korlátozva ugyan, de – alkupozícióban voltak támaszai a hatalomnak. Nálunk a szolgáló nemesek rendje, a tisztviselői kar tagjai különleges előnyökkel nem rendelkeznek, számukra ez pusztán az állami állások betöltésének jogosultságát jelenti azokkal szemben, akik – mivel nem tagjai a hivatalnoki rendeknek és karoknak – ezekből ki vannak zárva. Az etikai kódex pedig a Családon kívüli családtagok viselkedési – azaz lojalitási – normáit önti kiskaté formába. A szolgáló nemesek rendjébe tartozók ugyan **rendies előnyöket élveznek, de rendies szabadságuk nincs.** Nem „köznemesek” a pozíciójukból fakadó elvonhatatlan jogokkal, hanem szolgáló, katonai rendbe kényszerített hivatalnokok és hivatalnokká vált, megregulázott értelmiségiek.

A maffiaállamban a kiszolgáltatott, az egyedi önkénynek kitett, függelmi helyzetbe kényszerített társadalmi csoportok esetében a vazallusi helyzet nem párosul vazallusi státussal. Ez teszi korlátozottan alkalmassá az akár megvilágító erejű feudális metaforák használatát. Ugyanakkor a hatósági kényszerrel különféle szakmai kamarákba tömörített értelmiségiek esetében a vazallusi helyzet részben vazallusi státust is eredményez. Szemben a civilizált nyugati világ – akár kötelező tagságú – szakmai kamaráival, amelyeknek elsődlegesen minőségbiztosító, így fogyasztóvédelmi, továbbá piackorlátozó szerepük van, **a maffiaállam kamarái államilag szervezett lojalitásbiztosítási szervezetek.** Az ügyvédi eskü szövegéből például kikerült a titoktartásra vonatkozó rész, viszont bekerült többek között a „tiszttségét a magyar nemzet javára gyakorolja” kitétel, ami elég abszurd, ha feltételezzük például, hogy az ügyvédnek a kliensét olykor a magyar állammal szemben kell képviselnie. De az etikai kódexek műfaja is kellően rugalmas ahhoz, hogy jogi formába öntött hivatkozási alapja lehessen szinte bármilyen önkényes eljárásnak.

A szakmai karok valójában transzmissziós szíjak, alkuerejük nincs, egyszerűen csak a besorozás formai kereteit adják. De ezek a szerveződési formák – tehát a családi, klányszerű maffiaszerveződés és elágazásai lefelé, az első osztályú privilegizáltak körén kívül esők, a köztisztviselői kar, tehát a „szolgáló nemesek”, valamint az „udvari beszállítók” rendje – az egykori **baloldali totalitárius diktatúrákétól is különböznek.** Ott azért nem volt szükség ilyesmire, mert a pártállamon kívül nem nagyon létezett más keret, illetve a féken tartást és ellenőrzést részben a hivatalos szakszervezet látta el. Ma ezzel szemben Magyarországon és különböző mértékben az Európai Unió kívüli számos posztkommunista rendszerben léteznek a szervezett felvilág által nem elért, nem uralt területek. A rendszer fizikai értelemben sem zárt, mint egykor a kommunista diktatúrák voltak, hiszen akkor az országot elhagyni sem lehetett, ráadásul az a rendszer az élet teljességét kontrollálta. Idézzük csak fel az egykori „közveszélyes munkakerülés” státusát: a szocialista állam nemcsak azt határozta meg, milyen pozícióba kerülhet valaki, nemcsak az előrelépés feltételeit szabályozta, de eltűnni sem engedett senkit a rendszerből, abban mindenkinek regisztrált helye volt. A totális kontroll az egész társadalmat lefedte. Ezzel szemben a posztkommunista maffiaállam csak a döntések és a csereügyletek csomópontjaira, illetve a társadalmat átszövő hálózatokra koncentrált.

A harmadik lépés az új nómenklatúra elvei alapján **a rekrutációs folyamatok közvetlen ellenőrzés alá vonása**, ami jelenleg is zajlik. Ráadásul a köz- és felsőoktatás átalakítása révén a távlatosabb mobilitási csatornák ellenőrzését is ebbe a rendszerbe csatolják be. Az „új nemzeti” **politikai és közszolgálati elit utánpótlása** is jelentős átalakuláson megy keresztül. Az egyházi gimnáziumok folyamatos térnyerése a humán elit képzésében az 1990-es évek óta töretlen. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem az elmúlt években szinte kizárólagos szerepet töltött be a Fidesz által uralt hatalmi intézmények – mint például az ügyészségek – jogászutánpótlásának biztosításában. Most pedig, hogy kormányon vannak, eljött az ideje, hogy az ellenzéki lét szükségmegoldásai után a rendies közszolgálati életpályamodellek igényeihez igazodó oktatási intézményt alapítsanak. Ezt célozta a Corvinus Egyetemről lehasított egykori Államigazgatási Főiskola, illetve a Rendőrtiszti Főiskola és a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem egyesítésével létrehozott új **Nemzeti Közszolgálati Egyetem**. S hogy ne lehessen kétségünk a születendő intézmény szellemiségét illetően, azt – a Természettudományi Múzeum kitelepítésével – az egykori katonai tiszti iskola, a Ludovika épületében helyezték el. Ez szimbolikusan is tükrözi a létrehozandó rend katonai ethoszát, szolgálati, felügyeleti jellegét. Most már itt képzik a titkosszolgáktól a rendőrökig, a katonáktól az államigazgatás különböző szintjeinek köztisztviselőiig az egységes, katonás függelmi láncokba szervezett szolgáló nemesi rend tagjait. A következő lépésben várhatóan majd meghatározzák az állásoknak, státusoknak azt a körét, amelyet csak itt szerzett diplomával lehet betölteni. Az autokratikus hatalom világképéből logikusan levezethetők a további lépések. Ez a hatalmi logika Mengyelejev-táblája, ahol – ha tehetik – az üres kockákat előbb-utóbb kitöltik.

8.2.2. Az udvari beszállítók rendje

Az új nemzeti középosztály másik pilléréként létrejön az udvari beszállítók rendje, amely szinte kizárólagos élvezője az állammal bármilyen kapcsolatban lévő megrendeléseknek, és az uniós fejlesztési források nem elhanyagolható hányadából is gond nélkül építheti a szervezett felvilágot. Ezért is tévesek például a szocialista diktatúra különböző formáival vont párhuzamok, mert ott nem magánvagyonok épültek állami segédlettel, valamint a nómenklatúrát a mainál jóval kisebb mértékben jellemezték családi összefonódások. A maffiaállam viszont maga a besorozott nagy Család. Ez a Fidesz „családmmodellje”. A maffiaállam a magángazdaság egyre szélesebb körét helyezi a fogadott család függése alá. Az eszközök pedig rendkívül változatosak.

A gazdaság szereplői közti önkényes szelekciót lehetővé tevő közbeszerzési és a kiemelt állami beruházásokról szóló törvények meghozatala után már nincs mit leleplezni, hiszen **a maffiamódszer a dolgok intézésének immáron törvényes rendjévé válik**. Így a költségvetési megrendelések és – paradox módon – az uniós források lehetővé teszik az udvari szállítók rendjének gyorsított és nagy léptékű kialakítását. Egyeseket beemelnek, másokat diszkreditálnak, a gazdasági verseny helyébe az udvari koncesszió

vagy kizárás lép. A hatalomhoz kötődő megavállalatok születnek pillanatok alatt – mint egykor a Vegyépszer, 2010 után pedig a Közgep –, amelyek alvállalkozóikkal beszállítói hűbéri láncolatot képeznek. Tilalmi iránymutatások segítik az alsó szintű döntéshozók tájékozódását. Így vonják állami kontroll alá és szervezik az udvari szállítók függelmi rendjébe a gazdaság minél több szereplőjét. Nem egyszerű, hétköznapi korrupcióról van szó, hiszen az nem törekszik a források kizárólagos és teljes körű ellenőrzésére. A maffiaállam logikája más: ahogy a szervezett alvilág sem engedi, hogy felségterületén rivális járadékoltatók működjenek, úgy a maffiaállam a forráselosztás területén is fel akarja számolni a tőle független, különösen a vélhetően vele szemben kritikus vállalkozóknak, intézményeknek az államtól függő forrásokból történő „etetését”. Ezért az állam uralta vagy az általa befolyásolható források esetében már nincs valódi verseny, nincs szektorsemlegesség, és az eseti mérlegelésen alapuló kegyosztó gyakorlat érvényesítésének a jogi kereteit, feltételeit is megteremtették. Ez lényeges feltétele annak, hogy a gazdasági élet szereplőit megfelelően kondicionálják, és az új szabályok elfogadására késztessek. A maffiaállam szabályainak negligálása, a kirekesztettség nemcsak reménytelenné teszi a forrásokhoz való hozzáférést, hanem még meg nem térülő kiadásokra is kényszerítheti a naiv vállalkozót.

8.3. Az új nemzeti középosztály szilárdsága, az ellenállás felmorzsolása

Ennek a társadalmi csoportnak a szilárdsága, a tartóereje egészen más, mint az elszigetelt szavazópolgároké. A hatalmi kontraszelekcio mechanizmusai révén pozícióba kerülőknek már van vesztenivalójuk – ez köti őket az új rendhez.

A szolgáló nemesi rend tagjai ugyanis nem szakértelmük, hanem megkövetelt, feltétlen lojalitásuk révén jutottak pozíciójukhoz. Így elenyészik a szakmai, közszolgálati ethosz és tartás, amikor a közszolga úgy gondolhatja, hogy boldogulásához elegendő a szakértelme, és elég politikailag semlegesnek lennie. A tudással kiérdemelt pozícióból hatalmi kegy által juttatott – bármikor elveszíthető – állás lesz. Így a közszolga érdekeltté válik a rendszer fenntartásában, mert bármilyen változás egzisztenciális kockázatot jelent számára. A szolgaságban rejlő kiszolgáltatottság érzésének feldolgozása pedig növeli a késztetést a lelki azonosulásra, amivel e rétegben **nő a kormányzat átszellemült híveinek aránya.**

A szakapparátusi és – az eddig független – értelmiségi pozíciókban zajló cserék a korábbi kormányváltások utáni hullámoktól lényegesen különböznek: egyrészt tömegességükben, másrészt a szakmait háttérbe szorító politikai lojalitás szempontjának mértékében, harmadrészt a megkövetelt megfelelés katonai fegyelmi rendjében, negyedrészt abban, hogy a kítaszítottak előtt minden egyéb, az államhoz köthető kaput bezárnak, ami a benn lévők fegyelmét tovább fokozza. Az utóbbi eljárás valós vagy virtuális indexre tételnek, a teljes közsférából történő kitiltást eredményező politikai stigmatizációnak tekinthető. Az ilyen típusú foglalkoztatási tilalom a kommunista rendszer idejéből ismerős.

Az átrostált rendben maradók fegyelmét növeli a jelenlegi és a képességeikkel a piacon szerezhető jövedelmek között tátongó szakadék is. Az udvari szállítók rendjében pedig a nyerni- és veszténivaló egyenesen vagyonokban mérhető. Ha ehhez még a megtért idősebb generációk neofita buzgalmát is hozzávesszük, **e rend nemzeti öntudatra ébredő ereje** nem lebecsülendő. Mint vasbetonban a vasszerkezet: a közvélemény-kutatások számára nem észlelhető dimenziója az egyedi akaratok társadalmi összetartásának, ahol a rend tagjai számára világosan összerendeződik ideológia, program és egzisztencia. Nemzeti középosztálynak láttatják őket, és szeretik hinni magukat, pedig valójában csak a függelmi, vazallusi rendnek a „tisztesektől a tisztelig” tartó fokozatainak a besorozottai.

A **maffiaállam konszolidációja** azt jelenti, hogy az engedelmeseket – más-más prémiumkategóriákban ugyan, de – esetleg bevonják a rendszerbe. Ezért konszolidációjának esélyeit nem érdemes lebecsülni, mert **ez megbocsátó, befogadó rezsim**, csak épp más normák alapján, mint ahogy ezt a kifejezést használni szoktuk. A megtérésnek és befogadásnak megvannak a családi szabályai, kötelmei és jutalma. Sok rendszeridegennek tűnő nép megfér benne: egykori kommunisták, titkosszolgák, megtévedt értelmiségiek, megszepent művészek, valamikor magukat függetlennek gondoló vállalkozók...

8.3.1. A legfőbb bűn: az illojalitás

A maffiacsaládban egyetlen bűn létezik, amit megtorolnak: az illojalitás. És ez a szervezett felvilág befolyása alá vont – társadalmi, politikai, közszolgálati, gazdasági – pozíciók egyre szélesebb körére érvényes. A lojalitás egyben az alkalmazás vagy a részesedés feltétele is. Akik ki akarnak lépni, netán szembefordulni a rendszerrel, azokat szankcionálni lehet olyasmiről, amiért egy demokráciában senkit nem lehetne, és olyan eszközökkel, amilyenekkel egy demokráciában lehetetlen lenne élni. A demokrácia intézményeinek korlátozásával, felszámolásával viszont rendelkezésre állnak a hallgatásra és engedelmességre kényszerítés eszközei. Ezek alapvetően az egzisztenciát érintik, akár teljesen és tartósan is. Így az egzisztenciális erőszakáldozatai – mint az a kriminológiából ismerős – hallgatnak, mert ha beszélnének, azzal még több bajt hoznának a saját fejükre. És ha mégis megszólalnak, azt csak a népesség kis hányadát elérő médiazárványokban tehetik meg.

A kormányzás maffiajellegét az is mutatja, hogy **a rendszerből nincs – saját elhatározásból történő – békés kilépési lehetőség**. Aki egyszer bekerült, vagy akit besoroztak, az vagy elbocsátást nyer a Keresztapától, vagy üldözni fogják árkon-bokron át. Legyenek akár köztársasági elnökök, miniszterek vagy parlamenti képviselők, tudják, mivel jár a szembeszegülés és a kilépés. Nem pusztán bizonyos előnyök elvesztésével, de akár teljes egzisztenciális ellehetetlenüléssel. A védettség megszűnése nemcsak kilövési engedélyt, hanem velük szemben egyben szinte kilövési kötelezettséget is jelent.

Viszont mivel csak az illojalitás számít bűnnek, ha a fogadott család tagjai más, törvénybe vagy erkölcsbe ütköző dolgot követnek el, a szervezett felvilágban büntetlenséget

élveznek. Legyen az a Családon kívülről leleplezett korrupciós ügy, okirat-hamisítás vagy éppen – a hétköznapi értelemben vett – családon belüli erőszak, nem számít. Ha a közhangulat nagyon erősen a leleplezett ellen fordul, vagy feltűnően súlyos az ügy nemzetközi megítélése, akkor előfordul, hogy valakit beáldoznak. De egy dologban ő is biztos lehet: **a Család nem engedi el a kezét**. Legfeljebb – a tanúvédelmi programok analógiájára – új egzisztenciát teremtenek számára másutt, kivonva őt a nyilvánossággal követhető szférából. De csak akkor, ha lojális. Ez adja a rendszer erejét: idegen hatalmaknak nem szolgáltatják ki a sajátjaikat. És akik tudják, milyen hátrányokkal jár a szembeszegülés, és milyen védelmet jelent a rendszerbe való belesimulás – miközben tapasztalják a szervezett felvilág egyre erősebb és kiterjedtebb kontrollját a társadalom felett –, azok számára a szembeszegülésnek nemcsak a lehetősége, de a racionalitása is elvész. Aki pedig ezt nem bírja vagy nem vállalja, az legfeljebb elmegy az országból – ha teheti. Már sok százezren dolgoznak külföldön, és jelentős részük nem feltétlenül egzisztenciális megfontolásból, hanem mert nem akarja, hogy szakmai vagy üzleti karrierjét szinte kizárólag a hatalom iránti lojalitás határozza meg.

Az Európai Unión belül amúgy sem élhet a hatalom a klasszikus diktatúrák jól bevált eszközeivel. Akkor nem hasznosabb számára, ha az izgága elemek nem lábatlanok idehaza? Az pedig mit érdeklí, hogy a nemzetközi piacon is értékesíthető tudással rendelkezők mennek el? Miért kellene fizikailag is zárnia a rendszernek, ha így stabilabb? Ezért, miközben sokan hiszik, hogy egyszer csak robbanásközelbe kerül az ország, kétséges, hogy bekövetkezik-e ez egyáltalán. Hiszen ami történik, az egy nagyon **kényes, haszonelvű egyensúlya az erőszaktevésnek**. A megfélemlítés, elrettentés arányos eszközeit alkalmazzák. Bár a maffiaállam indulatosnak tűnik, mégsem az, csak racionálisan használja mások indulatait. „Finomul a kín”: nem megsemmisít, csak kiszorít – autonóm értelmiségi létből, vállalkozásból, országból... Egyelőre nem úgy, mint a maffiaállam néhány keleti posztkommunista változatában, ahol könnyen börtönben találhatják magukat a politikai ellenfelek, és a merényletek sem mennek ritkaságszámba.

8.3.2. Az ellenállás civil intézményeinek felmorzsolása

Az autokratikus rezsim az egyik oldalon jól körvonalazható privilégiumokkal, fegyelemmel és – frusztráltságában, torz büszkeségében erős – nemzeti öntudattal körülbástyázott új nemzeti középosztályt, rendet épít, miközben a másik oldalon szisztematikusan morzsolja fel a szembeszegülés szervezett, intézményekkel védett pozícióit. Önámítás lenne nem észrevenni, hogy a nyilvános tiltakozásban **a perifériára szorítottak hangja** szól. Kiterjedt hálózatú, intézményes beágyazottságú érdekvédelmi, szakmai, kamarai, köztestületi szervezetek vagy szövetségek nem lépnek fel nyíltan az érdek- és jogsérelmekkel szemben. Néhány szakszervezet folytat csupán utóvédharcot. Az állam által előírt kötelező kamarai tagság intézményével kompetenciákat és forrásokat vonnak el tőlük. A civil szervezeteknek nemcsak az esetleges támogatások, hanem az általuk képviseltek miatt is beszélő viszonyban kell maradniuk a mindenkori kormánnyal.

Ez korlátozza őket az ellenzéki politikai erők melletti elkötelezettségben. Az elmúlt két évtizedben fungáló szervezetek elárult-elárvult tagjai új, párhuzamos szervezeteket próbáltak létrehozni a megvásárolt, megszarolt vagy egyszerűen csak hitelét veszített meglévő szervezetek passzivitása miatt: a szakszervezetek egy része mellett a Szolidaritást, a Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciája mellett a Hallgatói Hálózatot, a Felsőoktatási Dolgozók Szakszervezete mellett az Oktatói Hálózatot, stb. Intézményes védelem és források híján azonban ezek az új szerveződések nem voltak képesek megerősödni és kompromittálódott elődeiket kiváltani, miközben azokat a kormányzat paralizálta. Az elégedetlenségüknek, kritikájuknak nyíltan hangot adó személyek, a tüntetések résztvevői pedig nagyrészt olyanok, akiknek nincs vesztenivalójuk: a terjeszkedő államtól nem függők vagy bizonytalan egzisztenciájúak, az állásukból kirúgottak, nyugdíjasok és diákok, azaz **a már vagy még outsiders**.

8.4. A fogadott családon kívül: a nemzet és az idegen világ határán

A deklassáltak – azaz **a rend periferiájára szorítottak vagy onnan kivaszítottak** – esetében az átpozicionálás zsarolással és fenyegetettséggel kombinált eszközeit alkalmazzák, úgy, hogy még épp ne érje meg vagy már túl kockázatos legyen az autokratikus hatalommal történő nyílt szembefordulás. Mint egy nagy keverőpult, amelyen beállítják a jutalmazás–mellőzés–büntetés egyénekre vagy szervezetekre kevert hangzásait. Miközben a közbeszéd mindennapi témáit képezik a hatalmi önkény egyedi esetei, csak elszórtan találkozhatunk az ellenük való nyílt fellépéssel vagy jogorvoslat-kereséssel. Még mindig van mit veszteni, ugyanakkor már csak részben lehet bízni a jogorvoslatot nyújtó intézmények függetlenségében. Túl nagy az egyedi kockázat. Ez az autokráciának – a diktatúrakétól különböző – **porlasztásos technikája**. Az elemzők ezzel a mechanizmussal úgy-ahogy tisztában vannak, s kalkulálnak, hogy a manipulált választójogi törvény keretei között még előállhat-e olyan helyzet, hogy a kormányt meg lehet buktatni. A kiábrándultak, csalódottak, tanácstalanok növekvő aránya azonban félrevezető lehet, mert **esetükben nem társadalmi szövegről, hanem csak statisztikai sokaságról van szó**.

8.4.1. A Család és a hívők – antiszemizmus, rasszizmus

Az új nemzeti középosztálynak és a leszakadtaknak vagy visszakapaszkodni kívánóknak a kötcsei beszédben meghirdetett **történelmi szövetsége** azt jelenti, hogy a javakból, privilégiumokból kimaradók egy torz nemzeti büszkeség érzelmi-indulati közösségének, a nemzeti szabadságharc részeseinek érezhetik magukat, s balsorsukért bűnbakként gyűlölnhetnek Európai Uniót, idegen tőkét, bankot, zsidót, cigányt, meleget, komcsit, libsit. Ahogy a maffiacsalád érdekközössége, úgy a veszteseknek a nemzeti hitben fogant érzelmi közössége is erős összetartó erő. Ahogy az előbbieknél a személyes érdekek racionalitása felülírja a köztársasági eszme értékeit, úgy az utóbbiaknál a **közös érzelmi-**

indulati keret gátolja a racionális értékítéletet és bármilyen érvelő meggyőzés hatékonyságát.

A Család, a Fidesz sem nem antiszemita, sem nem rasszista. Nem a „zsidó” vagy a „cigány” a célpontja, hanem az antiszemiták és a rasszisták a számára meghódítandó célközönség. E közönségnek tesz – morálisan megbocsáthatatlan – engedélyeket. Kódoltan antiszemita – de egyértelmű jelentéssel bír – keretben értelmezhető: **a nyelve** („idegenszívú”, „nemzetrontó”, „bankárkormány”), **a preferált történelmi-irodalmi személyei** (Horthy, Wass, Nyíró, Tormay) vagy **a szimbolikus gesztusai** (újratemetés, közterületek elnevezése, Nemzeti alaptantervbe emelés, állami díjak, kulturális intézményi pozíciók odaítélése). Az antiszemitizmushoz és rasszizmushoz való viszonyában haszonelvű és cinikus. Szüksége van e közönségre. Így persze **bűnösen legitimálja az antiszemita és rasszista érzelmeket, sőt, ezáltal bővíti is az ezekben osztozók körét.** (Ebben különbözik is a példaképének tekintett bethleni politikától, mert az legfeljebb nem elég határozottan és hatékonyan lépett fel a tömeges antiszemita indulatokkal és mozgalmakkal szemben, de nem ő vezette be azokat a politikai színtérre.) Akiknek nem tud semmi kézzelfoghatót nyújtani, azok legalább hadd irigykedjenek „a zsidóra”, hadd vessék meg „a cigányt”. Ez az érzés köti őket a Család háza népéhez, az ő nemzetéhez. Ahol a „nemzet” e családi rendben mindenkinek más és más jelent: a Családnak a „nemzeti uralmukat” legitimáló ideológiai keretet; a rendek tagjainak befogadást, „nemzeti jogosítványt” tevékenységük gyakorlásához; a javakból nem részesülő „hívőeknek” pedig „nemzeti tudatmódosítót”.

Bármelyik kritikus értelmiségi nemzetidegen zsidóvá, bármelyik érdemtelen szegény cigánnyá válhat – hogy aztán ki legyenek téve az antiszemita és rasszista *mob* indulatainak. A Fidesznek a szélsőjobboldali erőkkkel folytatott versenye az antiszemita és rasszista szavazók – egyébként e versengés nyomán is bővülő – köréért azért, hogy lebontja a gyűlöletbeszéd útjában álló akadályokat, veszélyes helyzetet teremt. Miközben a maffiaállam természetesen nem hoz faji alapú jogszabályokat (ezért a fasizmussal vagy náciizmussal való párhuzamok indokolatlanok), e tudatosan áthallásos politikája csak erősíti a társadalmi feszültségek levezetésének népi lincskultúráját. Az, hogy a Nemzeti B-közép verbális és fizikai agressziója (esetleg éppen Fidesz-szimpatizáns) zsidót vagy (dolgozó) cigányt ér, a szemében már csak a családi-nemzeti ideológia nem megfelelő értelmezéséből adódó járulékos költség. A rendőrség kétértelmű viselkedése számos esetben tovább fokozza a stigmatizált csoportok, egyének kiszolgáltatottságát a rasszista, antiszemita agresszióknak.

8.4.2. A nemzetén kívüli világ – a kitalizáltak

A maffiaállam szekuláris vallása a nemzeti szabadságharc. A hatalomban lévők a nem kedvezményezett rétegeket is ezzel az ideológiával és más társadalmi csoportokkal szembeni indulatkeltéssel vagy irigységgel igyekeznek – nem kis sikerrel – „hívökké” tenni. Ezáltal paralizálják a racionális ítélőképességüket és a más helyzetben lévők iránti megértésüket.

Azoknak pedig, akiktől már elvenni sincs mit, még kevesebbet kívánnak adni. Miközben fent megpróbálják kiszorítani a „*nemzetidegen*” *szellemi és gazdasági elitet*, lent megpróbálják a „*nem nemzetalkotó*” *szegényeket*. Intézkedéseik itt is egy rendpárti világgépbe illeszkednek: 90 napra harmadolták a munkanélküli ellátást, csökkentették a nettó minimálbér összegét, a szociális ellátásban részesülőket végzettségüktől függetlenül bármilyen közmunkára lehet kötelezni. **Ők a kényszermunka-alapú társadalom népe.** A beígért új munkahelyek híján pedig a büntetőintézményi elkülönítést erősítő három csapás büntetőpolitikája és a szabálysértések esetében alkalmazható elzárás segít a gondon. A nem a törekvő derékhadhoz tartozók gyermekeivel szemben sem irgalmasabb a hatalom: a büntethetőség korhatárát 12 évre szállították le, a kisgyermekeket 6 évesen kötelezően bekényszerítik az iskolába, visszaállították buktatásuk lehetőségét, a magántanulóvá válásuk feltételeinek lazításával megkönnyítették az iskoláknak, hogy megszabaduljanak a kényelmetlen diákoktól, 18-ról 16 évre szállították le a tan kötelezettség korhatárát, a 15 éves gyermeket kötelező kitenni az általános iskolából, miközben megszűnt a szakiskolák kötelezettsége az általános iskolát elvégzettek felvételére. A közismereti órák számát csökkentették a szakközépiskolákban, miközben a szakiskolákban csak heti 7 (!) órában szabták meg, nehogy többről álmodhasson a cselédnek, inasnak szánt gyerek. Menjete Isten hírével – szól a keresztényi könyörület és megértés oktatáspolitikája, a „*Taigetosz terv*” (Trencsényi László), ahol a zuhanást mégiscsak túlélőkre a szakadék alján egy rendőr vár.

De miért is törődnének a szegényekkel, a nyomorultakkal, ha el sem mennek szavazni, ha nem tudják az érdekeiket képviselni, ha rájuk lehet zúdítani a felettük lévő, de szintén becsapottak, csalódottak indulatainak irtózatos lavináját? Ettől kezdve ők már elvannak egymással...

9. Az Európai Unió és a maffiaállam

9.1. Az Európai Unió percepciója és mozgásteret

A maffiaállamnak totális diktatúrára sem módja, sem szüksége. Ráadásul, ha pusztán csak a hatalom koncentrációjára figyelünk, akkor benn ragadunk a hagyományos értelmezési keretben, és nem jutunk közelebb a szervezett felvilág, az orbáni maffiaállam sajátosságainak megértéséhez. A hungaricum ebben a rendszerben az, hogy mindez az Európai Unión belül történik, és egy liberális demokráciából haladunk – „*back to the future*” – visszafelé, az autokratikus rendszer kiteljesedése felé. Ezért is olyan fájdalmas ez a történet.

A maffiaállam kiépülésének azonban vannak mind politikai, mind gazdasági külső korlátai: az Európai Unió értékközössége és a világgazdasági beágyazottság. De egyik

sem képes kikényszeríteni egy olyan elszánt autokratikus vezetés politikaváltását, amelyben morál és demokratikus értékrend nem korlátozza a hatalom koncentrációjának és családi vagyonosodásának vágyát, technikáit. Az önkorlátozás már 1998 és 2002 között sem jellemezte a Fidesz kormányzását, csak éppen a kétharmados korlát nem engedte a maga valós természetében kibontakozni azt.

Az Európai Unió nem tud és nem is kíván napi kormányzati szinten beavatkozni a magyar viszonyokba. Miközben növeli a kormányzat demokráciát felszámoló lépései miatti nyomást, az is látszik, hogy mennyire korlátozottak az eszközei a demokratikus normák helyreállítására. „Jogászokodó” vitára kényszerül egy-egy rész kérdésben, miközben az autokratikus kontextus egészét megérinteni sem tudja. A közös értékrend szórványos, eseti megsértésének inkább a mediáción, belátatáson vagy bírósági úton alapuló korrigálására van felkészülve, mintsem a liberális demokrácia szisztematikus lebontási kísérletének megakadályozására. Azzal áztatja magát, hogy akit beengedtek a klubba, az már nem köp a padlóra, legalábbis nem percenként, így nincsenek is eszközei az ilyen új szokások kivédésére. A Fidesz pedig találékony abban, hogy némi presztízsáldozattal, néhány, az új uralmi rendszer lényegét nem érintő korrekciót hajtson végre.

Az Európai Unió a „politikai autarkia” sajátos szabályait sem nézi jó szemmel egy-egy renitens tagja részéről. De hiába vagyunk az Unió tagjai, annak valódi – a demokratikus elvek megsértését – szankcionáló ereje nincs. A magyar példa csak rávilágít az Unió azon gyengeségére, hogy nincs komolyan vehető közösség az értékrend megsértését szankcionáló hatékony közös jogrend nélkül. Ez pedig a demokratikus intézményrendszert mégoly sértő intézkedések esetén is behatárolja az Unió válaszlépéseit. Ugyanakkor a jövőbeni európai gazdasági együttműködés fejlődésének is határokat szab a politikai közösség korlátozottsága. S bár a bővülő Európa megtette az első lépéseket abba az irányba, hogy ne juthasson a 17–18. századi lengyel nemesi köztársaság sorsára, még messze vagyunk attól, hogy Amerikával vagy a felemelkedő Kínával szemben hatékony és távlatosan versenyképes közösséggé váljon. A kérdés egyben identitáskérdés is: **mi a magyar és az európai identitás viszonya** egy polgár esetében? Ha az előbbi a kizárólagos viszonyítási alap, akkor az Európai Unió számunkra csak az élőködés terepe, amelyből annyit kell magunknak kipréselni, amennyit csak lehet, és csak annyit adni vissza, amennyit feltétlenül muszáj.

A külső korlátok természetük szerint passzívak: nem aktív politikaformálók, legfeljebb a demokratikus értékeket sértő politika vagy a voluntarista gazdasági cselekvés határait jelzik. A rendszer, feltételezve az alapvető értékközösséget, a figyelmeztetések – s ezen keresztül a belátás – mechanizmusára épül. Ott, ahol az értékközösség hiányzik, nem alkalmas arra, hogy önmagában megakadályozza egy autokratikus rezsim kiépülését. A nemzetközi szervezetek könnyen a diktatúrákkal szembeni fellépés szokásos csapdájába kerülhetnek: a szankciók érzékenyen érinthetik az adott ország lakosságát, de a politikai rezsimet nem ingatják meg. Sőt, a külső figyelmeztetések, szankciók azt a veszélyt is felidézik, hogy a hatalom gyakorlói az egyensúlyi állapot fenntartásához nagyobb arányban használnak a jogállamiságon és gazdaságon kívüli eszközöket, és

a nemzeti önvédelem, a függetlenség védelme ürügyén képesek mozgósítani híveiket. Nem lehetnek illúzióink.

A nemzetközi szervezetek korrupcióellenes fellépése pedig döntően a korrupció, úgymond, hétköznapi formáival, a tömegességében is eseti előfordulásaiival való küzdelemre koncentrál. Például: a közbeszerzési jogszabályok minőségét és gyakorlatát teszi kritika tárgyává, hiszen a nyugati demokráciákban ez a jellegzetes veszély. A második típust, az alulról nyomuló, befolyáshoz jutó alvilági oligarchák világát talán érzékelik, de a nemzetközi összefonódások kivételével, mint például a kábítószer-kereskedelem, az illegális migráció vagy a prostitúció, nemigen vesznek róla tudomást. A harmadik típus, a maffiaállam politika által vezérelt, önkényes és gazdaságon kívüli eszközökkel kiépülő rendszerének eddig még az érzékelését is elhárították, hiszen ellenkező esetben elkerülhetetlen lenne, hogy Magyarországra ugyanúgy tekintsenek, mint ahogy az Európai Unión kívüli autokrata rendszerekre vagy diktatúrákra szoktak. Nem tudni: érzéki vagy politikai csalódás, hogy **nem látják a fától az erdőt, a korrupciótól a maffiaállamot**. Még nyelvük sincs rá, csakúgy, mint a hazai ellenzéknek. Pedig a fejlettebb uniós országok kormányainak némi frusztrációt okozhatna, hogy egyelőre tehetetlenül kell nézniük, amint a maffiaállam tevékenysége révén polgáraik adóbefizetéseiből gyarapítják a fogadott család vagyonát.

9.2. A Palermói Egyezmény

A nemzetközi szervezett bűnözés elleni Palermói Egyezményt 2000-ben fogadták el, amit 2006-ban Magyarország is ratifikált.¹⁰ Ennek nyomán az Európa Tanács szervezett bűnözéssel foglalkozó szakértői csoportja (PC-S-CO) meghatározta azokat az ismérveket, amelyek fennállása esetén **bűnszervezetről** lehet beszélni. A meghatározás kötelező és esetleges kritériumokat tartalmaz.

Bárándy Péter felvetése nyomán érdemes elgondolkozni azon, hogy – a szakértői csoport által – **a maffia, azaz a szervezett alvilág meghatározására használt kritériumokkal le lehet-e írni a szervezett felvilág, azaz a maffiaállam működését is**.

A kötelező kritériumok:

- három vagy több személy együttműködése;
- hosszú távú vagy meghatározatlan időre szóló együttműködés;
- súlyos bűncselekmények gyanúja vagy azok elkövetése;
- anyagi haszonszerzési és/vagy hatalmi pozícióba kerülési cél.

Az esetleges kritériumok:

- minden egyes résztvevőnek meghatározott feladata vagy szerepe van;
- valamely belső fegyelmi vagy ellenőrzési forma használata;
- megfélemlítés céljából erőszak vagy egyéb eszközök alkalmazása;

- befolyás kiterjesztése a politikusokra, a médiára, közigazgatásra, a rendészeti szervekre, az igazságszolgáltatásra, illetve a gazdasági élet szereplőire korrupció vagy bármely más módszer alkalmazásával;
- kereskedelmi vagy üzleti jellegű struktúrák felhasználása;
- részvétel a pénzmosásban;
- nemzetközi szinten történő működés.

A laikus olvasónak – ha eljutott eddig a szövegben – nem okozhat különösebb gondot, hogy e kritériumokhoz példálózva hozzárendelje a maffiaállam megfelelő személyeit, eseményeit. A kérdés inkább csak az, hogy jogilag miként értelmezhető, ha az „együttműködő három vagy több személy” – az Európa Tanács szakértői csoportjának feltételezhető eredeti várakozásaival szemben – nem az alvilági maffia, hanem a szervezett felvilág, olykor közhatalmi funkciókat is betöltő tagja. „Mi egy tolvajkulcs egy részvényhez képest? Mi egy bankrablás egy bankalapításhoz képest?” – kérdezi Bicska Maxi Brecht *Koldusoperá*-jában. A maffiaállam esetében pedig kérdezhetnénk mi is, hogy mi egy törvényszegés egy törvényhozáshoz képest. Mi egy rablás a tulajdontól törvény- és rendeletalkotási eszközökkel történő megfosztáshoz képest? Mi egy munkahelyi főnök túlkapása a központi tisztogató akciókhoz képest? Mi egy website meghekkelése a frekvenciától történő törvénytelen megfosztáshoz képest? S így mehetünk szép sorjában végig az életünk területein, ahol a közhatalmi intézmények nem a törvényesség és a polgári jogegyenlőség őrei, hanem ellenkezőleg, a magánérdekű önkény intézményesített szervei.

9.3. Az Európai Unió dilemmái

Félő, hogy az Európai Unió egykori kommunista tagállamai között a magyar polip nem lesz egyedi jelenség. Szerencsétlen körülmények sokaságának egybeesése kell ahhoz, hogy kifejlődhessen, de a késztetés másutt is megvan rá. Az európai közösségnek pedig **sem a megregulázás, sem a kitasztás eszközei** nem állnak a rendelkezésére.

Számára távlatosan **három választási lehetőség** adódik. Az első, hogy **túsz maradjon a kis zsarolások rendszerének**, ahol a nemzeti érdek mindenekfölött álló jog, a nemzetközi, uniós szolidaritás pedig minden körülmények között elvárható kötelesség. A második, hogy az Unió vezető politikai és gazdasági hatalmai **a kétsébséges Európa irányába lépnek tovább**, ahol a felnöttek a kezelhetetlen gyermekeket ugyan a nappaliban hagyják, de ők a komoly ügyeket megbeszélni – *nicht vor dem Kind* – elvonulnak a kártyaszobába. A harmadik **a föderális Európa irányába** történő határozott elmozdulás, a közösségi jogalkotás körének határozott kibővítésével. Ehhez azonban az kellene, hogy Európa polgáraiban a nemzeti és az európai identitás érzése egyenrangúan erős legyen. A magyar miniszterelnök nyilvános szerepléseinek színpadi háttérét megjelenítő zászlóerdő – amelyben még csak véletlenül sem található egyetlen európai uniós zászló sem – azonban világosan mutatja a jelenleg kormányzó politikai erő állásfoglalását e kérdésben.

A globalizált gazdaság és az uniós közösség ugyan gyengíti a magyarországi autokratikus kísérlet kiteljesedésének és stabilizálódásának a lehetőségeit, de hogy képesek leszünk-e megszabadulni tőle, az alapvetően nem az Unió, hanem rajtunk múlik. A magyar demokratákon.

Jegyzetek

1 A Bevezető írás az alábbi cikkeim, interjúim és nyilatkozataim felhasználásával készült, amelyekből az – akár szövegszerű – átvételeket nem jelzem külön:

Magyar Bálint: Magyar polip – a szervezett felvilág. *Magyar Hírlap*, 2001. február 21.;

Magyar Bálint: Maffia-fejlesztési bank. *Népszabadság*, 2001. március 7.;

Magyar Bálint: A visszaautósihatatlan kétharmados ajánlat. *Népszabadság*, 2011. március 12.;

Kozák Márton – Magyar Bálint: Szürkeségből sötétségbe. *Népszabadság*, 2011. június 4.;

A hatalmi logika Mengyelejev-táblája – Magyar Bálint volt oktatási miniszterrel Rádai Eszter

készített interjút. *Élet és Irodalom*, 2011. október 28.;

A demokrácia alkonyán, a diktatúra hajnalán. Az egykori magyar demokratikus ellenzék tagjainak újévi üzenete. 2012. január 2.;

Magyar Bálint: Az új nemzeti középosztály. Szolgáló nemesek és udvari beszállítók rendje.

Élet és Irodalom, LVI. évf. 2012. március 9. 10. sz.;

Csillag István – Magyar Bálint: Az európai

válságkezelés válsága. *Heti Világgazdaság*, 2012. június 16.;

Magyar Bálint – Pető Iván: *Profi amatőrök – amatőr profik. Szociológiai csapdák és az SZDSZ*. 10. rész. Kézirat;

„Ki játszik ilyet, majd megmondom, milyen” – Rádai Eszter interjúja Magyar Bálinttal.

Mozgó Világ, XXXIX. évf. 2013. 5. sz. 19–32.p.;

Rádai Eszter: A posztkommunista maffiaállam. Interjú Magyar Bálinttal. *ÉS*, LVII. évf. 2013. június 14. 24. sz. 5–9. p.

Ezúton szeretném megköszönni Ara-Kovács Attilának, Juhász Pálnak, Kozák Mártonnak,

Laki Mihálynak, Lengyel Lászlónak, Pető Ivánnak, Rádai Eszternek és Soós Károly Attilának

az íráshoz fűzött kritikai észrevételeiket, tanácsaikat.

2 Keller Tamás: *Magyarország helye a világ értéktérképén*. Bp., 2009, TÁRKI.

3 Gyekiczki András szerk.: *Hol tart a szabad gondolat?* Bp., 1991, Politikai Tanulmányok Intézete

Alapítvány.

4 *Párhuzamos liberalizmusok. Kik a liberális szavazók Magyarországon?* Bp., 2013. május 22.,

Republikon Intézet.

5 Kis János: Az összetorlódott idő – második nekirugaszkodás. *Beszélő*, 2013. május 5.

6 Nőtt a „pirézekkel” szembeni elutasítás. (TÁRKI, 2007. március 8.)

7 Sándor Klára: Miért nemzeti a trafik? *Galamus*, 2013. július 2.

8 *HVG*, 1999. december 18.

9 Orbán Viktor, *MTI*, 2011. február 2.

10 2006. évi CI. törvény az Egyesült Nemzetek keretében, Palermóban, 2000. december 14-én

létrejött, a nemzetközi szervezett bűnözés elleni Egyezmény kihirdetéséről.

1. RÉSZ

***A maffiaállam rendszerszerűsége
és történeti egyedisége***

• Szelényi Iván

• **Kapitalizmusok a kommunizmus után**

Az államszocializmus idején az egykori szocialista országok nagyjában-egészében egymáshoz konvergáló pályán voltak. Legalábbis a szocialista fejlődés első éveiben vagy évtizedeiben a köztulajdonban lévő termelőeszközök és a kommunista párt politikai monopóliuma ha nem is azonos, de homológ intézményrendszert alakított ki, amelyben a szocialista fordulat előtti intézmények csak csökevényes formákban tudtak tovább élni. Kína persze különbözött – ha nem is radikálisan – a Szovjetuniótól, de még a közép-európai országok intézményrendszerének is megmaradtak bizonyos sajátos vonásai – gondoljunk a katolikus egyház viszonylagos szabadságára Lengyelországban.

A kommunizmus bukása után viszont a posztkommunista országok egymástól gyökeresen különböző utakra léptek – legalábbis 2000-ig a volt szocialista országok távolodtak egymástól. A posztkommunista kapitalizmusok három különböző modellje volt kialakulóban: az egyik Közép-Európában, a másik Oroszországban – a balti államokat leszámítva az egykori Szovjetunió korábbi tagállamaiban, ezekre leegyszerűsítve mint Kelet-Európára hivatkozom majd –, a harmadik pedig Kínában (és Vietnámban).

Pierre Bourdieu fogalomrendszerét használva, ebben az írásban kísérletet teszek ennek a három modellnek, társadalmi formációnak a leírására. Bourdieu nyomán a tőke három fajtáját különböztetem meg: a gazdasági tőkét, a társadalmi/politikai tőkét és a humán/kulturális tőkét. A három társadalmi formációt azzal jellemzem, hogy bennük e háromféle tőke milyen jelentőségű. Az alábbi táblázatban foglalom össze előfeltevéseimet, hogy – a modern kapitalista rendszert használva összehasonlítási alapul – miben különbözik a három posztkommunista formáció a három tőketípus jelentőségét illetően.

A továbbiakban értelmezem a három posztkommunista kapitalista út sajátosságait, de mielőtt erre sor kerülne, meg kell jegyeznem, hogy ennek a tanulmánynak a legfontosabb új mondandója: az átmenet második évtizedében, vagyis 2000 után, miközben volt valamennyi közeledés a különböző formációk között (ezek közül a legfontosabb, hogy Kína, mióta 1997-98 körül elkezdte az állami szektor magánosítását, közelít az orosz/kelet-európai formációhoz), a legérdekesebb fejlemény **a posztkommunista kapitalizmusok egy új alfajának a kialakulása**: 2000-ig a meghatározó trend a piaci viszonyok előtérbe kerülése, s – Kínában kevésbé, de a többi volt szocialista országban

Tőkés és posztkommunista kapitalista formációk strukturális jellemzői

Társadalmi formációk	Tőkefajták megoszlása		
	Gazdasági tőke	Társadalmi/politikai tőke	Humán/kulturális tőke
Modern tőkés rendszer	+++	+	++ (humán)
Közép-európai posztkommunizmus	+++	+(+)	+ (humán) + (kulturális)
Kelet-európai posztkommunizmus	++(+)	++(+)	+ (kulturális)
Kínai átmeneti társadalom	++ (+)	+++	+ (humán)

nyomatékosan – a közvagyon magánvagyonná való átvarázslása. 2000-re befejeződött az eredeti tőkefelhalmozás folyamata (egész pontosan nem teljesen, még 2013-ban is tart ez a folyamat), Közép- és Kelet-Európában már nem sok maradt meg a magánvagyonná átalakítható (az elosztásból kimaradtak gyakran úgy vélik: ellopható) közvagyonból. A zárójelbe tett + jelek a 2000 és 2014 közötti változásokra utalnak, de ennek értelmezésére a szöveges narratívában részletesen kitérek. Míg általában Közép-Európában az 1990-es évek eredeti tőkefelhalmozása után kialakult tulajdonviszonyok úgy tűnik, mintha megszilárdulóban lennének, Oroszországban egy sajátos, a kapitalizmus történetét illetően meglehetősen kivételesnek mondható „másodlagos tulajdon-újraelosztás” kezdődött, és ez mind a mai napig tart. Ezt nevezem írásomban a **posztkommunista kapitalizmusok prebendális változatának** (ezt a sokat vitatott fogalmat szigorúan Max Weber írásai nyomán értelmezve). A 21. század elején Oroszországban a 90-es években kialakult nagytőkések „lojalitásteszt” alá vetették; akik ezen a teszten elbuktak, azok közül az okosabbak külföldre menekültek, a többiek börtönbe kerültek, vagyonuk jó részét vagy egészét pedig elvesztették, s a politikai hatalom most ezt a vagyont tudja egy új lojális bázis megszerzése érdekében újraelosztani. Weber értelmezésében a prebendális rendszerekben a tulajdonviszonyok képlékenyek, a tulajdont szolgálat és hűség fejében juttatják a tulajdonosoknak, akik azt el is veszíthetik, ha nem teljesítik a rájuk bízott feladatokat, ha nem kellőképpen hűségesek. Tanulmányomat azzal a hipotézissel zárom majd, hogy 2010 után Magyarország az első közép-európai ország, amelyik elindult a prebendalizmus irányába, bár egyelőre még nem jutott el annak orosz modelljéig. A 2010 és 2014 között kialakuló „magyar modellnek” a korábbi magyar kormányzatoktól, illetve a putyini rendszertől való különbségeit a tanulmány utolsó része tárgyalja.

Első feladatomban azonban a három posztkommunista kapitalista formáció ideáltípusának rövid felvázolása. Ezt már részletesebben megtettem korábbi írásaimban, a legigényesebben talán a *Making Capitalism Without Capitalists*¹ című, 1998-ban megjelent könyvemben, tehát a részletesebb kifejtésre kíváncsi olvasónak erre a könyvre hívom fel a figyelmét. Ez alkalommal azonban Magyar Bálint „**posztkommunista maffiakapita-**

lizmus”-elmélete inspirál. A fogalmat szellemesnek és használhatónak találom. Számomra a posztkommunista maffiakapitalizmus olyan fogalom, amely jól jellemzi azokat a problémákat, amelyekkel *minden* egykori kommunista ország szembesült az „eredeti tőkefelhalmozás” korszakában.

Az **eredeti tőkefelhalmozás** a történelemben soha, sehol nem volt sétagalopp, az altuizmus vagy az úriemberkedés korszaka. Marx *A tőke* 26. fejezetében utolérhetetlen pontossággal és szemléletességgel írja le ezt a folyamatot – megdöbbentő a hasonlóság az általa elemzett korszakok és a posztkommunista átalakulás között. Arról se feledkezzünk meg, hogy az 1860 és 1900 között kialakuló új amerikai nagyburzsoáziát is „rablóbáróknak” becézték, és nem is ok nélkül: Vanderbilt, Rockefeller, Jay Gould, Carnegie zsebében egy fillér sem volt, amikor huszonevesen üzletelni kezdtek, s rövid idő alatt, gyakran gyanús körülmények között (Vanderbiltnek és Jay Gouldnak, akár csak az orosz oligarcháknak, magánhadseregeik is voltak) irtózatossá tették a vagyonokra tett szert (John Rockefeller 1900-ra feltehetőleg a világ mindenkori leggazdagabb embere volt, vagyonát mai dollárban 200 milliárdra becsülik, ami Bill Gates vagyonának legalább a háromszorosa). Nem fukarkodtak a politikusok megvesztegetésében, kliensek jutalmazásában, illetve ha lojalitásukhoz kétség fért, büntetésében vagy akár megsemmisítésében, ők maguk pedig nagy családi birodalmakat építettek fel.

De tény, hogy *A tőke*ben leírt vagy a rablóbárókról ismert történetek elhalványulnak a posztkommunista eredeti tőkefelhalmozás saftos anekdotái mellett. Soha korábban a történelemben nem fordult elő, hogy tőkefelhalmozást mindenféle eredeti tőke nélkül kellett beindítani (a kommunizmus volt az egyetlen prekapitalista társadalmi rendszer, amelyben a tőke tulajdonlása bünténynek számított), soha ilyen nagy közös tulajdon ilyen gyors bekerítésére (ha szabad az angol „enclosure” mozgalomra utalnom) még nem került sor. Ilyen körülmények között elkerülhetetlen volt, hogy bizonyos „maffiaelemek” kerüljenek minden posztkommunista rendszerbe. Élesen fogalmazva: posztkommunista kapitalizmus = maffiakapitalizmus. Ennek a tanulmánynak a célja azt bemutatni, hogy e közös jegyek ellenére a posztkommunizmus egymástól elkülöníthető modelljei határozhatók meg, bár ezek a modellek maguk is folyamatos átalakulásban vannak.

Kezdjük a kemencétől, Közép Európával

Közép-Európa az 1980-as évek végére Európa – és a liberális kapitalizmus, annak is leginkább a neolibrális változatának – bűvöletébe került: minél kisebb az állam, annál jobb, minél szabadabb a piacgazdaság, annál jobb. Az alapvetően neolibrális (vagy amerikai gyakori szóhasználattal neokonzervatív – ezt a vonalat az Egyesült Államokban a konzervatív Republikánus Párt képviseli a legkövetkezetesebben) gazdaságpolitikát

egy többé-kevésbe liberális demokratikus politikai rendszer egészítette ki. A politika liberalizmusa, illetve demokratizmusa is különbözött országoként (mondjuk Mečiar vagy a Kaczyński testvéreket nehéz lenne a demokratizmus mintaképének tekinteni), és változott (az Antall-kormány elkeseredett – bár végül is sikertelen – harcot vívott a köz-média kormánybefolyás alá vonásáért), de nem esett messze a nyugat-európai hagyományoktól, illetve egy idő után nagyjában-egészében közelített azokhoz. Bár volt az országok között különbség a tekintetben, hogy milyen gyorsan (a magyarok gyorsabban, a lengyelek lassabban) és milyen módszerekkel privatizáltak (a csehek reprivatizáltak, a magyarok vagy lengyelek nem tették ezt, ugyanakkor Magyarországon a kárpótlási jegyek és az e-hitelek játszottak fontos szerepet a magánosításban), de 2000-re gyakorlatilag felszámolták a termelőeszközök köztulajdonát, a magántulajdon dominánssá vált, és kialakult egy számottevő nemzeti nagyburzsoázia is.

A közép-európai liberális/neoliberális rendszerekben a privatizációs folyamatban a közvagyonért versengőknek piaci versenyben kellett magukat megmérteni (amint Mihályi Péter azt meggyőzően bemutatta), a piaci viszonyok tehát fontosak voltak a vagyonhoz jutásban, s miután a vagyonok kialakultak, a pénztőke egyre nagyobb szerepet játszott, a gazdaság vált meghatározóvá a politikával szemben. A *Hogyan legyünk milliárdosok*² című könyvem társszerzője, Kolosi Tamás, aki maga is milliárdos, mondta nekem szemléletesen: ha új miniszterelnök van, nem Csányi (akit a leggazdagabb tíz magyar között tartanak jó ideje nyilván) fog előszobázni nála, a miniszterelnöknek kell Csányit megkeresnie. A gazdasági tőke és a politikai tőke viszonyában a klasszikus kapitalizmus rendszerére emlékeztető viszony kezdett kialakulni.

Valamelyest azonban árnyalniom kell ezt a megállapítást. A közép-európai átalakulásban azért a **társadalmi, illetve politikai tőkének** jelentős szerepe volt, jelentősebb, mint a klasszikus kapitalizmus feltételei között. Tisztáznám először is a fogalmakat. A társadalmi tőke általánosabb fogalom, azt értem alatta, hogy valaki mozgósítani tudja társadalmi kapcsolatait, fel tudja használni őket valamely céljának eléréséhez. Kapcsolatainkat ápoljuk, azokba időt és pénzt „ruházunk be”, mert úgy tervezzük, valamikor ezeknek a kapcsolatoknak még hasznát vehetjük, rájuk szorulhatunk. A politikai tőkét a társadalmi tőke egy aleseteként értelmezem. A társadalmi tőke különböző módokon intézményesülhet, az egyik, amikor politikai szervezetekben „halmozódik fel”. Ha belépek egy politikai pártba, vagy ápolom azzal a kapcsolataimat, ha politikai tisztségviselőkkel tartom a kapcsolatot, akkor az tőkeként működhet, elősegítheti, hogy valamilyen célokat elérjem. Politikai tőkeként értelmezhető az is, amikor valaki politikai hivatalát használja fel saját gazdasági céljainak elérésére (ezt szokás politikai kapitalizmusnak nevezni).

Nos, a társadalmi és esetenként politikai tőkének volt – többnyire számottevő – szerepe a posztkommunista eredeti tőkefelhalmozás során a vagyonhoz jutásban, de ez a szerepe nem volt annyira jelentős, mint azt a rendszerváltás előtt számos kutató vélte, akik arra számítottak, hogy az egykori kommunista nómenklatúrából kerülhet ki az új nagyburzsoázia, a kommunista elit a politikai tőkét könnyedén gazdasági tőkére fogja

váltani. Amennyire arra a meglehetősen megbízhatatlan adatainkból következtetni tudunk, a politikai tőkének és különösképpen a politikai hivatalnak ilyen felhasználása ugyan nem ismeretlen, de nem is túlságosan gyakori Közép-Európában. A legnagyobb hibalehetőség a megítélésben természetesen éppen a politikai tőkének gazdasági tőkére való átváltásánál van: ez az a vagyon, amelyet tulajdonosaik a leginkább titkolni akarnak. Lehetnek tehát korábbi nómeklatúratagok, akik „rejtőzködnek”, de előfeltevésem, hogy Közép-Európában ez a jelenség lényegesen ritkább, mint Kelet-Európában.

Úgy gondolom, Közép-Európában inkább a társadalmi tőke volt fontos a vagyonhoz és a pozícióhoz jutásban. Bár a gazdagodás útján meg kellett birkóznia a piaci versenyben, de ebben a versenyben döntő jelentőségű volt, hogy kinek voltak megfelelő kapcsolatai, ismeretei. A privatizációban kulcsfontosságú volt tudni, mi az aukcióra bocsátott közvagyon értéke (amely sokszor lehetett a valóságos érték töredéke is), illetve kapcsolatok kellett ahhoz is, hogy valakit a privatizációs szervek, illetve bankok hitelképesnek tartsanak. Gyakran nehéz megítélni, hogy ez mikor volt kapcsolati és mikor politikai tőke. A kilencvenes években keletkező nagy vagyonok (és szinte minden igazán nagy vagyon ebben az időszakban fogant) egy része a párt és a kommunista ifjúsági szervezetek vagyonának a magánosításával indult, és ezekben az esetekben a politikai tőkének nyilván számottevő szerepe volt.

Hadd zárjam ezt a kommentárt néhány rövid megjegyzéssel a **humán, illetve kulturális tőke** jelentőségéről Közép-Európában. Itt is a fogalmak tisztázására van először szükség. Mind a humán, mind a kulturális tőke valamiféle tudásból származó, a tudással rendelkező számára gazdasági és/vagy társadalmi előnyökre (magasabb jövedelemre, nagyobb presztízssre, nagyobb befolyásra) utal. Humán tőkének azt a tudást szokás nevezni, amely önmagát nagyobb produktivitással, a termelékenység növekedésével igazolja. A technikai tudások tartoznak ide: mondjuk egy pozícióba azért alkalmazok egy mérnököt magasabb fizetésért és nagyobb döntéshozatali joggal, mert úgy vélem, hogy ezzel nagyobb termelékenységet tudok elérni. A kulturális tőke más természetű: az a tudás, amelyet kulturális tőkének tekintünk, „transzkontextuális orientáló tudás”, hogy Konrád Györggyel közös bikkfanyelvünkön fogalmazzak. Bourdieu ezt közérthetőbben – de valamivel szegényesebben – „elméleti tudásként” határozta meg. Nagyon leegyszerűsítve, humán tőkével a technokraták, kulturális tőkével az értelmiség, az „intelligencia” tagjai rendelkeznek. Gondolom, vitathatatlan, hogy a közép-európai átalakulásban a kulturális tőke játszotta a kulcsszerepet: Antall, Göncz, Havel, Kis János, Michnik eminensen kulturális-tőke-birtokosok, és mindannyian meghatározó szerepet játszottak a politikai rendszer átalakításában, bár közülük szinte senki nem került az újjgazdagok közé, az új gazdasági elitbe. Ahogy a posztkommunista formáció megszilárdul, úgy veszíti el a befolyását a kulturális tőkével rendelkező elit, s helyébe egyrészt a tőketulajdonlás, másrészt az inkább technikai tudással, vagyis humán tőkével rendelkező gazdaságvezetői vagy politikai elit lép. A moralizáló politikus-filozófusok helyét politikai vállalkozók és bankár-menedzserek veszik át. Ironikusan fogalmazva: lejárt a filozófusok

kora (amit a filozófusok nem túl könnyen fogadtak el), és elérkezett a „macherek” ideje. Kis Jánosok (és Heller Ágnesek) helyébe Orbán Viktorok lépnek.

Nagyjában-egészében a közép-európai liberális/neoliberális kapitalizmus nagyon hasonló a modern tőkés berendezkedéshez. De főleg kezdetben a kulturális tőke szerepe jóval nagyobb volt, mint azt a klasszikus kapitalista társadalmakból ismerjük: ***a társadalmi/politikai tőke lopakodva megmaradt, majd az elmúlt években erőszakosan ismét előtérbe került.***

Kelet-Európa

Kelet-Európában a posztkommunista átalakulás igencsak más úton haladt. Míg Közép-Európában az egykori kommunista hatalmi struktúra szétolvadt, az idősebbek, akik elkötelezettek voltak a régi ideológia iránt, mint ősszel a legyek, hullottak – gondolok itt Kádár Jánosra vagy Aczél Györgyre, de említhetnénk kevésbé prominens kommunista „fundamentalistákat” is, akik nem sokkal éltek túl a rendszerváltást –, vagy eltűntek a színtérről, a fiatalabbak pedig egyik napról a másikra éppoly szenvedéllyel építették immár a kapitalizmust, mint azt néhány évvel korábban a kommunizmussal tették. Kelet-Európában viszont a politikai hatalmi struktúra tovább élt – ez történt egyébként a Balkánon, vagyis Bulgáriában, Romániában, Szerbiában, de még Horvátországban is –, és a politika, így vagy úgy, megőrizte primátusát a gazdaság felett.

Oroszország

A politika és a gazdaság fent leírt viszonya Oroszországban – s gondolom, a balti államokat leszámítva a Szovjetunió többi utódállamában – az eredeti tőkefelhalmozásnak egy sajátos rendszerét alakította ki. Ezt a rendszert neveztem korábban ***neopatrimoniálisnak***. A lényege, hogy a politikai hatalom korábbi birtokosai megőrzik a hatalmukat, ők osztják le, kiből lehet az új nagyburzsoázia tagja, s kiből nem. Oroszországban, amennyire a rendelkezésünkre álló adatokból meg tudjuk ítélni, az új nagyburzsoáziát a központi politikai hatalom mintegy „kinevezte”, vagy ha úgy tetszik, „felavatta”. A történet itt szinte meseszerűvé válik. Az alkoholista, sokszor döntésképtelen Jelcin kedvenc lányára, Tatjánára hagyatkozik annak eldöntésében, kinek juttassanak vagyont. A feladat sürgős, hiszen ígéretet tettek, hogy 500 nap alatt kapitalizmust „építenek”, de ehhez tőke kell egy olyan társadalomban, ahol odáig nem volt tőkefelhalmozás. A szóbeszéd szerint Tatjana szűri a jelölteket, ki tűnik tehetségesebbnek, kiben van több fantázia.

Tatjana súgja meg Jelcinnek, ki a jó ember, ki a rossz, kinek kell vagyont juttatni, s kinek nem. Berezovszkij, aki becsempészte magát Jelcin szívébe azzal, hogy elősegítette önéletrajzának megjelentetését, beajánlja Abramovicsot (aki üzleti karrierjét műanyag játékok utcai árusításával kezdte) Tatjánának, mint tehetséges fiatal. Tatjana látja benne a fantáziát, s tanácsára Jelcin Abramovicsot „helyzetbe hozza”. Akárcsak Közép-Európában, itt is vannak „aukciók” a köztulajdon magánosításakor, de ezek az aukciók igencsak a központi hatalom által menedzseltek: azok nyernek, akiket a központi politikai hatalom támogat.

Így szinte egyik napról a másikra kialakult egy új nagyburzsoázia, amelyik ugyan a vagyonát a politikai hatalom kegyelméből kapta, de amelyiknek hamarosan önálló ambíciói lesznek. Bár az új tulajdon a politikai hatalom kegyéből jutott az új nagyburzsoáziához, a politikai hatalom ennek a tulajdonnak a legitimitását nem kérdőjelezi meg. A politikai hatalomnak mindössze annyira van szüksége, hogy számíthasson az új nagytőke támogatására – és az 1996-as elnökválasztás esetében be is bizonyosodott, hogy ez reális elvárás. Akkor a hét legnagyobb „bankár”, aki azt állította magáról, hogy az orosz nemzeti vagyon felének tulajdonosa (ez mindössze öt évvel a szovjet hatalom összeomlása után történt!), felsorakozott Jelcin elnökjelöltsége mellett a kommunista hatalomátvétel megakadályozására – Jelcin ellenfele Zsuganov (a kommunista jelölt) volt. Ez a rendszer „patrimoniális” abban az értelemben, hogy a magánvagyon forrása a politikai hatalom, de az így kialakult tulajdonviszonyok biztonságosak, azokat a hatalom nem veszi vissza, a tulajdon örökölhető. Ugyanakkor Jelcinnek ugyan voltak kísérletei arra, hogy az „új oligarchákat” félreállítsa – mint ezt Guszinszkij esetében megpróbálta –, de ezek sikertelenek voltak. A kilencvenes években kialakult tulajdonviszonyok szilárdnak bizonyultak, s nemhogy a központi hatalom lett volna képes az új nagytulajdonosokat kiszorítani, hanem éppen ellenkezőleg, az új nagytőkések kezdtek bojárak módjára viselkedni; kihasználták a központi hatalom gyengeségét, és saját politikai befolyásra törekedtek – nem is eredménytelenül.

Oroszországban a központi hatalom meggyengülésével függhet össze az is, hogy itt több jelét látjuk a politikai hatalom gazdasági tőkére konvertálásának. Ennek talán a legszélsőségesebb esete Csernomirgyiné, aki miniszterként vagy éppen miniszterelnökként vált minden valószínűség szerint Oroszország egyik leggazdagabb emberévé. Egyébként Csernomirgyin is „rejtőzködött”, nincsenek pontos adataink gazdagságáról, de a CIA már az 1990-es évek végén milliárdokra becsülte a magánvagyonát dollárban, holott ő maga csak milliárdot volt hajlandó bevallani. Sehol Közép-Európában ilyen nagyságú vagyonokról, amelyeket hatalmukat személyes meggazdagodásukra fordító politikusok szedtek össze, nem tudunk. Mondhatjuk tehát, mint azt a táblázat mutatja, hogy Oroszországban a gazdasági és a politikai tőke egyforma jelentőségű volt a kilencvenes évek végére, egyik sem vált egyértelműen meghatározóvá. Egyébként Oroszországban és a szovjet utódállamokban, úgy tűnik, sem a kulturális, sem a humán tőke nem játszott túl nagy szerepet, bár az sem kétséges, hogy a politikai hatalom különösen tartott a kulturális tőkétől (amit újságírók meggyilkolása s általában

a vélemény-nyilvánítás szabadságának a korlátozása jelez), és ez arra utal, hogy a veszélyt a politikai hatalom hegemoniájára inkább a kulturális, mint a humán tőkében látták.

Kína

A kínai átalakulás az első egy-két évtizedben élesen különbözött a közép- és kelet-európai folyamatoktól. Igyekszem nem állást foglalni abban a kérdésben, hogy Kína egyáltalán mennyiben tekinthető posztkommunista formációnak. Kornai János a kommunista rendszer lényegének három jellemzőjét határozza meg: a termelőeszközök köztulajdonban vannak, a gazdaság bürokratikusán – én úgy mondanám, redisztributív módon – koordinált, és a politikai hatalmat egyetlen, magát a marxizmus–leninizmussal legitimáló párt gyakorolja. Nos, Kína nagyjából-egészéből áttért a kommunizusból a kapitalizmusba, a termelőeszközök számottevő része magántulajdonban van – bár hogy pontosan mennyi, az vitatott –, és a gazdaságban nagy – bár vitatott mértékű – szerepet kap a piaci koordináció. Kínában azonban továbbra is egypártrendszer van, Mao szavaival: „politics is in command”. Azon lehet vitatkozni, hogy ez a párt mennyire marxista–leninista vagy nacionalista (vagy éppenséggel konfucianus), de ahhoz nem fér kétség, hogy a legfontosabb gazdasági és politikai döntéseket a kommunista párt hozza. A kínai formáció tehát valahol a kapitalizmus és szocializmus közötti átmeneti mezsgyén található, de hogy melyik pólushoz áll közelebb, arról nem mernék ítéletet mondani.

Annyi azonban kétségtelen, hogy Kínában a politikai tőke legalább annyira döntő fontosságú tényező, mint a gazdasági hatalom. Úgy tűnik, Oroszországgal ellentétben a meggazdagodáshoz Kínában – legalábbis az átmenet első két évtizedében – vezetett „piaci út”, **amennyiben kapitalizmus épült, az „alulról épült”**, mint arra Victor Nee legújabb könyve (*Capitalism from Below*. Harvard University Press, 2012) is utal. De az is világos, hogy aki meggazdagodott, annak szüksége volt „politikai protektorra”, és akkor került igazán bajba, amikor a párton belüli politikai harcok miatt a politikai protektora „lebukott” (mint az legújabban Po Hszi-lajjal történt). Egy vonatkozásban viszont mindhárom posztkommunista út közül a kínai áll a modern kapitalista modellhez a legközelebb, **ez a technokrácia ereje**. Kína rendkívül sok forrást fordít az oktatás, főként az egyetemi képzés fejlesztésére – ma Kínában számszerűleg többen járnak egyetemre, mint az Egyesült Államokban –, de az oktatásban a fő hangsúly a műszaki és a gazdaságtudományokon van. A humántőke-beruházás hajtja a kínai gazdaságot, a kulturális tőke alig-alig megbecsült, s – ha az elnyomás mértékét a fontosság mércéjeként tartjuk számon – elnyomására is csak akkor fordítanak figyelmet, amikor azt a politikai hatalom mindenképpen szükségesnek tartja.

Amint már a bevezetőben említettem, a huszonegyedik század első egy-másfél évtizedében érdekes konvergenciák-divergenciák figyelhetők meg e különböző posztkommunista utak között. A terjedelmi korlátok miatt itt elsősorban a „putyini fordulatra” fordítom a figyelmemet.

Nem mintha ami Kínában történik, nem lenne jelentős. A kilencvenes években és különösen az évtized a végén, amikor a nagyvállalatok privatizációja is napirendre került, Kína igencsak utat változtatott. A nyolcvanas években a piaci folyamatok leginkább „alulról” építkeztek. 1978 után Kína – leginkább a kádári Magyarországhoz hasonlóan – a paraszti magángazdaságokat engedte szabadjára. Ezzel szinte példa nélkül álló gazdasági (évi 10+ százalékos GDP) növekedés indult el, ami – a közgazdászok nem kis meglepetésére – a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklődésével együtt történt. A nyolcvanas évek közepén a társadalmi egyenlőtlenségek kisebbek voltak, mint a Mao-korszak végén. Mindez drámaian megváltozott a kilencvenes években, különösképpen a nagyvállalatok privatizációja nyomán. Kínában is beindult a maffiakapitalizmus. Po Hszi-laj kisstílűnek tűnő korrupciós ügyei mögött ott sejlik a korábbi miniszterelnök, Ven Csia-paó (aki a „nép” miniszterelnökének szerette magát feltüntetni) nagyobb stílű korrupciója – családjának vagyona minden valószínűség szerint meghaladja a kétmilliárd dollárt... S tegyük ehhez még hozzá a „hercegecskék” – vagyis a kádergyerekek és -unokák – rejtett vagyonát, amely „köztulajdonként” jelenik meg, holott valójában már a magántulajdonuk.

A putyini fordulat

De most figyeljünk inkább a putyini fordulatra, különösképpen, mert annak több tanulsága van a magyar – s általában a várható közép-európai – fejleményeket vizsgálva. Putyin nagy újítása a Jelcin alatt kialakult **tulajdonviszonyok újrendezése** volt. Putyin nem fogadta el a Jelcin alatt kialakult patrimonialis tulajdonviszonyokat, azokat újra kívánta tárgyalni. A lényeg: **a Jelcin alatt tulajdonhoz juttatottak egyfajta lojalitás-tesztenek való alávetése**. Akárcsak Rettegett Iván vagy Nagy Péter, Putyin nem akarta elfogadni az „újbojárók”, a Jelcin alatt kinevezett „újjgazdagok” rendkívüli gazdasági és médiahatalmát. Neki „szolgáló” burzsoáziára volt szüksége, vagyis olyan nagyburzsoáziára, amelyiknek nincs független politikai és/vagy médiabeli törekvése, hanem hajlandó az ő politikai hatalmát kiszolgálni. Így aztán – mint már írtam – akik a „lojalitás-teszten” megbuktak, választhattak a száműzetés és a szibériai börtön között, de a vagyonuk jó részét (vagy egészét) mindkét esetben elkobozták. Mivel a posztkommunista kapitalizmus maffiakapitalizmus volt, nem akadt senki, aki ellen ne folyhatott volna valamiféle bűnügyi eljárás, nem volt, aki teljesen tisztán jutott a vagyonához, akit ne lehetett volna adócsalás vagy vesztegetés vádjával bíróság elé állítani. Ahogy sikerült Putyinnak

az igazságszolgáltatást az ellenőrzése alá vonni s a jogszolgáltatás függetlenségét erodálni, korlátlan hatalmat kapott az új nagyburzsoázia felett, s ezt ki is használta. Ráadásul ehhez még támogatást is kapott a közvéleménytől, hiszen az is minden újgazdagot maffiózónak, börtönbe valónak tartott.

Így alakult át a jelicini neopatrimonializmus putyini neoprebendalizmussá. Az újonnan szerzett – s mérsékeltén legitim – magántulajdon biztonsága megszűnt, csak az lehet tulajdonos, aki „teljesít”, és aki megfelelően lojális.

Magyarország

Itt jutottam el mondandóm végéhez: mi a 2010 óta Magyarországon kibontakozó új rezsim megkülönböztető sajátossága? Nem gondolom, hogy a Fidesz–Orbán-rendszer ösztönösen sokkal korruptabb, mint az azt megelőző kormányzatok voltak, csak az elszánásuk határozottabb, és a lehetőségeik nagyobbak.

Az eredeti tőkefelhalmozásnak – már a rendszerváltás hajnalán – elkerülhetetlen velejárója volt, hogy arra a törvényes rend „szürke zónáiban” került sor. A tulajdont és a tulajdonszerzést szabályozó törvények értelemszerűen homályosak voltak, s lehetővé tették a köztulajdon igen rövid idő alatt történő magántulajdonná átalakítását. Ezt ma már jobb elfogadni, mint bolygatni.

A Fidesz másodsor viszont akkor került kormányra – a meglévő jogrendszer szerint szinte korlátlan hatalmat biztosító kétharmados többséggel –, amikor a közvagyon elosztása így vagy úgy már megtörtént. Ezek után ez a kormányzat „nem tehet mást”, mint hogy eszközökben nem válogatva megkísérli a tulajdonok újraosztását, s ennek során egy új, lojális bázis kiépítését. Ez a gyakorlat „megköveteli” az elsődleges tulajdonelosztás kriminalizálását, s egyben azt is, hogy felszámolják az igazságszolgáltatás függetlenségét, így téve azt a kriminalizálás engedelmes eszközévé. Az új fejlemény 2010 óta nem a korrupció mennyiségével írható le, hiszen amit korrupciónak tekinténk, azt jórészt „törvényesítették”, hanem a rendszerszerűségében, a tulajdonviszonyok elbizonytalanításában, a tulajdonok radikális újraosztásában keresendő. Ez a magánnyugdíjak kisajátításával kezdődött, a földbérletek és a trafikkoncessziók lojalitátesztek alapján történő kiosztásával folytatódott, majd a patikák és más hasonló tulajdonok újraosztása következett. Mindehhez értelemszerűen társul az igazságszolgáltatásnak – legalábbis részlegesen – a végrehajtó hatalom alá rendelése, a politikai ellenfelek „gazdasági büntetékért” történő elszámoltatása. A putyinizmusra való áttérést jelenti-e ez a folyamat, és csak a Fidesz–Orbán-kormány sajátossága-e ez a fordulat?

Mindkét kérdésre minősített igen a válaszom. Először is: a Fidesz–Orbán-kormányzat, legalábbis egyelőre, nem nyúlt a nagytőkéhez, pontosabban azt csak óvatosan tette. Amennyiben a Fidesz–Orbán-rezsim elmozdul egy neoprebendalista szisztéma

felé, az annak egy „mutyi”, „kispolgári” változatát valósítja meg. A trafikügy ebből a szempontból tipikus: bár a nemzeti trafikok létrehozatalával a kormányzat egyeseket megfosztott dohányárúsítási joguktól, másokat privilegizált helyzetbe hozott, ezzel senkit nem tett milliárdossá, és nem nyúlt a milliárdosok vagyonához. Saját milliárdosait egyelőre nem más vagyonok elkobzása, hanem állami megrendelések és uniós pályázatok révén „neveli ki”, s ebben ugyanazt a gyakorlatot folytatja, amelyet már a korábbi kormányoktól ismerünk. A Fidesz–Orbán-rezsim egy többpártrendszerű, demokratikus politikai rendszerben lavíroz, ezért ha kényszerűség is, fontos számára a megfelelő szavazóbázis biztosítása. Ennyiben alapvetően különbözik a putyini rendszertől, amely már egy „menedzselt demokrácia” – ott már igazán nem számít, mi történik a választásokon. Szemben Putyinnal, a Fidesz–Orbán-rezsimnek igencsak oda kell figyelnie a 2014-es választásokra, a nemzetközi normák szerinti szabad választásokon kell nyernie – még ha a választójogi rendszert a számára kedvező választási pálya kialakítása érdekében át is szabta, amit kormányon levő pártok gyakran megtesznek. Vannak persze jelei annak, hogy a rendszer kacérkodik a radikálisabb putyini úttal. A devizahitelek kapcsán a bankokkal való konfrontáció – amiben a Fidesznek van némi igazsága, hiszen a bankok és a mindenkori kormányzatok valóban felelőtlenül használták a devizahitelezést – egy putyini fordulat lehetőségét sejteti.

Mondhatnánk-e, hogy ez a modellváltás Fidesz–Orbán- vagy magyar specialitás, amelyben az ország radikálisan eltér a régió egészétől? Nincs egyértelmű válaszom erre a kérdésre. Annyi bizonyos, hogy ma **Magyarország éllovas a „keleti fordulatban”**, de abban már nem vagyok biztos, hogy ez mennyire magyar differencia specifica, azaz megkülönböztető sajátosság. A közép-európai régió bizonytalan, ingadozik Kelet és Nyugat között, a játszma nem lefutott még Csehországban és Lengyelországban sem – nem is beszélve Romániáról, Bulgáriáról vagy Szerbiáról. Sajnos nem jutottunk el a történelem végére...

Jegyzetek

- 1 Gil Eyal – Iván Szelényi – Eleanor Townsley: *Making Capitalism Without Capitalists. The New Ruling Elites in Eastern Europe*. London – New York, 1988, Verso.
- 2 Kolosi Tamás – Szelényi Iván: *Hogyan legyünk milliárdosok?* Bp., 2010, Corvina.

Előképek és rémképek

Az orbáni politika karaktere

A Fidesznek van némi igaza, amikor arra hivatkozik, hogy az általa képviselt politikai irányvonal, jogkultúra, sajátos döntési mechanizmus bizonyos elemei más demokráciákban is jelen vannak. Persze nem mindenütt és messze nem összefüggő rendszerként, ráadásul nem is nevezhetők túlságosan általánosaknak.

A válságra adott válaszok, illetve a hatalom mindenáron való megtartása gyakorta szült eddig is olyan mozgalmakat Európában vagy annak periferiáján, amelyek – illiberális eszméket és politikákat zászlójukra tűzve – lázadtak a nyitott társadalmak belső rendszere ellen. Ezek a társadalmak ugyanis megtagadták tőlük a kizárólagos szerepet, s egy választható párttá vagy mozgalommá tették őket a több közül.¹ Mások a nacionalizmus révén új, hatékony – azaz vezethető és lojálisan készséges – politikai közösgéget igyekeztek gyűjteni mozgalmuk köré. Ismét mások a tulajdonrendszer radikális – nyilvánvalóan a jogi határokat messze átlépő – átalakításával próbálták politikai befolyásukat a gazdaságra is kiterjeszteni. Vagy épp a maffiáknál honos, jogon kívüli módszerekkel szerveztek párhuzamos gazdasági és politikai hálózatokat, olyan társadalmi csoportok együttműködését teremtvén meg ezzel, amelyek a legalitás határán, adott esetben csak azon túl működhettek, de befolyásuk e társadalom politikai hétköznapjaira nemcsak megmaradt, de adott esetben egyre nőtt is.

Jellemző módon több olyan politikai mozgalomra is ráillenek e jegyek, amelyek elmaradott társadalmi viszonyok között vállalkoztak azok átalakítására, a társadalom átformálásának felgyorsítása végett megpróbálták átugrani bizonyos fejlődési szakaszokat, és ekként gyökeres, vissza nem fordítható helyzeteket teremteni, új társadalmi formák, újfajta közösségek révén.

Orbán Viktor három európai politikai kísérlet tanulságaiból próbál ma Magyarországon rendszert építeni, azok stratégiáit kombinálva. A nem beavatott megfigyelők számára egyelőre nem tisztázott, milyen stratégiaalkotó módszerekkel importálták az ötleteket, és milyen megfontolások alapján párosítottak ezekhez helyileg alkalmazható módszereket. Az viszont tény, hogy a Fideszhez közel álló, nem tehetségtelen diplomaták

egész sora szolgált olyan országokban, amelyekben az Orbánéhoz hasonló törekvések bontakoztak ki, így azok importálásának, majd „magyarításának” nem lehetett semmi akadálya. Más kérdés, hogy az említett stratégiák jövődő magyarországi hatását elsősorban olyanok mérhették fel a leginkább, akik külföldi közegben korábban már szembeülhettek azok prognosztizálható kudarcával. Így aztán nem mindennapi cinizmus kellett ahhoz, hogy egy diplomata e módszerek honi alkalmazását ajánlja.

Szokatlan módszerekről van szó, amelyek ugyanakkor kiemelten konfliktuskeltőek, és lényegük a nemzetállami szintet meghaladó együttműködés tagadása, de legalábbis fékezése. Kiindulópontjuk mindig ugyanaz: céljaikat radikális intézkedésekkel akarják elérni, amihez gátlástalanul alkalmazzák a politikai populizmus és a pártpolitikai és/vagy kormányzati megtévesztő kommunikációt.

Fontos célkitűzésük továbbá, hogy új elitet hozzanak létre, amelyet nem az intellektuális-kulturális értékek iránti elhivatottság, hanem a gazdasági-politikai jellegű elkötelezettség jellemez.

Ugyanakkor egyszer majd érdemes lesz megvizsgálni azt is, hogyan változott ez a rendszer és totális meghatározójának önképe azt követően, hogy antiliberális elképzelései és társadalmi gyakorlata a legcsekélyebb mértékben sem nyűgözték le a világot, épp ellenkezőleg, az országot gyakorlatilag páriává tették. Orbán eszméi nem európai követőkre találtak, hanem despotikus hajlamú cinkosokra, a miniszterelnök Brüsszelben, Berlinben, Washingtonban 2010 után már szemlesütve kénytelen megjelenni – ha egyáltalán invitációt kap –, csak Azerbajdzsán elnöke, vagy Kazahsztáné fogadja tüntető megbecsüléssel.

A két Cipolla – Berlusconi és Orbán

A felszínes szemlélő számára már az első pillanatban feltűnik, hogy Berlusconi és Orbán mennyire különböző karakterek. Míg az első közvetlen és életvidám, társasági ember, aki számára a hatalom csak kiegészítő eleme mindannak, amiből személyisége az elmúlt közel nyolc évtized alatt összeállt,² addig a második merev, következetlenséget még önmagától sem tűr, bár állandó rögtönzésekre kényszerül. A valósággal szembeni voluntarista magabiztossága határozza meg minden eljövendő lépését, amelyeknek dacos életidegensége, művisége a hatalom akarásának kizárólagos szándékát hivatott mindenki számára világossá tenni.

Különbség közöttük az is, hogy míg Berlusconi a gazdasági életből, komoly gazdasági háttérrel, addig Orbán az iskolapadból lépett a politikába, s a politikából indította el gazdasági térnyerését. Ez meghatározta azt a módot is, ahogyan szövetségeseikhez viszonyulnak. Orbán mindent ellenőrizni akar, és a jövőre vonatkozóan sem hagy afelől kétséget: ha valaki benn kíván maradni a „fogadott családban”, s abban a kizárólagos

rendszerben, ami a Fidesz politikai uralma alatt épül, nemcsak lojálisnak kell lennie, de újra és újra meg kell újítania alávettségét, időnként áldozatokat kell hoznia, s demonstrálnia kell azt is, hogy tudatában van alávettségének, mi több, értékként kezeli azt.

Berlusconi esetében ilyesmi nem létezik. Bár igaz, hogy Orbánhoz hasonlóan mellette is csak ötödrangú értelmiségiek tartottak ki, igazi súllyal rendelkező politikai és gazdasági szövetségeseinek elég mozgásteret ad ahhoz, hogy ne kelljen feladniuk autonómiájukat. A pártalapítási pioníréveket és első miniszterelnöki periódusát legalábbis messzemenően ez jellemezte. Berlusconi ugyan nem felejt, de pragmatikusan kész a megbocsátásra; Orbán sem felejt, de akár önnön érdekei dacára is kész bárkin, bármikor bosszút állni.

Célok és eszközök

Vitathatatlan hasonlóság viszont, hogy mindketten jogot végeztek, és egyikük sem a jog érvényesítésének imperatívuszát vitte magával az egyetemről, hanem a kiskapuk feltárásának és kihasználásának gyakorlatias szándékát.³ Csodálkozni sem lehet rajta, hogy Berlusconi ügyeit több olyan ügyvéd is intézte vagy védte, akik a maffiának is dolgoztak. És mindkettőjük kezében olyan befolyás összpontosul, amely eleve ellehetetleníti a demokrácia normális működését. Orbán esetében ez lépten-nyomon tetten érhető, Berlusconinál e dimenzió rejtettebb, de nem kevésbé veszélyes. Alexander Stille, aki az egyik legmélyebb elemzését adta e rendszer lényegének, egyik interjújában így fogalmaz: *„A Berlusconi jelentette problémák egyszerre strukturálisak és mélyen politikaiak. Attól a pillanattól fogva, hogy belépett a politikai szférába, tökéletesen nyilvánvaló lett [...], hogy ha lehetővé válik valaki számára, hogy a legnagyobb országos médiatulajdonosként, Olaszország leggazdagabb embereként, teljes monopóliummal rendelkezvén a magán-televíziózás felett, és egyidejűleg miniszterelnökként ellenőrizheti az állami médiákat, továbbá saját versenytársait és a többi nagy nyilvános hírforrást, nos, mindez az állam, illetve az olasz politikai rendszer katasztrófájához vezet.”*⁴

Orbánnál ezt a túlhatalmat kétharmadnak hívják.

Berlusconi a 60-as években alapozta meg vagyonát ingatlanbefektetésekkel és -fejlesztésekkel, médiabirodalmát pedig a 70-es évek elejétől kezdte felépíteni. Előbb megvette az általa épített Milano2 lakónegyed kábeltévé-hálózatát, majd 1973-ban elindította a Telemilano kábeltévé-csatornát. Az elkövetkező években sorra vásárolt fel vidéki helyi tévéket, és ezeket összekötve 1980-ban elindította az első olasz országos kereskedelmi tévéadót Canale 5 néven. 1984-re az Italia1 és a Rete 4 megvásárlásával már a három országos magáncsatorna az ő kezében volt. Az 1994. évvel induló politikai pályája, háromszoros miniszterelnöksége révén nagy befolyást szerzett mindhárom nemzeti, azaz állami telekommunikációs hálózat felett, megvásárolt számos napi- és hetilapot, kiadóvállalatok egész sorát és a reklámpiar java részét is.⁵ Így még amikor ellenzékben volt, akkor is dominálta a politikai diskurzust.

A 90-es évek elején felszínre került politikai korrupciós botrányok tulajdonképpen mindegyik pártot megtépázták, de egyiket sem annyira, mint az évtizedeken át az olasz politikai életet irányító kereszténydemokratákat és szocialistákat. E két politikai tényező nemcsak társadalmi hitelét élte fel, de vezető arcaik – Giulio Andreotti, Bettino Craxi – az amoralitás prototípusaivá váltak. Berlusconi csak élt az alkalommal, hogy megadja az utat vesztett jobboldalnak, amit az annyira kívánt, s egyben annak a középértéknek is, amelyet messze taszított magától a korrump politikai rutin: egy dinamikus, az addigi szabályokra mit sem adó módszerekkel elérhető olyan perspektívát, amely erőt sugárzott, és az ideológiai határokon átnyúló, nemzetegyesítő szándékkal kecsegtetett. Csak később derült ki, hogy a kereszténydemokratákat és szocialistákat egykor összekötő „korrupciós koalíciót” Berlusconi a radikális jobboldallal, az Északi Ligával és a poszt-fasiszta Nemzeti Szövetséggel kötött megállapodás révén váltja majd le, és szövetségük ugyanazokra a pénzforrásokra telepszik rá, amelyek korábban a két nagy történelmi párt kasszáját hizlalták.

Média, gazdaság, politika

Amikor Orbán megkezdte a magyar jobboldal elfoglalását, az MDF politikai romjain az olaszhoz nagyon hasonló helyzet uralkodott: a meghatározó súllyal rendelkező Antall József távozása a centrumot elbizonytalanította, utódának, Boross Péternek miniszterelnöki dilettantizmusa, továbbá csábító ajánlata a szocialisták által kivetett volt állampárti apparatcsikoknak – főként a titkosszolgálati tiszteteknek és a velük együttműködőknek – tovább rontotta a jobboldali önbizalmat. Esélytelennek és gyengének érezték magukat, ideológiailag összezavartnak, így gyorsan levetkőzték fenntartásaikat a tegnap még liberális Orbánnal szemben, amint megérezték annak retorikai erejét és erőszakos elképzeléseinek tagadhatatlan koherenciáját.

Hogy Orbán felfedezhesse Berlusconi módszereinek „gyakorlatiasságát”, abban épp az MDF-es kapcsolat segített. Már a 90-es évek legelején, még az Antall-időszakban voltak olyan értelmiségiek a jobboldal körül, akik szerették volna a tervezett privatizációk során Berlusconi kezére játszani egyik-másik magyar tévécsatornát. Az egyeztetések hosszú hónapokon át tartottak, de az MDF-nek nem volt ereje, hogy a médiaprivatizáció legnagyobb üzletét egymaga lebonyolítsa. Az később, a Horn Gyula vezette kormány alatt történt meg – a baloldal és a jobboldal kiegyezése árán, a liberálisok háta mögött –, ám akkor már Berlusconi nem játszott e téren szerepet. Viszont a közvetítők a Fideszben később pont ott folytatták, ahol az MDF-ben korábban abbahagyták, egyikük-másikuk a 2010-es Orbán-kabinetben fontos, még ha rövid életű funkciót is kapott.

Az olasz „testvérszervezet”, illetve Berlusconi példája erősítette meg a Fidesz vezetőiben azt a szándékot is, hogy mindenekelőtt a párt és az ő személyes anyagi függetlenségüket teremtsék meg, és ezzel párhuzamosan építsék ki azt a médiabirodalmat, amellyel nemcsak híveiket tudják elérni, de azokat is, akik elcsábíthatóak. Jellemző módon nem

minőségi, hanem – Berlusconihoz hasonlóan – bulvársajtót segítettek világra, egyáltalán nem próbálták a tényleges kulturális elitet megszólítani, mert sem létrehozni, sem támogatni nem volt céljuk a kulturális életet, csak az új tulajdonosi réteget, amelynek nem minőségi, hanem mennyiségi elvárásai voltak már akkor is.

A pártgazdaság és a kapcsolatok kiépítése is mutat hasonlóságokat. Az ügyészégi vizsgálatok, sőt néhány, már bírósági szakaszban lévő, illetve ítélettel zárult ügy alapján szinte egyértelmű: Berlusconi még üzletember korában maffiózókat fizetett családjá és szicíliai érdekeltségei védelmére, majd az 1994-es választások előtt frissen alapított pártja, a Forza Italia közvetítőként keresztül pénzt és a maffiaellenes törvények enyhítését ígérte a Cosa Nostrának szavazatokért és a maffiamerénylet-sorozat leállításáért. Később pedig, immáron hatalmon, Berlusconi számos olyan törvény létrehozása mellett kardoskodott, melyek megeremtettk a politika és a gazdaság háttéralkuinak utólagos legalizálását, a monopóliumok létrejöttét, az elszámoltathatóság elkerülését.

A mozgalom

Berlusconi soha nem csinált titkot abból, hogy nem politikai, hanem közösségteremtő erővel akarja létrehozni, fenntartani, sikerre vinni és vezetni – azaz kontrollálni – politikai mozgalmát. Mint az AC Milan futballklub tulajdonosa jól ismerte azokat a viszonyokat, amelyek a szurkolói táborot formálják és összetartják. Akkori pártja a futballstadion drukkeritől kölcsönözte nevét, jelszavát (Forza Italia – Hajrá, Olaszország!) – amely aztán a Fidesz 2002-es, első fordulóban elszenvedett választási veresége után „Hajrá, Magyarország!”-ként jelent meg az itteni jobboldali tömegmozgósítások alapmotívumaként.

A Forza Italia nem volt hagyományos párt, klubok miriádja – közel tizenötezer országszerte – alkotta alaphálózatát. Könnyen mozgósítható volt, ideológiai üzenetet nemigen hordozott, tagjainak elég volt az az összetartozás, amelyet Berlusconi időnként személyes üzeneteivel megerősített bennük, és az a szöveg, amely gyors gazdagodást, a problémák sikeres megoldását ígérte. Az esetleges kétségeket a pártelnök-miniszterelnök kedélyes nagyvonalúsággal söpörte félre, kijelentvén: belőle mesésen gazdag ember lett az évek során, ismeri ennek a titkát, s mesésen gazdaggá teszi nemsokára egész Itáliát. Ugyanakkor ez a szervezeti forma, bár elég volt ahhoz, hogy az elkötelezetteket mozgósítsa, arra képtelen volt, hogy újakat vonzva – ők is „sokan voltak, de nem elegenden” –, Berlusconi megtartsa a hatalomban azt követően is, hogy az Északi Liga kilépett a koalícióból. Mindebből a politikus azt a tanulságot vonta le, hogy az alulról szerveződés esetlegességeit felülről jövő kézi vezérléssel kell kiküszöbölnie. Ezt követően a Forza Italiából mechanikus politikai gépezet lett, amelyben csak akkor történhetett meg valami, ha az felülről megkapta a jóváhagyást.

Bár ezzel a párt megerősödött, újbóli hatalomra kerülését sem 2001-ben, sem pedig 2008-ban nem egymagának, hanem alkalmi koalíciós partnereinek köszönhette, illetve

annak, hogy megint tömegesen fordítottak hátat a választók a politikának. Igaz, az értelmiség, illetve a nemzetközi média és az uniós partnerek részéről egyre fokozódott a kritika; Berlusconi már nem számíthatott korábbi értelmiségi támogatóira azt követően, hogy az olasz kultúra meghatározó, nemzetközileg is az élvonalhoz tartozó tagjai morális kérdést csináltak abból, hogy a „berlusconizmustól” megtisztítsák Itáliát.⁶

Orbán 2002-ben döbbsen rá, hogy a mögötte álló párterő kevés a választás megnyeréséhez, így maga is a korábbinál inkább kézben tartott szervezetté tette a Fideszt, és kiépített mögé a „polgári körökből” egy álcivil társadalmat, amely később „civil összefogásként” kezdett ismét politikai feladatokat végrehajtani. Sőt, ha lehet, Orbán ebben messzebbre ment, jóval messzebbre, mint Berlusconi. Pedig ha nem áll meg Berlusconi győzelmeinek tanulmányozásánál, hanem vereségeit is elemzi, mi több, a rá kimondott büntetés lehetőségét is számba veszi, ráébredhetett volna: az importált módszerben nagyon sok a kockázat. Pár év múltán, de még a Fidesz 2010-es hatalomra kerülése előtt, ennek a következményei már derengeni kezdtek.

Fokozatosan elveszítette a kulturális elit támogatását, de repedezni látszott azok szolidaritása is, akik pénzért és nem elvekért csatlakoztak hozzá. Ráadásul az autokratikus, tehát nem demokratikus vezetési gyakorlat már eleve megfosztotta Orbánt az oly nélkülözhetetlen visszacsatolástól. Végző soron a kormányzati józanságtól. Ez számára rövid távon bizonyára kényelmes lehetett, hosszabb távon azonban elkerülhetetlenül kontraproduktív. Mindössze egy példa: a 2010-es kampány során nem akadt sem a Fideszben, sem az Orbánt kiszolgáló médiában, sem az összes professzori, illetve magát konzervatívnak nevező közgazdászai körben senki, aki szembesíteni merte volna azzal, hogy nincsenek a pártnak elképzelései a gazdasági reformok mikéntjéről, arról, hogy merre tájékozódják kormányza a választások után. Senki nem volt képes rákényszeríteni, hogy koherens és hiteles gazdaságpolitikai elképzelésekkel álljon a választók, de legalábbis a párt támogatói elé. És ha eddig nem akadt ilyen, akkor ezután még kevésbé akad.⁷

Nemzet és jobboldal

Berlusconi, választott pártneveivel (*Forza Italia, Il Popolo della Libertà*), nem egy ideológia és nem is egy réteg mozgalmaként állítja be az adott szervezetet, hanem mintegy össznemzeti jellegét hangsúlyozza. Bár ebből logikus lenne arra következtetni, hogy így valójában egy befogadó mozgalomról van szó, mely minden olaszra egyformán tekint, de erről szó sincs.⁸ Ez az olasz jobboldal azáltal, hogy megnevezi politikai ellenfeleit, egyben meg is bélyegzi s ezzel automatikusan ki is zárja őket a *politikai* nemzetből. Berlusconi előtt számos párt és koalíciós kombináció segítette, hogy a politikai élet megőrizze törékeny egyensúlyát a demokrácián belül. Berlusconival olyan kétpártrendszer jött létre, amely jobboldali szempontból olaszokból és áruelőkéből áll, mindenki más szempontjából⁹ pedig egy jobboldali tömörülésből és azokból, akik e jobboldallal szemben a demokráciát védik.

Orbán nagyon gyorsan jutott el ugyanerre a pontra, a politikai ellenfél megbélyegzésétől a társadalom kettészakításáig. Az a politikai miliő, melyben szalonképes lehet az afféle kijelentés, miszerint: „*a baloldal, amikor csak teheti, ráront saját nemzetére*”, vagy az olyan orbáni önjellemzés, miszerint „*a haza [mármint ő maga] nem lehet ellenzékben*”, szélesre tárja a kapukat az egyoldalú értelmezések előtt. A Fidesz rajongói tábora pedig örömmel dekódolja e kijelentéseket úgy, hogy hazaárulás bűnét követi el az, aki Orbánt leváltja, a Fideszt megbuktatja. A baloldal pedig már eleve kívül van a nemzeten, melylyel szembeni ellenségessége a történelem során többször bizonyóságot nyert. Berlusconi és Orbán esetében a mechanizmus tökéletesen azonos, végeredményük mégis brutálisan eltér, hisz Orbán üzeneteibe az elkötelezett jobboldaliak automatikusan behallják azt az idegengyűlöletet, amely ellen a Fidesz egyre kevésbé emeli fel a szavát, s amely – a kialakult hangulat miatt – már akkor is rasszista, ha a kirekesztés egyébként nem etnikai identitás alapján történik. Miközben Berlusconi hívei „csak” a politikai nemzetből tagadják ki ellenfeleiket, addig igen sok Orbán-hívő számára a velük szemben álló ellenzék emberileg sem része a nemzetnek.

Ugyanakkor Berlusconi a liberális demokrácia rendszerét csak feszegette, de felborítani nem volt képes. Egyrészt az egyoldalú alkotmányozáshoz szükséges hatalom hiánya miatt, másrészt, mert a stabil és társadalmilag legitim tulajdoni viszonyok közepette fel sem merülhetett egy hatalomfüggő új elit – gazdaságon és jogon kívüli eszközökkel történő – létrehozásának lehetősége. Ott sok évszázados, szerves fejlődés alakította a tulajdonviszonyokat, a nép tehát nem tekintette s továbbra sem tekinti azokat illegitimnek, nincs társadalmi támogatottsága annak, hogy egyesektől elvegyék és mások között osszák újra a tulajdont populista nemzeti ideológiák alapján, mint napjaink Magyarországon.¹⁰

A nép ópiuma – Kaczyński és Orbán

A Kaczyński (Lech, Jarosław) fivérek mögött álló Jog és Igazság Párt (PiS) a kelet-európai új jobboldali ideológiát elsőként meghirdető politikai mozgalom kívánt lenni. A baloldal összeomlása a 2000-es évek elején esélyt teremtett e pártnak a klerikalizmusból és főként oroszellenes nacionalizmusból gyúrt programja megvalósítására. Nem egyszerűen a baloldalt tekintette kihívójának, hanem a nyugat-európai liberális jobboldalt is. Nemcsak a fundamentalista konzervatív értékekhez és a jobboldali ideológiához vonzó tömegeket igyekezett kiszolgálni, de azokat is, akik a kommunista rendszer rendpárti természetét továbbra is hiányolták. Már a PiS létrejöttékor mindez egyértelmű szándékként, sőt elkötelezettségként fogalmazódott meg az alapítók fejében, a későbbi fejlemények csak árnyalták, de módosítani egyáltalán nem módosították szándékaikat.

A PiS radikális jobboldali fordulata viszont később lehetőséget kínált a Donald Tusknak, a jobboldali-liberális mozgalom, a Polgári Platform vezetőjének, hogy megszó-

lithassa azt a széles vállalkozói réteget, amelyet még a Mazowiecki- és a Bielecki-kormány 1989 és 1993 között életbe léptetett reformjai (a pénzügyminiszterről elnevezett „Balcerowicz-terv”) ruháztak fel gazdasági s így könnyen politikai hatalomra konvertálható erővel. A populista tendenciákat korlátozó, azokat visszaszorító politika nem a demokratikus viszonyokat hol jobbról, hol balról erodáló politikai erők önkorlátozásából született meg: a „jobb-bal párbeszéd” megtestesítője, megszemélyesítője egy új, a populista centrifugális hatásoknak kitett politikai erőktől elkülönülő középpárt lett.

De ne legyenek illúzióink, a Tusk-kormány biztos jelenét épp az garantálja, ami olyanira bizonytalanná teheti jövőjét: hogy elutasította a párbeszédet a szélsőségesekkel, és hogy figyelmen kívül hagyta a szintúgy újraerősödő demokratikus baloldalt. Kérdés, hogy elégséges lesz-e hatalmának megtartásához önnön magányossága a centrumban, s hogy nem lesz-e halálos számára e magány vagy az, ha majd kénytelen lesz koalíciót keresni a baloldallal. Márpedig, ha a jelenlegi kormányt adó jobbközép-liberális Polgári Platform csak epizódnak bizonyul, Lengyelországban könnyen ismét ellehetetlenülhet a politikai táborok közötti párbeszéd.¹¹

A „bizalmatlanság kultúrája”¹²

A Polgári Platform győzelméből a két Kaczyński ugyanazt a következtetést vonta le, mint Orbán a maga 2002-es vereségéből: a demokratikus viszonyok között normálisnak tekinthető politikai váltógazdaságban pártjuk időszakos sikereket ugyan el tud érni, de időnként – a választók akaratából – óhatatlanul át kell hogy adják hatalmukat az őket kihívó ellenzéknek. A két fivér – akárcsak Orbán – ezzel szemben olyan mozgalmat akart létrehozni, amely hosszan tartóan – legalábbis több cikluson átívelően – stabilizálja a helyzetét a hatalomban, ráadásul állandó, nemcsak politikai elkötelezettségre, de hitre épülő támogatói blokk áll mögötte.

Ehhez egy „újjobboldali” ideológia kellett, amely egyszerre tekintette kínos tehernek a nyugati értelemben vett demokratikus játékszabályokat, és első számú ellenségnek – a baloldal mellett – a liberalizmust. A PiS számára legkényelmesebben „belakható” ideológia meghatározó jegyei közé tartozott:

- a Józef Piłsudski által képviselt tekintélyuralmi állameszme (az 1939 előtti állapotok restaurációja);
- az euroszkepticizmus és unióellenesség;
- egy kétosztatú ellenségkép: a liberális Európa (németellenesség), a lengyelelles szomszédok (nacionalizmus);
- a szekularitás elutasítása;
- jobboldal és egyház politikai szövetsége;
- a társadalom fölötti – az egyházon keresztül gyakorolt – morális ellenőrzés;
- egy rendkívül konzervatív családmódel.

Ez az ideológiai profil egyszerre tagadja azt a modernizációs szándékot, amellyel a magukat átmenteni próbáló kelet-európai baloldali politikai struktúrák kísérleteztek, mintegy előre menekülve, és azt a komoly elhatározást is, hogy a lengyel jobboldal egy jelentős része a nyugati mintákat átvéve politizáljon. Sajátos, lengyel verzióját szerette volna előállítani annak a konzervativizmusnak, amelyben nem bűn, hanem erény a tekintélyuralom, melynek természetes eleme a középhatalmi státuszra támaszkodó agresszív nacionalizmus és végső soron az antiszemitizmus is.

A Jarosław Kaczyński által vezetett kormány gyors bukása azonban – 2005 őszén nyerte meg a választásokat, 2007 őszén viszont már távozni kényszerült – megmutatta ennek az ideológiának a korlátait. Azt, hogy 21. századi körülmények között egy ilyen mozgalom csak akkor lehet eredményes, ha megbillen egy társadalom politikai egyensúlya; magának a PiS-nek az átmeneti sikere mutatta a legjobban, hogy a lengyel társadalom, a baloldal teljes összeomlása miatt, elveszítette a normális politikai tájékozódóképességét. Ám amint ez a helyzet megváltozott, a választóknak azonnal feltűnt, hogy a két Kaczyński mozgalma elviselhetetlenül arrogáns még legbuzgóbb elkötelezettjeivel szemben is, hogy a meghirdetett korrupcióellenes eljárások, vizsgálatok csak a forrásokhoz való hozzáférés átstrukturálását, bizonyos tulajdonosi rétegek kiszorítását szolgálják, s alapvetően politikailag irányítottak. A nagy garral beígért „morális forradalom”¹³ pedig mindössze olcsó, mi több, tartalmatlan kommunisztázás. A PiS gyorsan koalíciós társak nélkül maradt, támogatói között túlsúlyba kerültek azok, akik más mozgalmak számára vállalhatatlan figuráknak bizonyultak.

Egók és alteregók

Az első Orbán-kabinet idején a Fidesz már rég túl volt a maga jobboldali fordulatán, de ideológiája inkább eklektikusnak volt mondható, semmint radikálisan konzervatívnak. A 2002-es vereség, illetve az azt követő nyolcéves ellenzéki időszak viszont radikalizálta a pártot, és ideológiáját is egyre ókonzervatívabbá tette. A Fidesz ráhangolódása a PiS által felkínált világnézetre fokozatosan ment végbe, de 2007-et követően – a PiS ellenzékbe szorultával – felgyorsult. A Piłsudski-kultusz megtalálta a maga természetes magyar verzióját a Horthy-kultuszban, az unióellenesség azzal párhuzamosan erősödött, minél több külföldi kritika érte a Fideszt a legkevésbé sem fair és demokratikus ellenzéki magatartása okán, és egyre gyanakvóbbá vált a nemzetközi közösség az Orbán által propagált nacionalizmus és a Fidesz által eltűrt idegengyűlölet miatt is. A párhuzamok hosszan sorolhatók még. Amikor a Fidesz 2011-ben, immáron a kétharmados parlamenti többség birtokában, letette az asztalra a maga alaptörvény-verzióját, abban már egy olyan, teljes vertikumában kidolgozott ideológiai álláspont tükröződött, amit akár a PiS is megfogalmazhatott volna.

Sőt. 2010 előtt egyértelmű volt, hogy a Fidesz a PiS-re mint példára tekint, 2010-es győzelmét követően ennek megfelelően intézményesültek is a kapcsolatok immáron

nemcsak a két párt között, de állami szinten is. A nemzeti ünnepek állandó meghívottai nem a Donald Tusk jobboldali-liberális miniszterelnök mögött álló Polgári Platform képviselői voltak, hanem a PiS emberei, közülük is elsősorban a legradikálisabbak. Bár mind a Polgári Platform, mind pedig a Fidesz az Európai Néppárt tagja, együttműködésükről – leszámítva Radosław Sikorski külügyminiszter utasítását diplomatáinak, hogy „védjék meg a magyar partnereket az igazságtalan támadásoktól”¹⁴ – nem nagyon hallani; annál inkább a PiS-szel szervezett közös programokról, mind nemzetközi szinten, mind pedig pártpolitikai alapon. Nemcsak a „békemenet” fogadja budapesti rendezvényein a Kaczyński-féle jobboldal képviselőit, de a „békemenet” tagjai is együtt masíroznak – adott esetben együtt randalíroznak – lengyel elvbarátaikkal a lengyelországi Függetlenségi Menetekben.¹⁵

2010 óta viszont érezhetően ideológiailag is megnőtt a Fidesz súlya a lengyel radikális jobboldaliak szemében, s ma már inkább a magyar pártot tartja ideológiai példaképnek sok PiS-támogató. Jól példázza ezt a múlt évben, Lengyelországban megjelent Orbánról szóló kötet,¹⁶ és a könyv kiadásával nagyjából egy időben publikált nagyinterjú, illetve a Fidesz politikájáról szóló elemzés¹⁷ is. Ezek kertelés nélkül felszólítják Jarosław Kaczyńskit, hogy „kövesse a magyar utat”, mert ha ezt nem tenné, akkor a PiS-nek meg kell találnia a maga Orbán Viktorát.

A leváltott elit – Putyin és Orbán

A posztszovjet térségben kialakult gazdasági és társadalmi frusztráció nemcsak a kiszolgáltatott alsó rétegekre lett idővel igen jellemző, hanem a politikai elitre is. Az előbbieket az elitre mint egységesen korrupt egészre tekintenek, amely ráadásul vezetésre is alkalmatlan. Az elit ezzel szemben a társadalom demokráciadeficitjével indokolja minduntalan, hogy miért kénytelen mellőzni a demokratikus normákat az ország irányításában.

Fjodor Lukjanov hívta fel először a figyelmet arra a ciklikus válságra,¹⁸ amely időnként – egész pontosan ötéves periodicitással – rendre felülírja a politikai szövetségeket és főként a politikai döntéshozóknak és a gazdasági élet meghatározó tényezőinek a szövetségét, bizonyítva a demokratikus törekvések hiábavalóságát.

A posztszovjet térség európai államaiban kivétel nélkül megtalálhatóak azok a – többé vagy kevésbé befolyásos – rendszerint jobboldali politikai mozgalmak, amelyek a Szovjetunió széthullását követő rendszerváltó, demokratizációs folyamatok revidálását tekintik célszerűnek. Azaz egy sajátosan helyi politikai rendszert kívánnak meghonosítani, mely egyrészt új tulajdoni viszonyokat teremt, visszabontja a Nyugatról átvett mintákat, másrészt megteremti az elképzeléseiknek megfelelő puha autokrata mechanizmusokat, amelyek aztán – szerintük – véget vetnek a válságok visszatértének.

De sehol másutt nem olyan erőteljes ez a törekvés, mint – az e helyzettel valamivel több mint két évtizede küszködő – Oroszországban s újabban, 2010 óta, Magyarországon.

A demokráciának van alternatívája

Orbán Viktor, még a 2002–2010-es ellenzéki időszakában, messzemenően osztotta a hozzá akkor közel álló Traian Băsescu román elnök, illetve a Lech Kaczyński államfő és Jarosław Kaczyński miniszterelnök vezette lengyel PiS oroszellenes politikáját. A 2010-es hatalomátvételt követően viszont békésebb hírokat kezdett pengetni, nemcsak amiatt, mert Magyarország messze kiszolgáltatottabb volt és maradt kereskedelmi, illetve energetikai szempontból Moszkvának, mint Románia vagy Lengyelország, hanem azért is, mert maga is hasonló következtetésekre jutott saját népével kapcsolatban, mint korábban Vlagyimir Putyin. 2012 nyarán ekként fogalmazott:

„[R]eméljük [...], hogy a demokrácia helyett nem kell kigondolnunk más típusú politikai rendszereket, amelyeket a gazdasági túlélés érdekében aztán be kelljen vezetni. [...] Az összefogás nem szándék kérdése, hanem erő kérdése. Lehet, hogy vannak országok, ahol ez nem így működik, például a skandinávoknál, de egy ilyen félázsiai népség, mint mi, akkor tud összefogni, ha erő van. Ez nem zárja ki a konzultációt, a vitát és a demokráciát, de kell egy központi összefogás, ami az ország történelmi tapasztalataiból is levonható.”¹⁹

Ez a „nemzetkép” maximálisan egybevágh mindazzal, ami a 2000 óta formálódó új orosz politikai elit szándékait vezeti, s amit sok tekintetben a „közelkülföld” által szolgáltatott számos „gyakorlatias” minta, illetve a nyugati demokráciák normatív elvárásainak részbeni – többnyire formális – betartása befolyásolt. Putyin rendszere félúton van Alekszander Lukasenko Belorussziája és – mondjuk – az 1989 után létrejött kelet-európai demokráciák között, de ezen a skálán csak lassan mozdul el, mintegy rögzítette önnön helyét a deklarált demokrácia és a mérsékelt autokratizmus egyfajta sajátos egyvelegében. (Egyébként ugyanezen a „skálán” mozdult el Orbán is, távolodva Kelet-Európától és közeledve a posztszovjet térség mai rendszereihez.)

A putyini rendszerben:

- formálisan működnek a többpárti struktúrák;
- létezik preferált (kinevezett és támogatott), illetve elnyomott (állandó represszió alatt tartott, sajtókampányokkal lejáratott, büntetőperekkel,²⁰ nyomozásokkal, adóhivatali stb. ellenőrzésekkel zaklatott²¹) ellenzék;
- megszokott módszernek számít a gazdasági erőforrások politikai kisajátítása, ellenőrzése (államosítás);
- a politikai szövetségesek gazdasági megerősítése, a politikai ellenfelek gazdasági ellehetetlenítése;
- az új, megerősített titkosszolgálatok révén a társadalom mind átfogóbb ellenőrzése.

A dilettantizmus ára

Bár Orbán vilásképe már nagyon rég egybevág mindazzal, amit Putyin a világról gondol, az ország vezetésével kapcsolatos elképzelései csak lassan, nem is annyira a gazdasági nehézségek csökkentette mozgástér, mint inkább a kormányzati munka rendkívüli dilettantizmusából fakadó nehézségek láttán alakultak ki. Az első Orbán-kormány, bár már korábban is kénytelen volt elviselni a miniszterelnök voluntarista természetének összes negatívumát, számos remek szakemberrel működött együtt, és a fideszes parlamenti képviselők többsége is hozzáértésben, rátermettségben – és személyes autonómiájukat tekintve is – fölötté állt a jelenlegi parlamenti képviselői csoport szakmai és kulturális felkészültségének. A mai csapdahelyzet eleve abba az irányba tereli a kormányzatot, hogy nem szokványos, így rendkívül kockázatos megoldásokat keressen, ráadásul még módszereiben is messzemenően következtelen, máról holnapra történő alapvető irányváltásokkal próbálja túlélni a ciklust.

E téren is nagyon hasonlatos az orbáni és a putyini rendszer: mindkettő abban reménykedik, hogy ha – eszközökben nem válogatva – sikerül a hatalmát bebetonoznia, akkor ez módszereinek sikerességét utólag igazolni fogja, mintegy legitimálva magát a kialakult rendszert is. Csakhogy míg Oroszországban a szokatlan, demokratikus mércével értelmezhetetlen kormányzati lépéseket a szénhidrogének biztosította nagy erőforrások finanszírozzák (azaz teszik a lakosság számára elviselhetővé, így az ország függetleníteni tudja magát a külvilágtól is), addig Orbán – az unión belül, ráadásul a csekély, szinte nem létező természeti erőforrások mellett – hosszú távon aligha lehet sikeres.

Szűkös határok

Putyinnak elvileg jól jöhetne Orbán felajánlkozása, mégsem él a lehetőséggel, és szemmel láthatóan hárit mindenféle magyar közeledést. Románia – és természetesen Lengyelország – ugyanakkor sokkal több megbecsülést és figyelmet kap orosz viszonylatban, ami jól jelzi a magyar mozgástér szűkös határait. A Kreml kizárólag akkor méltányolná a magyar jobboldal közeledési kísérleteit, és egyáltalán akkor szentelne figyelmet az orbáni politikának, ha az komoly károkat tudna okozni az unió egységének, illetve a transzatlanti rendszer biztonságának.²² E téren azonban még csak nagyon óvatos tapogatózások, próbálkozások tapasztalhatók, amelyek mértéke Putyint nem elégítheti ki, ugyanakkor már meghaladták Brüsszel, Washington, Berlin ingerküszöbét („keleti szél” politika, orosz–magyar energetikai különalku, közép-ázsiai–magyar viszony stb.).

Az ok nagyon egyszerű: a két rendszer sokkal inkább azonos logika révén működik, semhogy ennek – Orbán és Putyin szempontjából – nyilvánvaló előnyeit a felek – s itt elsősorban Putyin – hosszú távon mellőzni tudná. A Kreml számára Alekszander Lukasenka rendszere is igen terhes, de finanszírozza azt abban a biztos tudatban, hogy

bármikor felhasználható az unióval és az európai trendeket követni kívánó belső demokratikus tényezőkkal, a belorusz ellenzékkel szemben.

Putyin és Orbán hasonló filozófiát vall a gazdaság és a politika előnyös érdekházasságáról is. Putyin a jelicini plurális társadalmi folyamatok melléktermékeként lezajlott gyors és rendkívül igazságtalan oroszországi privatizáció nyerteseit előbb maga mellé állította, majd, ha azok vele szembeni politikára törekedtek, kiiktatta őket a közéletből. Azokat, akik kitarlottak mellette, nem szankcionálta, de stratégiai befolyásukat nem tarthatták meg.²³ Ezzel több célt is elért:

- elejét vette a demokratizációs folyamatok folytatódásának, sőt, visszafordította azokat;
- megfosztotta az általa nem kontrollálható ellenzékét potenciális anyagi forrásaitól;
- visszaterelte a civil társadalmat a továbbra is szovjet módon értelmezett „állami szférába”;
- az aktív civil ellenzéki mozgalmat mesterségesen megosztotta, megakadályozta egyesülési törekvéseiket, és folyamatosan igyekezett a közvélemény előtt lejáratni őket („fővárosi értelmiségi hőzöngés”);
- megindult a magánélet szoros ellenőrzése, a gondolkodás szisztematikus „átmosása” (pravoszláv egyház egyoldalú, abszolút preferálása, államegyházzá emelése, homofób törvények²⁴);
- a külföldről támogatott civil szervezeteknek, egy új törvény értelmében, új regisztrációt kellett kérniük, amivel – mintegy önként – „külföldi ügynököknek” nyilvánítják magukat;
- teljesen átalakult a felsőoktatás, újradefiniálták az oktatási programokat – itt érzékelhető legjobban a radikális elitváltás szándéka;
- az állam rátette a kezét valamennyi stratégiai ágazatra, azok bevételeire;
- olyanokra bízta a közvetlenül az elnöki adminisztráció ellenőrzése alatt működő döntési pozíciókat (szentpéterváriak), akik nemcsak lojálisak voltak, de tudták: Putyintól való függőségi viszonyuk nem időleges, hanem örök érvényű.

Ez utóbbi révén létrejött az új elit, melyet nem a kreativitás és a verseny, hanem a felülről érkező utasítások végrehajtásának szelleme mozgat és motivál. Egy olyan társadalmi modellt, amelyet nem a fejlődés tart fenn, hanem a hatalom teljes kisajátításának következményei. Az orosz kormánypárt, az Egységes Oroszország parlamenti képviselőinek képzettsége semmivel sem múlja felül a Fidesz parlamenti képviselőiét, hisz azokat sem szakmai szempontok repítették az Állami Dumába, hanem az, hogy belső konfliktusok nélkül tudják gyors törvényi formába átültetni az *ad hoc* érdekeknek megfelelő új jogszabályokat, illetve megszavazni azokat.

Ha a most kialakuló magyar politikai és gazdasági elit jellegét próbáljuk meghatározni, elég, ha megnézzük azt az elitet, amely Oroszországban kialakult. A meglévő „méretbeli” különbségek dacára, s mindamelllett, hogy ott elfogadják a globalizációt, és élnek is a globalizáció kínálta esélyekkel, Magyarország bezárkózik, illetve elszigetelődik.

Berlusconi és Putyin esetében hasonló kultusza alakult ki a személyes meggazdagodásnak;²⁵ ez Orbán esetében nem kultusz, hanem csak hatalomtechnikai szükségszerűség, ám ami a média teljes kormányzati kontrollját, a jogrendszer kisajátítását és az egyházak politikai korrumpálását illeti, e téren már az orosz elnök és a magyar miniszterelnök között csak árnyalati különbségek vannak.

További hasonlóság: a kormánypártnak sem Oroszországban, sem pedig Magyarországon gyakorlatilag nincs programja, csak egyik napról a másikra meghozott intézkedésekkel kormányoz; komoly maffiastruktúrák tüntetik el a közvélemény elől a gazdasági és a politikai összefonódásokat, és átértelmezik a múltat, mind a politikai kommunikációban, mind pedig a tankönyvekben.

Ám a belső kiszámíthatatlanságok dacára, nemzetközi síkon a Kreml kiszámíthatóságot akar. Még azt sem bánja, ha kritikus valaki vele szemben, bár érthető okokból irritálja az oroszellenesség és a kommunisztázás. Viszont a magyar kormány semmit sem tud ajánlani, ami kiszámíthatónak lenne mondható, ezzel szemben feleslegesen oroszellenes, és ripacszkodva kommunisztázik. Így nem csoda, ha az orosz vezetők számára Orbán esetleges 2014-es újrázása „nem lenne kívánatos esemény”.²⁶

Mintaképek tündöklése és bukása

Berlusconi a börtönnel kell hogy szembenézzon. Putyinnak nem voltak s mára végképp nincsenek barátai, csak alkalmi partnerei vannak. A legutóbbi választásokon csak tiszteletlen eszközökkel tudta megvédeni hatalmát, és ahogy romlik az orosz gazdasági helyzet, egyre inkább rákényszerül az alkalmazásukra. Kaczyńskinak se barátai, se partnerei nincsenek. Hiába övé most a legnépszerűbb párt, nem tudna kivel koalíciót kötni. Mindebből nem vonhatunk le következtetést Orbán jövőjére nézve, de nem árt számításba venni mintaképeinek politikai sorsát.

Jegyzetek

- 1 Fareed Zakaria: The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*, November/December 1997. <http://www.foreignaffairs.com/articles/53577/fareed-zakaria/the-rise-of-illiberal-democracy>
- 2 Berlusconi-ről, beleértve családi hátterét is, a legjobb összefoglaló: Paul Ginsborg: *Silvio Berlusconi. Television, Power and Patrimony*. London, 2004, Verso.
- 3 Alexander Stille: Why Do Italians Forgive Berlusconi? *The New Yorker*, 26. June 2013.
- 4 Alexander Stille: Berlusconi was a total disaster for Italy and its political system. *Foreign Policy Journal*, 31. Januar 2013.

- 5 Daniele Albertazzi – Clodagh Brook – Charlotte Ross – Nina Rothenberg eds.: *Resisting the Tide. Cultures of Opposition under Berlusconi (2001–06)*. New York – London, 2009, Continuum, 19–20., 32–36. p.
- 6 Umberto Eco: Per chi suona la Campana, valamint Il Referendum Morale del 13 Maggio. *L'Unita*, 8. maggio 2001.
- 7 Ara-Kovács Attila – Eörsi Mátyás: Mindennek vége? *ÉS*, 2010. augusztus 13.
- 8 Geoff Andrews: *Not a Normal Country. Italy After Berlusconi*. London – Ann Arbor, Mi, 2005, Pluto Press, 73–75. p.
- 9 Daniele Albertazzi – Duncan McDonnell eds.: *Twenty-First Century Populism. The Spectre of Western European Democracy*. London, 2008, Palgrave Macmillan, 94. p.
- 10 Ara-Kovács Attila – Magyar Bálint: A kiszorított test. Bajnai és az ország esélyeiről. *Magyar Narancs*, 2013. augusztus 1.
- 11 Ara-Kovács Attila – Magyar Bálint: A kiszorított test.
- 12 Jan Puhl: Poland Under the Kaczynski Twins: A Culture of Mistrust. *Der Spiegel*, 15. Februar 2007.
- 13 Jan Puhl: Poland Under the Kaczynski Twins.
- 14 „*Brońmy naszych węgierskich partnerów przed niesprawiedliwymi atakami.*” – Igaz, Sikorski, aki Tusk örökébe szeretne mielőbb lépni, töretlenül atlantista, ami Orbánról ma már egyáltalán nem mondható el, és elképzelt a német orientáció mellett is. Orbánról ma már ez sem feltételezhető. <http://www.tvpparlament.pl/aktualnosci/ambasador-polski-to-dzisiaj-brzmi-dumnie/11845581>
- 15 Węgielcscy nacjonaliscsi zniszczyli hostel w Śródmieściu. *Gazeta Wyborcza*, 2012. listopad (november) 10.
- 16 Igor Janke: *Napastnik. Opowieście o Viktorze Orbánie*. Warszawa, 2012, Demart. A magyar kiadás: *Hajrá, magyarok! Az Orbán Viktor-sztori egy lengyel újságíró szemével*. Ford. Szalai Attila, Szenyán Erzsébet. Göd, 2013, Rézbong.
- 17 Wizija Orbána: Europa wartości. *Uważam Rze*, 2012. november 26.
- 18 Fyodor Lukyanov: Putin's Health and the Future of Russian Power. *Russia in Global Affairs*, 2012. december 6.
- 19 ATV, 2012. július 26.
- 20 *Дело Навального, BBC Russian – Аналитика*, 2013. július 20. http://www.bbc.co.uk/russian/indepth/navalny_trial.shtml
- 21 Alekszej Navalnij ellenzéki vezető munkatársa, a mozgalom gazdasági programját író Szergej Gurijev, az egyik legjobb moszkvai gazdasági főiskola rektora, emigrációra kényszerült, miután házkutatást tartottak nála – *Полиция и Мосгоризбирком обвинили Навального в преждевременной агитации, Grani.ru*, 2013. június 30. <http://grani.ru/Politics/Russia/m.216254.html>
- 22 Érdekes párhuzam: az EU-ellenességéről ugyancsak hírhedt volt cseh államfő, Václav Klaus szintén Putyin nagy csodálói közzé tartozik, ám mögötte sohasem állt olyan komoly erő, amely különönc eszméit komoly veszélyé tudta volna tenni.
- 23 Aczél Endre: Új „család”. *Galamus*, 2013. augusztus 2.
- 24 Kiss Ilona: Szívás, szopás, kancsuka. Új családvédelmi törvény Oroszországban. *Magyar Narancs*, 2013. július 11.
- 25 Marcel H. van Herpen: *Putinism. The Slow Rise of a Radical Right Regime in Russia*. New York, 2013, Palgrave Macmillan, 195. p.
- 26 A nemzetközi konferenciák háttérbeszélgetésein a „hivatalos Oroszország” képviselői ebből ma már nem nagyon csinálnak titkot.

• **A korlátlan hatalom hálózata**

A nyugati vezérelvű demokráciák, a posztkommunista demokratúrák és a félperiférikus modernizációs rezsimek formális vonásait egyaránt magán viselő magyarországi hibrid rendszer a passzív társadalmi közegegen túlmenően a gyors erőforrás-felhalmozást szolgáló, informalitásba burkolózó posztmodern klán jellegű és nemzeti alapú (kényszer)lojalitások ortodox szövédéjén alapszik. A részben a tradicionális hazai rendszerpárti hagyományból táplálkozó, de annak határain messze túlterjeszkedő hálózat a bünszervezetek informális hatalomgyakorlási mintái szerint tevékenykedik, és azokhoz mérhető belső csoportidentitással rendelkezik. E háttérhatalmi konglomerátum működésével bármilyen kormányzati konstelláció esetén kénytelenek vagyunk tartósan számolni.

Transzformációs válság és pártstruktúra

Az európai és amerikai **félperifériákon** kialakuló és – kisebb-nagyobb megszakításokkal – évtizedekig működő modernizációs diktatúrák a 20. század középso harmadától egészen a 80-as évek második feléig jelentős párhuzamosságokat mutatnak mind intézményrendszerük és működési logikájuk, mind pedig előbb-utóbb lezajló eróziójuk tekintetében. Természetesen ezen országok geopolitikai elhelyezkedése, tradíciója vagy a hatalom megragadására képes és törekvő hatalmi hálózatok ideológiai alapállása terén jelentős különbségek figyelhetők meg, alapvető vonásaiban azonban ezen országcsoport döntően mégis homogénnek nevezhető.

E félperiférikus nagyrégiók évszázados egyneműsége az általános fejlettségi szint és az életszínvonal hozzávetőleges azonossága, az autokratikus politikai berendezkedés tartós dominanciája, az agrár-tradicionális társadalom kezdetben jelentős részaránya, valamint az elitek modernizációs programjának lakossági legitimitása okán nehezen vitatható. A demokratikus átmenet folyamatának kezdete ugyan legalább egy emberöltő távolságra van egymástól a latin-amerikai, a mediterrán és a köztes-európai – Oroszország és Nyugat-Európa közötti, kelet- és közép-európai – országcsoport esetében,

viszont a többnyire felzárkózási és eladósodási krízisbe jutó, nagyhatalmi függésben élő egypárti diktatúrák átalakulása néhány év leforgása alatt – az esetek túlnyomó részében – egyaránt konszenzuális módon ment végbe, és képviseleti demokráciát eredményezett. Az észak-amerikai elnöki vagy a nyugat-európai parlamentáris demokráciamodelleket kooptáló, gazdaságilag és pénzügyileg sérülékeny rendszerek rezsiváltása a látványos gyorsaságú felületi eredmények ellenére lassú – és társadalmilag korántsem átütő erejű – konszolidációs ciklusba torkollott. E trend részeként Magyarország – mint egykori térségi reformer mintaállam – természetesen a liberalizáció, dereguláció, privatizáció 80-as–90-es évekbeli nemzetközi piaci konszenzusán alapuló, angolszász paradigma szerinti gazdasági modelljét importálta, csakúgy, mint abban az évtizedben az egypárti-autoriter katonai juntákat liberális kurzusokkal felváltó Latin-Amerika nagy része (pl. Argentína, Chile, Brazília). A demokrácia meghonosítása terén pedig a német konszenzuális közjogi-politikai struktúra volt iránymutató a korszak hazai rendszer-váltó elitjei számára.

A visegrádi országcsoportban a pólusképző pártok oldaláról az ezredfordulóig mindvégig konszenzust élvező, a nyugati intézményi, jogi, politikai struktúrák gyors átvételét eredményező egyoldalú mintakövetési stratégia ellenben nem válthatta be – az eltérő nemzeti tradíciók és a társadalmi tőke terén tapasztalható alapvető hiányosságok okán – a társadalom mélyszerkezeteiben is a demokratikus modernizáció rendszerváltó illúzióját. Az euroatlanti integráció lépései a 90-es évek folyamán ugyan gyors nyugatosodásra mutattak a Szovjetunió kívüli KGST-gazdaságok (a KGST, a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa a kelet- és közép-európai volt szocialista országok gazdasági szervezete volt) esetében, viszont széles bázisú jóléti legitimitással nem támasztották alá a visegrádi országok rendszereit (szemben az 50-es és 60-as évek német, olasz, osztrák demokratizálódási hullámával, amely azzal egy időben gazdasági „csodával” is párosult). A társulási jogviszony az Európai Közösséggel (EK), a tagság az Általános Vámtarifa- és Kereskedelmi Egyezményben (GATT), illetve a Kereskedelmi Világszervezetben (WTO), valamint a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezetben (OECD) és a NATO-ban nem alakított ki a mindennapok szintjén e társadalmakban többségi szoros érzelmi azonosulást a nyugatosodás programja iránt.

Éppen ez jelenti az egyetlen – viszont kardinális jelentőségű – különbséget a köztes-európai és a mediterrán rezsiváltó átmenet között. Az EK a 80-as években még képes és hajlandó volt finanszírozni a demokratizálódás feltételrendszerét részben az Ibériai-félsziget társadalmi békéjének megőrzésére, valamint nem mellékesen a szovjet tömbbel még fennálló ideológiai-gazdasági rivalizálás miatt. A konszenzuális ibériai átmenet (lásd a spanyol Moncloa-paktumot) így nem azonosítható teljes egészében az 1989-es hazai Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásokkal, hisz az elitegyeztetés során kialakított rendszerváltó politikai menetrend megvalósulása az életkörülmények azonnali romlásával szimbiózisban zajlott le. Az infrastrukturális fejlesztésekben, célzott befektetésekben megmutatkozó nyugati stratégia hosszú távra normatív társadalmi viszonyokat terem-

tett a mediterráneum egészén, mind a jobb-, mind a baloldal elitjeit megnyerte a demokratizációs és liberalizációs projektnek, valamint konszenzusos plurális demokráciák sorát építette fel a Földközi-tenger térségében.

A hazánkban (a visegrádi négyekhez mérten) legmélyebb, egyes becslések szerint a második világháború alatt azonos mértékű gazdasági visszaesésből következően két számjegyű munkanélküliséggel és inflációval, valamint az átlagjövedelem drasztikus zuhanásával köszöntött be a demokratikus fordulat. Ennek az alapvető különbségnek a pártrendszerre gyakorolt ellenhatásai már a 94-es választásokon megmutatkoztak a Kádár-korszak iránti tömeges nosztalgia MSZP-bázist erősítő formájában, illetve a rendszerváltó elitekre nehezedő jóléti társadalmi nyomásban. A rendszerváltó elitek politikai alkalmatlansága folytán a 90-es években az intézményrendszer háttérben megszerveződő oligarchaosztály kimagasló vagyonosodásával párhuzamosan a középosztályok tömeges vagyoni, jövedelmi és intellektuális deklasszálódása az ezredfordulóra új pártstruktúrát eredményezett. Vagyis (a latin-amerikai társadalmak számára szociális rendszerkorrekciót hirdető autokrata-populista rezsimekkel nagyjából egy időben) a hazai rezsinváltás automatizmusaként az ezredfordulót követő években a pluralizmusszűkítés tendenciája zajlott le a szélsőséges polarizálódás konfliktusos kétpártrendszere formájában. Ennek végpontjaként juthatott 2010-től alkotmányozó többséghez a félautoriter magyar rendszerpárt, amely minden intézményi korláttól mentes lehetőséget kapott a társadalom és a gazdaság saját elképzelései szerinti átszervezésére.

Tranzitológiai nézőpont

1989–90-ben Magyarország átfogó és meghatározó *fordulatot tett Keletről Nyugatra*, vagyis az államszocializmus irányából a szabad piacgazdaság felé. Viszont a felszínes (avagy Leopold Lajos 20. század eleji szavaival élve: színlelt) piacgazdasági, jogállami, pártpolitikai nyugatosodás intézményesülési fázisában, az euroatlanti integráció során a képviselői demokrácia modellkooptációja nem párosult a társadalom mélyszerkezeteinek nyugatosodásával, a politikai kultúra, az általánosan vallott normarendszer átfelmódulásával. A rezsinváltás látszólag gyors sikere elfedte ugyan e hiányosságokat, de a pártrendszer torzulásai meglepően hamar lakmuspapírként kezdtek szolgálni a demokratikus fordulat valódi mélységének kimutatásában.

F. Fukuyama *Bizalom* című művében elszakadó országokként jelöli azon államokat, amelyek kulturális környezetüket, gazdasági-társadalmi fejlettségi szintjüket történelmi léptékkal viszonylag gyors modernizációs-civilizációs fordulatot eredményező felzárkózási ciklussal kívánják meghaladni. E csoportba sorolja az Atatürk Törökország éppen napjainkban leépülő, csaknem évszázados világi rendszerét, az Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény (NAFTA) tagállamként katolikus-latin vonásait liberalizált angol-

szász modell szerint átalakító 20. század végi Mexikót, az evangelizációs mozgalmaknak teret adó – individualizálódó – kelet-ázsiai kistigrisek társadalmait, valamint a második világegést követő Japán demokráciát. Egyértelműen sikeres felzárkózó államok keverednek leszakadókkal e halmazon belül, éppen ezért általánosan nem állapítható meg, hogy az amúgy is sok esetben szigetszerűen lezajló modernizáció automatikusan tartós és társadalmilag széles alapokon nyugvó demokratizálódást eredményezett volna. A helyzet kulcsa – miként Fukuyama is megjegyzi – a kulturális sajátosságokban keresendő.

Ennek megfelelően – a félfuudális agrár-tradicionális társadalmak drasztikus nagyipari átszervezését vállaló államszocializmus bukását követően – a köztes-európai, azon belül különösképp a magyar átmenet végén kialakuló „hibrid” politikai rendszer pontosan rávilágít a formális nyugati modellkooptálás kulturális-szocializációs „terjedelmi” és minőségi korlátaira. Az egymásra rakódó történeti-szocializációs hatások rétegei nem teheték általánossá a nyugatos értékrend és mentalitás érvényesülését társadalmunkban. A kulturálisan etnocentrikus, bezárkózó nemzeti karakterológián belül a nyugatosodás legfeljebb szigetszerű, tradicionális változatával együtt élő elsődleges szocializációs közegeket találunk. Az aprófalvas-kisvárosias agrártársadalmakban tovább élő félfuudális-szervilis normarendszer, az egykori nagyipari központokban általános passzív-államelvű értékrend, kiegészülve a szintén elosztáscentrikus klientélista hivatalnoki középosztályi habitussal, nem tekinthető semmilyen szempontból sem egy pluralista demokrácia és multipoláris állam nyugatos társadalmi alapszövedékének, ami az elitektől függetlenül eleve behatárolta a rezsimváltás kimenetelét.

Hasonlóan a 90 utáni kormányzatokhoz, az Orbán-párt második kormányzati ciklusát a pártrendszer finanszírozási, klientúraszervezési oldalán keresztül jelentős mértékben meghatározzák a nagyvállalkozói, bünszervezeti, titkosszolgálati struktúrák, immár jobban, mint valaha. E **maffiaszerű posztkommunista hálózati képződmény** informális hatalmi csomópontjaiból a politikai osztály és a pártstruktúra egészéhez képes eljuttatni gyakorta közérdekként feltüntetett érdekvégyesítési inputjait, azaz igényeit. Természetesen cseppet sem magyar sajátosság, hogy az államszocializmus évtizedei alatt felhalmozott gigantikus vagyonelemek magánosítása során jelentős vagyontömeg és azzal járó befolyás halmozódott fel az új nagyvállalkozói-oligarcha osztály kezében. A vagyontömeg és az informális hatalomgyakorlás átláthatatlansága terén azonban hazánk sokkal inkább közelít a tőle kulturálisan idegen ortodox-balkáni (bolgár, román, szerb) országcsoporthoz, mint Közép-Európa északi felének transzparensabb viszonyaihoz.

A hazai újkapitalizmus – kezdetben a Fidesztől függetlenül – balkáni-ortodox alapvonása természetesen alapjaiban befolyásolta Magyarország társadalmi modelljének és az ahhoz ezer szálon kötődő pártrendszerének formálódását a privatizációs, közbeszerzési, jogszabályalkotó folyamatokat uraló, pártklientúrákat átszövő háttérhálózat mozgása révén. A késő Kádár-rendszer „félpiaci” viszonyai között megszerveződő „vörös arisztokráciája” és beszállító-kiszolgáló holdudvara az átmenet során előbb főként (de korántsem kizárólag!) a posztkommunista utódpart klientúrájaként funkcionált,

majd 2002 és 2008 között egyértelműen a „nemzeti oldal” főhatalmi csomópontja köré szerveződő háttérgazdasági-titkosszolgálati hálózattá terebélyesedett. Az alábbiakban részletesebben bemutatandó rendszerpárti hagyomány első számú generátorává (illetve „felélesztőjévé”) és pénzügyi kedvezményezettjévé e maffiahálózat vált.

Ez alapján megállapítható: az átlagos kormánypárti pozícióhoz képest sokkal jelentősebb hatalmat gyakorló orbáni hatalmi konglomerátum természetes szövetségesevé lett ezen erőforrás-maximalizáló posztkommunista hálózat, amely az utódpárti középbal liberalizálását felgyorsító Gyurcsány megjelenéséig döntően az MSZP, azóta pedig kizárólagosan az egypártú orbáni rendszerpárt holdudvarának szerves részét képezi. Az állami vállalatok vezető menedzsereitől kezdve a primer beszállítói forrásokat monopolizáló „pártgazdasági” holdingok vezérkarán keresztül a fegyveres testületek tisztikaráig bezárólag terjed a pusztán retorikailag antikommunista Orbán-párt poszt-szocialista elitekből kooptált uralmi hálózata.

A többnyire csereszabatos – egykori egyetemi diákszervezeti vezetőkől rekrutálódó – fiatalabb pártkaderállomány tagjai leginkább a nagyobb médianyilvánosságuk kített közigazgatási és pártpolitikai felső középszféra szintjein találtak – legfeljebb formálisan jelentős – pozícióra. Az uralmi hálózat főbb csomópontjain – vagyis az ősfideszes tagság átlagos előmeneteli potenciálját messze meghaladó szinteken – e maximálisan lojális, a nyugati normarendszertől teljességgel mentes végrehajtói hálózat személyei helyezkednek el. Természetesen a titkosszolgálati információs és kapcsolati hálózatok gazdasági befolyásra és vagyona konvertálása más térségi államokban is végbement. Gondoljunk csak a Securitate, Ceaușescu rettegett titkosrendőrsége vezérkarának gazdasági térfoglalására Románia nagyvállalkozói körében, a politikai hegemoniája okán erőteljes középosztályi elégedetlenséget kiváltó bolgár szervezett bűnözésre, vagy a napjainkban éppen a MOL nyugatos menedzserszemléletét tükröző INA horvát olajcég átszervezésével szembe-helyezkedő horvát pártklientúrák jellemezte valóban balkáni viszonyokra. A köztes-európai szféra északi, felzárkózó övezetében (a Baltikumban, Lengyelországban vagy a politikailag hagyományosan instabilabb Csehországban) azonban már nagyrészt más közállapotokkal találkozhatunk. Vagyis a leszakadásra predesztináltság mégsem volt eleve kódolva térségünk egészének fejlődési pályájában. Akkor mégis mely tényező befolyásolta döntően ortodox-autokratikus irányba a hazánkra ható folyamatokat?

Újjáéledő rendszerpárti tradíció

A félperiférikus országok akár leszakadó-stagnáló, akár felzárkózási-növekedési ciklust megelőző társadalmainak irányítását többnyire egy rendszermenedzselő párt végezte az elmúlt félszáz évben (demokratikus és autoriter rendszerkeretek között egyaránt). Az olasz gazdasági csodát, majd a nyolcvanas évek gazdasági fellendülését is menedzselő

italiai kereszténydemokraták vagy a második világhégés utáni újjáépítés és tartós gazdasági csoda rendszerpártjaként funkcionáló japán Liberális Demokrata Párt megkérdőjelezhetetlenül képviselői demokráciát működtettek ugyan, igaz, hagyományos tekintélyelvű elemekkel átszőtt hatalomgyakorlási technikák tovább élésével. Az általuk fémjelzett sikeres modernizációs folyamat is jelzi, hogy a nyugatosodás és a demokratizálódás programja akár évtizedekig is képes szoros szimbiózisban élni egy-egy hegemon uralmi szervezet dominálta pártkonglomerátummal. A domináns párti modellből következően mindez együtt jár a szélsőségesen fragmentált ellenzékkel, valamint az ideáltipikus liberális politikai kultúrától messzemenően idegen erősen, centralizált és hierarchizált közszolgálati, nagyvállalati, civil szegmessel. A korábban érintett latin-amerikai, mediterrán és kelet-ázsiai félautoriter modernizációs rezsimek sora képezi e rendszermenedzser demokráciamodellel egyszerre illiberális és antidemokratikus „megfelelőjét” a 30-as és 80-as évek közötti öt évtized során.

Ezen országcsoportba csaknem minden kritérium tekintetében (például szabadságjogok, alkotmányos berendezkedés, politikai kultúra, pártstruktúra, gazdaságszervezési modell, társadalmi attitűdök stb.) maximálisan illeszkedik Magyarország az elmúlt másfél évszázadban (talán egyetlen kivételt a rendszerváltozást követő néhány átmeneti év képez némileg). A magyar felzárkózás kiegyezéssel felgyorsuló (bár a korábbi Habsburg abszolutista modernizációval és a reformkorral bőségesen megalapozott) stratégiája, a trianoni trauma utáni parlamentáris-félautoriter országmenedzser kurzus kisebb megszakításokkal éppúgy e trendbe illeszthető, miként a rövid demokratikus és totalitárius átmenet utáni egypárti (fél)autoriter szocialista rezsimek. A modernizáció hazánkban is – a többi félperifériához hasonlóan – többnyire nem demokratikus keretek között ment végbe, hanem hol liberális, hol illiberális hatalmi menedzserpártok égisze alatt.

E sorba állítható a Deák-pártból szerveződő Tisza Kálmán szervezte Szabadelvű Párt, majd az annak bázisán működő Tisza István-féle Nemzeti Munkapárt, valamint a kiegyezés liberális konzervativizmusát a két világháború között etalonként kezelő bethleni Egységes Párt, és az annak struktúráját tömegpárti és autoriter elemekkel „modernizáló” Nemzeti Egység Pártja (Gömbös és Imrédy vezetésével). A sztálinista nagyiparcentrikus gazdasági és társadalmi átszervezéseket mintaszerűen másoló totalitárius „kormányciklus” éveit (1949–1953) követően konszolidálódó államszocializmus, habár soha nem deklaráltan, döntően mégiscsak e **modernizációs menedzserpárti hagyomány** folytatója volt a Kádár–Aczél-kurzus évtizedeiben.

Elemzési témánk szempontjából – a késő Kádár-kori strukturális és személyi átfedések fényében különösképp – azért központi jelentőségű e felismerés, mert a magyar felzárkózás rendszereken átívelő programjával csaknem egyidős uralmi-politikai modell velejére világít rá. Természetesen a Nyugathoz, a liberális értékekhez, a keresztény civilizáció, a humanizmus elveihez gyökeresen másként viszonyuló pártok, politikai vezetők és elitcsoportok alkotják e fő célját tekintve mégiscsak koherens hagyományt. Ne feledjük: a 20-as és 40-es évek között a fasizmus, az 50-es és 70-es évek között pedig

a kommunizmus még az elitek soraiban is sokak szemében alternatívát képező modernizációs mintát jelenített meg a nyugati liberális demokráciához és a szabadversenyes kapitalizmushoz képest. Ez a – hol szabadelvű-konzervatív és parlamentáris, hol pedig autoriter kurzusok keretei között – domináns párti tradíció, a rendszerváltó átmenet néhány évét leszámítva, 94-től előbb jelentős, majd meghatározó erővel fejtette ki a hagyományokon és a társadalmi attitűdökön keresztüli hatását demokráciamodellünkre.

A horni MSZP az 1994 és 1998 közötti kormányzati ciklus éveiben – akár tudva, akár önkéntelenül – valójában nem másra tett kísérletet, mint e tradicionális menedzserpárti modell helyreállítására. A jobboldali szellemi véleményvezérek máig hangoztatott elméletével szemben valójában (Teller Gyula terminológiáját cáfolva) elsősorban nem a szocialista „rész-Magyarország” posztkommunista restaurációs törekvése zajlott le 94 és 98 között a polgári társadalomrészek kárára, hanem épp a **hatalompárti felzárkózási hagyomány** domináns vagy egyenesen hegemon pártrendszerének újrakonstruálását célzó kísérlet vette kezdetét. A 90-es évek középső harmadán még pólusképző pozíciót elfoglaló liberális koalíciós partner tudatos identitásörző stratégiája, az egypárti alkotmányozó többség hiánya, valamint a jobboldali ellenzéki pólusképződés váratlanul gyors kimenetele megakadályozta a kelet-ázsiai ipari kisállamok politikai-gazdasági modellje iránt köztudottan érdeklődő Horn Gyulát azon stratégiai terve megvalósításában, hogy az MSZP-ből szervezze meg a köztársaság rendszermenedzselő hatalmi konglomerátumát.

E társadalmilag determinált pártpozíció betöltése, alig több mint egy évtizeddel a 98-as középbal vereségét követően, a 2002-es váratlan bukása után nyolcévnyi ellenzéki ségbe szoruló Orbánra maradt. Az ezen időszak alatt néppártosodási és oszloposodási stratégiát megvalósító, valamint vezérelvű irányítási modellt kiépítő egy személyi jobboldali vezető olyan konglomerátumot alkotott – tulajdonképpen a maga képére –, amely minden ízében a hazai rendszermenedzselő pártmodell örököse. Annak ideológiailag-hatalomtechnikailag az illiberális-vezérelvű (Gömbös- és Imrédy-féle) ágát mintázva, a napi gyakorlat terén pedig – a valós szakmapolitikai trendeket elfedő kommunikációs bravúrok paravánja mögött – politikátörténeti elődeihez mérhető német gyáripari érdekorientációt vállalva.

A publicisztikai szóhasználatban „elmúlt nyolc évként” emlegetett második és harmadik szocialista – szabad demokrata koalíció szűk évtizednyi kormányzása annyi vezetőváltást, belső ideológiai törésvonalat, gyakori programkorrekciót tartalmazott, hogy – főként a közlekedési infrastruktúra és az oktatás terén felmutatott – modernizációs eredményei ellenére sem illeszthető – éppen közpolitikai koherenciazavara és ideológiai diffúziója okán – a rendszermenedzselő domináns konglomerátumok másfél évszázados sorába. Bár nyilván jelen lehetett ilyen pólusképzési és holdudvar-centralizáló törekvés a mindenkori miniszterelnök (főként Gyurcsány Ferenc) részéről ezen időszakban is.

Erőforrás-csatornák párttársadalma

A korábbi kétpólusú pártstruktúra évtizedében a két vezető erőnek a mérsékelt rétegpártok (MDF, SZDSZ) összehangolt marginalizációjára törekvő stratégiája egy pluralitásában szűkülő, de alapvetően még mindig többközpontú, versengő politikai rendszert eredményezett. Ennek keretei között megyei, települési, szakmai, ágazati autonómiák sokasága alapvetően szabad viszonyok közepette alakíthatta a magyar közéletet. A társadalom jogos felháborodását kiváltó túlárzott állami nagyberuházások kielégítették mindkét nagy politikai tömb pártkasszájának és holdudvarának erőforrásigényét. 2006 őszén azonban a jobboldal felmondta a vélhetően még 98-ban kötött elit-háttéralkut, amit a második Gyurcsány-kabinet első felének Fidesz-generálta heves tüntetései is szimbolizáltak (csakúgy, mint a ciklus második felének pártpolitikusok elleni ügyészégi eljárásai).

Vagyis az alaphelyzet nem a 2010 tavaszán beköszöntő alkotmányozó többséggel vette kezdetét, hanem a 2006-os őszi önkormányzati választásokat követően. E voksolás elsősoró jobboldali sikere – a főváros és kerületei még mindig pluralista paravánja mögött – soha vissza nem térő lehetőséget biztosított az Orbán-párt egyközpontú autokratikus társadalmi talapzatának megszervezéséhez. A 2006 és 2010 közötti ciklusban a megyei jogú városok, megyeszékhelyek, megyei önkormányzatok túlnyomó többségét fideszes előljáró irányította, aki közvetlenül az elnökevezérelt pártközpont napi irányítása és állandó felügyelete alatt állt. A decentralizált szocialista párhálózat autonóm országrészeit uraló önjáró megyei elnökök, helyi „kiskirály” polgármesterek – minden feudális vonásuk ellenére – alapvetően nyugatos, időszakos „feudális-banderiális” pártkötelezettségeket teljesítő lokális hatalmi mozaikjai helyét felváltó egyközpontú, ortodox vezérelvű vagy „szpáhi-rendszerű” önkormányzatiság jött létre Magyarországon. Erre – a későbbi folyamatok tanúsága szerint –, sajnos, nem fókuszált súlyának megfelelően sem a korabeli magyar társadalomtudomány, sem az akkor még többközpontú hazai média.

Az **önkormányzatok tudatos jobboldali eladásítása** (vagyis a később sokat bírált helyhatósági devizakötvény-kibocsátás) révén olyan közforrások átcsatornázási lehetőségéhez jutott a jobboldali gyűjtőpárt hatalomgazdasága, amilyenre korábban – ennyire rövid idő alatt és centralizált módon végrehajtva – még nem volt példa a rendszerváltozást követő Magyarországon. Ezzel párhuzamosan a megyék és a városok intézményhálózatának alkalmazotti, vezetői, beszállítói köre teljes egészében az őszödi beszédet követően összeomló gyurcsányi középbal vezérelvű kísérlet látványos agóniájának színjátéka mögött rohamos léptekkel formálódó **rendszerpárt klientúrájának** részévé vált. A szinte hetek leforgása alatt kialakuló – a helyi középosztályok részéről egyébként a lehető legnagyobb természetességgel fogadott – egzisztenciális diktatúra természetesen nem korlátozódott a kórházak, színházak, kulturális és szociális intézmények vezetői szintjeire, az ott alkalmazásban álló teljes személyi állományt közvetlenül érintette.

Az önkormányzatok, majd a közszolgálati média és a tudományos akadémia beolvastása után, 2010 tavaszán – alkotmányozó többsége biztos tudatában – villámgyorsan berendezkedő **orbáni hatalmi konglomerátum** jóval több, mint egy kormánypárt és a hozzá köthető patronázsgyakorlat együttese. A Magyarország gyökeres politikai, gazdasági, társadalmi átszervezését meghirdető, legalább háromciklusnyi kormányzási időszakra tervező, a baloldal teljes marginalizációját céljául kitűző rezsim egyszemélyi vezetője a „centrális erőter” 2010-es kötcsei meghirdetésével deklarálta a tradicionális rendszermenedzselő pártmodellre tett ismételt vállalat tábora elitje előtt.

A magyar állampárti modell természetesen nem fideszes találmány, még csak nem is Orbán időnként tényleg félelmetesen despotikus gondolkodásmódjának szüleménye. A zsigerileg érzett, tudatosan vállalt és – legalábbis az Orbán-párt szempontjából – sikerre vitt modell messze túlmutat egy részleges elitcserén vagy egy kliensrendszerváltáson, amelyet a 98-as jobboldali győzelmet követően elhangzott kormányzati „telefonkönyvcseré” ígérete még sejtetett. A legminimálisabb közszolgálati létszámmal működő, a lehető legcsekélyebb forráselvonást megvalósító angolszász politikai rendszerektől sem áll távol a győztes formációval ideológiailag rokon agytrösztök preferálása, a kampányaktivista- és adományozói kör közszolgálati, diplomáciai pozíciókhoz, valamint a gazdasági bázis közmegrendelésekhez juttatása. Ez a – rendkívül szűk körben érvényesülő – **politikai patronázsgyakorlat** azonban a kedvezményezettek számát tekintve még a nagy lélekszámú országokban sem haladja meg a néhány, legfeljebb tízezres nagyságrendet, emellett az ily módon lekötött adófizetői források többnyire meg sem közelítik a protestáns gyökerű szigorú politikai kultúra normarendszerének ingerküszöbét.

Ezzel szemben az orbáni hatalmi konglomerátum létrehozta előbb a jogállami keretek tudatos feszegetése útján, majd az alkotmányozást követően a hatalmi igényeknek megfelelően újjáalkotott jogrendszer által a maga pártgazdaságát kiszolgáló függő **párt-társadalmát**. A kormány első időszakában az orbánizmus a demokratikus intézményrendszert egyközpontú pártállami struktúrává deformálta, míg a ciklus második felében már inkább a valós működés paravánjaként alkalmazza azt, illetve a posztmodern politikai nemzetség rejtett céljainak szolgálatába állítja az államhatalom egészét. Ezt jelzi a rendkívül erőltetett ütemű jogalkotási menetrend, a sebtében megszavazott jogszabályok gyakori módosítása. Az egymás családjai közötti házasságkötések és az eleve meglévő rokoni kötelek révén vérségi alapú, klán jellegű bünszervezeti központhoz kapcsolódó hálózati csomópontok kiszemelte vagyonelemek pályáztatás útján történő megszerzésének gyakorlata is ezt példázza. A rezsim e vonása már egyértelműen a tradicionális rendszerpárti talapzatra felhúzott **ortodox-posztsovjet típusú** felépítmény dominanciáját jelzi. A döntően az évtizedekre elegendő mértékű erőforrás-felhalmozást szolgáló – az államhatalom paravánja mögötti – informális hatalmi képződmény leginkább a nagyberuházások kapcsán mutatja ki „foga fehérjét”.

Az utódpárti múltja okán joggal frusztrált MSZP pártelitje a jogállamiság csorbítását, a nyugati közéleti normarendszer nyílt megsértését vállalhatatlannak érezte, ezért akár még a látható nemzetgazdasági érdekek negligálása árán is hajlandó volt kompro-

misszumot kötni külső befektetői körökkel vagy nemzetközi pénzügyi és politikai szervezetekkel. Ilyen rendszerváltás környéki frusztrációk hiányában az orbáni eliték gyorsított ütemben és nyíltan hozzáláttak a párttársadalmi, pártgazdasági bázisuk erősítéséhez. A Mikszáth vagy Krúdy világát idéző, a dualizmus évtizedeiből itt ragadt modellek élednek emiatt újjá a 21. század Magyarországon. A szervilis és kiszolgáltatott dzsentri hivatalnoki kisegyzisztenciák százezrei, a vasúti panamák és telekspekulációk színlelt vállalkozóinak klienshálózata, a 30-as évek belpiacot újracsatoló újelit-kinevelő intézkedései jelennek meg szemünk előtt, amikor a föld- és trafikpályázatok visszasságait, a közbeszerzési megbízások vagy az uniós pályázatok világát szemléljük.

Jelenleg – természetesen nem munkajogi értelemben véve – hazánk munkajövedelemmel rendelkező lakosságának többsége közvetlenül a rendszerpárt, illetve az annak paravánja mögött ténykedő **erőforrás-halmozó politikai nemzetség** alkalmazásában áll, többnyire (akár büszkén, akár szégyenkezve miatta) ekként is tekintve önmaga állására. A közszolgálat korábban kialakult normarendszerét sértő, évtizedekig szakmai önállóságát jelentő szokásjogi garanciák felszámolása; a civil, köztestületi autonómiaszervezetek negligálása, az érdekképviseltek marginalizálása, az eddigi jogalkotási folyamat szerves részét képező egyeztetések mellőzése mind-mind a rendszerpárt egzisztenciális súlyának ugrásszerű növekvését, az autonóm egzisztenciák mértékének zsugorodását és a privát szféra szűkülését jelzik.

Az EU-ban messze a legradikálisabb mértékű – összességében a válság előtti utolsó állami büdzsé kiadási oldalához képest –, 25 százalékos államháztartási forrásszűkítés (2009 és 2013 között), az egyébként is magas állami jövedelemcentralizáció fokozódása, a krízis hatására elkezdődő, majd a kormányváltást követően felgyorsuló egzisztenciális okokra visszavezethető – legalább 350 ezer főnyi népességfogyást eredményező – kivándorlási hullám jelzi az új keletű rendszermenedzselés árnyoldalait. A felsorolt negatív tendenciák együttese vitathatatlanul az erőforrás-áramlatokra épülő rezsim ígért konszolidációjának korlátaira mutat rá. **A rendszerpárt egy zsugorodó tortát oszt újra** egyre nagyobb szeleteket kihalászva összességében sokszázszáz nagyságrendű beszállító-, közszolga- és pártklienshálózata számára. E tendencia **nyertese** az évente – mindenféle értékelhető produktum nélkül – 70-80 milliárdot felemésztő „közszolgálati” média éppúgy, mint az állásban megtartott lojális közszolgálati kar és a bérfejlesztés előtt álló kizsigerelt pedagógustársadalom kellően szervilissé szocializált maradéka. Viszont **vesztése** a jövő évtizedek csakis emberi tőkére épülő növekedésének megalapozását szolgáló humánreprodukciós államháztartási részrendszerek majd mindegyike (pl. felsőoktatás, egészségügy, kultúra).

A megyék egészségügyi, közoktatási, szociális, kulturális funkciójú ingatlanvagyonának államosítása mellett a harmadik köztársaságban önkormányzati függetlenséget élvező szférák ellensúlyainak – közjogi, szakmai, pénzügyi értelemben vett – kiiktatása különösképp szembeötlő a korábbi működési közfinanszírozásuk csaknem felét elvesztő **felsőoktatási intézmények** esetében. A jövő polgárságának kitermelése, független mentalitásának kifejlesztése terén központi jelentőségű „tudástermelési ipar” ellehetet-

lenítése mellett hasonló célt testesít meg a hazai vállalkozói kör uniós pályázati forrásainak párturalmi célokat szolgáló átcsatornázása, a közbeszerzési eljárási rend nyílt pártpolitikai célzatú átszervezése.

A mobilizációs csatornák eldugulásáért felelős párttársadalmi erőforrás-csatornák a szociális békét mindeddig azért nem veszélyeztették, mert a parlamenti ellenzék politikai tőkéje jelentős mértékű erodálódáson ment keresztül a pártrendszer kétpólusú időszakában működtetett **„paritásos alapú pártpénztárnoki” modell** évtizedében, így annak személyiségei kevésbé voltak alkalmasak az elégedetlen csoportok megszólítására e kormányciklus éveiben. Emellett a korábbi egyharmadnyi roncsársadalmi réteg helyett lassan már a lakosság felét kitevő mélyszegénységben élők apatikus-szervilis kulturális attitűdje is erősíti a rendszerpárt pozícióit. Bizonyos alsó középosztályi közegeben a túlzott kormányzati nacionalista retorika is képes mérsékelni a szociális alapú ellenérzéseket, amire a jelenlegi ellenzéknek hagyományosan nincs működő stratégiája.

A rezsim vezetői kiválasztódását szolgáló elkötelezettségen, szervilizmuson alapuló, valamint szubjektív vezéri kiemelési elv szerint működő „humánpolitikai” csatornák Kádár-rendszerből pontosan ismert elégtelensége tovább gerjeszti a „szpáhibertoklogikát”, azaz, a gazdasági erőforrások újratermelésének tudatos mellőzését (lásd a beruházási ráta zuhanása), miközben egyre jobban távolítja immár a szakmai elitjeinket is az egyéni energiabefektetés, tanulás, szorgalom nyugati meritokratikus rendezőelvétől. Az orbánizmus ezzel is konzerválja az ország leszakadási pályáját, így – a saját és bázisa céljait tekintve hangsúlyozottan – alapvetően továbbra is modernizációs irányultságú rezsim távlati erózióját vetíti előre.

Konklúzió

A tanulmánykötet e fejezetében a lehetőségekhez mérten konzekvensen alkalmazott társadalomtudományi terminológia precizitása némiképp gyengül az informalitásba burkolózó maffia típusú hatalomgyakorlás lényegének megragadását nehezítő, még térségünkben is egyedinek számító rendszerspecifikumok okán. A politikai családot ugyanis működési logikáját tekintve nem közéleti célok vezérlik – legalábbis elsődlegesen semmiképp sem –, hanem a vagyon-, jövedelem- és hatalommaximalizáló hálózat állandó erősítése. Minden – a médiatérben zajló – közcélnak tetsző szakmapolitikai, szimbolikai, ideológiai síkú cselekvés valójában egyfajta sajátos és komplex „politikaipari” üzletmenet elfedésére szolgál. Profit alatt természetesen nem „csak” pénzügyi erőforrás értendő, hanem vagyoni, szabályalkotó, szimbolikus, információs és kapcsolati tőkefelhalmozást szolgáló tőkefajták együttese. Az EU-ban példátlan, a dekolonizációs hullámot követő fekete-afrikai rezsimeket idéző, valamint a rendiséget megelőző kora középkori európai államiság időszakát felelevenítő alapvonás lényegében eltüntet

a családirag birtokolt vagyontömeg és az államháztartási bevételek közötti ideáltípusú éles határvonalat. Vagyis az egyszemélyi vezető, valamint közvetlen környezetét gyakorlatilag *sajátjaként bánhat a közforrásokkal* (mindez messze túlmutat a korábbi színlelt szerződések kormányokon átívelő forrásmegcsapoló gyakorlatán).

A nemzeti nagytőkés oligarchia tagjait – Putyinhoz hasonlóan – közéleti passzivitásra kényszerítő, illetve az új hierarchia számukra önkényesen kijelölt szintjére erőltető politikai nemzetség háttérhatalmi erejét az igazságszolgáltatási, büntetőeljárás, rendfenntartó (erőszak)szervek működése feletti maximális uralmi kontroll adja, ami a gazdasági érdekérvényesítés és a politikai konfliktusképződés demokratikus terét gyakorlatilag minimálisra szűkíti hazánkban.

Mindezekből kifolyólag a politikai „felvilágok” az EU-ban egyedülálló hatalomgyakorlási modellje legfeljebb felületesen illeszkedik bele a vezérelvű pártok 21. század eleji, mediatiszt trendjébe (például ifj. Bush, Berlusconi, Sarkozy). A mindenkor nyugati pártvezér-kormányfőnek a tömegmédia révén ugrásszerűen megnövekedő hatásából fakadó – gyakorta sztárkultuszt eredményező – perszonalizációs folyamat és az orbánizmus közém semmilyen szempontból sem tehető egyenlőségjel. Hisz a sajátos latinos politikai kultúrából sarjadó caudilloizmus vagy a – terrorizmus miatti amerikai félelemből táplálkozó – republikánus rendpártiság súrolhatja ugyan időnként az alkotmányosság kereteit, de soha nem írhatja felül azokat. Pláne nem alkothatja újra – direkt lakossági felhatalmazás és elitkonszenzus nélkül – egymaga az alkotmányos konstrukció egészét.

A fentiek miatt az orbánizmus sokkal inkább a posztsovjett térségből (pl. Oroszország, Fehéroroszország, Kazahsztán, Türkmenisztán, Azerbajdzsán) ismert korlátok nélküli, *kláncentrikus* hatalomgyakorlással azonosítható, mint bármelyik – részleges párhuzamot mutató – térségi rendszer működési módjával. A korábban hazánkban is többközpontú-versengő pártpolitika működési feltételeinek egyoldalú felülírása révén jelentős pótlólagos erőforrásokhoz jutó Orbán-nemzetség még a térségi demokráciák korlátozó mechanizmusai alól is mentesült, hisz Mečiar, Milošević, Kucsma vagy Iliescu nem rendelkezett az alkotmány átírásának lehetőségével, emellett többnyire koalíciós partnerek is korlátozták mozgásterüket (ami igaz napjaink román, bolgár és szlovák rendszerére is).

A feltörekvő országok menedzserpártjai pedig jól szervezett, koherens ideológiai hátterű, a társadalomba erősen pilléresedett, gyakorta számottevő külföldi háttértámogatásban is részesülő ellenzéki tömbbel állnak szemben gyakorta évtizedeken keresztül (például az olasz kereszténydemokraták a kommunistákkal). Így hatalmuk semmiképp sem lehet korlátoktól mentesnek nevezhető. Ha más nem, végül a középosztályok politikai kultúrája állja útját a despotikus törekvéseknek és az intézményesült korrupciónak (legutóbb például az erősödő középosztály Brazíliájában).

Az Orbán-érának a magántulajdon szentségéhez, az érdekegyeztető intézményrendszerhez, a társadalom autonóm önkormányzati szigeteihez, valamint az alkotmá-

nyossághoz való viszonya ismeretében nem szükségeltetik több bizonyíték e tipizálás helyénvalóságát alátámasztandó.

Az továbbra is vitathatatlan, hogy a rezsím relatív népszerűségét megalapozó, jól kommunikált különadó-politika a nemzeti középosztály számára folyamatosan elégségesnek bizonyuló legitimitáspotenciállal rendelkezik. A társadalom többségének versenyképessége érdekében természetesen lett volna létjogosultsága a rendszerváltozás sok tekintetben szociálisan fenntarthatatlan forráselosztási rendszerét korrigáló közpolitikai koncepciónak. Ám ennek konszenzuális, jogállami normákat betartó, a jövő nyugdíjalapjainak és növekedési bázisának felélését mellőző megvalósítása is kivitelezhető lett volna. Az alsó középosztályi deklasszálódást rég nem tapasztalt iramban fokozó, a társadalom felét statisztikák bizonyossága szerint elszegényítő közpolitika megvalósítása saját jólét-maximalizálási mércéje szerint se bizonyult eredményesnek.

A rendszermenedzser pártok szebb napokat is látott hagyománya leginkább azon a ponton siklott félre Magyarországon, ahol a jobboldali elit attitűdje despotikus és klánszerű hatások alá került a középjobb gyűjtőpárt váratlan 2002-es választási vereségét követően a „nemzeti oldalon” elhatalmasodó általános frusztráció időszakában. Az azóta tartó folyamat, legalábbis az ismételt hatalomra jutástól kezdődően, csakis egyetlen kimenettel zárulhat. A nemzetközi marginalizálódás, a növekedési tartalékok felélése, a mesterséges rezsicsökkentéssel leszorított infláció lökésszerű emelkedése, valamint a szociálliberális koalíciótól örökölt nagyipari beruházási trend lezárulása a 2014 és 2018 közötti időszakra a rezsím erózióját vetíti előre. A tágran vett nemzeti párttársadalom (a politikai nemzetség) és a szűk háttérelit (a klánszerű bünszervezet) körében legitim „nemzetmentő” arculatát, „krízismenedzser”-mítoszát féltékenyen őrző egyszemélyi jobboldali vezető és – vélhetően a hegemoniáját elvesztő – háttérhálózata és pártkonglomerátuma azonban még ezt követően is meghatározó résztvevője marad majd a pártpolitikai versenynek.

Az elmúlt évtizedben Csehországban – és részben Romániában – lejátszódó elnöki stratégia mintájára Orbán 2018-at követően legalább egy ciklusra meghosszabbíthatja – akkor már „csak” részleges – uralmi időszakát. A már jelenleg is csak **formálisan létező Fideszből** egy informális háttérmechanizmus révén indirekt módon irányított államelnöki pártot formálhat. Különösképp a cseh parlamentáris modellben egyensúlyozó Klaus, de valamennyire még a francia hatásra kooptált román félelnöki rendszer keretei között hatalmat gyakorló Basescu is képes volt középtávon – valós alkotmányos súlyát messze meghaladó – egyidejű formális és informális hatást gyakorolni egykori pártjára, és azon keresztül hazája belpolitikai folyamataira és nemzetközi kapcsolataira. Utóbbi téren nagyban segítette mindkettejüket hazájuk többpólusú pártstruktúrája és elnöki pártjuk azon belül élvezett relatív többségi pozíciója, valamint a politikai versenytársak gyakorta gyengének bizonyuló kooperációs képessége. Egyikőjük sem rendelkezett viszont még megközelítőleg sem akkora kiterjedésű és annyira centralizált informális **hatalomgazdasági hátországgal**, mint Orbán és hálózata. Mindebből kifolyólag Magyarországnak az Orbán-nemzetség hatalomgyakorlásával és személyesen Orbán

Viktorral, a 2014-es és 2018-as választási eredménytől majdhogynem függetlenül, tartósan számolnia kell, ha nem is feltétlenül formálisan, de informálisan mindenképp.

A klán a Magna Chartával gyakorlatilag egyidős közjogi hagyományok hazájában – az ország történeti mélységű alkotmányos-parlamentáris gyökereitől messzemenően idegen – korlátok nélküli hatalomgyakorlási modellt alakított ki és gyakorol folyamatosan. Mindez nem jellemzett, mert nem is jellemezhetett korábban egyetlen rendszermezzser konglomerátumot és vezetőt sem hazánkban.

Az **erőforrások nyers megszerzésére** szerveződött és mindeddig e célból működtetett klánszerű (részben vérségi alapú, részben fogadott családi) bünszervezeti modell vas-törvénye minden ízében ellentétes a joguralommal, a vállalkozói szabadsággal, valamint a politikai pluralizmussal. A rezsim túlnyomóan formális-hatalomtechnikai funkcióval bíró társadalompolitikai célkitűzéseinek relevanciájától függetlenül. Vagyis a **maffia-normarendszert** valló hálózat mindennel szembehelyezkedik, ami távlatilag európai viszonyokhoz vezethetné a saját politikai nemzetségénél nagyságrendekkel bővebb lélekszámú magyar nemzet túlnyomó többségét.

• **A maffiaállam használt ruhája**

Magyarországon legutóbb 2010. április 11-én és április 25-én került sor országgyűlési választásokra. Az első fordulóban a választásra jogosultak 64 százaléka, a másodikban 47 százaléka vett részt.

A választásokon elsőprő győzelmet aratott a Fidesz–KDNP, amely 263 képviselőt juttatott be az Országgyűlésbe. Ez a létszám a kétharmadnyi arányt meghaladó, 68 százalékos többséget jelentett a törvényhozásban. Az ellenzék megosztott és gyenge állapotban került be a törvényhozó testületbe. A bonyolult választási rendszer megnehezíti annak megállapítását, hogy a győztesek 68 százalékos aránya az Országgyűlésben a választókorú népesség mekkora hányadának akaratát tükrözi. Azt mindenképpen kijelenthetjük, hogy a 68 százalék a választókorú népességen belül, de a választásokon részt vettek között is messze meghaladja azok arányát, akik ténylegesen a győztesekre szavaztak az egyéni választókerületekben, a területi és az országos listákon. A parlamenti többség csak lenini értelemben volt többség, valójában egy kisebbség akarata hozta létre.

Ugyanakkor kétség sem férhet hozzá, hogy a lenini értelemben vett „többség” a 2010-ben érvényben volt választási szabályok szerint legitim módon jött létre. A később történtek ismeretében azonban nyilvánvaló, hogy a „többség” létrejötté mögött nagyon alapos előkészítő munka állt, melynek lényege a jelöltek hűségének felmérése volt. A feladat az volt, hogy az új Országgyűlés várható többségében ne legyen senki, aki önálló akaratképzésre hajlandó és alkalmas.

Az elgondolás az volt, hogy ha egyszer a törvényhozásban létrejön egy szavazógép, akkor nem lesz akadálya annak, hogy aki a szavazógépet működteti, bármit megtegyen, amit csak akar. Ráadásul, mivel a szavazógép az Országgyűlésben működik, minden, amit a szavazógép megszavaz, törvényes és jogszerű lesz.

A magyar Országgyűlésbe beépült hatalom kezdettől fogva azon volt, hogy minden ellenhatalmat kiiktasson, semlegesítsen és leverjen. Egyetlen korlát maradt, a nemzetközi környezet, amely láthatóan kevésbé volt fogékony a szavazógépet működtető akarat elvárásaira, ugyanakkor lassan, bátortalanul, a helyzet radikális újdonságát megérteni képtelenül reagált a történetekre.

Létrejött az egyetlen akarat által uralt „centrális erőter”, eufemisztikusan a Nemzeti Együtműködés Rendszere, s minden más, ami ezen a rendszeren kívül maradt, annak

sorsa sorvadás, elhalás, marginalizáció lett. A Nemzeti Együttműködés Rendszerén kívül maradtak hosszú időn át nem jöttek rá, hogy a 2010-ben megválasztott Országgyűlés az 1990 és 2010 között megválasztott Országgyűlések egyikére sem hasonlít.

A parlamenti szavazógép történelmi háttérváltozása

Ha már előképeket keresünk, elsőként Tisza Kálmánnak *a dualizmus kori Magyarország* idejéből ismert „mameluk szavazógépét” hívja elő a történelmi és irodalmi emlékezet. Tisza Kálmánról írta Szekfű Gyula találóan, hogy „a parlamenti gépezetet bihari nemesurak kezébe adja, kikre minden körülmények közt feltétlenül számíthatott, viszont a független és tehetséges emberekre bizalmatlansággal tekint, őket nemcsak a befolyásos helyekről, de pártjából is kiszorítja. Ugyanily szervezés folyik a vármegyékben, a kerületekben, a hivatalokban, a gazdasági és társadalmi élet minden terén. Mindegyik a kormánytól függő egyének és érdekek, melyeknek szervezett együttműködése azt a látszatot hozza létre, mintha a 67-es kiegyezés a nemzet szimpátiáját bírná, s mintha a 67-es parlamenti többség a nemzet többségét képviselné.”¹ Tisza Kálmán modelljét engedelmesen követték a későbbi miniszterelnökök is. Közöttük volt fia, Tisza István is, bár apjának pártját, a Szabadelvű Pártot, megszűnése után felváltotta a Nemzeti Munkapárt. Ez a modell azonban egyfelől még a több értelemben is korlátozott szavazójog, másfelől pedig az „úri középosztály”, illetve a tömegesedő államfüggő dzsentri kombinációjára épült.

A magyar parlamentarizmust *a két világháború között* is a „centrális erőtér” dominanciája jellemezte. A Bethlen István-féle Egységes Pártban, illetve utódpártjaiban manifesztálódó leválthatatlan kisebbség (Gerő András kifejezésével „elsöprő kisebbség”²) üzemeltette a korlátozott többpártrendszer keretei között a parlamenti szavazógépet. De a harmincas évek közepe így is elhozta a szélsőjobboldali, fajvédő politikai szereplők megerősödését, s ahogy bővült a választásra jogosultak köre, és bevezetésre került a választásokon a titkos szavazás, úgy „kényszerült” a nemzeti keresztény középosztály uralmára épülő rendszer jogon kívüli eszközökkel élni, vagy a parlamenten keresztül legitimálni a jogkorlátozó intézkedéseit.

A második világháború vége sem hozta el Magyarország számára a demokráciát. **1945 után** mindössze kétszer tartottak szabad választásokat, amelyek közül a második már csak részben volt szabad. 1947-et követően 1990-ig nem voltak szabad választások, a parlament a kommunista párt konstituálta „centrális erőtér” játékszereként funkcionált.

Bár e példákban azt látjuk, hogy a parlament egy – történelmi léptékkal mérve is viszonylag hosszú időre – monopolhelyzetbe kerülő politikai erő szavazógépévé válik, a parlamentben megfigyelhető „szavazógépek” mégis eltérő hatalomgyakorlási, elitkép-

zódési és -kötődési technikákat takarnak: az engedelmes parlamenti többségek látszólagos hasonlósága nem a különböző rendszerek hasonlóságának, hanem pusztán az azokat egyaránt jellemző egy közös vonásuknak, a hatalomkoncentrációnak a következménye.

1990 és 2010 között viszont négyévente szabad választások voltak, s úgy tűnt, hogy beáll a nyugati demokratikus országok életére jellemző parlamenti váltógazdálkodás, ahol a győztes politikai erő kormányra jutva nem korlátozza társadalmi leválthatóságának politikai feltételeit. 2010 óta azonban kísérlet folyik a liberális demokrácia e modelljének felszámolására egy „alkotmányos puccs” keretében.

„Fülkeforradalom” - „alkotmányos puccs”

2010-ben megbukott a korábban 8 évig kormányon lévő szocialista–liberális koalíció, s az addigi ellenzék jutott hatalomra, kétharmados többséget szerezve az Országgyűlésben. Ez az érvényben lévő Alkotmány – sajátos értelmezése – szerint lényegében korlátlan hatalmat jelentett. A magyar demokrácia működési zavarairól készített látleletben Fleck Zoltán már 2010 előtt leírta,³ hogy az 1990 után létrejött politikai rendszer sérülékeny, és lényegében védtelen egy olyan puccskísérlettel szemben, amely a többségi elvre támaszkodva szembefordul a jogállamisággal, és kiiktatja a fékek és ellen-súlyok rendszerét. Az antidemokratikus fordulat annál is inkább valószínű volt, mert a demokratikus politikai rendszer nem tudta feledtetni a társadalom többségével, hogy az 1989–1990-ben bekövetkezett rendszerváltás nem hozta el a remélt jólétet és biztonságot. A demokráciát 2010-ben felfalták gyermekei.⁴

Csak idő kérdése volt, hogy – a rendszerváltással együtt járó társadalmi frusztrációt kihasználva – mikor bukkan fel egy politikai vállalkozás, amely rájátszva a kormányon lévő politikai erők hibáira, előkészít és megvalósít egy puccsot, amely reményei szerint egyszer és mindenkorra lezárja az 1989-et követő „két zavaros évtizedet”. A győztesek nem véletlenül nevezték a történeteket „fülkeforradalomnak”. A 2010-es választásokkal véget ért a nyugati liberális demokráciákat jellemző hatalommegosztás és a szektorsemleges szabadpiac-gazdaság korszaka. Az ekkor kezdődött új korszak – ha sikerül tartósan berendezkednie – már nem a klasszikus nyugati modell egy variánsa, eltérései nem pusztán e világ értékeivel szembeni alkalmi devianciák, hanem egy azt lényegében tagadó új rendszer, amely mint önálló modell kíván önálló nevet, meghatározást.

Bár a rendszerváltást követő két évtizedben volt egy négyéves időszak, 1998 és 2002 között, amikor ugyanazok voltak kormányon, mint akik 2010-ben kormányra kerültek, a 2002-es vereség arról győzte meg az egykori vesztest, hogy másodszor nem követheti el azt a hibát, hogy egy olyan rendszert hagy életben, melyben veszíthet.

Talán felidézte, amit annak idején a Bibó kollégiumban tanárai Carl Schmitt politikai teológiáját tanítva elmagyaráztak neki. Carl Schmitt szerint az állam nem lehet a jogi normák rabja, mivel csak a szuverén, aki az állam élén áll, dönthet arról, hogy mi a jog, és mi nem az. A legfelső politikai hatalom birtokosa az egyedüli személy, aki a Semmiben él, ahol nincs norma, melyet alkalmazni lehetne. A szuverén az, aki megteremti a rendet a káosszal szemben. Normális állapotot kell teremtenie, és ő az, aki megállapítja, mi a normális állapot. „Övé a legvégső döntés monopóliuma.”⁵

A káosz és a rend határán egyensúlyozó szuverén hatalmas terhet vesz magára, hiszen a renden kívüli világba kell helyeznie magát, miközben ő hozza létre a rendet. A demokratikus politikai rendszer működésének lényege az, hogy ezt a hatalmas terhet, amennyire lehet, leveszi a szuverén válláról. A döntésmonopóliumban rejlő lehetőségeket korlátozza a hatalmi ágak megosztása, a fékek és ellensúlyok rendszere, a nyilvánosság, a civil társadalom és az egyes társadalmi alrendszerek autonómiája.

A parlamenti szavazógép létrehozása, birtoklása és működtetése 2010-ben gyors ütemben kibontakoztatta a „centrális erőter” intézményesülését, a Nemzeti Együttműködés Rendszerét, melyben világossá vált, hogy a döntésmonopólium birtokában a hatalomnak nincs szüksége jogra. Az is kiderült azonban, hogy a káosz és a rend határán egyensúlyozó szuverén magára marad, döntései kontroll és fék hiányában egyre kevésbé képesek számot vetni a világon kívüli valósággal. A káosz nem csökken, hanem nő.

A legfelső politikai hatalom nem lenne az, ami, ha nem akarna megszabadulni a lényegétől idegen racionalitások kényszereitől⁶, minden normatív köteléktől, s a szó tényleges értelmében nem kívánná abszolúttá tenni hatalmát. Megtörtént ez mindenütt, ahol egy jól szervezett kisebbség (akár erőszakos, akár csak „fülke”-) forradalmat hajtott végre, és az államot megszállva uralma alá hajtotta a társadalmat.

A „maffiaállam” az autokráciák formavilágában

A hazai politológiai szakzsargonban sokféle elnevezés kering, melyek mindegyike azzal a céllal született, hogy a Nemzeti Együttműködés Rendszerét megnevezzék. A megnevezés lényeges, mert – mint Magyar Bálint Rádai Eszternek a *Mozgó Világban* adott interjújában rámutat – „aminek nincs neve, arra nem tudok rámutatni, az nem létezik.”⁷ A közkezen forgó megnevezések mindegyike utal a központosításra, a tekintélyelvűségre, az államosításra, a jogállamiság elveinek felrúgására.

Pataki Ferenc remekbe szabott elemzést adott nemrég megjelent könyvében a Fideszről.⁸ Egy interjújában azt mondja, hogy a Nemzeti Együttműködés Rendszere „demokratikus formákban létrejövő tekintélyuralmi rendszer, ami névlegesen még

megfelel a jogszerűség kívánalmainak, de lehetőséget biztosít arra, hogy minden aktust, még az önkényét is beöltöztesse a jogszerűség ruhájába”.⁹ Murányi Istvánnal írt cikkünkben „nemzeti abszolutizmusnak” neveztük a Magyarországon 2010 után kialakult jogi és politikai mechanizmust. Gadó Gábor szerint a kortársak „posztmodern korporatív államként” jellemzik a létrejött társadalmi berendezkedést. Fareed Zakaria „illiberális demokráciáknak”¹⁰ nevezi azokat a politikai rendszereket, amelyekben a többség által megválasztott politikai erő uralkodik, ám nincsenek normatív kötelmek, amelyek fékezhetnék a döntési monopóliumból adódó abszolút meghatározatlanságot. A fenti elnevezések azonban a szabadságkorlátozó autokráciák sokaságára állnak, és csak a jelenlegi hatalomgyakorlás egy-egy elemére utalnak.

A „maffiaállam” elnevezés, miközben megtartja a Nemzeti Együttműködés Rendszere politiológiai elnevezései által jelölt ismérveket, kiegészíti azokat egy új, lényegi ismérvvel, amellyel így a posztkommunista modell egészében értelmezhető. Ez az ismérv a „család” generikus szerepe, amely a maffiák sajátja. Magyar Bálint sokat sejtető szójátékkal már 2001-ben „szervezett felvilágnak” nevezte a Fidesz által 1998 és 2002 között létesített uralmi rendszert, mely akkor még kétharmados törvényhozási többség híján messze volt attól, amit a Fidesz 2010 után immár ennek birtokában megvalósított. A 2010-től kezdve berendezkedett „szervezett felvilág” felszámolta a korábban működő „oligarchiák anarchikus, csákmátés világát, függelmi rendbe szervezte” és központosította az állami legitimitáció által megszerezhető javak magáncélokra való kisajátítását. Mint mondja, a korrupciónak „ez már nem a klasszikus hétköznapi vagy alvilági eset(e), hiszen ezen a »fejlettségi fokon« a korrupció rejtegetni való devianciából egyszerűen az állami politika rangjára emelt rendszerré válik. Itt már nem az oligarchiák vonják ellenőrzés alá az államot, hanem egy politikai vállalkozás teremt magának »oligarchiakinnevezési jogot«.”¹¹

Pataki Ferenc a „maffiaállam” kifejezést ugyan alkalmasnak tartja a Fidesz hatalomgyakorlásának leírására, ám úgy látja, hogy a szó kiüresedett, mert a „kormánypart már jó ideje áttemelte saját nyelvezetébe, ezzel igyekezve megőryekezni az ellenéket, kis túlzással óránként ítélik el valamiért a »maffiabaloldal« ténykedését.”¹² Szerintem azonban a 2010-ben hatalomra jutott politikai vállalkozás azért veszi át a „maffia” szót a saját nyelvezetébe, mert érzékeny, magyarázó pontján érzi találva magát, s a politikai kommunikációból jól ismert fogással az ellene irányított szemantikai fegyvert megfordítja, és az elorzott kifejezéssel kritikusi elé vág. A visszatámadás azonban nem feledtetetheti, hogy a „maffiaállam” kifejezésben a „maffia” és az „állam” együttes szerepeltetése messze több, mint a politikai kommunikációban egyébként nem szokatlan szemantikai agresszió. A „maffiabaloldal” vagy a „maffiajobboldal” a célba vett politikai tábor lejáratását szolgálja, másra nem is alkalmas.

A „maffiaállam” esetében azonban egészen másról van szó. Mint korábban rámutattunk, az még nem új, hogy a döntés véglegesen és teljesen elválik a jogi és az erkölcsi normáktól, és a szó tényleges értelmében abszolúttá vált döntések nyomán a nem

normális, kivételes állapot válik normálissá, a káosz lesz a rend. Ami új, s ezt az újdonságot ragadja meg a „maffiaállam” kifejezés, hogy az abszolút döntések által kiépített rendszer uralma és elitje alapvetően „erős kötések” révén épül fel.

A primer kötések ereje és gyengesége

A kötések erejét a családi kapcsolatok vagy a közös üzleti érdek által megpecsételt „**fogadott család**” kapcsolatai adják, éppen úgy, mint a maffiában. A létrejött szervezethez rokoni és lojalitási szálakon keresztül újabb és újabb családok kapcsolódnak. Az erős kötések révén létrejött hálózat feje a „keresztapa”, akinek feltétlen engedelmeség jár. Cserébe a „keresztapa” jólétet és feltétlen védelmet biztosít. Aki az „alvilágban” törvényt kívüli „keresztapa” lenne, az a maffiaállamban a szuverén hatalom birtokosa, akinek a szava törvény. A maffiaállamban a kulcspozíciókat „fogadott családtagok” töltik be, akik részei az üzleti és hatalmi hálózatnak, engedelmeségük révén onnan nyerik létüket, s engedetlenség esetén onnan várhatják megsemmisülésüket is.

A maffiaállam lényege a hatalomkoncentráció révén megvalósított családi vagyonsodás. A döntési monopólium birtokában a „keresztapa” nyugodtan mondhatja, hogy „megcsinálom, mert megengedhetem magamnak”.

A modern társadalom, mint Mark Granovetter kutatásaiból tudjuk¹³, éppen ellenkezőleg, a gyenge kötések erejére épül, mert azok sokasága képes a társadalom egészét a fejlődés és az alkalmazkodás pályáin tartani. Az erős kötések révén egyben tartott társadalmak szilárdsága csak látszólagos, hiszen ha kiesik a „keresztapa”, többnyire vele pusztul az egész rendszer.

A maffiaállamban azonban nem mindenki szem a láncban. Vannak, akik részei a családnak, s vannak, akik kívül maradnak. Akik bent vannak, azokat összetapasztja a könnyű kereset reménye, a mohóság és a „keresztapa” iránti engedelmeség. A rendszer koncentrikus körökben tágul, de terjeszkedésének határt szab a megszerzhető javak mennyisége.

Már szó esett arról, hogy a modern kori Magyarországon, leszámítva az 1990 és 2010 közötti szakaszt, 1867 óta mindig is olyan politikai-gazdasági rendszerek alakultak ki, amelyek alapja a kevés számú szoros kötés volt, bár a „ragasztóanyag” más és más: hol a rendies dzsentrí lét, hol a kommunista pártnómenklatúra. A 2010 utáni magyar posztkommunista maffiaállam esetében a primer kötések erejét a „fogadott család” – egyszerre hatalmi és vagyonsodási privilégiumokat biztosító – modellje adja.

A nagy tömegű gyenge kötések erejét nélkülözve mindegyik rendszer előbb-utóbb megbukott, hogy átadja helyét egy hasonló elvek alapján működő, másik életképtelen és versenyképtelen rendszernek. Ezeknek a rendszereknek mindegyik esetben volt egy uralkodó ideológiája, amely a döntési monopólium birtokosa számára az alternatív

lehetőségekkel szemben lehetővé tette annak végérvényes eldöntését, hogy mi a közjó az adott időben, mondhatnánk úgy is, hogy közjó-definiálási monopóliummal rendelkeztek. A döntés hosszú távon mindegyik esetben végzetesnek bizonyult. Világháborús vereség, totális gazdasági és társadalmi összeomlás, morális csőd, tengernyi szenvedés volt rendszerint a következmény. Tisza Kálmán és Tisza István Magyarországot eltemették az első világháborúban megsemmisült Osztrák–Magyar Monarchia romjai. Horthy „Csonka-Magyarországot” elpusztította a sosem volt „Nagy-Magyarország” visszaállítására vállalkozó irreális igyekezet. Kádár János Magyarországa belebukott a szocializmus lehetetlen projektjébe.

A „nemzeti” mint ideológiai panel hármas funkciója

A maffiaállam sajátossága, hogy nincs saját ideológiája, csak szükség szerint használ ideológiai paneleket. A „keresztapa” céljainak nincs transzcendenciája. Az ideológiákra támaszkodó korábbi rendszerek által megvásárolt népi hűség vérbe került. A maffiaállam beéri pénzzel, földdel, vállalkozással, nem vérezi be magát. Ez valóban új jelenség Magyarországon.

A maffiaállam ideológiátlanságára vonatkozó állításnak látszólag ellentmond a „nemzeti” jelző úton-útfélen való alkalmazása. A Google Trends elemzése szerint a „nemzeti” jelzőt tartalmazó keresések szintje magyar nyelvi keresések esetében tartósan magas. A „nemzeti” jelző túlhalmozása azonban nem a fogadott család tagjainak vagy a karokba és rendekbe kényszerítetteknek szól elsősorban, hanem azoknak, **akik nincsenek benne a járadékos, korrupciós táplálékláncban, de hisznek és hinni akarnak a hatalomnak.** Ők hivatottak arra, hogy az uralkodó erő szája íze szerint megváltoztatott választási szabályok szerint időről időre megrendezett országgyűlési választásokon a hatalom népi legitimációját biztosítsák.

A „nemzeti” szó Magyarországon kiváltképpen alkalmas a lelkek mozgósítására, mivel ez a jelző, Szabó Miklós kifejezésével élve, nem állapotra, hanem programra utal.¹⁴ Az 1848–49-es bukott forradalom és szabadságharc vérrel pecsételte meg a nemzeti programot, amely kezdettől fogva magán viselte a kívánatosság és a valószínűség konfliktusát. A magyarok számára rendkívül vonzó volt az önálló, független, a Kárpát-medence egészére kiterjedő Magyarország megteremtésének programja, de mint többször is kiderült, e program megvalósításának valószínűsége mindig is nullához közelített.

A „nemzeti” Magyarországon a vágy titokzatos tárgyára utal, s a negatív történelmi tapasztalatok ellenére óriási társadalomlélektani mozgósítási potenciált rejt magában, felelevenítve a „nemzeti szabadságharcok” mindmáig pozitív emlékét.

A „nemzeti” jelző úton-útfélen való alkalmazása ugyanakkor Magyarországon távolról sem ártatlan szemantikai játék, melynek révén tét nélkül felidézhető a hősi múlt, s ezáltal mozgósítható a szavazó. E jelző a múltban lehetőséget adott arra, hogy az állam jogi úton eldöntse, kiket tartson teljes jogú polgárainak, s kiket nem. A 2011-ben elfogadott Alaptörvény nyíltan vállalja a „nemzeti” jelző történelmi konnotációit, megadva az állampolgárságot s ezzel a szavazati jogot mindenkinek, aki „magyar”. A nemzetnek nincsenek határai a fizikai térben, szemben az országgal vagy az állammal. A metafizikai értelemben vett nemzet akarat, amely megteremti a maga tárgyát.

A maffiaállam szótárának két legfontosabb szava, a „magyar” és a „nemzeti”, melyek alkalmazásával a maffiaállam közvetlen haszonélvezői megteremtik a szimbolikus haszonélvezeti teret azok számára, akik nem részesülnek a „keresztapa” által szétosztott javakban. A maffiaállam igazi erejét ez a két szó biztosítja. Alkalmazói jó érzékkel vetették észre, hogy a globalizáció világszerte megnövelte a keresletet az identitást nyújtó érzelmi és gondolati szolgáltatások iránt.

Az identitás iránti keresletet a magyar társadalomban nem csak a globalizáció okozta bizonytalanságok növelték. A rendszerváltás nyomán létrejött ugyan először a magyar történelemben a demokratikus jogállam, de párhuzamosan nem jött létre az a társadalom-lélektani infrastruktúra, mely nélkül a demokratikus jogállam sérülékeny marad. Az államszocializmussal szakító rendszer alkotmánya jogi szempontból ugyan tökéletesen megfelelt a jogállami követelményeknek, de megfogalmazási hiányosságai folytán nem volt képes egy új, demokratikus nemzeti identitás kovászává lenni.¹⁵ Az 1989-ben elfogadott, idővel többször módosított Alkotmány címében magán hordozta az 1949-es Alkotmány stigmáját, s a nehezen követhető szöveg nem generált demokratikus patriotizmust.

Az identitás iránti kereslet megnövekedésében Magyarországon közrejátszottak a már jelzett speciális történelmi körülmények, amelyek a maguk tényszerűségében semmiképpen sem voltak alkalmasak a nemzeti identitástól elvárható elemi funkciók kielégítésére. A nemzeti és más kollektív identitás ugyanis csak akkor képes bizonyosságot teremteni a bizonytalanságban, ha kétséget és ellentmondást nem tűrő módon pozitív érzéseket tud generálni, melyek a büszkeség, a jó érzés, a másokkal szemben előnyös összehasonlítások forrásai lesznek a lélekben, mely sóvárog a „Ki vagyok én?” kérdés megválaszolására.¹⁶ Ennek a kérdésnek a megválaszolására a magyar nemzeti identitás traumatikus története miatt csak a jelentős elfojtások és elhallgatások árán képes.

Lélektani legitimációjának megteremtése érdekében a maffiaállam szükségképpen ölti magára a nacionalizmus ruháját, melynek eredeti, bevérzett darabjait újrahasonosítja, marketingeszközként alkalmazza. A maffiaállam használt ruháját eredetileg a kultúrnemzet viselte. Az újrahasonosítás legjobb példája az 1989-ben elfogadott liberális Alkotmányt felváltó, 2011-ben elfogadott, nyíltan illiberális Alaptörvény preambulum, amely Istenhez fohászzkodva szólítja meg „magyar nemzet” tagjait, miközben kísérletet sem tesz arra, hogy meghatározza, kikhez szól. Elvileg ez lehetne a nyitottság

jele is, a befogadó nemzetmeghatározás bizonyítéka. A befogadó értelmezésnek azonban ellentmond a kereszténység „nemzetmegmentő” szerepére történő hivatkozás. A preambulum szövegezői láthatóan nem tudták vagy nem akarták tudni, hogy a „nemzeti” és a „keresztény” jelzők együtt járása Magyarországon jogfosztó idők emlékét idézi.

A maffiaállam nemzeti legitimitációjának sarkalatos eleme az a több évszázados magyar autosztereotípia, miszerint a magyarok egyedül vannak Európában. Aki egyedül van, fél. Félelmét azonban nem vallja be. Kényszeresen bizonygatja, hogy ő nem fél, hanem büszke magára. Mint a Nemzeti Hitvallás mondja (vagy írja): „Büszkék vagyunk az országunk megmaradásáért, szabadságáért és függetlenségéért küzdő őseinkre. Büszkék vagyunk a magyar emberek nagyszerű szellemi alkotásaira. Büszkék vagyunk arra, hogy népünk évszázadokon át harcokban védte Európát, s tehetségével, szorgalmával gyarapította közös értékeit.”

Ezekből a mondatokból süt a bizonygatási kényszer, melyet eredeti voltában Bibó István valamennyi kis kelet-európai nép esetében oly pontosan diagnosztizált: „A társadalmi szerkezet deformálódását nyomon követte a *politikai jellem* deformálódása is, s kialakult az a hisztérikus lelkiállapot, melyben nincs egészséges egyensúly a *valóságos*, a *lehetséges* és a *kívánatos* dolgok között. A vágyak és a realitás összhangtalanságának jellegzetes ellentétes lélektani tünetei a legátlátszóbban felismerhetők mindezeknél a népeknél: túlzott öndokumentálás és belső bizonytalanság, túlméretezett nemzeti hiúság és váratlan meghunyászkodás, teljesítmények állandó hangoztatása és teljesítmények valódi értékének feltűnő csökkenése, morális igények és morális felelőtlenség. E nemzetek legtöbbször egykori vagy lehetséges nagyhatalmi helyzeteken rágódik, ugyanakkor azonban oly csüggedten tudja magára alkalmazni a »kis nemzet« megjelölést, ami például egy holland vagy dán számára teljesen érthetetlen volna. Ha egyik-másik vágyálmuk területben, hatalomban, presztízsből egy időre megvalósul, a hazaárulás ordító vádja nélkül senki sem merhet azoknak ingatag és elégtelen voltára rámutatni, még kevésbé engedik be nem teljesült vágyképeiktől megfosztani magukat.”¹⁷

Az ideológiai turkálásban talált „nemzeti” jelző mértéktelen és korlátlan használata alkalmat ad arra, hogy a maffiaállam közvetlen haszonélvezőin kívül lévők ragaszkodhassanak be nem teljesült vágyaikhoz, melyekről a történelem sokszorosan bebizonyította, hogy beteljesülésük lehetetlen.

Az újrahaznosított nacionalista ideológiában rejtve marad annak eredeti irredentizmusa és antiszemitizmusa, de annál nyíltabban mutatkozik meg benne a demokráciaellenesség, a sértettség, az idegenellenesség. Szélsőséges megnyilvánulásaiban ott látjuk az egész „turáni dzsungelt”, mely egy mitizált, sosem volt Keletben látja a megváltást.¹⁸

Bármennyire is igyekszik, a maffiaállam nem tudja homogenizálni a közvetlen haszonélvezőkön kívüliek teljességét. Hiába „nemzeti” a közpénzből élő közszolgálati és magánmédiák, hiába az iskolák, egyetemek, akadémiák, szabadművelődési fórumok megszállása, a „nemzeti” üzenet csak a társadalom kisebb részét képes megszólítani.

A feladat, az önkényuralmi logikának megfelelően, a többség kisebbségként való beállítására. Ezt a célt szolgálják a marginalizáció, a kriminalizáció és a stigmatizáció eljárásai, amelyek révén a „nemzeti” üzenetre vak és süket többség felszeletelhető. A különkülön kezelt szegmensek mindegyikére a „mátság” riasztó bélyegei kerülnek. Így jönnek létre a nemzeti társadalmon kívüliek körei, melyek sorában ott vannak a szegények, a romák, a hajléktalanok, a homoszexuálisok, a liberálisok, az „idegenszívűek” és a legkülönbözőbb okoknál fogva deviánsnak minősítettek, akik mind nem vehetnek részt a Nemzeti Együttműködés Rendszerében, mert kívül esnek a metafizikai határon, amelyet a „nemzeti” szó megjelöl. A határ létfontosságú a „nemzeti” tábor számára, hiányában nem lehetne fenntartani a kényszeres nemzeti azonosságtudatot. A „nemzeti” a nemzetietlen Másik negatív tükré.

A maffiaállam haszonélvezőinek szoros olvasatában a „nemzeti” szó persze nélkülözi a metafizikai és lélektani finomságot. Mint azt a „Nemzeti Dohányboltok” mutatják, a maffiaállam számára a „nemzeti” a családtagok számára megengedett, államilag legalizált haszonszerzés terepének a jelzője. **Ami a gazdaságban nemzetinek minősítettik, az a maffiáé, arra a fogadott család igényt tarthat**, ami pedig nem nemzeti, annak sorsa a pusztulás, a kiiktatás vagy egy majdani bekebelezés.

Végére érve a körnek, feltehetjük a kérdést, hogy mennyire lehet sikeres egy maffiaállam a 21. században Európa kellős közepén, ahol **a szervezett felvilág, a maffiaállam járadékoltató határa maga a nemzet**. Képes-e egy maffiamódszereket mégoly profeszszionálisan alkalmazó politikai vállalkozás a magyar ugaron gyökeret verni? Lehet-e jövőt építeni beteljesíthetetlen vágyakra?

Én azt hiszem, a válasz egyértelműen nem. Csak éppen a maffiaállam ellehetetlenülésének az időhorizontja kérdéses.

Jegyzetek

- 1 Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Bp., 1989, ÁKV–Maecenas. (ÁKV–Maecenas Reprint)
- 2 Gerő András: *Az elsőprő kisebbség*. Bp., 1988, Gondolat.
- 3 Fleck Zoltán: *Változások és változatlanóságok. A magyar jogrendszer a rendszerváltozás után*. Bp., 2010, Napvilág. (20 év után)
- 4 Csepeli György: A demokráciát felfalják gyermekei. *Mozgó Világ*, XXXVI. évf. 2010. 1. sz.
- 5 Carl Schmitt: *Politikai teológia*. Ford. Paczolay Péter. Bp., 1992, ELTE ÁJK, 5. p.
- 6 Csepeli György: A magyar faj abszurditása. Prolegomena egy hasonló című, tervezett könyvhöz. *Mozgó Világ*, XXXIX. évf. 2013. 1. sz. 74–82. p.; Csepeli György: *A hatalom anatómiája*. Bp., 2013, Kossuth; Csepeli György – Murányi István: Új autoritarianizmus Magyarországon, a 21. század elején. *Kritika*. XLII. évf. 2013. 3–4. sz. 2–10. p.
- 7 „Ki játszik ilyet, majd megmondom, milyet” – Rádai Eszter interjúja Magyar Bálinttal. *Mozgó Világ*, XXXIX. évf. 2013. 5. sz. 19–32. p.

- 8 Pataki Ferenc: *Hosszú menetelés. A Fidesz-jelenség.* Bp., 2013, Noran Libro.
- 9 Kardos Ernő: „A vezér kézben tart mindent” – Interjú Pataki Ferenc szociálpszichológussal. *ÉS*, LVII. évf. 2013. július 26. 30. sz. 3. p.
- 10 Zakaria, Fareed: *The Rise of Illiberal Democracy. Foreign Affairs*, vol. 76 (November/December 1997.) Iss. 6. 22–43. p.
- 11 Rádai Eszter: A posztkommunista maffiaállam. Interjú Magyar Bálinttal. *ÉS*, LVII. évf. 2013. június 14. 24. sz. 5–9. p.
- 12 Kardos: i.m.
- 13 Granovetter, Mark S.: The Strength of the Weak Ties. *The American Journal of Sociology*, vol. 78 (May, 1973) Iss. 6. 1360–1380. p.
- 14 Szabó Miklós: Programideológiák és állapotideológiák. Az ideológia szerepe és típusai a polgári korszakban. *Világosság*, 1978. 2. sz. 72–80. p.
- 15 Csepeli György: A selejt bosszúja. A mentális rendszerváltás mérlege. *Mozgó Világ*, XXXV. évf. 2009. 1. sz. 49–56. p.
- 16 Tajfel, Henri: *Social identity and intergroup behaviour.* Cambridge, England, 1982, Cambridge University Press.
- 17 Bibó István: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In Bibó: *Válogatott tanulmányok.* 2. köt. 1945–1949. Bp., 1986, Magvető.
- 18 Szekfű: i.m. 482. p.

2. RÉSZ

Jogállam a polip szorításában

A maffiaállam joga

A jogállam elvileg és az intézményi gyakorlatok szintjén is kizárja a maffiaszerű működést. Jogállami keretek között hatékony akadályai vannak annak, hogy az állami döntéshozás, normaalkotás, a politikai akaratképzés maffiaalakot öltjön. Tehát a liberális alkotmány és alkotmányosság szisztematikus leépítése egy ilyen hatalmi szerkezet intézményesítésének szükséges előfeltétele volt.

A rendszer logikája

A jogállami berendezkedés kiiktatásának folyamata ismert, nincs olyan intézményi eleme, amelyet ne ért volna súlyos támadás a 2010-es parlamenti választások óta. A független intézmények, amelyek a hatalomgyakorlás különböző természetű és határfokú fékjeiként működtek, sokféle módon veszítették el függetlenségüket vagy jelentőségüket. Az **Alkotmánybíróság** hatáskörének radikális szűkítése, az alkotmánybírák választásának átalakítása a többségi elvre, kormánypárti politikusok és kipróbált hűségű, ámde alapjogi kultúrával nem rendelkező káderek megválasztása önmagában is jelentős csapás volt a rendszerváltás után kialakított alkotmányos szerkezetre. Az ugyanis éppen a jogalkotás határozott alkotmányos kontrolljának elvére épült a 20. század második felének kontinentális hagyományait figyelembe véve. Nem véletlen, hogy a legkorábbi, leghatározottabb politikai támadás itt érte a rendszert, ezen a ponton lényegében eldőlt, hogy **a jogalkotás nyitottá válik a politikai átalakításra**. Próbálkozás sem volt, amely azt célozta volna, hogy a hagyományos alkotmányos korlátok mellett építsék át a közjogi szerkezetet és a kormányzást. Ebben nem pusztán a korábbi jobboldali kormányzás tapasztalatai játszhattak szerepet, hanem egy olyan hatalomgyakorlási szándék, amely elvileg is összeegyeztethetetlen a hatalmi korlátokkal. Mára megszilárdultak a rezsिम közjogi alapjai, és ebből világosan látszik, hogy végletesen megroppant a hatalommegosztás elvére és a fékekre épülő jogállam. Nemcsak az alkotmány intézményi alapjai, hanem az alkotmányosság eszmei, elvi és szimbolikus bázisa is romokban hever. Ehhez kellett az alaptörvény, a mögöt

feszülő zavaros ideológiai kreálmányok sora és ezek nevetséges terjesztési kísérletei. Nem számít, hogy ez utóbbi sikertelen, hogy a nemzeti együttműködés rendszere képtelen lesz arra, hogy érdemi változtatásokat generáljon, hogy megjelenjen társadalmi csoportok viselkedési preferenciáiban. Küldetését sikerrel teljesítette azzal, hogy erőszakosan tudatosította a régi elpusztulását, a jogosultságokra épülő, ámde igen **gyenge társadalmi támogatottságú alkotmányos kultúra végét**.

A lényeg tehát a jogalkotás felszabadítása volt, politikai nyitottságának biztosítása a kétharmados parlamenti többséggel rendelkező autokratikus szerkezetű párt számára. Ehhez képest a többi, általában hatalmi ellensúlyként felfogott közjogi elem, beleértve a bírói függetlenséget is, másodlagos. Annak van jelentősége, hogy nem kellett ahhoz egy ciklusnyi idő, hogy mindenkiben tudatosuljon: nincs helyük az autonómiáknak, nem elfogadott a hatalmi akarat korlátozása. A közjogi rendszer minden elemében, függetlenül annak elvi szerkezetétől, politikai vagy politikamentes, kormányzati vagy független státusától, a bürokráciától a bírósági dolgozószobáig világossá vált, hogy a centrumban eldöntött, gyakorlatilag egy személyre épülő rezsimek nem lehetnek érdemi akadályai. Nagyjából úgy, ahogy hatalma csúcsán a maffiafőnök látványosan megalázza a hivatalos rendfenntartókat, hogy mindenki lássa, ki az úr, kihez kell igazodni.

A hatékonyság növelése, ami például az **igazságszolgáltatás szervezeti átalakítását** legitímálta, és áthatja a kormányzás egészének igazolását is, mindent elsöprő elvárássá vált. Megelőzi a jogszerűség és egyéb korlátozó elvek érvényesítését, és értelmezése leegyszerűsödött napi döntési vagy statisztikailag kimutatható, tehát politikai célokra használható rétegre. Az olyan finomabb szerkezetek, mint a bírói munka, ha annak szabályozása és szervezeti keretei erre épülnek, már középtávon is alulteljesítenek. A jogállam iránti elkötelezett politikai, szakmai vélemények az országon belül és kívül leginkább azokra az elemekre koncentráltak, amelyek a fékek és ellensúlyok rendszerét súlyosan gyengítették, összességében korlátlaná tették a kormányzati hatalmat. Ezért az alkotmánybíráskodás, a bírói hatalom és a nyilvánosság (média) különös súllyal szerepelt a kritikákban. A lényeg azonban a rendszer egészének logikája. Ezt a logikát a centralizált rendszerbe visszakényszerített pedagógusok éppúgy érzik, mint az állami apparátusban dolgozók, de hatása kiterjed a közszférán túlra is. Az állami szabályozás megszabadítása a jogállami és szakmai korlátoktól kiszolgáltatottá tette a nem közszférát, a magángazdaság szereplőit is. **Az állami szabályozás természetének átfogalmazása** kulcsszerepet játszik a rezsimek logikájának érvényesülésében.

A korlátlan hatalom értelme

A hatalommegosztás és a korlátozott hatalom elvetését a parlamenti többség, a választási eredményre (kétharmadra) épülő hatalmi érv legitímálja. Ez az indoklás azonban

nem kielégítő, elsősorban azért, mert mint ismert, a fenti intézményi megoldás nem akadályozza meg a jogállam felszámolását. Itt azt a kérdést kell megválaszolni, hogy mi szüksége van a maffiaállamnak egy ilyen jogrendszerre, mi az értelme a felpuhított jogalkotásnak?

A kormányzat szándéka közvetlenül érvényesülhet – amennyiben az érvényesülést azonosítjuk a politikai akarat jogszabályi formába öntésével. A társadalmi érvényesülés ennél bonyolultabb. Az ilyen módon születő normák éppen a társadalmi érvényesülést tekintve szenvednek súlyos hiányosságokban, a rövid távú, felszíni sikerek ellenére. Tehát **a kormányzatnak ténylegesen mindenre felhatalmazása van anélkül, hogy formálisan egy felhatalmazási törvény vagy valamilyen kivételes állapot ezt lehetővé tenné.** A kétharmados többség és a jogalkotás külső és belső korlátainak felszámolása, valamint az uralkodó párt autokratikus szerkezete teszi ezt lehetővé. A gyakorlatban, ebben a régióban különösen, soha nem működött az a feltételezés, hogy parlamenti eszközökkel korlátozható vagy legalább ellenőrizhető a végrehajtó hatalom tevékenysége. Azok az eszközök, amelyek elvileg erre szolgálnak: parlamenti bizottsági meghallgatások, eseti bizottságok, interpelláció, kérdések, bizalmi szavazás, korábban sem erre a feladatra használtattak, a politikai mező jelentéktelen játékszerei voltak. Néhány hagyományosan erős parlamenti rendszer kivételével általános tanulság, hogy a pártalapú demokráciákban az uralkodó pártnak van parlamentje, és nem fordítva. Aki figyelt arra a folyamatra, amelyben az uralkodásra készülő pártvezető kiválogatta képviselőit, láthatta, hogy milyen szerepe van a parlamentarizmusnak ebben a rezsimben. Minden arról szólt, hogy a párt akaratának teljesen alárendelődő személyeket válasszanak ki, akik nemcsak tartják magukat a pártfegyelem formális normáihoz, hanem minden esetben a megfelelő helyről jövő egyedi utasításoknak is alávetik magukat.

A Fidesz autokratikus, egyszemélyi hatalomra épülő struktúrája, amely folyamatosan alakult ki, **sajátos szervezeti homológiához** vezetett a kétharmados parlamenti többség segítségével. A párt a maga képére formálta az államszervezetet, és részben össze is olvadt vele. Ezt szolgálta a bürokrácia durva és nyílt politikai alapú szelektálása, az ebből következő félelemre építkezés, a lojalitás kikényszerítése és a szakmai elemek háttérbe szorítása. Ebben az értelemben a kialakult hatalmi struktúra a rendszerváltás előtti pártállam korábbi szakaszaiban működő uralmi viszonyokra hasonlít.

Egy ilyen hatalmi szerkezet rövid úton képes felszámolni a bizalom alapjait. Magyarországon azonban a pártállam újjáépülése egy korábbi bizalmi válságot kihasználva ment végbe. Nem nagyon volt mit felszámolni, az állam és polgára közötti bizalmi viszonyokat a rendszerváltás két évtizedének nem sikerült stabilizálnia, a civil autonómiák nem erősödtek meg, a szakmai érvek legitimitása nem volt töretlen, a szakmai és etikai normák nem képeztek határozott gerincet. Nem kellett nagyon erőlködni a megtöréssel. Az intézmények iránti bizalom és a társadalmi bizalomra épülő integráció helyét szinte természetesen tölti be a maffiaalapú szerveződés, **a centralizált nepotikus hálózatrendszer. Így az állami hatalomgyakorlás centralizálása tükörképe és segítője a családi alapú, korlátozott bizalom rendszerének.**

A független intézményeket támogató társadalmi bizalom gyengesége és a gyakran tapasztalható szakmai bizonytalanság miatt a jogállami intézményrendszer immunrendszere eleve romokban volt. Erre épült fel a jogállam alternatívája, amely hatékonyságot, rendet, biztonságot ígért. Ennek az államhatalmi modellnek a centralizáció kölcsönzi a koherenciát, a „centrális erőter” a politikai ideológiát, és egy végletesen központosított döntési mechanizmus jelenti a lényegét. Itt értelmetlen a kritika, a kontroll vagy az ellenhatalmak léte. Az alkotmányos fékek egyszerű és felesleges akadályok, a hatalmi ellensúlyok vállalhatatlanok, a közjó érvényesítését szabotálják.

Fékevesztett vagy eszement jogalkotás

A fékek nélkül működő hatalom szükségszerűen eszement jogalkotást eredményez. Alkotmányos garanciák és korlátok nélkül a szakmai racionalitás is elvész, a leviatán elszabadul. Hogyan is?

A Fidesz-jogalkotás legfeltűnőbb sajátossága a **hiperaktivitás**. Ez egyrészt a szabályozási területek kiterjesztését, másrészt a nagy mennyiségű és gyorsan változó normanyagot jelenti. Nemcsak mindenről törvényt kell alkotni, sőt mindent bele lehet írni az alkotmányba, hanem bármikor bármi módosítható, átírható, részeiben vagy egészben megváltoztatható. Ez természetesen az alkotmányos és dogmatikai elvek figyelmen kívül hagyásával történik. A parlamenti szupremácia klasszikus bonmot-ja szerint a parlament mindent megtehet, legfeljebb csak nőből férfit nem tud csinálni. Csakhogy Magyarországon a törvényhozás korlátainak leépítése, az Alkotmánybíróság eljelentéktelenítése, a bíróságok megfélemlítése, a törvények szakmai és társadalmi előkészítésének elhagyása nem a parlamentarizmus erősödését, hanem **a parlamenti jogalkotás szolgai szerepbe kényszerítését** jelentette. Hozzá kell tennünk persze, hogy korántsem volt minden rendben e téren az elmúlt két évtizedben sem, súlyos problémák voltak a törvények társadalmi vitáinak komolyan vételével, a szakmai előkészítéssel, gyakran a törvényjavaslat megszövegezésének kiszervezésével, a láthatatlan lobbizással és gyakran az alkotmánybíróági döntések érzékelhető politikai kompromisszumaival, a bíróságok hatalmi félrecsúszásairól nem is beszélve. Tehát a jelenlegi hatalomgyakorlás e tekintetben is megfelelő alapokra épülhetett.

Hasonlóan szembetűnő jellegzetesség a **„képviselői jogalkotás”**, ami cinikus képmutatás, a parlamentarizmus totális megcsúfolása. Jelentős törvények születtek egyéni képviselői indítványok nyomán, többek között a médiát, a választójogot vagy a parlamenti működést, vagyis a demokratikus akaratképzés alapintézményeit szabályozó normák. Senki nem gondolhatja komolyan, hogy bonyolult szabályozási ügyekben a politikai hűség alapján kiválasztott politikai képviselők bármi másra alkalmasak lennének, mint pártpolitikai tevékenységre. A törvények előkészítése nem pártpolitikai

tevékenység. A maffiatípusú szervezetek sajátossága, hogy képtelenek elfogadni olyan normákat, amelyeket nem ők határoztak meg. A szabályokat a főnök szabja meg, nincs más racionalitás ebben, mint a tiszta uralmi elem: azért ő, mert ő a főnök. Ha szükség van rá, régi szabályokat átírnak, ha kell, a saját szabályainkat is megváltoztatjuk, nincs más szabály, mint az éppen aktuális hierarchikus parancs. Természetesen az egyéni képviselői indítványok a szakmai és társadalmi egyeztetések megkerülését szolgálják. **A politikai megrendelőt könnyen lehet azonosítani**, de az ilyen jogalkotás tág és átláthatatlan teret ad az előkészítés során a kormányzathoz közel álló gazdasági érdekérvényesítőknél is. A jogszabályok előkészítésének folyamatába ágyazódik bele a politikailag szelektált piaci szereplők alkurendszere.

A fékevesztett jogalkotás¹ a forradalmi törvényalkotásra emlékeztet. Annyiban forradalmi, hogy a megelőző korszak totális tagadására épül, teljes politikai felhatalmazást érez a joganyag lecserélésére. Ez azonban sohasem, a tényleges forradalmi helyzetekben sem teljes. A totális tagadás ugyanis a jogalkotás szakmai szabályainak és a jogrendszer belső sajátosságainak negligálásával a normaanyag szétzilálásához, koherenciaproblémákhoz vezet. Annak az **instrumentalizmusnak**, amely a jogi szabályozást korlát nélküli társadalmi szabályozóeszköznek tekinti, és nem veszi figyelembe a jogalkotás szakmai, morális és alkotmányos korlátait, erős hagyományai vannak hosszú nem demokratikus múltunkban. Az eszközszerepbe kényszerített jog szükségképpen hajlamos a kazuisztikára, a túl **aprólékos szabályozásra**. Mindent, a legapróbb részletet is lehetőleg normává kell fogalmazni ahhoz, hogy a politikai szándék biztosan érvényesüljön. Ha valami miatt mégsem, mert például megváltozik az a személy, akinek a hatásköreire vonatkozik, akkor meg kell változtatni a normát. Ez a szabályozási mód tehát két következménnyel jár: egyrészt folyamatos és gyors változtatási igények lépnek fel, minél részletesebb egy szabály, annál inkább; másrészt a jogalkotó megvonja a jogalkalmazó értelmezési szabadságát, kizárja, hogy a konkrét szabályozást a jogrendszer egészére, annak elveire támaszkodva értelmezze. Ezzel lényegében radikálisan primitivizálja a jogot. Szimbolikusan **a jogalkalmazó autonómiájának megvonása** a kormányzatnak nem tetsző ítéletekkel szembeni nyílt politikai támadásokban érhető tetten. Szervezetileg pedig a végletekig centralizált és politikailag nyitottá tett igazgatási modellben. Sajnos a bírói kar mentalitásában e tendenciának erős előképei vannak a hazai jogi kultúrában: a jog elvi, alkotmányos rétege és az európai bíróságok joggyakorlata nagyon nehezen, sporadikusan épült be a jogalkalmazók döntési alapjai közé.²

A részletszabályozás és a politikai utasításokra épülő ad hoc jogalkotás további sajátossága a **nem írott normák semmibevétele**. A legfelső szinten ez az alkotmányos kultúra, a „láthatatlan alkotmány” érvényesülésének tagadását jelenti, aminek nyílt politikai megjelenése az Alkotmánybíróság korábbi gyakorlatát „hatálytalanítani” akaró jogi nonszensz. A távolabbi következményeket tekintve azonban sokkal súlyosabb a jogi kultúra csonkolása, a nem írott normák ugyanis a hétköznapi magatartás szabályozásának is fontos elemei. A hivatalos jog és az ahhoz való viszony pedig sok tekintetben minta, modell a társadalom együttélési szabályai számára. A hivatalos jog működéséhez

hozzá tartozó iratlan normák eróziója romboló hatással lehet a társadalmi normák sokrétegű világára.

A felgyorsított, turbójogalkotás súlyosan veszélyezteti a magatartási normák követettségét, az érintettek számára a jogi normák értelmezhetetlenek, sőt gyakran megta-
lálhatatlanok. Vegyes, össze nem tartozó, eltérő természetű szabályok egy törvénybe
kényszerítése rendetlen „salátákat” helyez a jogrendszerbe. Ezek a kiszámíthatóságot,
végső soron a jogbiztonságot csökkentik. A nem jogállamok tipikus jogi eszköze a nor-
mák eldugása, bizonytalan érvényesíthetősége és fluktuációja, a jogrendszer totális po-
litikai nyitottsága. Az utolsó pillanatban, a szavazás előtt benyújtott módosító indít-
ványok az esetleg meglevő törvényszerkesztési koherenciát is megbontják, gyakran
a szöveg is értelmezhetlenné válik az egymásnak ellentmondó előírásokkal. A *last
minute módosítók* is azt a teljes politikai kiszolgáltatottságot jelzik, hogy a politikai
akarat mindig megelőzi a szakmai racionalitást. Végső soron a jogrendszer egyszerűen
az aktuális politikai akarások normatív formába fogalmazott gyűjteménye. A jogrend-
szer politikai felpuhításának legabszurdabb formája a maffiaállam születésétől használt
személyre szabott jogalkotás (a lex Szapárytól a lex Borkaiig).

Mindez a maffiaállamban a *vazallusi rendszer kiépítését* tetőzi be a közjogi intéz-
mények élén. *Bizalom mindig csak a személyekben van, nem az intézményekben vagy
általános szabályokban.* A szabályok mindig másodlagosak, egy sajátos informális nor-
ma érvényesülése a feltétele a jogi normák érvényesülésének: a párt és vezetője iránti hű-
ség és a kormányzati akaratnak való megfelelés. A jogállamok működésének alapja a sze-
mélytelen bizalom. A családi jellegű, familiáris bizalmi rendszer, amely ennek helyébe
lépett, nem pusztán a – vezér által kiválasztott, fogadott – Család és a kívülállók (a barát-
ellenség dichotómia magánzsebekre dolgozó keleti változata) rendszerének kényelmes és
jól kézben tartható viszonyait intézményesítette, hanem egyúttal hosszú távon is kizárja
a konszenzust, a szakmai szempontok érvényesítését. Ami a Családon belül van, az nem
korrupció, hanem a rendszer normál állapota, a javak újraosztásának nincs más útja.
A személyes hatalom rendszere (*pater familias*) azt is jelenti, hogy a rendszer csak a saját
normái szerint képes működni. A jogrendszer belső korlátjai, a jogalkotás külső határai
nem illeszthetők össze a maffiaszerű szerveződéssel. Ehhez mára kialakították az állam-
gépezetet szolgáló nemesi rendszert, az utánpótlást biztosító, militáns kultúrájú janicsár-
képzőt és a félelemre épülő káderkiválasztást és -alkalmazást.

A szétzilált jogrendszer gazdasági haszna

Miközben az ily módon csonkolt jogrendszer bizonyosan súlyosan elbizonytalanítja
a jogkövetést, a kiszámíthatóság és az intézményes bizalom elvesztésével az állampolgári,
vállalkozói, szervezeti innováció feltételei romlanak, a jogszabályok hatalmi forrásaihoz

közel állók élvezhetik az új rendszer gazdasági előnyeit. **A jogrendszer az állami elit familiáris kapcsolatrendszerének manipulációs, piactorzító eszközévé válik.** Az autokratikus hatalomgyakorlás szabályozásának lényegi eleme a politikai logikájú centralizáció, amely lehetővé teszi az akaratok és gazdasági előnyök egyszerű érvényesítését, a korrupciós források újjászervezését és egy csatornába rendezését.³ A verseny ilyen torzítása a silány nemzeti közepszerűség monopóliumát erősíti, nagy haszonnal a döntéshozó, a szabályokat meghatározó, azokat bármikor megváltoztató politikai centrum számára. **Az állami döntéshozótól függő monopóliumok rendszerén keresztül egyszerre jön létre az állam urainak való mindennapi kiszolgáltatottság, a korrupció és a jogrendszer kiszolgáltatottsága.** A mindenre kiterjedő centralizáció, paternalizmus és etatizmus logikája szerint az állami hatalom birtoklása a jogi normaanyag feletti teljesen szabad rendelkezést, az ország birtoklását, a közjavakkal rendelkezés szabadságát jelenti. A köztulajdon egészen praktikus és a közérdek meghatározásának ideológiai kisajátítását. Ehhez képest az a sajátosság, hogy a mindenről a végső döntést hozó „főfőnök” személyes lekötelezettségek, a vak engedelmesség és közös szotyizás világában uralkodik, csak keleties árnyalatot ad a maffiaállam szerkezetének. A gazdasági szereplők pedig kénytelenek elviselni, hogy a stratégiai megállapodások célja, hogy ők is közvetlenül be legyenek kötve a miniszterelnök szobájába, ami sokba kerül ugyan nekik, de csak innen vezet út a gazdasági lehetőségekhez.

A gazdasági alkotmányosság helyett tehát a jogalkotás gazdasági értelme az anyagi, hatalmi, politikai, szimbolikus források újraosztása. Az államosítások a magántulajdonosok politikai szelekcióját és zsarolhatóságát teszik lehetővé. Ideológiailag előbb a magántulajdonlás meggyanúsítását kell elvégezni, amihez minden társadalmi támogatottság is rendelkezésre áll. Az állam kisajátításával a Fidesz-közeli cégek kizárólagosságra tettek szert, Fidesz-közeliből államilag preferáltak lettek, végső soron a közpénzek átirányításának eszközei. Az állam szervei (erőszakszervezetek, adóhatóság, ügyészség) a gazdasági és a politikai ellenfél zsarolásának, sarokba szorításának vagy ellehetetlenítésének eszközei.

A maffiaállam jogának általános jellemzői

A nem demokratikus politikai rendszerek jogával foglalkozó szakirodalom áttekintése alapján könnyen felismerhetőek azok az alapelemek, amelyek a jelenlegi magyar jogrendszert is jellemzik.⁴ Az áttekintésből az is következik, hogy nem diszkrét változóról van szó, a demokratikus és a nem demokratikus, illetve jogállami és nem jogállami rendszerek között színes a valóság. Ahogy a jogállam konkrét intézményi megvalósításában is jelentős eltérések lehettek fel. Jogállamtagadó politikai megoldásoknál szívesen hivatkoznak arra, hogy a választott intézmény, eljárás, megoldás, szabályozás megtalál-

ható a fejlett jogállamokban is. Ezért kell elvégezni a konkrét intézményi elemzések mellett, azokra támaszkodva a jogrendszer egészének értékelését, az általános vonások feltárását.

A nem demokratikus rezsimek jogrendszerének egyik legáltalánosabb vonása, hogy miközben igyekeznek kizárni minden párhuzamos normát, leépíteni a jog plurális szerkezetét, a **politikai-ideológiai árnyéknorma** érvényesülésétől teszi függővé a hivatalos jogot. A leírt, kodifikált jog csak akkor érvényesül, ha összeegyeztethető a politikai hatalom érdekeivel, az érvényesülés bizonytalan, a pozitív jog elveszti stabilitását, azonnal megváltozhat, illetve végrehajtása megkérdőjeleződik, ha nincs mögötte konkrét politikai akarat. Ez a jog teljes politikai nyitottságának, függőségének esete. A kedvezőtlennek értékelt alkotmánybíróági döntések politikai, majd azonnali jogi kezelése, a nem tetsző bírósági ítéletek politikai kritikája és jogalkotási eszközökkel való felülírása a politikai árnyékjog létére utal.

Totális rendszerek hajlamosak **a jogot a társadalom átépítéséhez szabadon felhasználható eszköznek** tekinteni. A jogba így erős programatikus elemek kerülnek, a társadalmi folyamatok erőszakos megváltoztatásának érdekében, azok ismerete és a normák hatályosulása következményeinek számbavétele nélkül. Ideológiai elemek, az Alaptörvény, a nemzeti együttműködés dokumentumai arra utalnak, hogy átfogó társadalomváltoztatási akarat és homályos társadalomkép húzódik meg a jogalkotás mögött. A jog szerkezetére nézve ez azzal a következménnyel jár, hogy egyrészt teljesíthetetlen képzetekkel telítődik, másrészt például a nemzeti középosztály erősítésének kísérlete mint igazolható társadalompolitikai cél legitimálja az állami források újraosztását, sőt a magántulajdonosok szelektálását.

A diktatórikus, egypárti rendszerekben **az alkotmány jogosultságai csak homlokatszerepet játszanak**, nem korlátozzák a jog politikai alakítását. Ténylegesen a jog forrása az uralkodó vezér, párt(vezetés), ez számít alpnormának, ez válik a jog értelmezésének mércéjévé. Az alkotmány elveszíti stabil normatív tartalmát, bármikor átírható intézményszabályozások és érvényesíthetetlen jogosultságok politikai dokumentumává válik.⁵ Ez olyan jogi kultúrának felel meg, amelyben természetes, hogy a jogosultságok nem mindenki számára elérhetőek, azok visszavonhatóak, érvényesítésük esetleges, az állammal szembeni kötelezettségek dominálnak, illetve azok a jogok hozzáférésének feltételei, és célravezető magatartás az állam szabályainak megkerülése, távol tartása, idegen elemként kezelése. A normatív valóság és a realitás között a magyar jogi kultúrában hagyományosan nagy a szakadék, az erre alapozó politikai gyakorlat a jogállami fordulat előtti rutinokat, magatartáselemeket, attitűdöt aktivizálja.

A nem demokratikus jogi rendszerekben erős **a hajlam a normák homályban tartására, a titkosításra, elfedésre**. Megkönnyíti a hatalmi manipulációt, ha az érintettek nem biztosak abban, hogy tevékenységeikre milyen szabályok vonatkoznak. Erősíti a kiszolgáltatottságot, ha személyre szabott jogszabályokkal törik meg az általánosságot, ha bármikor kihúzzák a talajt az általános normák alól, ha kiszámíthatatlanná válik a jog alkalmazása. A jogi norma titkossága nemcsak úgy valósítható meg, hogy a jogszabályok

szövege nehezen hozzáférhető, hanem úgy is, hogy az egyre kaotikusabbá váló, követhetetlen és változékony jogban a jogalkalmazó sem képes eligazodni, így bizonytalanná válik. Az ilyen jogi működés az állampolgárokat a jogi utak kerülésére ösztönzi.

A nem demokratikus rendszerek bürokráciái a **személyes alárendelődés**, a politikai hűség és az egzisztenciális kiszolgáltatottság elemeire épülnek. A szakszerűség háttérbe szorul, átadja a helyét a vak lojalitásnak vagy a lojalitás rituáléinak. Ennek következtében radikálisan csökken a szakmai színvonal, az állami szervezetek természetes állapotává válik a kontraszelekció. Az elbizonytalanított bürokrácia kedvező talaj az egyedi politikai szándékok direkt megvalósításának, a politikai komisszárók ténykedésének.

A nem demokratikus jogrendszerek tipikusan megalázott, **szolgaszerepbe** kényszerített bírói hatalommal operálnak. Az állami apparátushoz képest a bírói kar kiválasztási mechanizmusa és az igazságszolgáltatás szervezeti rendszere elvi védelmet nyújt a direkt politikai, gazdasági befolyásolással szemben. Autoriter rendszerekben, ahol legalább formálisan tiszteletben kell tartani ezeket a korlátokat, a bírói szervezetrendszer erős centralizálása és a vezető pozíciók politikai befolyásolása, valamint a bírói kar egészével szembeni szimbolikus legitimációmegvonás eszközeit vetik be. A bírák kényszernyugdíjazása, bírói ítéletek visszamenőleges hatályú megkérdőjelezése, a nyíltan politikai kiválasztott számára végletesen centralizált szervezeti hatáskörök biztosítása olyan elemek, amelyek a hatalommegosztás nélküli, a politikai normának kiszolgáltatott bírói hatalom intézményesítési kísérleteként értékelhetők.

A nem demokratikus rendszerek a jogot általában és a **jogászokodást** negatív színben jelenítik meg, miközben, ha érdekeik úgy kívánják, a jogra hivatkozás ideológiáját használják. A jogi szabály, a jog betartása addig fontos, ameddig az az uralkodó csoport közvetlen érdekét szolgálja; a jog elveire, a jog belső szabályszerűségeire, külső jogi korlátokra hivatkozás felesleges akadékoskodás, politikailag ellenséges tevékenység. A régi jog alacsonyabb rendű az új rendszer által alkotott szabályhoz képest. A stabilitás a forradalmi jog illúziójával is csökkenthető, általában vonja meg a régítől a legitimitását, az értelmezés számára az ideológiai alapnormát helyezi a csúcsra. Az Alaptörvény preambuluma, a nemzeti együttműködés ideológiája és a történeti alkotmány ezt a célt szolgálja, a jogrendszer egésze sebezhetővé, politikailag nyitottá, a jogalkalmazó bizonytalanná válik.

A nem demokratikus rendszerek **arra a hitre épülnek, hogy uralmuk a dolgok természetes rendje, nincs legitim alternatíva, ezért felhatalmazásuk a természetes legitimitáció erejével bír, korlátlan és megkérdőjelezhetetlen.** Ennek megfelelően a jogalkotás előtt sincs korlát, bármi jogszabállyá fogalmazható, nincs konszenzuskényszer, nem kell kompromisszumokat kötni. A hatalom és a jog alkotása mögött homogénnek tételezett társadalmi támogatottság húzódik, minden ezzel ellentétes érv a közérdekkel áll szemben.

A nem demokratikus rendszerek tipikusan **erősen represszív büntetőjogot** alkalmaznak, vetnek be, különösen a társadalom alsóbb csoportjaival szemben. Ez egyrészt a társadalompolitika primitív változataként gyors és hatékony megoldást kínál a társadalmi

feszültségek kezelésére a „tehetetlen” demokratikus és jogosultságokkal aggályoskodó demokráciákkal szemben, és kielégíti a maga által gerjesztett büntetés iránti vágyat, punitív hajlamot.⁶ Másrészt fenyegető környezetet alakít ki, a büntetőjog bevetettségét üzeni minden akadékoskodó ellenfél és a társadalom számára. Mint a félelemkeltés eszköze, diffúz szorongást kelt a túl gyakran használt és szigorított büntetőjog, valamint a bűnözéstől való félelem tudatos erősítése, ami felhatalmazást ad újabb szigorításokra.

A nem demokratikus rendszerek **tagadják a jog autonómiáját**, önfejlődését és belső szabályszerűségeit. Megvonják a jog értelmezésének szabadságát, csak a monolit, az uralkodó akarattal koherens értelmezés fogadható el. Ezekbe a rendszerekbe nem illeszthető bele az élő jog, a társadalom különböző csoportjainak, autonómiáinak normarendszere, a versengő normák elfogadása.

Mindezen vonások megfosztják a nem demokratikus jogrendszereket a modern jogrendszerekre jellemző rugalmasságtól, az elvi biztonságtól és a jogosultságokra épülés kiszámítható értelmezéseitől. Ezért lényegüket tekintve **belsőleg törékenyek**. E törékenység nem vezet feltétlenül összeomláshoz, a jogrendszer szabályozási hatékonyságának radikális csökkenéséhez azonban bizonyosan. Azok a szabályozási területek, amelyeknek szükségük van az állami beavatkozás különféle, jogilag szerkesztett módzataira, általában bonyolultak, nem tudják kezelni az esetleges, politikailag nyitott, állandóan változó, az értelmezést rövidre zárni akaró szabályozást. A jogrendszer belső autonómiáinak kikezdése, a hatáskörök csorbítása, a független státuszok felszámolása, a személyzeti kiválasztás átpolitizálása, a független döntések megkérdőjelezése szétrombolja a jogrendszer belső koherenciáját. A jogalkotás korlátainak szisztematikus leépítése pedig a pozitív jog, a jogi szövegegyüttes koherenciáját bontja meg.

Adam Podgórecki kifejezésével, mindezek a következmények a sötét társadalmi mérnökösökösödés eszközei, és egyben a „dirty togetherness”, a maffia-szerveződés elemei.⁷ Összességében a jogrendszer jogállami sajátosságainak elvesztése éppen megfelel a maffiaállam érdekeinek. Minden itt szóba hozott jellegzetesség a különböző források akadálytalan akkumulációjának, újraosztásának eszközévé teszi az államot és annak jogát. **Állami szintre emeli a maffia módszereit.**

Utószó

Több helyen utaltam a maffiaállam jogának társadalmi alapjaira, kulturális gyökereire, az előzményekre. Az sem mellékes kérdés tehát, hogy a jogrendszer ilyen átalakításának milyen tartós következményei lehetnek. Azok a vonások, amelyek a hatalmi szerkezet megváltozásával eltüntethetők, a jogállami elvárások teljesítésével helyreállíthatók, csak a felszínen orvosolják az itt vázolt problémahalmazt. A maffiaállam autokratikus

alapjai, a társadalmi normákra való hatása, a jogrendszer és a társadalom viszonyában keletkező vagy újra megerősödő vonások tartóssá válhatnak és akadályozhatják a jogállam társadalmi elfogadottságának megerősödését. A jogkerülő, bizalmatlanságra épülő, korrupcióval terhelt állam-polgár viszonyt nem a maffiaállam hozta létre, de esélytelenné tette ezektől a megszabadulást azzal, hogy erre építette fel létét.

Jegyzetek

- 1 Antal Attila: A parttalan fideszes jogalkotás veszélyei. *HVG*, 2011. július 15.; Szüdi János: Törvények és Ukázok. *ÉS*, LVII. évf. 2013. július 19. 29. sz.
- 2 Bencze Mátyás: A magyar felsőbbbírósági gyakorlat jellemző problémái. In Fleck Zoltán szerk.: *Bíróságok Mérlegen II. A szervezettől a jogértelmezési gyakorlatig*. Bp., 2008, Pallas, 185–268. p.
- 3 Kornai János: Központosítás és kapitalista piacgazdaság. *NOL*, 2012. január 29.
- 4 Általános áttekintés a nem demokratikus jogrendszerek általános vonásairól és a hazai előzményekről: Fleck Zoltán: *Jogszolgáltató mechanizmusok az államszocializmusban. Totalitarizmus elméletek és a magyarországi szocializmus*. Bp., 2001, Napvilág.
- 5 Fleck Zoltán: Élő alkotmány és halott betű. In Majtényi László – Szabó Máté Dániel szerk.: *Az elveszejtett alkotmány*. Bp., 2011, L'Harmattan.
- 6 Gönczöl Katalin: A „büntető populizmus”. Populizmus a kriminálpolitikában. *ÉS*, LVII. évf. 2013. szeptember 6. 36. sz.
- 7 Adam Podgórecki – Vittorio Olgiati eds.: *Totalitarian and Post-Totalitarian Law*. Aldershot, 1996, Dartmouth.

• Krémer Ferenc

• **A rendőrség**

• **Orbán Viktor maffiaállamában**

A rendőrség, a többi erőszakra is alkalmas szervezettel együtt, az első intézmények között volt, amelyeket a 2010-ben kétharmados győzelmet aratott Fidesz célba vett. Már szeptemberben közzétették a **rendőrségi törvény** tervezetét, és a következő évben, minden egyeztetés és vita nélkül el is fogadták, veszélyes változtatásokat hajtva végre a rendőrség felépítésében és működésében. Közben – szintén az érintettek nélkül – hozzáláttak a **rendészeti dolgozók nyugdíjazási rendszerének** önkényes átformálásához, sőt, ahogyan a több tízezres tüntetések mutatták, ellenükre. De ez még nem volt minden, mert 2011 tavaszán elfogadták a 2006. őszi zavargásokban gyújtogató, rendőrökre támadó résztvevők ítéleteinek semmissé tételét előíró törvényt, és kérték annak sürgősséggel való kihirdetését. E törvény lényege az volt, hogy a bíróságnak azokban az esetekben kötelezően meg kellett semmisítenie az ítéletet, amikor kizárólag rendőrök tanúsították a zavargásokban részt vevők jogellenes cselekményeit. Hogy mindenki világosan értse, nem vizsgálták az egyes tanúvallomások igazságtartalmát, és pusztán az, hogy rendőrök vallottak a vádlottak ellen, elegendő volt a vád elejtéséhez, vagyis a **semmisségi törvény** – amelyet Balsai István, jelenlegi alkotmánybíró önálló képviselői indítványként terjesztett be – minden rendőr tisztességét kétségbe vonta. Ezt követte a szakszervezeteket jelentéktelenné tevő **Magyar Rendvédelmi Kar felállítása**. Az ötlet eredeti gazdája Mussolini volt, aki korporációkba kényszerítette a vállalkozókat és a munkavállalókat annak érdekében, hogy teljes mértékben a fasiszta párt kontrollja alatt tarthassa őket. Végül ide sorolhatjuk a **Nemzeti Köszolgálati Egyetem (NKE) létrehozását** – ne feledjük, személyesen Orbán Viktor alapította ezt az intézményt és ő adta át a Parlamentben az egyetem zászlóját! Az NKE három egymástól nagymértékben különböző szervezetet kényszerített egyetlen intézménybe: a hadsereget, a rendőrséget és az önkormányzatokat, mindezt azon az alapon, hogy a Nemzeti Együttműködés Rendszerében (NER) mindegyik az államot szolgálja. Ezt a nagyon zavarosnak látszó intézkedéssorozatot egészítik ki az olyan szervezeti átalakítások, mint a BRFK gazdasági bűnözéssel foglalkozó osztályának és a Nemzeti Nyomozóirodának a felszámolása, illetve irracionális átszervezése.

Ezek az intézkedések, ha a korszerű közösségi rendészet (community policing) felől nézzük őket, értelmetlenek és nagyrészt kifejezetten károsak voltak. De ami irracionális

a demokráciában, és kifejezetten egy élheteretlen társadalom létrehozására irányuló törekvésnek látszik, az még lehet ésszerű az egészen más alapokra felépülő Nemzeti Együttműködés Rendszerében. Az a társadalom pedig, amelyik a legtöbb polgár számára elviselhetetlen és élheteretlen, nagyon is élheterő lehet azok számára, akik a saját érdekükben használják fel a közhatalmi intézményeket és sajátítják ki a társadalom vagyonát.

Előzmények

Az ügyészség, a rendőrség, a titkosszolgálatok és a bíróságok együttesen nemcsak a jog, a biztonság és a társadalmi igazságosság védelmezői, de alkalmasak arra is, hogy kontroll alatt tartsák a társadalmi folyamatokat, hogy félrevezessék Justitiát. Az első Orbán-kormány idején a Fidesz vezérkara valószínűleg még elegendőnek tartotta **az ügyészség feletti irányítás** megszerzését, s ez valóban elég is volt ahhoz, hogy a bűnösök megúszsák a Josip Tot és Kaya Ibrahim nevében elkövetett csalásokat. A hatalom visszaszerzéséhez azonban már nem volt elég, Orbán Viktor és tanácsadói olyan hatalmi gépezetet akartak, amely képes minden bűnt tisztára mosni. Ehhez szükségük volt az igazságszolgáltatás minden intézménye és szervezete feletti hatalom biztosítására.

Vannak arra utaló jelek, hogy már a 2010-es kormányváltás előtt kialakított a Fidesz egy **árnyék-titkosszolgálatot**, amely megfigyelte politikai ellenfeleit és lejárató akciókat tervezett ellenük. Az *UD Zrt.* tevékenységéről napvilágra került hangfelvételek sorsa azonban azt mutatta, hogy a Fidesz képes volt manipulálni az igazságszolgáltatást – mindenki emlékezhet rá, hogy éppen a lehallgatottaknak, Dávid Ibolyának, Szilvásy Györgynek, illetve a parlament nemzetbiztonsági bizottsága akkori szocialista elnökének, Tóth Károlynak kellett bíróság elé állniuk. Ez arra utalt, hogy – a rendőrök kedvenc kifejezésével – a rendőrség és az ügyészség jelentős mértékben fertőzött volt a kormányváltás előtt is, vagyis befolyásos személyiségei közül valószínűleg többen az Orbán-klán szolgálatába szegődtek. Az *UD Zrt.* vezetői pedig 2010 után átvették a **polgári és a katonai titkosszolgálatok** vezetését. Horváth Józsefet, az *UD Zrt.* volt vezetőjét 2010-ben a Katonai Biztonsági Hivatal főigazgató-helyettesévé nevezték ki. Bakondi György, aki az *UD Zrt.* ügyvédje volt, a katasztrófavédelem főigazgatója lett – az ő szakmai képességeiről mindent elárultak a 2013. márciusi hóvihár során hozott intézkedései, vezetői alkalmatlanságáról pedig a beosztottai mondtak el minden lényegeset. Májig nem tudjuk pontosan, hogyan jött létre, milyen céllal, és pontosan milyen tevékenységet folytatott, illetve folytat az *UD Zrt.*, hiszen a mai napig működik. Ami a kormányváltás előtti tevékenységéről kiderült, abból arra következtethetünk, hogy szerepe volt az Orbán-klán hatalomátvételében. A céget egyébként 2004 októberében alapították vagyon- és személyvédelemre. Ez meg is felel mindannak, amit megtudhattunk

róla, legfőbb feladata valószínűleg az Orbán-klán vagyonának védelme lehetett, a védelembe itt bele kellene értenünk a vagyongyarapítás védelmét is.

A 2002-es választási vereség után hozták létre volt rendőrökből **Orbán Viktor saját testőrségét**, amelyet Hajdú János, a Szervezett Bűnözés Elleni Igazgatóság bevetési osztályának 2002-ben leszerelt vezetője irányított. Nem lenne értelme Orbán Viktor félelmeivel magyarázni ennek a szervezetnek a létrejöttét, tekintsük inkább úgy, mint az „egyszer kell győzni, de akkor nagyon” típusú politikai program egyik szervezeti elemét. **Ahogy az UD Zrt., úgy a testőrség is azonnal állami szervezetté lett a kormányváltás után.** Sőt, ebből lett a leghamarabb állami szervezet, a **Terrorelhárító Központ.**

A rendben tenyésző félelem

2010. május 11-én Orbán Viktor leendő kormányfő nemzeti konzultációt tartott Ózdon, ahol a szabadság és a rend viszonyáról elmélkedve kijelentette, hogy a szabadság rend nélkül nem más, mint nyomasztó káosz, olyan káosz, amelyben „leginkább a félelem tenyészik”. A rend azonban igen képlékeny, számtalan jelentést felvenni képes fogalom – még ha ezt Orbán Viktor nem is tudja –, de bármelyik értelmét is vesszük, mind egy merev társadalmi hierarchiáról és annak védelméről szól, aki tehát a rendet szembeállítja a szabadsággal, az mindig a szabadság korlátozására vagy megszüntetésére törekszik. Ne feledjük, hol hangzott ez az orbáni tétel! Borsod megyében, ahol az önkormányzatok felelőtlen politikájának és a rendőrség szakszerűtlen magatartásának köszönhetően súlyos szociális és társadalmi feszültségek alakultak ki, amelyeket a szélső-jobboldali rasszizmus cigány–magyar ellentété transzformált. Vajon miféle szabadságról beszélt Orbán Viktor Ózdon? Miféle szabadságot tesz lehetővé a nyomor? A Fidesz választási programjából világosan kiderül, mire gondolt, ott ugyanis így fogalmaztak: „[...] nem tűrhetjük tovább, hogy legyenek, akik a szociális segílyt rendszeresen bűncselekményekkel egészítik ki. A magyar társadalom szolidaritása csak azoknak jár, akik tiszteletben tartják a törvényeket, nehézségeikre az orvosságot nem a bűn, hanem a munka világában keresik” (52. oldal).

A rendet a Fidesz egyébként is a törvények tekintélyének helyreállításával akarta elérni. A tekintély azonban két forrásból származhat, tiszteletből és félelemből, az Orbán által használt kifejezés, azzal az ígérettel együtt, hogy Pintér Sándor vezényletével két hét alatt rendet tesz a kormány, az utóbbival látszik kapcsolatban lenni. A törvények tekintélye ebben az értelemben csak abból a félelemből származhat, amelyet a törvényt alkalmazók hatalma és magatartása kelt a polgároknak. Orbán tehát azt ígérte Ózdon, hogy a rend érdekében megfosztja a szabadságtól azokat, akiket a helyi társadalmak a legreménytelenebb és legkiszolgáltatottabb helyzetbe taszítottak. Azt ígérte, hogy a többiek elnyerhetik az ő rendjén, a Nemzeti Együttműködés Rendszerén belül

a tekintélynek engedelmeskedés szabadságát. Ezt az ígéretét, bár nem két hét alatt, de tűzzel-vassal igyekeznek betartani.

Az a rend, amelyik kényszerekből és félelmekből táplálkozik, rosszabb bármilyen káosznál (hogy megmaradjunk a káosz köznapi értelménél), mert még a kiút keresésének lehetőségétől is megfosztja az embereket, hát még a megtalálásától. Az orbáni rendészeti politikai program célja ennek a helyzetnek a létrehozása volt, ennek érdekében fogadták el az úgynevezett „három csapás” törvényt, szigorították meg a szabálysértések büntetéseit, vezették be a tényleges életfogytig tartó büntetést, stb. Mindez azonban csak a felszín, az orbáni rendhez ennyi még kevés volt, mindenkit, az újságírókat, a tanárokat, a közalkalmazottakat, köztük a rendvédelmi dolgozókat, a munkavállalókat és a vállalkozókat egyaránt meg kellett fosztani a szabadságuktól. Olyan rend ez, amelyben *a jus resistendi*, *az ellenszegülés joga* és *a liberum veto*, *a vétó joga* nem létezik, ezt a rendet *a jus formidinis*, vagyis a szorongás és a félelem joga élteti, a félelem pedig úgy tenyészik benne, mint kedvező táptalajon a baktériumok.

Rendi hierarchiába kényszerített rendőrség

Ehhez a rendhez másféle rendőrségre és rendvédelmi szervezetekre volt szükség, mint amit az Orbán-kormány a demokráciától örökölt. A magyar rendőrségnek számos hibája és problémája volt a rendszerváltás után, és ezt a rendészettudományi kutatások részletesen ki is mutatták. Mivel azonban problémái a demokratizálódás ellentmondásosságából adódtak, a félig-meddig megőrzött paramilitáris jelleg nem tette teljesen alkalmassá arra a feladatra, amelyre Orbán Viktor és Pintér Sándor szánták. Az bizonyos, hogy nem volt elég számukra a létező szervezet birtokbavétele, vagyis nem elégedtek meg a vezetők lecserélésével, ahogyan az eddig minden kormányváltás idején történt. De hiába cseréltek le minden jelentősebb vezetőt nem is egyszer, ez nem változtatta meg a rendőrség jellegét. A magyar rendőrség ugyanis már régen megérett a reformra, volt is erre kísérlet rögtön a rendszerváltás után, de azt éppen Pintér Sándor és Boross Péter együtt sikasztották el, mert Boross Péternek a horthysta csendőrök, Pintér Sándornak pedig a kommunista rendőrök voltak a mintaképei, és nem a demokratizált szervezetben dolgozó, szolgáltatást nyújtó rendőrök. Most azonban Pintér Sándor nem reformra vállalkozott – ennek a szónak már a pusztá használata is az ördög megidézésével volt egyenértékű a fideszesek szemében. Nem is reformnak, hanem átalakításnak nevezték a tervezett változásokat. Áttekintve a végrehajtott intézkedéseket, jól látszik, hogy Orbán Viktor és Pintér Sándor célja *a maffiaállam rendi hierarchiájába kényszerített rendőrség* létrehozása volt. Mint minden rendi hierarchiának, ennek is az a lényege, hogy a különböző függőségi rendszerek végül mind a legfőbb hűbérúrnak vagy a klán, illetve a *maffiacsalád fejének*, jelen esetben Orbán Vikornak vannak alárendelve.

Minden szervezet és minden személy sorsa közvetlenül tőle függ, a rendszer értelme és célja valójában ennek a függésnek a kialakítása. Minden egyes irracionálisnak látszó intézkedés értelmet nyer ebből a szemszögből nézve, még akkor is, ha nyomukban diszfunkcionálisan működő intézmények jönnek létre.

A Terrorelhárítási Központ a rendi hierarchia csúcsán

A legelső lépés 2010 őszén az Orbán Viktor személyes testőrségéből megszervezett Terrorelhárítási Központ (TEK) létrehozása volt. A 232/2010. (VIII.19.) kormányrendelet 6. § e) pontja a következőt mondja: a TEK „végzi [...] a köztársasági elnök és a miniszterelnök védelmét”, minden egyéb, amit ebbe a kormányrendeletbe, majd később a rendőrségi törvénybe írtak, csak töltelék annak érdekében, hogy ezt a feladatot, amelyet addig a Köztársasági Őrezred látott el, (látszólag) jogszerűen ruházzák át Orbán Viktor magántestőrségére. Természetesen rengeteg pénz is biztosítottak ehhez, miközben a rendőrség finanszírozása továbbra is bizonytalan maradt, és a rendőrök jövedelme sem növekedett. A TEK alkalmazottai kevesebb mint két százalékát adják a rendőrségnél alkalmazottaknak, viszont a rendőrség személyi juttatásaihoz viszonyítva a TEK személyi juttatásai 4,5 százalékot tesznek ki. Ez azt jelenti, hogy a Terrorelhárítási Központban dolgozók két és félszer többet keresnek a rendőröknél.

A TEK önálló rendőrségként való létrehozása egyúttal azt az ódivatú rendőri elképzelést is tükrözi, hogy a legmagasabb rendű rendőri tevékenység a bűnözők *üldözése*, azon belül is a rosszakkal szembeni (fegyveres) *erőszak* alkalmazása, köznyelven kifejezve, a kommandós akciókban való részvétel. Ez a felfogás még a rendőrségnek abból a korszakából származik (19. század vége, 20. század eleje), amikor feladatát a bűnözés elleni háborúként határozták meg. A magyar rendőrök között közkedvelt felfogás ez, a többségükből mégis értetlenséget és ellenszenvet váltott ki, hogy nemcsak koncentrálták és Orbán Viktor személyi testőrének parancsnoksága alá helyezték az összes bevételi egységet, de *előjogokkal* is felruházták a TEK-et. Ezek közül talán az a legfélelmetesebb, hogy bárkivel szemben ellenőrzés nélkül használhat titkosszolgálati eszközöket. Jogköreit megalakulása óta folyamatosan bővítik, és ma már *szinte bármire joga van*. Vezetőjét, az országos rendőrfőkapitányhoz hasonlóan, közvetlenül a miniszterelnök nevezi ki. A TEK önálló rendőrség, sőt a legfontosabb rendőrség lett, beleártja magát mindenbe, amibe csak tudja, és amihez valójában nem is ért. Ennek persze az lett a következménye, hogy számos alkalommal tette nevéssé magát, például akkor, amikor lefoglalt egy filmforgatásnál kellékként használt fegyvereket, vagy amikor kivonult az egyik egyetemre, mert valaki beöltözött jedinek – és mint tudjuk, a jedik nagyon veszélyesek az uralkodóra. Ezen túl látványakciók sorozatát hajtották végre, hogy bizonyítsák nélkülözhetetlenségüket, miközben mindig eleget tettek a legfontosabb feladatuknak:

sohasem engedték Orbán Viktor közelébe a tüntetőket, házának környékét akkor is lezárták, amikor csak néhány tucat ember akart tiltakozni a kormány politikája ellen.

Kétségtelen, hogy a TEK a rendőrség rendi hierarchiájának élén áll, és azért került oda, mert ez a szervezet **személyesen Orbán Viktort szolgálja**, minden egyéb csak fedőtevékenység. Azt természetesen nem lehet tudni, hogy informálisan még milyen feladatokkal bízta meg ezt a szervezetet az Orbán–Simicska-klán, az azonban látszik, hogy megteremtették a lehető legszélesebb körű felhasználásának a lehetőségét.

Mindenkinek tudnia kell, hol a helye

Hiába rendelkezik azonban a TEK széles körű jogosítványokkal, hiába cserélték le a rendőrség vezetőit egymás után többször is megbízható, a Fideszhez hű emberekre, a több mint negyvenezer rendőr és rendőrségi alkalmazott hűségét nem sikerült megszerezniük, és ezt pontosan tudják. Márpedig nincs olyan rendi, nincs olyan maffiahierarchia, amely fenn tudna maradni a szolganép feltétlen hűsége és önfeláldozása nélkül. Az alaptörvényre tett eskü nem biztosítja ezt a hűséget, hiszen még mindig túlzottan személytelen, még mindig túlságosan hasonlít az egykori jogra, és egyik-másik cikkelyében akár még szembe is fordítható a klán vezetésével. A maffiaállamnak ennél sokkal személyesebb elkötelezettségre van szüksége, és hogy ezt elérje, több, egymással szoros logikai kapcsolatban lévő eszközt alkotott meg. Az első arra való, hogy megfossza a rendvédelmi dolgozókat az önbecsülésüktől, és egyértelműen tudtukra adja, a hatalom kénye-kedvétől függnek. A második arra szolgál, hogy félelmet ültessen el a lelkekben, hogy a rendvédelemben dolgozók egy pillanatra se érezzék magukat biztonságban, mert ha nem eléggé engedelmeseek, bármikor – akár vezetők, akár beosztottak – számon kérhetik rajtuk magánéletük botlásait, vagy egyszerűen csak a szokásaikat. A harmadik eszköz azokat a „pozitív” hatásokat fogja össze, amelyek célja beépíteni a rendvédelmi dolgozók tudatába és lelkébe a tekintély és a hatalom korlátlan tiszteletét, és elfogadtatni velük, hogy a boldogulásuk az engedelmisségüktől függ.

Megalázás és kiszolgáltatottság: a nyugdíjak, a semmisségi törvény és a szakszervezetek megbénítása

A TEK létrehozása után a kormányzat hozzálátott a rendőrök, tűzoltók, büntetés-végrehajtási dolgozók és minden más rendvédelmi alkalmazott megalázásához. Ennek első lépése a korkedvezményes nyugdíjak rendszerének felszámolása volt. A kormányzat

tervei rendkívül erős ellenállásba ütköztek, azóta sem tartottak olyan nagy és vehemens tüntetéseket, mint 2011-ben a rendvédelmi alkalmazottak. Akkor sokan reménykedtek abban, hogy a tüntetések tárgyalásra kényszerítik Orbán Viktort. Tévedtek, az ellenállás ugyanis egészen más helyet foglalt el a kormányzat taktikájában, mint amit egy demokráciában szokott. A tét ugyanis nem egy intézkedés bevezetése vagy megváltoztatása, nem a kompromisszum és nem az alku volt, hanem az, hogy meghajtják-e a fejüket a parancsokon szocializálódott rendvédelmi dolgozók a kormányzat ereje előtt. Teljesen mindegy volt, meddig tüntetnek, csak a „bohócügyi államtitkár”¹ tárgyalhatott velük – ezt a szerepet néha-néha Pintér Sándor játszotta el. A tüntetők lassan elkedvetlenedtek, erőt vett rajtuk a depresszió, a lemondás, és ahogyan a vak komondorokon áteső asszonyok,² ők is elfogadták, hogy nem lennének képesek önállóan élni az őket megerősiző, ütő-verő „férfias” hatalom nélkül.

A megalázás következő lépése a megvetés és a lenézés nyílt kifejezése volt: Balsai István, a Fidesz képviselője, ma már alkotmánybíró, betérjesztette, a kétharmad pedig elfogadta az úgynevezett „semmisségi törvényt”, amely kimondta: a rendőrök hazudnak. Pontosabban, akkor és csak akkor hazudnak, ha az Orbán–Simicska-klán érdekei ellenében foglalnak állást. A maffiaállamban ugyanis az igazság mércéje az, hogy egy állítás milyen mértékben felel meg Orbán Viktor pillanatnyi szándékainak. Azok az állítások pedig, amelyek erőszakkal, rendőrök elleni támadással vádolták meg a 2006. őszi államszínvígjáték utcai harcosait, nem feleltek meg az akarátának. A semmisségi törvény tehát kettős feladatot töltött be: egyrészt igazolta a gyújtogató és a rendőröket megtámadó (a Fidesz által is támogatott) csőcselék tetteinek jogosságát, másrészt betetőzte azt a folyamatot, amelyben az Orbán–Simicska-klán megfosztotta a rendőröket önbecsülésüktől.

Azért, hogy még véletlenül se juthasson eszükbe, hogy önálló emberek, és saját érdekeik vannak, amelyek különböznek Pintér Sándor és szervienseinek érdekeitől, a kormányzat gyakorlatilag felszámolta az addig sem komoly szerepet játszó szakszervezeteket. Létrehozta és nemzeti sziruppal leöntve tálalta a Magyar Rendvédelmi Kart, amelynek minden rendőr eleve tagja, és amely ettől kezdve a kormányzat „tárgyalópartnere” lett. Ezzel lehetetlenné tette a rendőrök érdekérvényesítését és kiszolgáltatottá tette őket.

Megfélemlítés: a Nemzeti Védelmi Szolgálat

A megalázást és lealacsonyítást minden permanens erőszaktevő kiegészíti a megfélemlítéssel, mert anélkül az előző kettő rövid időn belül haraggá és ellenállássá változhatna. A Fidesz jól képzett erőszaktevő, nemcsak mítoszokat mesél az erőről és annak teremtképességéről, de alkalmazza is az erőszakot. Névleg a korrupció elleni harc céljaira, valójában azonban a rendőrök megfélemlítésére hozták létre a Nemzeti Védelmi Szolgálatot (NVSZ), amelynek joga van provokálni a rendőröket, joga van minden indok

nélkül a rendelkezésére álló eszközökkel megfigyelni őket, és magánéletükbe is belelátni, ezáltal beleavatkozni. Tudnunk kell, hogy ezek a módszerek, ebben a formában teljesen alkalmatlanok a korrupció csökkentésére. Nagyjából úgy kell elképzelnünk ezt, mint amikor az unatkozó gyerekek a tengerparti homokban turkálnak, s abban reménykednek, hogy igazgyöngyöt találnak, de nem kell matematikusnak lennünk ahhoz, hogy megértsük, ennek az esélye rendkívül közel áll a nullához. Vagyis az NVSZ csak akkor számíthat eredményre, ha azt feltételezi, hogy a teljes rendőri állomány, vagyis minden egyes rendőr korrupt. Az eredmény azonban ebben az esetben egy-egy korrupt rendőr leleplezése, és nem a korrupció csökkentése. Ez a szervezet és ez a módszer egyetlen dologra alkalmas: a rendőrök megfélemlítésére, miközben egy-egy látványos letartóztatásért cserébe hagyja tenyészni a korrupciót.

A tekintély feltétlen tisztelete

De a megalázás, lealacsonyítás és megfélemlítés sem képes sokáig életben tartani az elnyomást, mindezt ki kell egészíteni még valamivel, a **felsőbbrendű hatalomban való hittel**, vagyis azzal, hogy a rendőrség, az állam és a vezetői morálisan és racionálisan egyaránt az igazságot és a jóságot képviselik. Direkt módon, természetesen csak nagyon primitív üzenetek formájában lehet eljuttatni a rendőrökhöz és az emberekhez ezt a hitet, ezért az oktatás és a szervezethez kapcsolódás csatornáit használják közvetítésre.

A **Nemzeti Közszolgálati Egyetem**, amelyet a hadsereg, a rendőrség és a közigazgatás felsőoktatási intézményeiből raktak össze, ennek a törekvésnek a legfontosabb intézménye. Ezt az új egyetemet Orbán Viktor személyesen alapította meg 2012 januárjában, és – ahogy ő mondta – a hatalom jelképeivel „felszerszámozott rektor” előtt a következőképpen beszélt céljairól: „A szemünk előtt egy olyan állam lebeg, amely **erős**, méltányos és tisztelhető, mert minden szegletében a közérdeket rendeli a magánérdekek elé. [...] Olyan fiatalokat akarunk képezni, akik képesek magukat egy magasabb célnak **alárendelni** [...] Ennek egyik eszköze a Nemzeti Közszolgálati Egyetem.” (Kiemelés K. F.) Világos beszéd. Az egész egyetemet horthysta eredetű militarista szemlélet hatja át, amelyhez a rendőrök képzését is igazítják, holott már a katonai oktatásban sincsen semmi értelme és haszna. A legfontosabb azonban, hogy a hallgatók alá tudják rendelni magukat az erős állam erős vezetőinek, nem az alkotmánynak és nem a törvényeknek, amelyeket még az állami és rendőrségi vezetőkkel szemben is védeniük kellene, hanem az államhoz és személyesen annak vezetőjéhez kell hűnek lenniük. Ennek érdekében számolták fel a társadalomtudományi tanszéket a rendészettudományi és a hadtudományi karon egyaránt.

Nem véletlen, hogy az úgynevezett „Zöld könyv”-be, azaz az állami szervek alkalmazottai számára készült **etikai kódexbe** a **hűséget**, a **nemzeti érdeket** és az **elkötelezettséget**

helyezték az értékrend legelejére, valahogy így: „teljes erőnkkel és legjobb tudásunk szerint törekszünk a jogszabályok alapján megválasztott vagy kinevezett vezetőink által kitzúzott célok megvalósítására, [hogy] az általuk kiadott utasításoknak megfelelően” teljesítsük a feladatainkat. A *Rendvédelmi Hivatásetikai Kódex* szintén a hűséget és a nemzeti érdeket helyezi előtérbe: „A rendvédelmi hivatás etikai alapelvei a hivatásos állomány tagjai tekintetében különösen: hűség a hazához és a nemzethez, a nemzeti érdekek előnyben részesítése, a méltóság és a tisztesség, az előítéletektől való mentesség, a pártatlanság, a szakszerűség, az együttműködés és az arányosság.” A hűséges, önmagát a vezetőinek alárendelő közalkalmazott és rendőr, akinek a tisztánlátását elhomályosítja a nemzeti érdek meghatározhatatlan eszméje – ő a maffiaállam „közszolga”-ideálja. Érdemes megnézni, hogy 2010 óta mi minden került be a nemzeti érdek gyűjtőfogalma alá, s kimutatható, hogy alapvetően az Orbán–Simicska-klán üzleti és politikai érdekeiről van szó. Ebből az következik, hogy mivel a nemzeti érdeket ez a csoport definiálja, a rendőröknek is ehhez kell hűnek lenniük.

A tekintélytisztélet megteremtésének másik eszköze az úgynevezett *életpályamodell*, amely a közoktatásban és a rendészetben egyaránt a „centrális erőtér” ideológiájának és az erőszakhatalom elfogadását szolgálja. Már maga az életpályamodell kifejezés is azt sugallja, hogy nincsen szabad, szerződéses viszony az alkalmazott és a cég között, nem karrierlehetőséget, nem perspektívát kínál a cég, amit lehet választani vagy elutasítani, hanem úgy kezeli a munkavállalót, mint a cég függelékét, akinek az egész élete attól a vállalattól függ, ahol dolgozik. Nem véletlen, hogy előszeretettel nevezik közszolgának a közalkalmazottakat a kormányzat képviselői, pedig sem a tanár, sem a rendőr nem szolgál. Az életpályamodellben minden a feje tetején áll, mert a munkaadó iránti felelőséget követelik meg, holott a rendőr mindenekelőtt a közösségben élő polgárokért kell hogy felelős legyen.

A rendőrség feudalizálásának következményei

A rendőrség belső viszonyai és működésmódja határozza meg a társadalomra gyakorolt hatását, vagyis azt, hogy milyen biztonság alakul ki egy adott közösségben, jelen esetben az egész országban. A biztonság nem egyszerűen a szabály- és/vagy törvénysértések gyakoriságából és jellegéből következik, hanem a polgárok egymás közötti viszonyából, valamint a polgárok és a közhatalmi intézmények közötti viszonyból alakul ki. Minél kevésbé bíznak a polgárok a közhatalomban, és az minél kevésbé képes kezelni a kialakuló konfliktusokat, annál kevésbé lesz biztonságos egy település, vagy akár egy egész ország. A közhatalom, esetünkben a rendőrség, akkor képes hatékonyan kezelni a problémákat, ha először is felismeri azokat, és a többi intézménnyel, valamint a polgárokkal együtt keresi meg kezelésük leghatékonyabb módját. Minél hierarchikusabb a rendőrség,

minél tekintélytiszteletőbb és minél engedelmesebb a rendőr, annál kevésbé alkalmas arra, hogy egyáltalán észrevegye a problémákat, és annál inkább fogja félre diagnosztizálni a helyzetet, majd ad rá rossz válaszokat. A Fidesz önteltségének és a rendőrség betagolásának az Orbán–Simicska-klán rendi hierarchiájába az lett a következménye, hogy 2010 óta folyamatosan romlik a közbiztonság. Ezt nemcsak a bűnözési adatok romlása mutatja, hanem a közbizalom hanyatlása is. Bármit is tesz ugyanis a jelenlegi belügyminisztériumi és rendőri vezetés, azzal, hogy az áldozat feljelentésével, a szemtanú befolyásolásával próbálja eltussolni például az izsáki gyilkosságot,³ azt üzeni, hogy az erős (maffia)államnak erős, vagyis erőszakos rendőrökre és rendőrségre van szüksége. Ennek következtében azonban megszakad a rendőrök és a polgárok közötti kapcsolat, mert lehetetlen egyszerre a polgárok problémáinak megoldásában segídezni és egy erőszakos államot szolgálni.

Jegyzetek

- 1 Amikor 2011. június 2-án a Parlament előtt tüntető rendvédelmisek arra kérték Orbánt, menjen ki közéjük egy „szociális konzultációra”, a kormányfő azt válaszolta, majd szól a bohócügyi államtitkárának.
- 2 Balogh József, Fülöpháza fideszes polgármesterének feleségét 2013 áprilisában súlyos koponyaalapi sérülésekkel szállították kórházba. Az asszony azt állította, a férje verte meg, Balogh szerint a nő akkor sérült meg, amikor egy lakodalomból ittasan hazatértek, és átesett vak komondor kutájukon.
- 3 2013 áprilisában két rendőr az izsáki rendőrőrsön agyonverte Bara József román állampolgárt, akit lopással gyanúsítottak. Bara Józsefet nem hivatalos eljárásban állították elő.

(Tag)állami szervezett bűn

*Korunk pestise a szervezett bűnözés. Ez a jelenség,
amely ragályként terjed határokon át,
kontinensről kontinensre, százfejú hidraként pusztít,
s ha egy fejét levágják, nyomban tucatnyi újat növeszt.*

BÓCZ ENDRE¹

A **szervezett bűnözés – bűnszervezet** kifejezésekről a legtöbb ember az olasz és/vagy az orosz maffiára, talán a *Keresztapa*-filmekre asszociál. E fogalmak az elmúlt évtizedben különös fejlődésen mentek át, és alkalmazásukkal kapcsolatban kételyek merültek fel. Jelen írás célja a nemzetközi és az európai uniós jogalkotás szemüvegén keresztül felvázolni a szervezett bűnözés elleni küzdelem főbb állomásait, kiemelve a jelenlegi szabályozás gyengeségeit.

Anekdotikusan felvethetjük, hogy a bűnös összeesküvés elleni fellépés első magyar nyelvű írott nyoma 1446-ban, a Karok és Rendek által hozott dekrétum 5. cikkelyében található, hiszen a szerint „minden szerződés, szövetség és kötés, melyet akármely főpapok, bárók és országlakosok eskü alatt vagy más alakban, bármi módon egymás közt és kölcsönösen létesítettek és megállapítottak, a mely tudniillik az ország és haza javát gátolná, erőtlen, semmis és hatálytalan legyen”.² De ez nem tartozik írásunk szorosán vett tárgyához.

A bűnszervezet – mai értelemben vett – fogalma azonban szinte már megalkotásakor előrevetítette alkalmazási nehézségeit is.³ A 0011/1963. számú BM–LÜ (belügyminiszteri – legfőbb ügyészi) iránymutatás szerint egy bűncselekmény akkor tekinthető szervezeten elkövetettnek, ha

- a tagok között funkcionális kapcsolat van,
- konspiráció jellemzi a bűncselekményeket, az elkövetőket,
- a kapcsolat tartós, és
- a bűncselekmények elkövetésére a tagolt munkamegosztás jellemző.⁴

Első lépésként a legális gazdasági formákba történő beépülés figyelhető meg. Az 1999. évi LXXV. törvény Általános Indokolása szerint: „a szervezett bűnözés gazdasági pozícióharc eszközévé is lett; ugyanakkor **felerősödött a szervezett bűnözésnek a legális gazdasági struktúrába történő beépülése, transzformálódása.** A kriminális tapasztalatokat ismerve tehát kimondható: a hazai szervezett bűnözés olyan fázisba jutott, amikor az illegitim szféra, az alvilág már szűkössé vált a bűnszervezetek számára és e kriminális közösségek tevékenysége kényszerűen 'csordult át' a legális gazdasági struktúrába...”

A **szervezett gazdasági bűnözés**, a bűnös úton szerzett vagyon legalizálása napjaink egyik legveszélyesebb jelenségévé vált, amely bizonyos szervezettséget eleve feltételez, és éltetheti, erősítheti a szervezett kriminalitást is. Mostanra vitathatóvá vált, hogy a legsúlyosabb gazdasági visszaélések megmaradnak-e az illegitim bűnözői csoportok szintjén. Az a gazdasági hatalom, amelyre a szervezett bűnözői körök szert tesznek, mindinkább megnyithatja előttük nem csupán a legális gazdaság, de a politikai, döntéshozói körök kapuit is. Ugyanakkor ma már az sem ritka világszerte, hogy szervezett gazdasági bűnözési formák politikai keretek között, ideig-óráig azok mögé bújva zajlanak.⁵

1. Jogi eszközök a szervezett bűnözés ellen

Kétségtelenül az Európai Unió Tanácsának a szervezett bűnözés elleni küzdelemről szóló 2008/841 számú kerethatározata (2008. október 24.) a legfontosabb eszköz a szervezett bűnözés elleni küzdelemben.⁶ Előtte azonban röviden szükséges megvilágítani a hozzá vezető utat, kitérve a 98/733-as Közös Tanácsi Álláspontra⁷ és az ENSZ 2000-es Palermói Egyezményére is.⁸

1994 novemberében Nápolyban a Nemzetközi Szervezett Bűnözésről tartott Miniszteri Világkonferencián elfogadtak egy nemzetközi akciótervet, amelyben a szervezett bűnözés jellemzőjeként fogalmazták meg, hogy annak elkövetője olyan **hierarchikus vagy személyi kapcsolatokon nyugvó bűnözői csoportosulás, amely felépítése folytán lehetővé teszi a vezetője számára az irányítást, és amely erőszak, korrupció és megfélemlítés révén anyagi haszon elérésére, területek és piacok ellenőrzésére, illegális jövedelmek tisztára mosására és a legitim gazdaságba való beépülésre törekszik.**⁹

Egyes, a szervezett bűnözéssel foglalkozó szakemberek szerint azonban egységes definíciót alkotni éppen a hangsúlyok eltérő volta miatt igen nehéz.

Rendszerint ismérveknek tekintik:

- több (általában legalább három) személy tartós – és legalább részben bűnös tevékenységre szerveződő – kapcsolatát,
- a hierarchikus szervezeti struktúra kialakítását,
- a tervszerű eljárást, munkamegosztással,
- az illegális ügyletek legális tevékenységgel történő leplezését,
- a rugalmas bűnözési technológiát, a bűnözési módszerek megválasztásának sokoldalúságát,
- a modern infrastruktúra tudatos felhasználását,
- a nemzetközi kapcsolatok mobilitását,
- az illegális nyereségre, haszonszerzésre való törekvést.¹⁰

A bünszervezetek tevékenységének alapja a **szisztematizált, rendszerszerű működés**, amely meghatározott struktúrát, tagolt feladatkört és célorientáltságot feltételez. Jellemzően a célok határozzák meg a szervezet összetételét és nagyságát. A szervezés során a taglétszám optimalizálására törekszenek. A legtöbb európai törvényben megkívánt minimális három fővel működő szervezet viszonylag ritka, és a nagyobb létszámú szervezetek is szűk, stabil maggal és sokszor változó összetételű külső résztvevők bevonásával tevékenykednek.

A célok meghatározása és azok megvalósítása történhet állandó, merev program szerint, amely egyszer s mindenkorra előírja a megvalósítandó feladatok egymás utáni sorrendjét, előre rögzíti az eredmény eléréséhez vezető egyes cselekménymozzanatokot.

Működhet azonban a szervezet hosszabb távú, de rugalmas program szerint is, amely a visszacsatolt információk alapján alkalmazkodik a belső és külső környezeti hatásokhoz, és rövid időn belül aktualizálja azt a célhalmazból kiválasztott célt, amelynek megvalósítása biztosítja a bünszervezet eredményes működését. Végül a legrugalmasabb forma új tervezések közbeiktatásával, vagyis olyan általános program elfogadásával jár, amely minden esetben a bünszervezet belső és külső körülményeinek leginkább megfelelő cél megvalósítását helyezi előtérbe, tehát a kívánt eredmény elérése érdekében a feladatok végrehajtásának esetleges akadályai esetén is **gondoskodik a változó helyzethez alkalmazkodó programozásról**.

A bünszervezetek **struktúrája** általában **több szint szoros együttműködését igényli**.

Szokás megkülönböztetni **vezetői, irányítói, illetve végrehajtói szintet**. A vezetői szint szűkebb, tartósabb, általában egymással szoros kapcsolatban lévő állandó résztvevőkből áll. A végrehajtók összetétele gyakran változhat, nem feltétlenül ismerik társaikat, s a vezetőkkel való kapcsolatuk is csak esetleges, sokszor összekötőként keresztül érintkeznek.

A feladatköröket tekintve a szervezetben a következő struktúra vázolható fel: **támogatók, tippadók, tervezők, előkészítők, koordinátorok, szervezők, ellenőrzők, megvalósítók, realizálók, legalizálók**. Az egyes szintek és feladatkörök nem feltétlenül válnak el mereven egymástól.

Az Európai Unió egyik első lépése az 1996 májusában indított, a közép- és kelet-európai államok korrupció és szervezett bűnözés elleni küzdelmét támogató közös programja, az úgynevezett **Octopus-program** volt.¹¹

Az ENSZ-tagállamok **1994-es, Nápolyban** tartott Miniszteri Világkonferenciájának **előkészítő jelentése** rögzíti, hogy „a hagyományos zárt és klánjellegű bűnözői csoportok – a hong-kongi bázisú triádok, a kolumbiai Cali-kartell, az olasz maffia, a japán jakuza, az orosz vóri v zakonye, valamint a hozzájuk csatlakozó újabb bandák és a gyorsan terjeszkedő nyugat-afrikai bűnözői csoportok – most egymással kötnek üzleteket, és tevékenységeik maximális kiterjesztésén munkálkodnak”.¹²

Az ENSZ néhány év múlva már ennek szellemében megalkotott nemzetközi szervezett bűnözés elleni egyezménye, a „Palermói Egyezmény” és annak az emberkereskedé-

lemről és -csempészetéről készült kiegészítő jegyzőkönyvei az ENSZ közgyűlésének 1998. december 9-i 53/111. számú határozatán alapulnak.

1.1. 98/733 Közös Álláspont

A szervezett bűnözés koncepciója

Bár ezt az Álláspontot hatályon kívül helyezte az EU Kerethatározata, de lényeges, mert az első definícióját tartalmazza a szervezett bűnözésnek.

A definíció néhány eleme más jogforrásokban is megtalálható, de ez az a dokumentum, amely az igazi meghatározását adja a szervezett bűnözésnek. Eszerint: a bűnszervezet olyan strukturált szervezetet jelent, amelyet adott időszakra kettőnél több személy összehangoltan hoz létre olyan bűncselekmények elkövetése céljából, amelyeket a törvény legalább négy évig tartó szabadságvesztéssel vagy szabadságelvonással járó intézkedéssel, illetve ennél súlyosabb büntetéssel sújt, akár a bűncselekmény elkövetése maga a fő cél, akár ez az anyagi haszonszerzés és az állami hatóságok törvényellenes befolyásolásának eszköze.

A bűnszervezetben való részvétel kriminalizációja

A Közös Álláspont 2. cikke szerint:

(1) A bűnszervezetekkel szembeni fellépés támogatása érdekében minden tagállam (...) biztosítja, hogy az alábbiakban meghatározott egyik vagy mindkét magatartásformát hatékony, arányos és visszatartó erejű büntetőjogi szankció sújtja:

a) annak a személynek a magatartását, aki – szándékosan és ismerve vagy a szervezet célját és általános bűnözői tevékenységét, vagy annak az adott bűncselekmények elkövetésére irányuló szándékát – aktívan részt vesz:

a szervezetnek az 1. cikk hatálya alá tartozó bűnözői tevékenységében, még akkor is, ha személyesen nem vesz részt az érintett bűncselekmények tényleges végrehajtásában, és – az érintett tagállam büntetőjogának általános elveitől függően – még akkor is, ha az érintett bűncselekményeket ténylegesen nem követik el;

a **szervezet egyéb ténykedéseiben** annak tudatában, hogy részvétele hozzájárul a szervezet – 1. cikk hatálya alá tartozó – bűnözői tevékenységének megvalósulásához;

b) a személy olyan magatartását, amely egy vagy több személy megállapodásából áll olyan cselekmények elkövetésére, amelyek megvalósulásuk esetén az 1. cikk hatálya alá tartozó bűncselekmény elkövetését jelentenek, még akkor is, ha a személy a tevékenység tényleges végrehajtásában nem vesz részt.

A kettős – vagyis **mind a tagságot, mind az összeesküvést büntetendőként** számon tartó – **megközelítés** politikai kompromisszum eredménye. Mivel a tagállamoknak eltérő a jogrendszere, az Álláspont két típust tartalmaz, a **civil law** (association de mal-fauteurs) és a **common law** megközelítést.

Megjegyezzük, hogy a szervezett bűnözés szabályozása területén ismert még az úgynevezett skandináv megközelítés (**Scandinavian** approach) is (Dánia, Finnország, Svédország).

A tagállamok büntetőeljárásai alapelvei szerint lehetőség van arra is, hogy ne abban az országban ítéljenek el valakit, ahol a cselekményt elkövette. Ez utóbbi elem felveti a legkedvezőbb igazságszolgáltatási fórum kiválasztásának jelenségével (úgynevezett **forum shopping**) való visszaélés lehetőségét.

A szervezet egyéb tevékenységei kifejezés mutatja az EU Tanácsának szándékát, hogy a szervezett bűnözésnek a törvényes gazdaságba való beszivárgásával is foglalkozzon. Sok tanulmányban felmerült a kérdés, hogy a meghatározás vajon lefedi-e azon cselekményeket is, ahol a büntetési tételkeret nem éri el a négyéves határt. Ahhoz, hogy valakit bűnösnek mondjon ki a bíróság, az a tudati elem is szükséges, hogy a részvétele hozzájáruljon a bűnszervezet eredményeihez. Ehhez a konspirációs cselekményhez szükséges egy megállapodás, hogy melyik cselekményekről van szó, amennyiben az esemény az 1. cikkbe ütközik, és ha a személy nem vesz részt a konkrét cselekmény végrehajtásában. A harmonizált bűncselekmény fogalmának tisztázása helyett a Tanács mindkét verziót nyitva hagyta. Ráadásul nemcsak a bűnszervezet és a bűnszervezetben való részvétel definíciója nagyon általános, hanem a büntetések mértéke is pontatlan. Az egyetlen követelmény a szankciókkal kapcsolatban: hatékony, arányos és visszatartó erejű legyen.

1.2. A Palermói Egyezmény

Az EU Tanácsa **1998.** december 21-én egy úgynevezett **Joint Action**-t (együttes fellépést) fogadott el arról, hogy a tagállamok kriminalizálják a bűnöző szervezetben való részvételt (98/733 IB). A Tanács rövidebb később, 1999 márciusában Közös Álláspontot fogadott el a készülő palermói ENSZ-egyezmény kapcsán. Ebben megfogalmazták, hogy „ami az Egyezménytervezet egyéb rendelkezéseit illeti, azokat a lehető legszélesebb mértékben alkalmazni kell a bűnöző szervezetek tevékenységeire és az ilyen szervezetek ellen folytatott nemzetközi együttműködésre. Elviekben az Egyezménytervezet vonatkozó rendelkezéseinek ki kell terjedniük olyan személyek tevékenységeire, akik összehangoltan lépnek fel súlyos bűncselekmény elkövetésének szándékával bármely szervezeti felépítéssel rendelkező bűnöző szervezet keretében, amelyet egy bizonyos időtartamra hoznak vagy hoztak létre. A rendelkezéseknek nem csak az olyan igen fejlett szervezeti felépítéssel rendelkező vagy tartósan jelen levő csoportokra kell korlátozódnuk, mint a maffia típusú szervezetek; és a szervezetek tagjainak nem kell formálisan meghatározott szerepkörrel rendelkezniük, vagy a tagságnak folyamatosnak lennie.”

Kronológiailag is ide tartozik, ezért rögzítjük, hogy a szervezett bűnözést jellemző vonások felsorolását szorgalmazó csoporthoz csatlakozott a **Nemzetközi Büntetőjogi Társaság (AIDP) 1999-es budapesti kongresszusa**. Itt hangzott el, hogy „ha egy törvényhozás a szervezett bűnözésben való részvétel miatt büntetést akar előírni, súlyosbítani kívánja a szankciókat, vagy szervezett bűnözés ellen különleges eljárásokat kíván engedélyezni, a törvényben világosan meg kell határozni, hogy mit értenek »szervezett bűnözés«-en, »bűnözői csoport«-on stb.”. A kongresszus lehetségesnek nyilvánította a felelősségi kör óvatos szélesítését a szervezeti felelősség elvének alkalmazásával. „Hierarchikus felépítésű szervezetekben a döntési és ellenőrzési lehetőséggel rendelkező személyek felelőssé tehetőek az ellenőrzésük alatt álló tagok cselekményeiért, ha azok elkövetésére ők adtak parancsot, vagy tudatosan elmulasztották azok elkövetésének megakadályozását.” Az AIDP a következőképpen összegezte a nemzetközi tapasztalatokat: „...**a szervezett bűnözés tipikusan hatalmat és/vagy profitot törekszik szerezni magas fokú szervezettség felhasználásával**. Gyakran olyan sajátos vonások jellemzik, amelyek elbizonytalanítják a büntető igazságszolgáltatás hagyományos koncepcióinak és eszközeinek alkalmazását. Ilyen jellegzetesség lehet például a munkamegosztás és a felelősség összerosása a szervezeten belül; személyek kölcsönös felcserélhetősége; a titoktartás; a bűnüldözés semlegesítésére való képesség.”

Az Európai Uniónak a szervezett bűnözés megelőzéséről és ellenőrzéséről szóló, 2000-ben elkészült stratégiája hangsúlyozta, hogy „a **szervezett bűnözés** természeténél fogva lendületes, és nem határolják be merev struktúrák. **Képes vállalkozói vagy kereskedelmi jelleget ölteni, és igen rugalmasan alkalmazkodik** a piaci erőviszonyok és helyzetek változásához. A nemzeti határok általában nem szabnak gátat a bűnszervezeteknek, amelyek egy vagy több bűncselekmény elkövetése céljából gyakran építenek ki partneri kapcsolatokat az Unió területén és azon kívül is. E csoportok a legális vagy illegális piacokon egyre aktívabban vannak jelen; bűnözői tevékenységükhöz igénybe veszik a legális ügyletek szakértőinek szolgáltatásait, ahogy a legális kereskedelmi struktúrákat is. Emellett a saját hasznukra fordítják az Európai Unióban a tőke, az áruk, a személyek és a szolgáltatások szabad áramlását. Egyre nagyobb kiépítettsége számos bűnszervezet számára teszi lehetővé, hogy a különböző rendszerek nem megfelelő működését kihasználva hasznot hajtsanak a joghézagokból és a tagállamok közötti jogszabályi eltérésekből.”

A palermói ENSZ-egyezmény tehát különösen fontos lépés az Európai Unió számára a Közös Álláspont elfogadása után megkezdődött úton. A tagállamoknak biztosítaniuk kell a következetességet az ENSZ Palermói Egyezménye és az EU Közös Álláspontja között a kriminalizáció és a kötelezettségek tekintetében. A hasonlóság az Egyezmény és a Közös Álláspont között egész meglepő, míg az újítások az Egyezményben korlátozottak.

A legfontosabb újítás a strukturált csoport definíciója a 2. cikk c) pontjában, miszerint a „strukturált **csoporthoz**”: nem egyetlen bűncselekmény azonnali végrehajtására és nem alkalmoszerűen létrehozott csoport, amelyben nem szükséges, hogy tagjai pontosan meghatározott szerepekkel rendelkezzenek, vagy hogy tagsága állandó legyen, illetőleg fejlett hierarchiával rendelkezzen.

Ez a tág definíció kihagyja az ad hoc csoportokat, és a meghatározásban nem követelmény a formális struktúra és hierarchia sem. Továbbá az Egyezmény nem köt ki egyértelmű választást a civil és/vagy common law típusú megközelítés között. Csakúgy, mint a Közös Álláspont, az Egyezmény is megengedi a tagállamoknak, hogy akár csak az egyiket, akár mindkét megoldást átvegyék.

Az Egyezmény 5. cikke szerint az alábbiak valamelyike vagy mindkettő olyan önálló bűncselekmény, amely elkülönül a bűncselekmények kísérletét vagy végrehajtását magában foglaló cselekményektől:

(i) **megállapodás egy vagy több más személlyel** közvetlen vagy közvetett pénzügyi vagy más anyagi haszon megszerzésére irányuló, súlyos bűncselekmény elkövetésében, amely – ahol azt a hazai jog megköveteli – magában foglalja a résztvevők egyikének a megállapodás teljesítése érdekében tett cselekményét, vagy magában foglal egy szervezett bűnözői csoportot (**common law / conspiracy type offence**);

(ii) olyan személy magatartása, aki a szervezett bűnözői csoport céljának vagy általános értelemben vett bűnös tevékenységének, illetve az adott bűncselekmény elkövetésére irányuló szándékának tudatában **aktívan részt vesz a**

(a) szervezett bűnözői csoport bűnös tevékenységeiben;

(b) a szervezett bűnözői csoport egyéb tevékenységeiben annak tudatában, hogy részvétele hozzájárul a fent leírt bűnös cél eléréséhez;

(c) szervezett bűnözői csoport részvételével megvalósuló súlyos bűncselekmény elkövetésének szervezésében, irányításában, elősegítésében, támogatásában, lehetővé tételében, tanácsokkal segítésében (**civil law offence / association de malfaiteurs**).

Ez a leírás néhány elemében hasonlít a Közös Álláspontra, néhány elemében azonban különbözik is attól. Először is a tagállamok megkívánhatják az adott cselekmény büntetendőségét, másodsor a bűnszervezetben való részvétel követelmény lehet.

A 2003. szeptember 29-én hatályba lépett „**Palermói Egyezménynek**” is nevezett dokumentum 2. cikk a) pontja definiálja a „**szervezett bűnözői csoport**” fogalmát: **olyan strukturált csoport, amelynek három vagy több tagja bizonyos ideig azért működik együtt, hogy az Egyezményben meghatározott egy vagy több súlyos bűncselekményt abból a célból kövessenek el, hogy abból közvetve vagy közvetlenül anyagi vagy más előnyt szerezzenek.**”

Az Egyezmény az első olyan nemzetközi globális megállapodás, amely tartalmazza egyes alapvető, a szervezett bűnözéssel kapcsolatos büntetőjogi fogalmak általános meghatározását. Ugyanakkor ezen a téren ez az első jogilag kötelező erejű ENSZ-dokumentum is. Az államoknak négy súlyos tettet kell bűncselekménynek nyilvánítaniuk:

- a bűnszervezetben való részvételt,
- a pénzmosást,
- az igazságszolgáltatás akadályozását, és
- a korrupciót.

A globalizáció, a szabad mozgás és tartózkodás joga az Európai Unióban ugyanakkor a szervezett bűnözői csoportok számára új lehetőségeket nyitott. Az Európai Rendőrségi Hivatal (Europol) legutóbbi előrejelzése¹³ szerint a szervezett bűnözői csoportok felosztották tevékenységeiket, többé már nem a tradicionális gengsztertevékenységeket űzik, és a természetük is megváltozott. A 2013-as SOCTA (Serious and Organized Crime Assessment) 2013-as becslése szerint 3600 szervezett bűnözői csoport működik az EU-ban, amelyek többé már nem homogén természetűek. Egy 2008-as Eurobarometer-felmérés szerint az EU-állampolgárok több döntéshozatalra és szabályozásra tartanak igényt a szervezett bűnözés területén.¹⁴

1.3. A Kerethatározat

A 2005. januári tamperei találkozó eredményei nyomán az Európai Bizottság a korábbi Közös Álláspontot 2008-ban az úgynevezett Kerethatározatra cserélte fel. Az új dokumentum a korábbi jogforrások által kitaposott ösvényen haladt tovább, de tartalmazott néhány érdekes újítást is.

Az **Európai Unió Tanácsának 2008/841 IB. számú Kerethatározata** szerint „az elmúlt évtizedben a szervezett bűnelkövető csoportok nagy kiterjedésű nemzetközi hálózatokat építettek ki, és jelentős haszonra tettek szert”.

Az 1. cikk szerint a „bűnszervezet” olyan, kettőnél több személyből álló, hosszabb időre létrejött szervezett csoport, amely összehangoltan működik, és amelynek célja az, hogy legalább **négy** évig terjedő szabadságvesztéssel vagy szabadságelvonással járó intézkedéssel vagy annál szigorúbb szankcióval büntetendő bűncselekményeket kövessen el közvetlen vagy közvetett pénzügyi vagy egyéb anyagi haszonszerzés érdekében.

Ez a definíció egy keveréke az előző instrumentumoknak. Mivel a konspirációs modell eltörlését a Tanács nem fogadta el, ezért a Kerethatározat a tagállamoknak megint lehetőséget ad arra, hogy válasszanak a két eljárás mód közül.

A **civil law** megoldás szerint – 2. cikk a) – bármely személy magatartása, aki – szándékosan és ismerve akár a bűnszervezet célját és általános tevékenységét, akár annak az adott bűncselekmények elkövetésére irányuló szándékát – aktívan részt vesz a bűnszervezet bűnözői tevékenységében, beleértve az információk vagy anyagi források szolgáltatását, új tagok beszervezését, valamint a szervezet tevékenységeinek bármilyen módon történő finanszírozását, annak tudatában, hogy e részvétel hozzájárul a szervezet bűnözői tevékenységének megvalósításához.

A **common law** módszer alkalmazása nem különbözik a Közös Álláspontétól.

Az egyik legfontosabb újítása a Kerethatározatnak a precíz büntetési tételkeret – minimum- és maximum-kategóriákban történő – meghatározása.

A Kerethatározat különbséget tesz bűnszervezet és bűnözői csoport között. A **bűnszervezet** olyan kettőnél több személy által hosszabb időre szervezett csoportnak tekinti, amelynek célja legalább négy évig terjedő szabadságvesztéssel vagy szabadság-

elvonással járó intézkedéssel, illetve annál szigorúbb szankcióval büntetendő bűncselekmények elkövetése, közvetlen vagy közvetett pénzügyi vagy egyéb anyagi haszonszerzés érdekében. A **szervezett csoport** ezzel szemben olyan szervezet, amelyet nem véletlenül hoztak létre valamely bűncselekmény közvetlen elkövetésére, és amelyben nem szükséges, hogy a tagoknak formálisan meghatározott szerepe legyen, hogy a tagság összetétele állandó legyen, vagy hogy a csoport kidolgozott szervezeti felépítéssel rendelkezzen.

2. Kritikai megjegyzések a folyamatban lévő európai jogalkotáshoz

Az Európai Unió Közös Álláspontját és az ENSZ Palermói Egyezményét vizsgálva megállapítható, hogy ezek az eszközök szegényesek ahhoz, hogy kielégítően alkalmazzák őket a különböző nemzeti jogalkotásokban. A legégetőbb probléma az, hogy a pontatlanságot nem oldották meg, azaz még mindig túl általános terminológiát használ a jogforrás. A bűnszervezet fogalmának tisztázatlansága kiváló példája ennek.

A definíció megköveteli a strukturált kapcsolatot. De nincs meghatározva az erre vonatkozó követelmény. S semmiféle utalás nincs az elkövetési módra (*modus operandi*) sem. Hasznos lehetne egy lista is az e körbe sorolható bűncselekményekről. Belgiumban a büntető törvénykönyv például megköveteli a fenyegetést és az erőszakot a fogalom értelmezésénél. Ez is mutatja, hogy a tág meghatározás, az eltérő szabályok alapjogi aggályokat vetnek fel, például a bizonytalan fogalomhasználat és a jogbiztonság kérdésében.

A pontatlan definíciók tehát az alapvető jogok sérelmével kapcsolatos kérdéseket vethetik fel. Kritikával kell illetni a kettős modell-megközelítést, mert talán ez a legjobb példája a politikai kompromisszumnak. Aggályos, hogy maradt a konspirációs modell. Csakúgy, mint a Közös Álláspont és a Palermói Egyezmény, a Kerethatározat is fenntartotta a civil law – common law kettős modell politikáját, és ez a legnagyobb hibája a Kerethatározatnak.

Az Európai Bizottság, támogatva az olaszok és a franciák felvetéseit, kifejezte csálódottságukat ezzel kapcsolatban. Az Európai Parlament sem volt elégedett, amit az alábbiak jól szemléltetnek:

Az Európai Parlament 2011. október 25-ei állásfoglalása a szervezett bűnözésről az Európai Unióban [2010/2309(INI)]. E dokumentum¹⁵ szerint:

„B.) mivel a szervezett bűnözés jelentős társadalmi költséggel jár, lévén hogy sérti az emberi jogokat, nyomást gyakorol a demokratikus szabályokra, egyéb területektől elvonja és elpazarolja a forrásokat, rontja a közös belső piacot, károsítja a legálisan működő vállalatokat és gazdaságot, előnyben részesíti a korrupciót, valamint szennyezi és rombolja a környezetet; C.) mivel nyugtalanító jogi, nyomozati és újságírói bizonyíté-

kok tanúsítják, hogy néhány tagállamban hogyan épül be a szervezett bűnözés tevékenysége mélyen és szilárdan a politika, a közigazgatás és a törvényes gazdaság világába; D.) mivel feltételezhető, hogy az efféle beépülés továbbterjed az Európai Unió többi részére is; E.) mivel – bár nem áll rendelkezésre átfogó tanulmány – az Európában működő maffiaszerű bűnszervezetek ügyleteinek mennyisége igen jelentős, különösen azoké az olasz szervezeteké, amelyeknek – ahogyan azt számos tanulmány (többek között az Eurispes tanulmánya) bizonyítja, valamint ahogy az Eurojust, az Europol és a Frontex 2010-es közös jelentése is megerősíti – óvatos becslések szerint legalább közel 135 milliárd eurós bevételük lehet, ami több, mint hat uniós tagállam bruttó hazai terméke együttvéve, ebből a szempontból emblematikus a 'Ndrangheta, az EU országai-ban és a világon működő legradikálisabb maffiaszervezet esete, amelynek az éves nyeresége legalább kb. 44 milliárd euró körül mozog; I.) mivel a korrupció a zsarolás alapvető eszköze és a szervezett bűnözés jutalma a közpénzek elvonásáért és a helyi politikába, a közigazgatásba és a magánszektorba való beszivárgásért; J.) mivel a pénzmosás az egyik legalattomosabb szennyezési módszer a törvényes és a törvénytelen határán, egy olyan átjáró, amely nélkül a bűncselekménnyel szerzett vásárlóerő csupán lehetőség marad, amely az illegális körön belül ugyan felhasználható, de valódi gazdasági hatalommá nem konvertálható; K.) mivel a nemzetközi együttműködés a pénzmosás elleni hatékony fellépés alapvető eleme; L.) mivel a befolyással üzérkedés és az uzorázás két olyan módszer, amely révén a szervezett bűnözés beszivárog a törvényes gazdaságba, meghatározó módon torzítva a szabadpiac bármilyen formáját, a Parlament hangsúlyozza, hogy a szervezett bűnözés felszámolására irányuló intézkedéseknek teljes mértékben tiszteletben kell tartaniuk az alapvető jogokat és arányosnak kell lenniük a kitűzött célokkal, és hogy az Alapjogi Charta 52. cikkével összhangban szükség-szerűnek tartja e célokat egy demokratikus társadalomban, az emberi jogok európai egyezményében, az Európai Unió Alapjogi Chartájában és a tagállamok közös alkotmányos elveiben rögzített egyéni szabadságjogok indokolatlan korlátozása nélkül;”

Továbbá:

„5.) (...) súlyos aggodalmának ad hangot a szervezett bűnözés arra irányuló kísérletei miatt, hogy beférkőzzön a különböző szintű politikai és kormányzati körökbe, valamint a gazdasági és pénzügyi életbe; (ezért) kéri a Bizottságot, a Tanácsot és a tagállamokat, hogy a bűncselekmények megakadályozására irányuló fellépésüket összpontosítsák a bűncselekményekből származó vagyoni, többek között arra, amelyet gyakran összekötők, azok támogatói, politikai intézmények és lobbicsoportok hálózata segítségével elrejtene; kiemeli, hogy a szervezett bűnözés elleni fellépésnek ki kell terjednie az úgynevezett »fehérgalléros« bűnözésre;

Az EU jogalkotási keretének javításával kapcsolatban megjegyzi, hogy tekintettel arra, hogy a szervezett bűnözésről szóló **2008/841/IB kerethatározat alig befolyásolta a tagállamok jogrendszerét**, és **nem idézett elő látványos javulást** a nemzeti jogszabályokban vagy a szervezett bűnözés elleni fellépés terén folytatott operatív együttműködésben, kéri a Bizottságot, hogy 2012 végéig nyújtsa be **irányelvre** irányuló javaslatot,

amely pontosabban határozza meg a szervezett bűnözés fogalmát, és jobban elkülöníti a jelenség alapvető jellemzőit, különös hangsúlyt helyezve a szervezet alapfogalmára, és figyelembe véve a szervezett bűnözés újabb formáit; kéri, hogy a bünszervezethez tartozás bűncselekményével kapcsolatosan – a nemzeti jogrendszerek eltérő és sajátos jellemzőinek megfelelő figyelembevételével – **vegyék fontolóra a jelenlegi kettős – vagyis mind a tagságot, mind az összeesküvést büntetendőként számon tartó – megközelítés eltörlését** és a tagállamokban kiszabható maximális büntetéstől függetlenül **bünszervezetben való részvételnek minősíthető jellemző bűncselekmények körének azonosítását**; kéri továbbá, hogy szigorúbban vizsgálják meg a bünszervezeteknek bármilyen formában nyújtott támogatás bűncselekménnyé nyilvánításának kérdését; (...)

14.) kéri a Bizottságot, hogy készítsen irányelvre irányuló javaslatot a maffiákkal vagy egyéb bűnözői körökkel való összefonódás valamennyi tagállamban való büntethetővé tételére annak érdekében, hogy büntetni lehessen az olyan bünszervezeteket, amelyek pusztán meglétükből is profitálni tudnak azáltal, hogy akár erőszak vagy fenyegetés nélkül is félelmet tudnak kelteni abból a célból, hogy bűncselekményeket kövessenek el, befolyást gyakoroljanak a gazdasági, közigazgatási ágazat és állami szolgáltatások feletti irányítási rendszerre, valamint a választási rendszerre;

16.) kéri a Bizottságot, hogy az Europollal és az Eurojusttal együttműködve 2013 júniusáig folytasson le vizsgálatot a nemzetközi szervezett bűnözés negatív európai unióbeli hatásainak felmérése céljából; az felkéri az Europol, hogy 2012-ig készítsen tematikus OCTA-jelentést a maffia jellegű bünszervezetek jelenléte miatt az EU-ban fennálló fenyegetésről;

17.) kiemeli, hogy az Europol 2011-ben kiadott, az európai szervezett bűnözésre vonatkozó fenyegetésértékelési jelentése (OCTA-jelentés) szerint (...) **különleges figyelmet kell szentelni** a szervezett bűnözés **új formáinak is**; (...)

31.) hangsúlyozza a közszféra átláthatóságának a szervezett bűnözés elleni küzdelemben játszott rendkívül fontos szerepét, és kéri a Bizottságot, hogy tegyen lépéseket a szükséges szabályok meghatározása érdekében, és biztosítsa, hogy mind az illetékes intézmények, mind a polgárok és a sajtó nyomon tudják követni és ellenőrizni tudják az uniós alapok szétosztását és felhasználását; (...) kéri a tagállamokat, hogy fogadjanak el hasonló intézkedéseket a közpénzekkel kapcsolatos tranzakciók átláthatóvá tétele érdekében, különleges figyelmet fordítva a helyi hatóságokra, amelyek jobban ki vannak téve a szervezett bűnözés beépülésének, figyelembe véve a szervezett bűnözés elleni fellépések alapvetően titkos jellegét; (...)

36.) felkéri az Európai Bizottságot, hogy adjon ki egyértelmű irányelveket és terjeszzen elő megfelelő jogszabálytervezeteket a szervezett bűnözéshez és a maffiához kötődő vállalkozások közbeszerzési pályázatokon, valamint a közbeszerzések kezelésében való részvételének megakadályozása érdekében; felszólítja a tagállamokat, hogy határozzanak meg hasonló jogszabályokat a közbeszerzés, a koncesszió, az engedély és az állami támogatás bármely formáját illetően, még akkor is, ha ezek nem tartoznak az uniós szabályozás hatálya alá; kéri a Bizottságot, hogy dolgozzon ki megfelelő jogszabályokat

és operatív eszközöket a tagállamok közötti, valamint a tagállamok, uniós intézmények és ügynökségek közötti információcseréhez és a közpénzek hűtlen kezelésének megelőzésére szolgáló »feketelisták« kidolgozásához.”

Mindezek nyomán az Európai Parlament 2012. március 14-én határozatot¹⁶ hozott **a szervezett bűnözés, a korrupció és a pénzmosás problémájával foglalkozó különbizottság** felállításáról.

A különbizottság feladatait – egyebek mellett – az alábbiak szerint határozták meg:

a) „a szervezett bűnözés, a korrupció és a pénzmosás mértékének, valamint az Unióra és a tagállamokra gyakorolt hatásának elemzése és értékelése, megfelelő intézkedések javaslata annak érdekében, hogy az Unió e veszéllyel szemben többek között nemzetközi, európai és nemzeti szinten fel tudjon lépni, illetve azt meg tudja előzni;

b) a szervezett bűnözésre, a korrupcióra és a pénzmosásra vonatkozó uniós jogszabályok és az ehhez kapcsolódó szakpolitikák jelenlegi végrehajtásának elemzése és értékelése annak biztosítására, hogy az uniós jog és politikák kutatási eredményeken és a fenyegetettség rendelkezésre álló legjobb értékelésin alapuljanak, valamint annak ellenőrzése, hogy az Európai Unióról szóló szerződés 2. és 6. cikkének megfelelően összeegyeztethetőek-e az alapvető, de különösen az Európai Unió Alapjogi Chartájában lefektetett jogokkal, valamint az Unió külső fellépéseit alátámasztó, elsősorban a Szerződés 21. cikkében rögzített elvekkel;

c) a szervezett bűnözéshez, a korrupcióhoz és a pénzmosáshoz kapcsolódó ügyekkel foglalkozó uniós belügyi ügynökségek (például az Europol, a COSI és az Eurojust) szerepének és tevékenységének, valamint a kapcsolódó biztonsági politikák elemzése és ellenőrzése;

d) az Európai Unióban zajló szervezett bűnözésről szóló 2011. október 25-i állásfoglalásában, és különösen annak 15. bekezdésében [3], valamint az EU korrupció elleni küzdelemre irányuló erőfeszítéseiről szóló 2011. szeptember 15-i állásfoglalásában szereplő problémák kezelése;”

A feladatok meghatározása is jelzi az Unió elégedetlenségét a Kerethatározat jelentette kompromisszumok miatt, és kétségtelen, hogy ellenzi a jelenlegi kettős megközelítést és a szegényes definíciók használatát.

Ameddig az EU-tagállamok a Kerethatározat fogalmi rendjében tevékenykednek, addig annak eredménye ellentmondásos lesz. Ugyanis hiába mutatnak fel magas szintű teljesítési rátát, az nem az alapos megközelítésnek köszönhető, hanem sokkal inkább az eltérő értelmezéseknek. Francesco Calderoninak, az EU szervezettbűnözés-szakértőjének kutatási eredményei is ezt bizonyítják.

Például a bűnszervezet által elkövetett cselekmény esetében a magasabb büntetési tételkeret (Franciaország, Magyarország, Szlovákia: legalább 5 év, Litvániában egy vagy több súlyos, 6 és 10 évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő cselekmény) vagy

a bünszervezeti működés permanens voltának feltétele (Észtország, Bulgária) illuzórikussá tehetik a „statisztikai” sikert.

Ezek az ellentmondások a Kerethatározat követelményeinek való megfelelésben.

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy a szervezett bűnözés – bünszervezet szabályozása terén az eredmények korlátozottak. A bünszervezet fogalmának törékeny a meghatározása; kreált, a kettős megközelítés adoptált, és a pontos büntetési tételeket inkább a természetes személyekre alkották, és legalább utalás lehetne a joganyagban az elkövetési módra.

Egyelőre még nem született semmiféle értékelés a Kerethatározatról, amely a Bizottság tájékoztatása szerint 2013 végéig készül el, és így nem tudni, hogy várhatunk-e határozottabb cselekvést a közeli jövőben.

Nyitott kérdés, hogy vajon a szervezett bűnözés, illetve a bünszervezet fogalmak metamorfózisa elvezet-e majd oda, hogy jogi – szankcionálható – választ lehessen adni arra is, amikor politikai csoportok kezdenek el szervezett bűnözői formában működni, vagy amikor a szervezett bűnözés nem esetileg befolyásolja, hanem átveszi magukat a közhatalmi intézményeket.

Jegyzetek

- 1 Idézi Tóth Mihály: *Bűnszövetség, bünszervezet*. Bevezetés. Bp., 2009, Complex.
- 2 Dr. Márkus Dezső: *Magyar Törvénytár. 1000–1526. évi törvényczikkek*. Bp., 1899, Franklin-Társulat, 305. p.
- 3 Tóth: i. m. 42. p.
- 4 Szabó Géza: A szervezett bűnözés elleni küzdelemről. *Ügyészek Lapja*, VI. évf. 1999. 4. szám 50. p.
- 5 Tóth i. m. 21., 23. p.
- 6 [2008] OJ L 300/42.
- 7 [1998] OJ L 351/1.
- 8 General Assembly resolution 55/25 of 15 November 2000.
- 9 Lásd Varga Zoltán: A szervezett bűnözésről. *Jogok*, 2006. április, 21. és 25. p.
- 10 Lásd pl. Borai Ákos: A szervezett bűnözés büntetőjogi kérdései. *Rendészeti Szemle*, 1992. 5. sz. 13. p.
- 11 Octopus (97)29 lásd pl. www.europarl.europa.eu/factsheets/4_11_3_en.htm
- 12 U. N. World Ministerial Conference 1994
- 13 Europol, *EU Serious and Organized Crime Threat Assessment*, 2013, p6, <https://www.europol.europa.eu/sites/default/files/publications/socta2013.pdf>, p 19.
- 14 Commission, The majority of EU citizens consider that more decision-making should take place at EU level in justice and home affairs policy areas. *Press Releases RAPID*, MEMO/08/470. http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-08-470_en.htm.
- 15 Hivatalos Lap C 131 E , 08/05/2013 o. 0066 – 0079
- 16 Hivatalos Lap C 251 E , 31/08/2013 o. 0120 – 0121

• Lattmann Tamás

• **Európa tehetetlensége** • **a posztkommunista államokkal szemben**

A posztkommunista rendszerváltó államok közül többnek sem sikerült teljes mértékben beváltania az európai integrációval kapcsolatos reményeit, mert nekik maguknak sajnos komoly problémákkal kell szembenézniük: nehéz a beilleszkedés az új struktúrába, éles társadalmi feszültségek, vágató korrupció, emberi jogi és alkotmányossági aggályok, látható hajlam az államcentrikus rendszer felé való visszalépésre – mind-mind olyan nehézség, amelyeket szerettek volna maguk mögött tudni. Ezek több államban is változatos formákban és mértékben jelentek meg, nyilván mindenhol a helyi körülmények függvényében más-más vált igazán hangsúlyossá.

Felmerül a kérdés, hogy vajon az európai integrációs szervezetek mennyiben tudnak hozzájárulni e problémák kezeléséhez vagy megoldásához, ha pedig e lehetőségek gyengék, mi módon lehetne rajtuk javítani. A vizsgálat során erre a kérdésre keressük a választ.

Az európai integrációs szervezetek sajátosságai

A probléma tárgyalásához első lépésben fontos megérteni az európai integrációs folyamatok legfontosabb mozgatórugóit és jellemzőit. Gyakori hiba ugyanis az, hogy téves elképzeléseink vannak e tekintetben, vagy figyelmen kívül hagyunk bizonyos tényezőket, ami miatt aztán téves következtetésekre jutunk.

Az Európai Unió kialakulása

A második világháborút közvetlenül követő időszakban igen jelentős **integrációs kényszer** alakult ki **Nyugat-Európában**, amit elsődlegesen politikai, majd később, a fokozatos felismerések eredményeképpen, már gazdasági szempontok is indokoltak.

A legfontosabb politikai ok a Szovjetunió európai terjeszkedése, vagy legalábbis az attól való félelem volt. Ez mindenképpen valamiféle egység létrehozását és a gazdaság

újraindítását és fejlesztését igényelte, amihez viszont számos belső feszültséget is fel kellett dolgozniuk ezeknek az államoknak. Ezek közül a leglényegesebb nyilván a **francia–német ellentét** volt, ami jó ideig igen nehezen rendezhetőnek tűnt. Az 1948-ban, az Egyesült Államok által nagyon taktikusan felajánlott Marshall-segély felhasználására létrehozott Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet volt az első olyan nemzetközi szervezet, amely a régió átfogó integrációjára törekedett, és azt a célt szolgálta, hogy az érintett államok egymással együttműködve, kölcsönös alkuk mentén döntsenek a közösen rendelkezésre álló erőforrások konszenzusos felhasználásáról.¹ Fontos lépés volt ez, hiszen a ma ismert Európai Unió működése is alapvetően erre a módszerre épül. Tárgyalások, alkuk, mindenki számára elfogadható kompromisszumok keresése, számos olyan módszer, amely idegen volt a korabeli európai politikai gyakorlattól, ám közös jövő csak ezekkel volt elképzelhető.

A politikai áttörésre 1951-ben került sor, amikor a **Párizsi szerződés** elfogadásával hat állam létrehozta az Európai Szén- és Acélközösséget (ESZAK), ez volt az első lépés a majdani Európai Unió felé. E szervezetet nyugodtan tekinthetjük a német–francia megbékélés biztonsági garanciájának, hiszen a szén- és acéltermelés közösségi ellenőrzés alá helyezése megnyugtatta a német újraerősödés miatt aggódó franciákat, és annak sikere lehetőséget biztosított ennek az együttműködésnek a kiterjesztésére is. Erre 1957-ben, a Római szerződések elfogadásával került sor, amikor is létrehozták az Európai Gazdasági Közösséget (EGK) és az Európai Atomenergia Közösséget (EURATOM). Ekkor született meg a nagy konszenzus azokban a kérdésekben, amelyeket a mai napig az EU alapkérdéseinek tekintünk:

- lefektették az úgynevezett négy alapszabadságot (árak, tőke, szolgáltatások, munkaerő szabad mozgása);
- egyes politikákat közösségi irányítás alá helyeztek (így például a külkereskedelmet, a mezőgazdaság szervezését, a piaci verseny szabályozását);
- kialakították az úgynevezett „közösségi metódus” működési kereteit, azaz megteremtették a döntéshozatal módszereit a fenti területeken, létrehozták a közösségi intézményeket, amelyek a rájuk átruházott hatásköröket gyakorolták.

Az EGK ennek mentén fejlődött a kilencvenes évekig viszonylag fokozatosan erősödve. A mai **Európai Unió** az 1992-ben elfogadott **Maastrichti szerződés** elfogadásával jött létre 1993-ban. A gondolat az volt, hogy a létrehozott új integrációs struktúra a már létező EGK-alapok mellett kiegészüljön állami jellegű sajátosságokkal is, legyen saját külpolitikája, biztonságpolitikája, állampolgársága stb. Ambiciózus terv volt, ám természetesen nem volt reális elképzelés az önálló állammá fejlődés, ami az ezt követő időszakban komoly kérdéseket vetett fel az Unió jellege és jövője tekintetében. Ezekre részben adott válaszokat a 2009-ben hatályba lépett Lisszaboni szerződés, amely immár jogalanyisággal is felruházta az Európai Uniót, és biztosította, hogy annak működése egyértelmű, ám az egyes tagállamok és számos politikai erő által szorgalmazott, korlátozottabb mozgásteret megengedő módon érvényesüljön.

Föderális állam vagy hatáskör-összesség?

Bár az Európai Uniót azonosíthatjuk egy, az állami szuverenitás korlátozásának különleges, komplex eseteként, a lényeg a tagállamok által az alapító szerződésekkel végrehajtott hatáskörtranszfer. A tagállamok számára az Unió létrehozása és fenntartása gazdasági-politikai előnyökkel jár, és amíg ez így lesz, addig az fenn is marad, akármit állítsanak egyesek. Ám e hatáskörök átadása nem jelenti azt, hogy az államok teljes mértékben feladják a szuverenitásukat, sőt, ennek korlátait világosan meg is jelenítik, a magyar jogrend például alkotmányos szinten. Az 1989-es köztársasági Alkotmány EU-csatlakozás miatt módosított szövegéből,² mind pedig a 2012-ben hatályba lépett Alaptörvénynek a vonatkozó előírásából³ világosan látszik, hogy a hatáskörök átruházását Magyarország milyen keretek között fogadja el.

Az Európai Unió esetlegesen egy politikailag is föderális irányba mozdulásának illúzióját véleményem szerint hangos csörömpöléssel törte darabokra 2012 októberében az Európai Unió Bíróságának hazánkban nagy visszhangot kapott ítélete is, amelyet a híres Sólyom-affér miatt hozott meg a Magyarország által Szlovákia ellen indított kötelezettségszegési eljárásban. Az eljárásban, amelyet hazánk a magyar államfő Szlovákia területére való belépésének megtagadása miatt indított, a bíróságnak abban kellett döntenie, hogy az államfői látogatásokra továbbra is a szuverén államok által kialakított nemzetközi jogi normákat kell-e alkalmazni, vagy teljes mértékben azok helyébe léptek-e a tagállamok közötti viszonyokat szabályozó uniós normák, jelesen az államhatárok ellenőrzésének eltörlésére vonatkozó schengeni szabályok. Végül kimondta, hogy a tagállamok államfői feladatokat ellátó polgáira, hiába bírnak természetesen uniós polgársággal is, a nemzetközi jog külön szabályokat alakított ki, amelyek meghatározzák, hogy az uniós jogi normákat hogyan kell értelmezni, vagy adott esetben az alkalmazásuk korlátait is jelentik.⁴ Úgy vélem, hogy ezzel a bíróság a jelentéktelen kétoldalú politikai vitából integráció-történelmi jelentőségű döntést vezetett le, egyértelműen lévén a garast amellet, hogy az Európai Unió minden ezzel ellentétes elképzeléssel szemben **nem föderális állam**, a tagállamok szuverenitása továbbra is megkerülhetetlen.

Az Európai Unió intézményei

Az Európai Unió intézményeinek jól meghatározott feladatköre és szerepe alakult ki, általában már az integráció kezdetétől, az ESZAK létrehozásától kezdve. Hogy megértsük a szervezet működését vagy annak korlátait, nagy vonalakban tisztáznunk kell intézményeinek feladatait és lehetőségeit.

Az Európai Unió vezető, politikailag legfontosabb szerve az **Európai Tanács**, illetve a **Tanács**. Ennek tagja minden uniós tagállam, mégpedig közvetlen kormányzati képvisellel. A szervezet több formációban is ülészik Brüsszelben, ennek legmagasabb szintje a tagállami állam-, illetve kormányfők ülése, amelyen részt vesz a Bizottság

elnöke is. Ezt hívják Európai Tanácsnak, illetve „európai csúcshoz” néven is emlegetik. A Tanács pedig általában a vizsgált tárgykörben illetékes miniszterek ülését jelenti. Ebből logikusan következik, hogy e szervezetek az uniós tagállamok érdekei képviseletének területei, a magas szintű politikai érdekegyeztetés, tárgyalások fórumai. A Tanács az uniós jogalkotási folyamatban a parlamenti felsőház szerepét tölti be, hozzájárulása nélkül nem képzelhető el egy uniós jogszabály megszületése. Emellett az ellenőrzés egyik központja, és számos kérdésben erős döntési jogköröket ruháznak rá az alapító szerződések. Nem is csoda: az Európai Unió továbbra is **szuverén államok** szervezete, így teljesen érthető, hogy azok megkerülhetetlen szerepet szánjanak maguknak annak működtetésében.

Ezzel szemben szükség van egy olyan intézményre, amelynek elsődleges feladata a tagállamokkal szemben az Unió érdekeinek képviselete. Ez az **Európai Bizottság** (EB), amely a híradásokban gyakran az EU „kormány” szerepkörében jelenik meg, a tagállami kormányzatok kommunikációjában pedig a megtestesült brüsszeli gonoszként. Nem véletlen: mivel nemzetek feletti szerv, amelynek feladata az uniós (azaz a tagállami közös) érdekek képviselete, szigorú ellenőrzési jogköröket gyakorol, és gyakran kerül konfliktusba a tagállamok kormányaival. E feladatot az ESZAK időszakából örökölte, ahol a még Főhatóság elnevezés alatt gyakorolt erős és szigorú ellenőrzési hatáskörök húsba vágó fontosságúak voltak az integráció hitelessége és hosszú távú működőképessége szempontjából – ennél kevesebb nem nyújtott volna elegendő biztonsági garanciát a németekkel szemben már-már paranoiás félelmet tápláló franciáknak. Ellenőrző feladatai okán a Bizottság nagy létszámú, professzionális és a tagállamoktól függetlenül szervezett bürokráciával dolgozik. Az ellenőrzés mellett feladata az uniós jogalkotás előkészítése és kezdeményezése, ami nyilván jelentős politikai súlyt ad a testületnek, ám fontos hangsúlyozni, hogy a Bizottság **nem jogalkotó szerv**, döntéshozatali lehetőségei pedig általában (kevés kivétellel) a végrehajtásra szorítkoznak.

Az Unió legismertebb intézménye az **Európai Parlament** (EP). Az öt évente választott képviselők alkotta testület az uniós jogalkotás intézménye, igaz, nem kizárólagos, hiszen mint fent láthattuk, e feladatban kénytelen osztozni a Tanáccsal. Ezzel együtt, jogi-politikai szerepe folyamatosan erősödött, különösen 1979 után, amikor első alkalommal került sor a képviselők közvetlen választására az addigi tagállami parlamenti delegálás helyett. Ez a megoldás dinamizálta az addig politikai szempontból tetszhalottnak tekinthető intézményt, mára pedig az az európai politika vezető színterévé vált. Az EP szakmai-politikai viták és érdekegyeztetések fóruma, emellett gyakorolja a parlamentekre általában jellemző, a végrehajtó hatalom feletti klasszikus parlamenti ellenőrzési jogköröket. Mivel tagjai pártlistákról megválasztott politikusok, működése természetesen politikai természetű, a képviselők pedig gyakran igyekeznek összeurópai vagy uniós jelentőségű ügyekben megjelenni, emellett természetesen saját belpolitikai céljaik elérésére is megpróbálják felhasználni pozíciójukat. Gyakori ugyanakkor, hogy az EP a **tagállamok belső politikai vitáinak** meghosszabbított vívópástjaként jelenik meg, de ezekkel általában nem sikerül komoly eredményt elérniük.

A másik nagy európai szervezet: az Európa Tanács

Bár a híreket és a közvélemény érdeklődését jellemzően az Európai Unió dominálja, nem szabad elfelejtenünk, hogy 1949 óta létezik egy másik nagyon fontos regionális európai integrációs szervezet, az **Európa Tanács** (ET). A Londoni szerződéssel⁵ 10 alapító nyugat-európai tagállam által létrehozott struktúra céljaként azt tűzték ki, hogy – szemben a később létrehozandó Európai Gazdasági Közösséggel – átfogó politikai, kulturális és emberi jogi együttműködést teremtsen. Talán nem túlzás azt állítani, hogy kezdetben e szervezettel kapcsolatban sokkal inkább volt reális elképzelés a politikai kapcsolatok szorosabbá válását várni, mint a gazdasági együttműködési kérdésekre szorító EGK-tól. Ám végül a kilencvenes évekre egyértelművé vált, hogy ezen a területen az ekkor létrejött Európai Unió válik lényeges erővé, az Európa Tanács pedig megmarad a konszenzusos, nemzetközi szerződések útján történő jogharmonizáció terepének.

A szervezet célja a tagállamok belső jogának szintjén a normaalkotás elősegítése, amit nemzetközi szerződések kidolgozásával ér el. Szemben az Európai Unióval, az Európa Tanács nem alkot saját joganyagot, hanem ezeket a nemzetközi szerződéseket a tagállamok a saját alkotmányos rendjüknek megfelelő módon fogadják el, majd ültetik át belső jogukba. Ma már több mint kétszáz ilyen szerződés létezik, amelyek lefednek több területet is az emberi jogoktól az igazságügyi együttműködés kérdésein és a környezetvédelmen át a helyi és regionális önkormányzatok együttműködésének fejlesztéséig.

Ám egy területen, az **emberi jogok védelmében** megkerülhetetlen tényezővé vált e szervezet. Az 1950-ben elfogadott Emberi jogok európai egyezménye,⁶ majd később az ez alapján felállított **Emberi Jogok Európai Bírósága** (a köznyelvben általában csupán „strasbourgi bíróság”) régóta a kontinens vezető emberi jogvédelmi struktúrája. Ez a bíróság annyira ismert intézménnyé vált, hogy a közvélemény gyakran összeköti az Európai Unióval, és laikus vélemények gyakran az Unió intézményének is tekintik, természetesen tévesen. Pedig az emberi jogok védelmében az Európa Tanács jelentősége bőven meghaladja az Európai Unióét, ennek egyértelmű jele, hogy az elmúlt években folyamatosan napirenden van, hogy maga az Európai Unió is megerősítse magára nézve az egyezményt, alárendelve ezzel saját magát is a strasbourgi bíróság joghatóságának, amely ezek után képessé válik majd arra is, hogy az EU által alkotott jogszabályok és annak cselekményei is emberi jogi bírói kontroll alá kerüljenek.

Az ET intézményei közül a legismertebb az Európai Bizottság a Demokráciáért a Jog Eszközeivel (European Commission for Democracy through Law), vagy ismertebb nevén **Velencei Bizottság**, amely az ET vezető alkotmányozási, jogállamisági kérdésekben irányadónak tekintett szakértői, tanácsadó intézménye. 1990-ben hozták létre, elsősorban a rendszerváltó közép- és kelet-európai államok demokratikus átalakulásának segítésére, ám mára az egyik legismertebb szakmai tanácsadó testületnek számít a saját területén. Véleménye továbbra is irányadó, mint láthattuk például a magyar Alaptörvény és annak módosításai esetében. Az ezekkel kapcsolatos vitákban minden kritikákat megfogalmazó politikai szereplő igazodási pontként hivatkozott a bizottság állásfoglalásaira.

A közép- és kelet-európai államok európai integrációja

Egy téves percepció

A rendszerváltó közép- és kelet-európai államok a szovjet blokkból történt szabadulásuk után nagy reményeket fűztek az egyre mélyülő európai integrációs folyamatokhoz való fokozatos csatlakozáshoz. Ám nyilvánvaló volt, hogy ez **nem egyik napról a másikra** fog megtörténni, ahogy az is, hogy e folyamatban lesznek a többiekénél gyorsabban sikereket elérő államok. Ennek eredményeképpen különböző politikai attitűdök alakultak ki az egyes államok politikai szférájában. Kijelenthetjük, hogy viszonylag gyorsan megjelent ezeknek az államoknak a belpolitikájában az a jelenség, amely a régebbi tagoknál már elterjedt: a mindenkori belpolitikában az integráció, az ebből fakadó kötelezettségek megítélését döntőben befolyásolta, hogy az adott államról akár konkrét esetben, akár általánosságban milyen vélemény alakult ki, illetve hogy az milyen vélemény kialakulását vélelmezte saját magáról.

Mivel **Magyarország igen jól állt** ebben a folyamatban, a hazai politikai értelmezés igen pozitív volt. Hazánk már nagyon korán, a legelső rendszerváltó államként, 1990. november 6-án tagjává vált az Európa Tanácsnak.⁷ Ezzel komoly sikert könyvelhetett el a magyar politika, hiszen a társadalomban élő „Európát, azonnal!” követelés részben megvalósulni látszott, és ekkor még nem jelentkezett olyan komolyan vehető politikai erő, amely programjában vagy elképzeléseiben akár még a csíráit is megfogalmazta volna az európai integrációs folyamatokkal kapcsolatos kritikáknak. Ezzel egyidejűleg Magyarország aláírta az Emberi jogok európai egyezményét is,⁸ ami egy **jelentős jogi-kulturális vállalást** jelentett: azt, hogy a nyugati államokkal megegyező emberi jogi mércét kívánjuk alkalmazni, és elfogadjuk, hogy velünk szemben is az váljon számon kérhetővé.

Ám e kezdeti sikerek, úgy vélem, elhalványítottak egy komoly problémát, nevezetesen, hogy az ország uniós csatlakozásával kapcsolatos, a társadalomban élő elképzelések részben megalapozatlanok. Annak elvárásai a „nyugati” csatlakozásban a nyugati életstílusra és életszínvonalra fókuszáltak, de **nem csatlakozott** ehhez az átfogó, egyértelműen artikulált **igény a nyugatias politikai kultúrára** is. Persze ehhez hozzátehetjük, és hozzá is kell tennünk, hogy a posztkommunista magyar társadalom számára ez értelmezhetetlen fogalomnak tűnhetett: a kommunista rendszer nem a szabad, a vélemények különbségére, ám az alapvető értékek egyezésére épülő politikai verseny mentén szerveződött. Hasonlóképpen, a második világháború előtti időszakban sem ezeket a reflexeket erősítette az állam.

Hiányosságok és problémák

Mint a korábbiakban is láthattuk, e politikai kultúra egy kötelező eleme a konszenzuskeresés. A Marshall-segély szétesztása óta a nyugati politikának ez megkerülhetetlen részévé vált, ám ez a csatlakozó posztkommunista államok politikumának reflexeiből hiányzott. Ahogy nem alakultak, mert nem is igazán alakulhattak ki ehhez kapcsolódó egyéb értékek, mint például tudatos és elfogulatlan újságírás vagy az emberi jogok tiszteletben tartásának alapvető követelménye.

E különbségek ellenére került sor a csatlakozásokra, és bár ezek kiküszöbölésére azt megelőzően folyamatosan tettek komoly erőfeszítéseket, az igazi megoldás lehetőségével csak a csatlakozást követő „beleszokás” időszaka kecsegtetett. Viviane Reding egy 2013-as, a tagállamok normasértéseivel kapcsolatban adott interjújában úgy fogalmazott, véleményem szerint helyesen, hogy „ha arra vártunk volna, hogy mindezek az országok eljussanak az Unió szintjére, akkor még mindig várhatnánk”,⁹ utalva ezzel az államok fejlődésének folyamatosságára is, ami miatt amúgy sem tekinthető biztosnak, hogy a tagállamok összességének sikerül valaha teljesen elérnie az említett uniós szintet.

A „romlás” jelei

A jelen kötet több tanulmánya is kitér arra, hogy jellemzően milyen „mutációk” alakultak ki, és részletesebben is foglalkoznak ezekkel, így itt csak áttekintésre szorítkozunk. Az európai integrációval összefüggésben több szakaszt azonosíthatunk.

Az Európai Unió alapvetően gazdasági természete okán annak eszközei is gazdasági természetűek. Természetesen nem vitatom el az Unió értékközösség-jellegét sem, de ez önmagában még nem jelenít meg más jellegű alkalmazható eszközöket. A közös anyagi erőforrások elosztása az Európai Unió egyik legfontosabb feladata, és éppen ezek azok, amelyek a vizsgált államokat a közösségbe vonzották, és rávették arra, hogy elfogadják annak alapvető szabályait. Ám gyakran ez sem sikerül: ezek az államok előszeretettel hangoztatják a nemzeti piacvédelem fontosságát, a tetszetős szövegek mögött viszont általában csupán egy nemzeti szintű korrupciós megoldás leplezése vagy életben tartása áll. Ez gyakran az uniós joggal ellentétes jogalkotásban, trükközésekben jelenik meg.

Az intézményi és kulturális formában megjelenő politikai hiányosságok általában a kommunista örökség részét képezik. Mivel a rendszerváltás csak intézményeket, nem pedig embereket változtatott meg, akik legfeljebb köpönyegüket váltották és párttagkönyvüket cserélték a Bibliára, sok régi reflex változatlan maradt. Szakmai szempontból pedig igen nehéz komolyan venni sokakat, akik képzettségüket a kommunista rendszerben és attitűdök elsajátításával szerezték. Ennek eredménye az államrend színvonalatlan működése, ami például emberi jogsértésekben jelenik meg, amelyeket a modern média igen széles körben tesz láthatóvá.

Különösen komoly probléma a „fogságba ejtett állam” jelensége, azaz amikor a nagy befolyású gazdasági szereplők képessé válnak arra, hogy a politikai rendszer uralmával teljes mértékben kézben tartásuk az állam működését. Ez nem csupán azért komoly baj, mert a kialakuló érdekmonopólium miatt az állam onnantól kezdve elveszíti legfontosabb társadalomszervezési funkcióját, hanem mert ez az európai integrációs szervezeten belül is súlyos konfliktusokhoz vezethet. E gazdasági szereplők ugyanis természetesen saját érdekeik elérésére használják az államot, ám a minden államénál nagyobb európai közös piacon már a saját államuknál komolyabb ellenlábásokkal és politikai erővel találkozhatnak, és saját érdekérvényesítésük céljából bele tudják vinni az államot biztosan vesztes helyzetekbe.

A megromlott helyzet végpontja az úgynevezett maffiaállam kialakulása: ilyen helyzetben a politikai körök dominálják a gazdaságot is, és a két társadalmi alrendszer között eltűnik minden különbség. A gazdaság funkciója az egészséges nemzetgazdaság generálta fejlődés szolgálatára helyett a politikai alrendszer hizlalására, amely ennek – így saját profitja – védelme érdekében szervezi az állam működését. Ilyen helyzetben már nagyon szűkös az elméletben is rendelkezésre álló eszközrendszer. Különösen veszélyes, ha több államban is megvalósul ez, hiszen azok egymással egyfajta „piszkos szolidaritás” mentén együttműködve már komoly zavarokat tudnak okozni a nemzetközi rendszerekben is, különösen az európai struktúrákon belül, amelyek – mint láthattuk – az együttműködésre épülnek.

A maffiaszerűen működő berendezkedésnél nagy probléma, ha az uniós forrású pénzeket a rendszer közvetlenül használja fel saját maga táplálására. Az ezáltal jelentkező anyagi veszteség mellett a rendszer elveszíti realitásérzékét is: az uniós pénzek jelentős részének helyi felhasználására a tagállami szinten viszonylag tág mozgástér nyílik, és a kívülről érkező források biztosította lehetőségek nem sarkallnak reproductív felhasználásra. Miután pedig az EU az integráció jelen fejlettségi szintjén legfeljebb az anyagi források adagolásával tudja magatartásukban befolyásolni a szuverén államokat, így csak a pénzcsoportok elzárása vagy adott esetben a pénzek visszafizettetése adódik lehetőségként.

Adott helyzetben ezek az eszközök hatásosnak tűnhetnek ugyan, ám politikai szempontból súlyosan kontraproduktívvá válhatnak. A források elvonásának tényét ugyanis egyes politikai kommunikációval minden gond nélkül a maga hasznára fordíthatja egy tagállam kormányzata, kiegészítve azzal az addigra már jól bejáratott unióellenes mondanivalóival. Ez pedig azzal a következménnyel jár, hogy a tágabb értelemben vett politikai közvéleményben nemhogy nem hasznosul egy ilyen döntés akképpen, hogy rontaná a kormányzat megítélését, hanem kifejezetten erősíti azt.

Az Európai Unió lehetőségei

Az EU intézményeinek korábbi bemutatásából látszik, hogy azok eszközrendszere korlátozott. A tagállami szuverenitás alapvető természete nem engedi meg, hogy tetszésük szerinti módon vagy eszközzel lépjenek fel egy tagállammal szemben, még akkor sem, ha annak magatartása sérti az alapító szerződéseket. Államokra a nemzetközi jog általános szabályai szerint csak úgy lehet bármilyen jellegű kötelezettséget terhelni, ha azok valamilyen módon ahhoz hozzájárulnak.

Az európai intézményrendszer három lehetőség közül választhat:

1. elfogadja a kialakult helyzetet, megpróbál együtt élni azzal;
2. kiteszítja az érintett tagállamot, akár csupán az egyes döntéshozatali folyamatokból, akár az egész szervezetből, az Európai Unióból;
3. előremenekül, azaz erősíti saját jogosítványait – arccal a föderális Európa felé?

1. Együttélés a helyzettel

Kétségtelenül ez a legegyszerűbbnek tűnő megoldás. Azzal, ha az uniós intézmények elfogadják a helyzetet, nem töreksenek arra, hogy konfliktusok árán ugyan, de megpróbálják visszalökdösní a tagállamot a „helyes útra”, tény, hogy megkönnyítik a saját életüket, ám ennek ára már akár rövid távon is túl magas lehet. Miben lehet reménykedni egy ilyen, egyfajta *sajátos „politikai homeopátia”* alkalmazására utaló helyzetben? Reménykedni lehet abban, hogy az érintett állam képes az öngyógyításra, vagy ha nem is, a probléma lokalizálható, vagy legalább korlátok közé szorítható. Ebben az esetben az uniós intézmények legfeljebb kis szurkálásokkal próbálják a leginkább problémás jelenségeket elfojtani, amelyek esetében erre feltétlenül kénytelenek, mert azok az integrációs alapértékeket vagy az alapvető szervezeti elveket súlyosan veszélyeztethetik. Így például abban az esetben, ha meg nem engedett tagállami piacvédelmi mechanizmusok alkalmazása az egységes belső piac működésére súlyosan veszélyes lehet.

Sajnos a politika egyszerű logikája mentén előre látható, hogy ez az elképzelés nem működik, két okból sem. Elsősorban azért, mert amennyiben az állami vezetés nem érzékel közvetlen és tényleg érzékeny pontokra irányuló nyomást, nem válik érdekeltté abban, hogy javítson a helyzeten, sőt felbátorodna az uniós intézmények tétlenkedésén, végül az öngyógyítás helyett folyamatos további romlás következik be. Ráadásul ezen jó eséllyel egy esetleges kormányváltás sem segít, hiszen a kialakult állami reflexek sok esetben nem változnak meg, csupán a vezető politikai szint cserélődése esetén – különösen akkor, ha az új kormányzat a „ha nekik szabad volt, nekem is az lesz” attitűddel áll neki az állam vezetésének, amire sajnos gyakran láthatunk példát.

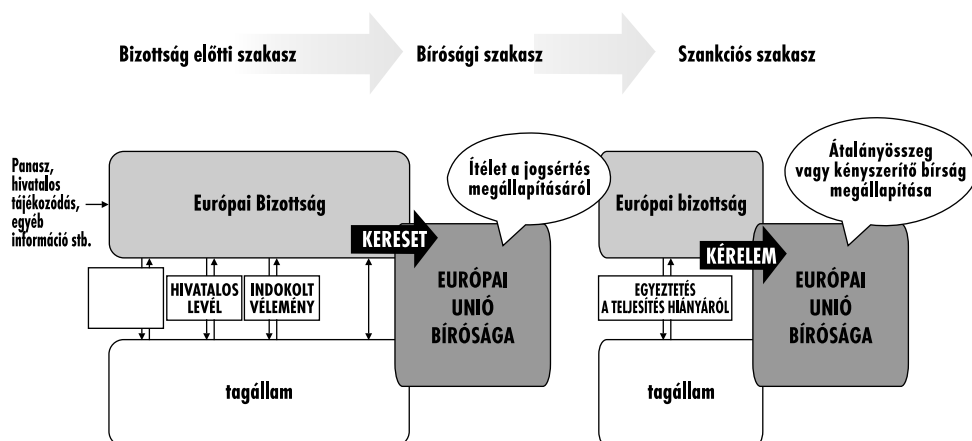
A másik ok, hogy *a rossz példa ragadós*. Amennyiben egy állam esetében az uniós intézmények szemet hunynak, akkor onnantól kezdve félő, hogy annak a magatartása más tagállamok kormányzatai számára is követhetővé válik, különösen akkor, ha a fellépés

látszólag gyengeségből, a konfliktus elkerülése okán marad el. Ez egyfajta sajátos „dzsungeltörvénye” az Európai Unió politikai működésének: a tagállami kormányzatok a gyengébb ellenállás irányában szeretnek elmozdulni, emiatt az egyik legrégebbi, még az Európai Gazdasági Közösség időszakából fennmaradt gyakorlat, hogy a Tanácsban kimunkált, otthon nehezen kommunikálható kompromisszumokat egyszerűen elhallgatják a hazai politikai térben, legfeljebb ujjal mutogatnak az Európai Unióra, mint aki felelős az adott döntésért. Még akkor is, ha egyébként ők maguk is részt vettek abban. Emiatt elválik egymástól a valóság és a kommunikáció szintjén megjelenő álvalóság, és mivel a tagállami társadalmak felé való kommunikációban a tagállami kormányzatok vannak „helyzetben”, a tényeknek alaposabban utána nem járó közvéleményben könnyen alakítható ki negatív kép az Európai Unióról vagy annak intézményeiről.

Ilyen esetekben az EU legfeljebb kisebb **szurkálásokkal** próbálhat hatni a renitenskedő tagállamra. Ez is egyfajta taktika, amely a konkrét jogsértő elemekre fókuszál, a tágabb politikai kontextus figyelembevételét óvatosan elkerülve, különös tekintettel arra a korábban jelzett tényre, hogy az EU nem föderatív állam, így intézményeinek lehetséges mozgásteret is csupán az alapító szerződések által átadott hatáskörök meghatározta korlátok közé szorul. A politikailag kényes kérdéseknek is lehetnek uniós jogi kapcsolódásaik: amikor például az Európai Bizottság 2011 januárjában megfogalmazta kritikáit a széles körben politikai természetű kritikáknak is célpontjává váló új magyar szabályozásnak, azok csupán szakmai jellegűek voltak, amelyeket az EB létező uniós jogszabályokból vezetett le. Ezzel szemben az EBESZ sajtószabadság-képviselője politikaibb jellegű kifogásokat fogalmazott meg, például a Médiatanács összetételével kapcsolatban.¹⁰ A Bizottság álláspontjából viszont hiányoztak azok a politikai tartalmú kijelentések, amelyek a témában illetékes biztos, a holland Neelie Kroes nyilatkozataiban is rendre feltűntek később.¹¹ Így például az adatvédelmi ombudsman intézményének megszüntetésével, valamint az igazságszolgáltatási rendszer átalakításával és a bírák kötelező nyugdíjazásával kapcsolatos kérdések esetében is. Miközben e megoldások többnyire a jogbiztonság és a jogállami garanciák alapján kapták a kritikát mindenhol, addig a Bizottság konkrét uniós (a második esetben a hátrányos megkülönböztetésre vonatkozó) jogi tilalomból vezette le e magyar jogalkotási eljárás jogellenességét.¹² Említésre méltó, hogy José Manuel Barroso, a Bizottság portugál elnöke ekkor adott nyilatkozatában a konkrétumok szintjén folyamatosan az uniós jog megsértéséről beszélt, ám azt is hozzátette, hogy „nem szeretnénk, ha a demokratikus elvek és értékek tiszteletével kapcsolatos kétségek árnya továbbra is az ország felett lebegne”,¹³ ami egyértelműen utal arra, hogy a testület vizsgálatát nem csupán a jogszabályok szigorú EU-megfelelőségével kapcsolatos kíváncsisága motiválta.

Ebben az esetben a jogsértő állammal szembeni fellépés az Európai Bizottság feladata, és erre az alapító szerződések az úgynevezett kötelezettség-szegési eljárás jogintézményét alakították ki.¹⁴ Ennek a lényege, hogy a Bizottság egy ideig folyamatosan konzultálva az érintett tagállammal megpróbálja elérni, hogy az saját maga korrigálja hibáját. Ennek sikertelensége esetén végső eszközként a luxembourgi székhelyű Európai Unió Bíróságához fordulhat, amely a jogsértés megállapítása esetén ítéletével kötelezi a tagállamot a kötele-

zetszűrés korrigálására. Amennyiben az nem hajlandó arra, a Bizottság újabb megkezdésére pénzbüntetést állapíthat meg. Az eljárást a következő ábra mutatja be:

Ez az eljárás viszont hangsúlyozottan csak a **konkrét, eseti uniós jogsértések** esetében alkalmazható, a nagyobb horderejű kérdések, az EU alapértékei védelme tekintetében nem, amennyiben azok nem jelennek meg konkrét uniós normák formájában. Mivel itt jogsértésekről beszélünk, az eljárás uniós szereplői a „szerződések őre” funkcióját ellátó Bizottság, valamint a jogviták rendezésére rendelt Európai Bíróság, az eljárás pedig tipikus kontradiktórius – mindkét felet meghallgató – bírói eljárás formájában zárul le – adott esetben hosszas egyeztetések után.

Bizonyos esetekben rendelkezésre áll más, kevésbé direkt, ám hatékonyabb eszköz is. A luxembourgi bíróság gyakorlata kialakította például, hogy a tagállam által a rendelkezésre álló határidőn belül nem megfelelően átültetett irányelveket a bírói jogalkalmazás során közvetlenül alkalmazhatónak kell tekinteni. Azaz a tagállam az adott uniós norma átültetésének elmulasztásával sem mentesülhet az alól. Ám ezek a módszerek, ismétlem, csak az alapító szerződések által az Unió hatáskörébe utalt kérdésekben lehetnek működőképesek, annak intézményei nem mozdulhatnak ki az alapító szerződések által rájuk ruházott lehetőségek közül.

2. Az érintett tagállam kizárása

Felmerülhet annak az igénye, hogy az uniós normákat megsértő tagállammal szemben súlyosabb intézkedéseket alkalmazzanak. Az esetről esetre való megközelítés és problémakezelés módszerével szemben lehetséges, hogy hatékonyabbnak ígérkezik a probléma megszüntetése azzal, hogy magát az azt okozó államot távolítjuk el, azaz az adott tagállamot vagy magából a szervezetből, vagy csupán annak működéséből, döntéshozatali rendjéből zárjuk ki.

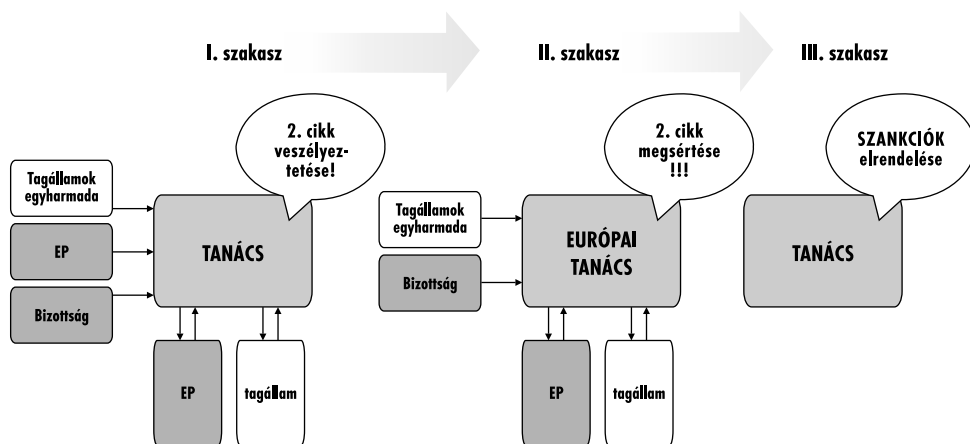
Az **Unióból való kizárás elméletben sem létező lehetőség**, hiszen az alapító szerződések nem rendelkeznek róla. Márpedig a nemzetközi jog általános szabálya, hogy egy nemzetközi szerződésben részes állam jogi kötelezettségvállalását erre vonatkozó külön rendelkezés hiányában nem vonhatjuk meg tőle. Ezzel ezt a lehetőséget rövidre is zárhatnánk, de érdemes helyette egy pillanatra elméleti szinten elgondolkodni egy ilyen lehetőség hasznosságán. Az EU-tagság vitathatatlanul előnyös a tagállamok számára, ám kérdéses, hogy egy esetleges kizárás nem válna-e kontraproduktívá. Azzal ugyanis végeredményben a probléma megmaradna, legfeljebb már nem az EU problémájaként. A kizáráshoz vezető út viszont számos lehetőséget ad a politikai kommunikációban az érintett államnak, hogy elvegye a döntés politikai súlyát, különösen egy jó előre az EU ellen hergelt társadalomban.

Reálisabb és sokkal hatékonyabb megoldás a **kirekesztés** nem magából a szervezetből, hanem csupán annak **döntéshozatali mechanizmusai**ból. Ezzel ugyanis a tagállam továbbra is köteles teljesíteni a tagságból fakadó kötelezettségeit, viszont elveszítheti akár lobb- és érdekérvényesítő képességének legfontosabb eszközét, szavazati jogait az Unió intézményeiben. Ez adott esetben nagyobb veszteséget is okozhat, mint ha egyszerűen megszűnne a tagsága, hiszen abban az esetben a kötelességei is megszűnnek.

Az Európai Unióról szóló szerződés kialakítja egy erre vezető döntés eljárási-szervezeti kereteit, amennyiben egy tagállammal kapcsolatban felmerül, hogy az veszélyezteteti vagy megsérti az Európai Unió alapvetőnek tekintett értékeit, amelyeket a 2. cikk jelenít meg. Ezek az emberi méltóság, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság, valamint az emberi jogok (a kisebbségekhez tartozó személyek jogaival együtt) tiszteletben tartása köré szerveződnek.

Mivel a szuverén tagállamok alapvető jogait és köteleseit érintő kérdéstről van szó, ami politikai szempontok mérlegelését is igényli, e döntés nyilván nem a Bizottságé, amely ebben a folyamatban egyáltalán nem vesz részt. Az intézmények közül a tagállami kormányzatokat képviselő Tanács és a demokratikusan választott Európai Parlament bír olyan felhatalmazással, hogy ebben a kérdésben döntést hozzon. Ez az Európai Unióról szóló szerződés 7. cikkében foglalt komplex eljárás, amelyre gyakran hivatkoznak úgy, mint az **EU „atomfegyverére”**.¹⁵ Ám ennek alkalmazása mindenképpen csak végső eszköz, olyan esetben, ha kézzelfogható és konkrét az alapértékek veszélyeztetése, vagy ez már bekövetkezett. Ráadásul igen nehéz megállapítani, hogy ez egészen pontosan mikor és hogyan következik be, és ehhez nyilván a lehető legteljesebb politikai konszenzus kell – ami igen közel viszi ezt a lehetőséget a lehetetlenséghez.

A 7. cikk eljárása három nagyobb szakaszból áll, és mindegyik esetében a tagállamokat közvetlenül képviselő tanácsi formációk és az Európai Parlament több egymástól független, szavazásos döntésére van szükség. Az első szakasz a 2. cikkben foglalt értékek veszélyeztetésének megállapítására irányul, a második a tényleges megsértés megállapítására, a harmadik pedig az alkalmazható szankciókra. Átfogóan a folyamatot az alábbi ábra mutatja be:

Az első szakasz megindítását kezdeményezheti a tagállamok egyharmada, az Európai Parlament vagy az Európai Bizottság, és a Tanács dönt róla. A Tanács a döntés előtt köteles konzultálni az érintett tagállammal, valamint megszerezni az Európai Parlament egyetértését (ez a Parlamentben kétharmados többséget, azaz a jelenleg 766 képviselő közül 511 igen szavazatot igényel). Ha a tagállammal való konzultáció eredménytelen, a Parlament pedig egyetért, a Tanács dönthet úgy, hogy megállapítja a veszélyeztetés tényét, ám ehhez tagjainak négyötödös többségére, azaz a jelenleg 28 tagállam – levonva belőle az ilyenkor szavazásra nem jogosult érintett államot – esetében legalább 22 igen szavazatára van szükség. Jól látható, hogy már ezen a ponton csúszunk a politikai tudományos fantasztikum irányába, hiszen ilyen mértékű támogatást igen nehéz biztosítani. A megállapítás után a Tanács köteles folyamatosan és rendszeresen ellenőrizni, hogy a megállapításához vezető okok továbbra is fennállnak-e, de önmagában nem köteles továbbvinni a folyamatot. Ennek elméleti magyarázata, hogy az érintett tagállam „megrettenhet” az eddigiektől, és magától változtat abbéli gyakorlatán, amivel idáig jutott. Ám már ezen a ponton felmerül kérdésként, hogy szankciók nélkül mi is befolyásolhatná a tagállamot arra, hogy megegyezzen.

Amennyiben nem kerül sor a helyzet javulására, úgy folytatódhat az eljárás a második szakasszal, amely jellegénél fogva megegyezik az elsővel, ám már arra irányul, hogy immár az Európai Tanács (tehát a legmagasabb politikai szint) megállapítsa a 2. cikk tényleges megsértését.¹⁶ Erre vagy a tagállamok egyharmada, vagy az Európai Bizottság javaslata alapján kerülhet sor. Ekkor is szükséges megszerezni az Európai Parlament egyetértését, valamint konzultálni az érintett állammal, ez után kerülhet sor a döntésre. Fontos, hogy az Európai Tanácsnak ahhoz, hogy megállapíthassa, a tagállam súlyosan és tartósan megsérti a 2. cikkben említett értékeket, egyhangú döntésre kell jutnia, azaz az érintett tagállamon kívül (aki nem vehet részt a szavazásban) mindegyik másikkal is egyet kell értenie ebben. Itt újra megjelenik a *szigorú konszenzuskényszer*, és felmerül a kérdés: vajon mit kell tennie egy tagállamnak ahhoz, hogy az összes többi tagállam,

féltetve az érintett tagállamhoz fűződő esetleges egyéni érdekeit, egyetértésen abban, hogy megsérültek az Unió alapvető értékei.

Láthatóan ez a csúcspont. Ha sikerül a jogsértés megállapítására irányuló konszenzust kialakítani, a helyzet kezelése ismét operatívabb szintre ereszkedik, visszakerül a Tanács szintjére, amely ekkor már szankciókat alkalmazhat, ez a folyamat harmadik szakasza. Minősített többséggel határozhat a tagállammal szemben alkalmazott jogkövetkezményekről. Az Európai Unióról szóló szerződés **nem részletezi, hogy mi lehet a szankció**, általánosságban úgy fogalmaz, hogy „a kérdéses tagállamnak a Szerződések alkalmazásából származó egyes jogait felfüggeszti”,¹⁷ ami sokféle lehetőséget nyit meg. A döntéshozatalból való kizárás lehetősége konkrétan is megjelenik, mert a szerződés leírja, hogy ebbe „beleértve az e tagállam kormányának képviselőjét a Tanácsban megillető szavazati jogokat”.¹⁸ Ezen túlmenően viszont a szerződés megengedő szövegezése alapján bármilyen más, a tagállami jogokat érintő intézkedés lehetségessé válik, akár az uniós forrásoktól való elzárás is. Ugyanakkor e szankciók nem érintik az érintett tagállam alapító szerződések szerinti kötelezettségeit, azokat továbbra is teljesítenie kell – tehát amennyiben elfogadjuk, hogy az uniós tagság a tagállamok számára az előnyhátrány és a költség-haszon elemzése eredményeképpen minősíthető hasznosnak, úgy az ilyen szankciók könnyen válhatnak igen terhessé. Azok feloldása ugyancsak a Tanács hatásköre, és ugyanúgy minősített többséggel kell ezt megtennie, amennyiben úgy ítéli meg, hogy okafogyottá váltak.

Mik a problémák ezzel a megoldással?

Egyrészt az alkalmazása jogalapjának szűkössége: kijelenthető, hogy itt komoly alkotmányossági problémák esetére tervezett intézkedési lehetőségről van szó, ugyanakkor kérdéses, hogy milyen súlyosságú esetek fennállásakor lehet vagy érdemes ilyen szigorú szankciókhoz nyúlni. Ha elfogadjuk, hogy ténylegesen csak a legsúlyosabbnak minősíthető helyzetekben, akkor e lehetőség mélységesen elméletivé alakul, hiszen nem jelennek meg az alkalmazásának a feltételei. Ellenben ha e mércét alacsonyabbra tesszük, kérdésessé válik a szankció hatékonysága, mivel politikailag veszedelmes megoldás. Egyáltalán nem biztos ugyanis, hogy igazi hatást tud gyakorolni egy tagállami kormányzatra, különösen ha a saját politikai közegében a közvélemény meggyőződésből, nemtörődömségből vagy fásultságból nem osztja az uniós aggodalmakat, és így inkább ellenállást vált ki belőle a céltalannak és értelmetlennek tűnő „vegzálás”. A források megvonása ugyanakkor arra alkalmas lehet, hogy egy ilyen kormányzat klientúráját fájdalmasan érintse, ami indukálhat olyan belső politikai folyamatokat, amelyek mégis változtatásokra sarkallhatják a kormányzatot – ám ez igen bizonytalan tényező.

Másrészt nehézség az eljárás végigvitelének szinte lehetetlen jellege. Az EU bonyolult, kölcsönös érdekeken nyugvó rendszerében szinte lehetetlen megoldani, hogy egy tagállam adott esetben ne tudjon néhány támogatót biztosítani magának és a saját ügyeinek, így könnyen elképzelhető, hogy egy ilyen fontos kérdésben is meg tudja ezt oldani – miközben a másik oldalon egyhangúságot kell összehozni. Ráadásul kisebbnek

tűnő jelentőségű ügyekben szinte biztos, hogy egy renitenskedő tagállami kormányzat talál támogatót azon tagállami kormányzatokban, amelyek szívesen követnék renitens magatartását.

Problémát okozhat az is, hogy szemben a korábban bemutatott kötelezettségzegési eljárással, ennek a folyamatnak már-már bántó a politikai jellege. Miközben alkotmányjogi természetű alapértékek köré szerveződik, nincs benne bírói elem, az Európai Unió Bírósága látványosan nem kap szerepet a vita feloldásában. Ez akkor lehet probléma, ha az érintett tagállam politikai kommunikációjával kijátssza ezt a kártyát: ezzel az egész eljárás hitelessége komolyan kétségbe vonható.

Nem jók a konkrét politikai tapasztalatok sem ezzel a megoldással. Bár jelen formájában a 2009-ben elfogadott Lisszaboni szerződés alakította ki, hasonlóra már került sor az EU történetében: amikor Ausztriában az 1999-es választások után a szélsőjobb-oldali Szabadság Párt tagja lett a kormánykoalíciónak, az EU vezetői körében aggodalom lett úrrá. Informális szankciókat léptettek életbe Ausztriával szemben (formálisra jogalap hiányában nem volt lehetőség), ám 2000-re az aggodalmak alaptalannak, a szankciók pedig értelmetlennek minősültek, az EU-nak pedig a helyzet túlreagálása **több politikai kárt okozott, mint hasznot**. Véleményem szerint ez a mai napig meghatározza az uniós politika hozzáállását ehhez a megoldáshoz.

3. Előremenekülés – az integráció mélyítése?

Láthatóan a „kis szurkálások” és a „nukleáris opció” közötti félúton kellene találni valamiféle olyan megoldást, amely elég hatékony ahhoz, hogy biztosítsa a tagállami kormányzat jogkövető magatartását, de ne igényeljen a fentihez hasonló bonyolult eljárást. Erre nem mutatkozik más lehetőség, mint az integráció mélyítése, az uniós intézmények rendelkezésére álló eszköztár bővítése. Nyilván ez nem lehetséges kizárólag az Európai Unió saját elhatározása alapján, mindenképpen konszenzusra van szükség a tagállamok között, hiszen ez az alapító szerződések újratárgyalását, átalakítását igényelné tekintettel a tagállamok szuverenitására.

Az eszköztár bővítésére vannak kezdemények a jelenlegi rendszerben is. Ilyen például az Európai Csalásellenes Hivatal (OLAF), amely elvileg vizsgálódhat tagállami korrupciós ügyekben is, amennyiben az uniós forrásokat érint, vagy az Europol, amely az EU rendőri együttműködést segítő szerve, de ezek igazából távol állnak attól, hogy tényleges föderatív szervek legyenek, tevékenységüknek komoly gátakat szab adott esetben változó mértékű együttműködési kötelezettségük a tagállami hatóságokkal.

Lehet-e **szakaszosan mélyíteni az integrációt**? Gazdasági szempontból a „többsebeseségű Európa” már régóta realitás, hiszen például a közös pénzt nem használja az összes tagállam. Hasonló koncepció működik a közös kül- és biztonságpolitikában is: amennyiben nincs teljes konszenzus az összes tagállam között, az még nem zárja ki, hogy az egyetértő tagállamok közösen lépjenek fel. Attól függetlenül, hogy személy szerint az integráció szempontjából nem tartom szerencsésnek az ilyen megoldásokat, ez a lehetőség

adott. Mégis úgy vélem, hogy épp a vizsgált tárgykörök tekintetében kizártak az efféle megoldások, ugyanis az államok nem támogatnák – igen nehezen képzelhető el eltérő mércék alkalmazása például az alkotmányosság területén.

Az elmúlt években ugyanakkor megindultak olyan folyamatok is, amelyek az integráció egyes területeken való mélyítése irányába mutatnak. Nehéz megjósolni, hogy ezek közül melyek azok, amelyek végül sikeresek lesznek, és melyek azok, amelyek ténylegesen alkalmassá is válnak majd a jelen tanulmány által vizsgált problémák megfelelő kezelésére. Itt ezek közül vizsgálnék két konkrét újszerű folyamatot.

Alkotmányosság, jogállamiság - Koppenhágai Bizottság

Magyarországon komoly politikai vihart kavart az úgynevezett Koppenhágai Bizottság létrehozására tett javaslat. Ez egy olyan uniós intézmény lenne, amely az alkotmányosság, a jogállamiság és az emberi jogok érvényesülését vizsgálná a tagállamokon belül – hasonlóan az Európa Tanács keretében működő Velencei Bizottsághoz, de egyértelmű ellenőrzési jogkörökkel. Működésének alapját az 1993. júniusi koppenhágai Európai Tanácsülésen elfogadott csatlakozási kritériumok határozzák meg, amelyek kibontása, szakmai tartalommal való feltöltése a mai napig húzódnó adóssága az európai jogértelmezésnek. E kritériumok alapján azok az államok válhatnak az EU tagjává, amelyek teljesítik azokat: így például vannak az emberi jogokat, a demokrácia és a jogállamiság működését garantáló intézményei. Ám a taggá válás után már látszólag megszűnik e kritériumok ellenőrzésének lehetősége, erre utal a gyakran alkalmazott „*koppenhágai dilemma*” kifejezés.

Miközben a sajátos magyar érdekek miatt hazánk számára is hasznos lenne az intézmény létrehozása, hiszen megfelelő eszköz lenne a határon túli magyarok jogait érintő, a szomszédos tagállamok esetleges jogsértő vagy legalábbis kétséges jogi megoldásainak kezelésére, az elmúlt évek alkotmányozási és jogalkotási gyakorlatában megjelent problémás elemek okán sajnálatosan épp Magyarország került e törekvés középpontjába az utolsó két évben. Ennek következményeképpen pedig a hazai politikai értelmezésben látványosan eltévedt e gondolat értelmezése: a kormánypártok közelében állók rövid távú érdekeik miatt politikai támadásnak tekintik a javaslatot, az ellenzékiek pedig ugyanezen oknál fogva lelkesen támogatják azt. A téma előterjesztője, a portugál zöldpárti Rui Tavares számára a kialakult helyzet természetesen rendkívül előnyös, hiszen politikusként örül a téma körüli felhajtás generálta médiafigyelemnek.

Egy ilyen bizottság tényleges létrehozása komoly megfontolásokat igényel. Ha a szankcionálás lehetőségével is fel akarják ruházni azt, akkor feltétlenül szükségesnek tartom az alapító szerződések módosítását. A jelenlegi szerződéses rendszer ugyanis konkrétan megadja a létező szankcionálási lehetőségeket, és az ezeken való túlterjeszkedés a tagállami szuverenitás meg nem engedhető sérelmét jelentené. Amennyiben ehhez nem lenne meg a szükséges támogatás (prognosztizálható, hogy nem lesz meg, különösen a magyar politika reakcióiból ítélve), ez a bizottság akkor is hasznos lehetne.

Szakmai munkával, előkészítéssel, koordinációval, tanácsadással, az uniós intézmények számára nyújtott szakmai támogatással jelentősen hozzájárulhatna az alkotmányosság védelméhez és erősítéséhez – ami persze alapvetően annak függvénye, hogy milyen tagsággal és jogositványokkal jönne létre.

Emberi jogok - a strasbourgi kapcsolat

A korábban már röviden bemutatott strasbourgi Emberi Jogok Európai Bírósága megkerülhetetlen szereplő lett az európai emberi jogvédelem területén. Jelentőségét az Európai Unió a kezdetektől elismerte, hiszen az azt létrehozó Maastrichti szerződés az EU emberi jogi értelmezését összekötötte az Európa Tanács keretében működő bírói fórumával. Ezt minden további nélkül megtehetette, hiszen az EU összes tagállama egyben az ET tagállama is volt, és mindegyik a strasbourgi bíróság joghatósága alá is tartozott.

Miután az EU-val kapcsolatban korábban említett hatáskörtranszfer nem terjedt ki az emberi jogok védelmének teljességére, az Uniónak csak azon emberi jogi problémák kezelésére van felhatalmazása, amelyek az uniós hatáskörökkel állnak összefüggésben – az EU alapjogi chartájának alkalmazhatósága is csupán az uniós intézményekre terjed ki, a tagállamokra csak akkor, ha uniós hatáskört gyakorolnak vagy uniós jogot alkalmaznak. Emiatt a strasbourgi bíróság szerepe nem csökkent az EU erősödésével, ami miatt az a döntés született, hogy az Emberi jogok európai egyezményének megerősítésével maga az EU is aláveti magát a strasbourgi bíróság joghatóságának. Ez azt jelenti, hogy a bíróság újabb politikai erősítést kap, hiszen az EU esetleges emberi jogsértő aktusai felett nyer ellenőrzési jogosítványokat.

Ezzel egyidejűleg az utóbbi idők új fejleménye, hogy maga a strasbourgi bíróság is egyre inkább elmozdulni látszik egyfajta **sajátos alkotmánybírói szerepkör** irányában. A bíróság működését az utóbbi években ért módosítások, de különösen a 2013-ban elfogadott (hatályba még egyelőre nem lépett) változtatások próbálják csökkenteni a bírósághoz érkező egyedi ügyek számát,¹⁹ ezzel párhuzamosan pedig a bíróság egyre inkább válhat egyfajta „helyettesítő alkotmánybíróssággá” az olyan államok tekintetében, amelyek alkotmányos rendszerében nem biztosított a közvetlen hozzáférés a helyi alkotmányőr testülethez. Amennyiben a strasbourgi ítések munkája valóban elmozdul ebbe az irányba, az tovább erősíthet egyfajta föderális jelleget, és a különálló tagállami emberi jogi értelmezéseket valóban felválthatja egy az eddiginél erősebb európai szintű.

Érdekes gondolat lehet, hogy akár a strasbourgi bíróságot is el lehetne helyezni a korábban bemutatott EUSZ 7. cikk szerinti eljárásban – ahogy jeleztem is problémaként – a bírói komponens hiányában. Valójában ennek most is lehet helye, hiszen a Tanács, az Európai Tanács és az Európai Parlament szavazásakor meghatározó tényező lehet, ha az eljárással érintett tagállam például rohamosan romló teljesítményt produkál a bíróság előtt, aminek jele lehet az ellene benyújtott panaszok növekvő száma, az egyre több pervesztése.

Következtetés

Miután több lehetőséget is megvizsgáltunk, **nincs okunk optimizmusra**. A jelenlegi jogi-intézményi keretrendszer nem biztosít tág mozgásteret vagy bőséges eszköztárat. A szuverén államok együttműködésére épülő integrációs struktúra a jelen nemzetközi és uniós jogi környezetben egyszerűen nem engedi meg, hogy az államoktól elválasztott jogi személyiségű, azokon kívül álló entitás az államok kifejezett hozzájárulása nélkül szűkítse mozgásterüket.

Ennek következményeképpen azokkal az eszközökkel kell beérni, amelyek rendelkezésre állnak, ugyanakkor törekedni is kell ezek hatékony alkalmazására. Állampolgári vagy uniós polgári kezdeményezések, a panaszjog gyakorlása mind rendelkezésre álló lehetőségek.

A legfontosabb következtetés, hogy újfent szembe kell nézni azzal, amivel az elmúlt évtizedekben általában nem sikerült. Nevezetesen, hogy nem elég kívülről várni a megoldást, azaz kár lenne a biztos siker reményében ezt kizárólag az európai integrációktól remélniük a tagállamoknak, minden társadalomnak el kell jutnia arra az érettségi szintre, hogy felismerje: **Európa még akkor sem biztos, hogy segíteni tud, ha akar.**

Jegyzetek

- 1 Gazdag Ferenc: *Az Európai Unió közös kül- és biztonságpolitikája*. Bp., 2003, Osiris, 43. p.
- 2 Alkotmány 2/A. § (1) bek.: „A Magyar Köztársaság az Európai Unióban tagállamként való részvétele érdekében nemzetközi szerződés alapján – az Európai Uniót, illetőleg az Európai Közösségeket (a továbbiakban: Európai Unió) alapító szerződésekből fakadó jogok gyakorlásához és kötelezettségek teljesítéséhez szükséges mértékig – egyes, Alkotmányból eredő hatásköreit a többi tagállammal közösen gyakorolhatja; e hatáskörgyakorlás megvalósulhat önállóan, az Európai Unió intézményei útján is.”
- 3 Magyarország Alaptörvénye E) cikk (2) bek.: „Magyarország az Európai Unióban tagállamként való részvétele érdekében nemzetközi szerződés alapján – az alapító szerződésekből fakadó jogok gyakorlásához és kötelezettségek teljesítéséhez szükséges mértékig – az Alaptörvényből eredő egyes hatásköreit a többi tagállammal közösen, az Európai Unió intézményei útján gyakorolhatja.”
- 4 *Case C-364/10. Hungary v Slovakia*. Judgment Of The Court (Grand Chamber).
16 October 2012. Para 44–52.
- 5 *Statute of the Council of Europe*. CETS No.: 001.
- 6 *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*. CETS No.: 005.
- 7 Lásd 1991. évi LXXI. törvény az Európa Tanács 1949. évi május 5-én, Londonban aláírt és az Európa Tanács Főtitkárának 1951. május 22-i, 1951. december 18-i, 1953. május 4-i, 1958. május 30-i, 1961. november 3-i, 1963. május 6-i, 1965. május 24-i, 1970. október 14-i, 1971. február 17-i, 1974. december 9-i, 1976. október 2-i, 1978. január 9-i, 1978. január 20-i és 1978. november 27-i jegyzőkönyvei szerint módosított Alapszabályának kihirdetéséről.

- 8 Lásd: 1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről. Az egyezményt az azóta elfogadott kiegészítő jegyzőkönyvekkel egységes szerkezetben le lehet tölteni az Emberi Jogok Európai Bírósága honlapjáról: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_HUN.pdf (letöltve: 2013-09-01).
- 9 Reding: Az EU alkotmányos ügyekben csak az „atomfegyvert” tudja bevetni. *MTI*, 2013. április 6.
- 10 Az EBESZ-képviselő szerint is problémás a magyar médiatörvény. *MTI*, 2011. január 18.
- 11 Lásd pl. Neelie Kroes: *The Hungarian Media Environment*. SPEECH/12/80, European Parliament Civil Liberties, Justice and Home Affairs Committee, Brussels, 9. February 2012.
- 12 Lásd bővebben: *European Commission launches accelerated infringement proceedings against Hungary over the independence of its central bank and data protection authorities as well as over measures affecting the judiciary*. European Commission, IP/12/24, 17. January 2012.
- 13 *European Commission opens accelerated infringement proceedings against Hungary*. European Commission, MEMO/12/17, 17. January 2012.
- 14 Az eljárásról bővebben lásd: Kende Tamás – Szűcs Tamás – Jeney Petra szerk.: *Európai közjog és politika*. Bp., 2007, Complex, 670–674. p.
- 15 Lásd pl. Reding: i. m.
- 16 Ez változást jelentett a Lisszaboni szerződés előtti időszakhoz képest, ami a szakirodalomban is külön kiemelés érdemelt. Lásd pl.: Horváth Zoltán – Ódor Bálint: *Az Európai Unió szerződéses reformja. Az Unió Lisszabon után*. Bp., 2008, HVG-ORAC, 87. p.
- 17 *EUSZ*. 7. cikk, 3. bek.
- 18 Uo.
- 19 Erről lásd bővebben: Lattmann Tamás: Új elemek az Emberi Jogok Európai Bírósága reformjában. *ÉS*, LVII. évf. 2013. augusztus 9. 32. sz. 6. p.

3. RÉSZ

***A maffiaállam gazdaság-
és szociálpolitikája***

Az erők gyöngesége

Számos jelentős visszhangot, sikert elért – a hazai, művelt közvéleményt megmozgató – könyv, folyóirat egy-egy szokatlan, meghökkentő fogalom köztudatba kerülésével is járt. „Lassuló idő”, „quasi-fejlettség” – hogy az idősebb nemzedék által ismertebbeket említsünk. Hasonlóan ígéretes jövő előtt áll Magyar Bálint fogalmi találmánya, a poszt-kommunista maffiaállam.

A maffiaállam fogalom igazi haszna – jelenlegi állapotában – a befogadó (olvasó, hallgató) oldalán jelentkezik. Az elmúlt három évben alkalmazott államszervezési és igazgatási módszerek, ezen belül gazdaság szabályozási eszközök jutnak róla az eszünkbe. A Fidesz-hatalom működés módjával kapcsolatos sejtéseinket, bizonytalan érzéseinket aktivizálja, anekdotikus események, tapasztalatok rendszerezésére ösztönöz.

Mindez nem feledtetheti velünk, hogy Magyar közlései a Fidesz maffiaállamáról hipotézisek, mai állapotukban még nem egy koherens elmélet vagy metaelmélet részei. Nem tudjuk ugyanis, hogy a magyar gazdaság mely részében – szektoraiban, régióiban, vállalatcsoportjaiban – meghatározóak, és hol marginálisak a bemutatott jellegzetességek, mint ahogy az sem dőlt még el, hogy a gazdaságirányítás és befolyásolás e szokatlan, (ahogy a mai szleng hívja) „unortodox” módszerei a Fidesz hosszú időre tervezett berendezkedésének átmeneti, rendkívüli vagy az általuk remélt konszolidáció megszo- kott jelenségeinek bizonyulnak majd.

Magyar joggal hangsúlyozza, hogy a Fidesz-hatalom *másként bánik* a gazdaság szereplőivel – a vállalatokkal és a háztartásokkal, a munkaadókkal és a munkavállalókkal –, mint az elődei. Visszamenőleges adóztatás, a nyugdíjalapokban elhelyezett magánpénzek államosítása, új, szelektív adók, vállalatok és (mint a trafikügyben) termék-, valamint szolgáltatáspiacok államosítása, és a sor még folytatható. És a gazdaság alku- képes, befolyásos szereplői – számos jel szerint – némi berzenkedés után *elfogadták* az állam szokatlan, sokuk számára hátrányos intézkedéseit és szabályait.

A 2010 előtt oly harcoss, sztrájkjaikkal, demonstrációikkal a lakosság biztonságerzetét gyönggítő *sakszervezetek* némi ellenállás után elfogadták, használják a munkavállalók- ra hátrányos új Munka törvénykönyvét, a sztrájkok száma a válság második hullám- völgyében tovább csökkent – meghirdetett sztrájkok is elmaradtak.

A **magánbiztosítók** – noha közel százezer tagjuk kitarzott mellettük – nem indítottak jogvédelmi akciókat, pereket, hanem különböző ütemben kivonulnak a piacról.

A **külföldi többségi tulajdonban levő nagyvállalatok** sorra kötnek hosszú távú stratégiai megállapodást a magyar kormánnyal. Nem tudjuk, mi áll ezekben a megállapodásokban, csupán valamiféle mosolydiplomácia semmitmondó, senkire nem kötelező szövegei-e, vagy vannak bennük a vállalatok helyzetét befolyásoló kedvezmények és ígéretek is. Már a megállapodások ténye is lojalitási gesztus, hiszen erősíti a kormány által táplált, remélt hiedelmet, hogy ezek a vállalatok bíznak a meghirdetett gazdaságpolitikában.

A **jórészt külföldi többségi tulajdonban levő magyarországi bankok** elfogadták az ágazatra kirótt különadókat, a kormányra nézve különösebben hátrányos ellenlépések nélkül tudomásul vették, hogy a számukra előnytelen adózás az ígértnél, a megállapodásokban rögzítettnél hosszabb ideig marad érvényben.

A kedvezményezettek, a kivételezettek alkalmazkodása nem kíván magyarázatot, de a hátrányt szenvedők együttműködése korántsem magától értetődő. Miért a készséges partnerség, miért fogadták el szinte ellenállás nélkül a Fidesz-állam diktálta feltételeket a magyar társadalom tekintélyes alkuerővel rendelkező csoportjai, intézményei? E kérdésre aligha találunk egységes választ, csak társadalmi csoportról csoportra tudnánk kideríteni az erők gyengeségének okait. Más megfontolások vezethették a multinacionális vállalatok hazai leányvállalatait, mint a bankokat vagy a hazai vállalkozókat.

Az utóbbi másfél évtizedben folytatott terepkutatásaink során rendszerezett tudást csupán a hazai nagyvállalkozók körében szereztünk, ezért a továbbiakban csak erről az erős befolyással, alkuerővel rendelkező társadalmi csoportról fogalmazunk meg állításokat. A **magyar nagyvállalkozók többsége** – hasonlóan az egyetemek és főiskolák rektoraihoz, a Tudományos Akadémia, a színházak és a közgyűjtemények vezetőihez – nem lóg ki a sorból. Számos nagyvállalkozó, illetve a vállalkozói érdekvédelmi szervezetek szervilis viselkedésének jellemző példája Demján Sándornak a takarékszövetkezetek állami ellenőrzés alá vonása ügyében Orbán miniszterelnökhöz írt levelének elhíresült része: „Évtizedek óta ismerjük egymást. Tudom, hogy legalább napi 16 órát dolgozik még ünnepnapokon is. Saját gyakorlatomból tudom, hogy egy vezető nem tud minden szerződést vagy törvényt részletesen elolvasni és elemezni. Stratégiai célokat fogalmaz meg és azt a beosztottak jól vagy rosszul végrehajtják. A Kormánybiztos úr rosszul hajtott végre a feladatot.”

A magyar nagyvállalkozók (tekintélyes méretű hazai vállalatok meghatározó tulajdonrészrel rendelkező tulajdonos-menedzserei) többsége, e társadalmi csoport befolyásos személyiségei jórészt a rendszerváltás első éveiben indították vállalkozásaikat. Egy részük a nyolcvanas évek második gazdaságából érkezett, mások a privatizáció során jutottak tekintélyes tőkegyonhoz.

2010 után sokan közülük csak fokozatosan érzékelték, hogy a korrupciónak a szocialista – szabad demokrata kormányok alatti magas és növekvő szintje nem csökkent, ám új formákat öltött. Ezt látva is tovább bíztak a hátrányos szabályozási hatások sem-

legesítésének, az előnyszerzés egyéni útjainak, a kijárás, a lobbizás, a megvesztegetés bevált módjainak az eredményességében. Mások felmérték az új helyzet kockázatait, de maradtak a hazai piacon, mivel magasabbnak értékelték a kivonulás költségeit, mint a külföldi tulajdonban lévő, külföldi anyavállalattal, kapcsolatokkal rendelkező cégek. Mely utóbbiak – néhány kivételtől eltekintve – ugyancsak vonakodva lépnek ki a magyar piacról.

Szalai Júliával közös újabb kutatásaink¹ fontos felismerése, hogy a **rendszer-váltás utáni évtizedben dinamikusan növekvő közép- és nagyvállalkozások jelentős részének megtört a lendülete, megállt a növekedése a 2000 utáni években (egyértelműen még a 2008-ban kezdődő gazdasági világválság előtt)**. A vállalkozások számának lassuló növekedése és a vállalkozók növekvő hányadának borúlátó várakozásai 2002 után azt jelezték, hogy a lendületvesztés nem volt elszigetelt jelenség a magyar gazdaságban 2001 után.

A makromutatók szükségesek, de nem elégségesek a lendületvesztés leírásához és elemzéséhez. Az élet- és vállalat-történetek fontos elemeinek összegyűjtése és összehasonlítása során igyekeztünk kideríteni, hogy a rendszer-váltás idején indult vállalkozók a felhalmozott kulturális, kapcsolati és tudástőkéjüket miért elsősorban a rendszer-váltást megelőző és követő néhány évben, legfeljebb az ezredfordulóig működtették sikeresen.

Többtényezős magyarázatunk ellentétes a lendületvesztés népszerű interpretációjával. A kapitalistákkal, a nagy magántulajdonnal rendelkezőkkel és – különösen – a nagyvállalkozóknak a szocializmus nagy állami vállalatai vezetőiből rekrutálódott csoportjával szemben ellenszenvet táplálók – Bakonyi Eszter kutatása szerint² ők a magyar közvélemény többsége – úgy vélik, ezek a vállalkozók nemritkán törvénysértő privatizációs technikákkal ügyesen megszerezték a tulajdonukat, ám alkalmatlanságuk miatt nem tudják, tudták sikeresen működtetni azt. A rendszer-váltáskor indulók, és közöttük mindenekelőtt a privatizációval tulajdonhoz jutottak alkalmatlanságáról szóló népszerű vélekedést azonban már korábbi kutatásaink sem támasztották alá. Azt találtuk, hogy ők a rendszer-váltás utáni évtizedben sikereiket nem a tulajdon megszerzésében, hanem a működtetésében felmutatott és az új körülmények között hatékonyan alkalmazott képességeiknek, tudásuknak, készségeiknek és kapcsolataiknak köszönhették. Újabb kutatásunk megerősítette tételünket: bukások és zsugorodások éppúgy előfordultak a szocialista nagyvállalati vezetőkből lett vállalkozók cégeinél, mint a szocializmusbeli magángazdaságból érkezett kapitalisták vállalatainál a 2000 utáni években. A lendületvesztést, a bukást az esetek túlnyomó részében nem az érdemtelenül szerzett tulajdon eltékozlása okozta.

A rendszer-váltás idején indulók között és a követő kutatásunk során kialakított, a két-éves években indulók kontrollcsoportjában egyaránt meghatározó többséget képviselnek az egyetem, főiskolát végzett, város lakó férfiak, és azok, akik középosztálybeli szülői háttérből indultak. E rokon vonások alapján megállapíthattuk: a nem, a lakóhely, a családi háttér és az iskolázottság „kemény” szociológiai jellemzői sem magyarázzák

a vállalkozók teljesítményében az új évezred első évtizedében mutatkozó kedvezőtlen változást. E csoportjellemzőknek a nagyvállalkozók nemzedékei közötti ismétlődése inkább a réteg zártságára irányíthatja a figyelmünket.

Az elmúlt két évtized teljesítménykülönbségeinek fontos magyarázó tényezője viszont a „régiek” életkora. A rendszerváltáskor jellemzően 35-40 éves, ma már a nyugdíjkort közelítő vállalkozók csökkenő, megszűnő ambíciói, visszafogott tervei is okozhatták a teljesítmények visszaesését ebben a körben. A sikeres idősebbek történetei azonban azt mutatják, hogy **egyedül az életkor nem magyarázza a teljesítmények romlását.**

A vállalkozók eltérő életútja, az életük során (iskolákban és iskolán kívül) **szerzett tudás** különböző tartalmai, az elsajátított készségek és kapcsolataik különbségei viszont hozzájárulhattak ahhoz, hogy vállalkozói karrierjeik a kétezres évek folyamán szétartó pályákra kerültek. A 2000 után indulók közül többen tanultak a piacgazdaság működését bemutató, elemző tantárgyakat, többen sajátították el ezt a hasznos tudást külföldi iskolákban, egyetemeken, mint a „régiek”.

Az **iskolán kívüli tanulás tereinek különbségei** is befolyásolták a teljesítményeket. A rendszerváltás éveiben vállalkozást indítók jellemzően a szocialista nagyvállalatokban, szövetkezetekben, illetve a szocializmus legális és illegális magángazdaságában tettek szert vezetői tapasztalatokra, üzleti kapcsolatokra. A később indulók viszont már nagy számban tanultak az új hazai magángazdaság színterein, szüleik vállalkozásában vagy külföldi tulajdonú cégeknél. Vállalkozóvá válásuk előtt sokan dolgoztak közülük külföldön, így megismerhették a fejlett piacgazdaságok vállalatainak működésmódját, üzleti kultúráját.

A **vállalkozásaik tulajdonságai** közül az általuk gyártott, forgalmazott termékek, szolgáltatások jellegzetességei nem magyarázzák a teljesítménykülönbségeket, ugyanis a vállalkozások eloszlása profilok szerint – az ágazatok, iparágak között – nem mutat jelentős eltérést: a csoport cégei éppúgy fellelhetők a hanyatló, mint a fellendülő iparágakban. Nem találtunk jelentős különbséget a vállalkozások innovációs teljesítményében sem: a rendszerváltás utáni évtizedekben ugyanúgy, mint 2000 után, a magyar gazdaságban nem különösebben erős újtási aktivitás többnyire kevésbé jelentős példáira bukkantunk. E tekintetben a nagyvállalkozók a rendszerváltás egész időszakában visszahúzódóaknak és konzervatívnak bizonyultak.

A privatizálás aktív résztvevői az átlagosnál gyakrabban vettek igénybe kedvezményes állami hiteleket, elsősorban vállalkozásuk indulásakor, mint a családi, baráti tőkével a szocializmus bukása után vállalkozásba kezdők. A terepmunka során kiderült, hogy ezek az induláskori különbségek a későbbiekben már nem játszottak szerepet a cégek eltérő teljesítményében.

Lényegi különbségeket láthattunk viszont a piaci viselkedésben: a piacra lépés, a piacok, a piaci részek és a versenyszekők kiválasztásában és alkalmazásában. A kilencvenes években indulók jellemzően beléptek a jórészt tönkrement, korábban állami tulajdonban volt, privatizált cégek (sok esetben elődeik) piacára, és ezeken a – nem-

ritkán zsugorodó – piacokon gyorsan növelték a részesedéstüket. A lendületvesztés fontos oka, hogy a rendszerváltáskor indult nagyvállalkozók jelentős része túlbecsülte a rendszerváltás utáni évek egyszeri, nem ismételtető piacbővítésének terjedelmét és időtartamát, ezért nem tervezett piacváltásra kényszerült az ezredforduló után. Többen közülük a vállalati ingatlanvagyon egy részének forgalmazásával, bérbeadásával igyekeztek áthidalni részesedésük, forgalmuk csökkenését a termék- és szolgáltatáspiacokon. Az ingatlanpiac telítődése, az építési boom kifulladásában azonban az évtized közepétől erősen csökkentette ennek a harcmodornak a hatékonyságát. Sokszor *ad hoc* módon adtak el vagyonrészeket vagy/és menesztették dolgozóikat.

Az ezredforduló éveiben folytatott kutatásunk fontos felismerése volt, hogy akkor a felkeresett nagyvállalkozók azért voltak sikeresek, mert képesek voltak a szocialista rendszerben, a hiánygazdaságban felhalmozott tudásukat, készségeiket, kapcsolataikat hatékonyan újraprendezve hasznosítani. Az állami vállalatok vagy az informális vállalat-hálózatok irányításában, a munkaerő működtetésében szerzett készségeiket, a vállalatok közötti piaci és kölcsönös kiegészítési folyamatok során felhalmozott kapcsolati tőkét működtetve építették fel vállalataikat. Korábbi elemzésünk idején főleg a vállalkozók e tudásának, készségeinek és kapcsolatainak pozitív hozzájárulása ötlött a szemünkbe.

Most, tíz évvel később jobban látszanak az árnyoldalak: ***a szocializmusban felhalmozott tudás, készségek és kapcsolatok „túlfutó” működtetésének kockázatai, az öröklött adottságok negatív hozzájárulása.*** A kudarcokat és megtorpanásokat nem egyszerűen az „örökség” amortizálódása, elavulása okozta. Sajátos csapdahelyzeteket, a lassú és nem elegendő alkalmazkodás jellegzetes eseteit regisztráltuk. A rendszerváltás utáni évek gyors növekedésének forrásai: a munkahely családias légköre, a privatizáció után bőségesen rendelkezésre álló épület- és géppálmány, az összeomló állami nagyvállalatoktól örökölt, átvett piacok a megváltozott szabályozási és piaci környezetben a további sikeres működés gátjaivá váltak. A rendszerváltás utáni években sikeres nagyvállalkozók számos esetben vonakodva küldték el a felesleges (nem hatékony, tanulásra nem képes) munkaerőt, halasztották a technológia korszerűsítését, a számukra szokatlan túlkereslet, telítődés miatti piacváltást. Üzleti világukban a kilencvenes évek közepén jelentek meg az addig csak távolról – legfeljebb külföldi kereskedelmi partnerként ismert – multinacionális vállalatok.

A nyelveket a régieknél sokkal jobban tudó, a vállalkozás indítása vagy átvétele előtt a nyugati piacgazdaságokban hosszabb ideig dolgozó (a multiknál is gyakran megforduló), később induló vállalkozók számára természetes közeg, tanulási, kapcsolatteremtési lehetőség a külföldi többségi tulajdonban levő vállalatok világa. A multiktól tanult vezetési technológiák, a menedzsment és a munkavállalók közötti gondoskodó, de racionális viszony is hatékonyabbnak bizonyult a „régiek” cégeiben gyakran látott min-tánál: az érzelmetől és hagyományoktól vezérelt patriarchális viszonyoknál, az „egy csónakban evezünk” sokszor a közös veszélyeztetettség kidomborításával összecementezett munkahelyi kapcsolatrendszerénél.

A rendszerváltáskor induló nagyvállalkozók jellemzően óvatos távolságtartással viszonyultak a politikához, a politikai szerepvállaláshoz már tíz évvel ezelőtt is. Az akkor kirajzolódó, jellemzően balliberális nézetrendszerük (a jóléti állam és a szabályozott, de az állami beavatkozások által kevésbé zavart, nem torzított piaci verseny elfogadása) és viselkedésmódjuk aligha illeszkedik az elmúlt tíz év – és különösen az utóbbi évek – politikai változásaihoz. Az sem javította piaci pozícióikat, különösen azokét, akik az állam szállítói voltak, hogy a jórészt baloldali és liberális politikusokhoz fűződő személyes kapcsolataik is megkoptak, haszontalanná váltak.

Kutatásunk itt ismertetett eredményeinek lehetséges olvasata, hogy **az állammal együttműködő, konfliktuskerülő magatartás meghatározó okai, feltételei ebben a körben már a gazdasági világválság, illetve a Fidesz nagy választási győzelme előtt kialakultak.** 2010 után ezért a nem szokásos, agresszív gazdaságirányítással és szabályozással a Fidesz-kormány gond nélkül lojális viselkedésre készítette a világgazdasági válság előtt, majd alatt lendületét veszített, a magyar gazdaságban azonban még így is meghatározó súlyú nagyvállalkozói kört. Mindez azonban nem magyarázza a többi erős gazdasági érdekcsoport készséges együttműködését.

Jegyzetek

- 1 Laki Mihály – Szalai Júlia: *Vállalkozók vagy polgárok? A nagyvállalkozók gazdasági és társadalmi helyzetének ambivalenciái az ezredforduló Magyarorszáján.* Bp., 2004, Osiris; úók: *Tíz évvel később: magyar nagyvállalkozók az Európai Unióban.* Kézirat. 2013.
- 2 Bakonyi Eszter: *Szeretjük-e a versenyt? Vélemények a piacgazdaságról Magyarországon.* *Külgazdaság*, LIV. évf., 2010. január–február. (130–165. o.)

Soós Károly Attila

Sarcolás különadókkal: bevételszerzés, populizmus és az „idegenek” kiszorítása

A magyar adórendszerben már a 2000-es évek közepétől megjelentek, a második Orbán-kormány alatt pedig egyre nagyobb jelentőséget kapnak olyan, fejlett piacgazdaságokban lényegében ismeretlen különadók – sarcok –, amelyek egyes gazdasági ágazatok, tevékenységek alacsony mobilitásával élnek vissza. Azzal, hogy ezek a tevékenységek (gyakorlatilag) nem végezhetőek külföldről, nem telepíthetők át oda. Az energiaszolgáltatókat, a bankokat és más pénzügyi közvetítőket, a nagyobb nemzetközi vállalatok által folytatott kiskereskedelmet és néhány más területet érintő sarcrendszer célja az állami bevételek növelése mellett a populista nagyvállalat-ellenes, bankellenes, idegenellenes ideológia gyakorlatba való átültetésének demonstrálása: ezeket az adókat úgymond nem „az emberek”, hanem a (külföldi tulajdonú) nagyvállalatok fizetik. A hivatalos propaganda azokban az esetekben is tagadja, hogy ezeket az adókat az érintett vállalatok áthárítják az ügyfeleikre, amikor ez teljesen nyilvánvaló. A harmadik cél pedig – hasonlóan ahhoz, amit az 1945-öt követő néhány évben a kommunista vezetőkől is megfigyelhettünk – a külföldi tulajdonosok kiszorítása, esetleg államosításuk előkészítése. A különadók rendszerének vázlatos ismertetése mellett kitérünk azok káros gazdasági következményeire is.

Alacsony mobilitás: a sarcrendszer alapja

A második Orbán-kormány már 2010. májusi megalakulásakor közzétett programjában hangsúlyozta a „termelés prioritását” mint a társadalom foglalkoztatásszerkezete átalakításának irányát, és 2011-től egyre gyakrabban hallhatjuk Orbán Viktortól, hogy hazánk Európa termelési központja lesz. Eleinte a termelés-központúságban és a szolgáltatások lesajnálásában leginkább a Fidesz-vezetők kétféle reminiscenciáját véltük látni. Egyfelől az ifjúkorukban tanult marxista politikai gazdaságtan emlékeit: a tanítást az anyagi termelőmunkáról, amely egyedül állít elő új értéket. Másfelől a korábban erősen iparközpontú gazdaság emlékének vonzását. Az utóbbi típusú vonzás nemcsak

a volt kommunista, iparuk számottevő részét a „transzformációs válságban” elvesztett országokban figyelhető meg, hanem például Hongkongban is találkozhattunk vele, ahol a gazdaságban, a brit gyarmati időszak utolsó évtizedeiben, a szolgáltatások viharos növekedése szorította az ipart marginális szerepbe. A Kínához való 1997. évi visszatérést követően Tung Csi Hua, a végrehajtó hatalom vezetőjévé vált nagyvállalkozó Hongkong újrapiarosításának szükségességéről beszélt. Igaz, elképzeléséből semmi sem valósult meg: az iparnak a GDP előállításában betöltött súlya tovább – mára jóval 10 százalék alá – csökkent.

Most újraolvasva Orbánék 2010-es kormányprogramját, még mindig érezhetjük benne az említett reminiscenciákat, de könnyen megakadhat a szemünk valamin, ami ezekhez képest nagyon más, és nemcsak eltér a hongkongi példától, hanem kifejezetten ellentétes azzal. Ugyanis a hongkongi gazdaság szolgáltatási szektorának Tung megítélése szerint „túlfejlett” és „visszaszorítandó” részét exportorientált – és ott, a Dél-kínai-tenger partján persze alapjában véve a Kínai Népköztársaság gazdaságához kapcsolódó, azt kiszolgáló – ágazatok alkották: nemzetközi kereskedelem és fuvarozás, nemzetközi pénzügyek, nemzetközi jogi, számviteli szolgáltatások. Az effajta szolgáltatások egy része pedig – „európai és globális szolgáltató központok” – Orbánék 2010-es kormányprogramjában nem visszaszorítandóként, hanem egy helyen éppenséggel a „kreatív iparok” mellett a foglalkoztatottság jelentős növelésének másik kívánatos útjaként jelent meg. Tehát az – importot egyébként igencsak fanyalogva kezelő – program támogatandónak tekintett minden exportágazatot, legyen az akár anyagi termelő, akár szolgáltató.

Természetesen, a program ilyen megfogalmazásai is a másik – nem támogatandó – oldalon hagytak jó néhány szolgáltató ágazatot. Ezek egy részére szigorúan érvényesnek mondható a *non-tradables* angol kifejezés, amelyet kissé körülményesen nem külkereskedelmiforgalom-képeseknek fordíthatunk. Ilyen a víz-, áram- és gázszolgáltatás meg a vezetékes telefon, amelyek esetében, ha egyéb tényezők nem, a technikai szabályozás országok közötti különbségei gyakorlatilag lehetetlenné teszik az egyes szolgáltatók számára az államhatárok átlépését. Ugyancsak exportképtelennek mondható a mobiltelefon-szolgáltatás: amíg a roamingdíjak nem csökkennek nullára, addig senki sem fogja ezt a szolgáltatást külföldi cégtől vásárolni. Persze a fölsorolást folytatni már csak olyan szolgáltatásokkal tudjuk, amelyekre csupán többé-kevésbé érvényes a *non-tradable* jelző. Így például, nem állítható egyértelműen, hogy nem külkereskedelem a belkereskedelem, hiszen létezik bevásárlóturizmus. És a banki és más pénzügyi szolgáltatások korábban nemzeti határok közé szoruló fajtái – például kisebb összegű hitelek nyújtása – is egyre kiterjedtebben átlépi az országhatárokat. Mégis, ezeket a területeket is csak rendkívül ritkán fejlesztik kifejezetten és jelentős részben export-szektorokként (Hongkong nagyon sajátos esetén kívül ilyen kivétel volt Izland kalandja a bankágazatban). Ugyanis az ilyen szolgáltatások természetéből fakadóan exportőreik általában súlyos hátrányokat szenvednek exportpiacaikon a belföldi versenytársakkal szemben, és ezeket a hátrányokat – ha egyáltalán – csak tekintélyes ráfordításokkal,

például bankok esetében célszágbeli bankfiókok létesítésével tudják enyhíteni. Az államok közötti (és az egyes államokon belül adók kivetésére jogosult területi egységek közötti) adóverseny irodalma¹ megkülönböztet alacsony, közepes és magas mobilitású adóalanyokat, adótárgyakat. A főntebb mondottakból az következik, hogy az említett ágazatok – és általánosabban: az Orbán-kormány programja által a nem támogandó oldalon hagyott szolgáltató ágazatok – alacsony mobilitásúak. Aminek az a következménye, hogy ezekben az ágazatokban nincs vagy nagyon gyönge a nemzetközi adóverseny. Ha egy országban ezeket az ágazatokat súlyosabban adóztatják, mint mássutt, az nem járhat az ágazatok tevékenységének elvándorlásával, az adott országbeli megszűnésével, sőt nagymértékű csökkenésével sem. Azt mondhatjuk, hogy az ilyen ágazatok egyfajta fogolyhelyzetben vannak. A hozzájuk tartozó vállalatok tulajdonosai távozhatnak, noha ez sem megy könnyen, hiszen távozásukkal sok korábbi befektetésük (sunk costs – elsüllyedt költségek) további megtérüléséről lemondanak. Visszont maguk az ágazatok mindenképp maradnak, nem települhetnek át egy másik országba. Más szóval, adóterheik növelhetők anélkül, hogy ez maga után vonná jelentős tömegek munkanélkülivé válását. Természetesen, az ilyen adóemelés nem marad káros következmények nélkül – erről az alábbiakban még lesz szó. Ezek a következmények azonban inkább csak áttételeken keresztül, főleg a beruházások csökkenésével, a GDP-alakulásban pedig csak több-kevesebb késleltetéssel jelentkeznek. Tehát adott a lehetőség ezen ágazatok megsarcolására, és ezt a lehetőséget az Orbán-kormány aktívan kihasználja.

Vitatni kell itt az Orbán-kormány adófilozófiájának egy másik értelmezését, amely szerint az adóztatás oligopóliumok „megpumpolására” irányul.² Nem erről van szó. Oligopolisztikus piaci szerkezet van nálunk a gépkocsigyártásban, a nagykereskedelemben, és számos más nem sarcolt területen is. (A sarcolt területek egy részén pedig – például a vízellátásban, csatornázásban – nem oligopóliumokkal, hanem – helyi – monopóliumokkal találkozunk.) A sarcolás alapja nem a piaci verseny gyöngeése, torzulása, sajátos formája, hanem az, hogy az érintett ágazatok alacsony mobilitásúak: nem tudnak az adó elől elmenekülni. Emellett az is igaz, hogy a sarc alapvetően – ideológiai alapon – nagyvállalatokat vesz célba; erre alább, a különadórendszer céljai kapcsán visszatérünk.

Piacgazdaság, politika és adóztatás

Sarcról, megsarcolásról beszélünk itt, amivel arra utalunk, hogy megszilárdult, fejlett piacgazdaságokban az effajta adóztatás lényegében ismeretlen. Termékekre, termék-csoportokra a legtöbb országban differenciált forgalmi típusú adókat vetnek ki, jövedelem-újraelosztási megfontolásokból, de a kulcsok száma ritkán több háromnál, az EU-ban

több nincs is megengedve. Emellett egyes ágazatokat, termékeket általában fogyasztási adókkal is terhelnek, többnyire – főleg az üzemanyagok kivételével – több évszázados, messze a modern piacgazdaság létrejötte előtt született hagyományok alapján (a hagyományok gyakran népegészségügyi megfontolásokkal is kiegészülnek, gondoljunk például a dohánytermékekre, alkoholtartalmú italokra). Ezek az adókon túl azonban legföljebb csak nagyon ritkán és ideiglenes jelleggel vetnek ki különadót, és ez az érintett ágazatot általában akkor is viszonylag kevésbé terheli. Ugyanis olyan országokban, amelyekben mélyen meggyökeresedett a piacgazdaság kultúrája, illegitim dolognak számít az ágazati sarcolás. Hiszen általában nem lehet megindokolni, hogy egyes ágazatokra miért rónak ki, másokra miért nem ilyen adót; egyes ágazatoktól miért éppen annyi, másoktól miért amannyi különadót szednek. A kételyeket tovább súlyosbítaná, hogy az ilyen adót bevezetni akaró kormány gyakran ki sem tudná meggyőzően mutatni, hogy az végső soron, rövid, közép- és hosszú távon az érintett ágazatok termelőit vagy szolgáltatásaik fogyasztóit (netán beszállítóit), vagy ezeket is, amazokat is terhelné. Különadó kivetésére különleges körülmények adnak nagy ritkán alapot. Ilyen különleges körülmény volt például számos országban a 2007-ben kezdődött nemzetközi pénzügyi és gazdasági válság folyamán az, hogy államkincstárunk sok pénzt kényszerült bankmentésre kiadni. Az USA-ban a GDP 5, Írországban 40, Németországban 13 százalékát³ kellett bankcsődök elhárítására fordítani. Ez – annak ellenére, hogy a ráfordításokból többkevesebb előbb-utóbb visszatérül az államkincstárba – természetesen megteremtette nemcsak az államok többletbevétel-igényét, hanem a hangulati alapot is bankadók bevezetéséhez. A kormányok és nemzetközi szervezetek (az Európai Unió és az IMF) általában arra az álláspontra jutottak, hogy a bankokra (és más pénzügyi intézményekre) az általuk képviselt válság- (állami veszteség-) kockázat mértékében kell különadót kivetni. Ezt gyakran fogalmazták analógiás módon: a pénzügyi intézmények is úgy fizessenek az általuk okozott (potenciálisan okozható) károkért, ahogyan a környezetet szennyezők fizetnek. Ez csak elemi szinten közgazdasági, inkább politikai elv; mélyebb szakmai megfontolásokról (pl. arról, hogy a pénzügyi intézmények várhatóan továbbhárítják-e az adót, és mi következik abból, ha igen, mi abból, ha nem) nem sok szó esett. Persze adókkal kapcsolatos döntéseknél nem szokatlan a politikai megfontolások dominanciája.

Ami most már a mi esetünket illeti, az Orbán-kormány egyes ágazatokat érintő sarccainak kivetésénél a politikai megfontolások dominanciája még inkább érvényesülhet, hiszen ezt a magyar társadalom által igazán elfogadottá nem vált, sőt a rendszerváltás előrehaladásával csökkenő népszerűségű piacgazdasági normák⁴ tisztelete sem akadályozza. A bankoknál maradvány, az őket sújtó különadókat nem magyarázhatták a bankmentés állami költségeivel (mint egy kissé mégiscsak közgazdasági érveléssel), mert nálunk bankmentés nem történt. A propagandagépezet főleg a bankok „gazdagságával” operál (gondosan ügyelve arra, hogy a széles közvélekedéssel összhangban összekeverjék a bankok saját tőkéjét a nálunk elhelyezett betétekkel, emellett ne utaljanak arra, hogy fabarakkokban elhelyezett bankokba senki sem tenné be a pénzt). Továbbá gyakran esik

szó a korábban, még a 2000-es évek elején-közepén realizált nagy banki nyereségekről, elhallgatva azt a – piacgazdaságban nem is szokatlan – tényről, hogy azokat a nyereségeket alapvetően az akkortájt gyorsan bővülő banktevékenység tőkeigényének kielégítésére fordították, így a magas jövedelmezőség önmaga teremtette meg önmaga megszűnésének feltételeit. „Természetesen”, a banki különadók propagandája arról az egyre több honfitársunk által helytelenített⁵ tényről sem feledkezik meg, hogy a magyar bankok túlnyomó többsége külföldi tulajdonban van. Mindemellett ismétlődően hangsúlyozzák: a bankok közötti verseny megakadályozza, hogy ezeket a terheket a bankok áthárítsák az ügyfelekre. És nem utolsósorban, sűrűn hangoztatják az alternatív megoldás (valójában az alternatív megoldások közül a legcsúnyábban hangzó) elvetését: azt, hogy nem hajlandók a bankok helyett az embereket, a családokat megadóztatni, szemben az előző kormányokkal, a politikai ellenfelekkel.

A különadók kronológiája és vázlatos leírása

Egy kis különadóztatás 2010 előtt

Meg kell jegyezni, hogy az utóbbi éles szembeállítás már csak azért sem teljesen megalapozott, mert bizonyos különadókkal már az előző szocialista-liberális kormányok is kipótolták a hagyományos adókkal beszédhető állami bevételeket. Az első ilyen – 2004-től fizetendő – adó az energiaadó volt (2003. évi LXXXVIII. törvény), amelynek bevezetésére egy (környezetvédelmi megfontolások alapján született) 2003. évi uniós irányelv kötelezett bennünket. Az adó – amely alól a lakossági és a közüzemi fogyasztók mentességet kaptak – mind a földgáz, mind a villamos energia esetében 43 százalékkal meghaladta az előbbinél 0,215 euró/gigajoule-ban, az utóbbinál 0,715 euró/megawattórán meg szabott minimumot. Az időrendben második különadó, amelyet hitelintézeti járadéknak neveznek, a bankokat és más pénzügyi vállalkozásokat érintette. Ezeknek – saját döntésük szerint – vagy adózás előtti eredményük nyolc, vagy a kamatrésből származó bevételük hat százalékat kellett adóként befizetniük (2004. évi CII. törvény). Ezt az adót csak két évre, 2005-re és 2006-ra vetették ki, és kivetését a kormányzat azal indokolta, hogy a pénzügyi szektor nagyon szépen keresett a magas belföldi kamatszinten, valamint az állami lakástámogatási rendszeren (amely a lakáscélú hitelek kamatait támogatta), és ebből valamennyit vissza kell juttatnia a költségvetésbe. A csupán korlátozott időszakra való bevezetést azzal magyarázták, hogy a 2007-ben kezdődő új uniós költségvetési ciklusban megnövekvő támogatásaink fölöslegessé teszik ennek a különadónak a fönntartását. Amikor aztán lejárt a két év, a kormányzat épp az államháztartás korábban alaposan megbomlott egyensúlyának javításán dolgozott, és új formában ismét bevezette a különadót, a pénzintézetek által állami kamattámogatással

nyújtott hitelek kamatbevételeinek öt százalékát vonva el tőlük (2006. évi LIX. törvény). Ugyancsak 2007-től (2006. évi XCVIII. törvény) lépett be a gyógyszeradó: ettől az évtől kezdve a gyártóknak vagy a forgalmazóknak 12 százalékos adót kell fizetniük az általuk belföldön forgalmazott orvosságok tb-támogatásának összege alapján, továbbá évi ötmillió forint adó terheli minden gyógyszergyári orvoslátogató alkalmazását. (Ez a különadó nem a központi költségvetés, hanem az Egészségbiztosítási Alap bevételeit alkotja.) Végül, a 2008. évi LXVII. törvény az energiatermelőkre és -kereskedőkre nyolc-százalékos jövedelemadót vetett ki. Noha az ebből az adóból származó bevételek egy másik (a távfűtésről szóló) törvényben meghatározott célok – főleg az energiatakarékoság – megvalósítását szolgáló kiadási előirányzatokat növelték, és „szemérmesen” a törvény címe sem utalt adóra (ehelyett a távhőszolgáltatás versenyképesebbé tételéről szólt), a köznyelv ezt az adót Robin Hood-adónak, a törvényt Robin Hood-adó-törvénynek nevezte el.

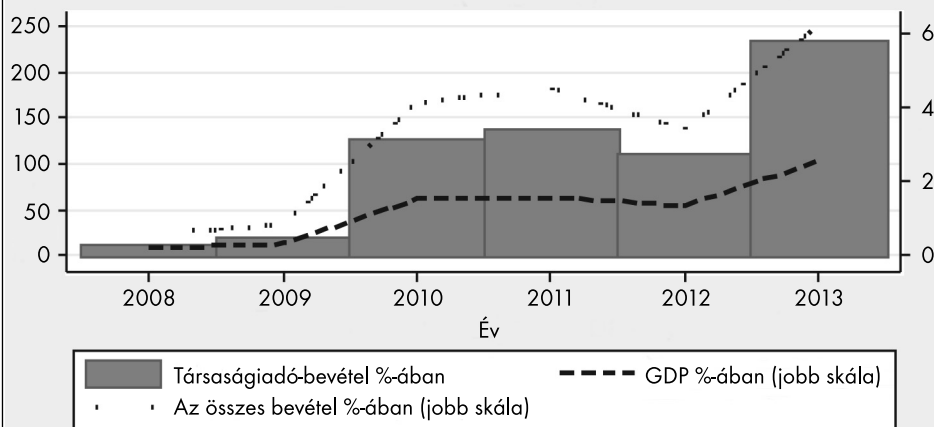
Különadó-robbanás a Fidesz-kormány alatt

Az ágazati sarcok 2010. évi kormányváltás előtti történetét fűszerezte az érintett ágazatok tiltakozása, egy részük alkotmánybírószághoz fordulása is.⁶ Mindez azonban csak halvány előtörténet volt a sarcolás Fidesz-kormány alatti robbanásszerű növekedéséhez. Az utóbbi jól megfigyelhető az 1. ábrán: a különadó-bevétel 2009 és 2013 között 80 milliárd forintról majdnem 750 milliárdra, a GDP 0,3 százalékáról annak 2,6 százalékára, a központi költségvetés és az Egészségbiztosítási Alap együttes összes bevételeinek 0,8 százalékáról 6,2 százalékára növekszik. Növekedésével a vállalatok adóztatásának új rendszere alakult ki: a különadó-bevételek, amelyek összege 2009-ben még a minden vállalatot egységesen (nyereségarányosan) terhelő társaságiadó-bevételek csupán 21 százalékát tették ki, 2013-ban már majdnem két és félszeresen (133 százalékkal) meghaladják azt (és ugyanakkor a társasági adó összege a GDP 1,5 százalékáról annak 1,1 százalékára csökken).

A Fidesz-kormányzás további fontos újdonságokat is hozott. Az egyik ilyen a sarc-törvények gyakori kisebb-nagyobb mértékben visszamenőleges hatályú bevezetése. Például 2010-ben, amikor a különadók összege az előző évhez képest megötszöröződött (81 milliárd forintról 406 milliárdra), az ezt elrendelő törvényeket részben júliusban, részben októberben szavazta meg a parlament. A 2013-ra bevezetett úgynevezett pénzügyi tranzakciós adó kulcsát (lásd alább) év közben fölemelték az elektronikus fizetésnél az eredeti két ezrelékről háromra, a készpénzfölvételnél pedig háromról hatra, mert kiderült, hogy korábban rosszul számoltak, és a bevétel az időarányosan vártnál kevesebb lett. A már eltelt időszak bevételhiányát pedig külön befizettették a bankokkal. Az MSZP által vezetett kormányok alatt ilyesmi soha föl sem merült (az ellenzék menten fölhánytorgatta volna a visszamenőleges hatályú jogszabályalkotás rendszerváltás előtti gyakorlatát).

1. ábra

Az összes különadó-bevétel a társaságiadó-bevétel százalékában, a folyó áras GDP százalékában, valamint a központi költségvetés és az egészségbiztosítási alap összes bevételének százalékában

Megjegyzés: 2012-re előzetes tényadatok, 2013-ra tervadatok

Források: Központi Statisztikai Hivatal és Országos Egészségbiztosítási Pénztár

Egy másik – nyilvánvalóan a legsajnálatosabb – újdonság az Alkotmánybíróság (lényegében) kitiltása az adóügyek területéről. Egy 2010. őszi alkotmánymódosítás szerint a testület csak korlátozottan vizsgálhatja fölül az adó- és az állami pénzügyeket szabályozó más törvényeket. Ezt a korlátozást az új, a korábbi alkotmányt 2012. január 1-jén fölváltó alaptörvény is fönntartja.⁷

Végül, lényegében ugyancsak a különadóztatáshoz kapcsolódó újdonság a **stratégiai együttműködési megállapodások** sorozata, amelyeket a kormány a legfontosabb külföldi beruházókkal köt. Ezek a megállapodások a kölcsönös jóindulat jámbor kifejezései, nem rónak semmilyen konkrét kötelezettséget egyik félre sem. A kormány szempontjából két igazi hasznuk van. Az egyik az, hogy biztatást adnak a beruházóknak – és a hozzájuk hasonlóan magas vagy legalább közepes mobilitású tevékenységet folytató potenciális beruházóknak – arra, hogy bővítsék magyarországi tevékenységüket: lám-lám, az ilyen beruházókat megbecsüljük, támogatjuk. A másik haszon az, hogy ezekkel a megállapodásokkal (és persze a belőlük ugyan nem következő, de az érintett vállalatoknak velük összhangban adott infrastrukturális és más támogatásokkal) kerüljön valami a mérleg másik serpenyőjébe is akkor, ha egy-egy Magyarországon megsarcolt vállalat külföldi tulajdonosának nyomására a megfelelő ország kormánya tiltakozást, netán ellenlépéseket kezd fontolgatni. Milyen cégekkel köt a kormány stratégiai együttműködési megállapodásokat?⁸ A miniszterelnök ezt többé-kevésbé világossá tette azzal a kijelentésével,

hogy nem lehet minden multit „egy kalap alá venni”, vannak ugyanis olyanok, amelyek „nemcsak piacot akartak szerezni, hanem fejlesztenek és foglalkoztatnak is”.⁹ „Természetesen”, ebbe a kategóriába nem férnek be a gáz- és villamosenergia-szolgáltató nagyvállalatok és az ország legnagyobb cégei közé számító telefontársaságok sem. A különadókkal sarcolt ágazatokból egyedül a Tesco-Global Áruházak Zrt. került be a stratégiai megállapodásos körbe. Ez persze ugyanolyan kereskedelmi vállalat, mint pl. az Auchan Magyarország Kft. vagy a METRO Kereskedelmi Kft., de húszszert bőven meghaladó számú alkalmazottjával mégiscsak az ország legnagyobb magánalkalmazója.

A kormányváltás után nem sokkal, 2010 júniusában született meg az Orbán-kormány első, egyúttal a legnagyobb föltűnést keltő sarctörvénye az **ügynevezett bankadóról**, amely valójában a pénzügyi intézmények szélesebb körét érintette: a hitelintézeteken kívül a biztosítókat, a pénzügyi vállalkozásokat, a befektetési vállalkozásokat, a tőzsdét, az árutőzsdei szolgáltatókat, a kockázati tőkealap-kezelőket és a befektetési-alap-kezelőket is. Ez az adó mindjárt tizenhatszáz éve volt, mint a fent említett, korábban bevezetett (és most is fönntartott) hitelintézeti járadék; ebből származott a különadó-bevétel 2010. évi növekményének jóval több mint fele. Persze a hitelintézetek fizették az adó legnagyobb részét, amelynek alapja 2010-ben a 2009. évi éves beszámoló adataiból számított, a bankközi hitelezéssel csökkentett mérlegfőösszeg volt. Az adó mértéke az adóalap 50 milliárd forintot meg nem haladó része után 0,15 százalék, az e fölötti összegre 0,5 százalék volt. (Az ebből az adóból származó bevétel csökkenéséből adódott az összes különadó-bevétel 2012. évi átmeneti csökkenése [lásd 1. ábra]. Ez a devizaalapú ingatlan-jelzáloghitelek kedvezményes árfolyamon történő előrehozott ügynevezett végtörlesztésével – az adós egyoldalú elhatározásán alapuló ilyen törlesztés lehetővé tételével – függött össze. Ugyanis a bankok a végtörlesztési veszteségeik 30 százalékával csökkenthették bankadó-fizetési kötelezettségüket.)

Négy hónappal később fogadta el az Országgyűlés **az egyes ágazatokat terhelő különadóról** szóló 2010. évi XCIV. törvényt. Ez háromféle tevékenységre rótt ki sarcot: a) a bolti kiskereskedelmi tevékenységre, b) a távközlési tevékenységre és c) az energiaellátók vállalkozási tevékenységére. Az adó alapja a nettó árbevétel volt; a kiskereskedelem és a távközlés esetében mentességet kaptak azok, akiknél ez 500 millió forint alatt volt. Ennél magasabb bevételnél – az energiaellátóknál mentességi sáv nélkül – sávosan progresszív volt az adó.

2012-től két új, kisebb jelentőségű (összegű) sarcot kell fizetni: a **baleseti adót** (alapja a kötelező gépjármű-felelősségbiztosítás díja, kulcsa 30 százalék; 2011. évi CIII. törvény) és (ugyanazon törvény alapján) a **népegészségügyi termékadót** (amelyet üdítőitalokra, snackekre, alkoholos frissítókra, gyümölcsízre stb. kell fizetni).

2013-tól kell fizetni a **biztosítási adót** (15 százalék a casco biztosítás, 10 százalék a vagyron- és balesetbiztosítás díjára, 2012. évi CII. törvény) és az ezeknél nagyobb jelentőségű (összegű) **pénzügyi tranzakciós illetéket** (2012. évi CXVI törvény), amelyet valójában adónak kellene nevezni, hiszen az illetékeknél szokásos állami ellenszolgáltatás (amilyen pl. az ingatlan tulajdonváltásának bejegyzése) nem jár ellenében. (Itt meg

kell jegyezni: tévedés ezt az adót a James Tobin néhai Nobel-díjas amerikai közgazdászról elnevezett és egyes nyugati országokban bevezetett, másutt bevezetés alatt álló Tobin-adóval összekapcsolni. A Tobin-adó csak spekulatív célú [gyakorlatilag főként részvény-] vásárlásokat érint, a mi tranzakciós adónk viszont sújt minden elektronikus fizetést és banki készpénzfölvételt. Ilyen típusú tranzakciós adókat néhány latin-amerikai országban vezetnek be, majd törölnek el időről időre, és Ausztráliában alkalmaztak viszonylag hosszú ideig, 1982 és 2002 között.)

Az itt leírtak szerint kialakult különadós sarcolási rendszer persze tovább módosulhat, és módosul is. Idén tavasszal fölmerült a **reklámadó ötlete**, de a nyári törvényhozási szünet egyelőre megakadályozta a konkretizálását és törvénybe iktatását. Történtek változások a rendszerben azért, mert a kormány több szempontból is szerencsétlennek találta ezeknek az adóknak az eleinte hangoztatott ideiglenes jellegét. Egyrészt, a korábban ígért csökkentésüket, megszüntetésüket halogatni kellett, ami újabb és újabb konfliktusokkal járt. Például a bankadót eredetileg 2014-re meg akarták szüntetni, és már 2013-ban a felére akarták csökkenteni; később mindkét lépést elhalasztották egy-egy évvel.¹⁰ Másrészt és főképpen, az adók ideiglenes jellege akadályozta azt, hogy az Európai Tanács megszüntesse a Magyarország elleni túlzottdeficit-eljárást, mert így csupán ideiglenes, nem pedig a Stabilitási és Növekedési Egyezmény szerint megkövetelt tartós eszközökkel értük el az államháztartási hiánynak a GDP három százaléka alá csökkentését.

A kormány ezért tartóssá tette a sarcok rendszerét. Ezt részben egyszerűen deklarálta: „Újra és újra elmondjuk, csak valahogy nem jut el (...) [az Európai Bizottság illetékeihez – S. K. A.], hogy ezek a kirótt terhek nem átmenetiek, hanem a méltányos közteherviselés állandó elemei” – mondta Brüsszelben 2013. június 28-án tartott sajtóértekezletén Orbán Viktor.¹¹ Részben azonban a sarcok megújított változatait nyilvánították az adórendszer tartós elemeivé.

Az utóbbi történt a 2010. évi XCIV. törvény által bevezetett adókkal, amelyeket 2013-ra eltöröltek. A távközlésben és az energiaellátóknál helyükbe lépett a **közművezetékek adója** (2012. évi CLXVIII. törvény), amely azonban szélesítette is az adótárgyak körét (pl. a vízvezetékekkel stb.). Az energiaellátók „kellően” magas adóterheléséről való gondoskodást szolgálta a már említett, a Gyurcsány-kormány által bevezetett Robin Hood-adó kulcsának 9-ről 12 százalékra emelése is. 2012-ben (az LVI. törvénnyel) év közben vezették be telefonhívásokra és SMS-ek küldésére a távközlési adót. A kiskereskedelem csökkentett adóterhelését visszanövelte és az energiaellátókra tett egy pótlólagos terhet egy sajátos, formailag nem különadó, amelyből nem a központi költségvetésnek (és nem is az Egészségbiztosítási Alapnak), hanem a települési önkormányzatoknak jut bevétel. Nevezetesen, a **helyi iparüzési adóról** szóló törvényt a 2012. évi CLXXVIII. törvénnyel úgy módosították, hogy a félmilliárd forint árbevétel fölötti cégek a beszerzett és továbbértékesített áruk, anyagok értékének csak a 70-85 százalékát vonhatják le a helyi iparüzési adó alapjából a korábbi 100 százalék helyett. Ennek az új rendelkezésnek néhány más potenciális vesztesét (pl. pénzügyi lízinggel foglalkozó cégeket) kivonták a rendelkezés alkalmazása alól.

A különadó-sarcolás céljai és következményei

Célok

A különadók rendszerének áttekintése után tisztázhatjuk, hogy melyek a rendszer fő céljai. Ezekből hármat különböztethetünk meg.

1. Cél **a populista nagyvállalat-ellenes, bankellenes, idegenellenes ideológia** gyakorlatba való átültetésének **demonstrálása**. A kormány, a kormánypártok képviselőitől naponta hallhatjuk, olvashatjuk, hogy ezeket az adókat, vagy közülük valamelyiket, nem „az emberek”, hanem a (külföldi tulajdonú) nagyvállalatok fizetik.¹² Ha aztán a cégek mégis továbbhárítják az adót az ügyfelekre, akkor ezért őket kell szidni.

2. Bizonyos esetekben a különadók célja nyilvánvalóan **a külföldi magántulajdonosok kizorítása** is. „A magyar állam megfelelő üzleti ajánlat esetén kész megfontolni azoknak az energiacégeknek a visszavásárlását, amelyek jelenleg külföldi tulajdonban vannak” – nyilatkozta Matolcsy György nemzetgazdasági miniszter 2012 decemberében, néhány nappal az e cégeket sújtó különadóteher növekedése előtt.¹³ Ez persze egy déjà vu: ismeretes, hogy a magyar kommunista vezetők már 1945-től különféle nyereségcsökkentő és veszteségokozó eszközökkel igyekeztek előkészíteni a nagyobb magánvállalatok államosítását. Azzal a különbséggel, hogy most az államosítás nem föltétlenül véggél, hanem lehet csupán átmeneti állapot (tranzit-államosítás) a „nemzeti” – vagyis a fogadott családhoz tartozó – magántulajdonosnak történő átjátszáshoz.

3. Utoljára, de távolról sem utolsósorban, cél maga **a sarcokkal összegyűjthető bevétel**. Persze minden államnak mindig kell bevétel, de esetünkben az történt, hogy a Fidesz-kormány közel 600 milliárd forint, a GDP több mint két százalékát kitevő fura adócsökkentésekkel bevételnövelési kényszerhelyzetbe hozta magát. Az adócsökkentéseknek a kormány megalakulását gyorsan követő ötletrohama részben népszerűségi célú volt: eltörölték az örökösödési adót, és 16 százalékos, egykulcsos személyi jövedelemadót vezettek be. Az utóbbi – és a nemrégiben, igaz, bevezetési határidő nélkül ígért 10 százalék alá csökkentése – kb. annyira illik a magyar közkiadások kiugróan magas (GDP-hez viszonyított) arányához, mint számszerű az atomháborúhoz. És még a társasági jövedelemadót is csökkentették, abban a reményben, hogy ezzel a „jó” beruházóknak adóparadicsomot csinálnak. A közkiadásokat csökkenteni nem akarták, így kénytelenek voltak valamit kitalálni – és az előző két pontban mondottak szerint az ízlésüknek nagyon megfelelő különadók nyakló nélküli növelését találták ki (egyebek – például a magánnyugdíj-alapok államosítása – mellett). Az új vagy megnövelt különadó-bevételek legnagyobb részben a központi költségvetésbe, kisebb részben az Egészségbiztosítási Alapba kerülnek. Emellett láttuk (a helyi iparüzési adó 2012. évi módosításánál), hogy lényegé-

ben különadó jellegű bevétel kerülhet a települési önkormányzatokhoz is. Az utóbbi bevétel fölött a kormányzat természetesen nem rendelkezik, de ez csökkenti az általa kezelt központi pénzalapok terheit. Itt meg kell jegyezni, hogy a lakossági villamosenergia- és gázszolgáltatásra 2013 januárjától elrendelt tízszázalékos tarifacsökkentés, amelyet később a „rezsiköltségek” más területeire (a személyszállítási, vízellátási, csatornadíjra, a kéményseprés, szennyvízszippantás díjára) is kiterjesztettek, ugyancsak rokon természetű a különadósarcokkal. A bevétele (amely formáját tekintve persze nem bevétel, hanem kiadáscsökkenés) nem kerül az állam központi pénzalapjaiba, hanem közvetlen lakossági juttatás. Az, hogy ezt az érintett vállalatokkal fizettetik meg, persze ismét csak csökkenti az állami pénzalapok terheit, és a vállalatok külön színes alapon nyomtatott szöveggel kötelesek ráírni a számlákra, hogy azok összegét a kormány jósága mennyivel csökkentette.

Következmények

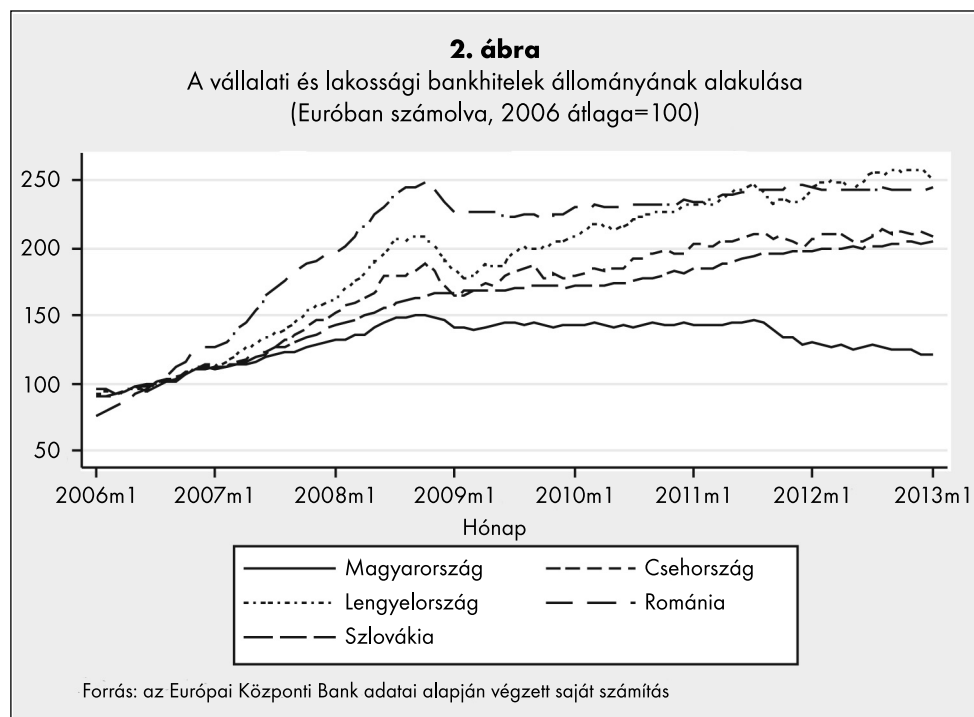
Ha a különadók következményeinek vizsgálatánál az erre szokásosan használt módszereket próbáljuk alkalmazni, azzal nem jutunk messzire, ugyanis az adóztatás elmélete és más, ezen a területen használt elemzési eszközök a liberális piacgazdaság elemzésében alakultak ki; arra a föltevésre épülnek, hogy az árak szabadok és szabadon változtathatók. A mi esetünkben azonban az árak szabadsága korlátozott. Ebben szélsőséges eset a – föntiek értelmében lényegében **különadó jellegű – rezsicsökkentés**, amelynél az ár rögzített. A legtöbb esetben az ár (szolgáltatási díj) sem nem igazán szabad, sem nem igazán rögzített: politikai nyomás érvényesül annak érdekében, hogy a sarcokat vagy azok növekedését az érintett cégek ne hárítsák tovább, különösen ne a háztartásokra („az emberekre”).

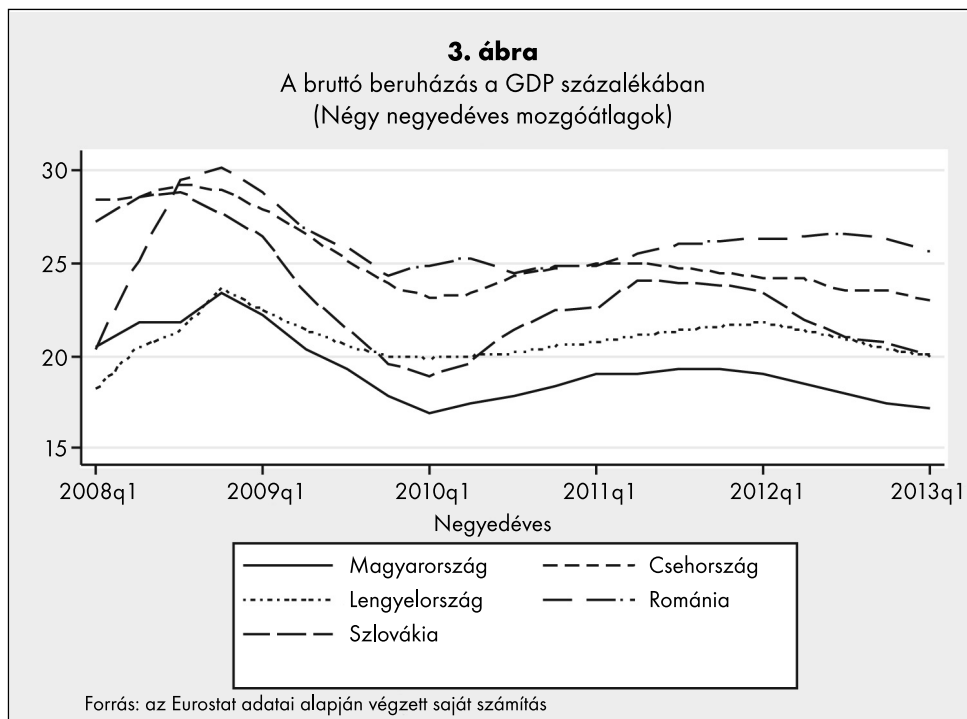
Ha egy pillanatra az árakat (szolgáltatási díjakat) mégis szabadoknak tekintjük, akkor a sarcok között találhatunk olyanokat, amelyeket kedvezően vagy részben kedvezően kell értékelnünk. Itt a pénzügyi szektort terhelő különadóról van szó, amelyek kiküszöbölik a pénzügyi szolgáltatások nulla áfakulcsát, ugyanis az adóelmélet egyik fontos tétele, hogy a termék- és szolgáltatásadók akkor nem torzító hatásúak (azaz nem holtteherveszteség-okozók), ha egységes kulcs szerint vetik ki őket. A **biztosítási és a baleseti adó** bevezetése egy lépés ebben az irányban. Nem éppen radikális lépés, mert három különböző adókulcsot vezet be, amelyek közül ráadásul egyik sem azonos az áfa úgynevezett általános kulcsával (amely mellesleg maga sem általános), de mégiscsak egy lépés. És valami hasonló hatású adó bevezetése a banki szolgáltatásokra is megindokolható lenne. Ennek a célnak azonban a többféle banksarc egyike sem felel meg megközelítőleg sem, mert nagyon távol állnak egy forgalmi típusú adótól, amelynek a bankok és más pénzügyi közvetítők esetében az összes árbevétel lehetne az alapja.

A pénzügyi szervezetek (más szervezetek viszonylagos alulfejlettsége miatt alapjában véve bankok) különadó-terhelése esetében a konstrukciónál nem kevésbé **súlyos**

probléma a mérték; a bankok különadóztatásának rendszerét a különadórendszer állat-orvosi lovaként is vizsgálhatjuk.

A magyar (és az e téren bevallottan a magyar tapasztalatot követő szlovák) pénzügyi szervezeteket érintő különadók összege közgazdaságilag értelmes összehasonlításban nem egyszerűen nagyobb, hanem nagyságrenddel, részben több nagyságrenddel nagyobb, mint bármelyik másik hasonló adó a világban. A Szlovák Bankszövetség összeállítást készített az EU-tagországok bankadóiról;¹⁴ eszerint például az Egyesült Királyság évi 1,9 milliárd, Németország 1,3 milliárd, Franciaország 0,8, Hollandia 0,6, Ausztria 0,5 milliárd, Finnország 170 millió, Portugália 100-150 millió, Szlovénia 21 millió euró bankadót szed be évente. A szlovák bankadó évi 170 millió, a magyar hitelintézeti járadék és a pénzügyi szervezetek különadója több mint 0,5 milliárd euró évente. Amihez hozzá kell még adnunk a kb. egymilliárd euró összegű tranzakciós adót is (a tranzakciós adó a föntiek értelmében nálunk és csak nálunk lényegében bankadónak tekinthető); ez így már első ránézésre is nagyon sok. Ráadásul az összegeket a GDP-hez vagy a nemzeti bankrendszerek valamilyen mutatószámához kell hasonlítanunk. A 2012. évi (az Eurostat által közölt) GDP-hez mérve a szlovák bankadó 0,24, a magyar 1,54 százalék. Ugyanez az Egyesült Királyságban 0,08, Németországban 0,05, Franciaországban 0,04, Hollandiában 0,1, Ausztriában 0,24, Finnországban 0,09, Portugáliában 0,08, Szlovéniában 0,06 százalék. Emellett a fejlett piacgazdaságok bankrendszere a GDP-jükhöz képest

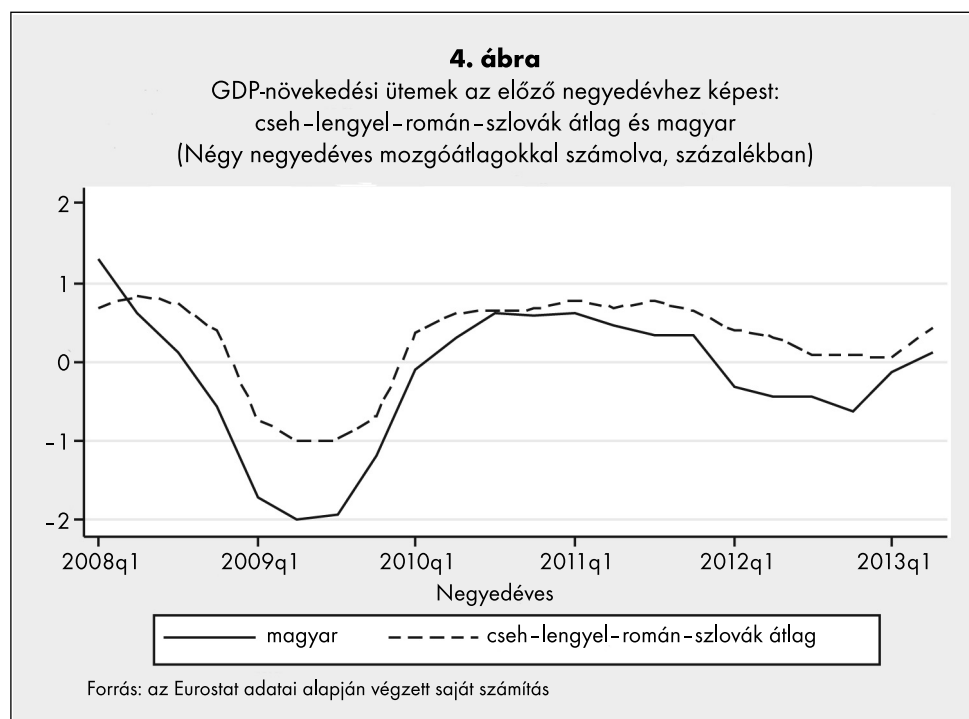

jóval nagyobb terjedelmű, mint a miénk. Ezért a bankrendszerek (az Európai Központi Bank által közölt) összes eszközértékéhez képest még képtelenebb arányszámokat kapunk: a szlovák bankadó a nemzeti bankrendszer teljes eszközértékének 2,63 százaléka, a megfelelő magyar adat pedig 3,34 százalék. Viszont az Egyesült Királyságban és Németországban ez csak 0,02, Franciaországban 0,01, Hollandiában 0,02, Ausztriában 0,09, Finnországban 0,11, Portugáliában 0,03 és Szlovéniában 0,06 százalék.

A többi olyan ágazatban pedig, amelyeket nálunk különadókkal sarcolnak, más országokban nincsenek különadók (kivéve persze az EU-ban kötelező, főntebb elsőként taglalt energiaadót). Mindezek alapján a magyar kormány teljes joggal nevezi saját adópolitikáját **unortodox**nak. A 2. ábrán láthatjuk ennek a politikának az eredményét: a vállalati és lakossági bankhitelállomány, amely másutt a régióban 2010 eleje óta növekszik, nálunk 2011 közepén a stagnálásról gyors csökkenésre váltott. Rá kell itt mutatni arra is, hogy a jelentős hitelezési veszteségek és általánosabban a kedvezőtlen gazdasági környezet miatt a magyar bankok többsége az utóbbi években veszteséges volt, és a következő néhány évre sem ígérkezik a többségük számára nyereség.¹⁵ A tranzakciós adót a bankok legalábbis nagyobb részben áthárítják az ügyfeleikre.¹⁶ A másik nagy tétel – a pénzügyi szervezetek különadója – esetében azonban az áthárítás, legalábbis ez ideig, nem bizonyult könnyűnek. Így ez a sarc a nagyobb részben veszteséggel működő bankok és más pénzügyi szervezetek alaptőkéje kisebb-nagyobb részének elkobzását

jelenti. Az alaptőke gyors (a tevékenység összehúzódásánál gyorsabb) csökkenése azonban nem megengedett, ami a külföldi anyaintézményeket magyarországi leányaik tőkeemelésére kényszeríti. A tőkeemelések közvetlen külföldi beruházásokat jelentenek, amelyek pedig a kormány sikerpropagandája szerint Magyarország jó tőkevonzó képességét tükrözik.

Valójában azonban a tőkevonzó képességet az összes beruházás alakulásában kell mérni, és a 3. ábrán megfigyelhetjük, hogy a GDP beruházási hányada a régióban nálunk a legalacsonyabb, ráadásul erősen csökkenő irányú.¹⁷ A gazdasági környezetet kiszámíthatatlanná tevő különadós sarcolásnak nyilvánvalóan kiemelkedő szerepe van a beruházási kedv ilyen visszaesésében, amelynek nemcsak meglesz, hanem már meg is van az eredménye, hiszen a gazdasági növekedés katasztrofális lassúságához való fontos hozzájárulása nyilvánvaló. A 4. ábrán láthatjuk, hogy GDP-növekedésben a 2009. első félévi súlyos (mellesleg a szlovákiaival kb. azonos mértékű) visszaesés után fokozatosan csökkent a lemaradásunk a régiós átlagtól, de 2011 elejétől ismét növekedett, és a megfigyelhető időszak végén, egy negyedéves csökkenés után, ismét növekedni kezdett.

Következtetések

Bizonyos gazdasági tevékenységek nem, vagy lényegében, ésszerű költségekkel, versenyképesen nem végezhetők külföldről. Ilyen értelmű alacsony mobilitásukkal a kormányok visszaélhetnek: sarcolhatják őket különadókkal. Az effajta különadók azonban idegenek a piacgazdaságtól, és Európa nyugati részén lényegében ismeretlenek. A magyar kormányok viszont már a 2000-es évek közepétől fölfedezték és próbálgatták a sarcolás lehetőségeit. 2010-től pedig a Fidesz-kormány fura adócsökkentésekkel és a közkiadások megfelelő csökkentésének elutasításával bevételnövelési kényszerhelyzetbe hozta magát, és az adórendszer kulcsfontosságú elemévé tette a különadósarcokat, amelyekből ma már a hagyományos társasági jövedelemadónál csaknem két és félszer nagyobb összeget szed be.

A Fidesz-kormány alatt burjánzó különadóztatásnak az állami bevételszerzés mellett célja a populistá nagyvállalat-ellenes, bankellenes, idegenellenes (külfölditulajdonos-ellenes) ideológia gyakorlatba való átültetésének demonstrálása (miközben a mobil, tehát „csalogatásigényes” ágazatok nagyvállalatainak tulajdonosaival stratégiai megállapodásokat kötnek, és kisebb-nagyobb mértékben segítik a letelepedésüket). Egy további különadó cél – mintegy a kommunista vezetők 1945 utáni államosítás-előkészítő taktikájának följújtásával – a nemkívánatosnak tekintett tulajdonosok kiszorítása is. (Persze ez most lehet csupán tranzit-államosítás, amelyet új, „nemzeti” magántulajdonosoknak történő átjuttatás követ.)

A különadósarcok és az azokhoz lényegében hasonló természetű, rezsicsökkentésnek nevezett kötelező árcsökkentések a bankok és egyes infrastrukturális szolgáltató vállalatok esetében eleve veszteséges tevékenységeket sújtanak vagy maguk generálnak veszteségeket, így valójában (részleges) alaptőke-elkobzásokat jelentenek. Általánosabban, a sarcok gyors növekedése, újabb és újabb területekre történő kiterjesztése, állandó változásai súlyos bizonytalanságot teremtenek a vállalkozások számára, és nyilvánvalóan fontos szerepük van abban, hogy a régiós országok között Magyarországon a legalacsonyabb, ráadásul határozottan csökkenő irányú a GDP beruházási hányada. Az utóbbtól pedig aligha lehet független, hogy 2011 eleje óta növekvő mértékű a magyar GDP-növekedés lemaradása a régiós átlagtól.

Jegyzetek

- 1 Lásd pl. Heinemann, F. – Overesch, M. – Rincke, J.: Rate-Cutting Tax Reforms and Corporate Tax Competition in Europe. *Economics & Politics*. vol. 22 (November 2010) Iss. 3., 498–518. p; Rixen, T.: Tax Competition and Inequality. The Case for Global Tax Governance. *Global Governance*, vol. 17 (2011) 447–467. p.; Marján, A.: *Az Európai Unió gazdasága. Minden, amit az EU gazdasági és pénzügyi politikáiról tudni kell*. Bp., 2006, HVG, főleg 388–391. p. (HVG Könyvek)
- 2 Ez az értelmezés a Hétfa Kutatóintézet bankadóról szervezett szakmai vitájában vetődött föl, lásd *Érvek és ellenérvek a bankadóról*. Bp., 2010, Hétfa Kutatóintézet.
- 3 Lásd Fiscal Adjustment in an Uncertain World. *World Economic and Financial Surveys*. Fiscal Monitor April 13., 2013 International Monetary Fund, Washington, D. C., 14. old., ahol további példák is találhatók.
- 4 A TNS Modus közvélemény-kutató intézet kutatta az ezzel kapcsolatos nézetek alakulását. A polgárok reprezentatív mintájának ezt a kérdést tették föl: „Ön szerint egy olyan szabad piacgazdaság megteremtése, amely nagymértékben független az állami beavatkozástól, jó vagy rossz Magyarország számára?” 1991-ben a válaszadók 65%-a még jónak tartotta, 1996-ra azonban 37% alá csökkent a táboruk. Lásd Kurtán S. – Sándor P. – Vass L. szerk.: *Magyarország politikai évkönyve*. 2001. Bp., 2001, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 865. p.
- 5 A külföldi tőke beáramlásának pozitív megítélése már a 90-es évek első felében jelentősen gyengült, a támogatók nagy többsége, a közvélemény-kutatások szerint, 1995-re megszűnt, az ellenzők aránya elérte a támogatókét. Lásd Angelusz R. – Tardos R.: *A piacgazdaság társadalmi megítélése. Műhelytanulmányok*. 2. kötet. Bp., 1996, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Vállalatgazdaságtan Tanszék, 23–24. p.
- 6 Lásd A bankok tudomásul veszik a különadót. *Origo*, 2006. november 19. <http://www.origo.hu/archivum/20061129abankok.html>
- 7 Az alaptörvény 3. cikk (4) bekezdése szerint „(m)indaddig, amíg az államadósság a teljes hazai össztermék felét meghaladja, az Alkotmánybíróság (...) a központi költségvetésről, a központi költségvetés végrehajtásáról, a központi adónemekről, az illetékekről és járulékokról, a vámokról, valamint a helyi adók központi feltételeiről szóló törvények Alaptörvénnyel való összhangját kizárólag az élethez és az emberi méltósághoz való joggal, a személyes adatok védelméhez való joggal, a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságához való joggal vagy a magyar állampolgársághoz kapcsolódó jogokkal összefüggésben vizsgálhatja felül, és ezek sérelme miatt semmisítheti meg”. (A szövegben szereplő „teljes hazai össztermék” ismeretlen fogalom, de nyilván a bruttó hazai terméket kell érteni rajta.)
- 8 Korábban a kormány 40 körüliben jelölte meg a stratégiai együttműködési megállapodások kívánatos számát, de idén júniusban már Szijjártó Péter, a Miniszterelnökség külügyi és külgazdasági államtitkára 50-ről szólt a *Világ gazdaságban* 2013. június 13-án „Még több stratégiai megállapodás jöhet” címmel megjelent interjújában. A tényleges szám idén júliusban – az Ericsson Magyarország Kft.-vel, a magyarországi Bosch csoporttal és a Hewlett-Packard Magyarország Kft.-vel – megközelítette a 30-at.
- 9 Galambos Péter: Mit kapnak a jó multik Orbántól? *Origo*, 2012. december 19. <http://www.origo.hu/gazdasag/gazdasag-plusz/20121218-multicegek-strategiai-megallapodasa-a-kormannyal-suzuki-richter-microsoft-daimler-tesco.html>
- 10 Lásd Matolcsy Bécsben a bankadó felezéséről beszélt. *Origo*, 2012. október 18. <http://www.origo.hu/gazdasag/20121018-2014ben-megfelezi-a-bankadot-matolcsy-gyorgy.html>

- 11 Lásd: Orbán Viktor csak az ajánlások egy részével ért egyet. *Bruxinfo*, 2013. június 28.
<http://www.bruxinfo.hu/cikk/20130628-orban-viktor-csak-az-ajanlasok-egy-reszevel-ert-egyet.html>
- 12 Lásd pl. Orbán szerint a sárgacsekk-adót nem az emberek fogják fizetni. *Origo*, 2012. május 2.
<http://www.origo.hu/gazdasag/20120502-orban-szerint-a-sargacsekkadot-nem-az-emberek-fogjak-fizetni.html>
- 13 Lásd Matolcsy: Ha nem kellett volna eladni, akkor készek vagyunk visszavásárolni. *Mno*, 2012. december 21. http://mno.hu/hirtv_gazdasagi_hirei/matolcsy-ha-nem-kellett-volna-eladni-akkor-keszek-vagyunk-visszavasarolni-1126416
- 14 Lásd Téma: Bankový odvod: Rok po. *Slovenská Banková Asociácia*, 2013. 07. 25.
<http://www.sbaonline.sk/sk/presscentrum/aktuality/temabankovy-odvod-rok-po.html>
- 15 Lásd pl. Komoly veszteség, borús kilátásokkal a magyar bankszektorban. *VG online*, 2013. augusztus 9. <http://www.vg.hu/penzugy/penzugyi-szolgaltatok/komoly-veszteseg-borus-kilatasokkal-a-magyar-bankszektorban-409523>
- 16 Lásd Mindenki a megemelkedett adó áthárítása mellett döntött. *Bankmonitor*, 2013. július 18.
<http://www.bankmonitor.hu/content/1203.htm>
- 17 A 3. ábrán azt is megfigyelhetjük, hogy 2012 elején a szlovák beruházási hányad is meredek csökkenésre váltott. Ez az „időzítés” kb. megfelel annak, amikor a Szlovák Bankszövetség idézett tanulmánya (Téma: Bankový odvod) szerint a bankadó abban az országban hatni kezdett a bankok működésére.

• Csillag István

• **A küldetés: vagyonosodni¹ –** • **Elitcsere családi alapon**

Vagyonosodni pártfeladat

Andrzej Wajda *Az ígéret földje* című, 1975-ben bemutatott filmjének kezdő képsora akár a Fidesz alapítóinak szájából is elhangozhatott volna. A film hősei, a középiskolát éppen befejező három barát, a kapitalizmus hajnalán a textilgyártásról elhíresült Łódz gyárkéményei fölé magasodó dombon szimbolikusan megfogják egymás kezét, és kijelentik: „Neked sincsen semmid, nekem sincsen semmim, éppen elégünk van ahhoz, hogy gyárat alapítsunk!”

Nem valószínű, hogy a Fidesz alapító atyáinak – már csak életkoruknál fogva – kedvenc filmjükké lépett volna elő Wajda alkotása, tetteiket mégis annak a kezdő képsorai-ban elhangzott jelmondat irányította. *A Fideszt alapító kollégisták és családtagjaik*, azaz a baráti kör: a *továbbiakban a Család, 1992-ben cégek sorozatát hozza létre*. Megszületik a Quality Invest Rt., a Best Lízing, majd belőle az Auto Classic Kft., a Taxorg Kft., a Quality Party Service Kft., a Millenium Rt., az Arzenal Kft. és még sok más vállalkozás, amelyek – néhány évvel később – köztartozásokkal terheltén Josip Tot és Kaya Ibrahim cégelnyelési étvágya révén fantomizálódnak. Mi e cégek különlegessége? Az, hogy alapítóik magánszemélyek, és nem a párt, nem is annak központi vállalata, a Fico Kft. A magánszemély tulajdonosok valamennyien vagy a Fidesz alapítói, vagy azok családtagjai. Az egyik legnagyobb alaptőkével, 102 millió forinttal 1992. április 4-én (szimbolikus dátum) létrehozott cég, a Quality Invest Rt. három tulajdonosa és igazgatóságának tagjai: Kövér Szilárd, az Országgyűlés mai elnökének öccse, Simicska Lajos, a Fidesz akkori pártigazgatója és Varga Sándor, a cég könyvvizsgálója (Varga Tamás – a Fidesz jogi tanácsadója – édesapja). A felügyelőbizottság tagjai is egytől egyig a Fidesz alapítói vagy családtagjaik és barátaik, más szóval a Család. A Családban marad a cégek alapításához felhasznált pénz eredete, a Családban marad a cégek pénzáramlásának és működésének licence, és a Családban marad a később kiűritett cégekből kiszivattyúzott vagyon is. Akár azt is mondhatnánk, hogy a kiszemelt családtagok **pártfeladatot teljesítve vagyonosodtak**. Ezt a felfogást mintegy alátámasztja Áder Jánosnak a Fidesz tagságának írt 1993-as levele: „A fő cél az volt, hogy se külső, se belső források ne

jelentsenek számunkra olyan függő helyzetet, amikor a pártnak csak korlátozott mértékben van módja arra, hogy saját politikát folytasson. Így tudtuk elkerülni, hogy bármilyen gazdasági vagy más érdekcsoportok zsebébe kerüljünk.”²²

Párt a vagyonosodókért, vagyonosok a pártért

Szépen hangzik Áder levelének érvelése, csak a valóság egy picit más. Ezeknek a cégeknek magánszemélyek a tulajdonosai, nem a párt, a magánszemélyek szükségleteinek kielégítésére, gazdagodására, vagyonosodására szerveződnek, és nem a párt lesz gazdagabb, még akkor sem, ha feltételezzük – elfogadva Áder János jóindulatú magyarázatát –, hogy (legalábbis) van átjárás a cégek pénzügyei és a párt működését szolgáló pénzeszközök között. Ezt az átjárást már csak azért is feltételeznünk kell, mert az említett Quality Invest Rt. alaptőkéje éppen akkora összeg, mint amennyit a később elhíresült MDF–Fidesz közös székházjuttatás és -eladás esetében a vételárból – a különböző emlékezők szerint – nem a párt, hanem a Quality Invest kapott. A cég alapításának időpontja (1992. április 4.) is nagyon közel esik ahhoz az időponthoz, amikor a Magyar Köztársaság kormánya április 16-án jóváhagyta a MDF–Fidesz közös székházjuttatást. Csak valószínűsíteni tudjuk, hogy az alapításhoz felhasznált pénz megszerzésekor a későbbi székházeladásból származó vételár rész lehetett a fedezet, a váromány, amire tekintettel e három szépreményű fiatalembernek a cégalapításhoz használt, szükséges összeget folyósították.

A történet második sajátossága, hogy bár a cégek pénzmozgásai rejtve maradnak a párt nyilvánossága, a párt döntéseit meghozó és ellenőrző testületek előtt³ (igaz, utólag, kínos magyarázkodások és védekezés mellett szóbeli tájékoztatást a jegyzetelés tilalma mellett tartottak), mégis képesek voltak a párt életét a magáncsaládok vagyonosodása által befolyásolni. A párt feletti uralmat az lesz képes ettől fogva gyakorolni, aki ellenőrizni tudja a – pártérdekből – vagyonosodókat, vagy maga is a vagyonosodók egyike. **Csak az tudhatja a párt titkait, aki a „családi” vagyont is ismeri.** A harmadik sajátosság, hogy éppúgy elválaszthatatlanná válik a két fogalom: a pártot felhasználó vagyonthalmozók és a „családi” vagyont ellenőrzők pártja, mint az éppen megdöntött pártállam és állampárt. Összenő, ami egybetartozik: a pártból szerzett vagyon és a megvagyonosodottak párt feletti ellenőrzése.

„Én azt az álláspontot képviseltem – mondja Orbán Viktor Kéri László 1994-ben megjelent könyvében –, hogy a pártot gazdasági értelemben is a saját lábára kell állítani. A törvényes tulajdonunkkal úgy kell gazdálkodni, ahogy ez a Fidesz számára a legelőnyösebb. Mi csak magunkra számíthatunk. *Nekünk csak az van, amit magunk számára megszerzünk. Szemben ellenfeleinkkel, akik az elmúlt negyven évben megszédtek magukat, bespájzoltak a nehéz időkre; avagy jelenlegi kormányzati pozíciójukat használják fel*

gazdasági alapjaink megteremtésére. Ha nem leszünk velük versenyképesek, nem tudjuk eljuttatni elképzeléseinket a választópolgárokhoz. Nem lesznek kiadványaink, irodáink és alkalmazottaink, s hiába a miénk akár a legjobb program, alul fogunk maradni.”⁴

Itt nem megyek bele abba, hogy mennyire volt a Fidesz törvényes tulajdona a magán-személyek vagyonosodása által létrejött, a Fidesz céljait szolgáló céghálózat, azon sem vitatkozom, hogy a Fidesz ellenfelei valóban tehetősebbek voltak-e a „csak magára számítható” pártnál. Igaz, a TÁRKI, illetve Laki Mihály és Szalai Júlia 2004-ben publikált szociográfiai felméréseiből, Mihályi Péter privatizációs monográfiájából tudjuk, hogy a rendszerváltás után meggazdagodott magyar nagyvállalkozók 2/3-a még csak párttag sem volt az „átkosban”. A 212 fő közül pedig, akik 1980 és 1990 között az MSZMP Központi Bizottságának tagjai voltak, mindössze négy olyan volt, akiről elmondható, hogy a rendszerváltás után jelentős vagyont tudott felhalmozni.⁵

Ami figyelemre méltó ebben az interjúkötetben, az a világos üzenet: **szerezni kell**, mert csak az van, amit a magunk számára megszerzünk. Az 1994-ben megjelent könyvnek ez a gondolata nem véletlenül cseng egybe a későbbi egyik végrehajtó ember, Lázár János elhíresült mondataival: „...az ember kaparjon, gyűjtsön, építkezzen kockáról kockára. Aki erre nem képes, akinek nincs semmije, az annyit is ér.”⁶

A Fidesz magját alkotók, a Fidesz elnökének és vezetőinek ars poeticája röviden: gyarapodni és vagyonosodni. Elvászthatatlan egymástól a párt önállóságát biztosító anyagi alapok, a pártelit rendelkezésére álló gazdasági bázis megteremtése és működtetése, valamint a párt vezető magját alkotó Családok megélhetését, anyagi önállóságát, függetlenségét biztosító vagyonosodás. Összekapcsolódik a gazdasági szuverenitást megteremtő és garantáló egyéni gazdagodás, az egyre nagyobb vagyonok feletti rendelkezési jogok növelése és az uralt politikai szervezet érdekérvényesítésének gazdasági bázisát jelentő szélesedő birtoklási, rendelkezési joggyakorlás. **A párt** – ebben az értelemben – **politikai vállalkozás a pártot uraló családok gyarapodására**, a gazdagodásra, ugyanakkor családjaik gyarapodása a biztosíték, hogy képesek annak a politikai-hatalmi koncentrációnak az elérésére és fenntartására, amely a családi vagyonosodás elfogadtatásához, legitimálásához a pártban, a politikában szükséges. (Nem véletlen, hogy Orbán édesapjának a gánti kő- és dolomitbányában való tulajdonszerzésében játszott szerepe miatt borult ki a bili a Quality Invest befektetési és a pártszékházból származó pénzeszközei párttestületek által nem ellenőrzött felhasználása miatt. Mint ismert, a gánti kőbányára kiírt pályázatot helyi dolgozóként Orbán édesapja úgy nyerve el, hogy az ajánlathoz szükséges pénzt családi cégében a Quality Invest tőkeemléssel biztosította, majd pedig az így megvásárolt üzletrészt később jóval alacsonyabb áron eladta Orbán testvéreinek és édesapjának.⁷)

A „baráti cégek” gründolásával legalább három célt igyekeztek megvalósítani. Nemcsak az Orbánok, a Simicskák, a Kövérek, a Vargák gazdasági alapjainak megteremtése volt a cél, hanem ezen a módon tudtak a Család tagjai bekapcsolódni a privatizációba is. Így történt a MAHIR vagy később a Postabanknál lévő hírlapportfolió megszerzése. A párt nem, legfeljebb a Család indulhatott a privatizációs pályázaton, hogy a személyes

gazdagodás gazdasági alapjait biztosítsa. A harmadik cél persze a vallásháborúk óta ismert megoldás megvalósítása: aki a vagyon, azé a párt. Ahogyan a diákok jól megtanulták a vallásháborúk korából, aki a föld, az dönt arról, hogy az adott földön élők kinek a vallását kövessék (cuius regio, eius religio).

Egészen eredeti tőkefelhalmozás

Orbán – Kéri könyvéből már idézett – mondata azt is értésünkre adja, hogy az ország javai feletti rendelkezés megszerzése háromféle módon lehetséges:

1. örökség révén (vagy a negyven év alatt megszedték magukat, bespájzoltak, vagy még a kommunizmus előtt is volt mit aprítaniuk a tejbe);
2. a kormányzati pozíció kihasználásával;
3. azzal a saját jogon való szerzéssel, amit a Fidesz vagyonosodó családjai valósítottak meg.

Mivel a Család örökséggel nem számolhatott, maradt a másik kettő. A kormányzati pozícióról még lesz szó, először foglaljuk össze, mit jelent a saját jogú szerzés. A párt fő korifeusai, felhasználva a párt rendelkezésére álló kivételes jogi lehetőségeket (pl. áfa-mentesség vagy vámmentes gépkocsibehozatal stb.), a pártok számára elérhető közpénzeket és egyéb engedélyezett pénzeszközöket és -csatornákat – úgymond pártérdekből –, saját nevükre, illetve családjaik, családtagjaik nevére szólóan szereznek vagyont és tulajdont azzal az indoklással, hogy ilyen módon „...nem kerülnek gazdasági és más érdekcsoportok zsebébe...” (lásd Áder-levél). Ehelyett a gazdasági befolyásolásra, **a politikai befolyásszerzés gazdasági megtámogatására szolgáló vagyon a Családhoz vándorol**. A jövőre is gondolva, gazdasági önállóságukat, befolyásoló képességüket és életmódjukat akkor is megtartják, ha – esetleg nem várt módon – elvesztenék kivételes hozzáférési jogokat biztosító politikai pozíciójukat.

„Tudjuk, miénk az ország. De azért ne vigyük haza!”

Amikor a Széchenyi Terv 2001. évi indításához az akkori gazdasági miniszter, Matolcsy György az új gazdasági mechanizmus (1968-ban a tervutasításos rendszer megszüntetése, vállalati önállóság) megértetésében fontos szerepet játszó Dr. Agyhoz, a *Magyarázom a mechanizmust* című rajzfilmsorozat ötletemberéhez, Kopátsy Sándorhoz fordult, hogy a Széchenyi Terv megismertetéséhez folytassa az 1968-ban hallatlanul

népszerűvé vált sorozatot, elég volt emlékeztetni arra, hogy annak minden darabja az alcímbe szereplő mondattal indult: Tudjuk, miénk az ország. De azért ne vigyük haza! Matolcsy azonnal elállt a tervtől, mert ő nagyon jól tudta, mennyire kellemetlen lenne, ha a kopasz rajzfilmfigura, Dr. Agy újra felemelné jobb keze mutatóját, és figyelmeztetően megróná a várakozásokkal teli közönséget, hogy ne gondoljon a közjavak szét-hordásával gyors egyéni haszonszerzésre.

Pedig Dr. Agy kezdő mondatánál semmi sem lehetne kifejezőbb arra, hogyan épül ki a kormányzati hatalom megszerzett eszközeit, a köz- és magánpénzek összehangolt becsatornázásának rendszerét (pl. csak egy cégnél érdemes hirdetni állami intézményeknek és a multik hazai leányvállalatainak, ha azt akarják, hogy a reklám eredményes legyen), a köz- és magántulajdon összehangolt működtetésének egy irányba mutató hatékony mechanizmusát használva a hatalmi elit családjainak gyarapodását szolgáló posztkommunista maffiaállam új gazdasági mechanizmusa.

Kelet-európai posztkommunista gyarapodás: a privatizáció

A kelet-európai országokban csak a rendszerváltás óta válhatott életcélá az önálló egzisztencia, a gazdasági függetlenség megszerzése, a vagyonosodás, a gyarapodás. Nem kétséges, hogy az állami, államosított gazdaság látszólag monolit tömbje mögött is voltak módosabbak, akiknek nagyobb lakásuk, házuk, gépkocsijuk, nyaralójuk lehetett, de ezt inkább rejtegetni kellett. Sok maszek cukrász és trafikos jobban élt, mint egy városi párttitkár. A gyarapodás, a vagyonosodás Kelet-Európában a rendszerváltás óta lehetséges, és ennek kezdetben az állami, közösségi tulajdonban álló eszközök, javak megszerzése, a magánosításban való nyertes szereplés volt a legsikeresebb módja.

A kelet-európai országokban lezajlott tulajdonváltásnak, privatizációnak alapvetően kétféle útja volt, amelyek különféle arányokban keveredtek, és az alkalmazott technikákat is e két alternatíva arányainak megfelelően alakították a kifinomult, tőkepiacot utánzó és a nyers, zsebre gyűrős technikák öszvéreivé.

Ahol a korábbi állampárti, politikai felépítmény túlságosan erősnek bizonyult, ott azok, **akiknél az erő volt**, akik az erőszakszervezet tagjai voltak (oroszsországi terminológiával: a sziloviki)⁸ **szerezték meg az ország javai feletti rendelkezés nagyobb részét**, az állami közösségi vagyont javát. Ezekben az országokban a volt titkosszolgálati tisztek, korábbi pártbürokraták, az állami cégek, a nómenklatúra vezetői vagy hozzátartozóik vették birtokba a nagyobb, a nyereségesnek gondolt, monopolhelyzetű cégeket. Így történt ez Mécjar valahai Szlovákiájában (lásd: Kassai Vasmű), Jelcin–Putyin Oroszországában (szénhidrogénipar) vagy a szerb, horvát, szlovén, bolgár, albán (gépkocsi- és fegyvergyárak; nagy állami kereskedelmi egységek, energiahálózatok üzemeltetése) privatizációban. Tipikus esetben azonban ezek a vállalkozók sem a régi rendszer elitjéből

jöttek – sok esetben már csak életkori okokból sem. A mai orosz oligarchák túlnyomó többsége bölcsődés vagy óvodás volt a brezsnyevi korszakban. Az alkalmazott technika többnyire egyszerű: „**zsebre gyűrés**”, ehhez kitalált egyszerű, egyenes vásárlás, némelykor a vállalat dolgozói kollektívájának paravánját felhasználva. A poszt-kommunista maffiaállam tulajdoni, gazdasági alapjai megteremtésének a sziloviki általi zsebre gyűrés az egyenes, a királyi útja.⁹

A kelet-európai privatizáció másik, domináns iránya a liberális jogállam, a parlamentáris demokrácia alapintézményeinek kiépítésével, a monopolhelyzetek, nagy szervezetek dominanciájának leépítésével együtt haladó, privatizációs technikák kevercsét (tőkepiaci, tőzsdei magánosítás, versenytenderek, dolgozói kivásárlás kedvezményezése) alkalmazó magánosítás. Ebben az irányzatban Magyarország játszott a vezető szerepet, ami részben a folyamat sebességében és mélységében mérhető, illetve abban, hogy a **magyar privatizáció** (éppen az eladósodás enyhítése érdekében) **valóságos tulajdonosoknak, valóságos pénzért, a piaci, ezért a valóságos áron** történt. A vásárlók vagy külföldiek, vagy belföldiek voltak. A belföldiek kötődése Magyarországon a párt-nómenklatúra felsőbb köreihez már sokkal lazább volt, mint a keményebb kommunista rendszerekben. A magyar vállalatok belföldi vásárlói három körből kerültek ki: a vállalat korábbi középvezetői és a vezető munkatársak, a vállalat vevői vagy szállítói, végül azok a fiatal technokraták (jogászok és pénzügyesek), akik a privatizációs technikák kreatív alkalmazására voltak képesek. Amíg az első két csoport bennfentes ismeretekkel rendelkezett a megszerzendő vállalatokról, addig az utolsó, a fiatal technokraták csoportja számára a kivásárlás nyugati technikái tekintetében állt fenn az információs aszimmetria. Ebbe az utóbbi csoportba tartozott a Fideszt alapítók csapata. A liberális demokrácia és a versenyvilág integrációjával kiépült magyar magángazdaság körülményei között a privatizáció folyamatában az ezredfordulig a posztkommunista maffiaállam kiépítésének kísérlete el sem kezdődhetett. A fideszes Család az 1992-től felépített hálózat birtokában kissé megkésve kapcsolódhatott be az ország javainak megszerzéséért vívott küzdelembe. E megkésétség okán a később hatalomra került fiatal demokratáknak a liberális demokrácia, a jogállamiság spanyolfalát és díszleteit tudomásul kellett venniük, és a már 1992-ben is megmutatkozott kreativitásukkal ezt kellett felhasználniuk. A kormányzati hatalom megszerzésével mind a kormányzás első (1998–2002), de még inkább második időszakában (2010–) a hatalomra került Család a posztkommunista maffiaállam gazdasági alapjait nem a klasszikus egyenes úton, hanem sajátos kerülő úton járva „kényszerül” kiépíteni. Ennek a kerülő útnak nemcsak a technikai sajátosak (erről még lesz szó), hanem az a vagyoni kör is, amelynek a megszerzésére vagy a felette való rendelkezésre, esetleg működéskének az ellehetetlenítésére a saját gyarapodásuk, vagyonosodásuk érdekében kísérletet tesznek.

A maradék állami vagyon kimazsolázása

Mire a Fidesz először kormányzati pozícióba került (1998), hogy a párt és az azt uraló Családok gazdasági alapjait kiépítse, addigra a privatizáció jórészt befejeződött Magyarországon, alig maradt megszerezhető állami vagyon. A „későn jövők” szűk csapata és a „korán ébredt” magyarok között így eleve **kódolt volt az összecsapás**. Összecsapás azokkal, akik már a kommunista hatalomátvétel (1949) előtt is vagyonosak voltak, vagy a kárpótlás vagy egyszerűsített privatizáció, azaz dolgozói-vezetői kivásárlás segítségével, esetleg a második világháború után külföldre menekített vagyon vagy külföldön felhalmozott megtakarítás segítségével visszaszerezték valahai javaiknak egy (töredék) részét. A vállalati önállóság sajátos magyar reformkísérlete összeforrasztotta a vállalati munkavállalók elitjét és fiatalabb vezetőit, akik a kapcsolati hálót és a bennfentes ismereteket, meg a sajátos privatizációs hitelezési módokat felhasználva a kisebb és közepes vállalatokat megszerezték. Az átalakulás vállalati csódhullámában leértékelődő, széteső vállalati eszközök viszonylag alacsony áron kerültek a valahai „meggymagos” emberekhez¹⁰ (ezek sem a MSZMP-pártelitből jöttek!), a kereskedelmi bankok úgynevezett work-out (elbukott hitelek fedezetét értékesítő banki) részlegeinek bennfenteseihez.

A nagy cégek túlnyomó része tőkepiaci vagy licites, pályázati formában nemzetközi vállalatok leányvállalatává vált. Ami állami kézben maradt a veszteséges vagy a totális államfüggés miatt, az racionális mérlegelés szerint értéktelen cégek nagy csoportja (pl. tömegközlekedési vállalatok, paksi atomerőmű, postai szolgáltatások). Állami kézben maradtak azonban azok a cégek is, amelyekre az egybehangzó nemzeti szájhagyomány nemzeti koronaékszereként tekint, így néhány mezőgazdasági vállalat (jó föld, jó állatállomány, genetikai szaporítóképesség), feloszlott állami gazdaságok földjei és állami tartalék földek, repülőtér, egyes gáz- és szénhidrogén-szállító, illetve villamosenergia-hálózatokat üzemeltető cégek részvényeinek kisebbsége, vagy egy-egy cég.

A maradék állami körben a legfontosabb alkalmazott technika a **kimazsolázás**. Azokat a vagyonelemeket szerzik meg a terebélyesedő, nevükre vett, fogadott Család számára, amelyeket a nagyobb szervezetből kiemelve gazdaságosan lehet működtetni, vagy a megszerzésükért fizetett árnál nagyobb haszonnal továbbértékesíthetőek, vagy lefosztva róluk a „koronaékszer” legendát, egyszerűen magánzsebbe kerülhetnek. Ide tartozik az állami vagyonkezelő szervezettől a közvetlenül ellenőrzött Magyar Fejlesztési Bankhoz átkerült állami gazdaságok privatizációja, egyes vállalatok értékes ingatlanainak megszerzése (lásd MÁV-ingatlanok), 50 éves földbérletek, nagyvállalatok energiarendszerét üzemeltető cégek magánosítása, természetvédelmi területek egyes egységeinek magánkézbe adása, kísérlet a MOL gázüzletágának állami megszerzésére, későbbi továbbhasznosításra.

De a későn jövők számára hatalmi pozícióból privatizálható vagyonelemek már erősen korlátozottak, hozzáférésük meg macerás, és – mint kiderült – egyetlen kormányzati ciklus alatt nem is megoldható. Ezért, amikor 2010-ben másodszor is hatalomra

került Orbán Viktor, a csapat számára nem maradt más taktika, mint a **friss magántulajdonok újraosztása**, egyfajta elitcsere, a **Család körének bővítése** révén. Ez viszont – mint napjainkban látjuk – már nemigen megy piacokonform eszközökkel, ehhez már az állami – gazdaságon kívüli – kényszer eszköztárának bevetése szükséges.

A maffiaállam ethosza - megszerezni, kiszorítani, semlegesíteni

A politikát uraló Család és pártja gazdasági alapjainak megteremtéséhez találékonyagra, a lehetséges eszközök és technikák kreatív elegyítésére van szükség. Lehet, hogy elégséges a már megszerzett vagyon gyarapítása (közbeszerzési pályázatok zsinórban történő megnyerésével, lásd Közgép, vagy az elérhető pályázati pénzek átgondoltan egy csatornába ömlő rendszerének létrehozásával). Lehetséges, hogy a megszerzett piaci pozíció erősítéséhez „csak” arra van szükség, hogy a versenytársak meggyengüljenek vagy önként feladják piaci részesedésüket, amihez a gazdaságon kívüli kényszer (alapos és szorgalmas adóhivatali vagy más hatósági ellenőrzés, vagy új, a korábinál a versenytárs számára nagyobb bürokratikus teherrel, esetleg sűrűbb ellenőrzéssel, az üzleti stratégiára vonatkozó tervek hatóság előtti kitergetésének a kényszerével járó, egyszóval terheesebb gazdasági szabályozás) alkalmazása szükséges. Ettől kezdve a verseny elleni szabadságharc eredményessége meghozza a Család cége által kínált szolgáltatás értékesítésének busás jövedelmét. Néha elegendő a potenciális gazdasági (politikai) versenytárs elől elszívni a levegőt a szolgáltatók megrendszabályozásával, vagy hogy az kapjon korlátlan hozzáférést hitelhez, az üzleti terület bővítéséhez, olcsóbb energiaszolgáltatáshoz, aki megérdemli: aki a Család tagjainak gazdagodását hajlandó szolgálni. Máskor elegendő az értékesítési feltételeket a Család cégeinek érdekét szolgáló irányba terelni (az engedélyezett árres emelésével például a dohánytermékek értékesítésénél, vagy a versenytársnál árcsökkentés kikényszerítésével például a rezsicsökkentésnél). *Ez a módszer nyilván csak az ország államhatárain belül lehetséges, és csak azokban az ágazatokban eredményes, amelyeknek az értékesítési piaca egyben a kormány által ellenőrzött nemzeti piac.* Az is célravezető módszer lehet, ha az állam – akár csak kisebbségi – tulajdoni részesedést szerez a Család számára fontos piacon. Ekkor befolyásolhatja az üzletpolitikát, vagy a későbbi megbízható családi kézbe juttatás érdekében befolyásolhatja az értékesítés feltételeit, árát (lásd a takarékszövetkezeti rendszer kényszerintegrációja állami többség mellett). Lehetséges, hogy az adott piacon pozíciót szerzett családi cég lehetőségeinek növelése érdekében a versenytárs vagy a beszállító vagy a főpiaci vevő „államosítására” kerül sor, ami lehet úgynevezett „tranzitállamosítás” is.

Kiszorítás a piacról

Tranzitállamosításra akkor kerül sor, amikor az adott piacon már működik a Család kezében lévő vállalat, amelynek monopolpozícióját azzal lehet létrehozni vagy megerősíteni, ha **állami szabályozással kiszorítják a versenytársat**, vagy gyengítik annak helyzetét. Erre jó példa az ESMA nevű spanyol–magyar hirdetőcég életterének „megvágása”: a közutak mentén a villany- és telefonoszlopokra szerelt hirdetőtáblákat birtokló reklámcéget járművezetési biztonsági okokra hivatkozva egy törvénymódosítással ellehetetlenítik, ezzel értékesítési piaca összeesik, és önként átadja tulajdonrészét konkurensének, a Család (Simicska Lajos) kezében lévő MAHIR-nak.

Hasonló technika az **ágazati különadók** bevezetése (a pénzügyi közvetítőkre, energiaipari szolgáltatókra, telekommunikációra és az áruházláncokra), illetve olyan új hatósági szabályozás, amely vagy a hatósági árak eszközével erőszakosan mérsékli a vállalkozás jövedelmezőségét (rezsicsökkentés), vagy **piaci terjeszkedését, az értékesítés lehetőségét korlátozza** (plazaépítés korlátozása eseti felmentésekkel). Ezeknek a kiszorítási technikáknak közös eleme a gazdaságon kívüli, állami szabályozási, hatósági kényszer alkalmazása azonnali vagy későbbi tulajdonátadás céljából, vagy egyszerűen az esetleges vetélytárs politikai csoport pénztámogatáshoz jutásának preventív megakadályozása.

Birtoklási vagy rendelkezési jog korlátozása, esetleges átvétele

Klasszikus történet a BÁV Rt. részvénytöbbsége átadásának a kikényszerítése a pénzkezelés biztonságára irányuló ismételt, végtelen adóellenőrzésekkel, amelynek végeredményeként a tulajdonos választhatott az ellehetetlenüléshez vezető folyamatos ellenőrzés és aközött, hogy másik céget tartja meg, és a BÁV Rt. részvényeit az erre kijelölt (Családba tartozó) cég vagyonosodását szolgálva értékesíti. (Ez még az 1998–2002 közötti ciklusban történt.) Hasonló forgatókönyv szerint zajlott a Metropol nevű, kizárólag hirdetésekkel finanszírozott ingyenes újság tulajdonosának kiszorítása a piacról: állami „rábeszélésre” hirdetői közül az állami cégek visszaléptek, a magáncégek „üzleti megfontolásból” mérsékelték a megrendeléseiket, ettől bukott a vállalkozás, majd – vélhetően – piaci áron bekövetkezett a tulajdonváltás.

Találékonyagra vall a gazdasági alapok kiépítésében a korábbi cafetéria-rendszerben forgalmazott beváltható utalványok piacának felszámolása a nyilvános pályázaton győztes francia cég (Le Cheque Déjeuner) ellehetetlenítésével, majd a Nemzeti Üdülési Szolgálat által forgalmazott Erzsébet-utalvány adókedvezménnyel történő megerősítésével. A lakossági szolgáltatások területén a víziközmű cégeknél dívik a kiszorítás vagy a piaci áron való átvétel (Pécs, Fővárosi Vízművek).

Állami bevásárlás

A 2010 utáni Fidesz-kormány kedvenc és a demagógiában könnyen felkarolható technikája **állami tőkeemeléssel részesedésszerzés magáncégben** (takarékszövetkezetek, Gránit és Széchenyi Bank, Takarékbank). Ebben az esetben még a kisebbségi részesedéssel bíró állami tulajdonosi képviselő is olyan üzletpolitikát kényszerít a részben (többségében) magántulajdonban maradó szervezetre, amelynek eredményeképpen a Család kedvezményezettjeit részesítik előnyben a hitelhez jutásban, vagy éppenséggel megtagadják a hitelezést a Család számára nem kívánatos partnerektől. Ha emiatt a korábbi (kisebbségi) tulajdonos meg kíván válni a részesedésétől, akkor jöhet a kijelölt vásárló, akivel már a legnagyobb és a legharmonikusabb egyetértésben folytathatják az uralkodó családok gyarapodásukat.

Tranzitállamosítás

Ez a Család gyarapodását közvetve szolgáló módszer akkor kerül elő, amikor először semlegesíteni kívánják a magántulajdonost, és ezért állami kivásárlásra kerül sor – akár a zaklatás és a sajátos üzemeltetési mód általi ellehetetlenítés (pl. pénzügyi közvetítő-szektor kiszemeltjei), akár új állami szabályokkal kikényszerített működési környezet (pl. hulladékgyűjtés) révén –, majd később újra magánkézbe, de a Család cégéhez kerül a vagyon. A tranzitállamosítás végrehajtására avégett is érdemes sort keríteni, hogy elzárják a vetélytárs családok elől a csapat (lásd MOL-részvények visszaszerzése az oroszoktól), de eredményes lehet a célból is, hogy ellenőrizhetővé tegyék a pénzmozgást alapítványok és civil kezdeményezések felé (lásd MOL és a Haza és Haladás).

Amikor a politikai felépítmény támasztja alá a gazdasági alépítményt

Ha a politikai intézményrendszer fölötti ellenőrzést már birtokolja a koleszos Nagycsalád, ha a korábbi fékek és ellensúlyok helyén „motorosok és habcsókkönnyűek” ülnek, akkor nem csupán avégett érdemes állami tulajdonba venni egy céget vagy korábban magántulajdonban lévő eszközöket, hogy azokat a Család – akár azonnal, akár később (lásd *Tranzitállamosítás*) – birtokolhassa. Hanem azért is, hogy a Család korlátlan boldogulásával, gyarapodásával összehangolt önkényes hatalomgyakorlását lehetőleg ne kérdőjelezhesse meg semmilyen dominánssá válni képes gazdasági erő. Ezen a Család

„birtokai” mellett az állami tulajdon örökösök. Ez már csak esztétikai okokból is kívánatos, hiszen a jogállam díszletei közötti, a demokrácia intézményes korlátait szétfeszítő hatalomgyakorlás is fenntartja a többpártrendszer, a demokratikus választások, a szabad véleménynyilvánítás, a független intézmények létezésének látszatát, azaz korántsem monolit diktatúra, ez is vegyes rendszer. A gazdaságban is jól fest, ha a korábbi túlságosan egyszínű, magántulajdonra és a külföldi tőke dominanciájának kísérletére építő rend helyett vegyes rendszer épül ki, amelyben a Család magánbirtokai mellett az állami tulajdon is „megfelelő arányban” van jelen (lásd a részvénytöbbség megvásárlása a Rába Rt. magántulajdonosaitól), és természetesen a Családnak kedves külföldiek (a stratégiai megállapodások rendszerébe zárva) enklávészerűen érvényesülhetnek (például az autóiparban).

Hideg államosítás

Ahhoz, hogy a Család zavartalanul járadékoltathassa a megszerzett vagyont, élhessen birtokai jövedelmeiből, három fontos feltételnek még érvényesülnie kell. A korábbi magántulajdonosoktól szerzett vagyon visszakövetelhetőségének ellehetetlenítése, azaz a magántulajdon szentségét csak attól fogva védje a jogrendszer, amitől fogva az a Család birtoka. Külön törvényes keretek garantálják a szerzett vagyon szokásosnál magasabb jövedelmezőség melletti használatát (lásd az árrés megemlése, versenyzők kiiktatása vagy semlegesítése). A megszerzett cég (vagyon) által termelt áru és szolgáltatás vásárlóinak és szállítóinak a nemzeti piacon, gazdaságon kívüli eszközökkel történő megrendszabályozása (ár- és más szállítási feltételek egyoldalú előnyei).

Jegyzetek

- 1 A cikk *A posztkommunista maffiaállam* című kötet számára készült tanulmány rövidített változata.
- 2 Ószabó Attila –Vajda Éva: Szerencsések és zsenik. Fiúk a bányában X. *ÉS*, XLIII. évf. 1999. november 4. 44. sz.
- 3 Petőcz György: *Csak a narancs volt*. Bp., 2001, Irodalom.
- 4 Kéri László. *Orbán Viktor*. Bp., 1994, Századvég, 113. p. (Politikusportrék) – A kurzív szöveg az én kiemelésem. Cs. I.
- 5 Mihályi Péter: *A magyar privatizáció enciklopédiája*. 2. köt. Veszprém–Bp., 2010, Pannon Egyetemi Könyvkiadó – MTA Közgazdaságtudományi Intézet, 249. p.

- 6 „Én soha nem szégyelltem, hogy mim van, dolgozom keményen, abban a milióban nőttem fel, hogy a munka nem szégyen, a munka eredményét se kell szégyellni, az ember kaparjon, gyűjtsön, építkezzen kockáról kockára. Aki erre nem képes, akinek nincs semmije, az annyit is ér. Aki nem vitte semmire az életben, az annyit is ér, ezt tudom mondani. Annak annyi az élete. Ez az én véleményem.” – Egy most nyilvánosságra hozott hangfelvétel szerint egyebek mellett ezt mondta Hódmezővásárhely közgyűlésén Lázár János polgármester, a Fidesz országgyűlési frakcióvezetője. *Népszabadság*, 2011. március 19.
- 7 Ószabó Attila – Vajda Éva: Fiúk a bányában. Az Orbán család vállalkozásai. *ÉS*, XLIII. évf. 1999. aug. 20.
- 8 Azt, hogy az erőszak szervezetek képviselői, munkatársai milyen fontos szerepet játszottak Magyarországon is az állami tulajdon lebontásában, a versenygazdaság kiépítésében, mi sem illusztrálja jobban, mint egy korábbi példa. A magyarországi gazdasági liberalizálásban a 80-as évek elejétől fontos szerepet játszó gazdasági munkaközösségek (GMK, VGMK) képviselői, vezetői között (az elsőként bejegyzett ezer vállalkozásban) kezdetben szép számmal – 70%-ot is meghaladó arányban – vettek részt volt rendőrök, BM belső munkatársak, akik, mindig is a „törvény felett állva”, nem rettentek meg az új alakzatokra leselkedő kockázatoktól, ami a kialakult struktúrákkal szembeni kihívások miatt állhatott elő. Csillag István. *A kisméretű gazdálkodók, kisvállalkozások működése, szabályozása, tapasztalatai*. Népgazdasági Jogi Kutatóhálózat kutatási beszámoló. Budapest, 1984, MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, 146. p.
- 9 Bokros Lajos: Az oligarchia és a demokrácia harca az átmeneti társadalmakban. *Elemző* I. évf. 2005. szeptember, 2. sz. 5–25. p. Budapest. Globális Tudás Alapítván; Mihályi Péter: *A magyar privatizáció enciklopédiája*. 1. köt. 1. rész. 2. 9. Nemzetközi kitekintés. 402–413. p. Bp.–Veszprém, 2010, MTA Közgazdaságtudományi Intézet – Pannon Egyetemi Könyvkiadó.
- 10 Az új gazdasági mechanizmus első évében, 1969-ben indult a párt akkori lapjában, a *Népszabadságban* hajsza a találatkony „meggyماغos emberrel” (néhai Demeter Bélával) szemben. A „meggyماغos ember” a magozott meggybefőtt magjának, a konzervgyári hulladéknak a mosásával, válogatásával állított elő vetőmag-alapanyagot, és tett szert tisztas jövedelemre, amely természetesen többszöröse volt a „tisztas munkásember” jövedelmének.

Kínos eredménytelenséggel zárultak eddig azok a kísérletek, amelyek az **Orbán család tényleges vagyonát**, illetve e vagyon eredetét próbálták feltérképezni – legyen szó akár a 2005-ös, Vadai Ágnes által vezetett parlamenti vizsgálóbizottságról,¹ akár az APEH két évvel későbbi vizsgálatáról.² Ez utóbbi a köztudatban vagyonosodási vizsgálatként rögzült³ – ám a valóságban csak a pártelnök adóbevallásait ellenőrizte a hatóság.⁴ Ami történt, emblematikusan mutatja az állam tehetetlenségét a politikusok vagyonszerzésével kapcsolatban: az egész revízió azzal kezdődött, hogy az APEH-nek magyarázkodnia kellett, miképp lehet, hogy Orbán Viktor pártelnöknek és a szintén vizsgálat alá vont Kubatov Gábor pártigazgatónak két egymást követő sorszám jutott, és azzal végződött, hogy a Fidesz elnökénél túlfizetést állapítottak meg, ezért az adóhatóság visszautalt 135 ezer forintot.⁵ Pedig 2007-ben Orbán Viktor pártelnök és felesége, Lévai Anikó nevén már legalább kétszázmillió forintot érő ingatlanvagyon volt, amelynek az eredete ma sem teljesen világos: a család vagyonának látható gyarapodása, e vagyon valós piaci értéke ugyanis nem vezethető le megnyugtató módon a házaspár látható és ellenőrizhető jövedelméből, a vagyonyilatkozatokon kívül egyéb magyarázatot pedig mindeddig nem kapott a nyilvánosság. Ugyanakkor a súlyos emléké, kis híján Orbán politikai karrierjébe kerülő tokaji befektetés felszámolása, vagyis 2005 óta, Orbán Viktor felesége révén sem vesz részt gazdasági vállalkozásban.

Az Orbán-Lévai házaspár vagyonosodásának jellegzetességei

Orbánék több jelentősebb ingatlanvásárlását követően az adott területen vagy annak közvetlen környékén megvalósult valamilyen állami támogatásból finanszírozott fejlesztés, aminek az adott ingatlan értékére is hatása lehetett: Sárzsadányban a talajjavításhoz és a szőlőtelepítéshez, Felcsúton (és öt közeli településen) a belterületi víz-elvezetéshez nyújtott az állam 3 milliárd forintos támogatást.

Felcsúton 2010 óta ennek a fajta **közpénzfelhasználásnak minőségileg új szintje valósul meg**: az új modellben egy egész infrastruktúrát hoztak létre és működtetnek a miniszterelnöki álm megvalósítása érdekében. Orbánék háza körül sajátos Disneyland épül kisvasúttal, kisstadionnal, arborétummal, kastélyfelújítással és iskolával – még saját újságja is van a projektnek. A Felcsút-projekt felépítéséhez és működtetéséhez döntő mértékben használtak és használnak hazai költségvetési és más állami forrásokat – az így létrejövő vagyon viszont ezer szálon kötődik a miniszterelnök által létrehozott alapítványhoz.

A nem vállalkozó Orbán–Lévai házaspár körül – a felcsúti projekt esetében topográfiai értelemben is⁶ – bő fél tucat olyan **rokoni-baráti vállalkozó** található, a „fogadott család” tagjai, akik valószínűtlen mértékben gyarapodtak a 2010-es kormányváltást követően. A Simicska–Nyerges duó cégbirodalmának üstökösszerű felívelése a sajtóban elég jól dokumentált, ezért azzal csak nagy vonalakban foglalkozunk, de bemutatjuk a Mészáros-, a Garancsi-, a Tiborc-, a Flier- és az Orbán Győző-cégek utolsó három-éves „mérlegét”. A család körüli családok egyike, Tiborcék immár dinasztikus kapcsolatra is léptek Orbánékkal.

1. Porta és birtok

A miniszterelnök vagyónában vagyonyilatkozatai⁷ alapján 2006 óta nincs érdemi változás: eszerint jelenleg is egy XII. kerületi 1544 m²-es telek négyötöde és az azon álló 233 m²-es lakóház fele van a birtokában. (Bár az ingatlan pontos méretével és jellegével kapcsolatban vannak megválaszolatlan kérdések.⁸) Ezen kívül tulajdonosa néhány, összesen nagyjából félhektárnyi felcsúti belterületi teleknek is – ezeket egytől egyig 50 évre az általa alapított „A Felcsúti Utánpótlás Neveléséért Alapítvány” ingyenes használatába adta.

Ennél lényegesen nagyobb vagyoni változásokat mutatnak a miniszterelnök feleségének vagyonyilatkozatai.⁹ Lévai Anikó utolsó nyilvánosságra hozott vagyonyilatkozata a 2010. május 14-i állapotot rögzíti, azóta nem nyilvános a miniszterelnök feleségének vagyoni helyzetéről szóló beszámoló. Az utolsó közlés szerint a 2001 óta folyamatosan gyarapodó földtulajdon mérete 2010-re már közel 100 hektárt tett ki: Felcsúton és környékén bő 70 hektár terület, Szolnokon 23 hektár kül- és belterület, Sárazsádyban pedig 2500 m² belterület van a miniszterelnök feleségének birtokában.

A sárazsádyi telek már csak a maradéka a család Tokaj környéki birtokának: Lévai Anikó 2009-ben – az évi vagyonyilatkozata szerint – Sárazsádyban még bő 6 hektár szőlő és 2 hektár egyéb területet birtokolt. A következő, 2010. júniusi 14-én aláírt vagyonyilatkozatából viszont – egy 2478 m²-es belterület kivételével – eltűnt az összes sárazsádyi terület. A vevő az Orbán család régi barátja, a Fidesz-kormány alatt párizsi

nagykövetnek kinevezett, a taggyűlés-sztori egyik főszereplőjeként ismertté vált Kékessy Dezső, az egész Tokaj-projekt egyik központi figurája.¹⁰ Kékessy cége vette meg 2002-ben a család Haris közi, Orbánék által az önkormányzattól 580 ezer forintért vásárolt lakását. Az ingatlanos cég 63 milliót fizetett a lakásért, amit aztán éveken keresztül nem tudott továbbadni. Ez az ügylet lett a család vagyonosodásának egyik kiindulópontja, hiszen az orbáni narratíva szerint ebből meg némi kölcsönből vették a ma bő százmilliót érő Cinege utcai „társasházat”.

Az eladott sárazsadányi területek ellenértéke készpénz, ingatlan, értékpapír vagy bármi más formában viszont nem jelenik meg Lévai Anikó 2010-es vagyonyilatkozatában. Így nem tudhatjuk meg, mennyiért került a terület Kékessy birtokába. (Lévai eladott tokaji földjeit továbbra is az azokat addig művelő, Kékessy tulajdonában levő társaságok használják.) A helyi szőlőterület-árak az ültetvény minőségétől függően hektáronként 5 és 20 millió forint közt szóródnak:¹¹ a nyolc hektár föld értéke a termő szőlővel – noha a szőlőültetvény maga nem Lévai tulajdona – negyven- és százmillió forint között lehet. Akármennyi is volt a vételár, ha csak a helyi minimumon kelt el a nyolc hektár, a befektetés akkor is valószínűtlenül magas hasznot hozott: a miniszterelnök felesége 15 évvel ezelőtt százezer forintért vásárolta az első öt holdat Sárazsadány községtől (azaz 2 Ft/m² áron), és az egész tokaji bevásárlás megvolt 1,6 millióból.

Tokaj, Sárazsadány

Az Orbán család vagyonosodásának történetében a **tokaji projekt** kavarta a leghangsúlyosabb botrányt a hírhedt „Ne mi nyerjük a legtöbbet!” mondattal.¹² A kft. különböző jogcímenek (melioráció, illetve szőlőtelepítés) összesen 63 millió forint állami támogatáshoz jutott – a parlamenti vizsgálóbizottság megállapítása szerint adott esetben úgy is, hogy a támogatás elnyeréséhez szükséges engedélyeket és nyilatkozatokat már a cég megalakulása előtt kiállították. Hogy Lévai Anikónak és az Orbán családnak közvetlenül mennyi nyereséget hoztak ezek az ügyletek, azt nem lehet pontosan megállapítani, de a dolog a föld értékét illetően nyilván nem olyan egyszerű, mint ahogy ők ketten egybehangzóan állították. („*Abban a 8 hektárban először is vannak nem ültetvények, van benne 6 hektár, ahol a föld a feleségemé, de az ültetvény nem. [...] Megmondom önnek, hogy a feleségemnek mekkora az olyan föld, ami az övé és az övé a szőlő. Kedves képviselő-társam, az 1824 négyzetméter*” – mondta Orbán Viktor az ügyeket vizsgáló bizottság ülésén.)

A botrány nyomán aztán 2005-ben Lévai Anikó eladta a Szárhegy-dűlő-Sárazsadány-Tokajhegyalja Kft.-ben levő üzletrészét. (A vevő maga a cég volt, ebben pedig Kékessy Dezső volt a többségi tulajdonos.) Azóta Lévai Anikónak nincs közvetlen gazdasági érdekeltsége, a vagyona viszont ennek ellenére tovább nőtt: legutóbb egy 90 négyzetméteres gellérthegyi lakással, amelyet 2008-ban vásárolt.¹³ A tokaji befektetés tényleges hasznáról nem tudunk pontos és meggyőző képet alkotni – egyrészt mert a vevő, Kékessy

Dezső mind magánszemélyként, mind cégein keresztül több más ügyletet is bonyolított a családdal; másrészt mert lehetetlen pontosan kimutatni, hogy a kft.-nek nyújtott állami támogatások mennyivel növelték a Lévai Anikó nevén lévő terület értékét, de nyilván más nagyságrendet képvisel egy „gyep” besorolású terület, mint egy rendezett, fiatal telepítésű szőlő.

Felcsút

Az állami források ilyen jellegű hasznosítása a szintén a Lévai Anikó nevén levő felcsúti birtok esetében sem maradt el. Az első nagyobb felcsúti földterületet, összesen mintegy 54 hektárt, 2001. október 31-én vásárolta Lévai Anikó Bognár Sándortól 6 millió forintért. Bognárt az ÁPV Rt. 1999 júliusában nevezte ki a közelben működő Herceghalmi Kísérleti Gazdaság (HKG) vezérigazgatójává, miután májusban puccszerűen leváltották az előző vezérigazgatót, Göndöcs Gábort – annak ellenére, hogy nem sokkal korábban az ÁPV munkája elismeréseként prémium kifizetését engedélyezte részére. A HKG igazgatóságának tagja volt ekkor Flier János. (A Flier család ma – a Mészáros és a Tiborcz családokkal együtt – Felcsút környékén a haszonbérlet-pályázatok egyik legnagyobb nyertese.¹⁴) A kormány 2045/2001. számú, a 12 állami gazdaság privatizációjára vonatkozó határozata¹⁵ alapján Bognár és Flier 2001 októberében meghatározó részesedést szerzett a HKG-ben – az ügylethez a Magyar Fejlesztési Bank (MFB) nyújtott rendkívül kedvező kondíciókkal hitelt. Két héttel később vásárolta meg Lévai Anikó ugyancsak rendkívül kedvező áron Bognártól az említett 54 hektárt.

Az igazi értéknövekedést azonban a parlament által hat héttel később megszavazott vízrendezési támogatás jelentette. A 2001. évi XCIV. törvény 2,7 milliárd forint állami támogatást ítél meg a „Váli-víz völgye felszíni vízvezetésére”.¹⁶ A támogatás mind az összeg mértékét, mind a kezelendő belvízprobléma súlyát illetően feltűnően aránytalan volt. Az érintett térségben viszont, így Felcsúton is, a vízvezetés megoldásával jelentősen javította a területek használati értékét, ami hamarosan meg is mutatkozott a környékbeli földek árának növekedésében. (A majd 3 milliárd forintból az érintett hat faluban mindenféle kibetonozott csapadékvíz-elvezetők épültek, mintegy hirdetve a miniszterelnök felcsúti megtelepedését.) Ez a projekt az e célra országosan rendelkezésre álló állami támogatás döntő részét felemésztette.

Mind a sárazsádányi és felcsúti birtokszerzést, mind a Lévai Anikó birtokában lévő területeket érintő állami támogatások ügyét rendkívül alaposan feltárta a sajtó – elsősorban az *ÉS* cikksorozata,¹⁷ illetve Ferenczi Krisztina írásai. Az ügyben parlamenti bizottság és a Kormányzati Ellenőrzési Hivatal (KEHI) is vizsgálódott, lényegében következmények nélkül.

2. A felcsúti álm

A második Orbán-kormány alatt az **uniós és magyar költségvetési és egyéb források becsatornázása a miniszterelnök birodalmába** egészen új dimenzióba került. A Felcsúti Utánpótlás Neveléséért Alapítványt (FUNA) 2004-ben alapította Orbán Viktor, az alapítvány kuratóriumának elnöke Mészáros Lőrinc, felcsúti polgármester. Az alapítvány nemcsak a Puskás Ferenc Labdarúgó Akadémiát¹⁸ (PFLA) működteti, de mintegy az akadémia kiszolgáló szervezeteként a Letenyey Lajos Szakközép- és Szakiskolát is, de a felcsúti stadion építtetője, így az erre fordított állami támogatások kedvezményezettje is a FUNA.

Az alapítvány összes bevétele 2010-ben még csak 961 millió forint volt – két évvel később már ennek a háromszorosa, 2,99 milliárd. A FUNA saját tőkéje ugyanebben az időszakban 1,6 milliárd forintról 3,7 milliárdra nőtt. A látványos növekedés jelentős részben a teljesen valószínűtlen mértékű társaságiadó-kedvezményből (TAO) származó bevételek növekedésének eredménye – az alapítvány tavaly 2,8 milliárd forint közpénzhez jutott a TAO-támogatások révén.¹⁹ Összehasonlításképp: a talán legnépszerűbb futballklub, az FTC, a felcsúti összeg kevesebb mint egytizedéhez, 257 millió forint bevételhez jutott ebből a forrásból, de a lista második helyezette, a DVSC is mindössze 527 millió TAO-támogatást kapott.

A FUNA-nak juttatott támogatások közt külön kategóriát jelentenek a nem magán-személyek adományai: a 2011. évi 660 millió után tavaly már 850 millió forint adomány folyt be gazdálkodó szervezetektől az alapítvány számlájára. Hogy pontosan melyik cég mennyit szánt a miniszterelnök által létrehozott alapítványra, azt nem tudjuk, mivel az akadémia vezetője mereven elzárkózik attól, hogy az alapítvány gazdálkodásának dokumentumaiba bárki betekinthessen.²⁰ A PFLA a honlapján mindenesetre külön oldalt szentel a támogatóknak: itt aztán megtaláljuk a mostani kurzus favoritjainak egyfajta VIP-listáját a Közgéptől a CBA élelmiszer-üzletláncon keresztül a Simicska-birodalom vagyonkezelő cégéig, a Pro Aurumig.

Hogy az OTP vagy az FHB Bank jelentős összeggel támogatja a miniszterelnök hobiját, nem meglepő. De az még a mai magyar viszonyok közepette is minimum aggályos, hogy a hivatalban levő miniszterelnök által létrehozott alapítványt **támogatók listáján részben állami tulajdonban lévő cég** is van: a MOL, vagy annak leányvállalata, a Földgázszállító Zrt. Azt nyilván nem állíthatjuk, hogy a Közgép visszaoszt az elmúlt három év alatt megnyert több mint 300 milliárdnyi közbeszerzésből²¹ – ezt nem tudnánk bizonyítani, de az a tény, hogy a felek: egyfelől a miniszterelnök az irányítása alatt álló végrehajtó hatalom révén, másfelől a Simicska–Nyerges-cégek különböző támogatások révén kölcsönösen és visszatérően előnyben részesítik egymás projektjeit. Hasonló kétségek merülnek fel a Duna Takarékszövetkezettel kapcsolatban: a FUNA-t támogató Duna az egyetlen takarékszövetkezet, amelyik mentesült az idei puccszerű államosítás alól.²²

A projektbe áramló milliárdok révén mindenesetre Felcsúton sajátos valósággá kezd válni a miniszterelnök álma.²³ A legnagyobb munkaadó például már ma is a FUNA: a 2012-es közhasznúsági jelentés szerint 110 főállású dolgozót foglalkoztattak, és az alapítvány a munkáltatója a Letenyey Lajos Szakközépiskola személyzetének is. Ez utóbbi intézmény is listavezető a maga területén: a kormány az év elején az Emberi Erőforrások Minisztériumán keresztül 500 millió forinttal támogatta az iskolát²⁴ – alapítványi fenntartású közoktatási intézmény ekkora egyszeri támogatást a költségvetésből még nem kapott.

De a felcsúti álomnak vannak más helyszínei is: az alapítvány üzemelteti a híres Alcsútdobozai Arborétumot a Duna–Ipoly Nemzeti Parkkal 2010 szeptemberében kötött szerződés alapján. Az arborétumot ezzel egy időben közel 200 millió forint uniós forrásból felújította a nemzeti park.²⁵ (Apró, de jellemző mozzanata a Felcsút-projektnek, hogy a parkrekonstrukció egyik kivitelezője az a Duna Aszfalt,²⁶ amely az utóbbi három év magyar közbeszerzéseinek egyik legnagyobb nyertese – és természetesen a FUNA egyik támogatója.) Az állami tulajdonú arborétummal közvetlenül szomszédos az alapítvány tulajdonában álló Sport Hotel – a két intézmény kölcsönösen hirdeti egymást a honlapján.

A megújult arborétum – illetve a telekszomszéd Sport Hotel – lesz az egyik végállomása annak a hat kilométeres kisvasútnak, aminek az engedélyeztetését már tavaly elkezdtek. Az alapítvány vette meg a MÁV-tól a teljes, közel 60 kilométeres szakaszt, de a kisvonal egyelőre csak Felcsút és az Alcsútdobozai Arborétum között fog közlekedni, és a kettő között kizárólag az újonnan kialakítandó Puskás Akadémia állomáson áll majd meg. Aprópénz, de épp Simicska Lajostól tudjuk, hogy a kicsiért is le kell hajolni: a PFLA házi lapjában, a FourForTwo-ban listaáron 51 millió forintért hirdettek állami szervezetek – alig valamivel kevesebbért, mint a HVG-ben.²⁷ (Külön pikantériája a történetnek, hogy a lapot kiadó Candover Kft. az alig leplezett állami támogatás dacára január óta felszámolás alatt áll.)

Mindent összevetve, 2010 óta mintegy **6 milliárd forint támogatás áramlott a FUNA-projektbe** – ennek zöme közvetlenül is állami forrás volt. Ehhez képest a FourFourTwo-nak adott nagyinterjújában²⁸ a miniszterelnök – igaz, szűken az épülő stadionra értve – azt nyilatkozta, hogy „ebben nincs egyetlen fillér közpénz sem”.

3. Családból dinasztia

Orbán Győző, a miniszterelnök édesapja ezúttal is jól járt²⁹ a kormányváltással: a Dolomit Kft. – az 1993-as székházbotrányban ismerhette meg mindenki az Orbán apuka bányavállalatának nevét – 2010 óta 70 százalékkal növelte a bevételét, a nyereségét pedig megduplázta, míg a hasonló vállalkozások árbevétele az építőipar válsága miatt

stagnált vagy csökkent. De van egy másik Orbán-cég, amelyik még ennél is jobban teljesített: a tőzégbányászattal, illetve értékesítéssel foglalkozó HahótPack Kft. a 2010-es 13 milliós árbevételét meghússzorozta. További jó hír a vállalkozás háza tájáról, hogy a lápokra vonatkozó, nemrég elfogadott új szabályozásból a család hahóti bányaterülete kimaradt,³⁰ így – szemben a többi tőzégbányával – a cégnek kifejezetten jók a perspektívái.

Sajátos szereplője a felcsúti elitklubnak az Orbánékkal immár *dinasztikus kapcsolatban* is álló **Tiborcz család**.³¹ A szülők üzemeltetik a lagzi színhelyeként közismertté vált 40 hektáros Tiborcz-tanyát, illetve az ő tulajdonukban van az ES Hungary Kft. Tiborcz Eszter, István nővére a Bicske környéki földpályázaton tarolt: közel 150 hektár egybefüggő területet bérelhet a következő húsz évben. A miniszterelnök veje, Tiborcz István ambiciózus vállalkozó...

2009 tavaszán egyszerre négy kft.-t is alapított barátjával, Erdei Bálinttal. Némi cikcakk után, 2009 őszén, mind a négy cég (az ES Water, ES Gas, ES Light és az ES Audit) beolvadt az ES Holding Zrt.-be. A holdingot 2009 nyarán alapították, és abban felerészben a Tiborcz család korábban elsősorban temetkezéssel foglalkozó cége, az ES Hungary Kft., felerészben pedig az Erdei Bálinthoz köthető B & L Estates Kft. volt a tulajdonos. A cégvezetők továbbra is az induló kft.-k aláírói: Erdei Bálint és Tiborcz István. A holding 2009-ben 8,4 millió forint árbevétel mellett 2 millió forintos adózott eredményt ért el.

2010-ben fordulat következett be a cég életében: 16 millió forintért többségi részesevést szerzett benne a Közgép energetikai cége, az E-OS Energiakereskedő Zrt., és két új kisebbségi tulajdonos is bevásárolta magát az ekkor E-OS Innovatív nevet felvevő zrt.-be. (A két E-OS-cég közt több nagyságrendnyi különbség van: a vevő, a fideszes vezetésű önkormányzatok körében rendkívül sikeres E-OS Energiakereskedő Zrt.³² a 2010-es évet 12 milliárd fölötti bevétellel és 118 millió adózott eredménnyel zárta.) Miután a Közgép lesz a többségi tulajdonos, a cég vezetésébe bekerül Áfra Barnabás, az E-OS Energiakereskedő egyik vezetője. Az igazán drámai változás azonban az üzletmenetben következik be: az árbevétel az előző évi 8 millióról 686 millióra nő, azaz megnyolcvan-szorozódik. A cég adózott eredménye is az ötvenszeresére, csaknem 100 millió forintra nő. Ilyen az, ha Orbán Viktor legkedvesebb magyar cége valakinek a hóna alá nyúl. (Mészáros Lőrinc cége ugyanebben az időben hajtott végre ugyanilyen mértékű ugrást.)

A bevétel növekedése a következő két évben rendületlenül folytatódik: 2011-ben már 2,7 milliárd, tavaly pedig 3 milliárd forint feletti volt a nettó árbevétel. Az E-OS Innovatív Zrt. bekerült abba a vállalati körbe, amelyik nem tud nem nyerni közbeszerzésen³³ – két legismertebb projektje, az újszilvási és a szegedi a zavaros és kétségekkel kísért közbeszerzések iskolapéldája.³⁴ Viszont a két projekt együtt önmagában is egymilliárd forint fölötti árbevételt jelentett. Így az őszi esküvő idejére a Tiborcz István vezérigazgatta cég már az Orbán család körüli családokhoz illő bevételt mondhat a magáénak.

4. Vagyonok Orbán Viktor körül – a fogadott család

Oligarchák

Bár a miniszterelnök családjának vagyona is szépen gyarapodott az elmúlt években, az a rokoni-baráti-üzletlársi kör, a **fogadott család, amelyik az Orbán–Lévai páros körül kialakult**, ezt messze meghaladó mértékben növelte a cégei bevételeit és vagyonát. Valahogy úgy kell elképzelnünk ennek a laza csoportnak a szerkezetét, hogy a közepén a de jure szinte vagyontalan miniszterelnök-pártelnök áll, míg a csoport belső köreiben, a hozzá közvetlenül kapcsolódók körében évek óta megy a különböző állami megrendelések és lehetőségek révén egyfajta eredeti tőkefelhalmozás. Vagyis, bár ő maga formálisan nem vesz részt az állami erőforrások és lehetőségek hasznosításában, a rendelkezésére álló eszközök révén irányítója ennek a folyamatnak. Orbán Viktor nem oligarcha, neki vannak oligarchái – Simicska Lajoson és Nyerges Zsolton kívül is.

A gyermekkori barát

Orbán Viktor és Simicska Lajos 1976 és 1979 között találkoztak először a székesfehérvári Teleki Blanka Gimnáziumban – Viktor angol szakra járt 1976 és 1981 között, Lajos matematikára specializálódott 1974-től 1979-ig, és azóta elválaszthatatlanul összefonódott a pályájuk. „A két zseni, a politikai és a matematikai tehetség találkozása kellett a Fidesz nevű vállalkozás felíveléséhez. Nem volt könnyű dolguk, hiszen a piacon egyed-uralkodó versenytárrsal kellett felvenniük a harcot, 1994-ben majdnem bele is buktak a küzdelembe. Az első és csaknem megsemmisüléssel fenyegető kudarc súlyos tanulságokat hozott számukra: nem győzhetik le az ellenséget anélkül, hogy ne sajátítanak el és tökéletesítsenek annak módszereit. »Ha ismerjük az ellenséget és ismerjük magunkat is, akkor száz csatában sem jutunk veszedelembe.« Az ellenzéki években megtanulták a módszereket, az 1998-as választási győzelem és a négy év kormányzás alatt pedig olyan rendszert építettek ki, amely biztosította az életben maradáást a 2000-es évek hosszú ínségének ideje alatt is. A 2002-es bukás tanulságait 2010-től hasznosítják: »Megtanultam, hogy amikor esélyed van megölni riválisodat, akkor nem gondolkodol, hanem megteszed.« A siker őket igazolja: »(...) a Simicska-(Orbán)-féle vállalatcsoport mára az ország egyik legnagyobb cége lett.«” – írta róluk Mong Attila a *Kis Oligarchatározóban*.³⁵

A Transparency International (TI) nemzetközi korrupcióellenes szervezet 2012-ben közzétett országjelentése szerint Magyarországon a korrupció minőségileg új szintre lépett: megjelent egy, a hazánk fejlettségi szintjén általában már nem jelentkező probléma, az úgynevezett state capture, a foglyul ejtett állam jelensége.³⁶ Az állam – vagy a kormány – foglyul ejtéséről akkor beszélhetünk, ha egy adott terület működtetéséért felelős szereplők, törvényhozók, illetve állami tisztviselők nem a közjó, hanem bizonyos

magánérdekek logikája szerint alakítják a kompetenciájukba tartozó terület szabályozását, így az egyébként formálisan szabályos és legális döntések egyértelműen bizonyos üzleti csoportok érdekeit szolgálják. Az államot foglyul ejtő csoport lehet egy vagy több család, csoport, üzleti vagy ágazati érdekkör. A csoport tagjai ebben az esetben a közvetett befolyásolás, a legális vagy illegális lobb helyett akár ténylegesen is elfoglalhatják az államapparátus tevékenységük szempontjából fontos pozícióit, illetve bizalmi embereiket neveztetik ki ezekre a posztokra. A TI megállapításaival összhangban, szélesebb körben is általánosnak mondható meggyőződés, hogy a *Simicska Lajos által irányított érdekkör* katonái mára vagy megszállták, vagy befolyásuk alá vonták az államélet szinte összes, számukra fontos posztját, így értelemszerűen jelentős befolyásra tettek szert az uniós fejlesztési forrásokra és magyar közpénzekre kiírt kisebb-nagyobb pályázatok sorsa fölött is.

E vélekedés igazságtartalmát jól illusztrálja a *Közgép* nevű építőipari cég, amely egy patinás szocialista nagyvállalat átalakulásával jött létre a rendszerváltás után, majd az Inter-Európa Bank közvetítésével a szolnoki központú, fideszes kötődésű Axon-cégcsoport vásárolta meg 1998-ban.³⁷ Az első Orbán-kormány idején a Közgép még nem sok vizet zavart, akkor a Vegyépszer volt az építőipari favorit a közbeszerzéseken,³⁸ ám a 2010-es kormányváltás után egész sor felső vezetője igazolt át az államigazgatás és a legnagyobb állami vállalatok csúcspozícióiba: Schváb Zoltán a Nemzeti Fejlesztési Minisztérium államtitkára, Baji Csaba a Magyar Villamos Művek (MVM) Csoport vezérigazgatója, Gopcsa Péter az Országos Villamostávvezeték Zrt. vezérigazgatója, Kövesdi Zoltán a Közbeszerzési Döntőbizottság elnöke, Petykó Zoltán a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség elnöke lett.³⁹

Az *atlatszo.hu* közérdekű adatigényléssel kiderítette, hogy 2011-ben a Közgép kapta az állami tulajdonú Magyar Fejlesztési Banktól a legnagyobb, 34 milliárd forintos hitelkeretet,⁴⁰ és bár korábban évekig eredményesen titkolta a valódi tulajdonosok kilétét,⁴¹ egy 2012-ben kiszivárogtatott hivatalos nyilatkozat szerint Simicska Lajost, a Fidesz egykori gazdasági igazgatóját, Orbán Viktor egykori kollégistatársát kell „tényleges tulajdonosnak” tekinteni.⁴² A Magyar Narancs hetilap összesítése szerint a Közgép vezetett konzorciumok a kormányváltástól 2011 végéig, tehát másfél év alatt több mint 200 milliárd forint értékben nyertek el közbeszerzési tendereket,⁴³ és ez a szám 2012 végére több mint 300 milliárd forintra emelkedett.⁴⁴ A Közgép árbevétele évről évre jelentősen nőtt a kormányváltás után, 2013-ban már több mint **3 milliárd forint osztalékot** fizetett tulajdonosainak.⁴⁵

Idei nyári tusnádfürdői beszédében Orbán Viktor a legnagyobb magyar vállalatok, például a MOL, az OTP vagy a Trigránit között említette meg a Közgépet, mint „a nemzeti gazdaságpolitika” által preferált erős nemzeti cégek egyikét, a Fidesz-közeli oligarchák cégeinek állami megrendeléseit kifogásoló LMP-s politikusokat pedig korábban többször „labancpolitikával” vádolta. 2012 májusában az uniós pénzek jogszerű felhasználását ellenőrző Európai Bizottság Csalás Elleni Hivatala (OLAF) vizsgálódott

a Közgepnél egy uniós társfinanszírozással megvalósult projekttel összefüggésben,⁴⁶ e vizsgálat eredménye azonban mindmáig nem került napvilágra.

Strómanok és gazdatisztek

Legutóbb az állami földek bérbeadásánál rajzolódott ki markánsan ez a csoport, illetve a csoport egy része. Ferenczi Krisztina sorozata⁴⁷ az atlatszo.hu-n alaposan dokumentálta a Lévai, Mészáros, Tiborcz és Flier család földszerzését.

Flierék (János és Tamás) már az első Orbán-kormány idején is fontos szerepet játszottak a **felcsúti birtoképítésben**. Lévai Anikó ezt követően is gyakran üzletelt a testvérpárral, és egyes hírek szerint Flier János műveli Lévai Anikó Felcsút környéki, bő hetvenhektárnyi földjeit is. Hogy a földek után járó támogatást ki veszi igénybe, azt nem tudjuk, mivel Lévai Anikó vagyonyilatkozataiból csak annyi derül ki, hogy nem ő. Mindenesetre az idei földbérlet-pályázatoknak Felcsúton egyértelműen a Flier család lett a nyertese: Ferenczi kutatásai szerint⁴⁸ 377 hektár bérleti jogát nyerték el. Ezzel a megyében ők a harmadik legtöbbet nyert földbérlet-pályázók, közvetlenül a felcsúti polgármester mögött, és a Flier család egyik tagja üzemeltetheti az egyetlen felcsúti trafikot is.⁴⁹

Mészáros Lőrinc néhány évvel ezelőtt egy névtelen felcsúti gázszerelő volt.⁵⁰ Feleségével közös vállalkozása, a Mészáros és Mészáros Kft. 2007-ben kis híján csődbe ment: 1,7 milliós forgalom mellett –3,8 millió üzemi eredményt produkált. Ekkor azonban csoda történt: 2008-ban (a válság legnehezebb évében) váratlanul 100 millió forint bevétele és 6 millió nyeresége lett a cégnek. A lendület később sem tört meg: 2010-ben már 850 milliós bevételt és 200 millió forint fölötti nyereséget abszolvtak. Itt sem volt megállás, ezt az eredményt tavaly megötszörözték: 4,6 milliárd forint bevételt és 1,2 milliárd adózott bevételt könyvelhetett el Mészáros cége. Hogy ebben mekkora szerepet játszott Mészáros Orbántól kapott tisztsége, azt nem tudni, mindenesetre kevés vállalkozás mondhatja el magáról, hogy a válság legnehezebb öt évében, egy zsugorodó gazdaságban a bevételét a *kétezer-ötszázszorosára* növelte.

Hasonlóan jól teljesít a Mészáros és Mészáros tulajdonában lévő, 2011-ben alapított Búzakalász 66 Felcsút Kft. is: az indulás évében elért 276 millió forintos árbevételt egy év alatt megnégyszerezették, így tavaly az 1,16 milliárd bevétel mellett már rögtön 18 millió adózott nyereség is képződött. Mészáros cége és családtagjai a földbérlet-pályázatokon is jól szerepeltek: a Fejérben kiosztott földek közel negyedét, összesen 1350 hektárt cégein és családtagjain keresztül ő szerezte meg. Több beszámoló is úgy emlegeti Mészároset, mint akit helyben Orbán gazdatiszteként tartanak számon. Ennek mindenesetre nem mond ellent, hogy a Mészáros család a nemzetitrafik-pályázaton is kiemelkedően szerepelt: az Auchan áruházak jó részében a család trafikjaiból lehet dohányárut venni. A monopólium-járadékvadászat-korrupció összefüggésrendszer⁵¹ egy sajátos esete rajzolódik ki a Mészáros család trafikos sikertörténetében: a törvényhozó a szabá-

lyozók megváltoztatásával mesterséges monopóliumot hoz létre, maga teremtve meg a járadékvadászatot előidéző környezetet és ezzel a fokozott korrupciós kínálatot. A trafikpályázat eredménye világosan mutatja a folyamat eredményét.

A Mészáros Lőrinc történetét akárcsak hallomásból ismerők számára nem kérdés, hogy ilyen csoda, mint ami vele megesett, nincs. Hogy Mészáros Lőrincből, a tönkrement felcsúti gázszerelőből Orbán csinált valakit. Tavaly mindenesetre ő tartotta a Letenyey Lajos Szakiskolában a tanévnyitó beszédet – a produkció ma is megtekinthető az intézmény honlapján.⁵² A beszédet kifejezetten élvezheti, aki szereti a cseh újhullám humorát – de persze nem ez volt a legfontosabb. A felkonferálás magát Mészárosot nevezte az iskola fenntartójának (a fenntartó valójában a FUNA) – holott Mészáros egész fellépésével folyamatosan az általa képviselt, de fizikai valójában jelen nem levő *szuverénre* utalt. Mindenki tudta és érezte, hogy kinek a szelleme tölti be a felcsúti katolikus templomot.

Egészen más eset Garancsi István, a Videoton tulajdonosa, volt kerékpárútügyi megbízott, a Magyar Természetjáró Szövetség elnöke, nem mellesleg a Duna Takarékszövetkezet egyik tulajdonosa és vezetője. Garancsi egy interjúban azt állította, hogy személyesen csak néhány éve ismerkedett meg Orbán Viktorral. Ez nemcsak azért meglepő, mert a FUNA a Videoton utánpótlás-csapata, hanem azért is, mert Garancsi István vagyont jelentős részben a CD Hungary kétes hírű privatizációja alapozta meg 2001–2002-ben. Márpedig arról az ügyletről korabeli sajtóhírek⁵³ szerint maga a kormányfő döntött. De ha pusztán a Videoton finanszírozása kötné össze a vállalkozót a politikussal, akkor is kölcsönösen előnyös a kapcsolat: Garancsi takarékjá többször is támogatta a FUNA-t – a döntéshozók kegyéből pedig a Duna Takaréknak az egyetlen, amelyik előre tervezetten megszúrta az államosítást.

A miniszterelnök és a kormánypárt gazdasági holdudvarához kapcsolódó cégek és üzletemberek sora még hosszan folytatható volna, és az atlatszo.hu tavaly több tucat névből álló listát adott közre arról is, hogy egyes állami tisztségviselők, illetve állami vállalatok vezetői mikor és milyen minőségben álltak kapcsolatban azokkal a cég- és érdekcsoportokkal, amelyeknek az ügyeiben a magyar állam képviselőjében most szabályozási, döntési, ellenőrzési jogosultságaik vannak.⁵⁴ Az informális hierarchiába rendeződő struktúra leginkább a hűbéri rendszerrel rokonítható: a hűbérúr állami pozíciókhoz és üzleti lehetőségekhez segíti vazallusait, a vazallus pedig engedelmességgel és szolgálattal tartozik neki. ***A hűbéri hierarchia csúcsán Orbán Viktor és láthatatlan harcostársa, Simicska Lajos áll.***

Jegyzetek

- 1 <http://www.parlament.hu/irom37/18470/18470.pdf>
- 2 <http://www.origo.hu/itthon/20071025-orban-viktor-vagyonosodasi-vizsgalatot-rendelt-el-az-apeh.html>
- 3 <http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=109898>
- 4 http://hirszerzo.hu/hirek/2007/10/27/48138_nem_a_vagyonosodasat_hanem_az_adozasat_vizs
- 5 <http://www.origo.hu/itthon/20080305-tulfizetest-allapitott-meg-az-apeh-orban-viktornal.html>
- 6 <http://atlatszo.hu/2012/07/31/talpalatnyi-fold-vii-egesz-palyas-bevasarlas-felcsuton/>
- 7 http://www.miniszterelnok.hu/kozlemeny/orban_viktor_vagyonnyilatkozata_2013._januar_31._
- 8 http://nol.hu/belfold/20120416-az_eltitkolt__svabhegyi_villa?ref=sso
- 9 <http://2001-2006.orbanviktor.hu/hir.php?aktmenu=2&id=2399>
- 10 http://nol.hu/belfold/20120424-kekessy_dezso_az_orban_csalad_allando_vevojeve_valt
- 11 <http://www.haszon.hu/agrar/penzes-oetletek/458-kie-a-tokaji-borvidek.html>
- 12 <http://www.parameter.sk/rovat/paravelemenyt/2013/05/11/egy-kovetkezmenyek-nelkuli-botrany>
- 13 http://nol.hu/belfold/20130816-garancsinal_lakik_orban_gaspar?ref=sso
- 14 <http://atlatszo.hu/2012/05/18/talpalatnyi-fold-iii-levai-tulajdonostarsa-nyerte-a-legtobbet/>
- 15 <http://www.origo.hu/gazdasag/hirek/20020911visszaallamosithatjak.html>
- 16 http://www.complex.hu/kzldat/t0100094.htm/t0100094_3.htm
- 17 http://www.es.hu/rajnai_attila_riportja;tokaji_borcsatak_v;2005-09-04.html
- 18 <http://www.pfla.hu/>
- 19 <http://atlatszo.hu/2012/10/08/tao-penzek-ii-felcsut-az-abszolot-nyertes/>
- 20 http://atlatszo.blog.hu/2012/12/20/a_felcsuti_polgarmester_tettenert_egy_csalot
- 21 <http://magyarnarancs.hu/belpol/tul-a-300-milliardon-82856>
- 22 http://nol.hu/belfold/20130716-fold_a_duna_penzen?ref=sso
- 23 <http://atlatszo.hu/2012/07/31/talpalatnyi-fold-vii-egesz-palyas-bevasarlas-felcsuton/>
- 24 http://atlatszo.blog.hu/2013/09/04/szeret_nem_szeret_251
- 25 <http://atlatszo.hu/2012/10/25/eu-tamogatasbol-szepul-az-alcusti-arboretum-az-orban-alapitvanynak/>
- 26 <http://atlatszo.hu/2012/03/06/34-milliardos-oriashitel-a-kozgepnek-a-magyar-fejlesztési-banktol/>
- 27 <http://mertek.hvg.hu/2013/07/19/felcsutra-tart-az-allami-hirdetes/>
- 28 <http://www.pfla.hu/?q=news/4151>
- 29 <http://index.hu/belfold/ogyozo/>
- 30 <http://veol.hu/hirek/tozgebanyaszat-csak-egy-maradhat-1560088>
- 31 <http://atlatszo.hu/2012/07/27/talpalatnyi-fold-vi-tiborc-most-nem-panaszkozhat/>
- 32 <http://www.origo.hu/itthon/20110703-a-kozgep-es-az-eos-energetikai-terjeszkedese-simicska-lajos-es.html>
- 33 <http://zoldtech.hu/cikkek/20111207-palyazat>
- 34 <http://szegedcafe.hu/2013/09/05/kozgepes-ceg-szallitott-napelemeket-az-szte-nek/>
- 35 <http://atlatszo.hu/2012/11/12/kis-oligarchatarozo-simicska-lajos/>
- 36 http://www.transparency.hu/Nemzeti_integritas_tanulmany_666?bind_info=index&bind_id=0
- 37 <http://www.origo.hu/itthon/20101206-a-kozgep-es-a-fidesz-kapcsolata-a-ceg-tortenete.html>
- 38 <http://atlatszo.hu/2012/07/17/libiban-ragadtak-a-vegyepszer-hitelezoi-nek-milliardjai/>
- 39 <http://atlatszo.hu/2012/09/24/a-nemzeti-egyuttmukodes-rendszere-kik-ejtettek-foglyul-a-magyar-allamot/>
- 40 <http://atlatszo.hu/2012/03/06/34-milliardos-oriashitel-a-kozgepnek-a-magyar-fejlesztési-banktol/>

- 41 <http://www.origo.hu/itthon/20120119-a-kozgep-zrt-es-a-pro-aurum-zrt-kozotti-tulajdonosi.html>
- 42 <http://atlatszo.hu/2012/04/18/magyarleaks-simicska-lajos-a-kozgep-tenyleges-tulajdonosa/>
- 43 <http://magyarnarancs.hu/belpol/kozgep-tul-a-200-milliardon-78425>
- 44 <http://magyarnarancs.hu/belpol/tul-a-300-milliardon-82856>
- 45 http://hvg.hu/kkv/20120601_kozgep_eredmeny
- 46 http://hvg.hu/itthon/20120514_olaf_simicska_lajos_kozgep_provital
- 47 <http://atlatszo.hu/category/cikkek/talpalatnyi-fold/>
- 48 <http://atlatszo.hu/2012/07/31/talpalatnyi-fold-vii-egesz-palyas-bevasarlas-felcsuton/>
- 49 http://nol.hu/gazdasag/20130513-a_flier_csalad_ujra_gyozott
- 50 <http://www.origo.hu/itthon/20130529-portre-meszaros-lorinc-felcsuti-polgarmesterrol-a-puskas-akademia-elnokerol.html>
- 51 http://www.crc.uni-corvinus.hu/download/gvh_2010_bce_kkk_tan_101214_.pdf
- 52 <http://www.pfla.hu/>
- 53 http://magyarnarancs.hu/belpol/a_cd_hungary_privatizacioja_lenyulni_a_magasbol-61835
- 54 <http://atlatszo.hu/2012/09/24/a-nemzeti-egyuttmukodes-rendszere-kik-ejtettek-foglyul-a-magyar-allamot/>

• Várhegyi Éva

• **A maffiaállam bankjai**

Előjáték: Postabank, MFB

Már az első Orbán-kormány felismerte a bankszektorban rejlő lehetőségeket. A **csőd szélére jutott Postabank** állami kezelésének lehetséges módjai közül olyat választott, amely a politikai mellett üzleti hozadékkal is kecsegtetett: még 1998 nyarán menesztette a bank vezetőit, és hozzáfogott a bevételéhez. A Postabank kasszájába korábban a kormánypártoknak és ellenzéküknek (köztük a Fidesznek) egyaránt szabad bejárást biztosító Princz Gábor annak ellenére nem kapott „szabad elvonulást”, hogy Orbán Viktorhoz baráti kapcsolat fűzte.¹

A bank megmentésére 1998 végén fordított adóforintok felhasználása komoly kétségeket támasztott a korabeli szakmai és politikai közvéleményben. És nem csupán azért, mert a bank kétes követeléseit kezelő Reorg-Apport Rt. eleve magában hordozta a pénzkivétel lehetőségét, hanem azért is, mert a **Postabanknak juttatott 152 milliárd forintnyi tőke** messze meghaladta a hiteles auditori jelentésekkel indokolt mértéket.² Sőt, a bank rossz követeléseit harmadáron átvevő, a nyilvánosság elől elzárt Reorg még 25 milliárd forintos pótlólagos állami támogatást is kapott.

A Postabanknak nyújtott állami tőkeemelés nem csupán a közpénzek ellenőrizetlen felhasználása miatt érdemel figyelmet, hanem azért is, mert már ekkor megjelent a **magántulajdonosok kifosztásával megvalósított államosítás** módszere. A Postabank papíron meglévő 42 milliárd forintnyi tőkéjét fél ezrelékére (21 millióra!) szállította le a kormány, majd 152 milliárddal tőkét emelt, aminek hatására újból 40 milliárd forintra nőtt a bank saját tőkéje. A tőke leszállítása nyomán azonban a **részvényesek befektetése elértéktelenedett**, miközben a tőkeemelés hatására **az állam tulajdonosi részesedése 99,7 százalékra nőtt**.³ Ezt a technikát látjuk viszont 15 évvel később, amikor a Takarékbank 15,5 milliárd forintos saját tőkéjének ötödét, mintegy 3 milliárd forintnyi vagyont potom 655 millió forintos tőkeemeléssel szerez meg az állam.⁴

A kormány a szorító pénzihiány miatt kacérkodott azzal, hogy újból értékesíti a Postabankot. Mivel a privatizációs szabályok előírták a versenyztetést, azzal a trükkel állt elő, hogy nem eladná a bankot, hanem nemzeti tulajdonban álló partnert keresne neki.

Az erre kijelölt OTP azonban a Postabank saját tőkéjénél kevesebbet kínált, így a kormány elállt az üzlettől. Az árajánlat elfogadásával ugyanis elismerte volna, hogy a Postabank az ő irányítása alatt is tőkét veszített.

Valamivel több információknak van arról, hogy mire használták a **bankszerű működés alól felmentett Magyar Fejlesztési Bankot**, amelynek kormányokon átívelő formációja az **állam az államban státus kényelmét** nyújtotta a mindenkori hatalomnak: az ellenőrizhetetlen pénzfelhasználás lehetőségét. Az első Orbán-kormány az állami bank feladatává tette a 600 kilométer hosszú autópálya megépítésének finanszírozását, mert így a közbeszerzés megkerülésével, pályázatás nélkül választhatták ki az építőket. A törvény betűje szerint ugyanis az MFB nem tartozott a közbeszerzési törvény hatálya alá.

A kormánybankra vonatkozó különleges szabályokat az Orbán-kabinet 2001 tavaszán tovább puhította.⁵ Pedig az addig hatályos törvény is módot adott rá, hogy az MFB egy tucat agrárcéget ingyen átvegyen az állam privatizációs szervezetétől és a saját belátása szerint értékesítse. Miként azt sem akadályozta meg, hogy betársuljon a fizetőszemi-csatorna kiépítését ígérő magánvállalkozás, a Minimaxot üzemeltető Médiatech üzletébe, és hogy tőkét emeljen egy magánkézben lévő biztonsági cégben, a Defend Kft.-ben. **A nyilvánosság kizárásával és versenytárgyalás nélkül** adhatta el a kormány az MFB vagyongazdálkodó leánycégén keresztül a Diósgyőri Gépgyár üzemait. De olyan nagy falatok is kerültek a bank tranzitállamosítási – azaz új tulajdonos számára történő átmeneti államosítási – portfóliójába, mint például a Bizományi Kereskedőház és Záloghitel Rt., a BÁV.⁶

A törvénymódosítással a bank végképp a kormány kinyújtott kezévé vált: törvény kötelezi rá a parlamentet, hogy a nyilvánosság elől elzárt, pénznyelő automataként működő bank tőkéjét évről évre 60 milliárd forintra töltsse fel, és hogy tetszés szerint garanciát vállaljon a bank hitelfelvételeire, miközben – nonprofit bankként definiálva – a profitorientált bankok kockázatának sokszorosát vállalhatja.

A 2002-es választások elvesztése egy időre megakasztotta a Fidesz-klientúra bővítését és az ellenőrizetlen közpénzek magáncélú felhasználását szolgáló intézményrendszer továbbépítését. Az MFB vezérigazgatójának nyolc éven át Csányi Sándor „kádertemetőjében” kellett parkolnia, mielőtt 2010-ben újból átvehette a stafétabotot. A Postabankot a Gyurcsány-kabinet időközben szakmai befektető, az osztrák Erste kezébe adta, így a második Orbán-kormányuk új pénzforrásokat kellett keresnie.

Kormányzása **második ciklusában** Orbán Viktor a korábbinál is **nagyobb figyelmet szentelt a bankszektornak**. Ám nem azért, amiért más kormányfők, akik a 2008-as nemzetközi hitelválság banki veszteségeit kompenzálták állami tőkejuttatásokkal, hogy fenntartsák a pénzügyi rendszerük működőképességét. A magyar kormány kényelmes helyzetben volt: a nagyrészt külföldi pénzügyintézetek tulajdonában lévő bankok tőkepótlását a nyugati anyabankok vállalták magukra, a magyar kézben lévő pénzügyintézetek problémáit pedig minimális állami segítséggel orvosolni lehetett.⁷

A pénzügyi válság ugyanakkor jó ürügy volt arra, hogy különböző technikákkal növeljék befolyásukat a magyar bankrendszerben, s irányításuk alá vonják a szektor mind

nagyobb szeptét. A pénz- és hatalomszerzés leplezésére a kormányfő a „nemzeti tulajdon” ideológiáját használta, és 2012 nyarán már odáig ment el, hogy meghirdette: a bankrendszer legalább felének magyar tulajdonba kell kerülnie.⁸ A nemzeti tulajdon szlogenjével sarcolták és próbálták távozásra bírni a multik magyarországi bankjait, és megerősíteni a magyar kézben lévő, illetve hazai központból irányított hitelintézeteket. A jogszerűség határát súroló, azt esetenként át is lépő módszerek és további árulkodó jelek azonban leleplezték, hogy **a valódi cél** nem a választók fülében jól csengő szlogen, a nemzeti tulajdon megeremtése, hanem **a saját klientúra, a „fogadott család” kiszolgálására és közpénzek ellenőrizhetetlen felhasználására alkalmas intézményrendszer létrehozása.**

Második kormányciklusukban Orbánék már leplezetlenül törekcsenek arra, hogy **a magyar bankszektor mind nagyobb részét a maffiaállam szolgálatába állítsák.** A továbbiakban ennek eddigi állomásait mutatjuk be. Nem állítjuk, hogy a teljes menetrendet előre elkészítették; bizonyára sok esetlegesség, alkalom szülte mozzanat található a megvalósítás folyamatában. Bár az útnak még messze nem jutottak a végére, a „családi” bankok felvirágoztatása már eddig is komoly rombolással járt. A piac átrendezése, a kiszemelt üzletek megszerzése a pusztulásra ítélt multinacionális bankok szisztematikus kirablásával, normális tevékenységük ellehetetlenítésével járt együtt, így rövid idő alatt elérték, hogy a magyar bankrendszerbe korábban életet lehelő befektetők rükvercbe váltsanak.

Bankablás nagyban: a multik kifosztása és kiszorítása

A 2010-ben másodsor színre lépő Orbán-kormány – meglovagolva a 2008-as hitelválság nyomán világszerte eluralkodó bankellenes közhangulatot – nekilátott **szisztematikusan kifosztani és a magyar bankpiacról kiszorítani a multikat.** Ezzel több legyet ütöhetett egy csapásra. A mértékében és a kivetési módjában is kirívó banki különadóval úgy finanszírozhatja unortodox gazdaságpolitikáját, hogy közben politikai népszerűségét a választók többsége szemében nemhogy csorbítaná, de még növeli is. A multibankok ellehetetlenítésével **egyúttal piacot teremt a „fogadott család” vagyonának gyarapítására kiszemelt pénzintézeteknek.**

Bár a kifosztás és kiszorítás folyamata már 2010 nyarán megindult, a végleges forgatókönyvet feltehetően menet közben írták, és időnként az áldozatok köréből is beleszóllhatott egy-egy kiváltságos. A **brutális bankadót** úgy konstruálták meg, hogy a kisméretű pénzintézetek mellett a kormányfőhöz közel álló Csányi Sándor vezette OTP is relatív haszonélvezője legyen.⁹ A különadó ugyanis nem csupán a kisméretű hitelintézeteket kíméli jelképes adókulccsal, hanem a nagybankok között kimagasló jövedelmezőségű OTP-t is kevésbé sújtja, mint versenytársait. Ezt azzal érték el, hogy

a mérlegfőösszegre kivetett adót akkor is meg kell fizetni, ha a jövedelem nem nyújt rá fedezetet.¹⁰ A kevésbé jövedelmező, netán veszteséges bankoknak így effektív vagyondézsmát jelent a sarc.

A különadó fő vesztesei a 2009-ben még a második legnagyobb mérlegfőösszegű MKB, a bajor BLB leánya, valamint a szintén nagyméretű CIB és Raiffeisen, amelyek súlyos tőkevesztéseket szenvedtek el 2010–2012 között. A tetemes volumenű, bár a továbbra is kimagasló nyereségéhez képest elviselhető mértékű különadót befizető OTP, valamint a takarékszövetkezetek és más (zömmel magyar tulajdonú) kisbankok főként az ő rovásukra nyerhetnek teret a magyar bankpiacon.

Kezdetben átmeneti jelleggel hirdették meg a banki különadót, később azonban állandósult.¹¹ Időközben újabb, immár az OTP-t is súlyosan érintő, ám a takarékszövetkezeteket és a baráti kisbankokat továbbra is kímélő sarcot róttak a bankokra: **törvényben kötelezték őket, hogy kedvezményes árfolyamon fogadják el devizahiteles adósaik végtörlesztését.**¹²

A végtörlesztéssel is több legyet ütött egy csapásra a kormány. Politikai hasznot húzhatott abból, hogy évek óta húzódó problémát oldott meg,¹³ méghozzá lényegében a bankok pénzén. A bankokra 370 milliárd forintos terhet rakó végtörlesztés feltételeit azonban úgy alakították ki, hogy haszonélvezői a politikai célcsoportjukhoz tartozó, az átlagosnál jobb vagyoni helyzetű adósok legyenek, köztük a kormánypárt prominenseivel és klientúrájával. Eközben a kilakoltatással fenyegetettek mind népesebb táborának csupán a pár milliárddal ellátott Nemzeti Eszközkezelő szervezetet szánták segítségül.

A politikai haszonhoz a gazdasági hatalom növekedése is párosult. Az újabb sarc számos banknál további tőkevesztést idézett elő, amit a tulajdonosoknak kellett pótolniuk; ez viszont arra készítette őket, hogy visszafogják itteni leánybankjuk hitelezését. Néhány anyabank (Erste, UniCredit) rögtön jelezte, hogy felülvizsgálja bankja régiós befektetési és forrásallokációs politikáját. A későbbi jogtiprások további banktulajdonosokat is megszólalásra készítettek. A CIB-et birtokló Intesa-SanPaolo vezetője rémálomnak nevezte Magyarországot, és elképzelhetőnek tartotta a bank jelenlétének csökkentését.¹⁴ Az újabb devizahiteles-mentőcsomag hírére a Raiffeisen-vezér jelezte, hogy az eddigi különadók miatt a bankoknak már nincs mozgásterük további komolyabb tehervállalásra, míg az UniCredit bankcsoport közép-kelet-európai igazgatója kockázatosnak nevezte, hogy a magyar kormány „nagyon innovatívan” veszi kézbe a problémákat, és figyelmeztetett arra, hogy a tűzzel játszik a kormány, amikor a választásokra tekintettel befektetőellenes intézkedéseket hoz.¹⁵

Láthatóan éppen ez a kormányfő célja, aki többször jelezte, hogy nem bánná, ha néhány külföldi tulajdonú bank elhagyná az országot, s piacaikat átadná a magyar tulajdonú pénzintézeteknek. A végtörlesztésnél is számított a piac átrendeződésére: arra, hogy a forintforrásokkal rendelkező bankok ügyfeleket szerezhetnek maguknak azzal, ha a versenytárs bank devizaadósainak nyújtanak a végtörlesztést szolgáló forinthitelt. A folyószámlabetétek piacvezetőjeként az OTP-nek volt a legtöbb olcsó forintforrása, így neki nem okozott gondot a forinthitelek nyújtása. A forrástöbblettel rendelkező

takarékszövetkezetek pedig számíthattak arra, hogy forinthiteleikkel ügyfeleket happolhatnak el a forráshiányos multibankoktól, és ezzel az ő rovásukra bővíthetik hitelezési aktivitásukat.

Bár a végtörlesztési törvény elsődleges célja a devizahitelesek célzott csoportjának kimentése volt, a **kiszorítás és helyzetbe hozás** motivációja itt is éppúgy tetten érhető, mint a sajátos módon megkonstruált bankadónál.

A takarékszövetkezetek lenyúlása

A kiszorítás és helyzetbe hozás az előzőeknél is nyíltabb és durvább módját 2013 nyarára találták meg a maffiaállam éceszgéberiei. Ekkorra érett meg a takarékszövetkezeti szektor lenyúlásának koncepciója, amely leplezetlenül mutatta meg a „nemzeti tulajdon”, vagy a „vidék” és a „magyar ember érdekei” retorika tényleges jelentését. A szövetkezeti hitelintézetek integrációjáról június végén elfogadott törvény¹⁶ a „nemzeti” bankrendszer legnagyobb szegmensét jelentő szövetkezeti hitelintézetek százezres magántulajdonosi körének tulajdon- és jogfosztása: felhalmozott vagyonukat államosította, az általuk alapított bankjukból pedig kiszorította őket, miközben az összes érdemi döntés jogát magához vonta.

A nagyszabású akciónak azzal nyitott utat 2013 tavaszán a kormány, hogy a Magyar Fejlesztési Bank közvetítésével 38,5 százalékos tulajdonrész szerzett a szövetkezetek által két évtizede alapított, többségi tulajdonukban lévő Takarékbankban. Ám ezzel éppen csak megkezdődött a takarékszövetkezeti rendszer bevétele, amit az integrációs törvény hivatott beteljesíteni a kockázatközösségként működő intézményvédelmi alapok vagyonának átvételével, a takarékok kiszorításával és a kormányzati jogosítványok kiterjesztésével. A takarékszövetkezetek megerősítésének ürügyén, ám a velük való egyeztetés nélkül beterveztett és megszavazott törvény¹⁷ végső soron *a magántulajdonosok kezében lévő, szövetkezeti elv szerint működő takarékok erőszakos, nyílt zsarolással kombinált államosítását tartalmazza*, és teret nyit a későbbi privatizációnak.

A jogszabály értelmében a szövetkezetek csak akkor maradhatnak tulajdonosai a Takarékbanknak, ha eleget tesznek a törvényben megfogalmazott előírásoknak. Ezek között olyan „apróságok” szerepelnek, mint hogy önként átadják a tagdíjbefizetéseikből az intézményvédelmi alapokban felhalmozott, nyolcmilliárd forintba rúgó vagyonukat az egységes, államilag vezényelt Integrációs Szervezetnek, amihez a kormány mindössze egymilliárd forinttal járul hozzá. Kötelesek továbbá elfogadni a kormány irányításával szövegezett új alapszabályt, s ha ezekre nem hajlandóak, akkor megszűnik a szövetkezeti hitelintézeti státusuk, és takarékbankos részvényeiket át kell adniuk a (ma még kisebbségi tulajdonos) állami MFB-nek.

Milyen ismerős eljárás: hasonló zsarolással vette rá a kormány 2010 telén a magánnyugdíj-pénztári tagokat arra, hogy felhalmozott megtakarításukat „önként” átvigyük az állami rendszerbe.

De ezzel még nem ér véget a jogfosztások sora. Amikor a Takarékbankba bevásárolta magát a kormány nevében eljáró MFB, ígéretet tett rá, hogy kisebbségi tulajdonos marad. A törvénnyel azonban az állami Magyar Posta lehetőséget kap rá, hogy tőkeemeléssel tulajdonrészt szerezzen a takarékok ernyőbankjában, amivel az állami tulajdonhányad 58 százalék fölé nő. A takarékszövetkezeteknek így semmilyen érdemi döntésre nem lesz befolyásuk, miközben a Takarékbank és az Integrációs Szervezet minden mozdulatukat kötelezően előírja, köztük a kockázatkezelés részletes szabályait és a követendő üzletpolitikájukat. A Takarékbank vezetősége a szövetkezetek személyi döntéseibe is beleszólhat, akár le is válthatja demokratikusan megválasztott vezetőiket.¹⁸

A Demján Sándor elnökletével működő Országos Takarékszövetkezeti Szövetség (OTSZ) már régóta foglalkozik a javaslattal, hogy minden takaréknak számára legyen kötelező *valamely* intézményvédelmi alaphoz csatlakozni, amely – tagdíj fejében – magára vállalja az esetleg szükségessé váló feltőkésítés terhét. Most ők is megdöbbenéssel értesültek arról, hogy ez a meglévő alapok államosításával és a tagok jogainak megkurtításával párosul. Az OTSZ beadványt intézett az Általános Jogok Biztosához, mivel szerintük a törvény sérti az Alaptörvényben megfogalmazott alapjogi rendelkezéseket, és súlyosan beavatkozik polgári jogi jogviszonyba is.¹⁹

A dolog pikantériája, hogy miközben a takarékok ügyében a „nemzeti burzsoázia” egyik ikonjának tekintett Demjánnal is szembement a kormány,²⁰ mintegy júdás-pénzként, éppen ezen a nyáron adott az érdekeltségébe tartozó Gránitbanknak és a Töröcskei Istvánhoz köthető Széchenyi Banknak 2,6, illetve 3 milliárd forintos tőkeemelést. A „családhoz” **tartozó kisbankokban** a kormány megelégedett 49 százalékos tulajdonhányaddal, vagyis **úgy adott nekik tőkét, hogy cserébe nem kért beleszólást**. A fejlesztési miniszter így indokolta a két tőkejuttatást: „A hazai bankrendszer pozícióba juttatása általános kormányzati cél, és a két tőkeemelés ennek a folyamatnak része.”²¹ Itt, úgy látszik, teljes a bizalom a bankok tulajdonosaiban és vezetőiben, nincs szükség rövid pórázra, mint a takarékszövetkezeteknél.

A politikailag szelektív hitelezés feltételeinek kialakítása

Vajon milyen cél lebegett a kormány szeme előtt, amikor maga alá gyűrte a szövetkezeti hitelintézeti rendszert? A törvényjavaslatot betérjesztő fejlesztési miniszter szerint a szigorodó tőkeszabályok mellett ezt az indokolta, hogy „a vidéki kis- és középvállalkozói szektornak és a mezőgazdaságnak égető szüksége van versenyképes szolgáltatásokat és hiteleket kínáló szövetkezeti hitelintézetekre”. A kijelentés értelmezéséhez tudni kell,

hogy a titokban előkészített és rapid módon keresztülvert törvényhez egy **százmilliárd forintos tőkejuttatás ígérete** is társult, amelynek akár a 8-10-szeresét is kihitelezhetik a takarékok, ha van hozzá forrásuk. Forrásuk eddig is volt elég, hiszen a náluk elhelyezett betétek alig felét hitelezték ki – csupán vállalható kockázatú hitelcélban volt hiány. A fel nem használt betétek nagyobbik feléből (400 milliárd forint) állampapírokat vettek, kisebbik felét (330 milliárd forint) pedig más bankokban helyezték el betétként.

A tervezett tőkejuttatás elősegíti, hogy a takarékok maguk helyezték ki meglévő betéteiket, és ne kelljen nagyobb kockázatvállalásra képes „idegen” bankoknak kölcsönadniuk. A tőkeemelés a megszerzett irányítási jogosítványokkal párosulva arra is módot ad, hogy a „vidék” megtakarításaiból akár 800-1000 milliárd forinttal **növeljék a saját klienseiknek szánt hiteleket**. A nemzeti tőke „pozícióba juttatása” láthatóan csak fedő ideológia, hiszen a vidék bankjának számító takarékszövetkezeti szektor feltőkésítése a korábbi tulajdonosi szerkezet mellett is szolgálhatta volna a vidéki kisvállalkozói szektor hitelhez jutását és megerősítését. Ám ha meghagyják a régi vezetést és az őket megválasztó tagság autonómiáját, akkor nem tudnák a kiszemelt cégekhez irányítani a takarékokban felhalmozódó lakossági megtakarításokat. A valódi szándékot mutatja a kormányfő barátja által vezetett Duna Takarékszövetkezet nem éppen prudens hitelpolitikája, amelybe „beféért”, hogy 2012 tavaszán hitelt nyújtson Orbán (csupán 150 ezer forinttal alapított) futballalapítványának, hogy az megvásárolhassa a felcsúti stadionépítéshez szükséges földeket.²² De a helyzet inverze is értelmezhető: a politikailag szelektált hitelezés ugyanis nemcsak a nyertesek, hanem a vesztesek, azaz a hitelhez jutás lehetőségéből kizártak kiválasztásában is működhet. Az eddigi alapvetően piaci alapú hitelezést a vidéki kisvállalkozások körében felválthatja **a politikai diszkrimináció szempontjait is érvényesítő hitelezési gyakorlat**. Így válhat egy semleges gazdasági tevékenység a hatalomgyakorlás eszközévé.

Tranzitállamosítás és a bankpiac átrendezése

Még nem lehet tudni, hogy a kormány kinek fogja átjátszani az MFB-n és a Magyar Postán keresztül a Takarékbankban megszerzett többségi tulajdonát. A törvény preambulumában szerint az állam a megszerzett tulajdonosi pozícióját „megfelelő időn belül értékesíteni kívánja, ha az általa elindított folyamatokat visszafordíthatatlannak látja”. Ez is jelzi, hogy valójában **tranzitállamosítás** történt, amelynek végső célja, hogy a **korábban autonóm takarékszövetkezeti szektort a kormány által kijelölt üzleti körök kezére juttassák**. Azért kellett az irányítási jogokat áthelyezni a Takarékbankhoz, hogy rajta keresztül az egész szektor működését kontrollálhassák.

De nem csupán a tulajdonosi és irányítási jogok átjátszásáról van szó, hanem a **bankpiac átrendezéséről** is. „Az állam egy nagyon szerény összeg befektetésével, 650 millió

forint értékben, olcsón szerez részvényeket, azaz tulajdont a bankban. És mihelyt az állam birtokon belül van, tud olyan lépéseket tenni, amelyek számos közintézményt, iskolát, óvodát, bölcsődét, kórházat, önkormányzatot erővel a takarékszövetkezeti rendszerbe terel. Ott fogják a számlákat vezetni, onnan fogják utalni a köztisztviselők és közalkalmazottak fizetését. Vagyis az állam a kis befektetéssel nagy befolyást szerezhet, gazdaságát, hatalmit a magyar vidéken” – fogalmazta meg egy interjúban a Vállalkozók és Munkáltatók Országos Szövetségének főtítkára.²³ Amint az állam túlad olcsón megszerzett részesedésén, az időközben megnövelt gazdasági hatalmát is tálcán nyújtja át a kiszemelt új tulajdonosnak – jó eséllyel a „fogadott család” valamely tagjának.

Örökbefogadások és kitagadások

Orbán Viktor a „nemzeti burzsoázia” megteremtésének szlogenjével „fogad örökbe” arra érdemesített vállalkozókat, ám ha gazdasági hatalmuk már terhessé vált, épp olyan gyors aktussal tagadja ki őket. A bankszektorból a nyilvánosság előtt elsőként Demján Sándort²⁴ ölelte keblére Orbán Viktor, amikor 2010 őszén bejelentette, hogy a nemzeti tulajdon letéteményesének tekintett takarékszövetkezeteket százmilliárd forintos tőkejuttatással segíti meg. Akkor még arra lehetett tippelni, hogy forrásául – bizarr módon – a bankszektortól elcsaklizott külnadót használja föl, ám a költségvetési lyuk befoltozásához végül minden fillérre szüksége volt. A feltőkésítés ügye végül csak 2013 nyarán került napirendre – de már új szereposztásban és a takarékszövetkezeti szektor lenyúlásának mellékszálaként.

A takarékszövetkezeti hadművelet a „fogadott család” bankszektorbeli tagjai körében is pozíciócserékkel járt. Míg korábban Csányi Sándor,²⁵ Demján Sándor és Töröcskei István reprezentálták a kormány bizalmát élvező bankártársadalmat, a mostani akció (eddig) fő nyertese a háttérben meghúzódó FHB-vezér, Spéder Zoltán és csapata, az OTSZ-elnökként is fungáló Demjánt viszont komoly sérelem érte, és Csányi bankjának is pozícióvesztést hozott. Így válhatnak a nagy pénzügyi mogulok szövetségéből alávetetté vagy kitagadottá.

A kormányfőhöz közel álló Csányi látványos kitagadása a „fogadott családból” több, egymást követő stációban vált nyilvánvalóvá. Miközben 2013 tavaszáig még úgy nézett ki, hogy a bankszektor kormányzati átrendezésének az OTP lesz a fő nyertese, a nyár folyamán megszorodtak az ezzel ellentétes jelek. A „családdhoz” tartozás gátolhatta korábban Csányit abban, hogy a piacvezető OTP vezetőjeként szót emeljen az Orbán-kormány évek óta folyó bankellenes intézkedései miatt.²⁶ A takarékszövetkezeti szektor elfoglalására irányuló törvény elfogadását, a devizahitelek újabb, „radikális” mentőcsomagjának beharangozását²⁷ és a bankadó beláthatatlan időre történő meghosszabbítását jelző kormányfői nyilatkozatot követően azonban demonstratív részvényeladási

sorozatba kezdett az OTP vezérkara, élén Csányival, aki gyakorlatilag az összes (nyilvánosan) tulajdonát képező részvényétől megszabadult.

A nemzeti tulajdon helyzetbe hozásának orbáni koncepciójában nem csupán a fő vetélytársakat jelentő külföldi leánybankok kivézetése és elüldözése segítette volna az OTP térnyerését, hanem más üzletek is. Így például az úgynevezett zöldbank megalapítása, amely a 2014–2020 közötti uniós költségvetési ciklusban Magyarországnak az agrárium, a megújuló energetika és a környezetgazdaság finanszírozására szánt több százmilliárd forintra rúgó összeg elő- és társfinanszírozására szolgálna. Az OTP februári javaslatában az új pénzintézetnek a magyar bank 75, az állam 25 százalékban lett volna tulajdonosa, ám az augusztus eleji kormányülésen lekerült a napirendről a zöldbank koncepciója. Sajtóértesülések szerint azért, mert így még nagyobb hatalom összpontosulna Csányi kezében. Mivel az uniós támogatást, a bankhitelt, az állami garanciát és a projektfinanszírozási tanácsadást egy helyre összpontosító zöldbank működése országos lefedettséget biztosító intézményben lehetséges csak, az OTP kiütésével feltehetően a takarékszövetkezeti szektort kívánta helyzetbe hozni a kormány.²⁸

A bankvezér „kitagadása” feltehetően egy komplex hatalmi harc része, amelyet a nyilvánosság előtt Lázár János jelenít meg verbális támadásaival. Bankári ténykedését kipécézve, egy régóta folyó szópárbaj legújabb opusaként Lázár „az ország első számú uzsorásának” titulálta Csányit, amivel „a devizahitelesektől megszerzett milliárdjaira” utalt.²⁹

Az viszonylag jól látható, hogy kiket ejtenek Orbánék a bankbizniszben, ám kevesebb fogalmunk lehet arról, hogy kik a „*fogadott család*” új tagjai. Eddig egy vonal látszik kirajzolódni: a mai OTP-birodalmat felépítő Csányit 2007-ig első számú helyetteseként támogató, a tágabb Fidesz-családhoz tartozó Spéder Zoltán ma a többségi magyar tulajdonban álló FHB vezére, míg a szintén jó kormánykapcsolatokkal rendelkező egykori OTP-vezérhelyettes, Lantos Csaba az FHB felügyelőbizottságának elnöke. A takarékok ernyőbankjában az állam javára tulajdont szerző Magyar Posta felügyelőbizottságába 2013 májusának végén Lantost is beválasztották, és Spéder négy további egykori FHB-s beosztottja is bekerült már a vezető testületekbe. Az összefonódás további árulkodó jele, hogy a takarékszövetkezetek lenyúlására alkalmas törvény előkészítésének feladatát kormánybiztosként az a Vojnits Tamás kapta, aki éveken át Spéder beosztottja volt az OTP-ben, majd az FHB-ban.³⁰ Az sem lehet véletlen, hogy az MFB egy olyan, a tavasszal bejegyzett kft.-nek adott át takarékbanki részvényt, melynek vezetője ugyancsak Vojnits kormánybiztos.³¹

De hogy a végső leosztásban ki nyeri majd a legtöbbet, arra nem mernénk még fogadást kötni. Hihetnénk: az üzleti életben lassan épülnek ki a pozíciók, és hacsak nem pusztít éppen robbanásszerű válság, megfontolt üzletpolitikával és jó menedzseléssel hosszú ideig fenntarthatók. Abban az üzletben azonban, amelybe egy maffiaállam beteszi a lábát, még békés világgazdasági környezetben is pillanatok alatt süllyedhetnek el óriások és bukkanhatnak elő új, várományos hatalmasságok. Mindenki egy (e világi) kézből mozgatott marionettfigura.

Jegyzetek

- 1 Lásd erről Vajda Éva: *Bank bán II. ÉS*, 1998. 32. sz.; dr. Kende Péter: *Bank bianco. A Postabank és Princz Gábor*. Bp., é. n., KendeArt Kft., 156–159. p.
- 2 Míg ugyanis a bankfelügyelet által a nyáron kirendelt auditorok 90-110 milliárd forintra becsülték a bank tőkehiányát, a novemberben felkért harmadik könyvvizsgáló cég már 144 milliárdos céltartalékhiányt állapított meg – igaz, csak olyan korlátozó záradékkal ellátva, mely szerint nem volt lehetőségük meggyőződni a bank mérlegbeszámolójának megfeleléséről. A kormány mégis ennek alapján döntött úgy, hogy 152 milliárd forinttal tőkésíti föl a Postabankot. L. Várhegyi Éva: *Bankvilág Magyarországon*. Bp., 2002, Helikon.
- 3 Uo.
- 4 Gárdos István: *Lerohanás. A takarékszövetkezetek integrációja. Magyar Narancs*, 2013. július 11. 28. sz.
- 5 2001. évi XX. törvény a Magyar Fejlesztési Bank Részvénytársaságról. A törvény tervezetével kapcsolatban megjelent kritikák közül lásd Magyar Bálint: *Maffia-fejlesztési bank. Népszabadság*, 2001. március 7.; Várhegyi Éva: *Állami bankok melege. ÉS*, XLV. évf. 2001. március 23. 12. sz.
- 6 Lásd Csák Csongor: *Fejezetek az MFB jelenkori történetéből. Magyar Narancs*, 2001. december 6. 49. sz. és december 13. 50. sz.
- 7 Várhegyi Éva: *Útálló bankok. A válság hatása a hazai bankok versenyhelyzetére és magatartására*. In Laki Mihály – Voszka Éva szerk.: *Kaleidoszkóp. Versenyhelyzet Magyarországon 2008–2009*. Bp., 2010, Pénzügykutató Rt. – Palatinus, 77–110. p.
- 8 Matolcsy György már a nemzetgazdasági miniszteri kinevezése előtti parlamenti meghallgatásán, május 25-én felvetette, hogy a pénzügyi szektorban „legalább ötven százalékos magyar tulajdoni arányra lenne szükség”.
- 9 Ennek szándékosságára nincs bizonyítékunk, csupán a bankszövetségen belüli vitákról kiszivárgott híresztelésekre támaszkodhatunk, valamint Csányinak a bankadóról közzétett, meglepően visszafogott véleményére. Lásd Csányi Sándor kiáll a bankadó mellett. *mfor.hu*, 2010. júl. 20.
- 10 Más országokban nemcsak jóval kisebb a bankadó mértéke (az osztrák bankadó terhe például fajlagosan alig tizedét teszi ki a magyarnak), hanem a jövedelmet és nem a tőkét terheli (Németországban például a bankadó mértékét az éves nyereség 15 százalékában maximálták). Lásd Várhegyi Éva: *A magyar bankszektor szabályozása és versenyhelyzete a válságban*. In Valentiny et al. szerk.: *Verseny és szabályozás*. Bp., 2012, MTA KRITK, 210–238. p.
- 11 Orbán: *Egy évtizedig maradhatnak a különadók. Index, MTI*, 2013. júl. 19.
- 12 Az otthonvédelemmel összefüggő egyes törvények módosításáról szóló 2011. CXXI. törvény.
- 13 A 2010 tavaszától gyorsan megerősödő svájci frankban elszámolt devizaalapú hitelek valóban súlyos problémát jelentettek több százezer magyar háztartásnak. Többségük a kétezres évek közepén átlagosan 160 forintos árfolyamon vette föl hitelét, 2011 őszén pedig már 240 forintos árfolyamon kell törlesztenie.
- 14 CIB-tulaj: *„Magyarország rémálom”*. *Portfolio.hu*, 2013. márc. 12.
- 15 *MTI*, július 26., illetve 27.
- 16 2013. évi CXXXV. törvény a szövetségi hitelintézetek integrációjáról és egyes gazdasági tárgyú jogszabályok módosításáról. *Magyar Közlöny*, 120. szám, 64270. p.
- 17 A 128 szövetségi hitelintézet vezetője a törvényjavaslat beterjesztése előtti napon, 2013. június 24-én kapott tájékoztatást az intézményeik sorsát meghatározó jogszabály tartalmáról. A kormány már aznap elfogadta a javaslatot, és másnap változatlan tartalommal benyújtotta a parlamentnek, amely rendkívüli sürgősséggel „megtárgyalta”, és két napra rá,

- június 27-én már meg is szavazta. Vö. Brückner Gergely: A nagy Takarékhadművelet. *Figyelő Online*, 2013. június 26.
- 18 A nyílt fenyegetésre eddig a Takarékbank vezetője és egy takarékszövetkezeti elnök mondott le.
- 19 A beadvány szerint a törvény sérti a *magántulajdon védelmének elvét* azzal, hogy a Takarékbankban meglévő jelenlegi tulajdoni arányokat egyoldalú állami beavatkozással megváltoztatják. *Hatósági eszközökkel ruházza fel* a törvény a Takarékbankot, miközben a szövetkezeti hitelintézetek egyben tulajdonosai is a banknak, így lényegében „a tulajdon utasítja a tulajdonost”. A törvény továbbá *közvetlen vagyoni hátrányt okoz* a szövetkezeti hitelintézetek tagjainak/tulajdonosainak, mivel nem biztosítja a megfelelő piaci verseny lehetőségét a bankszámlavezetés, az eszközök leköttetése tekintetében. A törvény *magánjogi szerződésbe avatkozik be*, amikor önhatalmúlag megszünteti a takarékszövetkezetek által 1993-ban aláírt Takarékszövetkezeti Integrációs Szerződést, a vagyonukat pedig átirányítja az új Integrációs Szervezetbe.
- 20 Nem valószínű, hogy színjáték lett volna Demján levele, amelyben a törvény visszavonására kéri a miniszterelnököt. Lásd Demján Orbánnak: Ez elfogadhatatlan! *Origo*, 2013. június 28.
- 21 Bán Zoltán: Mit szeretne a takarékszövetkezetektől a kormány? (Interjú) *Portfolio*, 2013. június 28.
- 22 Ferenci Krisztina: Orbán barátjának takarékszövetkezete adhatott kölcsön a pályára. *Népszabadság*, 2013. július 16.
- 23 A Klubrádió *Éljen a jogával!* című műsorában 2013. augusztus 2-án Sente László beszélgetett Dávid Ferencsel, a Vállalkozók és Munkáltatók Országos Szövetségének főtítkárával. Lásd Takarékszövetkezetek – egy hatalomátvétel története, lesben álló pénzügyi csoportokkal. *Galamus.hu*, 2013. augusztus 4.
- 24 A több lábón állás stratégiáját követő Demján nem elsősorban a bankszektorban lévő befolyása miatt vált már régebben a „nemzeti burzsoázia” tagjává és a mindenkor hatalom üzlettársává. „[a] szocialista vállalkozóból a rendszerváltás utáni magyar »tőkésosztály« oszlopos tagjává avanszált Demján az idő éppúgy nem fog, mint a rendszer- és a kormányváltások” – írja portréjában Csák Csongor. Lásd Demján Sándor portréja. *Magyar Narancs*, 2002. január 17. 2. sz. és január 31. 4. sz.
- 25 Demjánhoz hasonlóan Csányi is több lábón áll, de mivel az általa két évtizede irányított OTP az ország piacvezető bankja, sőt, régiós jelentőséggel is bír, ő a magyar bankártársadalom koronázatlan királyának tekinthető. Lásd Bogár Zsolt: Csányi Sándor OTP-vezér portréja. *Magyar Narancs* 2003. december 18. 51. sz. és 2004. január 22. 4. sz.
- 26 Korábban nem volt ilyen tartózkodó: a Gyurcsány-kormány banki különadója ellen nagy hangon lépett föl, holott annak mértéke meg sem közelítette a későbbi mértékét. Lásd Csányi Sándor a bankadóról 2005-ben és 2010-ben. *Galamus.hu*, 2010. július 9.
- 27 Palkó István: Belenyúlna a kormány a devizahitelekbe. Indul a lavina? *Portfolio.hu*, 2013. július 17.
- 28 Lásd Csuhaj Ildikó: Csányinak nem lesz zöldbankja. *Népszabadság*, 2013. augusztus 16.
- 29 *Index*, 2013. augusztus 12.
- 30 Lásd Uj Péter: Csányi Sándort Orbán Viktor ugratja. *444.hu*, 2013. július 23.
- 31 Máriás Leonárd: Trójai falovat toltak a Takarékbankba. *hvg.hu*, 2013. július 19.

azokon belül is elsősorban **az úgynevezett „rezsicsökkentés” és a különadók hatásaival** foglalkozom.

A szolgáltatások jelentős része hálózatokba szerveződött, ami részben természetes módon adódik a szolgáltatások működtetéséhez szükséges infrastruktúra hálózati jellegéből – például a vasút, a távközlés vagy az energiaszolgáltatás esetében –, részben a szolgáltatások regionális szerveződéséből következik, mint amilyen például a bankrendszer vagy a kiskereskedelmi hálózatok. Ezeknek a hálózatoknak a kiépítése általában rendkívül költséges, amihez képest a már kiépült hálózaton nyújtott szolgáltatás költségei igen mérsékeltek. Mindebből az következik, hogy a hálózatos ágazatok jelentős hányadában nagy tőkeerejű és emiatt nagy piaci erővel rendelkező vállalatok működnek, amelyek – ha semmi nem korlátozná őket – olyan magas szinten határoznák meg szolgáltatásuk árát, hogy a fogyasztók jelentős része számára elérhetetlenné tenné ezeket a szolgáltatásokat. Márpedig ezen szolgáltatások számottevő részét a fejlett országok olyannak tekintik, amelyekhez az ország minden állampolgárának megfizethető áron kell hozzájutnia. Ezért nevezik ezeket a szolgáltatásokat **„egyetemes szolgáltatásnak”**, és ez indokolja, hogy az államok, illetve az egyes országok által létrehozott nemzetközi szervezetek, mint amilyen például az Európai Unió, szabályozzák ezen szolgáltatások működési feltételeit: a szolgáltatók által megállapítható árakat, az azonos piacon működő hálózatos szolgáltatók összekapcsolódásának, valamint a szolgáltatók piacra lépésének és az onnan történő kilépésüknek a feltételeit. Ezek a szolgáltatások ugyanakkor többnyire „közszolgáltatások”, amin azt értjük, hogy az állam – akár a saját tulajdonában lévő, akár magántulajdonú vállalatokon keresztül – mindenképpen igyekszik biztosítani a működésüket.

A hálózatos ágazatok kormány általi szabályozása azonban nem az egyetlen és sok esetben nem is a leghatékonyabb módja a szolgáltatási díjak kordában tartásának. A fejlettebb országok és nemzetközi szervezeteik inkább arra törekcsenek, hogy ezekben az ágazatokban is megteremtsék a szolgáltatók közötti piaci verseny feltételeit, mert az sokkal hatásosabban képes korlátozni a szolgáltatási díjakat és egyben kikényszeríteni a magas színvonalú szolgáltatást, mint az állami szabályozás. 1990 után Magyarország is ebbe az irányba indult el, amikor elfogadta és beépítette jogrendszerébe azokat az európai uniós szabályokat, amelyek fő célja **a különféle szolgáltatások piacának megnyitása** volt a verseny számára. A piacnyitásra először a távközlésben került sor, majd azt követte az energiaszolgáltatások, a postai szolgáltatások és más hálózatos ágazatok piacainak megnyitása a belépni szándékozók előtt. A versenyhez azonban több szereplőre van szükség, továbbá arra, hogy az állam csak az alapvető versenyszabályokat határozza meg, de a résztvevők azonos feltételekkel küzdhessenek egymással. 2010 után ez a folyamat megbicsaklott azzal, hogy a kormány a piaci szereplők egyikét-másikát a többiekénél kedvezőbb helyzetbe hozta egyedi beavatkozásaival, valamint időről időre önkényes módon beavatkozott az egyes piacok működésébe.

A hálózatok kiépítésének és fejlesztésének nagy tőkeigénye arra is magyarázatot ad, hogy a gazdaságilag kevésbé fejlett, tehát kevésbé tőkeerős országok miért vonják be

a fejlettebbek nagy tőkeerejű szolgáltatóit ezen hálózatok fejlesztésébe. A távközlés, az energiaszolgáltatás, a helyi és a távolsági tömegközlekedés, a vízszolgáltatás, de a pénzügyi szolgáltatások is olyan területek, amelyeket a világ számos országa a fejlett gazdaságok vállalatainak bevonásával igyekszik fejleszteni. Ezek a nagyvállalatok gyakorta a privatizáció vagy az úgynevezett „zöldmezős” beruházások révén válnak az egyes országok meghatározó szolgáltatóivá. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy az egyes országok szabályozzák a vállalatok piaci működésének különféle területeit. A 2007 utáni nemzetközi pénzügyi és gazdasági válság jelentősen felerősítette a kormányok szabályozási törekvéseit, és ezek a törekvések gyakorta túllépték az ésszerűség határait.

Az árszabályozás

A közszolgáltatások árszabályozása kiemelt szerepet játszik abban, hogy az egyes országok kormányai védelmezzék az adott szolgáltatást fogyasztók érdekeit a náluk jóval nagyobb gazdasági erővel és befolyással rendelkező szolgáltatókkal szemben. A szolgáltatások árainak felülről történő korlátozása, **az úgynevezett „ársapka”** alkalmazása régóta jól ismert módja az állami árszabályozásnak. Az ársapka elvén működő árszabályozás tipikusan két tényezőt érvényesít: egyrészt lehetővé teszi a szolgáltatók számára, hogy árait az általános árszínvonal változásához (az inflációhoz) igazítva növeljék, ami biztosítja a szolgáltatók számára, hogy költségeik növekedését érvényesítsék a saját szolgáltatási díjaikban. Másrészt a szabályozó beépít egy úgynevezett „termelékenységi tényezőt” is az ár megállapításához használt formulába. Ez a termelékenységi tényező általában csökkenti a szolgáltatók által számított árat, arra ösztönözve-kényszerítve a szolgáltatót, hogy hatékonyabban, magasabb termelékenységgel nyújtsa a szolgáltatást, és így olcsóbbá tegye azt a fogyasztók számára.

A közszolgáltatások korszerű állami szabályozása Magyarországon a rendszerváltással együtt épült ki, és ma már az Európai Unióban a tagországok által közösen kialakított elvek szerint és módszerekkel történik. Az EU szabályozási elveinek megfelelően az ágazati szabályozás fő törekvése az elmúlt két évtizedben az volt, hogy ezeket a szolgáltatási területeket is megnyissa a piaci verseny számára, és elsősorban **a verseny erősítése révén érje el a szolgáltatók piaci erejének korlátozását. 2010 után** azonban a helyzet megváltozott: a kormány a szabályozás helyett inkább a zsarolás eszközeit kezdte alkalmazni. **A zsarolás lehetőségét az teremti meg, hogy a hálózatos ágazatok sokkal inkább helyhez kötöttek,** mint a mezőgazdasági vagy az ipari termelőtevékenységek, vagy akár a mozgékonyabb szolgáltatások, mint amilyen például az online kereskedelem vagy az üzleti és gazdasági tanácsadás.

A rezsicsökkentés

Az Orbán-kormány által több hálózatos ágazatra – így az energia- és a vízszolgáltatásra, vagy a szennyvíz és a háztartási hulladék elszállítására – vonatkozó rezsicsökkentés látszólag hasonló elveket követ, mint amelyeket az imént az ársapkaalapú árszabályozással kapcsolatban felvázoltam. Hiszen a meghirdetett rezsicsökkentési program felülről korlátozza a szolgáltatók által a fogyasztók számára meghatározott szolgáltatási díjakat, és így a kormány hivatkozhat arra, hogy védelmezi a fogyasztókat a hálózatos ágazatok vállalatainak piaci erőfölényével szemben. Emellett a rezsicsökkentés a szolgáltatókat hatékonyabb működésre készítheti azzal, hogy a vállalatok a kikényszerített alacsonyabb árak mellett a költségeik csökkentése révén biztosíthassák nyereségüket.

A rezsicsökkentés és a hálózatos ágazatok árszabályozása azonban olyan távol esnek egymástól, mint Felcsút Jeruzsálemtől. Az első lényeges különbség a kettő között, hogy míg az árszabályozás előre meghatározott és hosszabb távra kialakított elvekre és ár-megállapítási szabályokra épül – amelyeket a szolgáltatók így képesek beépíteni gazdasági döntéseikbe –, **a rezsicsökkentés alapját csupán ad hoc politikai döntések képezik.** Így a rezsicsökkentés gazdasági indokoltsága, megalapozottsága nem megismerhető sem a fogyasztók, sem a gazdasági elemzők számára.

Magyarországon – és a volt szocialista országokban – egyébként már jóval korábban is sor került „rezsicsökkentésre”: 1948-tól a magyar állam radikálisan csökkentette a különféle közszolgáltatások – például a telefonszolgáltatás, a helyi és távolsági tömegközlekedés, az energia-, a víz- és csatornaszolgáltatás, a szemétszállítás – díjait, és ingyenessé tette az oktatási és egészségügyi szolgáltatást. A következmények jól ismertek. Egy távközlési vonal bekapcsolására átlagosan 15 évet kellett várniuk a lakossági fogyasztóknak, rendszeressé váltak az energiaellátási zavarok, és a közszolgáltatások minden területét egyre súlyosbodó hiányjelenségek jellemezték.

A második fontos különbség: az árszabályozás korlátozza ugyan a szolgáltatót a díjak megállapításakor, de nem állítja végletesen szembe egymással a szolgáltatások termelőjét és fogyasztóját. Az árszabályozás a termelők és a fogyasztók együttes jólétének növelését tekinti céljának, tehát azt, hogy miközben a fogyasztók jólétét növeli az árak féken tartása révén, nem fosztja meg a termelőket sem a nyereség elérésének lehetőségétől. Hiszen a hosszú távon jól működő szolgáltatások egyik alapfeltétele éppen az, hogy a szolgáltatók nyereségre tegyenek szert, amelyből fejleszthetik hálózatukat, korszerűsíthetik technológiájukat és üzleti szervezetüket. Mindezek végső soron a fogyasztók érdekeit is szolgálják. A rezsicsökkentés ugyanakkor látszólag egyértelműen a fogyasztók kizárólagos érdekeit tartja szem előtt, a valóságban azonban éppen az ő érdekeik ellen hat, mert a szolgáltatókat a szolgáltatás minőségének rontására, valamint a szolgáltatásokhoz kapcsolódó kiegészítő díjak növelésére ösztönzi, illetve kényszeríti.

A minőségromlásra ösztönzés problémája nem új keletű. Azt már az ársapkaalapú szabályozás elemzői is felismerték, amikor megállapították, hogy amennyiben a szolgál-

tatási díjakat csupán felülről és túl kemény kézzel korlátozzák, ezzel a szolgáltatókat arra készítetik, hogy a szolgáltatásuk minőségének rontása útján csökkentsék költségeiket és biztosítsák a normális működéshez szükséges nyereségüket. Ebből a felismerésből született meg a hazánkban, de az Európai Unióban és a világ más fejlett országaiban is elterjedt úgynevezett „hosszú távú költségeken alapuló árképzés elve és módszere”, amely lehetővé, ám egyúttal kötelezővé is teszi a szolgáltatók számára, hogy meggyőző módon bemutassák és – a szabályozó hatóság beleegyező egyetértését követően – az áraikban érvényesítsék a szolgáltatásaikhoz kapcsolódó tevékenységeik tényleges költségeit. Bár az úgynevezett költségalapú árazás sem teljesen problémamentes – a szolgáltatók időnként megpróbálnak a ténylegesnél magasabb költségeket elfogadtatni a szabályozó hatósággal, hiszen a vállalatoknak jóval több információjuk van a saját tényleges költségeikről, mint a szabályozónak –, de a költségalapú és az ársapka elvén működő szabályozás együttes alkalmazása rendszerint megfelelő összhangot képes teremteni a fogyasztók és a szolgáltatók érdekei között. Efféle összhangról a rezsicsökkentés esetében nem beszélhetünk.

A különadók

A rezsicsökkentéshez szervesen kapcsolódik a különféle közszolgáltatások területén – így például a távközlésben és az energiaszektorban – működő vállalatokra kivetett különadók problémája. Ugyancsak ebbe a csoportba sorolható a devizahitelt felvett adósok árfolyamvesztésének áthárítása a bankokra. Az alapfokú gazdasági ismeretek közé tartozik az a felismerés, amely szerint az adók – és különösen az egyedi elbírálás alapján kivetett adók – torzítják a piaci árakat, és mind a fogyasztók, mind a termelők, tehát az egész társadalom számára súlyos károkat okoznak. Különösen érvényes ez a különadókra. A különadók egyfelől kiszámíthatatlan és nem a vállalatok normális működéséhez illeszkedő módon csökkentik a cégek jövedelmét. A különadók és a rezsicsökkentés több szolgáltató céget tettek veszteségesé Magyarországon az elmúlt két évben. Emellett a különadók arra ösztönzik a szolgáltatókat, hogy egyre kevésbé a piac játékszabályai szerint működjenek, és ők is bekapcsolódnak az „itt a piros, hol a piros” játékba. Ha a vállalatok – idesorolva most a bankokat is – azt tapasztalják, hogy a kormányzat egyik napról a másikra és az ésszerű gazdasági megfontolásokat mellőzve a különadók és a rezsicsökkentési akciók révén megcsapolja bevételeiket, ezzel akár veszteségbe is kergetve őket, akkor nem csodálkozhatunk, ha az érintett cégek is egyre kevésbé elegáns eszközöket alkalmazva igyekeznek a felszínen maradni. Azaz, a fogyasztói díjak megállapításával, illetve szolgáltatásuk minőségének rontásával hártják át a veszteségüket a fogyasztókra. ***A rezsicsökkentésből a fogyasztók számára keletkező látszólagos nyereség így végső soron a fogyasztók veszteségévé válik,*** rosszabb helyzetbe hozva

őket, mint amilyenben a rezsicsökkentés előtt voltak. Az adók és más piaczavaró állami beavatkozások tehát rosszul, több kárt, mint hasznot eredményezve védik a fogyasztókat. Sokkal célravezetőbb, és kisebb összegzdasági áldozattal jár, ha az állam a ténylegesen rászorultak számára nyújt közvetlen segítséget.

Korábban említettem, hogy a kevésbé fejlett országokban – és Magyarország ma még ezek közé tartozik – a közszolgáltatások terén gyakorta meghatározó szerepet játszanak a fejlett gazdaságú országokból érkezett szolgáltatók. Magyarországon a távközlésben 1993-ban, az energia- és a bankszektorban 1997 táján, a vízszolgáltatásban ugyancsak az 1990-es években került sor a privatizációra, illetve a szolgáltatási jogok értékesítésére a külföldi szolgáltatóknak. A közszolgáltató ágazatok megnyitása a külföldi befektetők előtt – annak minden negatív mellékhatásával együtt, és azok ellenére – a szolgáltatások elterjedtségének és színvonalának jelentős emelkedéséhez vezetett. A nagy tőkeerővel, jelentős piaci erővel és gyakorta erőteljes politikai befolyással rendelkező külföldi szolgáltatók megjelenése egy ország hálózatos ágazataiban sehol nem problémamentes. Az országok és azokon belül az ágazati szabályozó szervezetek könnyen kiszolgáltatottá válhatnak e nagy hatalmú cégeknek. Ezt a veszélyt azonban lényegesen mérsékli, ha az adott ország olyan nemzetközi szervezet tagja, amely a tagországokra általánosan érvényes szabályozási elveket és gyakorlatot képes kikényszeríteni. Magyarország is éppen ilyen „védelemben” részesül azáltal, hogy az EU tagjaként a területén működő hálózatos szolgáltatók kötelesek követni az EU-ban érvényes szabályozási elveket és előírásokat.

Miért zsarolhatók a hálózatos ágazatok szolgáltatói?

A hálózatos ágazatok fontos sajátossága, hogy – mivel a hálózati infrastruktúra meghatározó súlyt képvisel a szolgáltatás összes költségén belül, és **az infrastruktúra helyhez kötött** – az itt nyújtott szolgáltatások nem vihetők át az egyik ország piacáról a másikéra. Noha egy személygépkocsi- vagy mosógépgyártó-üzem áttelepítése az egyik országból a másikba szintén jelentős költségekkel jár a tulajdonosok számára, ez az áttelepülés nem lehetetlen, miként azt számos, Magyarországot elhagyó és más országokba áttelepült külföldi beruházó példája is mutatja. A hálózatos ágazatok esetében egy ilyen lépés az addigi befektetések és a piac teljes elvesztését jelenti a vállalat számára. **Emiatt a hálózatos ágazatokban működő vállalkozások sokkal inkább zsarolhatók**, mint azok a cégek, amelyek kisebb veszteséggel képesek kivonulni egy számukra veszteséges piacról. A rezsicsökkentés és a különadók a hálózatos szolgáltatók zsarolhatóságát igyekeznek kihasználni. Ez azonban kétélű fegyver, hiszen a hálózatos szolgáltatók is képesek hosszú távon kivonulni a piacról olyan módon, hogy egyre kevesebbet vagy akár semmit nem fordítanak a hálózatok fenntartására, még kevésbé korszerűsítésére, és egyre

inkább visszafogják folyó kiadásaikat is. Mindez a szolgáltatások színvonalának romlásához, a szolgáltatások terén a foglalkoztatottság csökkenéséhez és végső soron a gazdaság egyre kevésbé hatékony működéséhez vezet.

A külföldi tulajdonú szolgáltatóknak a rezsicsökkentés és a különadók révén történő zsarolása és veszteségbe hajszolása felveti annak lehetőségét is, hogy a szabályozó hatóságok és a mögöttük álló kormány **megpróbálják kiszorítani ezeket a szolgáltatókat az országból**. Többször hallhattuk-olvashattuk már az Orbán-kormány elképzeléseit arról, hogy magyar tulajdonban lévő bankoknak kívánnak többségi részesedést teremteni a pénzpiacokon, háttérbe szorítva vagy egyenesen kiszorítva a magyar piacról a külföldi tulajdonú bankokat. Hasonló elképzelések felmerültek a külföldi tulajdonú energia- és vízszolgáltató cégekkel, de a nagy kereskedelmi üzletláncokkal kapcsolatban is. Legutóbb olyan hírek láttak napvilágot, hogy az Orbán-kormány új magyar gázszolgáltató cég létrehozását és domináns helyzetbe juttatását fontolgatja állami források bevonásával. Amennyiben sikerülne a külföldi szolgáltatókat tartós veszteségbe kényszeríteni, azok piaci értéke lényegesen csökkenne, és így viszonylag **olcsón megszerezhetővé válna** infrastruktúrájuk és piacuk. Kérdés azonban, hogy milyen vállalkozások lépnének a külföldiek helyébe, és főként, hogy azok képesek lennének-e hosszabb távon fenntartani a szolgáltatások színvonalát és megbízható működését.

A trafikáció

A legutóbbi időkben a figyelem középpontjába került egy sajátos kereskedelmi hálózat: a dohányboltoké. Dohánytermékek kereskedelmével nem csupán az erre szakosodott üzletek, hanem élelmiszerboltok, szórakozóhelyek és benzinkutak is foglalkoztak. Mindezeket a vállalkozásokat egyik pillanatról a másikra **megfosztották a dohánytermékek értékesítésére kapott joguktól (koncessziójuktól), és a kormányzat nem nyilvános pályázat keretében újraosztotta ezeket a jogokat**. A trafikpályázat ideológiája a kiskorúak védelmét állította a középpontba, mondván, a látványosan 18 éven felüliek kiszolgáltatására nyílt üzletek távol tartják a kiskorúakat a dohányzástól. A „barna ingbe” öltöztetett dohányboltok azonban aligha képesek megoldani ezt a nemes feladatot. Svédországban például az alkoholfogyasztást igyekeztek visszaszorítani olyan módon, hogy az alkohol árusításának jogát kizárólag az állami tulajdonban lévő, elfüggönyözött ablakú üzletek – a System bulaget boltjai – számára tartották fenn, továbbá jelentősen emelték a szeszes italok árát. Sok svéd polgár ezek után Finnországba utazott, hogy könnyebben és olcsóbban jusson hozzá a szeszes italokhoz.

A dohánykereskedelem **átmeneti államosítása, tranzitállamosítása**, majd a kereskedelmi jogok újraosztásának módja akár mintapéldának is tekinthető arra, hogy az Orbán-kormány miként képzei a hálózatos ágazatokban működő vállalkozások átmeneti

újraállamosítását, majd újraprivatizálását. A trafikpályázatról napvilágra került információkból az a kép bontakozott ki, hogy az új koncessziótulajdonosok kiválasztása átláthatatlan módon, de egyértelműen az uralkodó rezsim kegyeltjeinek köréből történt. Számos olyan személy jutott koncesszióhoz a trafikpályázat során, akinek korábban sem tapasztalatai, sem szakmai ismeretei nem voltak a dohánykereskedelemmel kapcsolatban. Miközben a kormány az új trafiktulajdonosokat pénzügyileg is támogatja, sok ezer családot fosztott meg egyik pillanatról a másikra megélhetésének egyetlen forrásától. Különösen igaz ez a kistéleplések esetében. A trafikok újraosztása emlékeztet az 1948 és 1950 között a Magyar Dolgozók Pártja (a kommunista párt) és annak kormánya által végrehajtott tömeges kisajátításokra, majd az így eltulajdonított vagyonok újraosztására a párt kegyeltjei között, továbbá a „munkásigazgatók” kinevezésére a kisajátított üzemek élére, ám azok nem lettek a kisajátított javak tulajdonosai. Legfeljebb csak szakszerűtlen üzemeltetői.

Joggal merül fel a kérdés: miért éppen a dohánytermékek kereskedelmét tekintette a kormány olyan területnek, amelyet érdemes erőszakos beavatkozással átalakítani? A gazdasági szempont kézenfekvő: a dohánytermékek közismerten **árérzéketlen árucikkek**, azaz a dohányosok akkor is a korábbi mennyiségben vásárolják azokat, ha jelentősen emelkedik az árak. A trafik tehát – különösen abban az esetben, ha a kormány maga emeli a dohánytermékek árát – olyan biztos jövedelemforrás, amelyről sokan álmodoznak. Hasonló a helyzet az alkoholtartalmú italokkal. A legújabb hírek szerint a kormány 2014-től az általa kiválasztott kiváltságosoknak akarja átadni az alkohol-árusítás jogát, ezzel részben megerősítve saját klientúráját, részben pedig lehetőséget teremtve az itt keletkező jövedelmek átcsatornázására.

A rezsicsökkentés rációja

Milyen megfontolások alapján tekinthető a rezsicsökkentés, a különadók kivetése és a koncessziós jogok elvonása, majd újraosztása racionálisnak, tehát az uralkodó politikai párt és kormánya által megfogalmazott, vagy éppen kimondatlan célokat hatékonyan szolgáló megoldásnak? Gazdasági szempontok alapján aligha lehet racionálisnak tekinteni az említett intézkedéseket. Bár az megállapítható, hogy a kormány rövid távon kisebb kockázatot vállalva zsarolhatja és sarcolhatja a hálózatos ágazatokban működő szolgáltatókat, mint más ágazatok vállalkozásait, mert a hálózatos ágazatok szolgáltatói rövid távon „röghöz kötöttek”, ám az így elért pénzügyi haszonnak súlyos ára van: egyrészt a szolgáltatók mindent elkövetnek annak érdekében, hogy megnövekedett pénzügyi terheiket a fogyasztókra hárítsák, másrészt szolgáltatásaik minőségének és mennyiségének csökkentésére kényszerülnek, aminek az egész gazdaság kárát látja. Elképzelhető továbbá, hogy a fogyasztók számára látszólag megtakarítást eredményező intézkedések

csak egy átmeneti időszakra maradnak fenn, majd az országos választásokat követően a kormány „visszaadja” a szolgáltatóknak a tőlük most elvett jövedelmet. Az okozott károk azonban nemcsak rövid távon hatnak. Az említett lépések jelentős mértékben rontják Magyarország nemzetközi gazdasági megítélését, ami megmutatkozik a külföldi tőkeberuházások visszaesésében, illetve a külföldi befektetők elvándorlásában. Az okozott károk között kell számba vennünk az elmaradt gazdasági hasznokat is. Tegyük fel, hogy a hálózatos ágazatok szolgáltatóinak zsarolásával a kormánynak sikerül elérnie, hogy a külföldi tulajdonosok alacsony áron eladják az itt befektetett vagyonukat magyar befektetőknek. A külföldi bankok, távközlési és energiaszolgáltató cégek vagy a nemzetközi kereskedelmi láncok reputációja, nemzetközi elismertsége azonban nem kerül automatikusan az új tulajdonosok birtokába. Annak újbóli megteremtése – ha egyáltalán lehetséges lenne – hosszú éveket venne igénybe az új tulajdonosoktól. Az újonnan létrehozott magyar szolgáltatók nemzetközi elfogadottsága azért sarkalatos kérdés, mert a hálózatos szolgáltatások – miközben egy jól körülhatárolt piacon működnek – ezer szállal kapcsolódnak globális hálózatokhoz. A Magyarországon működő energiaszolgáltatók életképtelenek lennének a nemzetközi energiaszállító hálózatokhoz és a környező országok energiaszolgáltatóihoz történő szerves kapcsolódás nélkül. A magyar pénzpiac „kiszáradna”, ha az itt működő bankok nem kapcsolódhatnának be a nemzetközi pénz- és hiteláramlásba. Amennyiben tehát a globális hálózatok résztvevői nem bíznának a magyar szolgáltatókban – és miért tennék, ha azt tapasztalnák, hogy ezek léte vagy nemléte a kormány kénye-kedvétől függ –, a magyar szolgáltatók akár működésképtelenné is válhatnak.

Ha nem csupán a gazdasági szempontokat tartjuk szem előtt, akkor nyilvánvaló, hogy a rezsicsökkentéstől és a különadóktól a Fidesz és kormánya politikai hasznot remél, úgy tűnik, nem is alaptalanul. ***A fogyasztók jelentős hányada csak a közvetlen pénzügyi hasznát látja a rezsicsökkentésből, és nem gondolja végig a jövőben őt is sújtó lehetséges következményeket.*** A hálózatos szolgáltatókkal szemben a Fidesz és a kormány által folytatott ideológiai kampányok pedig sokak szemében igazolják a szolgáltatókra kivetett különadókat. Különösen igaz ez a bankok esetében, de ***ellenséges érzelleteket sikerült ébreszteni a többi hálózatos ágazat szolgáltatóival szemben is.*** Az általa gerjesztett indulatokat megfogalva a kormány a magyar polgárok megmentőjének, a multinacionális szolgáltatókkal szembeni védelmezőjének szerepében tetszeleghet.

A 2008-ban kirobbant nemzetközi pénzügyi és gazdasági válságot követően a világ szinte minden országának gazdaságpolitikussai és közgazdászai között hatalmas zavar és tanácstalanság támadt azt illetően, hogy merre található a kivezető út a válságból. Senki nem rendelkezett elfogadható és nagy eséllyel sikert ígérő megoldással, ami tág teret nyitott mind a valóban ésszerű új gondolatok képviselői, mind a sarlatánok és a politikai szerencselovagok számára. Világméreteken felkorbácsolódtak az indulatok a bankokkal és más pénzügyi intézményekkel szemben, és ezek az indulatok könnyen áterelhetők lettek más, főként olyan ágazatokra, amelyekben nagy piaci erejű vállalatok működtek.

Az Orbán-kormány jó érzékkel tapintotta ki a nemzetközi gazdasági káoszban rejlő politikai lehetőségeket. Hivatkozhatott például arra, hogy válságos időkben rendkívüli, nem szokványos kormányzati lépések is szükségessé és lehetségessé válhatnak. Ezek között olyan lépések is, amelyeket például a demokratikus alapokra épült európai piacgazdaságok – „normális” körülmények között – elfogadhatatlannak tekintenének önmaguk számára vagy a velük egy közösségbe tartozó országoktól. Számíthatott továbbá arra, hogy az EU és azon belül az eurozóna válsága elvonja a figyelmet és az energiákat attól, hogy a nagy befolyású EU-tagországok a magyarországi folyamatokkal mélyrehatóan foglalkozzanak. Érezkelhette, hogy a protekcionista, idegenellenes, állami-beavatkozás-párti törekvések más EU-tagországokban is növekvő támogatottságra és elfogadottságra tettek szert, tehát ő is megengedhette magának az indulatokra építő politizálást. És ha éppen az EU „mintagyereke” szerepébe akart bújni, előállította az előírás szerinti költségvetési hiányszámot.

Az egymást követő önkényes kormányzati beavatkozások – mint például a rezsicsökkentés vagy a különadók bevezetése –, a piacgazdaság kialakult játékszabályait sorozatosan felrúgó állami döntések – mint a koncessziós jogok váratlan visszavonása és újraosztása – azonban súlyosan rombolják a gazdasági szereplőknek a kormányzatba vetett bizalmát, kétségessé teszik az állami intézmények szavahihetőségét, és szétzilálják a szereplők közötti gazdasági kapcsolatokat is. ***A megbízhatóság, a szavahihetőség és a szereplők kölcsönös érdekét szolgáló együttműködés helyét az erőszakra, a zsarolásra, a megfélemlítésre épülő gazdasági viselkedési formák veszik át***, amelyek sokkal inkább emlékeztetnek a ***maffiamódszerekre***, mint egy demokratikus politikai rendszer keretei között működő gazdaság viselkedési formáira.

Történelemformáló ostobaság a magyar agrárkérdésben

Igaz ugyan, hogy az agrárszektorban 2001 óta sikerült elkerülni azokat a mély likviditási válságokat (és tömeges értékesítési gondokat), amelyek az előző évtizedet jellemezték, és az Unióba lépés óta a mezőgazdaságból származó jövedelmek is évről évre emelkedtek összességében, ám igen kemény következményei vannak annak, hogy ezek a jövedelmek és a mezőgazdaságból élők száma alig éri el a nyolcvanas évek jövedelmének és létszámának 40 százalékát. Hiszen a falvak lakosságát az ipar racionalizálása és gyors termelékenység-növelése is súlyosan érintette: elsősorban ők váltak fölöslegessé. (A mai ipari nagyüzemek harmadannyi emberrel hoznak létre annyi hozzáadott értéket, mint a nyolcvanas években.)

A települési lejtőn lévő szakadékok látványosabbá váltak: az úgynevezett rurális (falusias) térségek falvainak népe még a mezőgazdaságban is kisebb arányban talál megélhetést, mint a fejlettebb (szerencsésebb) vidékek lakossága. Ráadásul a Kádár-korszak idején kiteljesedett „háztáji gazdálkodás”, részidős mezőgazdasági árutermelés felvevő piacának több okból bekövetkezett összehúzódása is e falvak gazdálkodási lehetőségeit szűkítette jobban: távol vannak a városi piacok, a feldolgozók, de még a szervező vállalkozások is. Márpedig **a tevékenységek összehangolása és igényes szolgáltatások nélkül nem lehet megbízhatóan árut termelni.** Az otthoni hizlalást háttérbe szorították a feldolgozóüzemek hálózataiba rendeződött hivatásos (iparszerű) vállalkozások, a falun belüli tehéntartásnak véget vetett az élelmiszer-biztonsági igényesség és a legelőgazdálkodás szétzilálódása. Nálunk – nem egészen alaptalanul – a falvak sorsát és a mezőgazdaság állapotát sokan annak ellenére párhuzamban látják, hogy a világ fejlettebb agrártájain a mezőgazdálkodás nem a falvakban, hanem a tanyákon történik. (S hogy a falvak döntő többségének boldogulásában nálunk is csak kiegészítő szerepe van a mezőgazdaságnak.)

Az önhittségtől a paranoiáig

Hogy jobban megértsük az agrárius közvélemény számára nehezen feldolgozható mai helyzetet, gondoljunk arra, hogy Magyarország az 1980-as években az agrár-exportőr országok azon Cairns-i Csoportjához tartozott, amelyik az Általános Vámtarifá- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT) tárgyalásain az agrár-világkereskedelem liberalizálásáért szállt síkra. (Ma pedig érdekszervezeteink és agrárpolitikusaink aggódva és rossz-hiszeműen vitatják az Unió piacvédelmi politikájának a Kereskedelmi Világszervezet, a WTO-tárgyalásokon vállalt enyhítését.) De nem csak nekünk volt nagy az önbizalmunk, hogy szabad verseny esetén úgyis mi leszünk a jobbak, hanem a nyolcvanas évek keleti és nyugati elemzői is úgy írtak a magyar mezőgazdaság eredményeiről és rendszeréről, mint amelyik sok szempontból példamutató. (Mi voltunk a bezzeg ország: **bár szocializmus van, mégis eredményesen** működik a mezőgazdaság.)

Persze ebben az értékelésben és önbizalomban sok volt az önáltatás, valamint a KGST (Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa, a kelet- és közép-európai volt szocialista országok gazdasági együttműködési szervezete) és az akkori merkantilista gazdaságpolitika teremtette látszat. Mégis tény, hogy természeti adottságaink és a szocialista korszakban felhalmozódott szaktudás, valamint a sok évszázados agrár-exportőr-hagyományok több lehetőséget sejtetnek, mint a mai helyzet: agráriumunk leegyszerűsödött, és **döntően újra anyagexportőrök vagyunk**. (Csak azért nem teljesen kiszolgáltatva a világpiac hullámzásainak, mert az uniós protekcionizmus bennünket is véd.)

A rendszerváltás utáni években a KGST-piacok összeomlása, a hazai piac nyitottabbá válása, az ide irányuló bevásárlóturizmus megszűnése és a hazai életszínvonal süllyedése miatt kialakuló értékesítési válság idején (amelyik az élelmiszeripar kényszerű összehúzódása miatt a termelősövetkezeteknél még jobban megrendítette a mezőgazdasági törpevállalkozásokat) az **agrárius paranoia** elsősorban a **kávéházi baloldalban** találta meg a maga ideológusait. „Antallék – úgymond – lefeküdtek a Nyugatnak: hogy befogadják őket, elvállalták a magyar mezőgazdaság tönkretételét.” Ez a szólam módosulva mindmáig él: „a Nyugat” tulajdonképpen fél a magyar mezőgazdaság versenyétől; még az uniós belépés feltételei és szabályai is azt szolgálják, hogy a magyar agrárvertikum ne tudjon feléledni. Ezt szolgálja az élelmiszeriparba bejött külföldi tőke is. „Piacot vásároltak maguknak” – mintha az élelmiszer-ipari befektető nem a magyar mezőgazdaság terményeit dolgozná föl, s nem azt próbálná, ha lehet, még exportálni is. (A közgazdász kérdése az lenne, hogy miért mérséklődött az 1990-es évek közepe után az élelmiszeriparba való befektetési kedv. Igaz, erre a válasz nyilvánvalónak tűnik: magyar viszonyok között nehéz a termékgyártóhoz igazítani a beszállítói hálózatot.)

A **jobboldal a zöldbárázásban** találta meg a maga gumicsontját: a hatalmukat féltő vezetők ijesztgetik az embereket, hogy ne merjenek önállósulni. Később ez a szólam úgy módosult, hogy a volt elit tagjai a maguk önző céljaira használják ki a törvények adta lehetőségeket és kiskapukat. Az osztályharc képrendszerének többi eleme is áttolódott

2000 tájára a jobboldalra. Azt a meghökkentő tényt kellett értelmezniük, hogy az osztozkodási törvények (1992. évi I. és II. törvény) ellenére a termelőszövetkezeti tagok 90 százaléka nem vált ki a szövetkezetekből. Ebben persze nemcsak a dekonjunkktúra miatt hirtelen megcsappant vállalkozási kedv és az „ijesztgetés” játszott szerepet, s nem is csak a téeszről remélt régi biztonság megóvása, hanem az is, hogy az osztozkodási törvények a téesz darabolódása esetén nemcsak a földeket, de a vagyon zömét is a kívülállók leszármazottjainak és a nyugdíjasoknak juttatták volna. (Mintha a fokozatosan radikalizálódó antikommunista honatyák a kormány által beterjesztett törvénytervezetek átfaragásával a téesztagokon akartak volna revansot venni az akkorra már eltűnt kommunisták helyett.)

A *tagokban* „a hatalom” (a rendszerváltás?) iránti bizalmat az is kikezdte, hogy tőlük az 1990 eleji törvény miatt már magukénak hitt föld 40 százalékát a kárpótlás elvette. A kárpótlás egyébként is – érthetően – megosztotta a falusiakat. Nemcsak azért, mert a téeszből kimaradtakat előnyhöz juttatta a mezőgazdaságból élőkkel szemben (ezt a szembenállást gyakran tompították a rokoni viszonyok), hanem főleg azért, mert felszaporította a távollakó tulajdonosokat, s így növelte a nekik való kiszolgáltatottságot is. (Máig kiviszik a falvakból a földjáradék zömét.)

A *földprivatizáció folyamata* (az 1991–92-es törvények) különösen kedvezőtlenül érintette a rurális térségek falvait. Hiszen ezekből a falvakból a XIX. század vége óta folyamatos a törekvő emberek kiköltözése (köztük a tanulni vágyó gazda- és iparosgyerekeké), s helyükre az 1960-as évek óta más vidékről származó szerencsét próbáló szegényemberek és az ingatlanpiaci lejtőn lefelé sodródó családok jönnek. Így az ottlakó, helyi fiatalok közt alig voltak földre jogosultak. Vannak olyan falvak, ahol egyetlen aktív korúnak sem jutott 20 aranykoronánál több termőföld. A határ zömével idegenek rendelkeznek, s ők – érthetően – befektetőként, nem pedig mint foglalkozásuk kellékéhez viszonyulnak a földhöz.

Szabályozási hibák: a fogyasztó magyar agrárkultúra

A földtulajdon elválasztása a mezőgazdasági üzemektől és az, hogy a korábbi földreformoktól eltérően *a földjuttatás nem a mezőgazdaságból élők, hanem a mezőgazdaságtól eltávolodottak javára történt*, különös, semmilyen eddigi tapasztalattal össze nem mérhető helyzeteket teremtett. Ez a *járadékoltató jellegű*, a mezőgazdasági termelésben közvetlenül nem részt vevő *tulajdonosok és bérlők* státusának kedvez, ami megkönnyíti a politikai klientúraépítés céljainak érvényesítését a falusi térben. Ráadásul *a magyar kultúrából (jogból, banki és államigazgatási gyakorlatot irányító üzleti elvekből) hiányzik a mezőgazdasági üzem, a birtok, a farm fogalma*. (Pedig ez a kulturális örökség segítette a volt NDK-t és Csehországot, hogy a reprivatizálás ellenére

a miénknél határozottabb formák között menjen az új üzemszerkezet kialakulása.) Holott nyilvánvaló, hogy nemcsak az ipari, hanem a mezőgazdasági termelés is üzemet kíván: gépeket, állatokat, istállókat, tárolókat, közműveket és földet. Ideális esetben a farm egy tanya, minden szükségessel ellátva, körötte a tanyasiak által használt földdel. A határt pedig lefedik az összefüggő farmok. Így mindennek van gazdája. A föld az üzem többi kelléke nélkül leértékelődik, s még inkább elveszti értékét az üzem többi része, ha elveszük belőle a földet. Aki gazdálkodik, az persze elvek nélkül is tudja ezt. Vagy ha nem, mint a felszerelés nélkül vagy archaikus eszközökkel gazdálkodni kezdők, hamar megtanulja. Mint ahogy az is, aki gépeket szerez be, de elfelejti idejében megszervezni a klientúráját. A csalódottak aztán a „rendszer” szidják: „a politikát”, amely becsapta őket.

A törvények alkotói azonban **a használatra vonatkozó feltételek nélkül, cukorkaként osztogatták a földet** (a jussokat a szövetkezeti átalakulás folyamán még fel is aprózták: nehogy valaki jobban járjon, mint a másik, mindenki minden minőségű földből kapott). Amikor szembesítették őket az ebből fakadó gazdasági problémákkal, az aggályokat a jobboldali pártok szóvivői szélsőségesen liberális érvekkel utasították vissza: a tulajdonos tudja majd legjobban, hogyan használja a vagyonát, kinek adja el, kivel társuljon, kire bízza, hogy az értékét megsokszorozza. Néhány vidéken meg is indult egy újfajta, farmformáló társaságszerveződés: rokonok, kollégák, szomszédok vagy legalább jó ismerősök ezerszám alakították az új kft.-ket, bt.-ket, rt.-ket és (kis)szövetkezeteket, hogy különböző vagyonelemeiből és földrészleteiből (vagy ezekre szóló jogcímeiből) farmot formáljanak. A „családi” mezőgazdasági társaságok amerikai mintája látszott tért hódítani. (Ott azért társaságosították a felhalmozó családi vagy szomszédos farmokat, hogy a kiválással vagy örökkel ne a farm részei, hanem csak a tulajdonhányadok mozduljanak meg.)

1993–1994. fordulóján azonban a jogalkotó hirtelen szakított a „**magántulajdon szentségét**” hirdető nézetrendszerével. Ám nem csupán korlátozta (300 hektárban) az egy személy által megszerezhető földtulajdon mértékét, hanem azzal az érveléssel, hogy így tudja megakadályozni a külföldiek földszerzését, megtiltotta a gazdasági társaságok földvásárlását is. Jogi fantáziája – nem titkoltan – azért is volt olyan szűk, mert **meg akarta nehezíteni a szövetkezetek további működését. Ezzel aztán vége lett az amerikai farmformálódási folyamatnak is.**

Azt a többször megismételt szabaddemokrata javaslatot, hogy ha a földforgalmat korlátozni akarják, akkor ne a jogi formát állítsák előtérbe, és ne azt, hogy magyar-e avagy külföldi a tulajdonos, hanem a föld környékén lakó gazdálkodók tulajdonszerzését privilegizálják, elutasították. Ezzel ugyanis kizárták volna a nem gazdálkodó kárpótoltnak (vélt klientúrájukat) is a további földszerzés lehetőségéből. Pedig egy falusi gazdálkodónak édes mindegy, hogy egy pécsi vagy egy bécsi ügyvéd veszi-e el előle a földet.

Az 1990–94-es parlament utolsó ülésén összedobált földtörvény – a Boross-kormány eredeti betervezésének szellemében való – átalakítását ugyan a koalíciós szerződésben vállalta a Horn-kormány, ám a saját családjuk jövőjének biztosításával elfoglalt

érdekeltek 1997-ig húzták a változtatás napirendre tűzését. Akkor azonban **a földtörvény változtatása szimbolikus üggyé vált.** Mintha a jogi személy tulajdonszerzési tilalmának feloldását nem lehetne másképp megoldani, csak a „külföldi spekulánsok” számára való kapunyitással. (Sok országban vannak speciális, mezőgazdasági társaságok számára kialakított formák.) A Fidesz is teátrálisan szembefordult saját korábbi, földtörvényt gúnyoló álláspontjával, és a magyar földet a külföldiektől védők szószólójává igyekezett válni. Így aztán Horn Gyula is a korábbi miniszterelnökök álláspontjára helyezkedett: nehezen átlátható (és a szimbolikus beszéd által elfedett) agrárügyek miatt nem vállal konfliktusokat. Az igazsághoz persze hozzátartozik, hogy a tulajdonszerzést és általában a gazdálkodó mögött lévő érdekviszonyokat nem lehet eredményesen szabályozni – és nem is érdemes. **Ahol a korlátozások eredményesen működnek, ott a birtokformálást és a birtokba ülést szabályozzák – gyakran függetlenül attól, hogy kinek van benne tulajdona.**

Az élénk földforgalom a gazdálkodási szempontokra nem figyelő, a gazdálkodókat diszpreferáló és a tulajdoni parcellák elaprózódásához vezető földprivatizáció után elkerülhetetlen volt. Így a „spekuláció”, a távlati hasznosítási lehetőségekre figyelő, összefüggő táblák kialakítására törekvő, azaz befektetői szempontokat érvényesítő földvásárlás még szolgálja is a jövőendő racionális gazdálkodását és a tájvédelmet. (Az elaprózódás miatt használhatatlanná vált területek jóvoltából hazánk a parlagfűváltozatok tenyésztévé vált, a nyolcvanas évek korszerű szőlő- és gyümölcsültetvényeinek több mint fele elpusztult, a vízrendezési és öntözési infrastruktúra nagyobb része használhatatlanná vált, stb.) Hiszen a termőföld legalább háromnegyede nemgazdálkodók tulajdonába került, és a tulajdonosi parcellák legalább 90 százaléka nem érte el a két hektárt. **Nem mindegy azonban, hogy milyen üzemgazdasági elképzelések alapján, milyen érdekcsoportok tagjai formálják a birtokokat.**

A földtulajdonhoz jutottak zöme tudta, hogy további befektetések nélkül nem lehet gazdálkodni – általában nem is vonzotta őket a „**sajátján gazdálkodó földműves**” **képzete** – ezért örült, ha olyanra akadt, aki vállalja tulajdona hasznosítását. A csendestársként „más(ok) gazdaságába társulni” útját az új földtörvény elzárta előlük. Sokan már tulajdonosi jogcímüket (kárpótlási jegyüket, részarány jogukat) is átalakult téeszekre vagy újonnan szerveződő vállalkozásokra bízták, hogy azok ott váltsák földre, ahol gazdálkodni akarnak. Mások arra figyelve vettek részt a licitekben és osztozkodásokban, hogy a megszerzendő föld jövőendő hasznosítója számára váljon a területük nélkülözhetetlenné. Sok „**befektetési társulás**” is létrejött, amelyik jogcímeiket, később széttagolt táblák tulajdonosi parcelláit vásárolta össze arra számítva, hogyha majd beállnak a normális állapotok, az újra összefüggővé tett táblákat lehet jó áron eladni vagy bérbe adni. S természetesen sokan gazdálkodó rokonaikra, ismerőseikre vagy a tovább működő téeszre bízták, hogy használja a földjüket.

A kilencvenes évek második felében a tényleges gazdálkodók nagyjából bérlőként vagy szívességi használóként birtokolt földön gazdálkodtak, és – különösen az évtized végén – megnőtt a **fiktív gazdálkodók** száma is. Adózási és támogatási okok miatt

célszerűbb volt a megszerzett földet nem bérbe adni, hanem a szomszédban (többnyire a táblában) gazdálkodó téesz-utódra, új társaságra, „komoly” vállalkozóra bízni a művelését, s nem bérleti díjat kérni, hanem a termelés eredményéből levonva a művelési költségeket „őstermelőként”, azaz az adórendszert elkerülő szereplőként elszámolni a művelővel. Az 1995–1996-os gabonaárak azt is értelmessé tették, hogy a földtulajdonos a művelés zömét bérművelő vállalkozókkal vagy bérművelést is vállaló gazdaságokkal végeztesse, s maga értékesítse vagy etesse föl állatokkal a terményt. Ám a sors iróniája, hogy a paraszti gazdaság védelmezőjeként fellépő Torgyán József minisztersége idején beköszöntött értékesítési válságok tömegesen lehetetlenítették el a néhány holdas gazdaságokat és a parasztudvari állattartást. Ráadásul a művelő gazdaságok is óvatosabbá váltak: egyre kevésbé vállalták a vonulási útjukból kieső táblák művelését.

2001-re – a tulajdoni széttagolódás ellenére – már újra koncentrálnak a mezőgazdálkodás. Az állattartás a magyar történelemben előzmény nélküli koncentrációs fokot ért el: a felvásárolt sertés 90 százaléka olyan beszállítóktól jött, akik száznál több disznót értékesítettek egy évben, a baromfi-hizlalásban és a tojástermelésben általánossá vált az „iparszerű” tartás, a portán való tehéntartás a háztól értékesítők körére szűkült. A megművelt föld zöme is újra táblákba rendeződött, s ahol ez az összerendeződés nem ment végbe (többnyire a kedvezőtlen, azaz a „rurális” vidékeken), ott a határ egyre nagyobb része vált használatlaná.

A termelés konszolidálódása azonban látszólagos volt. A birtokok stabilizálódását gátolta a földtörvény, amely azzal, hogy a jogi személyek földvásárlását tiltja, a társaságokban és a megmaradt szövetkezetekben egy belső feszültségrendszert hozott létre: a tulajdonosok egy köre saját nevében vette meg a bérbeadók által felajánlott földet, s ezzel akarva-akaratlanul zsarolta a társaság többi tagját. Ráadásul az átalakult szövetkezetekben és utódtársaságaikban a termelés racionalizálásának kényszere és az első Orbán-kormány szövetkezetellenes intézkedései miatt a vezetők nagyobb része felmondta a tagság egészével való szolidaritást, s egy belső kör vagy saját családjuk jövőjének biztosítására törekedve leegyszerűsítették a gazdálkodást. (Ahol meg nem álltak neki a racionalizálásnak, a csődök vitték el az egész társaság munkahelyeit.)

Az elaprózott bérletekre utalt gazdálkodók szempontjából **a földtörvény másik gyengesége a bérleti rendszer szabályozásában volt** (és részben van még ma is). A bérleti szerződéseket egytől tíz évre engedte megkötni, s ezért (ki meri tartósan elkötelezni magát?) az egytől öt évig terjedő szerződések váltak általánossá. Így a komoly gazdálkodók (nemcsak a társaságok, hanem a befektetéseket vállaló egyéni gazdálkodók is) döntően olyan földeken gazdálkodtak, amelyekről nem lehetett (és gyakran ma sem lehet) tudni, hogy meddig használhatják. Így nem lehet ésszerű vetésforgót, távlatos trágyázást, biotermelésre való átállást megtervezni. Nem tudnak terjedni a szántó gazdaságokkal szimbiózisban működő kertészeti vállalkozáshálózatok. Az állandó változásnak kitett birtokrendszer különösen érzékenyen érinti az állattenyésztő telepek tulajdonosait (és általában azokat, akik gazdálkodásuk fejlesztése érdekében infrastrukturális beruházásokat is terveznek), hiszen a nemzetközi árakat meghatározó versenytársakkal való

lépéstartás és az egyre szigorodó környezetvédelmi szabályok, a bioállattartás vagy általában a marhatartás legelőre támaszkodó átszervezése csak lassan megtérülő beruházásokkal lehetséges. A saját birtok stabilitása a környező birtokok stabilitását is igényli: csak így lehet tartós megegyezéseket létrehozni. S szinte lehetetlen az infrastrukturális befektetések (öntözés, alagcsövezés, új igényeket szolgáló utak, árkok kialakítása stb.) megszervezése stabil szomszédsági viszonyok nélkül.

A birtokrendszer bizonytalansága miatt gyenge a mezőgazdaság tőkevonzó képessége – így állandó a panasz a „tőkehiányra”, pedig már Széchenyi óta tudhatnánk, hogy a földpiac hiányosságai okozzák a tőkehiányt –, ezért az állami beruházási programok szerint ingadoznak a mezőgazdasági beruházások, és állandó gyámkodásra szorul az agrárhitelrendszer. A távlatos vállalkozói beruházások és összefogások gyér száma miatt szűkül az a termékkör, amelyben versenyképesek vagyunk, a szervezési nehézségek csökkentik az összetett – több munkát értékesítő – tevékenységek arányát, a birtokrendszer bizonytalansága gátolja a felelős tájhasznosítást is.

A kormány által tudatosított kihívások

Noha az egyes gazdaságok zömének földhasználati biztonsága kicsi, a birtokrendszer szerkezete lényegében már 2001-re, az 1999-es és a 2000-es sokkot követően kialakult. A 10 hektár fölötti gazdaságok száma azóta is 51 ezer körül van (a termőföld 66 százalékaról 81 százalékára nőtt az általuk kezelt terület, miközben a háztartás-kiegészítő gazdaságok száma tovább csökkent a 20 évvel ezelőtti szám felére), és a 100 körüli számú 2500 hektár fölötti gazdaság termelésének súlya tovább nőtt. **Az Unióba lépés nem a földhasználatban, hanem az állattenyésztésben növelte tovább látványosan a koncentrációt.** Ennek egyik oka, hogy az uniós piacvédelem a gabonák árát magasabb szinten védi, mint a korábbi magyar árszint volt – ezzel és a földalapú támogatásokkal növelve a földművelés jövedelmezőségét –, ezért a hizlaló gazdaságok harapófogóba szorultak: emelkedő takarmányárakkal kerültek versenybe az igényes agronómiai kultúrát szélesebb körben érvényesítő és jobban szervezett vertikális hálódba rendezett uniós versenytársakkal. A verseny által féken tartott húsarak értelmetlenné tették a parasztudvari állattartást és reménytelenné vált a környezetvédelmi szempontokra és a racionális munkaszervezés feltételeire nem figyelő régi telepeken szerveződött vállalkozások helyzete. Az emiatti állománycsökkenést csak részben tudják ellensúlyozni a magabiztos és elkötelezett tenyésztői munkát végző, uniós korszerűsítési támogatásokkal segített – többnyire nagy – vállalkozások.

Az állattenyésztés – és a feldolgozóipar kiszolgálására törekvő kertészetek – gyors koncentrárlódásának van egy másik jól érzékelhető oka is. Az élelmiszer-ipari termelőknek Magyarországon számolniuk kell a szerződött és előleggel segített beszállítók

játékára, a „csiki-csukira”. **A magas, jelenleg 27 százalékos áfa életben tart egy adó-rendszert elkerülő forgalmi hálózatot** – amelyet a Hús Termék Tanács nagyobbnak becsül a vertikum forgalmának 20 százalékánál –, amely állandó kísértést jelent a beszállítóknak. E hálózat kereskedői és feldolgozói ugyanis azonnal fizetnek és egy kicsit többet, mint az adózó partner. A termeltető cserbenhagyásának veszélye miatt így nagyobb tartalékokkal és bizonytalanabb termelési programokkal kell dolgoznia egy hagyományos magyar feldolgozónak, mint versenytársainak. (A Hajdú-Bét és Bábolna összeomlásának is az volt az alapvető oka, hogy integrációs rendszerük slendriánságán nem tudtak úrrá lenni. A magáncég 10 milliárdos veszteség után adta föl, az állami 110 milliárdos után.) Ezért az óvatosan építkező hálózatok – az újjászerveződött baromfi-vertikumok, a tejipari cégek, a biztonságot kereső húsfeldolgozók és konzervgyárak, a kereskedelemnek dolgozó áru-előkészítő vállalkozások – egyrészt igyekeznek tulajdonosi összefonódással felügyelt partnereket teremteni, másrészt tartós elkötelezettséget a nagyban termelőikkel vállalnak, mert azokat kevésbé kísérti az opportunizmus.

A történelemformáló ostobaság

Az agrárium szemlélője nemcsak azt látja, hogy mezőgazdaságunk termelési színvonalá elmarad a várakozásoktól s a nyilvánvalónak tűnő lehetőségektől, hogy feleannyian sem tudnak megélni a mezőgazdaságból, mint a rendszerváltás előtt, és hogy a falusi családok zöme még a kisegítő gazdálkodás lehetőségéből is kiszorult, hanem azt is, hogy e nagymenők által dominált mezőgazdaság nem hasonlít ahhoz az idilli képhez, amelyet a rendszerváltó törvények szószólói ígértek: a módos középparaszti gazdaságok hálózatához.

Sokan nem tudják belátni, hogy egyes időszakokban **az ostobaság történelemformáló erő**, s így azt sem, hogy a gyerekes, csupán egy társadalmi csoport érdekeire figyelő törvények következménye az így kialakult új rend. Az e törvények teremtette anarchiában azok tudtak boldogulni, akik egyrészt értik, mit jelent az agronómiai igényesség, s mit kíván a racionális üzemszervezet, másrészt tájékozódni tudnak a – részben nemzetközivé váló – gazdasági hálózatokban, amelyekben aztán nem könnyen kiváltható szerepet tudnak vállalni, s kompetenciájukat elfogadják a partnerek és a bankok. A földek bérbeadóí pedig a fizetőképes gazdaságokra bizzák a földjüket saját biztonságuk érdekében. (A családias léptékű gazdaságok hálózatainak formálódásához szükség lett volna a tér és a kooperációs hálók közösségi szervezésére, és arra is, hogy a gazdálkodók szigorú normákat fogadjanak el.)

Az **összeesküvés-elméletek** iránt vonzódók titkolt politikai összeesküvést, avagy uniós beavatkozást vélnek látni a mögött, hogy az agrárium kulcsszereplői a nagyobb

gazdasági társaságok vezetői. (Az, hogy ott vannak köztük a sikeres, több száz, sőt egy-két ezer hektárosra nőtt „családi gazdaságok” vezetői is, kevésbé tudatosul.)

A múlttal szakítani kívánó Fidesz-kormány tehát olyan programmal állt elő, amely **osztályharcot hirdet** a földbirtokos gazdasági társaságok ellen, és a **családi gazdaságokba rendezett mezőgazdaság** kialakítását szolgálja. Az „oligarchák” elleni hangulatkeltésen túl több **gyerekes képzet** áll e program mögött. Így például az, hogy a „családi gazdaság” elnevezésű jogi formában termelő gazdaságok a száz évvel ezelőtti gazdacsaládok üzemgazdasági logikája szerint működnek. Pedig a mai sikeres **családi cégek** tulajdonosai, ha nem csupán gépesített szántóföldi termelést folytatnak, nem a munkaerő-állományát, hanem a menedzsmentjét adják a gazdaságnak. Vagy az, hogy a családi gazdaságok érzékenyebbek a környezet állapotára, mint a társaságok, és biotermelésre is könnyebben terelhetők. Pedig a nagyobb léptékű gazdaság környezeti felelőssége jobban értelmezhető, és a biotermelés, mint a tudásgazdaság új ága, nagyobb léptékben megvalósítható az erre berendezkedő társaságokban. Hasonló tévképzet az is, hogy a falusias terek adekvát foglalkoztatója a mezőgazdaság, és a parasztkodáshoz eleve értő lakosságot épp a családi gazdaságok tudják bevonni a termelésbe. Ezzel szemben a rurális terek családi gazdálkodói jóval kevésbé képesek vállalkozásuk tevékenységét gazdagítani – azaz foglalkoztatni –, mint a kedvezőbb terek lakói. S nem csupán azért, mert kedvezőtlenebb földrajzi terekből nehezebb stabil hálózati kapcsolatokat kialakítani, hanem azért is, mert nem találnak megbízható alkalmazottat vagy társat. Ugyanis ma a mezőgazdaság része a tudásgazdaságnak. Csak az a munkavállaló tud boldogulni benne, aki többféle ismerettel rendelkezik, képes az együttműködésre, s mivel a mezőgazdaságban sokkal gyakoribb az önállóan végzett munka, mint például egy gyárban, kritikus helyzetben hozzáértő döntést tud hozni. (A kapálni tudásnak nincs jelentősége.)

Klientúraépítés az agráriumban

Két jogszabály volt hivatva, hogy keretet adjon az új agrárpolitikának. Az egyik a régi állami gazdaságok földjétől elkülönülő állami földek helyi gazdáknak való bérbeadásáról szólt, a másik a régi földtörvényt leváltó új törvény tervezete „a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról”.

Az **állami földek bérbeadásának folyamata** botrányba fűlt, mert többnyire nem a földdarab mellett gazdálkodók kapták a bérleteket, hanem olyan – gyakran új – vállalkozók vagy az agráriumban eddig nem tevékenykedő személyek, akiknek jó pártkapcsolataik voltak. Ángyán József, aki államtitkárként vezette az új földtörvénytervezet kidolgozását, felháborodottan arról beszélt, hogy az „oligarchák” eltérítették a végrehajtást. Pedig nem az oligarchák nyúltak ezekért a földekért, hanem a „haverok”, **a bővülő „fogadott család”** tagjai. Nyilvánvalóvá vált, ahogy később az újonnan létrehozott

járások tisztviselőinek kinevezésekor és a trafiktörvény szerinti pályázatok elbírálásánál is, hogy az elvben közigazgatási döntések közvetlen pártirányítással születnek, bár a párttagságon túlnyúló vagy azon kívüli családi kapcsolatokat mobilizálnak. A „fogadott családba” történő beemelés vagy legalább a „politikai megbízhatóság” a föld, a tisztség, avagy a boltnyitási jog megszerzésének feltétele.

Az agrárgazdaság egésze szempontjából ezeknek a kisebb bérleteknek nem volt jelentősége. ***Az új földtörvény tervezete azonban pánikot keltett.***

Törvénykezési kényszer – engedmények az „osztályharc” kárára

A földforgalom újbóli szabályozása nem azért került napirendre, mert a jogalkotók belátták a hatályos szabályozás birtokstabilizálódást gátló és így távlatos fejlesztéseket és felelős tájgazdálkodást akadályozó természetét, hanem mert **2014-ben lejár az az uniós derogáció**, amely megengedte, hogy megtiltsuk más uniós gazdálkodók magyarországi földszerzését. Egyúttal kihasználták az alkalmat, hogy határozott formában fellépjenek a nagygazdaságok ellen – vélelmezve, hogy miattuk nem tudnak boldogulni a kicsik. Az „idegenek” és az „oligarchák” elleni osztályharc közös eszközökénti használatra alkalmasnak tűnik a húsz évvel ezelőtti SZDSZ-es javaslat torzított változata: megőrzi belőle, hogy csak az vehessen a továbbiakban termőföldet, aki gazdálkodó, és az adott földdarab 20 km-es környezetében lakik, de kihagyják a gazdálkodó szervezetek földszerzési jogosultságát, és beteszik a birtoknagyság korlátozását. Emellett a javaslat megtartja a korábbi törvényben meghatározott tulajdonszerzési maximumot és a jogi személyek tulajdonszerzési tilalmát. (Jellemzően csak az elismert egyházak jelentenek kivételt.) De a tervezet nemcsak a tulajdonszerzést akadályozza, hanem a bérelhető területek nagyságát is korlátozza. A bérletekre utalt jogi személyek maximum 1200 hektáron gazdálkodhatnak, és azon is csak akkor, ha legalább 100 főt foglalkoztatnak. (Egy ekkora, szántóföldi gazdálkodást 300-as tehenészettel kombináló gazdaság feleannyi embert tud hatékonyan foglalkoztatni – jó térformálás mellett még kevesebbet.)

Bár 2010 óta a törvényjavaslatok általában néhány nap alatt futnak át a Parlamenten, ez a tervezet több mint egy évet várt arra, hogy vitára kerüljön. Ez a javaslat ugyanis, akárcsak a korábbi bolsevikok Rákosi-kori programja, nem a terelés eszközeivel – ahogy a politikai józanság kívánna –, hanem **a sikeresek kiiktatásával igyekezett teret nyitni a preferált (s elképzelt) „családi” gazdálkodói körnek**. Azonnal megjelentek a szakmai aggályok: a leginkább beruházó gazdaságok jövőjének elbizonytalánításával még alacsonyabbra süllyed a mezőgazdaság beruházási szintje; mivel az állatsűrűség a termelő társaságokban több mint ötszöröse az egyéni gazdaságokban lévőknek (a tejelő tehének, illetve a tenyészkocák háromnegyede mezőgazdasági társaságok tulajdonában van), e társaságok egy részének ellehetetlenülésével tovább csökken a magyar állat-

tenyésztés teljesítménye. (Ma a hazai húsfogyasztás negyedét importból fedezzük, míg a nyolcvanas években a hazai hústermelés 60 százalékát exportáltuk.) Néhány emberben még az az aggály is fölmerült, hogy megismétlődik a Rákosi-kor ostobasága: akkor a „kulákok” gazdálkodásának ellehetetlenítésével a kisparaszti gazdaságok termelési potenciálja is jelentősen csökkent. A kicsik működésének biztonságát ugyanis gyakran a „nagymenők” szolgáltatásai adják.

Úgy tűnik azonban, hogy nem annyira a szakmai aggályok készítették a kormányt a törvény osztályharcos élének tompítására, hanem az, hogy a javaslat szerinti szabályozás a pártcsaládon belüli gazdálkodókat is sújtaná. Hiszen a szabályozás alapelvein nem változtattak: **továbbra is csak az egyéni gazdálkodónak engedik meg a földvásárlást, (személyenként továbbra is maximum 300 hektárt)**, gazdálkodó szervezetnek nem. (Plusz: a társaság tulajdonosai közül annak, aki legalább negyedrészt tulajdonosa a társaságnak. Így még bizonytalanabbá teszik azok jövőjét, akik átalakult szövetkezetekben vagy szövetkezeti hagyományokat őrző társaságokban gazdálkodnak, hiszen elosztott tulajdonosi körben senki sem veheti meg az eladásra felkínált eddigi bérletet.) Ám a magánbérletekkel megnövelt birtokméret maximumát 1200 hektárban határozták meg szántóföldi gazdálkodás esetén, azon gazdaságok számára pedig, amelyek állattenyésztő telepekkel rendelkeznek vagy vetőmagtermelést folytatnak, megengedték, hogy magánbérletekkel akár 1800 hektárig egyben tartsák gazdaságukat. A foglalkoztatási előírás kimaradt a végleges törvényből. (A volt államtitkár az „oligarcháknak tett engedmények” miatt kilépett a Fidesz-frakcióból.)

Ez a törvény nem szünteti meg azokat a bizonytalanságokat, amelyek megnehezítik, hogy a pár száz hektárnál nagyobb gazdaságok távlatosan, térformáló módon rendezkedjenek be. Sőt **a bérleti adminisztráció szigorításával és bonyolult ellenőrzési rendszerével még növeli is a gazdaság távlataival kapcsolatos bizonytalanságokat.** Mert igaz ugyan, hogy a földtulajdonos, járadékoltató társadalmi csoportok tagjai valószínűleg továbbra is inkább a megbízható bérlőket fogják keresni, mint az önálló gazdálkodás útját, ám az öröklődéssel változik és nő a tulajdonosok száma. Így egyre nehezebb a földhasználó gazdaságoknak megtalálni tulajdonosokat, bonyolult iratokat kitöltetni és időben visszaküldetni velük. A törvény hat-hétszáz gazdaságot – nem csak társasági formában működőket – közvetlenül fenyeget.

Legkevésbé a „piszkos tizenkettő” érzi fenyegetve magát. Ez annak a 12 volt állami gazdaságnak a beceneve, amelyeket az első Orbán-kormány regnálásának utolsó hónapjában adtak át a pártcsalád tagjainak, s amelyekkel a kormány az állami tulajdonú földekre ötvenéves bérleti szerződést kötött. (Akkor, amikor a törvény magántulajdonosoknak maximum 10 éves bérletet engedett meg.) A többiek az aktuális – 2003 óta 5–20 évre kötött – bérleti szerződések lejártakor néznek majd szembe a törvény szabta korlátokkal. Nekik **két kiskapu maradt.** Az egyik **az állam**, hiszen az államot továbbra sem köti a földforgalmi törvény: bármennyi földet bármilyen feltételekkel bérbé adhat. (Sőt a készülő integrációs törvény még érveket is adhat arra, hogy különleges feladattal megbízott gazdaságokat kivonjon a többi törvény hatálya alól.) A másik út a **fiók-**

gazdaságok létesítése. A tulajdonosok gyermekei – a fiatal gazdáknak szóló támogatásokat is felhasználva – olyan gazdaságokat hozhatnak létre a társaság vagy a család eddig használt területein, amelyek szimbiózisban működnek az anyaggazdasággal. **Ennek azonban útját állhatja a törvény által létrehozott új intézmény, a falusi földbizottságok rendszere.** Minden új gazdaság tőlük fog függeni. Messziről nézve ezek a bizottságok a Franciaországban intézményesült, helyben élőkől álló bizottságokra hasonlítanak, **közelebről megvizsgálva azonban megfellebbezhetetlen hatáskörű pártbizottságok. Létrehozójuk az Agrárkamara.** Magyarországon az Antall-kormány idején született törvény egy olyan nagy hatalmú kamarai rendszert tervezett meg, amilyen Ausztriában van. A rendszer 1997 végére épült föl, és 1999-ben az első Orbán-kormány idején megszüntették. **Tavaly újra fölállították a kötelező tagságú és több hatáskörrel rendelkező kamarákat, de az eljárási szabályokkal és a választás lebonyolítási módjával biztosították, akárcsak az előző pártállamban, hogy csak egyetlen tisztségviselői listára lehessen szavazni.** Nem zavarta az államot, hogy így nagyon kevesen vettek részt a választáson, mert ezzel lehetett biztosítani, hogy minden tisztségbe a „politikailag megbízhatóak” kerüljenek.

Az üzenet világos: **ezentúl én mondom meg, ki lehet oligarcha.**

A maffiaállam társadalomképe és társadalompolitikája

A legfontosabb társadalompolitikai változások

A 2010 óta eltelt időszak, a „fülkeforradalom” és a „Nemzeti Együttműködés Rendszerének” legfontosabb jogi, intézményi váltásairól, és ezeknek a társadalom jövedelmi viszonyaira, életfeltételeire, jólétére gyakorolt hatásairól számos elemzés és tanulmány látott napvilágot. Az alábbiakban nem próbáljuk meg ezen elemzések rendszerezett szintézisét megadni, ehelyett csupán a későbbi fejtegetéseink szempontjából legfontosabb tényezőket idézzük fel:

- A kormány hivatalba lépésekor azonnal hozzálátott a fiskális rendszer radikális átalakításához. Ezen átalakítás részben az ötletszerű sarcolások és *ad hoc* állami pénzköltségek kiszámíthatatlan világát hozta el. A kevés „szisztematikus” változás egyike az, hogy az állami újraelosztás folyamatosan erodálja a középrétegek jóléti jövedelemkiegészítéseit (pl. nominálisan változatlanul hagyja a családi pótlékot és az anyasági ellátásokat), és igen drasztikusan csökkenti a társadalom alsó harmadának szociális ellátásait (pl. az adójóváírás kivezetésével 0-ról 16%-ra emelte a minimálbér alatti jövedelmek adókulcsát, félmillió ember mindennemű segélyét és ellátását megvonta, csökkentette a szociális segély összegét, példátlanul rövid időre, 3 hónapra rövidítette a munkanélküli-járadék időtartamát, stb.). Ezzel szemben, a fiskális politika eszközeivel **ugrásszerűen növelte a legfelső egyötöd, kevésbé a felső egyharmad nettó jövedelmét**. Nem csupán a gyakran emlegetett egykulcsos adó, hanem a családi adókedvezmények, a devizahitelek mesterséges árfolyamon való kiválthatósága vagy a rezsicsökkentés hatása is ugyanebbe az irányba hat: a magasabb jövedelmű, magasabb megtakarításokkal bíró, drága ingatlanokban magas rezsiköltségekkel élő lakosság jelentős előnyöket realizált ezekből az intézkedésekből – amely előnyök már a középrétegek számára is gyakorlatilag érzékelhetetlenek maradtak. Bár a gazdasági válság hatására a világon szinte mindenhol romlott a lakosság átlagos életszínvonala, a legtöbb ország a veszteségeket a jobb módú rétegekre igyekezett terhelni. Nálunk ennek az ellenkezője történt: a gazdasági válság terhein felül a legmagasabb jövedelműek jövedelmi gyarapodását is az alacsonyabb jövedelmű rétegek fizették meg. Ennek hatására a nemzet-

közi szervezetek adatközlései szerint igen ritkán tapasztalható mértékben nőtt a jövedelmi egyenlőtlenség és a szegénység az elmúlt években Magyarországon.

- A jóléti államok társadalompolitikájának alapvető fundamentuma a különféle biztonságokra való törekvés, amelyek körébe a korábbi biztonságok (a szabadság, az élet, a tulajdon biztonsága, nemzetbiztonság, közbiztonság, jogbiztonság stb.) mellett a második világháború óta egyenrangú tényezővé vált a „szociális állampolgárság”, a **szociális biztonság** eszménye is. A jólét és a szociális biztonság legalapvetőbb feltétele azóta, hogy Lord Beveridge angol közgazdász és társadalomtudós 1942-ben belügyminiszterként Beveridge-terv címmel közzétette a jóléti állam filozófiáját megalapozó dolgozatát, a minél teljesebb foglalkoztatás. Ez nemcsak amiatt van így, mert aki dolgozik, az adó- és járulékbefizetése révén „szponzorálja” az államot, míg akinek nincsen munkája, az akkor is pénzbe kerül az adófizetőnek és az államnak, ha segílyt adnak neki, és akkor is, ha dologtalanságát börtönnel büntetik. Ennél a jóléthez és biztonsághoz való lényegesebb hozzájárulása a teljes foglalkoztatásnak az, hogy az emberek akkor érzik magukat biztonságban, ha munkájuk révén képesek eltartani magukat és családjukat. A Fidesz lényegében semmit nem ígért 2010 előtt a választási kampányban, szinte kivétel volt az „egymillió munkahely” ígérete. Mára ott tartunk, hogy rohamléptekkel haladunk afelé, hogy csak egymillió munkahely maradjon, legalábbis az üzleti szektorban. **Az üzleti szférában való foglalkoztatottság csökkenése** – ismét, a válság mellett a produktív ágazatokat sújtó sarcoló adóztatás hatására – a kormányváltás után azonnal megindult, amit egy ideig lehetett ellensúlyozni a statisztikák manipulálásával, a hozzáadott értéket nem terhelő közfoglalkoztatás, majd a félmillió külföldre menekülő és „kitántorgó” munkanélküliségi statisztikát javító hatásaival. Mára ott tartunk, hogy a közmunka bekalkulálásával is csökken az átfogó foglalkoztatás, amely csökkenés az üzleti szektorban folyamatos – és drámai.
- Magyarországon a legtöbb társadalom- és szociálpolitikai rendszert korábban is kevésbé hatotta át a „biztonság” gondolata, a politikai rendszer adott, ha tudott (vagy, ha nem is tudott, de valamiért akart), és elvett akkor, amikor nem tudott, vagy nem annyira akart. E bizonytalanság kompenzálását, olykor és némiképp túlkompensálását az a társadalombiztosítási rendszer nyújtotta, amely „szerzett jogként” a szociális jövedelmek közel négyötödét osztotta újra jogosultjai számára (főképp a nyugdíjrendszeren keresztül). Az egyéb szociális rendszerek megfaragása mellett 2010 óta a társadalombiztosítás – és ezzel együtt a megmaradt társadalmi-szociális biztonság – szisztematikus szétverése is zajlik. E szétverés egyes részrendszerek (szolgálati karkedvezményes nyugdíjak, majd a rokkantnyugdíj) teljes körű felszámolásával, a TB-rendszerből való kivezetésével indult, majd egy „elrejtett” intézkedéssel **a nyugdíj és a társadalombiztosítás „szerzett jogként” való teljes felszámolásával** folytatódott. (Járulékknak azt a sajátos, kötelezően, adóként fizetendő biztosítási díjat nevezzük, amely befizetéséből jog keletkezik arra, hogy a kockázati esemény bekövetkeztekor a Biztosító [a TB] kötelező érvénnyel fizessen.) A járulékok nagyobb részét kitevő munkaadói járulék

adónak való átminősítése azt jelenti, hogy – az általános adókhoz hasonlóan – ebből a befizetésből nem keletkezik többé joga, jogosultsága a befizetőnek.

- A szociális biztonság eszméjének központi eleme a „szociális védőháló”, az, hogy az emberek jövedelmei, életfeltételei ne essenek egy társadalmilag elfogadott minimális szint alá. 2010 óta kurzussá vált, hogy az államnak nincsenek ilyen garanciák érvényesítésére vonatkozó kötelmei. Ennek nyomán félmillió tömeggé duzzadt a mindennemű segélytől és társadalmi jövedelemtől megfosztott, az állam által feladott és magára hagyott emberek létszáma. 2013-ra ezen is túlléptek azzal, hogy miközben az ENSZ 2010 óta, még Afrikában is elismerendő emberi jognak tekinti az egészséges ivóvízhez való hozzáférést, Ózdon a kánikulában kikötötték a cigánytelepek közkútjainak nagy részét. Mindez a szociális kérdésen túlmutató jelenség: **a Fidesz kormánya** folyamatosan a jogok és kötelezettségek együttjárásáról beszél, és **nem ismeri el azt, hogy létezhetnek olyan emberi és állampolgári jogok, amelyek érvényesítése kapcsán nem vethető fel az állampolgári kötelezettségek vizsgálata**, akár a mulasztásoknak a hasonló jogok megvonásával járó szankcionálásának a lehetősége. (Hasonló gyökerű megnyilvánulásnak tekinthető a kormánynak a romagyilkosságok és a gyilkosok bírósági eljárása során mutatott érdektelensége és érzéketlensége, még ha az idén augusztusi ítélethirdetés után állami kártérítést ígértek is az áldozatoknak és családjainak.)
- A szociális biztonság vezérlő eszméjét egyre inkább átveszi az a törekvés, hogy **a politikai normáknak és elvárásoknak nem megfelelő életformát folytatókat szabályozni és büntetni igyekszik a szociálpolitikai rendszer**. Nem csupán arról van szó, hogy a közterületen tartózkodás tényállásával bűnözővé tették a hajléktalanokat, hanem, bármily abszurd is: ma, ha egy gyerek télen azért nem tud iskolába járni, mert nincs cipője, akkor ez nem a cipő biztosításának ingerét váltja ki a kormányzatból, hanem a szülő még meglevő jövedelmének csökkentésével bünteti a jogrend ezt a helyzetet.
- A kriminalizáció egyszersmind azt a törekvést is jelzi, hogy a közszolgálatok egyre kevésbé szolgáltatók, viszont egyre intenzívebben igyekeznek kiterjeszteni kontrolljukat a magánélet világára is. Az oktatás és a gyermekvédelem bünteti azt, ha a szülő „nem megfelelően” neveli a gyermekét, az egészségügy büntetni igyekszik az egészségtelen táplálkozást és az egészségre ártalmas fogyasztást (legalábbis a dohányzást, míg az ivást nem, sőt a pálinka és annak főzése, kimondottan preferált magánéleti ténykedés), olykor a segély megvonásával büntethető a nem megfelelően ápolott kert és a budi hiánya. **A szegénységet kriminalizáló, a magánélet választási lehetőségeit beszorító politikai törekvések**, a normakövetések kényszerei alapvető „nevelési elvként” már a gyerekkortól intézményi szabályokká válnak, és az oktatási rendszeren túlmenően áthatják a büntetőpolitikát is (például a büntethetőség korhatárának leszállításával).
- A lokális közösségek és civil szerveződések Magyarországon gyakran nem valamiféle konzisztens társadalmi-társadalompolitikai célokat követve, pusztán szánalomtól vezérelve, a környező országok autonóm önkormányzatainál és alulról jövő kezdeményezéseinél lényegesen érzékenyebben segítik a súlyos gondban élőket. Ez nem csupán az ünnepek és katasztrófák esetén szervezett gyűjtéseken való magas részvételi ará-

nyokban nyilvánul meg, hanem az önkormányzatok és civil szervezetek korábbi gyakorlatában is tetten érhető volt, különösen a szegény gyerekek támogatásában. A kormányzat erőteljes intézménycentralizációs politikája gyakorlatilag **felszámolta a lokális segélyezés adminisztratív és pénzügyi lehetőségeit, majd jelentősen korlátozta az önkormányzatok intézményműködtető hatalmát, állami felügyelet alá helyezte az oktatási és egészségügyi intézményeket, majd a szociális intézmények jelentős körét is.** Ezzel párhuzamosan lényegében **szakított a korábban érvényesült finanszírozási semlegesség és szektorsemlegesség politikájával,** amely az állami-önkormányzati intézményekkel egyenrangú közszolgáltatóknak tekintette az egyházi és világi civil szervezeteket; e szervezetek működését általában megnehezítette, a kormány szívéhez kevésbé közel álló egyházi szervezeteket leszámítva, szinte lehetetlenné tette. Társadalompolitikai értelemben e centralizációs folyamatok ellehetetlenítették, hogy a helyi társadalom vagy a civil szervezetek kompenzálni és ellensúlyozni tudják a központilag vezérelt társadalompolitikai elvek érvényesülését. Civilként, nem államiként leginkább azok maradhattak talpon, akik pápábbak akartak lenni a pápánál, akik feltétlen lojalitásukról biztosították a kormányzati társadalompolitika támogatását. 2013 nyarára ezen is sikerült túllépni: azok a szervezetek, amelyek nem a kormányzati társadalompolitikai célok megvalósítását (pl. az emberi jogok érvényesítését) támogatták, és azok is, amelyek független forrásokból (pl. a Soros György nevével jelzett Nyílt Társadalom Alapítványtól) támogatásokat kaptak, nemzetietlenként a kormányzati és kormányközeli média kereszttüzébe kerültek, mint a kormányt lejáratni igyekvő, nemzetietlen és ellenséges tényezők.

Az értelmezés hagyományos keretei: ideológia és egyenlőtlenség

A különféle jóléti rendszereket, rezsimeket általában az általuk követett értékrendek, ideológiák különbségei, valamint a különféle értelemben vett társadalmi egyenlőtlenségekhez, azok csökkentéséhez való viszonyulásaik alapján szokás tipizálni és különféle típusokba besorolni.

A nyugatias, modern társadalomfejlődés valamilyen értelemben mindig is egyenlőségpárti volt. A feudális rendet megdöntő polgári forradalmak alapeszménye volt a nemesi előjogok eltörlése és a jogok egyenlősége, a törvény előtti egyenlőség alkotmányos, jogállami garantálása. Erre a közös alapra építkezve némiképp elváltak az angolszász és a kontinentális európai egyenlőségeszmények egymástól. Az amerikai és brit politikai hagyományban erőteljesebben érvényesültek a fair, tisztességes versenyfeltételeket célzó, ha kell, ennek érdekében állami „megerősítő politikákat” alkalmazó egyenlő lehetőségek (magyarra félrefordítva: esélyegyenlőségek) politikái, és a társadalmi károkra a civil jogból átemelő, „kárpótlási” igazsági és bírósági gyakorlatok (mint amilyenek

például a bíróságokon és jogszolgáltatáson keresztül érvényesített antidiszkriminációs politikák). A Mediterráneumtól a Skandináv-félszigetig, a kontinentális Európa egyenlőségeszményei nem a múlt igazságtalanságait akarják kárpótolni, hanem a jövő kockázatait igyekeznek csökkenteni a maguk „kimeneti egyenlőségi” eszményeivel, amelyek mindenki számára egyenlő hozzáférést próbálnak nyújtani a jogokhoz, közszolgáltatásokhoz, elsősorban az oktatáshoz és az egészségügyhöz, és ezen egyenlőségi törekvéseknek alárendelten csökkenteni igyekeznek a jövedelmi egyenlőtlenségeket is. (A 21. század sajátos fejleménye, hogy a két egyenlőségi hagyomány erőteljesen konvergálni kezdett: Európa is egyre nagyobb figyelmet szentel az egyenlő lehetőségek politikájának, és Obama minden korábnál többet vesz át az európai egyenlőségeszményből, elsősorban az egészségügyi reformjában, de olyan kisebb fajsúlyú kérdésekben is, mint például a kisgyermekes korai fejlesztése.)

Az európai egyenlőségeszményeken belül további eltérések vannak a pártok ideológiai, a jó társadalomról vallott elképzeléseik alapján: a konzervatív néppártok az egyenlőség iránti erkölcsi elköteleződést mint az erkölcsi alapokon és az ősök által hagyományozott erényességet lassú evolúcióban továbbvivő fejlődés zálogát értelmezik; a liberális gondolkörben a piac és a szabad verseny feltétele a piacra jutás és a piaci sikerek lehetőségeinek egyenlősége; a szocialista-szociáldemokrata ideológiák kulcs-eleme a társadalmi egyenlőtlenségek széles körűen értelmezett csökkentése.

Mondhatjuk azt, hogy – bár különböző politikai filozófiákat, hagyományokat és az állami-alkotmányos berendezkedés sajátosságait követve, nem lényegtelen eltéréseket mutatva –, a modern alkotmányos jogállamok és azok mérvadó politikai erői egyenlőségpártiak. Ebben a körben nem szokás, nem illik fennen hirdetni az egyenlőtlenségek növelésére irányuló törekvéseket. Olyannyira nem, hogy az efféle illetlenségekre vetemedő pártokat és politikákat a politika úri közönsége kirekesztőnek, barbárnak, megvetendőnek és elvetendőnek, az alkotmányos jogállamiságot tagadó radikalizmusnak szokta elkönyvelni.

Orbán és a Fidesz ebben az értelmezési keretben jelentősen kívül esik az úriemberi politika européer körein. Orbánnak nemhogy nincsenek elvei és képzetei a bármilyen társadalmi egyenlőségről, de minden társadalompolitikai intézkedése, szava, törvénye **az egyenlőségi eszmények rombolásáról**, szétzúzási igyekezetéről szól. Ezzel együtt, az Orbán-rezsim politikai elemzői hajlamosak arra, hogy ezt az européer mainstream körein kívül eső rendszert is abban a kontextusban írják le, hogy az miben és hogyan tér el a mérvadó európai politika ideológiai és egyenlőségeszménybeli normáitól.

Vannak, akik e rendszert valamiféle premodern, feudális politikai berendezkedésként jellemzik, vagy legalábbis a kelet-közép-európai „második jobbagység” vagy a Horthy-rendszer társadalmi berendezkedésének reinkarnációját látják benne. E jellemzésekben a rendszer közjogi értelemben is szétesik: egyfelől vannak a jogon felül álló, a politikai jószolgáltatokért pozíciókat elnyerő dzsentri kegyencek és arisztokrata vazallusok, másfelől azok a jogoktól és biztonságoktól megfosztott „új-jobbagyok”, akiknek a létbiztonságát nemhogy nem garantálja, inkább folyamatosan megkérdőjelezi

a rendszer. Bár ezek az analógiák nem alaptalanok, de nem is annyira erősek, hogy a rendszerszerű működés alapjainak lennének tekinthetők. Részben azért, mert a vazallusi előjogok és hűbéres „bizományok” nem örökölhetők (egyelőre?), nem dinasztikusak, sőt, bármikor visszavehetők: a megtartásukhoz nap mint nap újabb bizonyosságát kell szolgáltatni az uralkodó iránti lojalitásról és a szolgálattételre való hajlandóságról. Másrészt a feudális analógia a társadalom alsó szegmensére sem alkalmazható maradéktalanul. A jobbágy helyzete bármennyire is rosszabb volt uraságainál, bármennyire is aszimmetrikusak voltak a közöttük fennálló „szerződés”, léteztek a jobbágyok önrendelkezését, a jobbágytelken gazdálkodás szabadságát, az „én házam az én váram” alkuk; olyannyira, hogy épp ezen aszimmetrikus, de létező és a megélhetés biztonságos alapjait megteremtő viszonyosságok tartották életben a rendszert. Ebben az értelemben Orbán rendszere mindennemű viszonyosságot vagy alkut felmondott, és a vazallusi körön kívül szinte mindenki számára a biztonságok visszavonhatóságát érzékelteti.

Más politikai elemzők a modernitáson belüli, ám a demokratikus, alkotmányos jogállami hagyományokat megtagadó politikai hagyományok analógiáival jellemzik Orbán rendszerét. Korábban e körben elsősorban a posztszocialista, kádári analógiákkal éltek, amihez alapot adott a Fidesz vezető garnitúrájának a Kádár-korszakban szocializálódott nyelvhasználata, és a nyugatias fejlődést lenéző retorikán túlmutató vonzalma a populista jóléti ígérek iránt. Mára azonban, épp a szociális helyzet drasztikus romlása okán, a gulyáskommunizmussal, a frizsiderszocializmussal való mindennemű analógia érdektelenné vált.

Végül a politikai elemzők gyakran vélnek analógiát találni Mussolini korporatív rezsimje és Orbán rendszere között. Ezek az elemzések distinkciót tesznek a fasiszmus és a náciizmus között, jelezve azt, hogy Orbán rendszere explicit módon nem antiszemita és rasszista (akkor sem, ha némi rasszizmus és antiszemitizmus bőven „elcsúszik” számukra, és ha túl sokat nem tesznek a Jobbik által a politikai arénában is képviselt antiszemitizmussal és anticiganizmussal szemben). Ezek az analógiák részben a fékek és ellensúlyok elvét, a kisebbségek politikai reprezentációját intézményesítő alkotmányossági elvek elvetésére, a politikai döntéshozatali mechanizmusokban a parlamentáris intézményi mechanizmusokat felülíró „nép szavára”, a „nemzet akarására” hivatkozó politikai berendezkedés analógiáira hivatkoznak. Másrészt, itt sem alaptalanul, analógiákat fedeznek fel a fasiszta ideológia és Orbán rezsimjének szimbólumrendszere között. Mindkét politika a retorikában valamiféle pogány (a zsidó-keresztény európai kultúrát, a modern racionalitást tagadó), kétesen hiteles folklorisztikus hagyományra hivatkozik, mindkét politika szimbolikusan épít az erő és az egészség kultuszára, a felesleges okoskodással szemben az önvizsgálatra és kételkedésre nem szoruló cselekvés kultuszára, a lakosság militáns harcra buzdítására és e könyörtelen, az ellenségekkel folytatott élet-halál harcban a hadsereg rendjéhez hasonlatos társadalmi rend megteremtésének hősi, pozitív vízióira.

Itt is jeleznünk kell azonban, hogy bármennyire is elgondolkodtatóak és impreszszívek az analógiák, nem írják le jól a rendszer szisztematikus sajátosságait.

Igaz ugyan, hogy Orbán politikai működésében megvan a törekvés az alkotmányos és parlamenti fékek és ellensúlyok kiiktatására, ezzel egyidejűleg azonban igaz az is, hogy Orbán folyamatosan a kétharmad politikai potenciáljára hivatkozik, és a nyilvánvalóbban önkényes, jogszerűtlen lépéseit is törvénybe, ha kell, alkotmányba foglaltatja a maga parlamenti többségével. Rendszere elvben nem tagadja a parlamentarizmus játékszabályait, hanem gátlástalanul kihasználja a kétharmados többség teremtette formális lehetőségeket.

Jogosak a politikai szimbólumrendszer hasonlóságaira referáló megnyilatkozások is, de látni kell, hogy ezek a szimbolikus vonzalmak messze nem teremtenek kötelező érvényű, rendszeralkotó normát teremtő szabályokat. A foci nemzeti mítosszá emelése eredménytelensége okán nem teremthet harci társadalmi mozgósító szimbólumrendszert, és akármennyire is hordozza az erő és az egészség kultuszának igyekezetét, azért azt is látni kell, hogy, bár a keresztapa viszolyog a kövér tábornokoktól, azért a politikai establishmentbe gond nélkül belefér a nem éppen harcos Siegfried-termetű Vidnyánszky Attila, Szócs László vagy L. Simon László. (Sőt akár az is, ha a focizó vezér minden igyekezete ellenére némi pocakot ereszt – bár ezt éppúgy nem ildomos szóvá tenni, mint hogy meztelen a császár.)

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy bár számos részelem analógiájára, más antidemokratikus rendszerek részelemeinek hasonlóságára vagy akár azonosságára is jó okkal hivatkoznak a politikai elemzők, azt nem mondhatnánk, hogy e részelemek konzisztens ideológiai vagy politikai rendszerré állnának össze. Az „értékrendszer” kétes konzisztenciáját a keresztapa arca, szövege, dakota közmondásai és közhelyes szentenciái foglalják egységbe. Az olykor értékrendként is érzékelhető megnyilatkozások szövete a familiáris, patriarchális vezérelvűség kissé szedett-vedett, gyökértelen mítoszainak kusza megnyilvánulásából áll össze. A politikában ideológiának tekintett, valamiféle célok, „jók” elérésére mutató értékközösségek és az orbáni értékvilág között épp akkora a különbség, mint a különféle művészi ízlést megtestesítő „izmusok” és a szedett-vedett bazári giccsek stílustalansága között.

A maffiaállam számára nincsenek ideológiák és egyenlőségeszmények...

A politikai elemzők korrektil gyakorolják szakmájukat akkor, amikor történeti vagy földrajzi analógiákat keresnek az Orbán–Simicska-rezsim politikai berendezkedésének magyarázatához, hiszen e rendszerek leírásaiból és elemzéseiből nyerik szótárukat a jelenségek néven nevezéséhez, és e fogalmakat forgatják agyukban akkor, amikor politikáról gondolkodnak. Ennyiben a tudományágak hagyományainak, így fogalmi készleteinek tisztelete, paradigmatiszta alkalmazása létkérdés a tudományok, így a politikai tudományok művelői számára is.

A tudományos gondolkodásnak és elemzésnek vannak azonban olyan előfeltételei, amelyek kívül esnek a tudomány belső normáin. Mondjuk, a politikai elemzők számára a tudományos vizsgálódás körén kívül eső kérdés annak a feltételezése, hogy a politika a politikumról, a társadalom boldogulásáról és felemelkedéséről, benne a közérdek és a közjó érvényesüléséről, az érvényesülés mibenlétéről és az oda vezető utak meghatározásáról szóló konfliktusokról és társadalmi egyezségekről szól.

Nos, ebben az értelemben felesleges Orbán maffiaállama és bármilyen, a fenti értelemben valamilyen „politikumot” intézményesítő politikai berendezkedés között analógiákat keresni. Orbán rendszerének nincsenek víziói arról, hogy milyen lehetne, milyennek kellene lennie egy prosperáló országnak. Orbán rendszerének nem progresszív céljai és oda vezető stratégiái vannak, hanem ellenségekpei és összeesküvés-elméletei.

Ha lenne bármilyen pozitív formulában megfogalmazható víziója, akkor ez nyilvánvalóan korlátozná valamennyire az Európa-ellenes, szabadságharcos kakaskodásait: létezik, létezhet olyan gazdasági berendezkedés, amely Európával szemben vonzóbb alternatív mintát, víziót kínálna Magyarországnak? Nyilvánvalóan, ilyen nincsen, nem véletlen, hogy erről szó sem esik Orbán politikai retorikájában. Amikor mégis, akkor a szavak elveszítik jelentésüket és értelmüket. Amikor a „jóléti államokkal” szemben Orbán a „munkaalapú társadalom” megteremtéséről beszél, akkor félműveltségében nincs tisztában azzal, hogy Lord Beveridge, a jóléti állam „atyja” a teljes foglalkoztatást tekintette az általános jólét alapjának. Ha ehhez hozzávesszük, hogy Orbán kurzusa alatt a piaci értéket teremtő foglalkoztatás az üzleti szektorban jelentősen csökkent, és ezt legfeljebb a kényszerített közfoglalkoztatás tudta félig-meddig ellensúlyozni, akkor a mondat értelme a leleplezés: a munkaalapú társadalom nem az értéket teremtő foglalkoztatás és a munka primátusát jelenti, hanem a **kényszermunka-alapú társadalmat**, azt, amelyben a munka büntetesként róható ki mindazokra, akik nem kellő alázattal és eredményességgel simulnak bele a rendszerbe.

Nem létező célok, víziók eléréséhez nem léteznek az intézményesülés útjait, tehetlenségi pályáit kijelölő összefüggő „szamarvezetők”, politikai stratégiák sem. És tényleg, ilyen, bármiféle fejlődés felé vezető utat, stratégiát még senkinek sem sikerült kiolvasnia Orbán politikai üzeneteiből.

Nem létező célokhoz nem vezető utaknak nem kell semmiféle politikai értékrendet, eszményt követniük. Egyszerűen tévedés az orbáni rendszert értékorientált ideológiai kategóriák mentén megpróbálni értelmezni: ilyenek e rendszer számára nincsenek, nem hatnak rá. A magyar politikai hagyományokat követve Orbán politikája csak taktikából, a napi politikai harc kommunikatív gesztusaiból áll. A stratégia hiánya némi képp magyarázza a mindig újabb ellenségeket kereső, a korábbiakra rálicítáló kommunikatív és taktikai magatartást: nem tudni milyen irányba, akármilyen irányba, de többet és ütősebbet kell mondani és tenni ma annál, mint ami tegnap volt.

Ebben az értékek és ideológiák nélküli világban természetesen nincs helye semmilyen egyenlőségi elköteleződésnek sem. A közjó, a társadalmi felemelkedés perspektívátlanágaiban egyetlen partikuláris felemelkedési perspektíva rajzolódik ki, és ez

a perspektíva a mások kárára való szerzés, ezen keresztül az egyenlőtlenség növelése. Az átfogó gazdasági és társadalmi haladás céljai és útjai helyett **az egyéni felemelkedés víziói csak az elosztáshoz kötődnek**, és ennek nyomán súlyos politikai kérdésként is leginkább az elosztás (összességében legjobb esetben is nulla, de inkább súlyos mínuszos szaldóval záró) kérdései lépnek elő: kitől szedjük el azt, amiye még maradt, és kik azok, akik rászolgálnak arra, hogy övék legyen a politikai eszközökkel rekvirált zsákmány.

Nos, politikai ideológiaként legfeljebb e zsákmányszerzésre és annak szétosztására irányuló magyarázatok jelennek meg. Kik azok, akiket ellenségként meg lehet bélyegezni, erkölcsileg diszkvalifikálni, kifosztásukat megideologizálni, és kik azok, akiket korábbi gazzettek áldozataiként, avagy „jó magyarként” részesíteni lehet a rekvirált javakból? (És ez körülbelül kimeríti a „jó magyar” nemzeti gondolatát is: az a jó magyar, akit a rendszer besorol a zsákmány megosztásának körébe.) Ne menjünk mélyen bele e sajátos felosztásba, de mondjuk, e társadalomképben kifosztandó az egészségi állapotát manipuláló (nyilván: akár öncsonkító) rokkantnyugdíjas vagy a segélyek halmozása révén 22 500 forintnál magasabb jövedelmű tartós munkanélküli – míg a korábbi áldozatoknak való igazságszolgáltatás a trafikkoncessziók révén történő kárpótlás. És, ennél mélyebb igazságossági vagy más értékelköteleződést, ideológiát nem nagyon érdemes keresni a rendszerben – mert nem fogunk ilyet találni.

Ami van: a fogadott család gyarapodása és az ehhez szükséges hatalmi gépezet

Ha bárki a hagyományos maffia működését akarná feltárni, akkor badarság lenne azt feltételeznie, hogy a gépezetet az alkohol, a kábítószer, netán a prostitúció iránti ideologikus vonzalom, vagy bárminemű értékelköteleződés mozgatná. Ugyancsak nem érdemes semmilyen értékorientált elköteleződést keresni azon gazdasági és politikai hatalmi ágak iránt, ahová be akar épülni, amint azok ellen sem értékbeli és ideológiai averziók váltják ki a maffia érdeklődését, akiket meg akarnak zsarolni, akiknek a vagyont fenyegetéssel akarják megszerezni.

Ugyancsak felesleges lenne bármiféle hosszabb távú – a járadékoltató célokon túlmutató – társadalmi, üzleti befektetési logikát, víziót vagy stratégiát keresni a maffia működésében. A maffia nem befektetési társaság, nem hosszabb távú megtérülésekben, és pláne nem ezek érdekében megteendő befektetésekben érdekelt. A maffia nem befektetni, beruházni akar – hanem szerezni, vinni azt, ami tőle függetlenül is keletkezik.

Hasonlóan működik a maffiaállam is. Nincsenek víziói, hosszabb távú stratégiái, és pláne nem akar befektetni és beruházni. Mindaz, ami effélének tünne (mondjuk, az Unió pénzén megvalósított beruházási és fejlesztési projektek), az legfeljebb rituális ballet, kötelező színelőadás – az azonnali szerzéshez, a lenyúláshoz. Mindenholnan, ahol még van szerezni való. E masinériához nem kell jövőkép, és pláne nem kell a jövő hasz-

nait kereső racionális mérlegelés: azt kell megszerezni, ami most, ma is elérhető, látható, lenyúlható. A jövő legfeljebb annyiban befolyásoló tényező, hogy az a vagyon is megszerzendő és lenyúlendő, ami a mai helyzet fennmaradása esetén a jövőben is fog lenyúlható hasznot produkálni. A maffiaállam gépezetét éppúgy a szerzés önző mámorra és vágya hajtja, mint a maffia gépezetét. Ennek, a szerzés feltételeinek megteremtéséhez és fenntartásához kell alárendelni a hatalmi gépezetet.

A gépezet működtetéséhez a maffiaállam is él a maffia – rendszerint közhatalmi kényszerré domesztikált – eszközeivel. Militáns hierarchiát működtet, amely hierarchiának alig vannak horizontális szerveződésai (mert az veszélyes összefogásokra adhatna módot), minden föntről lefelé építkezik, és mindennek a csúcán a gépezetet összefogó, tanácsadók, ügyvédek kabinetjével megerősített keresztapa áll.

Ezt a militáns gépezetet, mint a katonai legénységet, állandóan harci készségben, még inkább hadászati akciókban, folyamatosan mozgásban kell tartani, különben leül, netán még gondolkodni és kérdezni is elkezd. A mozgósítás legfontosabb eszköze itt is az ellenség fenyegetésétől való félelemben tartás, az összeesküvések és ármánykodások keresése, és ha ilyenek nem is lennének, akkor is: újabb és újabb ellenségek megtalálása. Mindig harcolni kell valakik ellen, akiket le kell győzni és meg is kell semmisíteni – vagy legalábbis ki kell forgatni, ki kell fosztani vagyonukból. Ennyiben az ellenségek keresése nem csupán a gépezetet fenntartó szimbolikus eszköztár, hanem a rendszer egyetlen célját jelentő szerzés hathatós mozgatója. Ugyancsak a maffia elve, hogy kombinálni kell a hadászati feladatokat a szerzés maximalizálásában a jelentős ellenállásra nem képes, vagy speciális eszközökkel (pl. zsarolással) legyőzhető, kellően gyenge ellenség kiválasztásával. Nem a legnagyobb vagyon lenyúlása a cél, hanem a legnagyobb megszerezhető vagyon konfiskálása a hatékony maffiataktika.

Ennek a gépezetnek a fenntartásához kell mellérendelni a működés szimbolikus kelékeit és tartalmait is. A maffiagépezet nem tartható fenn minden akciót azonnal ellentételezett, azonnal kifizetendő zsoldosokkal. A gépezet akkor működik, ha a hierarchia alacsonyabb fokain a megtérülés nem azonnali és nem piaci értelemben értékarányos. Ezt a hosszabb távú elköteleződés, és hosszabb távon a javadalmazás garanciáit pótló felállás az a családias, atyai elköteleződést kifejező berendezkedés, amely akkor is működtethető, ha a családiasság köreibe nem feltétlenül csak a vér szerinti, hanem a fogadott rokonok is egyenrangú félként szállhatnak be. (A „fogadott rokon” emblematikus megjelenítője maga a „keresztapa”.)

A familiaritás, a családias jelleg nem csupán egy sajátos „elszámolási rend”, bár első sorban az. De hogy ez működőképes gépezetként maradjon fenn, hozzá kell igazítani azt a szimbolikus rendet, amely mindenekelőtt a fogadott család családfőjének autoritását kell hogy nap mint nap megjelenítse. Ez az autoritás nem csupán a rablóhadjáratok megindításának és levezénylésének tábornokias autoritásában jut érvényre, hanem, minden más hétköznapi ceremóniában és normában is. A keresztapa ül mindig az asztalfőn, és a fogadott családnak épp azokat az étkeket illik a legjobban szeretniük, amelyeket a keresztapának szolgálnak fel. Természetesen a kedvenc ételek fogyasztása nem az étvágy

és az ízlés *ad hoc* preferenciáin alapul, hanem valamiféle hagyományon: lehetőleg legyen ősi nemzeti hagyomány, vagy ha az nem, akkor legalább ősi családi hagyomány, ha pedig az sem, akkor is építenek köré valami hasonló legendát. A keresztapa ízlése ennyiben nem ízlés, hanem a nemzeti és családi – vagy annak beállított, akár annak hazudott – hagyományok ápolása. De emelkedett hazafias és családi rend kérdése a szabadidő elvárt eltöltésének módja is (mondjuk: focimeccsre járás, nótázás cigányzenére a családi ünnepeken stb.), a családon belüli szerepek (így női, gyermeki, familiáris szolgái stb. szerepek) normákat kielégítő betöltése (vagy annak mímelése, eljátszása).

Ezen ceremoniális kellékek, preferenciák, a mögöttük meghúzódó valós vagy kreált folklorisztikus hagyományok nemcsak a belső rend fenntartását, hanem a külső ellenségek beazonosítását és ellenségként való megjelenítését is szolgálják: ők nem mi vagyunk, ők természetellenes normákat követve a rendtelenségben és káoszban élnek, ők gyűttmentek és idegenek, ők mások, nem a mi fajtánk, sőt, ha nem küzdünk ellenük, akkor a fejünkre nőhetnek, veszélyesek ránk.

Természetesen, a maffiaállam gépezete és a gépezet szimbolikus kelléktára nagyban hasonlít a maffia berendezkedésére, de túl is nő azon. Az informálisan döntéseket hozó familiaritás átterjed az államigazgatás és parlamentáris törvényalkotás mechanizmusaira is; a keresztapa kötelezően követendő, családfői normái és hagyományőrzési törvényekké, intézményműködtetési berendezkedésekké válnak. Az, ami a maffiánál „a mi családjunkban így szokás” dörgedelmes tekintélyelvű, ámde informális norma, a maffiaállam számára „Alaptörvény”, törvényi kötelezés, iskolaműködtetési szabály vagy stadionépítési célú állami pénzfelhasználás. Ennyiben a maffiaállam dolga könnyebb a maffiánál: a legitim állami erőszakgyakorlás teljes fegyverzete, arzenálja a rendelkezésére áll céljai megvalósításához, szimbólumrendszere segítségével közvetített normái követésének kikényszerítéséhez.

A maffia ellenségei, a maffiarablások kitüntetett célcsoportjai a maffia számára pusztán ellenségek, legyőzendő, megsemmisítendő, átgázolandó „amortizálандók”. A maffiaállam ebben a kérdésben nehezebb helyzetben van: a kirabolandó, megsemmisítendő, leamortizálандó célcsoportok egyelőre még választópolgárok is. Akiknek a választói hatalma akkor is reális, potenciális veszély, ha a maffiaállam politikája mindent megtesz a politika kompromittálásáért, a választóknak a választásoktól való távolmaradásáért.

A maffiaállam társadalompolitikai piramisjátéka

A maffiaállam apparátusát és kegyenci hadseregét folyamatosan el kell látni, sőt, a maffia bázisát szélesíteni is kell. A lenyúlható, a klientúra éhségét csillapító pénz és vagyon nem származhat a gazdaság bővüléséből akkor, ha a gazdaság nem bővül, és a maffia-

állam nem is tesz semmit azért, hogy bővüljön (ellene viszont tesz: a bővülés lehetséges beruházható forrásait, megtakarításait sarcként rekvirálja). A klientúra éhsége csak újabb intézmények és társadalmi csoportok lenyúlható forrásainak feltárásával és rekvirálásával csillapítható. A források azonban szűkülnek – már csak azért is, mert a maffiaállam eddig is alapos munkát végzett. Az – e kötetben máshol elemzett – intézményi források konfiskálásán túl, jelentős jövedelemelvonást szenvedtek el olyan társadalmi csoportok, mint a befagyasztott jövedelmű közalkalmazottak és szolgálati jogviszonyban dolgozók, a nyugdíjuktól megfosztott rokkantak, a karkedvezményes és korengedményes nyugdíjasok, így rendvédelmiek, tűzoltók, az eddig nyugdíj mellett is munkát vállalók, a szociális jövedelmekből élők, a játékgépeiktől, dohányárusítási lehetőségeiktől megfosztott kiskereskedők és kocsmárosok (akiket ezer új adó mellett a százezer forintos pénztárgépük kötelező megvásárlása is nyom), a megsarcolt multik kényszerű költségcsökkentése miatt munkanélkülivé vált (amúgy korábban biztonságos és prosperáló ágazatban képzett, produktív munkaerőnek vélt) dolgozói, a földbérletüktől és trafik-kisvállalkozásaiktól megfosztott vállalkozók stb. Bár nem becsülhetjük alá a Fidesz rekviráló fantáziáját, egyre nehezebb helyzetben vannak azok a maffiaállami kormánytisztviselők, akiknek új rabolható források feltárása a feladatuk.

A maffiaállam klientúraépítését tovább korlátozzák a statisztikai arányok: a jövedelmek alakulásában eddig az volt megfigyelhető, hogy a legfelső jövedelmi egyötöd (benne a klientúra jelentős része...) jövedelemnövekedésének az volt az ára, hogy az ez alatti jövedelműek jövedelme ne nőjön, az alsó jövedelmi fél jövedelme pedig csökkenjen. Azaz, **a maffiaállam klientúraépítése igen extenzív: 3-4 fő jövedelemcsökkenése révén lehet egy újabb kliens jövedelmét érzékelhetően növelni.** Így aztán a választások előtt különösen éles kérdésként merül fel, hogy lehet-e, érdemes-e azt a fenntarthatatlan piramisjátékot folytatni, amelyben 3-4 potenciális szavazó elvesztése árán jó esetben 1 új kliens szavazatát lehet csak elnyerni.

A közvélemény-kutatások alapján ezt a piramisjátékot eddig sikeresen játszotta Orbán maffiaállama. Részben azzal, hogy különféle kampányeszközökkel (rezsicsökkentéssel, ha kell IMF- és EU-ellenes szabadságharccal) elterelte a figyelmet a tényleges jövedelmi viszonyokról és az életkörülmények valós alakulásáról. Másrészt azzal, hogy elhítette: a nép, a nemzet, a „fogadott család” része az a többség, amelynek össze kell fognia a nemzetietlen, normasértő, magyarelles kisebbséggel és külföldi összeesküvőkkel szemben, és akinek harci jutalma, ha megkésve is, de meg fog érkezni. Mára általánosan elfogadott tény, hogy a társadalom túlnyomó többsége egyértelmű vesztese a növekedés nélküli jövedelmi és vagyoni átrendezéseknek, az újraosztásra szűkült társadalompolitikának, és csak populista utóvédharcok zajlanak a nemzeti és családi jutalom ígérvényeinek megérkezéséről. A lakosság türelme fogyóban, a múlt elhibázott, nemzetellenes politikájának következményeiért vállalt felelőssége egyre gyengülőben van, és a lakosság túlnyomó többsége nem az „elmúltnyócév” okozta veszteségeket érzékeli, hanem azt, hogy most rossz irányba haladnak a dolgok.

A társadalmi piramisjáték lelepleződése már nem kérdés, az egyetlen kérdés, hogy meddig sikerül elnapolni, hogy a lelepleződés artikulált, politikai érdekérvényesítésben is manifesztálódó, hatékony cselekvéssé formálódjon.

Átértelmezett szociálpolitika: a klientúra „mutyija”, a kényszermunka-alapú társadalom és a középrétegek fenyegetése, elrettentése

A maffiaállam kontextusában a szociálpolitika sem az, mint ami az európai alkotmányos demokráciák és jóléti államok gyakorlatában megszokott: a szociálpolitika nem a szociális biztonság történetileg kialakult intézményrendszere, nem a megélhetési gondokkal küzdők és a társadalmi hátrányokat elszenvedők segítségének eszköztára. (Miért és hogyan is lehetne az, ha általában a maffiaállam sem arra szolgál, amire más társadalmak államai szolgálni szoktak?)

A maffiaállam szociálpolitikájában az elvileg támogatandó célcsoportok semmit nem számítanak: támogatásuk akármeddig lefaragható, emberi jogaik és emberi méltóságuk semmibe vehető, értük a maffiaállam semmilyen felelősséggel nem tartozik – a puliszka nem robban, és ha netán mégis rotyyanna, akkor az rendőri és büntetőpolitikai eszközökkel (a három csapással akár életfogytig is) elrendezhető. **Ez a szociálpolitika** nem a támogatásra szoruló szerencsétlenekről, szükségletükben hiányokat szenvedőkről szól, hanem **a maffiaállam patriarchális familiáris rendjéhez való igazodás** normáit, a normákhoz igazodó érdemesek hasznait és az érdemtelenek kockázatait közvetíti.

Ebben a szociálpolitikában a szociális ügyfelek kiszolgáltatottsága a klientúra számára kiaknázható haszonszerzés, a centrálisan vezérelt „mutyi” lehetősége az egyik fontos üzenet. **Az eufemisztikusan közmunkának nevezett kényszermunka** már korábban is adott visszaélésekre módot, a krónika korábban is megemlékezett olyan falusi polgármesterekről, akik közpénzen közmunkásokat a saját házuk építésén, saját birtokuk művelésén alkalmaztak. Mára e lehetőség jogilag legitim „mutyivá” vált azzal, hogy közmunkások privát üzleti vállalkozások kereteiben is foglalkoztathatókká váltak. Miközben a minimálbér és közterheinek radikális emelkedése nyomán számos elmaradott térségben működő, alacsony produktivitással, fizetésképtelen keresletű piacokra dolgozó vállalkozó képtelen volt vállalkozásában kitermelni a megnövekedett minimálbér foglalkoztatási költségeit, a kiválasztott és érdemes vállalkozók legálisan is tovább dolgoztathattak a minimálbérnél alacsonyabb bérért is – ha az állam hajlandó számukra közmunkásokat kötelező munkavégzésre kirendelni. A minimálbér-szabályozás könnyen kijátszható akkor, ha ehhez az állam jó partnere az efféle különleges bánásmódra igényt tartható vállalkozóknak.

A jellege szerint regulázó, megalázó szociálpolitika alapvetően a többségi társadalom felé küld fenyegető és elrettentő üzeneteket. Méghozzá jól látható, jól dekódolható

üzeneteket. Jól láthatók azok a láthatósági mellények, amelyekbe a közmunkára kényszerítettek végzik megalázó körülmények között a semmilyen hasznot nem hozó piszkos munkájukat; jól láthatók a rendőrök által a forgalmas aluljárókból és csomópontokról elhurcolt hajléktalanok; és egészen pontosan értelmezhető, dekódolható a 12 évesen stikliket elkövető hülye kamaszok büntethetősége is. Jól dekódolható továbbá, hogy a munkára teljességgel képtelen, korábban rokkantnyugdíjasként megélő emberi roncsra ráripakodik a hatóság, hogy dolgozzon, vállaljon munkát; amint az is, ha korábbi nyugdíját csalásnak, a potyautas csaló ármánykodása eredményének láttatják. És Ócsa megközelíthetetlen barakktelepe is jól látható, világosan érthető üzenetet hordoz:

„Te is ide jutsz, ha nem követed a maffiaállam normáit!” „Neked is érdemes az állam által elismert érdemekért küzdened – mert érdemtelenül rád is ez a sors vár!” Akkor is, ha eddig még megúsztad...

A maffiaállam a szociálpolitikájával megfélemlít, elrettent és példát statuál.

Sajnos, elég jó eredménnyel...

Végszó helyett: vég-kép...

Valószínű, hogy a maffiaállam szociálpolitikájának ábrázolására és érzékeltetésére nem az efféle esszé a legalkalmasabb műfaj, hanem inkább valamilyen nagyméretű, az akadémiai és az azzal szembe forduló plein air festészet stílusjegyeit ötvöző olajkép. Ha képes lennének rá, inkább ilyen festenék írásban kifejtett elemzés helyett.

Az általam elképzelt festmény azt a – köztévében is leadott – életképet örökítené meg, amikor Orbán Viktor meglátogatja L. Simon László kulturális államtitkárt a szőlőbirtokán akkor, amikor ott börtönbüntetésüket töltő rabok dolgoznak a szőlőben. A kép színvilágában Szinyei Merse vagy Ferenczy Károly képeit idézné: a fényárban a kép jobb oldalán, testőrök által tartott napernyő alatt ülne a teraszon a két politikus, rendes magyar ember módjára, a kánikulában jóféle roséfröccsöt kortyolgatva, fontos beszélgetésbe mélyedve. A kép bal oldalán a szőlősorok között szürkés-kék csíkos „pizsamában” rabok kapálják a tőkéket. A művészi hatás és a tudományos pontosság fokozására a sorok között elhelyeznék néhány sárga-fehér láthatósági mellényben dolgozó közmunkást is, a fokozatokat érzékeltetve nem feltétlenül kapálás, hanem inkább kacsolás közben.

A képen két fontosabb mellékszereplő-csoportot is elhelyeznék. Az egyik csoport a köztelevízió stábja lenne, láthatóan zavarban amiatt, hogy vajon a szegyénytől lehajtott fejjel dolgozó, megalázott kényszerszemléket vagy az elmélyülten (például „a munkaalapú társadalomról”) nagy igazságokat kimondó politikusokat filmezzék-e inkább. A másik mellékszereplő-csoport ábrázolásában nagyban építenék a művészettörténetben gyakran feldolgozott, a „Zsuzsanna és a vénék” kompozíciós hagyományaira,

és e leselkedés közben egyházi öltözékre emlékeztető lepelbe burkolva Balog Zoltán minisztert és Soltész Miklós államtitkárt örökíteném meg, érzékeltetve a kukkolás izgalmát: vajon rendben mennek-e a szőlőben a munkálatok, és hogyan reagál az ő valódi (a teraszon ülő) Uruk a látottakra?

Az akadémiai festészet hagyományait a drámai arckifejezések ábrázolásával próbálnám a vibráló fények és színek között is „átmenteni”. Munkácsy modorában, a csavargókhoz, ásító fiúkhoz hasonló drámával igyekeznék ábrázolni a kényszerből a szőlőben dolgozó munkások érzelmvilágát, valamint a két fő csoport, a teraszon beszélgető politikusok és a szőlőben dolgozók között feszülő társadalmi feszültséget.

És igyekeznék a kedélyesnek tűnő beszélgetők, a nagyérdemű közönséget tájékoztató televíziósok és a kukkoló vének arcán is megjeleníteni az idill mögött felsejlő drámát: ők is tudják, hogy nincs ez rendben, hogy mindez fenntarthatatlan, és komoly aggodalom lakik a lelkükben amiatt, hogy számukra mi következhet ezután. Pláne, hogy ők maguk sem tudják, hogy mi lenne számukra kívánatos ezen „idill” után – ha ez nyilvánvalóan nem maradhat így örökké.

Nem vagyok festő, nem tudok ilyen képet festeni – és lehet, hogy ez így is van jól.

4. RÉSZ

***A maffiaállam szimbolikus,
kulturális közege***

• Gábor György

• **A kisajátított Isten országa**

• Szakrális politikai szimbólum -

• szimbolikus politikai szakralitás

„Az ellenségfogalmak nem az éj leple alatt keletkeznek. Kész formulák, mindazonáltal az emberek in actu egyediv teszik őket, és így a cselekedetek részévé válnak.”

REINHART KOSELLECK

• **„Az ember akkor a legerősebb, amikor térden áll” - Orbán Viktor**

Ha a politikai elemzők közül sokan nem a Karinthy-paródiára emlékeztető dodonai „vagy így lesz, vagy úgy lesz” módján tennének kísérletet a hazai politikai jelen leírására, hanem a szövegolvasás és szöveginterpretáció kétségtelenül fáradtságos munkájára helyeznék a hangsúlyt, sok minden világossá és értelmezhetővé válhatott volna egy 2005 decemberében elhangzott adventi beszélgetés elemzése nyomán.¹

A Balás Béla kaposvári püspök és Balog Zoltán református lelkész (az akkori Polgári Magyarországért Alapítvány főigazgatója, ma az Emberi Erőforrások Minisztériumának minisztere) társaságában fellépő Orbán Viktor – egyebek mellett – saját hitéről, keresztényi elkötelezettségéről, politikusi küldetéséről, istenfélelemről, hitelétről, kormány és egyház viszonyáról, az egyházzal mint abszolút mércéről tett tanúvallomást, és érzékletesen tárta fel hallgatósága előtt politikusi–vezetői ars poeticáját.

Orbán Viktor „tanúságtétele” nem egyszerűen egy politikus személyes confessiója, sokkal inkább egy személyes vallomás **politikai credóvá** magasztosulása. A „tanúságtétel” elején megtudjuk, hogy Orbánnak van „rendes neve” is: „Keresztény családba születtem, rendes nevem is van, nemcsak az, amit önök ismernek, ez az alázatot nélkülöző Viktor... A keresztlevelemben a Mihály név is szerepel. Ez nem olyan rossz kombináció, ha belegondolok” – mondja Orbán, amire Balog Zoltán közbeszólásával a „Győztes Mihály arkangyalra” emlékeztette a jelenlévőket, köztük a rezzenéstelen arccal ülő kaposvári püspököt. Orbán megvallja, hogy „az Isten dicsőségére és az emberek javára” végzi a munkáját, építi az országot. „Amit le tudok fordítani a szakmánk nyelvére” – mondja, mintegy a politikus pályáját kijelölve, „úgy hangzik, hogy nekem az országot kell építenem, kis o-val, az országot – ami a magyar nemzet e világi országa –, és nagy O-val is, az Országot, Isten Országát, és ez a magasabb rendű célja és

értelme annak, amit teszek. Mindenfajta politikai kalkuláción túli, a fölött álló, magasabb rendű értelem.”

Orbán egyfelől az isteni autoritásból eredő földi autoritás pozícióját alapozza meg, mintegy transzcendens legitimációt biztosítva saját politikai pályájának, másrészt a politikus végső elszámoltatását kivonja a hívságos földi keretek közül, mintha a *regnum hominis* a *regnum dei* leképzése, hasonlatossága volna csupán. Az alkotmány, a törvények rendje, a hatalommegosztás elve úgyszólván csak ruha az isteni rend e világi testén: „Az istenfélelem kulcskérdés. Az Istent nem féltő politikusoktól mentsen meg bennünket a Jóisten... azt a kérdést kell föltennünk, hogy – persze a törvények korlátozzák az embert, a parlament korlátozza az embert, a hatalom meg van osztva, de azért mégiscsak hatalom – mi az utolsó, a végső korlátja a hatalomnak?... a végső korlát nem más, mint az istenfélelem. Hiszen... lesz egy pillanat, amikor az embernek mindenért meg kell fizetnie. Amikor el kell számolnia. Hiszi-e egy politikus, hogy ez a momentum nem kerülhető el? És ha hiszi, hogy egy ilyen pillanat van, akkor biztonságban érezhetjük magunkat mindannyian. Ugyanis... aki érti az istenfélelmet, az nem egy számára ismeretlenül hatalmas úrtól fél... Hanem attól, hogy pontosan azt fogjuk kapni, amit megérdemlünk... Attól félünk, hogy a saját tetteinkkel fogunk szembesülni. És ez a legutolsó, minden törvényen, hatalommegosztáson meg alkotmányon túli korlátja szerintem annak a veszélyes üzemnek, amit hatalomnak nevezünk.”

Az önmagára, önnön autonómiájára hagyatkozott emberben rejlő romboló erők (*bellum omnium contra omnes*), avagy a bűnre predestinált lelkek csak és kizárólag Istenre való utaltságukban találhatják meg az egyetlen garanciáját a politika normális, elfogadható és egy láthatatlan alkotmány által ellenőrzött gyakorlatának. Nem lehetséges transzcendens megalapozást nélkülöző erkölcsi rend és politikai struktúra, amint erre már de Bonald, a XVIII–XIX. századi keresztény konzervativizmus meghatározó képviselője felhívta a figyelmet: „emeljétek ki Istent a világból, és a kötelesség egyedüli indoka az erőszak marad, minthogy nincs semmi más, ami igényt tarthatna a hatalomra”.²

Orbán így folytatja: „az egyháznak van egy olyan – a politika meg a nemzet profán jövője szempontjából is fontos – képessége, hogy kiszabadítja a lelket a testből. Nagyon fontos dolog. Mert ugye, ha végignéznünk magunkon, akkor azt látjuk, hogy minden egyes ember, minden individuum elkülönült testben van, elkülönült testként létezik. Márpedig egy nemzetnek éppen az a lényege, hogy egyesülni tud nagy közös célok érdekében. De hogyan lehet egyesülni, ha a testekben szétvágott formában létezik? Ehhez az kell, hogy kiszabadíthassuk a testünkből a lelkünket.”

A politika „itt és most”-jának művészetét és technéjét az isteni szuverén időn kívülisége, intemporalitása, illetve az annak való megfelelés morális parancsolata veszi át, hiszen – Orbán szavait ismételve – „az örök erkölcsi parancsnak” kell megfelelni, a „magasabb rendű célok”, „a magasabb rendű ügy szolgálatába” szegődve. A politika feladata, hogy a *corpus Christi* transzcendens kollektivizmusát átfordítsa e világi, immansens kollektivitássá, ám a reflektálás kölcsönös lehetőségét és szükségességét fenn kell tartani. Csak ebben a metszetben válhat valósággá a *societas perfecta*, amelynek státusát

súlyosan veszélyezteti az e világi értékeket és szempontokat magában foglaló földi világ, a *civitas terrena*. Ám „az egyház: mércé. Mércét tart, mércét jelent a mindenkori világi hatalom számára, amivel jól tesszük, ha megmérjük magunkat.” A történelem pedig, mintegy az üdvtörténet alá rendelődve irányultsággal rendelkezik, transzcendens télosszal, „lélekkel”, amelyben nem a történelem e világi pillanatai, „részletei” az érdekesek, hanem a magasabb rendű küldetés, a szakrális folyamat, ahol a „részletek”, a konkrét adottságok, helyzetek, szituációk és pillanatok úgyszólván érdektelenné, másodlagossá válnak, s legfeljebb annyiban figyelemreméltóak, amennyiben a konkrét, e világi temporális pillanatok képesek hordozni, kifejezni és – legalábbis az azt megértő számára – egyértelművé tenni a történelmen és fizikán túli (metafizikai) szándékot és akaratot. Ezért „kell ismernünk a történelmet... nem a részleteit, hanem inkább a történelem lelkét.”

Orbán szövetségi rendszere a maga egyértelműségében tárulkozik fel: **az egyházat mércének tekinti**, amelynek bírálatától óva inti a jobboldalt. A keresztényeket örök győzteseknek vallja, akik képtelenek a gyűlölködéssre, s az ellenfelet – az ellenséget – a gyűlölködés visszataszító és mindeneket megrontó állapotába taszítja: „Azt gyűlölik, attól félnek, amit mi, keresztények hiszünk. Azt gyűlölik és attól félnek, amit mi magyarnak és nemzetinek hiszünk. Függetlenül attól, hogy egyébként az, amit mi kereszténynek hiszünk és magyarnak gondolunk, semmilyen gyűlöletre nem ad okot. Mért gyűlölnék bennünket ennyire? Azt gyűlölik, attól félnek, amit mi kereszténynek, magyarnak és nemzetinek hiszünk.”

A **fundamentalizmus** célhoz ért: az orbáni vízió nem racionális – tehát akár racionalitásban vitatható – politikai helyzetelemzés, hanem az irracionalitás terebélyesedésébe emelt apokaliptikus látomás. **A kereszténységet saját magával, pártjával és híveivel azonosítja**, miként a nemzetről való gondolkodás adekvát módját kizárólag önmagának tartja fenn. A fundamentalizmus beteljesedni látszik. Orbán önnön credóját, politikai téziseit és meggyőződését, mint afféle dogmagyűjteményt abszolút igazsággá nyilvánítja, és egyértelművé teszi, hogy az igazi politikát ezekre kell alapozni. A legfőbb fundamentum a vallás kierőszakolt visszatérítése a politika világába, ahol a vallási, világnézeti, eszmei és politikai pluralizmust ettől kezdve az egyértelműség törésvonalá oszítja meg: az igaztalanul gyűlölködők és a méltatlanul gyűlöltek világa.

A vallási kultúra mint politikafilozófiai igény

A metafizikai alapkérdések egyike, amelyre a filozófia és a vallásbölcselet évezredek óta keresi a választ, hogy honnan ered, miből származik, milyen hatóokból vezethető le a világban érzékelhető rossz. Vajon a rossz a jó hiánya volna csupán, avagy önálló princípium a jó mellett, vagyis a jóval egyenrangú létrehozó ok (*causa efficiens*)?

A kérdés kivált a zsidó–keresztény hagyományt, azaz a monoteista vallási tradíciót állította nagy nehézség elé. Hiszen amíg a politeista kultúrákban az egyes elvek létét önálló istenek határozták meg, s a világ valamennyi princípiuma levezethetővé vált a fölé rendelt vagy annak eredetéért felelős istenségből, addig az egyistenhiten nyugvó nyugati kultúrának a teodicea legsúlyosabb kérdésére kellett megtalálnia a választ. Ha ugyanis az egy Isten mindenek egyetlen és kizárólagos oka és megalkotója, s maga a legfőbb jó, létrehozója lehetett-e az emberi lét területén tapasztalható rossznak, bűnnek, gonoszságnak? Nincs-e itt valamilyen feloldhatatlan ellentmondás, a kauzalitás, az ok–okozatiság elvében beállott végzetes metafizikai hiba? A héber Bibliában olvasható *Jób könyve* is ezt a kérdést vizsgálja, s noha megnyugtató válasszal e szöveg sem szolgál, a rejtélyt azzal próbálja lezárni, hogy az ember nem látja, nem is láthatja át a világ egészét, s a mindenható isteni működés titkos rendjét.

Az Újszövetség és a keresztény hagyomány is – értelemszerűen – megpróbálja elkerülni a metafizikai dualizmus veszélyét, a jó és a rossz kettősségének manicheus felfogását, de ez csak részben sikerül. Mert ugyan – legfőként Augustinus nyomán – a rosszat nem szubsztanciának tekinti, hanem épp ellenkezőleg, léthiánynak, a jó hiányának, amelynek valójában a létezőben benne kellene lennie. „*Bonum ex integra causa, malum ex quocumque defectu*”,³ vagyis a rossz nem más, mint a létező bármely lényeges összetevőjétől való megfosztottság állapota. Ugyanakkor az Újszövetségből világossá válik, hogy a rossz hatalmába került ember teszi a rosszat.⁴ Továbbá Krisztus előtt az emberiség a rossz hatalmában volt,⁵ azaz a rossz relációba lép Krisztussal, a személlyel, pontosabban Krisztus megváltói hiányával.

A rossz Istennek és Krisztusnak hadat üzent,⁶ vagyis az üdvrend kibontakozásának és beteljesedésének akadályozójává, gátlójává vált. Ezért hát az ima: „szabadíts meg a gonosztól”.⁷ Minthogy tehát Jézus megváltói kereszthalálával törte meg a rossz hatalmát, a mindenkori felsőbbségnek – mintegy tevékenységével alkalmazkodva az üdvrendhez – kötelessége büntetni és megtorolni a rosszat, amint azt Pál apostol írja: „A felsőbbség nem arra való, hogy a jótettől ijessen el, hanem a rossztól. Azt szeretnéd tehát, hogy ne kelljen a hatalomtól tartanod? Tedd a jót és megdicsér.”⁸ Annál is inkább, hiszen a hatalom Isten ügyének földi képviselőjeként az üdvrend kiteljesítésén munkálkodik: „Engedelmeskedjete az Úrért minden emberi hatalomnak, mind a királynak, a legfőbbnek, mind a helytartóknak, akiket ő küldött, hogy a gonoszokat megbüntessék, a jókat pedig kitüntessék.”⁹

Vagyis a földi hatalom ténykedését, büntető és jutalmazó reakcióit az isteni hatalom legitimálja, igazolja, törvényesíti, egyszóval: megszenteli. S a közösségnek – legyen az akár politikai, akár vallási – ugyancsak Isten ügyében kell eljárnia: sosem szembefordulni, hanem mindig felismerni és végrehajtani a transzcendens szándékot és akaratot: „A kívülállóknak fölött majd Isten ítélkezik. Távolítsátok el a gonoszt magatok közül!”¹⁰

Persze a kereszténységnek ellen kellett állnia annak, hogy a politikai realitást teológiai-
lag fel- vagy túlértékelje, hiszen Isten országa (*civitas Dei*) és a földi ország (*civitas*

terrena) éles szembeállítás, gnosztikus dualizmusa a szekuláris politikai térnek a teljes delegitimálását jelenti, a Sátán birodalmaként (*civitas Diaboli*) való definiálását, s a végső országhoz képest jelentéktelen intermezzónak tűnik csupán.

A hatalom legitimációjának másik iránya és útja a törvény, a jogrend és az igazságosság autonóm e világi értékrendjének tudomásulvétele és az ahhoz való viszony kialakítása. Ebből a politikafilozófiai struktúrából az következik, hogy a mindenkori hatalom a fenti elemeknek törekszik alárendelni a kormányzást, és a társadalom megfelelő működése (avagy működésképtelensége) a Iustitiához képest válik érzékelhetővé és értékelhetővé, amint az Cicero óta elfogadott („az államot teljesen az igazságosságnak kell áthatnia”¹¹).

Az 1600-as évek közepe táján Hobbes a Leviatánban már egyenesen annak ad hangot, hogy „olyan *finis ultimus* (végső cél) vagy *summum bonum* (legfőbb jó), amit a régi erkölcsfilozófusok könyveikben emlegetnek, nem létezik.”¹² Hobbes az ember általános törekvéséből, antropológiai indíttatásából, tudniillik a hatalom iránti örökös vágyából – vagyis nem morális küldetéséből, hanem a bírvágy uralta rossz emberi természetből – vezeti le a koordinálás racionális, e világi szükségességét, a közhatalom, a törvény és az igazságosság formális, tehát nem szubsztantív szabályrendszerét, a társadalmi megállapodás szerződésben manifesztálódó módját. A hatalom itt nem jut szupraracionális legitimációhoz, aminek jegyében – minthogy „magasabbrendű” értékek védelméről volna szó – minden megengedhetőnek tűnhetett. Itt nincs kötelező ideológia, az államhatalom értékmentes érdekkalkulációi alapján nem kényszeríti ki az állampolgárok *in foro interno* vallott hitének, erkölcsének a confessióját. Vagyis a természeti állapot (*bellum omnium contra omnes* – mindenki harca mindenki ellen, *homo homini lupus* – ember embernek farkasa) kényszeríti ki a természetjog alkalmazását, amely a békére való törekvésben, és az abszolút szabadságról való egymás érdekében tett kölcsönös lemondásban manifesztálódik, valamint abban a hatalomban, amely a megállapodások betartását hivatott biztosítani.

Az autonómia, a trón és az oltár elválása, a ráció immanens elve, a parlamentarizmus, a plurális demokrácia, a pozitív jogelmélet stb. a XVIII. századtól hordozta magában azt a felvilágosult illúziót, amely szerint a nyugati társadalmakban a vallás és az egyes egyházak, felekezetek a szeparáció kiépülésével párhuzamosan fokozatosan elveszítik politikai–hatalmi legitimációs szerepüket, s ezt az illúziót látszottak alátámasztani azok az empirikus megfigyelések és szociológiai felmérések, amelyek a modern társadalom megállíthatatlannak tűnő szekularizálódásáról, a vallási praxis kimutatható csökkenéséről,¹³ a templomba járás visszaeséséről, az egyházból való kilépésről,¹⁴ a papság- és lelkészlétszám csökkenéséről¹⁵ vagy akár az önmagukat hívő emberekként definiáló, ám értékrendjükben egyházuk hivatalos tanítását egyre kevésbé akceptálók helyzetéről, az egyháziasság hanyatlásáról,¹⁶ az „odatartozás nélküli hit” állapotáról számoltak be. A XIX. századi „nagy tagadók”-tól, a „világ varázstalanítóitól” Nietzschétől, aki „Isten haláláról” beszél és Marxtól kezdődően, aki a vallást „a nép ópiumának” nevezi, Freudon, aki a vallással mint egyfajta illúzióval számol és Durkheimen át, aki a vallásban

a társadalmi rendet leképező metaforát lát, egészen Max Weberig, aki a racionalizációval, a tudományos gondolkodás dominanciájával szemben mondja ki a vallási gondolkodás eljelentéktelenedését, úgyszólván társadalomtudományi közhellyé vált a vallás funkcióvesztésének és marginalizálódásának hangsúlyozása. A tradicionális közösségek helyébe lépő, s egyre differenciálódó társadalom célracionálitása, az öntörvényű és autonóm alrendszerek mechanizmusa egyre kevésbé tart igényt a vallás központi szerepet játszó értelemadó és társadalomformáló erejére. A vallás – úgy tűnt – mint a lelkiismereti és vallásszabadság alkotóeleme a privát szférába szorul vissza, a politikára közvetlenül kiható szerepe, legitimációs funkciója lassan elhal.

Az elhíresült szekularizációs elméletnek azonban az utóbbi évtizedekben egyre látványosabb kudarcát, válságát figyelhetjük meg, amelynek lényege a **vallás(ok) globális újjáéledése** a modern (posztmodern) világon belül. Jóllehet, ezt a folyamatot más társadalmi és szociológiai tényezők határozták és határozzák meg a rendszerváltó országokban, amelyekben a vallásszabadság több évtizedes, hol durvább, hol puhább elnyomását követően, mintegy annak szükségszerű ellenhatásaként a 90-es évektől egy szakrális reneszánsz vette kezdetét. Más határozza ezt meg Nyugat-Európában, ahol a globalizáció és a migráció következményeként új, eddig ismeretlen vagy alig ismert vallási közösségek jelentek meg, amelyek sokszor épp a bevándorlók identitásának váltak az integrálódással szembeni hordozóivá; más Dél-Amerikában, ahol a szociális helyzet okán a közvetlen politizálást folytató egyház (felszabadítási teológia) tovább erősödött; más az iszlám világban, ahol helyenként a vallás a legradikálisabb politikai tényezővé, egy eszmerendszer militáns hordozójává és jogi-törvényalkotó erővé vált; s megint más az USA-ban, ahol a struktúrájukban egyre inkább elidegenedő nagyegyházakkal szemben jöttek létre azok a dinamikus neoprotestáns „kisegyházak”, amelyek szervezetükben modernként utasították el a szekuláris társadalommal, annak erkölcsével, szabadosságával együtt fundamentalista bibliaolvasatuk következményeként a tudományos világnézet (lásd pl. darwinizmus contra kreacionizmus) egyes elemeit, s váltak egyre markánsabb szereplőivé a politikai életnek.

De mi lehet az oka annak az egyre nyilvánvalóbb jelenségnek, amelyről Peter Berger mint a szekularizációs elmélet hajdani híve ma már – egykori önmagát is bírálva – így ír: „Álláspontom az, hogy ama vélekedés, amely szerint szekuláris világban élünk, hamis. A világ ma, néhány kivételtől eltekintve éppoly izzóan vallásos, mint bármikor volt, egyes helyeken még annál is inkább. Vagyis a szekularizációs elmélet alapvetően téves.”¹⁷

Tény, az egykori hidegháború bipoláris világhatalmi helyzetét felváltó új világrendet nemcsak új gazdasági erők felemelkedése, régi birodalmak szétesése, a kommunizmus hitelvesztése jellemzi, hanem az etnikai és vallási alapú állampolgári lojalitás eszméjének újjáéledése is. A XVII. század óta **diadalútját járó racionalizmus és a modernizmus válságáról** van szó, amely az ész, a tudomány, a technológia és a bürokratikus racionalitás mentén a vallást, a spiritualitást, a szakralitást figyelmen kívül hagyta. A bipoláris világrend felbomlását követően a világ – Huntington ma már egyre kevésbé

vitatott elmélete szerint – civilizatorikus törésvonalak mentén szerveződik újra.¹⁸ A társadalmi tényezők mintegy önmaguk ellentéteit hívják életre: a globalizációval szemben felerősödik a lokalizáció, az univerzalizációval szemben a partikularizáció, s a territorializációval szemben a deterritorializáció. Az urbanizáció és a migráció magával vonja nagyszámú tömegek gyökértelessé válását, egyúttal új pszeudoközösségek életre hívásával próbálnak sokan visszatalálni eredeti gyökereikhez.

A korábban marginalizálódott primordiális tényezők – a vallási és etnikai identitás – jelentősége tehát megnő, s ez új helyzetet teremt a politikai gyakorlatban. Eme primordiális jelenségek felerősödésének különféle változatai figyelhetők meg napjainkban: a **politikai és vallási fundamentalizmus egymásra találásától** az újevangelizációs-rekrisztianizációs törekvéseken át¹⁹ egészen addig – s erre a sajátos magyar példa hozható fel –, ahogy a politikai hatalom önmagát s a politikai közösséget egy meghatározott misztikus télosz, cél megvalósításának jogkörével ruházza fel.

Ez utóbbi mindenekelőtt azt jelenti, hogy az ősalap, az isteni-transzcendens metafizikai akarát, az örök törvény, a kozmikus harmónia letéteményeseként a hatalom egyfajta küldetéstudattól vezérelve a politikai cselekvést nem a gazdasági, szociális stb. racionalitás mentén fejti ki, hanem a jó és a rossz kategóriájába illeszti a társadalmi mechanizmusokat, és abszolút erkölcsi, spirituális törvényekre hivatkozva a **vallást politikai erőforrássá** teszi. Ez a spirituális politizálás (a jó és a rossz tételezése) meghatározó helyet ad a nem racionális vágyaknak, ösztönöknek, szenvedélyeknek. A politika kikerül a racionális diskurzusból, s a tudatost megelőző hitviták világába helyeződik, ezáltal egyre kevesebb lehetőséget biztosítva a racionális argumentációnak, s az ésszerű ellentmondásokra építő párbeszédeknek. A politikai hatalom immár nem újra és újra változó szituációkat, újra és újra átgondolandó és elemzendő szempontokat érzékel, hanem örök, változatlan és megváltoztathatatlan dogmákat.

Antropológia és istenkirályság

Orbán Viktor először 2008. október 8-án, a Munkaadók és Gyáriparosok Országos Szövetsége rendezvényén mutatott rá arra, hogy az akkori pénzügyi válság a liberalizmus antropológiai felfogásának következménye, és hangsúlyozta, hogy „gazdaságpolitikai fordulat a mostani döntéshozókkal nem képzelhető el. Nem kell hozzá sem orvosnak, sem antropológiai szakembernek lenni, de láthatjuk, hogy ebből már nem jön ki semmi.” Vagyis az ok alapvetően antropológiai, ám sem orvosra, sem „antropológiai szakemberre” (kinek neve antropológus – G. Gy.) nincs szükség ahhoz, hogy belássuk: a mostani döntéshozók orvostudományi vagy antropológiai aspektusból egészen egyszerűen alkalmatlanok a hitelválság kezelésére.

Nem egészen tíz nappal később, október 17-én a Protestáns Fórumnak és a THÉMA Egyesületnek a Hold utcai református templomban tartott konferenciáján Orbán a beszédében – amelyben egyébként hétszer hangzott el az antropológia kifejezés – ráébredvén arra, hogy „ezt a válságot valójában emberek okozták”, majd a biztos felismerés tudatában aláhúzával, hogy „ez egy ember okozta válság”, annak a meggyőződésének adott hangot, miszerint „nem szabadna engednünk, hogy a válság értelmezése pénzügytechnikai, közgazdasági vagy jogi természetű maradjon”. Elfogadhatatlan lenne tehát Orbán szerint, ha a gazdasági és pénzügyi válságra gazdasági és pénzügyi megoldást keresnénk és találnánk, ugyanis a feladat az – imígyen Orbán –, hogy végre rámutassunk **„a válság antropológiai gyökereire”**. Amihez – ne feledjük – sem orvosra, sem „antropológiai szakemberre” nincs szükség.

És végül a 2008. október 23-i beszédében, amelyet megszokott utcai publikuma előtt mondott el, vagyis, ahol nem tűnt célszerűnek idegen kifejezéseket használni, ugyanennek a meggyőződésének az antropológia szó elhagyásával, s immár az „örök emberi gyarlóságot” felelgetve adott hangot, nem túl elegáns retorikai csúsztatással, ám hűséges rajongótábora számára bensőségesen csengő igék halmozásával az akkori magyar kormányra irányítva a figyelmet, mintha az örök emberi gyarlóság és az éppen adott hitelválság tőlük és belőlük fakadt volna: „Meggyőző és szellemes magyarázatok garmadáját hallom a válság okairól. A valóság azonban egyszerűbb. A válság oka az örök emberi gyarlóság; a pénzhőség, a kapzsiság, a mértéktelenség és a nyereszkesedés, mindig a még és még és még több pénz. S ennek érdekében a felelős vezetők loptak, csaltak, hazudtak, adatokat hamisítottak és eltitkolták a valóságot.” Igaz, ebben az összefüggésben már a terápia orvost igényel, hiszen az Orbán-féle diagnózis félreérthetetlenül kimondott: „A hatalom beteg, és az ő betegsége gyengíti le az országot.”

Orbán szerint „a mostani válság világosan megmutatja, hogy a liberális világfelfogás antropológiailag hibás kiindulópontot választott. Leegyszerűsítve ez a gondolat annyit tesz, hogy arra kell törekedni, hogy az ember minél inkább kiszélesítse az autonómiáját, minél inkább megvalósíthassa önmagát, és hogyha ez bekövetkezik, akkor az emberben lakozó jó kiárad, és a világot is jóvá teszi. Ez a válság, amiben most vagyunk, arra emlékeztet bennünket, hogyha az emberben benne lévő adottságok mindenfajta szabály, korlátozási keret nélkül kiáramlanak, akkor az a veszély fenyeget bennünket, hogy nemcsak a jó, hanem a rossz is kiárad. A konzervativizmusnak ez a kritikája a liberalizmus szemben, amelyben elmondja, hogy a liberalizmus miközben a jót akarja terjeszteni, nem számol azzal az adottsággal, hogy az emberben jó és a rossz hajlamok egyszerre vannak jelen, és a kiáradás a konzervatívok felfogása szerint, ami a liberalizmus kritikájában olvasható, nemcsak a jó, hanem a rossz kiáradását is magával hozza.”

A liberális antropológiával **Orbán a Biblia antropológiáját helyezi szembe**, amely „más, mint a liberális vagy az azt kritizáló konzervatív antropológia. És ha jól értem, amit az Írás mond, valami olyasmit beszél, hogy nem arról van szó, hogy a jó is meg a rossz is kiárad, hanem hogy magától csak a rossz árad ki. A jó csak akkor árad ki, hogyha valamifajta kegyelemben részesülünk, és megtaláljuk azt a talapzatot, amelyre

állva a bennünk lakozó jót elő tudjuk hívni, és kiadásra tudjuk bírni.” Majd felismerően az idők jelét, s mintegy utat mutatva a jelennek, félreérthetetlen célzást téve önnön, az egyetemes történelemben és üdvtörténetben elfoglalt centrális pozíciójára, leszögezi: „Azt kell mondanom tehát, hogy soha, legalábbis mióta én a közéletben forgolódok, nem volt olyan kedvező világhelyzet a bibliai antropológia számára, mint a mostani válságban.” A nagy megoldásról a Fidesz elnöke fellebbenti a fátylat, s a hallgatóság az orbáni prófécia nyomán jut el a végső bizonyosság örömhíréhez: „Most kellene a keresztyén közösségeknek, a kereszténydemokrata politikusoknak rámutatni a válság antropológiai gyökereire.”

A fenti, kissé elnagyoltnak tűnő sorok tehát a liberalizmus antropológiailag elhibáztott kiindulópontját tekintik a mostani válság legfőbb okának, mintha legalábbis a liberalizmus szerint az ember alapvetően jó volna, s ezt a jót kívánná szabadon, „mindenfajta szabály, korlátozási keret nélkül” engedni „kiáramolni”, nem számolván azzal, hogy mindez „a rossz kiadását is magával hozza”.

Filológiaiilag egyértelműnek tűnik, hogy Orbán eszmefuttatása – legalábbis szóhasználatát tekintve – John Kekes *A liberalizmus ellen* című könyvének „A rossz kiterjedtsége” fejezetéből merítkezik,²⁰ illetve annak kivonatolt, leegyszerűsített, ámde mindenképpen félreértett variációját adja. Kekes ugyanis a liberális gondolkodás sajátosságának tekinti, „hogyan jóformán nem méltatja figyelemre a rossz kiterjedtségét”. „A rossz kiterjedtségének” fő forrását Kekes az autonóm cselekedetekben látta, s azt – álláspontja szerint – „az autonóm cselekedetek korlátozása révén lehet visszaszorítani”.

Orbán tehát a szóhasználatában követi Kekest, de tartalmilag teljesen félreérti a szerző állításait, ugyanis Kekes nem antropológiáról – s főként nem „bibliai antropológiáról” – beszél, hanem annak politikafilozófiai következményeiről, miszerint „az emberben egyaránt vannak erkölcsileg jó és rossz hajlamok. Az autonómia elősegítésével pedig mind a jó, mind pedig a rossz hajlamok kibontakoztathatók.”

Orbán Viktornak már a kiindulópontja sem stimmel. Szó sincs arról, hogy a liberalizmus egy alapvetően jó emberkép antropológiai tanításán nyugodna. A liberalizmus egyik meghatározó eszmeiségét épp az a meliorista doktrína jelenti, amely mind az emberi természet, mind a társadalmi és politikai intézményrendszer jobbíthatóságát, folyamatos tökéletesíthetőségét vallja. Vagyis a folyamatos tökéletesíthetőség elve kizárja az *ab ovo* (antropológiailag, azaz eleve adottnak tekinthető) jó emberképet, s annak statikus jellegét, miközben már Condorcet is azt hangoztatta, hogy az összes természeti (vagyis antropológiailag adott!) rossz valamelyest és fokozatosan visszaszorítható, az ősi ostobaságok és gonoszságok minimalizálhatóak.

A liberalizmus politikai és társadalomfilozófiájának előfutárait, így mások mellett Thomas Hobbesot is az foglalkoztatta, hogy a „*bellum omnium contra omnes*” (mindenki harca mindenki ellen) és a „*homo homini lupus*” (ember embernek farkasa) állapotra miként lehet gyógyírt találni úgy, hogy az állam ne az erényes élet csőszeként lépjen fel, hanem a természetes jogok védelmezőjeként. Leo Strauss *On the Spirit of Hobbes's Political Philosophy*²¹ című írásában ezt ekképp fogalmazza meg: „Hobbes a liberalizmus

megalapítója, amennyiben liberalizmus alatt azt a politikai tant értjük, amely az emberi kötelességektől megkülönböztetett jogokat tekinti a meghatározó politikai faktumnak, s amely eme jogok védelmét és oltalmazását tekinti az állam feladatának.”

Vagyis a liberalizmus lényege, irányultsága és eszménye egy minden tekintetben meghatározó, procedurális, az egyes individuumok cselekedeteit és e cselekedetek társadalmi „fogadtatását” az egyes személyektől független, ám az emberi fajt erkölcsi szempontból egységesnek tekintő, azaz mindenki számára azonos mérce szerint egységesítő jogrendszer kialakítása és fenntartása. A liberalizmus nem szentként tekint az emberre, hanem úgy vélte – Kantot idézve –, hogy „az államalkotás feladványa... még az ördögök népe számára is megoldható, feltéve, hogy értelemmel bírnak”. Vagyis emberképének homlokterében nem az antropológiailag eleve jó (vagy rossz) személy áll, hanem a racionális és érdekezérelt individuum. Az, hogy „az ész által kormányzott világ” mennyire tekinthető utópiának (Karl Mannheim szerint az, ám nélküle létezni sem lehet) persze más kérdés, de tény, hogy a liberalizmus klasszikusai, így például Lord Acton, az imperfekcionizmus tételéről szólván annak adtak hangot, hogy a teljes erkölcsi tökéletesség elérhetetlen. Ezért játszik központi szerepet a liberalizmus gondolkodásában a tolerancia, ezért a minél kevesebb hatalom elve (Constant, Hayek), ezért a hatalmi ágak elválasztásának gondolata és gyakorlata (Locke, Montesquieu, Constant), s ezért az intézményes garanciák teljes körű kiépítése és működtetése.

A liberalizmus a politikai tekintélyt megkérdőjelezi, s a politika szekularizálására törekszik. Az ember természetes állapotának nem az elvont, antropológiai jót tekinti, hanem a szabadságot: kimondja a pozitív erkölcsi útmutatás hiányát a természetben, s a törvényesen szabályozott szabadságjogokra épít, vagyis a szabadság és demokrácia – egyebek mellett – Tocqueville, John Stuart Mill és Lord Acton által szorgalmazott összeegyeztetését és összeegyeztethetőségét tartva szem előtt.

Karl Popper az intézmények fokozatos reformját hangsúlyozta (részben egy forradalmi-radikális átalakítás gondolatával szemben), Nozick pedig az embert a pozitív jogrend alanyának tekintve, mint aki folytonosan igazságossági követelményeket támaszt, az államtól a jogok védelmét, s az igazságosság fenntartását várta el, konfrontálódva a konzervativizmus – már de Maistre vagy Burke által is hangoztatott – tekintélyelvűségével, lojalitásával, rendpártiságával és éles hierarchia-eszményével.

Ha tehát Orbán állítása igaz volna, vagyis a liberalizmus az alapvetően jó embert tartaná szem előtt, nem lenne szükség azokra a jogi garanciákra, amelyek az igazságosság elvének kibontakozását csakis és kizárólag a „jog uralma” (*rule of law*) alatt tudja elképzelni. Rawls erről így ír: „a jogrendszer ésszerűen gondolkodó személyeknek szóló közös szabályok rendszere, érthetővé teszi az igazságosságnak a jog uralmával kapcsolatos előírásait. Az olyan szabályrendszer, amely tökéletesen megtestesíti a jogrendszer eszméjét, ezeket az előírásokat követi.”

De legalább ennyire értelmetlen és felfoghatatlan mindaz, amit Orbán a „bibliai antropológia” témakörben adott elő. Hiszen Orbán (vagy teológiai tanácsadója) számára elfelejtődött – ha egyáltalán tudott volt valamikor is –, hogy a Biblia (T³náh)

eredendően a zsidó hagyomány foglalatára, ám a zsidóság biblikus alapokon nyugvó antropológiája jelentősen eltér a keresztény emberképtől, miként a keresztény felfogáson belül is lényeges, vallás- és egyháztörténetileg meghatározó ellentétek feszülnek a katolikus és a protestáns, továbbá a protestánsok közül a lutheri és a kálvini antropológiai szemlélet között.

Az erőteljesen monisztikus világlátásról tanúskodó héber Bibliában nincs szó semmiféle test-lélek dualizmusról, szemlélete nem dichotomikus: a test és a lélek nem két egymással szembenálló princípiumot jelöl, hanem legföljebb a hatalommal rendelkező Isten és az erőtlenség, a hatalomra rászoruló ember ellentétét fejezi ki. A zsidó hagyomány szöges ellentétben áll mindazzal, amit Pál apostol a *Rómaiakhoz írott levélben* ekképpen ír le: „tehát egy ember által lépett a világba a bűn, majd a bűn folyományaként a halál, és így a halál minden embernek osztályrésze lett, mert mindnyájan bűnbe estek”. Az ember antropológiai lényege, teremtett mivoltából természetesen fakadó létformája, hogy halandónak született, ennél fogva nincs és nem is lehet semmilyen közvetlen, „természetadta” kapcsolat bűn és halál között. A zsidó felfogásban a halál nem büntetés, hanem „az élet ára”.

A katolikus antropológia szerint Isten az embert szentségben és igazságosságban teremtette, s Isten szeretetből adta az embernek a természetes szükségletein és igényén túl az ajándékait, míg a protestáns álláspont azt vallja, hogy az embert nem részesítette az Úr semmilyen természetfeletti ajándékban. Luther szerint az eredeti szentség és igazságosság az ember természetéhez tartozott, ám a bűn következtében elveszett, s az emberi természet végleg megromlott.

A katolikus álláspont az ember megigazulását az Isten és a bűnös ember együttműködésének, vagyis a kegyelemnek és az ember szabad akaratának az egymást feltételező transzcendens és antropológiai értelemben immanens kooperációja következményeként írja le, míg a lutheri antropológia és Isten-kép a megigazulást egyedül Isten kegyelmi ajándékának tekinti.

A kálvinista predestináció a jóra vagy rosszra irányuló emberi cselekedetektől függetlenül beszél az öröktől kiválasztottak örök boldogságáról vagy kárhozataláról, s az emberi szabad akaratot elutasítva szögezi le, hogy az ember *ab ovo* bűnös. A protestantizmus az üdvösséget *sola gratia* (egyedül a kegyelemből) vezeti le, minthogy az emberi természet az eredeti bűn következtében teljesen megromlott, s az ember szabad akaratát elvesztett. A jócselekedetek közömbösek a megigazulás és üdvözülés szempontjából, mert azt egyedül a hit adhatja meg, amely Isten ingyenes ajándéka (*sola fides iustificat*).

Vagyis Orbán (és tanácsadója) a kálvinista predestináció elvét és az ember rosszra való hajlamának tételét „biblikus antropológiának” elnevezve kizárólagossá igyekezett tenni, hogy aztán e teológiai tételt a – hamisan bemutatott – liberalizmus antropológiájával szemben pozicionálja, mintha legalábbis ez utóbbi a kálvinizmussal azonosított „biblikus antropológia” megtagadására alapozta volna politikai és politikafilozófiai doktrínáját.

Minderre persze a Fidesz elnökének jó oka volt. Orbán a Bibliáról mint abszolút mércéről emlékezik meg, amely minden dolog nyitja, hiszen – ahogy maga fogalmaz – „nincs olyan közéletben ismert élethelyzet, amire nézvést valamilyen leírás, tanács ne lenne a Bibliában”, minthogy ez az „ami állandó, Isten szava”.²²

Orbán politikai fundamentalizmusa riasztó. A Biblia orbáni olvasata végső soron a saját politikai tetteinek és elképzeléseinek transzcendens alátámasztására és igazolására szolgál, s ehhez a Bibliát, Isten kinyilatkoztatott szavát legitimációs célzattal használja fel, politikai elképzeléseinek megfelelően *kisajátítva és instrumentalizálva a Szentírást*. Orbán még a jogrendet is átírná, hiszen – így a jogi diplomával rendelkező Orbán – „egy magamfajta ember, amikor a jogi egyetemre beiratkozik, akkor az első lecke, amit tanítanak számára, az első szemináriumon a jogelmélet úgy hangzik, hogy az élet felleltározhatatlan, és miután felleltározhatatlan, azért nem is lehet minden élethelyzetekre külön szabályokat alkotni, ezért a jog általános szabályokat alkot, amiket majd alkalmazunk kell az egymástól különböző élethelyzetekben. A Biblia élő cáfolata ennek a gondolkodásmódnak, vagy legalábbis ezen jogászai gondolkodásmód egyetemes érvényének. Hiszen akárhogy is forgatjuk a szavakat, a Biblia végül is egy olyan írás, egy olyan tanítás, ami, nem tudom pontosan, ez hogyan történhetett, de nyilván meg van ennek az oka, de felleltározza az emberi élet szinte minden helyzetét.”

A kálvini felfogáson alapuló orbáni világkép szerint az ember bűnre rendelt, ennél fogva földi, e világi körülmények között nincs esély arra, hogy egy új és elfogadható politikai rendszer jöjjön létre. Az ember alapvetően rossz, vagyis kell egy abszolút vonatkoztatási rend, amelynek még a demokrácia is elszámolással tartozik. Ezt a felülről származtatott értékrendet a transzcendenshez kapcsolódó tekintély közvetíti: olyan autoritás, amely kiváltságait, politikai és hatalmi privilégiumait odafentről nyeri, ezáltal megkérdőjelezhetetlen és megmásíthatatlan. Örök és állandó, mint Isten szava, vagyis maga a Biblia.

A világi állam erkölcsi, politikai és jogi legitimációjának elutasítása egy magasabb erkölcsi-morális instancia javára, vagyis a szakrális állameszme gondolata és a politika spirituális igényű átalakítása *rendkívül rossz történelmi allúziókat vet fel*, aligha véletlenül: „a kötelező, az államhatalom által is támogatott erkölcsi javítási szándék” (amint arról a minap egy magyar püspök ábrándozott) valóban a történelem legsötétebb diktatúráira emlékeztet, ahol a politika átmoralizálása valamely eszme, ideológia és küldetésstudat jegyében „felsőbb morálból” származtatott lehetőséget biztosított a mindenkori ellenség faji, etnikai, nemzetiségi vagy osztályalapú kirekesztésére, elkülönítésére, üldözésére és legyilkolására.

Mindenesetre aligha meglepő, hogy Orbán szerint „Magyarországnak nem is politikai fordulatra van szüksége, hanem lelki fordulatra”, s olyan „új írástudókra van szükség Magyarországon..., akik a Bibliában leírt mércét érthető módon fogalmazzák meg a számunkra, akik ezt a mércét érthető módon és hitelesen képviselik...”

Politikailag és teológiailag zavaros beszéd, de van benne (theokratikus) rendszer. Mindenesetre mára már pontos képünk lehet arról, hogy az „*új írástudók*” létre-

jöttének mikéntjét és a régi írástudók elhallgattatásának hogyanját milyen módon és formában fogja megvalósítani Orbán az általa megálmodott, s saját „új írástudóival” benépesített istenkirályságban.

Orbán apokrif evangéliuma

Jó ideje kérdés akár még komoly politikai elemzők számára is, hogy vajon Orbán Viktor politikai és emberi cinizmusának, jól felfogott (vagy legalábbis annak vélt) ideológiai PR-szempontjainak tükröződését kell-e látnunk elhatalmasodó, egyre markánsabb és egyre nyíltabban vállalt és hangoztatott vallási orientálódásában, avagy a jobboldal vezére tényleg és őszintén megtért volna. Hiszen legalábbis diszkrepancia mutatkozik Orbánnak és csapatának a kilencvenes évek elején sokszor ténylegesen durva és indokolatlanul sértő parlamenti beszólásai („csuhások”, „térdre, imához” stb.) és a dakota közmondásokat mára bibliai idézetekre felcserélő, rendszeresen papok és lelkészek társaságában mutatkozó, a templom szakrális terét a politika terebélyesedésébe beemelő, gyermekei megkeresztelését aktuális közügyé dagasztó, s főtanácsadójaként egy református lelkészt foglalkoztató politikus viselkedése között.

Kétségtelen, hogy a Fidesz 1994-es választási kudarcát követő váltását, a „most akkor elmegyünk jobbra” ötletét egy nagyon is meghatározó politikai racionalitás alapozta meg. Jelesül az – s erről az 1990 és 1994 közötti jobboldali hatalom ideológiai beállítottsága pontos és egyértelmű képpel szolgált a jobboldalra frissen és gyökerek nélkül érkezők számára –, hogy Magyarországon az ismert történelmi okok következtében a jobboldaliság tradicionálisan megmaradt, bennfeledkezett a két világháború közötti keresztény kurzusból táplálkozó őskonzervatív attitűdben.

A Fidesz – ekkor még legalábbis úgy tűnhetett – jól mérte föl, hogy a potenciális jobboldali szavazók megnyerése érdekében, mintegy saját vallási elkötelezettségét igazolandó ki kell mutatnia lojalitását és együttműködési készségét az úgynevezett történelmi egyházakkal – akár az állam és az egyház elválasztásának és az állam világnézeti semlegességének alkotmányos elvétől is mind távolabbra sodródva. Ez előbb csak a retorikában, 1998 után szimbolikus cselekedetekben és politikai gesztusokban nyilvánult meg. A párt ideológusai „a hatalom megér egy (két, három) misét” jelszava alatt felsorakozva hol a Szent Koronát hurcoltatták át a hajdani Magyar Köztársaság törvényhozásának épületébe, hol ugyanezt a koronát úsztatták meg a Dunán. Máskor – Semjén Zoltó vitézkedő irányítása mellett – diszkriminatív módon kísérelték meg módosítani az 1990/IV., a lelkiismereti és vallásszabadság ügyét példaértékű módon kodifikáló törvényt. Csak a kiterjedt nemzetközi tiltakozás és a 2002-es bukás akadályozta meg Orbánékat abban, hogy az alkotmány, a lelkiismereti és vallásszabadság szellemével homlokegyenest ellentétes módon, ám az úgynevezett „kis egyházak” (Semjénék

kedvenc szóhasználatában: „destruktív szekták”, „extrém szekták”) kárára, súlyosan diszkriminatív módon nehezítsék újabb egyházak alapítását, bejegyzését és egyházi lajstromba vételét, valamint hogy hatósági vizsgálatnak vethessék alá egyes egyházak hitelveit. S megint máskor az Orbán-kormány közpénzek kiutalásával rendelkezett a vidéki lelkesek fizetésének hangulatjavító és a jobboldali kormány iránt garantált lojalitást tápláló kiigazításáról. Ám az aligha megkérdőjelezhető, hogy Antall Józsefnek a halálos ágyán tett állítólagos kijelentése – „keresztény Magyarországot akartam” – tragikomikus anakronizmusában is komolyabban és hitelesebben csengett, mint Orbán Viktor-nak az Esztergomba tartó zarándokok előtt elmondott beszéde, melyből megtudhattuk, hogy Szent István Alcsútdoboz mellett Szűz Máriának ajánlotta Magyarországot.

A helyzet azonban mára többszörösen is megváltozott. Egyfelől a legfrissebb vallás-szociológiai felmérések is azt igazolják, hogy nem több mint a valóságtól elrugaszkodott politikai giccs azt szajkózni, miszerint a jobboldal szavazói egyházukhoz hű, derék vallásos emberek, a balliberális szavazók ezzel szemben egyházgyűlölő, antiklerikális, vallástalan lelkek volnának. A vallásosság módja, a vallásos emberek viszonya az egyházakhoz, az egyházi intézmények elfogadottsága, társadalmi presztízse szociológiailag bonyolultabb képet mutat, mint ahogy azt a sematikus egyszerűsítésre hajlamos politikusok láttatni szeretnék. A 2002-es és 2006-os parlamenti választás végeredménye – mely választásokat az egyes egyházak kendőzetlen politikai propagandája kísérte – ebből a szempontból is elgondolkodtató.

Másfelől az orbáni habitusban bekövetkezett változás szoros korrelációban áll azzal az érvelési és argumentációs technikával, amely a vallásos hitre való orientáltságot egyre inkább mint a politikai praxisba beemelő tényezőt vette figyelembe. Mindenekelőtt a hazai politikai törésvonal üdvtörténeti-eszkatológiai síkra helyezéséről, a politikai közélet transzcendens megalapozottságú dualisztikus megosztásáról van szó. E felosztásban a politika aktorai – immár túl megnyilvánulásaik, programjaik és viselkedésük racionális elemezhetőségén – a Jók és Gonoszok képét öltik magukra. Elementáris, apokaliptikus küzdelem ez, ahol a szembenállás szinte időtlen idők óta adott, és amelyről nem szükséges gondolkodni – elég az elkötelezett hitre apellálva deklarálni a pozitív és negatív értékek pártok szerinti megosztását. E harcban a Gonosz időszak győzelme nem gátolhatja, legfeljebb időben kitolja a Jó végső triumfálását, az isteni gondviselés elkerülhetetlen diadalát.

A világnak eme manicheus-dualista felfogása, azaz Jókra és Gonoszokra való meglehetősen szimplifikáló kettéosztása, egyik oldalon a Legfőbb Jó (*Summum Bonum*) megtestesülésével, másik oldalon a Legfőbb Rossz (*Summum Malum*) perszonalifikációjával immár nem a megszokott politikai diskurzusok, kontroverziák és demokratikus folyamatok struktúráját veszi igénybe, hanem valami egészen mást: **szakrális-spirituális háborúra van szükség**, amelynek során a saját politikai hitünket egyetemes érvényűnek tekintve megszábadítjuk az emberiséget (de legalábbis saját közösségünket) az erkölcs-telen, gonosz, beteges és romlott, s ebbéli tulajdonságai miatt az igazakra állandó fenyegetést jelentő ellenségtől.²³ Az ellenségnek egyfajta esszencializálása, vagy másként kife-

jezve – ahogy ezt Edelman teszi – a „politikai ellenség konstruálása”,²⁴ az ellenséggel való rögeszmés foglalkozás, és a rá való folyamatos hivatkozás a fennálló és állandósuló fenyegetettséget szándékozik eltúlozni, legfőképpen azért, hogy mintegy racionalizálja az ellenséggel szembeni drákói lépések megtételének szükségességét és elkerülhetetlenségét, s igazolást nyerjen a megszokottól és konszenzuálisan elfogadottól eltérő eszközöknek az igénybevétele. Minthogy valláserkölcseileg bizonyított, hogy az ellenség (politikai) megsemmisítése vagy ellehetetlenítése a transzcendens jogrenddel, a természetjoggal megegyező, azaz Istennek tetsző tevékenység, a *justa causa* (igaz ügy) keresztény erkölcsi konnotációval való ellátása a *justum bellum* (igazságos háború) politikai koncepcióját metafizikai síkra helyezi át, s a politikai szándékok itt és most jellegét *sub specie aeternitatis* üdvtörténeti keretbe ágyazza be. A hatalom átmoralizálása, illetve ama törekvés, hogy a valláserkölcseit számon lehessen kérni a hatalomtól, nemcsak a szekuláris demokráciától idegen elem, hanem – ami ennél súlyosabb – egy olyasfajta **szuprarácionális legitimációs törekvés**, amely, a magasabbrendű értékek védelméről lévén szó, végső soron mindent igazol és mindent megengedhetővé tesz, végső esetben még a konszenzuális elveken nyugvó demokratikus szabályok (demokratikus választás, parlamentarizmus stb.) megkérdőjelezését, megkerülését vagy „szükséghelyzetben” akár annak felrúgását is.

E vallási ihletésű politikai argumentáció két elem különös indíttatású vegyítésére épít. A politika mint *techné* a mindennapok kihívásaira kínál racionális, azaz indokolható, levezethető és – adott esetben – cáfolható választ. Magyarán a politikai praxis lehet „jó” vagy „rossz”, „igaz” vagy „hamis”. Ám a vallások és hitvilágok között kognitív értelemben nem lehet igazról és hamisról beszélni, hiszen a maga módján – igaz, más és más körülmények között – mindegyik „elfogadható”, amennyiben mindegyik – többkevesebb fogalmi, érzelmi irányultsággal és tudományos igényű rendezettséggel – az emberi lét feltételeire adja meg a maga választát.

A politika átcsúsúzása a vallási mezőbe nem pusztán a racionális belátást vagy a logika szabályaira építő érvelést helyezi zárójelbe, hanem döntő szerepet szán egy „ráción túli”, a hit feltétlen jellegére bázisozó, abszolutisztikus és kizárólagos emocionális igényű attitűdnek. Hiszen a vallási attitűd lényegéből és a vallás „természetadta” jellegéből következik, hogy az – saját abszolútumára koncentrálva – minden más irányultságot tévedésnek, az igaz útról való letérésnek, az „egy és igaz Isten” elárulásának, avagy idegen istennel való paráználkodásnak tekint – ami azonban leginkább belátást követel, a tévelygők visszatérítését, s nem feltétlenül megsemmisítésüket. Ám ha ez az attitűd politikai szempontoknak rendelődik alá, s így a legkülönfélébb hatalmi játszmák részévé válik, természetes forrása lesz az univerzalisztikus vallási tudat kizárólagossá és egy vallási vagy hittétel mindenki számára követendő normatívává tételének, illetve az ebből fakadó valamennyi követelmény akár e világi törvényeken kívüli, ám az isteni törvénnyel harmonizáló kötelező megvalósításának. S ekkor már voltaképpen a vallási köntösben jelentkező politikai fundamentalizmusról beszélünk.

A Fidesz stratégiája egyértelmű. Szó sincs arról, hogy Orbánék valamilyenfajta theokratikus berendezkedésű modellben gondolkodnának. A theokrácia legelső és máig érvényes meghatározását Josephus Flavius adta, aki szerint „a mi törvényhozónk... az állam jellegét theokráciának nyilvánította, a vezetést és a hatalmat tehát magára Istenre bízta”.²⁵ A Fidesz valódi szándéka az, hogy „a lelkek szabadpiaci versengésében” (amely a plurális, ideológiákban, világnézetekben, politikai eszmékben, vallásokban, hitekben, világnézetekben, erkölcsi és szexuális felfogásokban stb. tarka, sokszínű demokráciák lényegi jellemzője) megjelenítse a központi szándékot és vezérlő akaratot. A legszemélyesebb szférának egy ideológiai központból való kézi vezérlésű irányítása, befolyásolása, manipulálása, egyszóval az állampolgárok, „az individuumok” szabad és egyéni gondolkodásának, habitusának és mentalitásának „állami tulajdonba vétele”, hogy aztán a terveződési programjának megfelelően a saját képére és hasonlatosságára belekezdhesen az átalakítás és átformálás programjába.

A Fidesz önnön morális felsőbbrendűségét, szeplőtelenységét, a jó és igaz ügy letéteményesének kijáró feltétlen elismerés igényét hangsúlyozza, amiből következően azok, akik mindezt kétségbe vonják, csak a Legfőbb Rossz megtestesülései lehetnek, egyúttal üdvtörténeti magyarázatot keres saját helyzetére, eddigi bukásaira éppen úgy, mint hatalomra kerülésére, s hatalmi praxisának – racionálisan meglehetősen problematikusnak tűnő – voltára.

Max Weber helyesen érzékelt, hogy a vallás – sok más funkciója mellett – az élet nehézségeire és igazságtalanságaira adott válasz, amely ezek értelmezésével és feldolgozásával növeli az ember önbizalmát. Megszünteti az ellentmondást a „lennie kéne” és a „valóságosan adott” között, s ezzel rendezetté, áttekinthetővé teszi a kaotikusnak tűnő univerzumot. A vallás kognitív szerepe, hogy magyarázatok hiányában magyarázattal szolgál; pszichoterápiai értelme pedig – Jung szerint –, hogy értelmet ad a létezésnek, csökkentvén a félelmekből és szorongásokból táplálkozó frusztráció érzületét. Az e világi tetteket jutalmazó és megtorló végső, transzcendens igazságszolgáltatás a párt, a hívek, a politikai közösség teodíceájaként „szuprarácionális” értelmet és magyarázatot biztosít a politikai közösség számára. A megszerzett politikai hatalmát pedig bebetonozva, azaz regnálását öröknek és időtlennek tüntetve a megváltás és üdvözülés evangéliumi hitének analógiájára támaszkodik: folyamatosan erősíti, fokozza a várakozás állandó feszültégében élő hívek – a végső harc apokaliptikus előkészítői, sőt „siettetői” – aktivitását és reménykedését. A hatalom szakrális jelleget ölt, s az „istentől küldött tanító” (János 3,2) megistenülése nem *post mortem*, hanem már az érintett életében bekövetkezik. Aligha véletlen, hogy Orbán politikusi-vezetői credója szerint a földi-e világi hatalom az isteni autoritásából ered, s az alkotmány és a törvények feletti legitimitációját ezen legfőbb autoritás transzcendens jellege biztosítja.

Tény, hogy Orbán megtérésének és neofita túlbuzgóságának nincs teológiai konzekvenciája, és a különféle juttatásokban megtestesülő anyagi előnyökön túl egyházi részről sem mutatkozik lelkesedés és fogadókészség a feltűnően eklektikus, amatőr módon, ám célirányos eltökéltséggel **átpolitizált teológiai képtelenségek és blaszfemikus**

ötletek iránt. A katolikus és a református elemeket zavarodott és tudatlan módon keverő (református környezetben és diskurzusban szentek emlegetése stb.), ugyanakkor a hívek felől prekeresztény–pogány elemekkel átszőtt kvázi szekta a Fidesz, amelyet egyfajta kényszeres szinkretizmus jellemez, s amelynek kizárólag politikai relevanciája, a politikai gyakorlatban való felhasználhatósága, magyarul: közvetlen praktikuma az irányadó. Ez a „**hittröszt**” széles tömegeket kész kiszolgálni; a vallási kérdésekben alulinformált és alultájékozott hazai közönség „**plázateológiai**” igényeit veszi célba. Dogma-rendszerében – egy bevásárlóközpont áru kínálatára hajazva – meghittent keveredik katolicizmus és protestantizmus, manicheus dualizmus vagy a keresztény tanítást zsbivásári terméké lefokozó blaszfemikus gondolat. (A Fidesz 2006-os választási kongresszusán, egy valóságos pogány orgia keretében a magukról megfélemedkezett rajongók – közéleti szereplők – Jézus és Barabás felemlegetésével Orbán és Gyurcsány ellentétének prefigurációjára találtak rá, miközben a Szűzanya a jobboldal oltalmazójává degradálódott, s az ellenzék vezére megváltói tulajdonságokkal ruházódott föl.) De megfér itt a samanizmus is minden pogány–ősmagyar vonásával, ha kell sumer, turáni vagy szkíta kiserelésben, a turul ősképp, a vérközösség és a jelekből olvasás. A hitvilágot magukénak vallók a politika lényegét jelentő önkritikai attitűdöt nem ismerik, az azt gyakorlót megátkozzák, kiközösítik, írásait indexre teszik, és szószékükön – médiájukban – „ne doceat”-tal sújtják. A közösségéért **küldetéstudattal megáldott Vezér sérthetetlen**, lényéből, vezetői képességéből, tanítói bölcsességéből, Istentől kapott, profetikusan szárnyaló szavaiból és morális felsőbbrendűségéből következően (tudniillik ő még sosem hazudott) abszolút tekintélynek örvend, miközben a hívek elkötelezett missziós tudata gyakorlati értelmet kap („gyere és hozzád magaddal egy másikat”). Hitvallásuk az „egy a tábor, egy a zászló” (un)ortodoxiájában ölt testet, szakrális terük a Kossuth Lajosról elnevezett (egykor a nyáj összegyülekezésének a helye, ma a történelmi múlt anakronisztikus feltámasztásának, revitalizálásának színtere), s átokzsoltáraik a tőlük eltérő hitet vallók eredendő („genetikailag kódolt”) bűnösségét veszik célba.

Ami Orbánt illeti, esetében szó sincs cinizmusról, PR-szemponatoknak való megfelelési kényszerről: a többszörösen megrendült és több jellempróbáló változáson átesett személyiség nemcsak lelki egyensúlyára vél rátalálni, hanem a megrendítő kudarcokat és „fülkeforradalmi” sikereket követően ekképp álmodik örök politikai perspektívát önmaga, s szűnni nem akaró hitet és eltökéltséget rajongó hívei számára. A rendkívül erős személyiségjegyekkel bíró individuum egyéni harca – lelki vezetőinek jóvoltából – a Mindenhatónak szentelt oltáron a nemzet jövőjéért bemutatott áldozattal nyeri el magasabb értelmét és jelentőségét. Cserébe mindezért a karizmatikus vezető egyszerre öltheti magára a szakrális-papi és a világi-uralkodói szerep személyre szabott jelmezét.

Egy néhány évvel ezelőtt megjelent interjúban²⁶ Orbán az Úr bibliai szavait ismétli meg, immár önmagára vonatkoztatva („vagyok, aki vagyok”), dicsérendő szerénységgel „Isten gyermekének” nevezi magát (János evangéliumából tudjuk, hogy aki a Világosság-Logoszt befogadta, az „hatalmat”, „teljhatalmat”, *exusziát* kapott arra, hogy Isten gyermeke lehessen), akinek „a több tagban heverő nemzet” újraegyesítése mellett

– mint megvallja – „Isten országát” is építenie kell munkájával. Egy személyben Isten gyermekének teljhatalmát bíró nemzeti újraegyesítő és a *Civitas Dei* építésén szorgoskodó élmunkás.

Modern és antimodern

2007-ben egy elhíresült interjújában Orbán Viktor az alábbi kijelentést tette: „Ami pedig a modernizációellenességet vagy a modernséget illeti, mit is jelent az, hogy modern? Azt, hogy haladó. Chestertonnak igaza van, amikor azt mondja, hogy a haladó olyan középfok, amihez nem jelölték meg a felsőfokot.”²⁷

Félreértés ne essék: nem az elméleti-teoretikus felkészültséget kérjük számon a Fidesz elnökén, ám Orbán tévedése szimptomatikus és messzire mutató. A modernségnek a haladás eszméjével való azonosítása közel két évszázados tévedés. Illúzió, amely az egymást követő történelmi korszakokat és politikai berendezkedéseket, csakúgy, mint az emberi gondolkodás és erkölcsi tudat folyamatos alakulását egy előremutató, változó és változásában egyre pozitívabb folyamatként szemléli. Valójában a modernség lényege önnön „dinamikája”,²⁸ az adott értékek (filozófiai, erkölcsi, politikai, tudományos-technikai, esztétikai, jogi stb.) állandó megtagadásának és továbbgondolásának, újraértelmezésének és újrafogalmazásának lehetősége és szükségessége. A modern ember nem jobb, mint a korábbi, semmiben sem áll a régebbiek felett, hanem más. Legfőként abban, hogy a tekintélyvel elutasítja, hogy belülről irányított, autonóm és nem kívülről irányított, vezérelvű, hogy mindenre rákérdez és mindent kétellyel fogad – mert mindenre rá lehet kérdezni, és van mód a kételkedésre –, saját elméjével gondolkodik, és nem mások tekintélye, megkérdőjelezhetetlen vezéri reputációja és nemzetvezetői presztízse az egyetlen hivatkozási alap, kritikus, önkritikus és szkeptikus, s fenntartja magának a jogot, hogy akár évezredek intézmények történelmi és társadalmi szerepvállalását is kritikával illesse.

A modernség politikája körüli vitában – az antimodernista politikai filozófia képviselőjeként számon tartott magyar származású amerikai politológus, Molnár Tamás szavaival – végső soron „két gondolkodási rendszer számol le egymással: a *liberális laissez faire*, amelynek az Egyesült Államokban van a motorja, s a *hierarchikus rend*, amelyet leginkább a római katolikus egyház képvisel”.²⁹ Első olvasatra különösnek tűnhet a Molnár által alkalmazott szembeállítás, amely egy merőben gazdasági természetű elvet egy alapvetően filozófiai, teológiai-spirituális vonatkozású konstrukcióval állít szembe, amelyet egyfajta „antimodernista politikai teológiaként” ír le, s „amely korunk pozitivistá hajlama ellen lázad”.³⁰

Az antimodernista – vagy spirituális – politikai filozófia képviselői világossá teszik a sokszor meglehetősen felületességgel *laissez faire* filozófiájaként megnevezett modernista

és a hierarchikus antimodernista politikai filozófia közötti különbség lényegét. „A modern politikai filozófia nem nevel, hanem azt a módozatot keresi, amellyel az ideális Államot akarhatjuk és érhetjük el” – fogalmaz Leo Strauss Hobbes filozófiájával kapcsolatban.³¹ Vagyis „Hobbes államának törvényei csupán a polgárok összeütközésektől mentes együttélését vannak hivatva garantálni, mint mechanikai erők szakértő technikusok kezében... A legjobb tehát az egyéneket magukra hagyni, s csak azt a feladatot róni az államra, hogy az egyének összeütközéseit szabályozza, a konfliktusok számát csökkentse. E filozófia nem csekély mértékben járult hozzá, hogy a civil társadalom az állam és az egyház rovására megerősödjék” – teszi hozzá Molnár, aki szerint „a demokrácia nem alkalmas arra, hogy lelkesedést váltson ki a polgárainak körében: csak azt adhatja értésükre, hogy polgári békén és a jólét minimumán túl a saját boldogságát kinek-kinek a maga erejéből kell keresnie és – ha sikerül – megtalálnia”.³²

Ezzel szemben a spirituális-antimodernista politizálás „az emberi cselekvést a jó és rossz kategóriájában helyezi el”, teret és szerepet ad a nem racionális vágyaknak, ösztönöknek, szenvedélyeknek. „Egyrészt csodálni kívánunk, másrészt utánozni. Ezt a sarkalatos emberi igényt a demokrácia kielégítetlenül hagyja, sőt az utánzási vágyat és a csodálatot tudatosan eltéríti normatív tárgyától” – fogalmaz Molnár, szembeállítva ezzel a modernséget, mely „demokratizálja az életet és megfosztja mítoszától a társadalmat”. Az antimodernizmus mindezekből következően a politikai közösséget egy meghatározott *telosz*, misztikus cél megvalósításának jogkörével ruházza fel. Mindebben arra az alaptételre támaszkodnak, miszerint – ismét Molnár megfogalmazásában – „rendszeink, így politikailag »szabad« rendszereink is csak akkor működnek a köz javára, ha az ősalap (az isteni akarat, a természet törvénye, a kozmikus harmónia) rendjéhez igazodnak... Ehhez viszont bizonyos »antimodernség« is megkívánatik.”

A politikai cselekvésnek a Jó és Rossz kategóriájában való elhelyezése szükségszerűen a társadalmi mechanizmusoknak valamiféle abszolút erkölcsi, spirituális vagy „isteni” törvényekre való felcsereléséhez vezet, végső soron pedig a vallás intézményét ismét politikai erőforrássá teszi az antimodernista politikai filozófia szerint. Tény és való, két gondolkodási rendszer áll szemben egymással, a felvilágosodás és humanizmus korában gyökerező modernista, szekuláris, civil (*polgári*) demokráciák eszmerendszere és az európai civilizáció története során leginkább a katolikus politikai filozófiában teljességre jutott hierarchikus, antimodernista-spirituális politikai filozófia.

Metafora és fogalmiság

Mint már szó volt erről, Molnár a modernség nagy tévedését abban látja, hogy „demokratizálja az életet és megfosztja mítoszától a társadalmat”, továbbá a politikából kizárni törekszik a „nem racionális vágyakat, ösztönöket, szenvedélyeket”. Az az eltökélt szándék,

amely a nem racionális vágyakat, az ösztönöket és a szenvedélyeket instrumentalizálva igyekszik azokat a politika erőterébe újra beemelni, a politikai gondolkodás és cselekvés új antropológiai megalapozásának igényét veti fel, egyúttal annak megkérdőjelezését, hogy a „világosan és elkülönítetten” (*clare et distincte*) jelentkező emberi értelem és megismerés képes volna uralni, vagy legalábbis kordában tartani a „sötét és felismerhetetlen” erőket, valamint az ösztönös és zsigeri megnyilvánulásokat. Az „antropológiai fordulat” a hatalom legitimációs forrásának újragondolásában kapja meg értelmét: nem a hobbes-i Leviatánnak az egymással versengő vágyakat és ösztönöket semlegesítő, s a káoszt megszüntető e világi, racionális formájában, hanem egy régi-új legitimációs bázis hierarchikus rendjében, jelesül az ember „nem racionális vágyainak és ösztöneinek” transzcendens, az Isten állama felől érkező igazolásában vagy elutasításában, azaz az isteni szuverenitás relációjában. Carl Schmitt nevezetes megállapítását, miszerint „a modern államelmélet minden jellemző fogalma szekularizált teológiai fogalom”³³ immár visszajára fordítva elmondható, hogy napjaink antimodernista politikai filozófiájának minden jellemző fogalma szakralizált politikai fogalom. A „nem racionális vágyak, ösztönök, szenvedélyek” ugyanakkor legelőször a politikai nyelvezetben s az érvelési technikákban figyelhetők meg, mintegy ellehetetlenítve minden további diskurzust, egyúttal azt a látszatot keltve, hogy a „küldeteses” attitűd *ab ovo* magában hordozza az igazságot, aminek következtében a racionális okfejtés s az elemző érvelés legalábbis szükségtelenné vagy eredendően feleslegessé válik. Az érvelés módozataira és a logika szabályaira épülő racionális diskurzust egy újfajta beszéd („újbeszéd”) váltja fel.

A metaforákra, a költői képekre és hasonlatokra alapozó beszédnek a szépirodalomban, kivált a lírai műfajok mindegyikében meghatározó szerepe van. A gondolatoknak és emócióknak a legkülönbébb képi formákba transzponálása és megjelenítése az egyes ember érzelmeire, indulataira vagy épp ösztöneire képes igen erőteljes hatást gyakorolni, nélkülözhetetlen és pótolhatatlan „humán szükségletté” téve a líra irodalmi műnemét. Az Arisztotelész által is elemzett metafora lényege az áttétel (*epiphora, translatio*) révén a fantáziának és az asszociációs lehetőségeknek nyújt tág teret, s jóllehet a megismerés folyamatában rendkívül fontos (némelyek szerint meghatározó) szerepe van, Kant – teljes joggal – a megismerést megelőlegező, ám azt nem helyettesítő szemléletmódnak nevezi a metaforát. A szemlélet számára megragadhatatlan és leírhatatlan fogalmak a metaforák és a különféle fordulatokra építő beszédmódok (trópus) közreműködésével érzéki formákhoz és alakzatokhoz jutnak, s az analógián alapuló átvitel segítségével „élményszerű” formában immár leírhatókká válnak. Azaz a tudatos gondolkodás számára elérhetetlen jelenségeket és összefüggéseket egyfajta „tudatos megelőző gondolkodás” révén képesek megközelíteni, de csak megközelíteni és nem helyettesíteni. S jóllehet tudott, hogy a művészeti-képi gondolkodás mellett a tudományos-fogalmi gondolkodás sem nélkülözheti a metaforikus irányultságot, mégis az egzakt, kognitív diskurzus alapja kizárólagosan a racionális érvelés lehet, semmi más. Igaz ez természetesen még a politikai gondolkodásra is – még akkor is, sőt annál inkább! –, minthogy egy-egy ideológiai-világnézeti meggyőződés aligha válik racionálisan igazol-

hatóvá, avagy a kimondottan szélsőséges esetektől eltekintve racionálisan cáfolhatóvá, ugyanis ezek nehezen függetleníthetőek a szocializáció során kialakult érzelmi–emocionális hatások összességétől, eredőjétől.

A racionális érvekre, a világos és egyértelmű fogalmakra, a tényeket tiszteletben tartó állításokra, avagy a szakmai-professzionális felvetésekre alapozó politikai argumentációt az utóbbi időben érzékelhető módon egyre inkább kiszorítani látszik a metaforák képi világára építő, avagy az eleve cáfolhatatlan, tehát a racionális érvelésen és közbeszédén túli misztikus-transzcendens beszédmód és nyelvezet. Természetesen nem azzal van baj, hogy a politikai beszédek rétori fordulatai az érzelmekre is befolyást kívánnak gyakorolni, sokkal inkább azzal, hogy a kognitív gondolkodást kiszorítani látszik a kizárólagosan az emóciókra és az ösztönökre hatni szándékozó beszédmód. A diszkussziók és kontroverziák innentől kezdve értelmetlenné válnak és ellehetetlenülnek, ugyanis tények és érvek híján legfeljebb a „fizikán túli” hitviták racionális érveléstől mentes, bevégezetlen diskurzusaira marad mód, semmi egyébre. Nemcsak az egykori dakota példázatok, hanem a világos és tiszta beszéd igényét és szándékát egyre inkább felváltja a képzavaroktól hemzsegő hasonlatok univerzuma, a bizonyos *hívószavak mágikus-rituális felidézése* során azonmód hálás és odaadó nyájja szelídülő hívek adrenalin szintjét garantáltan mozgásba hozó, képekben gazdag – amúgy többnyire megfjejthetetlen – szózuhatagok sokasága, avagy a ráción túli teológiai-biblikus beszédmód elburjánzása.

Már a 2006. évi választásokat megelőző Fidesz–KDNP-kongresszuson a fenti elemek ízléstelenségbe és blaszfémiába hajló féktelen tobzódását lehetett megfigyelni, főként az eksztatikus rajongókká átszellemült engedelmes nyáj soraiban, így például Császár Angela részéről, aki az országgyűlési választást mély elragadtatásban üdvtörténeti dimenziókban láttatta: „mindenkinek el kell mennie szavazni, és meg kell győznünk az embereket, hogy ne Barabást válasszák, ne őt váltsák ki Pilátustól, hanem Jézust, a fényt és világosságot és az életet.”³⁴ De ebbe a sorba illeszkedik a Fidesz-KDNP értelmiségi holdudvara – köztük számos püspök – által aláírt úgynevezett Márciusi Charta is, amely nyelvezetében és tartalmában egyaránt a fentiekben jelzett „ösztönszerű”, „morális” és spirituális politikálást tartja szem előtt. A szöveg „morális és szellemi felsőház” létrehozását hirdeti meg, amelybe – aláírói révén – világnézeti-konjunkturális metamorfózison átesett nagyhatalmú pártállami káderek éppen úgy beletartozhatnak, mint a szocializmus ügye mellett egykoron „úti beszámolóival” harcba szállt, mára a jobboldal egyik kedvencének számító miniszter és karrier-jelentő, a lírai munkásságát antiszemita felhangoktól harsogó szónoklatokkal kiterébélyesítő költő, vagy éppen a keleti misztikában otthonosan mozgó Karátsón Gábor, aki Orbán és Gyurcsány szembenállását a „fény vitéze” és a „sötétség lovagja” küzdelmeként vizionálta.

A közönséges falvédő szövegekké silányított szentírás-idézetekkel operálás a vallástörténet felől tekintve a legszokványosabb fundamentalista eljárással azonos: a szöveg tartalmi és formai elemein erőszakot téve arra törekedni, hogy a kívánt mondandó és a gyakorlati szándék (bármilyen legyen is az) megerősítést, *isteni legitimációt nyerjen*, s ezáltal a követők, hívek és rajongók számára annak igazságtartalma megkérdőjelezhetlenné,

azaz evidenssé és triviálissá válják. A szöveg súlyát és irányultságát nem annak értelmezése, hermeneutikai felfejtése verifikálja, hanem pusztán hovatartozása, ám a hovatartozást nem csupán – és nem elsődlegesen – a textuális-szentírási (Biblia, Korán stb.) környezete, sokkal inkább a felhasználói szándék és akarat határozza meg. A kinyilatkoztatott szót nem a kinyilatkoztatás transzcendens forrása, hanem a kinyilatkoztatás (ön)felkent közvetítője teszi „örök érvényűvé” és önmaga mondandójához alakítva egyértelművé. Az ószövetségi próféták mondandóját az Örökkévaló adta a szájukba („maga adta ajkamra a szót”,³⁵ a látomások „az Örökkévaló ajkáról valók”³⁶), és ez a tény legitímálta és autorizálta a mindenkori hatalommal szembeni kritikai fellépéseket, próféciáikat, küzdelmeiket. Ám Orbán és tanácsadói a Szentírást olyan edényként használják, amelynek tartalmát – függetlenül a kiragadott mondatok és gondolatok történeti, bölcséleti, teológiai, nyelvészeti, néprajzi stb. jelentésétől és összefüggésétől – a saját politikai érdekeiknek megfelelően igyekeznek hasznosítani. Jelentésüket eltorzítva és erőszakosan aktualizálva azt a látszatot keltik, mintha az isteni kinyilatkoztatott szöveg eleve azt tartalmazta volna, amit ők szeretnének a textusból kihallani. Orbánék eljárásában a próféták eljárásának inverzét figyelhetjük meg: ők maguk igyekeznek az Örökkévaló szájába adni a saját gondolataikat, és ezzel „szupralegitimációt” biztosítani nézeteiknek. A fundamentum, az alapzat – látszólag – tehát az önmagában vett (szent) szöveg és az ahhoz való szó szerinti ragaszkodás, valójában azonban csak értelmezett, olvasott, az olvasás útján elsajátított szöveg létezik, magánvaló *textus*, *an sich* sosem. A „közvetlenül” birtokba vett írás tehát hordozójává válik annak a credónak, amelyet a vonatkozó embercsoport, politikai és/vagy vallási tömörülés abszolút – tehát megfellebbezhetetlen – igazsággá nyilvánít, s különféle hatalmi eszközökkel törekszik arra, hogy a politikát – a „legigazibb” politikát – erre alapozhassa, azt minden körülmények között (vagy ha szükséges, minden körülmény ellenére) általánossá, univerzálissá tegye.

A politika szolgárolánya

1. „Az igazság szabaddá tesz”

Budapest, 2006. november 4., Andrásy út. Decensen kiöltözött hölgyek és urak, a jobb-
oldal prominens politikusai, Orbán Viktor és neje, Áder János, Pokorni Zoltán, Schmitt
Pál, Sziijártó Péter, Deutsch-Für Tamás, Selmeczi Gabriella, Tarlós István és mások
testmagasságban kifeszített transzparens mögött haladnak, melynek felirata büszkén
hirdeti: Az igazság szabaddá tesz. Talán még az újszövetségi Szentírásban kevésbé jártas
Fidesz-hívek számára is immár ismerősen csenghetett a fenti mondat, hiszen ugyanezt
hallhatták ez év október 6-án Orbán szájából a Kossuth téri beszéd alkalmával, vagy

olvashatták szintén a Fidesz elnökétől a Magyar Nemzet hasábjain (2006. október 14.) közzétett elaborátumának címében.

Nem merném állítani, hogy a párttal és néppel együtt lépdelő politikusok mindegyike képes lett volna meghatározni az idézet pontos helyét (mert citátumról van szó, még ha az a kifeszített vásznon idézőjelek nélkül pöffeszkedett is), de abban bizonyos vagyok, hogy a Fidesz PR-ideológusai és világnézeti marketingesei tudták (vagy legalábbis tudni vélték), milyen szlogent igyekeztek a sűrű ismétlés gyors egymásutánjában és intenzív formájában piacra dobni és közhasznúvá tenni.³⁷

János evangéliumának elbeszélése szerint Jézus meglehetősen ellenséges környezetben, egyház és zsinagóga szakítását követően (vagy legalábbis a szétválással azonos időben) hívó zsidókkal polemizálva egy absztrakt ontológiai–metafizikai igazság- és szabadságfogalmat fejt ki, és ennek során mondja azt, hogy „meg fogjátok ismerni az igazságot, és az igazság szabaddá tesz majd titeket”. (János 8,32). A meglehetősen heterodox gnosztikus–hellenista zsidóság számára ugyanis a szabadság pusztá ténye abból adódott, hogy „Ábrahám utódai (értsd magva – *szperma*) vagyunk”, s ebből következően „nem szolgálunk soha senkinek” (János 8,33), vagy ahogy Flavius Josephus írta egykoron a zsidók „negyedik filozófiai irányzatáról”, azok „szívósan ragaszkodtak a szabadsághoz és csak Istent ismerték el uruknak és királyuknak”.³⁸ Azaz számukra a szabadságfogalom a fenti összefüggésben és a János-evangélium értelmezésében inkább a babiloni és az egyiptomi fogságból való szabadulás analógiájára politikai függetlenséget jelentett. Jézus azonban nem etikai–morális szabadságot kínál, s nem a jogi értelemben vett igazság elvét hirdeti, épp ellenkezőleg: egzisztenciális szabadságfogalma valójában az igazság (*alétheia*) létezését jelenti. Az igazság Jézus maga, „én vagyok az út, az igazság és az élet ... Senki sem juthat el az Atyához, csak általam” (János 14,6).

Szó sincs tehát arról, hogy az idézett mondat eredeti értelmében az igazmondás és hazugság dichotómiáját vetné fel (mintha legalábbis arra kérdezne rá, vajon ki hazudott reggel, éjjel és este, s ki az, aki még sosem hazudott), hanem a „világban való létezés” (Heidegger) legvalóságosabb értelme és célja mellett foglal állást. Pilátus rendkívül provokatív kérdésére – „Te vagy a zsidók királya?” – Jézus a leghatározottabban leszögezi: „Az én országom nem ebből a világból való. Ha ebből a világból volna országom, harcra kelnének szolgálaim...” (János 18,33.36). Jézus tanítását nem az e világi politikai érdekek és különösképpen nem a pártpolitikai csatározások silány és szellemtelen marakodásai hitelesítik, miként a Hegyi beszéd nem jobb- vagy baloldali, esetleg liberális programszöveg.

Nem az a baj – legfeljebb roppantul kínos –, ha egy politikai párt nem érti, avagy saját képére és hasonlatosságára szándékosan félreérti,³⁹ félremagyarázza és manipulálja a Szentírás szövegét, elvégre a Biblia a nyugati szellem közös alaptörténete és „mesterelbeszélése”,⁴⁰ amely a folyamatos exegézisek, értelmezések és újraértelmezések, a művészeti kiábrázolások, a filozófiai eszmefuttatások vagy akár az egyes egyházak és felekezetek közötti hitviták révén került a legkülönbözőbb történelmi időszakok diskurzusainak centrumába.⁴¹ A baj az, és ez komoly aggodalomra ad okot, hogy a vonatkozó

párt hosszú évek óta afféle **aforizmagyűjteményként hasznosítja a Bibliában foglaltakat**, s amint a dakota idézetekből hiány mutatkozik, igyekszik ebből a forrásból meríteni.

A Fidesz a modern kori és bevettnek mondható politikai és társadalmi legitimációs formákat (szekuláris demokrácia, amely az állam és az egyház elválasztásának, azaz a politikai, ideológiai, világnézeti és vallási pluralizmusnak, valamint az egyén lelkiismereti és vallási szabadságának az alapját jelenti) növekvő kritikával illeti, mialatt a hazai környezetben még meglehetősen újnak tetsző, ám világviszonylatban egyre gyakrabban megfigyelhető és egyre inkább terjedőben lévő új legitimációs bázist próbál importálni. A klasszikus képviseleti demokrácia belső ellentmondásai, a demokrácia mechanizmusának négyévenkénti alakíthatósága, az egykori győztes számára a bukást, azaz a négy éve megszerzett pozíció potenciális elvesztését is magában hordozó hatalmi állapot át-szabhatósága, a választókra nehezedő négyévi szilencium, a választói kedv beszűkülésének és a választói apátiának a nyugati típusú társadalmakra jellemző felerősödése, s ebből adódóan a győztesnek valódi politikai legitimációt biztosító választói tömegek számának csökkenése, végezetül a globalizáció előidézte társadalmi mobilitás, a migráció, a korábbiakban geográfiailag elkülönült vallási és civilizatorikus elemek és jelenségek együttléte új politikai kihívásként nehezedik a XXI. század legelejére.

A kétségtelenül létező legitimációs elbizonytalanodásra – amelyet a Fidesz külön erre a célra felépített retorikával és látványos politikai gesztusokkal csak továbbszít a hazai politikai közéletben – egyfajta válaszként a legkülönbélebb politikai körök és érdekek új és beágyazottságát tekintve abszolútnak mondható, tehát végső soron kikezdetlennek tűnő, transzcendens alapokon nyugvó vallási megalapozottságú legitimációs bázis megteremtésével kísérik meg hatalmukat megszilárdítani és fenntartani. E keretek között elég, ha az Egyesült Államokban a nyolcvanas évek végén Pat Robertson által létrehozott Christian Coalition (Keresztény Koalíció) elnevezésű jobboldali keresztény politikai szövetségre utalunk,⁴² amelyet – egyfelől – a jelenlegi leghatékonyabb politikai tömörülésként tartanak számon az USA-ban, másfelől olyan erőteljes lobbinak, amely immár közvetlen ráhatással (és informális ellenőrzői funkcióval) bír a washingtoni államigazgatás végrehajtói és törvényhozói ágazatára. Politikai eredményességüket mi sem jelzi jobban, mint hogy már a 2004-es, Bush győzelmét hozó elnökválasztás során a keresztény fundamentalistákra alapozó szövetség (a római katolikusoktól a pünkösdistákig) tevékeny és meghatározó szerepet játszott a republikánusok hatalomra segítésében.

De európai példánál maradva a hasonló jellegű kelet-közép-európai folyamatok (Lengyelország, Szlovákia, Horvátország)⁴³ mellett utalhatunk Európa hagyományosan leglaikusabbnak tartott államának, Franciaországnak volt elnökére, Nicolas Sarkozyre, aki könyvében⁴⁴ a vallási jelenségek fontosságát és civilizatorikus értelemben vett meghatározó szerepét hangsúlyozta, s felvetette az egyházak támogatásának – az 1905. december 9-ei törvény óta szinte tabunak számító – lehetséges perspektíváját.

Mindenesetre nem véletlen, hogy a hetvenes-nyolcvanas évek aufklérista meggyőződése, amely a vallástudományokkal foglalkozó legkiválóbb szakembereket is behálózta,

nevezetesen a vallások fokozatos visszaszorulásának és elhalásának úgynevezett „szekularizációs elmélete” a kilencvenes évekre jelentősen átértékelődött. A nagy – és sokak számára keserű – tanulság, hogy a modern, sőt posztmodern világ szerves részét képezi a már elhalásra ítélt nacionalizmus mellett a vallási megújulás vagy a vallási fundamentalizmus, olyannyira, hogy Philip Jenkins egyenesen a legkülönbébb vallási folyamatokban és az egész világra kiterjeszkedő vallási átstrukturálódásokban látja az ezredforduló legmarkánsabb társadalmi és politikai megnyilvánulásait.⁴⁵ S ugyancsak súlyos tévedésnek bizonyult – voltaképpen egyfajta társadalmi evolúció tételezéséből fakadó gondolati zsákutcának – azt feltételezni, hogy az európai integráció során a nyugat-európai politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális szinthez való felzárkózás mellett a kelet-európai államok a szekularizálódás modernizációjának az útját is követik majd.⁴⁶ E vélekedések és remények elfeledkeztek arról a szociológiai összefüggésről, miszerint a bonyolult kölcsönhatások rendszerében és a geopolitikai adottságok együttesében a Nyugat legalább annyira hat majd a keleti világra, mint a Kelet a nyugatira.

Ami a hazai állapotokat illeti, a Fidesz saját politikai értékrendjét abszolút értékrendként beállítva (amely ebből következően – mint erről már több ízben is értesülhetünk – sohasem lehet ellenzékben) a vallási–transzcendens legitimáció teljes eszköztárát igyekszik céljai érdekében hasznosítani. „Ég és Föld egybekapcsolása”⁴⁷ válik ama lételméleti fundamentummá, amelyen mint biztos alaplapon nyugodhat az egyetemesnek tekintett erkölcsi világrend valláserkölcsi definiálása, valamint a Legfőbb Rossz ellenében megvívandó „végső harc” stratégiája és taktikája.

A Fidesz és holdudvarának vallási ideológusai a valláserkölcs folyamatos hangsúlyozásával végső soron a világnézetileg semleges állam eszméjével konfrontálódó **anti-szekuláris tendenciákat** erősítik. A valláserkölcsnek a politika terebélyesedésébe való áttemelése, a vallás- és természetjog tételeinek politikai (tehát a hatalom megszerzésének, megtartásának vagy befolyásolásának szándékával történő) hangoztatása a plurális, vallásokban, világnézetekben és ideológiákban sokszínű Európa civil közkerkölcsével és jogfilozófiájával való direkt szembefordulás. Ez a szándék a legszemélyesebb és legintimebb privát szférából kiemelt valláserkölcs politikai úton történő, törvényekbe foglalt, tehát kötelező erejű és normatív funkciójú össztársadalmi érvényesítést tűzi ki céljául, függetlenül attól, hogy a sokszorososan tagolt társadalmat egyszerre népesítik be hívók és nem hívók, vallásosak és ateisták, s vallási orientáltságukban is elkülönülő, különféle hitelveket valló személyek. A valláserkölcs hangsúlyozása és előtérbe állítása nemcsak annak expressis verbis állításával vagy csendes sugalmazásával egyenlő, miszerint **a felekezetenkívülség a bűn legfőbb forrása**, hanem egyúttal egy monolitikus és transzcendens vonatkozásai miatt senki számára nem megkérdőjelezhető vagy kétségbe nem vonható, vallási hitelvek által megalapozott jogrendszer kilátásba helyezése is.

A diktatórikus attitűd különös szeretettel hivatkozik a minden történelmi koron felülemelkedő, örök és abszolút irányadónak tekintett valláserkölcs szellemiségére. A vezér küldetése a „felborult erkölcsi rend” (e kifejezést Orbán Viktor használta 2006. október 6-án, a parlament előtti tömeggyűlésen elmondott beszédében) helyreállítása,

minthogy isteni küldetését kiváltképp a „kizökkent idő helyretolása” legitimálja. „Történelmi időket élünk” – hangsúlyozta ugyanebben a beszédében a Fidesz elnöke, démonivá, de legalábbis tartuffé-ivé téve a helyzetet: ő maga – mint a transzcendens erkölcsi törvény felkentje – megkérdőjelezhetetlen morális instanciává magasztosult, következőképp mindenki más, aki tőle eltérő álláspontra helyezkedik, csak a Sátánnal válhat egylényegűvé.

2. „Minden dolognak megvan a magasabb értelme”

A metafizikai törésvonal, amelyet a nyelv politikai instrumentalizálódása a szent beszédek és szentírási idézetek eszköztárával ír le, állandósult, s immár bebizonyosodott, hogy e világi keretek között csak továbbhasadni képes, „külső”, azaz transzcendens beavatkozás nélkül megszűnni aligha. Bármilyen legyen az adott állapot, akár győzelemre, akár vesztesre áll is, annak pontos, adekvát és a hívek számára feltétel nélkül elfogadható leírására egyedül az adott szentírási szöveg mint politikai „előkép” vagy prefiguráció képes csupán. A politikai helyzetelemzés a metafizikai síkra terelt „kinyilatkoztatott” leírás és elemzés mögé szorul. Minderre elgondolkodtató és felettébb sokatmondó példa az, amiről Balog Zoltán református lelkész, a Fidesz országgyűlési képviselője, Orbán Viktor akkori főtanácsadója, s nem utolsósorban az országgyűlés emberi jogi, kisebbségi, civil- és vallásügyi bizottságának jelenlegi elnöke még a 2002. évi parlamenti választások kudarcát követően ekképp számolt be:

„Egy személyes élményt szeretnék itt megosztani Önökkel: 2002. április 21. egy komoly nap volt a magyarországi keresztény nemzeti polgári erők történetében. Én lelkész vagyok: egész nap a templomban voltam. Nem is akartam hazamenni, hogy ne foglalozzok annak a napnak az üzenetével. Aznap vesztítettük el ugyanis a választásokat.

Hazafelé menet felhívtam telefonon az akkor még hivatalban lévő miniszterelnököt, és megkérdeztem, hogy hogyan készül az estére? Ő azt mondta, hogy készülget, írogat. Mondtam, hogy magam is leírtam néhány gondolatot a vereségre, és néhányat a győzelemre, mire ő arra kért, hogy osszam meg vele a vereségre vonatkozó szavakat, mivel – mint fogalmazott –: »a győzelemmel magam is elbánok«.

Felolvastam neki az általam írottakat, mire a miniszterelnök úr azt mondta, hogy »Ez politika. Ne ezeket mondd. Tőled valami mást várok«.

Elkezdtek lapozgatni a Bibliát, és ilyen mondatokat találtunk: »Ti gonoszt gondoltok ellenem, de az Isten jóra kívánta azt fordítani.« »Akik az Ūristent szeretik, azoknak minden javukra van« – és így tovább. És akkor azt mondta, hogy »nem szeretnék elbűjni az Ūristen mögé. Úgy fogalmazom át ezeket a mondatokat, hogy azok is értsék, akik számára az Isten nem jelent semmit«.

Így született meg ez a mondat: »Azoknak, akik hisznek a szeretet és az összefogás erejében, a baj is a javukra válik, az ellenségeik is útra segítik őket.«

De a történés értelméről is próbáltunk gondolkodni, és én azt az álláspontot képviseltem, hogy azt kellene mondani: minden dolognak, minden vereségnek megvan a mélyebb értelme. De ő azt mondta, hogy ez nem jó, mert az emberek most magasan vannak, és ha azt mondjuk, hogy »mélyebb értelme van«, akkor azt hiszik, hogy lefele kell menni. Mondtam, hogy akkor mondjuk azt, hogy minden dolognak megvan a magasabb értelme.

Azóta többször hallhatták ezt a mondatot, és ehhez most azt szeretném hozzátenni, hogy a keresztény ember annyiban különbözik a nem keresztény embertől, hogy tudja: ez a két dolog összetartozik. A mélyebb értelem és a magasabb értelem – ugyanaz. Ugyanis mi éppen akkor megyünk felfelé, amikor mások úgy látják, hogy lefelé megyünk. És éppen akkor állunk a bukás előtt, amikor azt gondoljuk, hogy nagyon magasan vagyunk.⁴⁸

A Civitas Terrena–Civitas Diaboli (földi–sátáni állam) és a Civitas Coelestis–Civitas Dei (mennyei–isten-i állam) a Civitas Permixtae e világi, nagyon is profán keveredésében a politika közvetítésével immár végleg összeért. A Res Publica Christiana e világi politikai eszközökkel való újraépítése megkezdődött.

A (szakrális) törvények szelleme

1. Lehető-e egy nemzetnek hitvallása?

Platón a *Törvények* című munkájának egy helyén annak ad hangot, hogy a jó törvényalkotó – miként a jó orvos, aki elmagyarázza a betegének a kezelés lényegét – „törvényei bevezetéséül” „intelmet”, „buzdítást és rábeszélést” intéz „törvényes rendelkezéseihez”, olyan „bevezető beszédet”, amely által megnyerheti a polgárokat, hogy azok „szelídebb és jóindulatúbb lélekkel hallgassák meg őket”.⁴⁹

Platón tehát a preambulum szükségességét hangsúlyozta, hiszen a költővel ellentétben, aki „nem ura az eszének”, s „aki arra kényszerül, hogy egymással ellentétes jellemű embereket ábrázoljon, s így gyakran ellentmondjon önmagának”, a törvényhozó nem teheti, hogy „törvényalkotásában két irányelvet állítson fel egy dologra vonatkozóan; neki egy dologban egy elvet és szabályt kell megállapítania”,⁵⁰ amelynek érthetővé és világossá tételét szolgálja a bevezetés. Semmi kétség, *Magyarország Alaptörvénye* megfelel a görög filozófus támasztotta elvárásoknak, amennyiben preambulummal (Nemzeti Hitvallás)⁵¹ rendelkezik, ám értékelhető adatok híján nincs még mód arra, hogy világos képet alkossunk, vajon az új magyar Alaptörvény preambulumát követően a polgárok „szelídebb és jóindulatúbb lélekkel” olvassák-e az ezt követő textust.

Magyarország Alaptörvényének preambuluma, a *Nemzeti Hitvallás* elnevezésében és tartalmában egyaránt ellentmond a preambulum rendeltetésétől és céljától okkal és

joggal elvárható egységes elv és szabály követelményének. A hitvallás (szümbolum, credo, professio fidei) teológiai jelentésében egy vallási közösség, illetve egyház alapvető meggyőződésének és tanításának, vagyis a hittartalomnak tételekben való közhasználatra szánt megfogalmazása. Azaz egy hitében homogén közösség confessiója, amely a zsidóknál a Halld Izrael (Smá Jiszrael) szövegében az „Örökkévaló a mi Istenünk, az Örökkévaló egy”⁵² alaptételét szögezi le, a nyugati kereszténység körében, például az Apostoli Hitvallásban (Symbolum Apostolicum) – egyebek mellett – az egy Istenben, a mindenható Atyában, Jézus Krisztusban, az ő egyszülött Fiában, a Szentlélekben vagy a test feltámadásában és az örök életben való hitet fogalmazza meg,⁵³ míg az iszlám hitvallás (Saháda) kimondja, hogy Allah a legnagyobb, rajta kívül nincs más Isten, s Mohamed az ő prófétája.⁵⁴

Vagyis a credo egy olyan homogén csoport hittételeinek foglalata, amelyet éppen hitvallásához való meggyőződéses viszonyulása tesz egységessé. Ugyanakkor a vallási jelleg sajátosságából fakadóan az egyes felekezetek saját hitüket – különösképp igaz ez a monoteista vallásokra –, így például az Isten egyetlenségét, Jézus megváltói keresztthalálát és feltámadását, a Szentháromság dogmáját vagy épp Mohamed prófétai elhivatottságát egyetemes érvényűnek, tértől és időtől független, örök és megdönthetetlen igazságnak tekintik. A vallási igazság univerzalisztikus, és a vallás és teológiai gondolkodás teljes félreértése azt gondolni, hogy az isteni omnipotencia, az isteni kinyilatkoztatás vagy éppen az embert illető transzcendens eredetű törvények nemzeti keretek közé szoríthatók és korlátozhatók.⁵⁵ Jól tükrözi ennek lényegét például maga a katolikus elnevezés, ugyanis a *kata* és *holosz* szavakból képzett jelző, a *katholikosz* (katolikus) eredeti jelentése: általános, egyetemes, általánosan elfogadott.

A modern nemzetfogalom ezzel szemben sokszínű, hitében, világnézetében, kultúrájában és etnikai értelemben is heterogén közösséget feltételez, amelynek alkotmánya épp a pluralitáson, a sokféleségen belüli egységet kell hogy kifejezze és képviselje, anélkül, hogy közben egyetemességre és időtlenségre tartana igényt. A nemzeti hitvallás fogalma ennél fogva *contradictio in terminis*. Márpedig egy alkotmányban különösképp megengedhetetlen és elfogadhatatlan minden intellektuális igénytelenség, nevezetesen a fogalmi pontatlanság és a kategóriahiba.

Ezen túlmenően aligha oldható fel az a *műfaji ellentét*, amely egy hitvallást és egy alkotmány bevezetőjéül szolgáló preambulumot megkülönböztet. Hiszen a hitvallás az adott hit racionalitáson túli, metafizikai világának a foglalata, és a hit terrénuma lényegéből fakadóan nem az ember racionális-kognitív tevékenységéből és viszonyulásából írható le és sajátható el. A hit tárgyáról való diskurzus nem gyengébb vagy esendőbb, esetleg hiányosabb tudást feltételez, hanem az „egészen más”-ról⁵⁶ való, a feltétlen bizalom nyugvó, s a bizonyítékokon alapuló tudástól elkülönülő elmélkedést.

Ámde egy alkotmány *preambulum*ával szembeni minimális elvárás, hogy jóllehet, mint bevezető, lehet patetikus, ünnepélyes, lehetnek az emóciókra is ható stílári jegyei, mégis alapvetően racionálisnak, racionálisan beláthatóknak, világosan megfogalmazottnak és *alkotmányosan értelmezhetőnek* kell lennie. A preambulum nem tartalmaz nor-

matív rendelkezéseket, inkább a politikai közösség szempontjából lényeges szempontokat rögzít, ebből következően az alkotmányban foglaltaknak összhangban kell állniuk a preambulumban megfogalmazott elvekkel, hiszen a törvényhozás gyakorlata eme elvi iránymutatásnak és az ezzel harmonizáló alkotmányos szempontok szellemiségének megfelelően alkotja majd meg a törvényeket. Éppen úgy, ahogy azt az Alaptörvényben olvashatjuk: „Az Alkotmány Magyarország jogrendszerének alapja”, illetve „Az Alkotmány rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni.”⁵⁷ Aligha véletlen, hogy manapság többnyire a rövid, tömör szövegű, inkább csak elvi konkrétumokat tartalmazó preambulumot tekintik kívánatosnak. Az Egyesült Államok Alkotmányának preambuluma mindössze egy körmondatból áll, amely az igazságosság megvalósítására, a belső nyugalomra, a közös védelemre, a közjó és a szabadság biztosítására szólítja fel az Unió népét.⁵⁸ De hasonlóképp rövid és tömör a világbéke szolgálatát és a nemzeti és állami egység megőrzését deklaráló Német Szövetségi Köztársaság, vagy Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatára, valamint a szabadság, egyenlőség, testvériség ideájára hivatkozó Francia Köztársaság Alkotmányának preambuluma is.⁵⁹

Elgondolkodtató, hogy egy szekuláris, világi berendezkedésű ország („Magyarország államformája köztársaság”⁶⁰) alkotmánya miként tartalmazhat – ráadásul pontatlanul és átgondolatlanul használt – **szakrális terminusokat**. Értelmezhetetlen, mire gondolhatott a szöveg megalkotója, amikor leszögezte, hogy „Büszkék vagyunk arra, hogy Szent István királyunk... hazánkat a keresztény Európa részévé tette.”⁶¹ Európa, *an sich*, sosem volt keresztény, minthogy a keresztység szentségében csak személy részesülhet, hogy ezáltal a személy Isten gyermekeként szülessen újjá, s váljék tagjává az Egyháznak mint Krisztus testének. De Európa metaforikus értelemben sem nevezhető kereszténynek: alapvetően az antik (görög-római, vagyis pogány) tradíció (a görög politikai és filozófiai gondolkodástól az etikai és esztétikai értékeken át a római jog világáig), valamint a zsidó-keresztény vallási-civilizatorikus hagyomány határozta meg, de az összképből csak egy eltökélt apologetikus szándék és elkötelezettség mellőzheti a humanizmus, a racionalizmus és a felvilágosodás sokszor kifejezetten vallás- vagy egyházellenes szellemi örökségét.

Különösen problematikusnak, hogy ne mondjam, elfogadhatatlannak tűnik a Hitvallás alábbi két mondata: „Elismerjük a kereszténység nemzetmegtartó szerepét. Becsüljük országunk különböző vallási hagyományait.” Mindenekelőtt szögezzük le: **a kereszténységnek nincs nemzetmegtartó ereje**. A kereszténység állammegtartó szerepe a történelmi múltra kitekintve megkérdőjelezhetetlen, ám a jelenlegi magyar nemzetet az eltérő vallású, világnézetű és kultúrájú állampolgárok összessége alkotja. Ráadásul egy mai, korszerűnek szánt szekuláris alkotmány, amely vallja, hogy „az állam és az egyházak... különváltan működnek”,⁶² vagyis tételezi az állam világnézeti semlegességét,⁶³ nem juttathat egyetlen vallási vagy világnézeti hagyománynak sem bármiféle privilégiumot. Csakhogy a fenti megfogalmazásban a kereszténység irányába, a neki tulajdonított „nemzetmegtartó szerepe” miatt erős hangsúlyeltolódás érzékelhető, míg a többi

vallásnak csupán a „becsüljük” ige adatik. De vajon hol maradnak mindazon magyar állampolgárok, akik ateistákként, agnosztikusokként, a vallások, az egyházak vagy az egyházaktól elvárt értékrend tekintetében közömböseként vagy függetlenekként élik becsületet, tisztességes életüket, azt vallva, hogy nincs szükség semmilyen transzcendens megalapozásra ahhoz, hogy felismerjék a különbséget értelmes és céltalan között, s megkülönböztessék egymástól a jó és igaz cselekedeteket a rossz és bűnös tettektől? Vagyis a Hitvallás nem tartja szem előtt a felekezeti egyenlőség és esélyegyenlőség elvét – mint ahogy ezt az 1990. évi, a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló IV. törvény egykor kimondta,⁶⁴ és jól érzékelhetően nem vallja magáénak a **világnézeti semlegesség** kardinális szempontját, vagyis azt, hogy az állam a polgárait megosztó vallási és világnézeti kérdésekben maradjon semleges.

Ugyancsak mintha az intézményesített erkölcsi tekintélyre, azaz egyfajta erkölcsi autoritásra igényt tartó szándék köszönne vissza a Hitvallás fenti megállapításából: „... összetartozásunk alapvető értékei a hűség, a hit és a szeretet.” Egy interjúban Gerő András joggal hívta fel a figyelmet a szöveg inkonzisztenciájára, vagyis arra, hogy az 1848-as áprilisi törvények XXI. cikkelyében törvénybe foglalt nemzeti lobogó – amit természetesen az Alaptörvény is rögzít⁶⁵ – három színe az erő, a hűség és a remény szimbóluma. Ámde miközben a hit és a remény emlegetése a trikolórral nincs semmilyen összhangban, eközben egyértelműen utal a hit (fides), remény (spes), szeretet (caritas) hármasságára, a három isteni erényre, a kegyelmi élet alapjára, amelyeknek forrása, tárgya és célja az egy Isten. Ezek hármassága ad formát az összes erkölcsi erénynek, s határozza meg az ember kapcsolatát a Szentháromsággal.⁶⁶

Értelmezhetetlen továbbá a Hitvallás ama állítása, miszerint „Tiszteletben tartjuk történeti alkotmányunk vívmányait és a Szent Koronát, amely megtestesíti Magyarország alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét.” A Szent Korona semmilyen „alkotmányos folytonosságot” nem testesít meg, hiszen ma, amikor Magyarország államformája köztársaság, a Szent Koronának, amely egykor a királyi hatalmat legitímálta, nincs, nem is lehet közjogi funkciója. Mivel a szuverenitás végső letéteményese a nép, vagy ahogy az Alkotmány is vallja: „A közhatalom forrása a nép”,⁶⁷ szimbolikus jelentést és jelentőséget természetesen hordozhat, de a közhatalom legitimitása nem eredeztethető semmilyen társadalmon kívüli tényezőtől, ennél fogva a Szent Koronából sem.

A Hitvallás – tartalmi és formai okokból egyaránt – immár nem is rejtett, hanem nagyon is manifeszt módon mintha **egyes egyházakat újra közhatalmi-közjogi kiáltásokkal** készülne felruházni. Az állam fölötti szimbolikus és tényleges befolyás veszélye adott, hiszen a Hitvallásban lefektetett alapelvek, amelyek értelemszerűen kihatnak az Alaptörvény szellemiségére, valamint irányt szabnak a jogalkotói gyakorlatnak, lehetőséget adnak arra, hogy a törvények alkotmányos szellemiségű megalkotásakor, például az abortusszal, az eutanáziával vagy a családdal kapcsolatos törvények meghozatalakor – elkerülendő a Hitvallás szellemiségével való konfrontálódást – olyan törvények szülessenek, amelyek az egyház(ak) hitelveiből következnek. Vagyis a Hitvallás szellemiségét követve egyes egyházak és felekezetek hitelvei jogi normatívákká válhatnak.

Ismertek azok az ellenvetések, amelyek szerint az Egyesült Királyságban, néhány skandináv országban vagy Görögországban a mai napig fennmaradt az államegyház intézménye és berendezkedése, mégis modern szekuláris demokráciaként működik az említett országok mindegyike. Való igaz, csakhogy a haladás irányát az állam és az egyház elválasztása jelölte ki a fenti országokban is. Az államegyházi struktúra nem több mint egy, a történelemből megmaradt tradíció, amely csupán hagyományként őrződött meg, szimpla díszletként van jelen a valóban modern berendezkedés és működés mellett. Ámde ezek az országok is azon az úton haladtak, amely – olykor kisebb kompromisszumok árán, így Németországban, ahol az elismert felekezetek állami közreműködéssel hajtják be az adókat híveiktől – végül elvezetett a valóságos szeparációhoz. Az viszont semmiképpen sem indokolt, hogy egy újonnan születő alkotmány archaikus elvek és struktúrák egész sorát tartalmazza, ugyanis ez esetben nem hagyományőrzésről, hanem szimpla anakronizmusról beszélhetünk, amely aztán különös üzenetekkel és elvárásokkal fordul a törvényhozó és félreérthető (vagy nagyon is érthető) jelzésekkel az állampolgárok felé.

Nem vitás, minden törvény-előkészítő munka során meg kell teremteni annak a lehetőségét, hogy egy-egy társadalmi vita keretén belül a legkülönbözőbb álláspontokat képviselők is hallathassák a hangjukat, így magától értetődő módon a vallásos meggyőződésűek. Hasonlóképpen, a lelkiismereti és vallási szabadságból adódóan minden hívő állampolgárnak biztosítani kell, hogy szabad elhatározásából követhesse és betarthassa egyházának, felekezetének tanítását és elvárását, mondjuk az abortusz vagy az eutanázia kérdésében. De az egyházak tanítása nem válhat általános, általánosan követendő és mindenki számára kötelező normatívává egy plurális, vallásokban és világnézetekben összetett és sokszorosán tagolt modern szekuláris államban. Vagyis **jogszabályokat hittételek nem igazolhatnak** és nem is legitimálhatnak.

2. A lelkiismereti szabadság államosítása

„Ha egy birodalomban eltérnek hús vallást, ezzel még semmit nem tettek a huszonegyedik híveiért. A kormányok, amelyek azt képzelik, hogy elegendő szabadságot biztosítottak a kormányzottak számára azáltal, hogy megengedték nekik, hogy válasszanak egy meghatározott számú vallási meggyőződés közül, hasonlítanak ahhoz a franciához, aki, miután megérkezett egy német kisvárosba, melynek lakói olaszul akartak tanulni, a baszk és az obreton közötti választást ajánlotta nekik.” (Benjamin Constant)

A lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról született 2011. évi C. törvény preambuluma⁶⁸ első pillantásra úgy tűnhetne, mintha az teljesen elválna a tételes törvényi szövegtől, s pusztán díszítőmánya lenne a preambulomot követő, ám annak szellemiségétől alapjaiban eltérő

textusnak. Ugyanakkor a preambulum szövegében – kétségtelenül felettebb szubtilis módon – bizonyos tendenciák már kirajzolódnak.

A preambulum legfontosabb alapelvei, amelyek alapján az Országgyűlés a törvényt megalkotta, a következők:

1. „A magyarországi egyházak és vallási közösségek a társadalom kiemelkedő fontosságú értékhordozó és közösségteremtő tényezői, amelyek hitéleti tevékenységük mellett nevelési, oktatási, felsőoktatási, egészségügyi, karitatív stb.” tevékenységükkel „a nemzeti tudat ápolásával is jelentős szerepet töltenek be az ország és a nemzet életében.”
2. „a lelkiismereti és vallásszabadság érvényre juttatása... az egyházak önállóságának biztosítása...”
3. összhangban „az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatával, az Emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló egyezményrel stb.”
4. összhangban „az állam és egyház különvált működésének alkotmányos követelményével...”
5. „folytatva a vallásszabadságot biztosító törvényekben... testet öltő hagyományt”
6. „tekintettel az állam világnézeti semlegességére”
7. „tisztelőn tartva az egyházakkal kötött megállapodásokat”
8. „az egyházak... szabadon teljesíthessék küldetésüket”
9. „elismerve Magyarország történelmében... folyamatosan meghatározó jelentőséggel bíró egyházak kiemelkedő szerepét”.

Ami a 3. pontban megnevezett *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát* és az *Emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló egyezményt* illeti, érdemes felidézni a vonatkozó szövegeket. Az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának* 18. cikke így fogalmaz: „Mindenkinek joga van a gondolat-, a lelkiismeret- és a vallásszabadsághoz. Ez a jog magában foglalja a vallás vagy meggyőződés megváltoztatásának szabadságát, valamint a vallásnak vagy meggyőződésnek egyénileg vagy másokkal közösen, a nyilvánosság előtt vagy a magánéletben oktatás, gyakorlás, istentisztelet vagy szertartás keretében történő nyilvánítása szabadságát.”⁶⁹ Az *Emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló egyezmény* 9. cikke az alábbiakat deklarálja: 1. Mindenkinek joga van a gondolat-, a lelkiismeret- és vallásszabadsághoz; ez a jog magában foglalja a vallás vagy meggyőződés megváltoztatásának szabadságát, valamint a vallásnak vagy meggyőződésnek mind egyénileg, mind együttesen, mind a nyilvánosság előtt, mind a magánéletben istentisztelet, oktatás és szertartások végzése útján való kifejezésre juttatásának jogát. 2. A vallás vagy meggyőződés kifejezésre juttatásának szabadságát csak a törvényben meghatározott, olyan korlátozásoknak lehet alávetni, amelyek egy demokratikus társadalomban a közbiztonság, a közrend, közegészség vagy az erkölcsök, illetőleg mások jogainak és szabadságainak védelme érdekében szükségesek.”⁷⁰

Rögzítsük tehát: mindkét dokumentum a lelkiismeret- és vallásszabadság alapvető jogára hivatkozik és épít, s az utóbbi dokumentum jelzi, hogy ez a jog egy demokratikus

társadalomban csak abban az esetben korlátozható, ha ezt a közbiztonság, a közrend, közegészség stb. szükségessé teszi.

Feltűnő, hogy a preambulum az 1990. évi IV., a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló törvény preambulumának szövegét annyiban módosítja, hogy amott még csak az alábbi szerepel: „A magyarországi egyházak, felekezetek stb. (...) jelentős szerepet töltenek be az ország életében”,⁷¹ ám a 2011. évi törvény már így fogalmaz: „...jelentős szerepet töltenek be az ország és a nemzet életében”, majd az alábbi mondattal egészül ki a szöveg: „Magyarország elismeri és támogatja a külhoni magyar közösségek életében meghatározó szerepet játszó egyházak és vallási közösségek tevékenységét is.”

Ami a „nemzet” szót illeti, egyházakról, vagyis általánosságban véve nemzetek fölötti intézményekről lévén szó jelen kontextusban nehezen értelmezhető, illetve felidézi a szó jelentése körüli súlyos történelmi és eszmetörténeti vitákat.⁷² Azaz a fogalom értelmezése a legjobb esetben is problematikusnak nevezhető, ennél fogva törvényi szövegben való előfordulása nem szerencsés.

Ám sokkal húsbavágóbb gondot vet(het) fel a külhoni magyar közösségek életében meghatározó szerepet játszó egyházak stb. támogatása. A támogatás – tudjuk – lehet szellemi, kulturális és morális, de a szó magában foglalja az anyagi támogatás lehetőségét is. Ám ez utóbbi esetben messze nem mindegy, hogy az „egyház” szót a hívek közösségére vagy a hierarchiára értjük. Ami a hierarchiát illeti, a támogatás más joghatósági területre irányul (katolikusoknál részegyház), aminek számtalan, s úgy tűnik, át nem gondolt, egészen a szuverenitás kérdéséig terjedő következményével lehet és kell számolni. És tekintettel arra, hogy – a törvény értelmében – „Az egyházak hitéleti célú bevételeit és azok felhasználását állami szerv nem ellenőrizheti”,⁷³ továbbá, hogy Magyarországon „nem minősül gazdasági-vállalkozási tevékenységnek” például „hit-élethez szükséges kiadvány, kegytárgy előállítás, értékesítése”, avagy „üdülő hasznosítása egyházi személy részére történő szolgáltatásnyújtás révén”, netán „egyházi célra használt ingatlan részleges hasznosítása”, esetleg „a kizárólag hitéleti, nevelési, oktatási, felsőoktatási, egészségügyi, karitatív, szociális, család-, gyermek- és ifjúságvédelmi, valamint kulturális, sport- és környezetvédelmi tevékenységet szolgáló immateriális jószág, tárgyi eszköz és készlet értékesítése (ideértve a munkaruha megtérítését is)”⁷⁴ stb., egyfelől számolni kellene a célszabályozások adórendszerének sajátosságaival, másfelől egy anyagi-materiális támogatás azzal az anomáliával járna, hogy a magyar adófizetők előtt végképp átláthatatlanná és követhetetlenné válna a külföldre irányuló állami támogatás módja, formája, mértéke és valóságos rendeltetése.

A fenti idézetekhez kapcsolódva az **egyházak gazdasági tevékenységének szabályozását** illetően mindenképpen le kell szögezni, hogy egy korszerűnek tekinthető szabályozás kizárólag csak akkor töltheti be gazdasági és filozófiai értelemben a feladatát, ha az globális, vagyis a szabályozás egységes, mindenkire egyaránt vonatkozik, a versenyhelyzetben nem teremt kivételeket. Azaz a szabályozásnak alapvetően a tevékenységi körre kell irányulnia, és nem a célszemélyre, nem arra, aki azt a tevékenységet végzi.

Mindezt azért kell hangsúlyozni, mert a törvény módosítását nagyrészt az egyházi státussal, vagyis a különféle kedvezményekkel visszaélő úgynevezett „bizniszegyházak” kiszűrésének szándéka vezérelte. Ismert, hogy a legfőképp politikai és világnézeti okokra visszavezethető és a történelemből megszokottnak mondható **kriminalizációs célzatú vádaskodás** a korábbiakban már több egyházzal kapcsolatosan felmerült, ám egyetlen bírósági ítélet sem igazolta a felmerült vádak jogosságát, azaz tényszerű bizonyítottság egyetlen esetben sem áll fenn. Semjén Zsolt az Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottság korábbi alelnökeként, a Kereszténydemokrata Néppárt elnökeként „álegyházakat” és „destruktív szektákat” emlegetett, és annak a bizonyíthatatlan, ám lejárásra annál inkább alkalmas, súlyosan diszkriminatív állításának adott hangot, miszerint „a több száz »egyház« nem jelentéktelen része pusztá adócsalás, szélhámosság”,⁷⁵ miközben az úgynevezett destruktív szektákkal szemben felhozott – vallási mivoltukból fakadó – vádak jogi szempontból egyszerűen értelmezhetetlenek.⁷⁶ Épp ehhez kapcsolódóan kell idéznünk Benjamin Constant, aki pontosan érzékelve a politikának a vallással és a vallási érülettel való visszaélési lehetőségét, azt hangsúlyozta, hogy „a hatalomnak soha nem szabad üldöznie egy vallást, még akkor sem, ha azt veszélyesnek hiszi. Büntetnie kell az adott vallás által elkövetett bűnös tetteket, de nem mint vallási cselekedeteket, hanem csakis mint büntetteket”.⁷⁷ Mindeközben legalábbis a hitelességük és a szakértelmük kérdőjelezhető meg mindazoknak, akik alig néhány esztendeje még önfeledten „destruktívnak” és „adócsalónak” neveztek egy bizonyos egyházat, ám most ugyanők „kodifikációs remekműnek” tekintve a törvényt, minden további nélkül – amúgy nagyon helyesen – beszavarták ugyanezt az egyházat az állam által elismert egyházak sorába. Mindenesetre az igazán következetes és valóban az egyenlő jogokban és lehetőségekben gondolkodó törvényhozónak a meglévő szabályokat és a diszkriminatív kedvezményeket kellett volna átgondolnia, megszüntetve a közpénzekkel továbbra is vígan bizniszelő egyházak különleges, a tágabb gazdasági környezettel totálisan ellentétes státusát. Miközben tehát az anomáliákat előidéző gazdasági–finansziális kérdések megoldatlanok maradtak, az átgondolatlan törvényalkotás magyar állampolgárok sokaságának lelkiismereti szabadságát sértette vagy lehetetlenítette el.

De visszatérve a preambulum szövegére, szembetűnő, hogy a külföldi és a hazai gyakorlatban hagyományosnak mondható terminológia, a **separatio** (separation – the Wall of Separation jeffersoni elve nyomán: séparation de l’Église et de l’État, separazione della Chiesa dallo Stato, Trennung – Separierung – von Religion und Staat stb.), illetve ennek tradicionális magyar fordítása, az elválasztás (tudniillik állam és egyház elválasztása) nem szerepel a szövegben, helyette „az állam és egyház különvált” működéséről olvashatunk.

Pedig már a hazai politikai és valláspolitikai gondolkodásban is az előbbi értelemben és jelentésben bukkan fel a kifejezés, a fogalom tartalmi összefüggéseit kifejtve például Deáknál,⁷⁸ de ugyanebben az összefüggésben használja és nevezi meg a fogalmat Eötvös József az 1870-es költségvetési vita során: „...a javaslat szerkesztésénél még a következő általános elveket tartottam szem előtt: ...hogyan éppen a vallási élet szabadságának

érdekéből a vallási viszonyoktól külön választassanak azon ügyek, melyek természetük-nél fogva nem a valláshoz és az egyházakhoz, hanem az állam rendelkezése alá tartoznak, minők például a polgári és politikai jogok gyakorlása és a házasság polgári oldala s jogviszonyai.⁷⁹

Kétségtelen, hogy az **Alaptörvény** ugyancsak azt deklarálja, miszerint „Az állam és az egyházak különváltan működnek”,⁸⁰ ám éppen ezért is joggal feltételezhető, hogy a törvényalkotó nem pusztán stiláris megfontolásból, hanem tartalmi okokból módosította a bevált és egyértelmű jelentéssel bíró szót. Az elválasztás hagyományosan egyértelmű elvi szempontot és fogalmat takar, azt, ami a XIX. század óta itthon és külföldön egyaránt az állam és az egyház kölcsönös függetlenségét, az állami szuverenitást és az egyházi autonómia elvét jelöli ki.⁸¹ Csakhogy a „különvált” **működés az eredeti jelentéstompítja**, s az alapelvet pusztán funkcionális elvvé szűkíti. A különvált működés, akár egy több irodát foglalkoztató nagyvállalatnál, mondjuk a tervező iroda és a kivitelező iroda különvált működésére utal, ám a vállalati vezetés magasabb szintjén és pozíciójában a két különvált funkció értelemszerűen és természetes módon összetalálkozik.

Hogy Magyarországon miként találkozhat össze egy „magasabb pozícióban” állam és egyház, s milyen módon válhat átjárhatóvá az „elválasztás fala”, arra maga az új törvény ad eligazítást. A törvény ugyanis lehetőséget ad arra, hogy az egyházak a normatív támogatáson fölül, nemcsak a szűken vett hitéleti tevékenység gyakorlásához, hanem akár pályázat nélkül másra is támogatásokat nyerjenek el.⁸² Továbbá „Az egyházak adókedvezményben és azzal egy tekintet alá eső más kedvezményekben részesíthetők.”⁸³ Ugyancsak a törvény mondja ki, hogy „Az egyházak hitéleti célú bevételeit és azok felhasználását állami szerv nem ellenőrizheti.”⁸⁴ De persze ez a „magasabb szinten” történő „összetalálkozás” az élet legkülönbözőbb területein megnyilvánulhat: politikai-politikafilozófiai stratégiákban vagy szimbolikus politikai gesztusokban éppúgy manifesztálódhat, mint a legkülönbözőbb világnézeti előfeltevéseken alapuló megfontolásokban (jogfilozófiai, etikai vagy erkölcsi kérdésekben stb.), netán pusztán anyagi-gazdasági érdekeltségekben. Mindenesetre a „különváltan” működő állam és egyház elmúlt húszéves története az összefonódási lehetőségek majd mindegyikére sok-sok példát szolgáltatott.

Napjainkban, amikor az állam gazdaságilag és egyéb módon erre ösztönző politikájának következtében a világnézetiileg semleges **önkormányzati iskolák** egyre nagyobb számban kerülnek **egyházi kézbe**, komoly aggodalomra ad okot az alábbi törvényhely: „Az egyházi intézmény világnézeti szempontból elkötelezett, így a felvételnél és a foglalkoztatásra irányuló jogviszony létesítésénél, fenntartásánál és megszüntetésénél a sajátos identitás megőrzéséhez szükséges feltételek határozhatók meg.”⁸⁵ Vagyis tanárnak, szülőnek és diáknak egyaránt **szüksül az esélyegyenlőség lehetősége**: sérül azoké, akik gyermekeiket világnézetiileg semleges iskolába kívánják járatni, sérül azoké, akik – kistélepülésről lévén szó – egyéb iskola híján nem tudnak másikba átiratkozni, de akiket ettől a pillanattól kezdve kötelezni lehet arra, hogy vallási vagy világnézeti meggyőződésük ellenére az adott iskola vallási rendezvényein részt vegyenek, s végül sérül azoké,

akik nem szakmailag ugyan, hanem kizárólagosan világnézeti okokból nem felelnek meg az egyházi kézbe került iskola elvárásának, miközben ők sem képesek máshol elhelyezkedni.

Ugyancsak árulkodó az 1990-es törvény vonatkozó szövegrészletének módosulása. Míg a korábbi törvény kimondta, hogy „Az egyházi jogi személy az állam által fenntartott nevelési és oktatási intézményekben – a tanulók és a szülők igényei szerint – nem kötelező jelleggel (fakultatív tantárgyként) vallásoktatást tarthat”,⁸⁶ addig az új törvény, elhagyván a „nem kötelező jelleggel (fakultatív tantárgyként)” megszorítást már ekképp fogalmaz: „Az egyházak az állam, önkormányzat által fenntartott nevelési és oktatási intézményekben – a tanulók és a szülők igényei szerint – hitoktatást tarthatnak, továbbá a felsőoktatási intézményekben hitéleti tevékenységet folytathatnak. A közoktatási intézmény köteles a dologi feltételeket és más, kötelező iskolai foglalkozásokkal nem ütköző időpontot, az egyházi jogi személy pedig a hitoktató, illetve a hittanár személyét biztosítani. A hitoktatás költségeit – külön törvény, illetve az egyházakkal kötött megállapodások alapján – az állam biztosítja.”⁸⁷ Vagyis a szabadon választható jelleg kiiktatásával a törvény egyenesen lehetőséget ad arra, hogy az egyes oktatási intézmények (alig) burkolt pressziót gyakorolhassanak szülőre és tanulóra egyaránt, annak érdekében, hogy az immár nem fakultatív tantárgyat, **a hitoktatást** (hittant) mindenki számára, saját jól felfogott érdekében **kvázi-kötelezővé tegyék**. Márpedig – oktatási intézményről lévén szó – a szülő és kivált a tanuló függő vagy kiszolgáltatott helyzetéből fakadóan nyomásgyakorlással – akár a lelkiismereti meggyőződés ellenében is – sok minden elérhető. Kanttal szólva akár még a lelkiismeretnek, azaz „az önmagán bírásokodó morális ítélőerő”-nek⁸⁸ egy hatalmas felsőbbiségtől eredő kiiktatása vagy kényszerítése is. Igaz, Kant más helyütt hozzáteszi: „Ez a tulajdonképpeni lelkiismereti kényszer meglehetősen rossz dolog ugyan (mert belső színleléshez vezet), de még mindig nem olyan rossz, mint a külső vallásszabadság akadályozása. Az előzőnek ugyanis fokozatosan meg kell szűnnie önmagától az ember morális belátásának és szabadsága tudatának előrehaladtával, a kötelesség iránti igazi tisztelet pedig csak a szabadságból származhat; az utóbbi ezzel szemben megakadályoz minden önkéntes előrehaladást a hívők etikai közösségében, amely az igazi egyházat alkotja, s formáját teljesen politikai rendelkezéseknek veti alá.”⁸⁹

Az új törvény – a preambulum szellemiségének megfelelően: „a lelkiismereti és vallásszabadság érvényre juttatása” – az 1. § (1) bekezdés alatt kimondja: „Magyarország elismeri a lelkiismeret és a vallás szabadságát.” A deklarált szándék tökéletesen megfelel annak a szellemiségnek, amely szintén a preambulumban olvasható, jelesül, hogy a törvény folytatni kívánja „a vallásszabadságot biztosító törvényekben... testet öltő hagyományt”. Ám ehhez képest a törvény szövegéből épp a lényegét érintő visszalépés, a vallási és lelkiismereti szabadság elvének súlyos csorbítása olvasható ki. Az egyházak nyilvántartásba vételének pusztán technikai eljárása helyett ugyanis a bejegyzési eljárás engedélyezési procedúrává minősül át, amennyiben az „egyházként történő elismeréshez az országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges”,⁹⁰ továbbá

a miniszterhez benyújtott kérelemnek⁹¹ tartalmaznia kell a tanítás „lényegét tartalmazó hitvallást vagy legfőbb vallási tanainak összefoglalását”,⁹² és a miniszter „szakértőt rendelhet ki a törvényben foglalt vallási tevékenységgel kapcsolatos feltételek fennállása megállapításának tisztázására” az „Országgyűlés elé terjesztését megelőzően”.⁹³

Az persze kérdés marad, hogy a „kirendelt szakértő” egy már bejegyzett, azaz hivatalosan is egyháznak nevezhető intézmény képviseletében milyen eljárás keretében dönt majd egy bejegyzés előtt álló, azaz a saját felekezetétől eltérő hitvilágot és teológiai rendszert képviselő másik felekezetről. Ugyanis a hiten alapuló világnézet a világ tudományos elsajátításától éppen a kizárólagosság elvében különbözik, vagyis abban, hogy az egyik hitvilág képviselője teljes joggal és a hit lényegéből fakadóan hiszi és vallja, hogy az igazság (a végső igazság) az ő és csakis az ő birtokában van. Ebből következően a másik jobb esetben téved, hamis úton jár, rosszabb esetben kirekesztődik az üdvözülésből, még rosszabb esetben – főként ha egy már működő egyháztól elszakadó közösségről van szó – egyenesen az ördögtől való. Képzeli csak el, ha egykoron katolikus-ellenreformátor szakértőknek kellett volna dönteniük Luther vagy Kálvin követőinek további sorsáról (persze a döntés az akkori körülményeknek és szokásoknak megfelelően megtörtént). Ráadásul a szakértői döntés racionális megközelítést és vizsgálatot feltételez, ám a hitelvek és teológiai nézetek a racionálison túli, a metafizikai terepű irányulnak, ahol racionális megfontolások legfeljebb a metafizikai elvek filozófiai igényű leírásakor és elemzésekor kérhetők számon, más egyéb módon sehogy. De rejtély marad az is, hogy a vallások természetfölöttire orientáltságából következően a parapszichikai, vagyis pszichológián túli kérdésekben miként fogja meghozni bölcs döntését az erre kijelölt szakértő.⁹⁴

Totális, már-már vicclapba illő hozzá nem értésről árulkodik az a kormánypárti (vagyis konzervatív) képviselő, aki a törvény elfogadását követően annak adott hangot, hogy a törvényre egyfajta „profitisztítás” (sic!) miatt volt szükség, majd állítását kifejtenő, az alábbiakat tette hozzá: „Az eddigi törvény alapján egyháznak számított és támogatásra volt jogosult például tizenhétféle buddhista közösség, na de melyik képviseli ezek közül ezt a vallást igazán?... egyszerűen nincs létjogosultsága felekezetenként ennyiféle leágazásnak: tegyenek rendet maguk között, és döntsék el, hogy az adott vallást melyikük képviselje.”⁹⁵ A vallás fenomenológiai lényegének nem ismeréséről és a legalapvetőbb vallástörténeti ismeretek teljes homályáról árulkodó kínos mondatok ezek, mintha csak „objektíven” el lehetne dönteni (ráadásul a döntőbíró szerepére – e világi politikai szerepét üdvtörténeti-gondviselői dimenziókra felcserélve – a kétharmados többség alkalmas volna), hogy – tessenek azt – a katolikus, a református vagy az evangélikus egyház közül melyik képviseli „igazán” a kereszténységet (keresztyéniséget). Ugyanakkor a fenti eltökéltség mintha nem tudna az Alkotmánybíróság ama határozatáról, amely egyértelműen kimondja, hogy az állam „nem foglalhat állást hitbeli igazságok kérdésében”.⁹⁶

A fentiek inkább csak a törvényalkotó dilettantizmusát tükrözik, ám az eltökélt politikai szándék az engedélyezési procedúrában egyértelművé válik. Hiszen a közhatalom,

a mindenkori politikai többség döntéshozói helyzetbe hozatala a vallás- és lelkiismereti szabadság ignorálásáról árulkodik, amennyiben innentől kezdve nem az egyes ember és közössége definiálja saját egyházi (felekezeti) létét és mivoltát, hanem a vallás- és lelkiismereti szabadság birtokosává előlép(tet)ett politikai hatalom.

Politikafilozófiai értelemben Locke meghatározása klasszikusnak tekinthető: az egyházak „önként társult emberek szabad közössége arra a célra, hogy Istent nyilvánosan úgy tisztelhessék, ahogy – hitük szerint – az Istenség tőlük ezt a lelkük üdvösségére elfogadja”,⁹⁷ vagyis az egyházak egyszerre hordozói az egyéni és kollektív vallásszabadságból fakadó jogosultságoknak.⁹⁸ A minden vallást és minden vallásgyakorlót megillető autonómia „átszáll az egyházra, és mint ilyen kötelezi – az egyenlő vallásgyakorlási szabadsághoz való jog részeként – a semleges államot”⁹⁹ az egyenlő távolságtartás elvének és a vallásszabadsághoz és a hitetlenséghez való jog egyenlőségének a fenntartására, továbbá mindennemű pozitív vagy negatív diszkriminációtól való tartózkodásra. Az egyházak egyenlőségének elve magától értetődően feltételezi a különböző eljárásokban való egyenlőség gyakorlatát is.

Az egyes egyházaknak mint „az Országgyűlés által elismert magyarországi egyházaknak, vallásfelekezeteknek és vallási közösségeknek” a szembeállítás az egyesületekkel átminősített és lefokozott egyházakkal alapvetően sérti a vallás- és lelkiismereti szabadság deklarált elvét, egyéni és kollektív jogát, miközben az állam illetéktelenül olyan területre téved, ahol semmi keresnivalója nincs, és ahol a világnézeti semlegesség elvét feladva saját preferenciáit juttatja érvényre, hogy ezáltal „a vallás a politikai hatalom kezében fenyegető intézménnyé” váljon.¹⁰⁰ Maga az állami beavatkozás, vagyis a meglévő egyházak többségének pusztán egyesületté nyilvánítása közönséges politikai színezetű leminősítés. Ne feledjük: az Alkotmánybíróság világossá tette, hogy nem pusztán szimbolikus különbségek mutathatók ki egyház és egyesület között, s nem pusztán pénzügyi következményekkel járó differenciáról van szó – eddig egyházként működött közösségek egész sor tevékenysége (oktatási, karitatív, szociális stb.) válhat semmissé –, hanem más jogosultságok elvesztése mellett (pl. fakultatív vallásoktatás stb.) a belső autonómia is csorbul.¹⁰¹

A nyilvántartásba vétel szimpla technikai eljárásának épp az egyházi autonómiából kellene következnie, a saját belső rend és szabály autonóm követéséből, ahol az államnak nem az lenne a dolga, hogy elismerje az egyes egyházakat és felekezeteket, hanem mindössze annyi, hogy tudomásul vegye azok működését, amennyiben azok tanítása és tevékenysége nem ütközik alkotmányos elvekbe. A politikai döntéshozatal a legsúlyosabban sérti a világnézeti semleges állam elvét, jóllehet, ezt az elvet szövezi le a preambulum is („tekintettel az állam világnézeti semlegességére és a felekezetek közötti békés együttélésre való törekvésre”), és megszünteti az egyenlő távolságtartás demokratikus elvét. A politikai hatalom súlyosan diszkriminatív módon mostantól felülírhatja az egyes állampolgárok lelkiismereti és vallási szabadságát, autonóm elkötelezettségét, választását és önálló döntési jogát, és a legkülönfélébb megfontolások nyomán egyetlen

tollvonással egyértelműsítheti, hogy melyek a számára kedves és elfogadható, s melyek az elfogadhatatlan és elutasítandó vallási közösségek.

A **lelkiismereti szabadság állami-politikai birtokbavétele** a hazai demokrácia elmúlt huszonegy éves történetének legkártékonyabb cselekedete. A lelkiismeret(i szabadság) mindennemű megszállása, hatalmi–politikai okkupációja az egyes személy (állampolgár) szabad lelkiismereti döntésének és választásának megkérdőjelezése, manipulációja vagy ellehetetlenítése a diktatúrák természetéhez tartozik. A lelkiismereti szabadságnak csupán a közrendhez és a közbiztonsághoz fűződő kollektív érdek szabhat határt, semmi egyéb.¹⁰² Az állam egyenrangú polgárok társulása, ennél fogva a hatalomnak nincs és nem is lehet joga szelektálni, elfogadottnak és elutasítottnak nyilvánítani egy-egy gyülekezetet. Az államnak nem az a dolga, hogy megfogalmazza, osztályozza és kinyilvánítsa filozófiai, vallási és világnézeti preferenciáit, hanem az a kötelessége, hogy biztosítsa állampolgárai szabadságát autonóm döntéseik meghozatalában erkölcsi, vallási és világnézeti érdekeltységüknek megfelelően, és „garantálja az egyenlő erkölcsi és vallási szabadság feltételeit”.¹⁰³ Rawls megfogalmazása egyértelmű: „Az állam nem kedvezhet egyetlen meghatározott vallásnak sem, s nem büntethet vagy minősíthet alkalmatlannak senkit vallásos elkötelezettségéért avagy annak hiányáért.” A hitvalló állam gondolata elutasítandó, „ugyanakkor az egyes társulások szabadon szerveződhetnek tagjaik akarata szerint, s saját belső életük és fegyelmi rendjük lehet azzal a korlátozással, hogy a tagok valóban bármikor eldönthetik, maradnak-e vagy kilépnek. A törvény abban az értelemben védi a szentélyek jogát, hogy nem értékeli és még kevésbé bünteti – csakúgy, mint a hitetlenséget – a hit elhagyását. Ilyen és hasonló módokon az állam védi az erkölcsi és vallási szabadságot.”¹⁰⁴

Végző soron igazat adhatunk Rawlsnak: „Ahol a szabadság elnyomása hittudományi elvekre vagy hitkérdésekre épül, ott semmilyen érv nem használ.”¹⁰⁵

„Hinni, engedelmeskedni, harcolni”¹⁰⁶

Egy végző soron transzcendens megalapozású állami *telosz* koncepciójához szervesen kapcsolódik az **állam „nemzetnevelő” küldetésének eszméje**. Emlékezetes e tekintetben, hogy már néhány évvel ezelőtt a szinglihordákat felemlegető, a fiatalos réteggkulturákat deviánsként megbélyegző és a pszichés érzékenységeket körmösökkel büntetni kívánó¹⁰⁷ Mikola István a jobboldali kormányzás egyik meghatározó célkitűzéseként olyan, az emberi létezés totalitását kormányzati struktúrába leképező csúcsmiszterium megalkotását vizionálta, mely az „egyen szabadságvágyának korlátozása” érdekében működő „nagyon kemény irányítás és rendteremtő akarat” fundamentalista szellemében a keresztény Magyarország újjáépítésének jegyében működne.¹⁰⁸ De az antimodernista politikai ideológia tipikus jegyeit viseli Mikola alábbi kijelentése is: „Kell egy kormány, amelyik tudomásul veszi, hogy ez egy közösségépítő, keresztény megalapozottságú ország és ezt újra kell építeni.”¹⁰⁹

Ehhez a nemzetnevelő, egyfajta „új ember” állami megtervezésére, kivitelezésére és megteremtésére irányuló etatizmushoz¹¹⁰ csatlakozott az oktatás fundamentalista meg-alapozásának, s a „humán csúcsminisztériumnak” mikolai álma: „A gyerek bekerül az iskolába, már nem lesz hívő, mert a szekularizált világban az oktatás is olyan, hogy már hitről sokszor szó sincs. Nem mondom, ebben az iskolában persze, de az iskola falain túl kell lépnünk. Ez azt jelenti, hogy már nem tudja, hogy mi végre van a világon. Azért szeretném hangsúlyozni, azért ez egy keresztény ország, nehogy elfelejtsük. Ennek az országnak az ezer év tragédiáit túlélő hatalmas energiái a hitből fakadtak. És ennek nép-egészségügyi szempontból is értelme van, hiszen a hívő ember tovább él. De a családja is tovább él. Egy hitetlen, morálisan szétzilált, a demokráciát anarchiába hajló módon értelmező országban szükségszerűen rengeteg betegség van.”¹¹¹ S ugyanez a szándék és irányultság köszön vissza Orbán koncepciójában is: „Tehát ha nemcsak kormányozni akarunk négy évig, hanem országot és nemzetet is akarunk építeni, akkor a magyar oktatásügy teljes áttekintésével kell kezdenünk a hosszabb távú munkát. És ennek az áttekintésnek a kulcskérdése éppen az, amit te vetettél most itt föl, püspök úr, hogy megadjuk-e a lehetőséget a gyerekeinknek arra, hogy megkapják azt a fajta lelki nevelést, hittanon keresztül, etikaoktatáson keresztül, ami nélkül a későbbiekben nem fogunk tudni helytállni. ... Most én ezen a fundamentalista alapon állok személy szerint, és örülnék, hogyha a magyar oktatási rendszer elfogadná majd a választások után, hogy erre az alapra érdemes építkezni.”¹¹²

Orbán nagy és merész álma mára megvalósult: mintegy a nemzetstratégia részeként alternatív-kötelező jelleggel immár helyet kapott a hit- és erkölcsoktatás az iskolákban.

Az államilag fenntartott, világnézetileg „semleges” iskolákban.

A szándék egyértelmű: az oktatás államosítása és centralizálása; új iskolaigazgatók kinevezése legfőképp a lojalitás alapján; a tanári-oktatói szabadság korlátozása; tartalmi és módszertani túlszabályozás; pedagógusok fokozott ellenőrzése (szakfelügyelet); pótlékok kiesése, munkaterhek növelése; pedagógusra vonatkozó 32 órás benn-tartózkodási szabály; tanulóra vonatkozó kötelező benn-tartózkodás 16 óráig; jogkorlátozó intézkedések bevezetése (a szülői munkaközösség jogainak és lehetőségeinek teljes megvonása); a fiatalok fokozott ellenőrzés alatt tartása (iskolarendőrség, hatósági intézkedésekre való lehetőség); mindennapos testnevelés (infrastruktúra nélkül); a minisztérium abszolút és megkérdőjelezhetetlen hatalma (hálás köszönet Kósa Lajosnak önfelédtt vallomásáért: amit az oktatásban ezután mondanak, az igazából parancs) stb., mind-mind nélkülözhetetlen eleme a rendre, fegyelemre, engedelmességre és tekintélytiszteletre idomított, önálló gondolkodásra és véleményformálásra alkalmatlanná tett, az állam (a hatalom) megfélelbezheteretlen akaratának alávetett **új embertípus kinevelésének**.

A politikai célnak és eszmének alárendelt nevelés folyamatában, a kiteljesedett indoktrináció menetében rendkívül fontos szerephez jut a vallási nevelés, a központilag hivatalos és (választhatóan) kötelező rangra emelt hitoktatás. Balog Zoltán már a korábbiakban is arról beszélt, hogy az egyházak a polgári magyar nemzetstratégia részét

képezik, és Orbán is az egyházakkal kötött stratégiai szövetséget hangsúlyozta. Az egyházak és a vallási érzület instrumentalizálásával, a közélet, a kultúra és az **iskolarendszer vallási újragyarmatosításával** a hatalom saját kizárólagos valláserkölcsei nézeteinek kíván politikailag és jogilag érvényt szerezni. A politikai céloknak alárendelt vallási érzület manipulálásával a hatalom igazolni igyekszik önmaga tévedhetetlenségét, „magasabb rendű” elkötelezettségét és küldetését, cselekedeteinek, szándékainak, célkitűzéseinek, törvényeinek és rendeleteinek (bármilyenek legyenek is azok) megkérdőjelezhetetlen jogosságát és igazságosságát, feláldozva az alapvető emberi jogokat, így a lelkiismereti, a vallás- és szólásszabadság jogát. A vallási érzület a hatalmi szándékoknak megfelelően államlegitimáló tényezővé válik, miközben a központosított erkölcsi tekintély nélkül működő plurális társadalomban a vallási értékek normatívaként és némely egyházak központosított erkölcsi tekintélyként jelennek meg.

Az állam nemzetnevelő küldetése megkérdőjelezhetetlenné és stratégiaileg megkerülhetetlenül fontossá válik: az ancien régime ellenforradalmi eszmeiségével és annak képviselőivel való végső leszámolással párhuzamosan forradalmi hevülettel zajlik az „új ember” állami megtervezése, és a saját képre és hasonlatosságra átalakított új oktatási elvek, struktúrák és intézmények kiaknázásával eme homo novus „kivitelezése”: hitének, tudatának, világnézetének, gondolkodásának, történelmi ismereteinek, esztétikai ízlésvilágának, kultúrájának, iskolai és egyetemi tanulmányainak célirányos újratervezése.

A politika tehát eszközévé téve a vallást, és a vallási érzületet saját legitimációjához használva fel, időtlennek és megkérdőjelezhetetlennek szándékszik feltüntetni saját politikai hatalmát, a történelmi múlt tendenciózus fel- és kihasználásával pedig **üdvörténeti keretet** kíván nyújtani önnön regnálásának.

A hittan választhatóan kötelezővé tételével az Orbán-kormány látványosan mondta fel az állam és az egyház elválasztásának és az állam semlegességének demokratikus alapelvét. Minderre az Alaptörvény megadta és biztosította a lehetőséget. A világnézetiileg immár elkötelezett állam a hitoktatás iskolai tananyaggá tételével egyértelműen kinyilvánította világnézeti preferenciáját. Senkit ne tévesszen meg a hittan, illetve az erkölcsstan közötti „alternatív–kötelező” választási lehetőség. A megfelelési kényszer, a következményektől való félelem, a hatalom vagy az iskolai felsőbbség elvárásaihoz való igazodás, a főként kisebb településekre jellemző „szem előtt levés” pszichikai nyomása, a kiközösítéstől, a megbélyegzéstől való félelem lelki terhe, az egyes felekezetek híveinek tragikus történelmi tapasztalatai és a napjainkban egyre agresszívabbá váló radikális nézetek, továbbá az a tudat, hogy a bizonyítványban mint hivatalos dokumentumban a gyerek közszemlére téve hordozhatja egy életen át felekezeti hovatartozásának jelét, azt, hogy mit választott és mit nem, olyan pressziót jelent, amely eleve kizárja, de legalábbis súlyosan megkérdőjelezi a valódi szabad választás lehetőségét.

A korábbiakban is sokat hangoztatott fideszes–KDNP-s érv, miszerint a hitet mint a kultúra részét az államnak támogatnia kell, akárcsak a népzenei oktatást, a furulyázást vagy a különféle sportolási lehetőségeket, alapvetően téves, mivel elfeledkezik a világ-

nézetileg semleges állam elvéről. Míg ugyanis a hitoktatás támogatása egyfajta világnézet támogatása, addig a népzene, a furulyázás vagy a sport nem minősül világnézeti stúdiumnak. Márpedig az elmúlt ezer év európai tapasztalata nem a kizárólagosságra törekvő népzeneészekről, furulyázókról vagy magasugrókról, hanem a politikai-hatalmi vágyakat és ábrándokat szövögető egyházakról őrzött meg súlyos történelmi adalékokat. Egy demokratikus berendezkedésű modern államnak még a lehetőségét is ki kell zárnia annak, hogy állampolgárait egy általa preferált világnézet irányába orientálja. Semmi sem indokolja tehát, hogy a **hitéleti tevékenység** – beleértve a hitoktatást – **bármiféle kivételes elbánásban** részesüljön az állam részéről. Egy nem hívő (ateista), vagy nem intézményes módon hívő állampolgár is lehet ugyanolyan erkölcsös és építő tagja a társadalomnak, mint bármelyik egyháztag. A jó és a rossz megkülönböztetéséhez nincs szükség istenhitre, a morális cselekedet nem igényli annak transzcendens megalapozását. Súlyos diszkrimináció tehát egyes, a hatalom számára mégoly kedves világnézetek, hitek, ideológiák önálló iskolai tananyagga tétele.

A gyermekek világnézeti-hitbéli alapokon történő iskolán belüli megosztása, elkülönítése és számontartása jobb esetben a totális diletantizmusról, rosszabb esetben a tudatos és számító cinizmusról árulkodik, de leginkább a kettő kombinációjáról. Hosszú évek óta ismertek azok a fideszes–KDNP-s nyilatkozatok (Semjén Zsolttól Mikola Istvánon át Deutsch Tamásig, hogy csak a legjelentősebb „teoretikusokat” említsük), amelyek a vallást közügynek tekintik („a vallás a legszemélyesebb közügy” – szögezte le veretes lenini dialektikával Deutsch Tamás 2006-ban), és hozzáteszik, hogy ahol viszont a vallást magánügynek tekintik, ott küszöbön a diktatúra. Meglehet, valóban küszöbön a diktatúra, hiszen még az új Alaptörvény is kimondja, hogy vallását vagy más meggyőződését mindenki szabadon kinyilváníthatja, vagy *kinyilvánítását mellőzheti* – lásd VII. cikk (1). Ám a hitoktatás kötelezően választható kényszerével, a hitvallás iskolai gyakorlatának intézményesítésével a fent jelzett pressziók, félelmek és megfelelési kényszerek hatására az egyes diákok és rajtuk keresztül persze a szülők hite és meggyőződése, vagyis a legszenzitívebb elemek és adatok egyike válik „közüggé”, amit aztán *számon tartanak és beírnak mindenféle könyvbe*.

Ami pedig a közügy *versus* magánügy kérdését, valamint a diktatúrákkal való összefüggésüket illeti, valójában a fideszes–KDNP-s politikusok állításának éppen fordított képét nyújtja Európa elmúlt kétezer esztendeje. Hiszen a történelem minden nagy vallásüldözése, véres pogromja, a kizárólag „közügyből” fakadó eretnekké minősítések, a „másként vallásosokkal” szembeni kegyetlen leszámolások, üldözések, kirekesztések a közhatalmi–közjogi szerepet gyakorló egyházak privilégiuma volt a korai időktől kezdve a reformáció és ellenreformáció gyilkos küzdelmein át – egyebek mellett – a zsidók, a szombatosok vagy éppen Jehova tanúinak, mint „destruktív szektának” az üldözéséig. De a szerzetesrendek Hitlerék vagy Rákosiék általi feloszlátása sem kimondottan a magánügy szentségéről, sokkal inkább a vallásos érzület közüggé nyilvánításáról tanúskodik, hasonlóan az egyházi magánvagyonok „közügyi” elzabrálásához, vagy mondjuk magyar állampolgárok faji és felekezeti hovatartozásuk miatti – „közérdekből

fakadó” – megsemmisítéséhez. Állami kötelezettséggé téve az egyházi testületek döntéseit, a Franco-rezsim is a legszigorúbb közügyként kezelte a katolicizmust mint (állam)vallást, súlyosan korlátozva a szólás- és sajtószabadság „magánszentségének” gyakorlatát, megcenzúrázva az egyházi tanítással ellentétes gondolatokat és véleményeket, betiltva az ezeket megjelenítő sajtótermékeket.

Mindenesetre az Alaptörvény – nagyon helyesen – nem rendelkezik arról, hogy a vallás közügy lenne-e vagy magánügy, ám a felekezeti hovatartozást szigorúan magánügynek tekinti, hiszen ez a vallását és hitét gyakorló egyén lelkiismereti szabadságának függvénye. Vagyis annak, hogy – amint a törvény fogalmaz – mindezt szabadon, saját akaratából *kinyilvánítja, vagy kinyilvánítását mellőzi*. Az alapjogok gyakorlása terén semmi különbség nem származhat abból, hogy ki hívő, és ki nem, ki tartozik valamely felekezethez és ki nem. Természetesen nem mond ellent mindennek, hogy az egyházak az állam által is elismert és támogatott módon olykor különböző közfeladatokat is ellátnak. Hiszen a vallás, illetve a vallásos érzület szigorúan vett *magánügye* semmilyen módon nem áll összefüggésben egyes egyházaknak mint intézményeknek a nyilvánosság előtt és *közpénzekből folytatott közfeladatokat* ellátó funkcióival.

Orbán Viktor idei tanévnyitó beszédében a hit- és erkölcsstan bevezetése mellett érvelve azt mondta, hogy így olyan polgárokat tudunk nevelni, akik „egy szilárd értékrendszer talaján állva különbséget tudnak tenni jó és rossz között”. A vallás lényegéből fakad, hogy a jó és a rossz közötti különbségtétel a vallási tanok alapelveiből, „örök tételeiből”, dogmatikai rendszeréből, teológiai felfogásából következik, amelyet a hívő ember feltétel nélkül elfogad, hiszen azokat hiszi és vallja. Ámde az orbáni intencióval ellentétben az iskola valódi feladata az lenne, hogy a tanárok természetes erkölcsi-nevelői érzékére támaszkodva főként a humaniorák, a humán tantárgyak (az irodalom- és művészettörténet, a történelem, a filozófia stb., amelyeknek a leértékelésében, leminősítésében és lejárátásában egyébként felettébb sokat iparkodott a regnáló hatalom) segítségével, az érzelmekre és a racionális belátásra egyaránt alapozva erkölcsi-etikai problémákat jelenítsenek meg, és a szabad választás és az önálló véleményalkotás élményétől korántsem megfosztva a diákokat, megértessék velük a világ sokszínűségét, bonyolultságát, jó és rossz, igaz és hamis összefüggéseit.

Az *új ember kovácsai eltévedtek* a történelem útvesztőjében. Megszoktuk, hiszen folyamatosan tapasztaljuk a velünk élő Kádár-éra örökségét, a „szocialista embertípus” mai napig jól ismert mentalitását: félelmeit, komplexusait, önállótlanágát, infantilizmusát, kívülről irányítottágát, manipulálhatóságát, a civil öntudat és kurázi teljes hiányát, a hatalom képére konstruált tekintély feltétlen tiszteletét. Kevésbé a gazdasági nehézségekből, sokkal inkább a mentális elmaradottságból fakad az ország egyre nagyobb versenyhátránya, lemaradása, a reménytelenség és apátia mindent eluraló érzete.

A hazai oktatásért felelős vezetők szeme előtt immár képet öltött az orbáni típusú hatalommal tökéletesen harmonizáló új embertípus eszménye. Igazi hipokrita modelltől van szó: a vallási és erkölcsi értékek átadása, az át nem gondolt és kellőképpen ki nem dolgozott egyházi és erkölcsi nevelés (amelynek fogyatékoságait Erdő Péter bíboros is

többször szóvá tette és kritizálta¹¹³), a tananyag súlyos hiányosságai, a dilettáns állítások és nézetek garmadája, vagy éppen botránys tartalmi vonatkozásai, továbbá a képzett szakoktatók hiánya egyértelműen arról árulkodik, hogy a hit- és erkölcsstan csak ürügyként szolgál a hatalom által preferált, kívülről irányított „egydimenziós” **engedelmes klónok bővített újatermeléséhez**.

Itt az ideje a magyar tálib nagyüzemi előállításának.

Irodalom

A politika szolgálólánya, avagy az ideológia szabaddá tesz – de mitől? *Mozgó Világ*, XXXIII. évf. 2007. 1. sz. 47–57. p.

Orbán apokrif evangéliuma. *Magyar Narancs*, 2007. január 11. 56–57. p.

Metafora és küldetésstudat. A jobboldal politikai antimodernizmusa (Gábor Györggyel)

ÉS, LI. évf. 2007. július 20. 29. sz. 5–6. p.

Antropológia és istenkirályság. *Mozgó Világ*, XXXIV. évf. 2008. 12. sz. 53–58. p.

A nemzet hitvallása avagy a piac ködképei. *Mozgó Világ*, XXXVII. évf. 2011. 4. sz. 3–7. p.

A lelkiismereti szabadság államosítása. *Mozgó Világ*, XXXVII. évf. 2011. 9. sz. 15–27. p.

A vallási kultúra mint politikafilozófiai igény. *Mozgó Világ*, XXXVIII. évf. 2012. 8–9. sz.

75–84. p.

Iskola a hithatáron. ÉS, LVII. évf. 2013. szeptember 13. 37. sz. 5. p.

Jegyzetek

1 A szöveg teljes egészében megjelent a *Népszabadság* 2006. december 21-i számában

Rab László: Orbán Viktor tanúságtétele címen.

2 Louis de Bonald: *Essai analytique sur les lois naturelles de l'ordre social, ou du Pouvoir, du Ministre et du Sujet dans la société*. Paris, 1840, A. Le Clère, 109. p.

3 „A jó az ép okból származik, a rossz bármi fogyatkozásból.”

4 János 3,19; Rómaiakhoz írt levél 1,29; Kolosszeiekhez írt levél 1,21; 2 Timóteushoz írt levél 3,13.

5 Kolosszeiekhez írt levél 1,21; Tituszhoz írt levél 3,3.

6 1János 5,18

7 Máté 6,13; János 17,15.

8 Rómaiaknak írt levél 13,3

9 1Péter 2,13-14

10 Korintusiaknak írott első levél 5,12

11 Cicero: *De re publica* II, 44. „Sine summa iustitia rem publicam geri nullo modo posse.”

12 Thomas Hobbes: *Leviatán vagy az egyházi és világi állam anyaga, formája és hatalma*.

Bp., 1970, Magyar Helikon, 85. p.

- 13 Lásd Daniele Hervien – Léger et al.: *La religione degli europei*. Torino, 1992, Fondazione Giovanni Agnelli; Gerhard Schmidtchen: *Gottesdienst in einer rationalen Welt*. Stuttgart–Freiburg, 1973, Calwer–Herder; Paul Michael Zulehner: *Wie kommen wir aus der Krise?* Wien, 1978, Herder.
- 14 Andreas Frege: *Kirchenaustritte*, Gelnhausen, 1977, Burckhardthaus.
- 15 Franz Jachym – J. J. Dellepoort ed.: *Die europäische Priesterfrage*. Wien, 1959, Internationale Katholisches Institut für Kirchliche Sozialforschung; Jacques Duquesne: *Demain, une Église sans prêtres?* Paris, 1968, Grasset; Jan Kerkhofs ed.: *Europe without Priests?* London, 1995, SCM; Osmund Schreuder ed.: *Der alarmierende Trend*. München–Mainz, 1970, Kaiser–Grünewald.
- 16 Peter Ester – Halman Loek – Ruud de Moor eds.: *The Individualizing Society*. Tilburg, 1994, Tilburg University; Hélène Riffault: *Les valeurs des français*. Paris, 1994, Presses Universitaires de France.
- 17 Peter L. Berger ed.: *The Desecularization of the World. Resurgent Religion and World Politics*. Washington D. C. – Michigan, 1999, Ethics and Public Policy Center – William B. Eerdmans, 2. p.
- 18 Lásd Samuel P. Huntington: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Ford. Pusztá Dóra, Gezsényi Györgyi, Gázsity Mila. Bp., 1998, Európa.
- 19 George Weigel, neves katolikus szerző, II. János Pál biográfusának megfogalmazásában: „Úgy tűnik, évek óta ez a forgatókönyv irányítja a Vatikánt: az egyesülő Európa arra fog kényszerülni, hogy feltegye a kérdést, vajon mi egységének forrása, és erre végső soron egyetlen válasz adódik: a kereszténység. Így a lelelkesebb vatikáni »Európa-pártiak« az Európai Unióban és annak bővítésében evangéliumi lehetőséget látnak, lehetőséget arra, hogy visszafordítsák az európai szekularizáció évszázados folyamatát. Brüsszel, amely azon van, hogy Európa hátralévő maradványát is »Belgiummá« tegye, éppen ellenkezőleg, Európa maradványát is Lengyelországgá fogja tenni.” (George Weigel: *The Cube and the Cathedral. Europe, America, and Politics Without God*. New York, 2005, Basic Books, 149. p.)
- 20 John Kekes: *A liberalizmus ellen*. Ford. Balázs Zoltán. Bp., 1999, Európa.
Lásd különösen: 59–99. p.
- 21 Leo Strauss: On the Spirit of Hobbes’s Political Philosophy.
In uő et al.: *Hobbes Studies*. Cambridge, 1965, Cambridge University Press, 12. p.
- 22 Kapzsiság, mértéktelenség áll a válság háttérében. Beszéd a Protestáns Fórum és a THÉMA Egyesület konferenciáján, Budapesten. 2008. október 17.
http://www.miniszterelnok.hu/beszed/kapzsisag_mertektelenseg_all_a_valsg_hattereben
- 23 A Newsweek a vallás szerepének rendkívüli mértékű politikai aktivizálódása miatt egyenesen „új kereszties háborút” emleget. (Carla Power: The New Crusade. Fighting for God in a secular Europe, conservative Christians, the Vatican and Islamic militants find a common cause. *Newsweek*, 8. November 2004. A szent háborúkhöz lásd Dag Tessore: *La mistica della guerra*. Roma, 2003, Fazi)
- 24 Murray Edelman: Politikai ellenségek konstruálása. In Szabó Márton szerk.: *Az ellenség neve*. Bp., 1998, Józsoveg, 88–123. p.
- 25 Josephus Flavius: *Apión ellen, avagy a zsidó nép ősi voltáról*. Bp., 1984, Helikon, 72. p.
- 26 „Én képviselek valamit”. *Manager Magazin*, 2006. december 21.
- 27 A cinizmus páncélingétől kellene megszabadulnunk. *Magyar Hírlap*, 2007. május 26.
(Az interjút Dippold Pál és Faggyas Sándor készítette.)
- 28 Lásd Heller Ágnes: Mi a modernitás? In uő: *Megtestesülés*. Debrecen, 2005, Csokonai, 84–97. p.
- 29 Molnár Tamás: *A modernség politikai elvei*. Bp., 1998, Európa, 93. p.
- 30 Uo. 11. p.

- 31 Leo Strauss: *The Political Philosophy of Hobbes. Its Basis and Its Genesis*. Chicago, 1952, The University of Chicago.
- 32 Molnár: i. m. 60. p.
- 33 Carl Schmitt: *Politikai teológia*. Bp., 1992, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 19. p.
- 34 V. *évfolyam Kongresszusi különszám*, 2006. március 21.
<http://www.fidesz.hu/index.php?CikkID=53088>
- 35 *Jesája 50,4*
- 36 *Jeremiás 23,16*. Nem véletlen, hogy a prófétai szónoklat jellegzetes és rendre visszatérő eleme a beszédet bevezető „így szól JHWH” (ko amar JHWH) és lezáró „JHWH mondása” (neum JHWH) formula. Ezáltal a hallgatóság számára újra és újra egyértelművé és világossá vált, hogy az imént hallott beszéd valójában a próféta szájából elhangzott isteni közlés volt.
- 37 Anélkül, hogy állást foglalnánk azon felvetéseket illetően, amelyek összefüggésbe hozták „Az igazság szabadabbá tesz” mondatot az auschwitzi koncentrációs tábor főkapuja fölé illesztett „A munka szabadabbá tesz” mondattal, az előbbi az utóbbi parafrázisának tekintve, tény, miszerint a német „Arbeit macht Frei” hírhedt és cinizmusában elborzasztó szövege fonetikailag áthallik a „Wahrheit macht Frei”-re, amelyet – aligha véletlenül – a kilencvenes évek elejétől fogva különféle, főként német neonáci csoportok tűztek a zászlajukra, mintegy megismételve azokat a holokauszttagadó történeteket, akik imigyen kívánták kifejezésre juttatni a holokauszt tragédiáját elutasító revizionista, embertelen és hazug nézeteiket.
- 38 Flavius Josephus: *Antiquitates Iudaeorum XVIII, 1, 6*.
- 39 A feltételezhetően központi ukázként elrendelt Fidesz-közei *Biblia*-idézés abszurdítására és komikus jellegére jó példa – egyúttal szép freudi elszólás – volt, amikor Deutsch-Für Tamás egy televíziós beszélgetés során a Happy End, az Ezüsthajó, a Vegyépszer és a Defend körüli tisztázatlan ügyeket számon kérő kritikákra azzal válaszolt, hogy jobb lesz, ha mindazok, akik a Fideszt támadják, vigyáznak, ugyanis a *Bibliát* ismerők előtt nem titok, hogy „aki kardot ragad, az kard által vész el”. Az ellenzék vádjaira, miszerint a 2013 szeptemberében tartott bajai időközi választáson helyi fideszesek törvénytelenégeket követtek el, Kövér László házelnök is azt mondta a *Heti Válasz* 2013. október 3-i számában olvasható interjújában: „Kard által vész, ki kardot ragad.” A *Bibliát* ismerők előtt valóban nem titok, ám Deutsch-Für és Kövér számára annál inkább, ugyanis a Fidesz képviselőinek kijelentését leginkább a maffia módszereire hajazó durva fenyegetésnek lehetett csak érteni. Jézus mondása valójában – Máté evangéliumának tanúsága szerint (26,52) – a jézusi etikai tanítás és morális attitűd kifejeződéséeként nem az őt foglyul ejteni készülő ellenségének szólt, épp ellenkezőleg: ahhoz a hú tanítványához fordult, aki épp őt próbálta megvédeni, aki „kardjához kapott, kirántotta, a főpap szolgájára sújtott, és levágta a fülét”. (*Máté 26,51*)
- 40 Heller Ágnes: Európa mesterelbeszélései a szabadságról. In uő: *Megtestesülés*. 77–83. p.
- 41 Például a Luther-kutatáson belül mára már teljes az összhang, hogy „Luther hermeneutikája révén vált reformátorrá”. (Fabiny Tibor: *A keresztény hermeneutika kérdései és története*. Bp., 1998, Hermeneutikai Kutatóközpont, 218. p.)
- 42 Lásd ehhez Sara Diamond: *Not by Politics Alone. The Enduring Influence of the Christian Right*. New York, 1998, Guilford; John C. Green – Mark J. Rozell – Clyde Wilcox ed.: *The Christian Right in American Politics. Marching to the Millennium*. Washington D.C., 2003, Georgetown University Press.
- 43 A lengyel püspöki kar és a politikai élet jelentős része Lengyelország „komoly apostoli megbízatásának” (Tadeusz Pieronek püspök) tekinti, hogy Európát visszavegye a keresztény népek közösségébe, minthogy Polonia semper fidelis a keresztény Európa „spirituális támasza”. A lengyel alkotmányvita kapcsán József Michalik érsek (ő vezette az epizkopátus alkotmányügyi csoportját) a következőket mondta: „Nem lehet hallgatni akkor, amikor Istent taszítják le

- a trónjáról! (...) Nem, soha! A legfőbb jog Lengyelországban és az egész világon – minden tisztességes nemzetnél – az isteni jog. Keresztény ember nem fogadhat el ilyen alkotmányt.”
Lásd a fentiekhez Alexander Smolar: A lengyel alkotmányvitáról. Ford. Barabás Júlia. *Lettre*, 1999 tél, 35. p., valamint José Casanova: A katolikus Lengyelország a kereszténység utáni Európában. 2000, 2004. december, 5–12. p.
- 44 Nicolas Sarkozy: *La République, les religions, l'espérance*. Paris, 2004, Cerf.
- 45 Lásd Philip Jenkins: *The Next Christendom. The Coming of Global Christianity*. New York, 2002, Oxford University Press.
- 46 E tévhit áldozatává vált George Sanford is, aki nevezetes könyve (*Poland. The Conquest of History*. Amsterdam, 1999, Harwood Academic Press) első fejezetének a „From God's Playground to Normality” (Isten játszótérétől a normalitásig) címet adta.
- 47 Lásd Peter Brown: *A szentkultusz*. Bp., 1993, Atlantisz, 23. p.
- 48 *Áldás, népesség – Sorskérdés a Kárpát-medencében*. Elhangzott a Nemzetközi tudományos konferencián. Nagyvárad – Félix-fürdő, 2004. október 1–2. <http://www.szpma.hu/node/101>
- 49 Platón: *Törvények* 718d-720e. In *Platón összes művei*. 3. köt. Bp., 1984, Európa, 617–621. p.
- 50 Uo. 719c-d. 618–619. p.
- 51 A Magyarország Alaptörvényének szövegét az alábbi forrásból idézem:
http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100425.ATV
- 52 5Mózes 6,4
- 53 DS 11.
- 54 A hitvallás forrása a Korán 2. szúra 255. verse
- 55 A vallástörténet természetesen tud helyi istenekről, istenségekről, de az ő hatáskörüket sem lehetett regionális értelemben leszűkíteni. Jól példázza mindezt a római *evocatio deorum* szertartása, amelynek keretében a római papok kiszóltították az ostromlott város istenségét, s hatalmával és kultikus kegytárgyaival együtt átköltöztették Rómába.
- 56 Rudolf Otto: *A szent. Az isteni eszméjében rejlő irracionális és viszonya a racionálishoz*. Bp., 1997, Osiris, 34. skk. (Osiris könyvtár)
- 57 R. cikk (1) és (3)
- 58 http://hungarian.hungary.usembassy.gov/constitution_in_hungarian.html
- 59 Vö. <http://translate.google.hu/translate?hl=hu&langpair=en|hu&u=http://www.constitution.org/cons/germany.txt>
- 60 B. cikk (2)
- 61 Hitvallás
- 62 VII. cikk (3)
- 63 Félreértéseket elkerülendő: a világnézeti semlegesség természetesen nem értéksemlegességet jelent. Az alkotmány feladata a meghatározó értékek megnevezése (pl. emberi méltóság sérthetatlensége – II. cikk, a szabadsághoz való jog – IV. cikk, személyes adatok védelméhez való jog – VI. cikk, a lelkiismeret és a vallás szabadságához való jog stb.), s az állam tartózkodik attól, hogy bármely vallási közösség irányába preferenciákat fogalmazzon meg.
- 64 „Vallása, meggyőződése és azok kinyilvánítása, illetőleg gyakorlása miatt senkit semmilyen hátrány nem érhet és semmiféle előny nem illeti meg.” [I. fejezet, 3. § (1)] In *Egyházakra vonatkozó hatályos jogszabályok gyűjteménye 2002*. Szerk. Ravasz Levente András – Dr. Galik Gábor – Dr. Fedor Tibor. Bp., 2002, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, 6. p.
- 65 Vö. I. Cikk (2)
- 66 I *Korinthosziakhoz* 13,13
- 67 B. cikk (3)
- 68 A törvényt az alábbi forrás alapján idézem: <http://www.adventista.hu/terezvaros/archivum/2011/Egyhazugyi%20torveny.pdf>

- 69 <http://www.amnesty.hu/ejeny.pdf>
- 70 http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/01BD2C9F-96C5-4AC7-A4F6-389A89ACEE24/0/HUN_CONV.pdf
- 71 1990. évi IV. törvény a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról.
Lásd: *Egyházakra vonatkozó hatályos jogszabályok gyűjteménye 2002.* 5–10. p.
- 72 A tekintélyes számú szakirodalom felsorolása helyett egyetlen, mind a mai napig klasszikusnak számító munkára utalnék: Szűcs Jenő: *Nemzet és történelem.* Bp., 1974, Gondolat.
- 73 21. § (1) bekezdés
- 74 20. § (4) bekezdés
- 75 Semjén Zsolt: Vallásszabadság – kérdőjelekkel. *Új Ember*, LXI. évf. 2005. 01. 23. 4. sz.
- 76 Vö. Sajó András: A „kisegház” mint alkotmányjogi képtelenség. *Fundamentum*, 1999. 2. sz. 93. p.
- 77 Benjamin Constant: Politikai alapelvek. In uő: *A régiek és a modernek szabadsága.* Bp., 1997, Atlantisz, 176–177. p.
- 78 Deák Ferenc beszéde a képviselőházban az állam és az egyház közötti viszony szabályozásáról. (1873. június 28.) Lásd Zeller Árpád: *A magyar egyházpolitika.* 2. köt. 1847–1894. Bp., 1894, Boruth E. könyvnyomdája, 131–132. p. Deák az alábbiakat mondja: „Az állam és az egyház közötti viszonyok egész Európában a legnehezebb kérdések közé tartoznak... a művelt világon két egymástól nevezetesen eltérő rendszer uralkodik: az egyik az amerikai, a másik az európai. Az észak-amerikai államok törvényhozása... azon elvből indult ki, hogy az állam a kultuszok dolgába minél kevesebbet avatkozzék... Az európai rendszer ettől tetemesen eltér... a keresztyénségnek vagy a vallásnak érdekeit összeszőtték a státus minden intézményével... a legújabb időkig majd minden államnak meg volt a maga államvallása, vagy legalább oly vallása, amelyet a többiek fölött kegyelt, ápolgatott, védett... a két rendszer közt jobbnak, ésszerűbbnek és célszerűbbnek tekintem az amerikai, amely rendszernek alapja az, hogy az állam ne, vagy minél kevesebbet avatkozzék a kultuszok ügyeibe...”
- 79 Báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter törvényjavaslata a vallás szabadságáról és a vallás-felekezetek egyenjogúságáról. Lásd uo. 548–549. p.
- 80 Magyarország Alaptörvénye, VII. cikk (2). Lásd <http://www.kormany.hu/download/0/d9/30000/Alapt%C3%B6rv%C3%A9ny.pdf>
- 81 Lásd Schweitzer Gábor: Elvlasztás vagy összefonódás? (Margináliák az állam és az egyház 1990 utáni kapcsolatához) *Állam- és Jogtudomány*, XLIII. évf. 2002. 3–4. sz. 301–314. p.
- 82 „Az egyházak külön ágazati jogszabályok alapján az államháztartás alrendszeréből, európai uniós forrásokból vagy nemzetközi megállapodás alapján finanszírozott programokból származó, pályázati úton vagy pályázati rendszeren kívül, egyedi döntés alapján támogatásban részesülhetnek.” 19. § (6) bekezdés
- 83 20. § (5) bekezdés
- 84 21. § (1) bekezdés
- 85 12. § (2) bekezdés
- 86 1990. évi IV. törvény a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról, 17. § (2) bekezdés
- 87 24. § (1) bekezdés
- 88 Immanuel Kant: *A vallás a pusztaság határain belül.* Ford. Vidrányi Katalin. Bp., 1974, Gondolat, 342. p.
- 89 Uo. 279. p.
- 90 11. § (1) bekezdés
- 91 Vö. 14. § (1) bekezdés
- 92 15. § (1) bekezdés

- 93 17. §
- 94 Vö. Hack Péter: A vallásszabadság korlátozása „pontosítások” által.
In *Vallásszabadság, társadalom és hatalom*. Bp., 2000, HETEK–Tedisz, 20. p.
- 95 <http://www.origo.hu/itthon/20110811-kormanyzati-szandekok-az-egyhazi-torveny-atirasa-mogott.html>
- 96 Lásd a 8/1993. (II. 27.) AB határozatot. Közzétéve a Magyar Közlöny 1993/22. számában;
AB közlöny: II. évf. 2.
- 97 Jonh Locke: *Levél a vallási türelemről*. Ford. Halasy Nagy József. Bp., 1973, Akadémiai Kiadó, 55. p.
- 98 Vö. Schweitzer Gábor: Egyházak és jogállam – kérdések és remények. *Acta Humana*, XI. évf. 2000. 39–40. sz. 34–41. p.
- 99 Sajó: Szabadságjogok és egyenlőségek. 25. p.
- 100 Constant: *A régiek és a modernek szabadsága*. 167. p.
- 101 Lásd a 8/1993. (II. 27.) AB határozat érvelését.
- 102 „A lelkiismereti szabadságot csak akkor kell korlátozni, ha ésszerűen várható, hogy amennyiben nem tennék, akkor sérelem érné a közrendet.”
Lásd John Rawls: *Az igazságosság elmélete*. Bp., 1997, Osiris, 260. p. (Osiris könyvtár)
- 103 Uo. 259. p.
- 104 Uo. 258–259. p.
- 105 Uo. 263–264. p.
- 106 Az olasz Nemzeti Fasiszta Párt statátumának 4. pontja, a Duce parancsa a párttagoknak.
- 107 <http://www.stop.hu/showcikk.php?scid=1033433>
- 108 Uo. 108
- 109 Uo. 109
- 110 Uo. 110
- 111 Uo. 111
- 112 Rab: *Orbán Viktor tanúságtétele*.
- 113 Lásd például: [http://nol.hu/belfold/20130913-a_biboros_ellenallt_semjennek?ref=sso](http://nol.hu/belfold/20130913-a_biboros_ellenallt_semjennek?ref=sso;);
[http://nol.hu/belfold/fogytan_erdo_peter_biboros_turelme?ref=sso](http://nol.hu/belfold/fogytan_erdo_peter_biboros_turelme?ref=sso;);
http://hvg.hu/itthon/20130905_Bizonyos_idegesseg_figyelhető_meg_Erdo

Bozóki András

Családi tűzfészek

A kultúra a szimbolikus politika fogságában

Ez a tanulmány az Orbán-rendszer kultúrpolitikáját a rezsim egészének kontextusában értelmezi. A mai magyarországi helyzetben ugyanis a kultúrpolitika nem tekinthető „ágazati politikának”, amely függetleníthető a kormány működésének mindennapos gyakorlatától és szimbolikus politikájától. A kormányfő által képviselt világlátás és politikai kultúra szorosan összefügg azzal, amit beosztottai kultúrpolitika címén végrehajtanak. A terület élére kinevezett káderek azt teszik, amit a miniszterelnök elvár tőlük.

Mindazonáltal a kultúra olyan terület, amelyet lehetetlen totálisan kontrollálni. Nemcsak az új, elektronikus kommunikációs formák elterjedése miatt, hanem azért sem, mert a kultúra sajátos természetű: lényegéhez tartozik a sokféleség, az alkotói és értelmezői autonómia, a megszokottól eltérő érzékelések és gondolkodásmódok lehetőség. Intézményeket el lehet foglalni, a kulturális adminisztrációt le lehet cserélni, de a kultúrát nem lehet sem gyűlöletkampányokkal, sem propagandával, sem pedig szimbolikus politikával helyettesíteni. Az Orbán-rezsim mindezt megpróbálta. Lássuk, mire jutott vele!

A törzsi fogalmak visszatérése¹

A 2010-ben hatalomra jutott Fidesz-kormány politikája kimondatlanul is azt üzenté, hogy válság idején korlátozni lehet a demokratikus jogállamot. Szuverén az, aki a rendkívüli állapotról dönt, mondta egykor Carl Schmitt,² és csakhamar kiderült, hogy a politika vezérelvű felfogását valló Orbán Viktor és köre számára a szuverenitás fontosabb, mint a demokrácia. Ha az európai demokráciafelfogás liberális, akkor az új antiliberális politikának nem erre a demokráciára, hanem annak „szuverén”, „keleti”, „többségi”, „vezérelvű”, a nemzetközi konvenciók értelmezési keretéből kilépő, korlátozott formájára van szüksége.³ „Fütyülök erre a demokráciára” – mondta a kormányfő egyik legfőbb kulturális személyzetese, Fekete György,⁴ az alaptörvénybe emelt Magyar Művészeti Akadémia (MMA) nevű kulturális kliensszervezet elnöke.

A kétharmados parlamenti többséget élvező kormány a nemzeti szuverenitás jegyében korlátozta a demokratikus jogállam liberális és szociális komponenseit: a sajtószabadságot, a tanszabadságot, a vallásszabadságot, az alkotmány és az emberi jogok védelmére hivatott intézmények hatáskörét, a szervezkedés szabadságát, a bírói függetlenséget, a népszavazás és népi kezdeményezés törvényes lehetőségeit, a sztrájkjogot, a szakszervezeti jogokat, továbbá megszüntette a kötelező érvényű társadalombiztosítást. Ezek a változtatások túlmutatnak az állam reformján, mélyen érintik a társadalmi viszonyokat is. Nemcsak a közigazgatási szféra autonómiája szűnt meg, lényegében minden közalkalmazotti csoportot kormányhivatali rendbe soroltak. A gazdasági válság lehetőséget adott a kormányfőnek, hogy a politikai helyzetet forradalmi átalakulásként, tehát rendkívüli állapotként definiálja, s ezáltal bejelentsé személyes igényét a szuverenítésra.

Jelentős fordulat ment végbe kulturális téren: a kultúrpolitikát felváltotta a kormány szimbolikus politikája. A nemzeti identitás egyetlen fokmérője a törzsi fogalomként felfogott „nemzeti összetartozásra” visszavezethető politikai lojalitás lett. Orbán szerint Magyarországon a korábbi liberális alkotmányt keresztény alaptörvény váltotta fel – mintha e két érték feltétlenül ellentétben lenne egymással –, amelynek lényege, hogy az állampolgárok készen álljanak egy új rendbe, a „nemzeti együttműködés rendszerébe” (NER) való beilleszkedésre.⁵ Az állam semlegességével operáló liberális alkotmányfelfogást felváltotta a jó–rossz és a barát–ellenség dichotómiájára épülő, konfrontatív államfelfogás. Az új rendszer hívószavai a „munka”, az „otthon”, a „rend”, a „nemzet” és a „család” lettek.⁶

Ebben az elgondolásban a társadalom hierarchikusan szerveződik, a nemzeti egység alapösszetevői nem az individuumok, hanem a családok, amelyek szorgos munkájukkal hozzájárulnak a metaforikus értelemben nagycsaládként vagy törzsként értelmezett nemzet sikeréhez. A politikai és kulturális összetartozás faji vagy vérségi alapú etnikai összetartozásként jelenik meg, a politikai nemzet fogalma helyébe az **etnikai nemzet-tudat** lép. Orbán Viktor Ópusztaszeren, a Nemzeti Összetartozás emlékművének avatásán annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a turul a magyarok ősképe, amelybe mindenki beleszületik. „Onnantól, hogy a világra jövünk, a mi hét törzsünk köt szövetséget, a mi Szent Istvánunk alapít államot, a mi seregeink vesztenek csatát Mohácsnál, a turulmadár pedig a most élő, már meghalt és majd megszülető magyarok nemzeti azonosságának jelképe.”⁷ Ahogy a családnak, úgy a nemzetnek is természetes otthona van, adott esetben a Kárpát-medence, ahol az államilag szervezett munka világa teremti a rendet és a biztonságot, és a hierarchiában elfoglalt hely definiálja a tekintélyt. Mindezek a fogalmak felváltották azt a korábbi közéleti diskurzust, amely a liberális demokrácia, a piacgazdaság, a pluralizmus, az elidegeníthetetlen emberi jogok, a köztársaság, a választott politikai közösség és a kulturális sokszínűség fogalmaival operált.⁸

A második Orbán-kormány alatt intenzív újraállamosítás vette kezdetét, amely a korábbi privatizációs hullámok idején „igazságtalanul” kiosztott jövedelmek visszaszedését jelenti. E folyamatot egyetlen – önmagát nemzeti céggel felruházott – politikai

csoport irányítja. A csoporthoz tartozás egyetlen ismérve a politikai megbízhatóság, így a csoport a legbefolyásosabb politikai vállalkozókhoz szorosan kötődő **politikai család-ként** is leírható. Mivel az újraállamosítást az államszervezet erőteljes centralizációja kísérte, az „államérdek”, a „nemzeti érdek”, a „nemzeti kultúra” stb. fogalmait ez a szűk csoport – gyakorlatilag a **politikai család fő szerepét betöltő miniszterelnök** – határozza meg, amely/aki egyttal az uniós pénzek elosztása fölött is diszponál.

Nem egyszerűen az állam kívülről történő elfoglalásáról (*state capture*) van szó, a jelenség – központi szervezettsége és a politikai lojalitás megkövetelése okán – túlmutat a „haveri kapitalizmus” (*crony capitalism*) fogalmán is. A Fidesz politikai és gazdasági vállalkozása régóta szorosan összefonódik: az állam elfoglalása a visszaállamosítás programjának feltétele, amelyet azonban további politikai és gazdasági célok megvalósítása követ. Politikai célként elsődleges a hatalmi szerkezet teljes átalakítása, centralizációja, a jog autonómiájának megszüntetése, a demokratikus jogrend relativizálása, és természetesen a hatalmon maradás. Gazdasági cél az újonnan akkumulált állami vagyon ismételt privatizálása, a politikai családba tartozók és támogatói körük megjutalmazása, ami további politikai előnyökkel kecsegtet. Nyilvánvalónak tűnik, hogy a mai államosítást később új privatizációs hullám követi, amellyel a mostani vezetők csoportja – amely hatalma megőrzéséhez a nélkülözhetetlenekre és a befolyásosokra támaszkodik a társadalom többségével szemben⁹ – megpróbálja visszafordíthatatlanná tenni az általa kialakított új *status quót*.

Mindezek a hullámzások hasonlítanak néhány környező ország elitista–populista politikai váltógazdaságához, a magyarországi fordulat azonban mélyebb ezeknél, hiszen Orbán mögött nemcsak lekötelezett káderréteg, hanem alkotmányozó többség is áll. Ennek alapján az ország miniszterelnöke „nemzeti szabadságharcot” hirdethet azzal az Európai Unióval szemben, amelynek országa is tagja. A politikai kísérletet az teszi szokatlanná, hogy az uralkodó körök az átalakítást „rendszeridegen” környezetben – többpártrendszerben, demokratikus normák közegében, az európai demokráciák közösségének tagjaként – próbálják sikerre vinni. Mindezen számukra akadályozó tényezők miatt a NER vezetői olykor rákényszerülnek, hogy uralmukat a demokratikus diskurzus nyelvén is védjék, így a kibontakozó posztkommunista maffiaállam¹⁰ működésének szerves része a képmutatás.

A rendszer építőkövei

A hatalomra került politikai család vezetője a „centrális erőter”, az etnikai alapon meghatározott „nemzetegyesítés”, az elitváltás, az erőpolitika és a „forradalmi helyzet” pilléreire építi hatalmát. Mindez több mint retorika: ezekre a pillérekre épülnek az Orbán-kormány szakpolitikái, így kultúrpolitikája is.

Az Orbán által centrális erőterként definiált politikai akarat eszméje szakít a versengő demokrácia modelljével. Szerinte Magyarországon az elmúlt két évtizedben duális pártelit alakult ki. Ennek jellemzője volt az „állandó értékvita”, amelyben nem volt egyetlen érték vagy közös cél, amelyet mindkét fél elfogadott volna. A Fidesz által uralt politikai erőtér jellemzője, hogy centrális, tehát megszűnt a dualitása. Ennek következtében a magyar politika Orbán szerint tizenöt-húsz évre olyan lehet, amelyben egy, a nemzeti ügyek megfogalmazására képes nagy kormányzó párt létezik.¹¹ Ennek megteremtése szerinte nemcsak lehetséges, hanem kívánatos is. A liberális demokrácia három alapeleme: a versengés, a részvétel és a polgári szabadságjogok. Ha e három komponensből a versengés lehetőségét csökkentik és a polgári szabadságjogokat garantáló jogállami intézményeket megcsonkítják, akkor a demokráciából alig marad valami. Ami marad, az viszont az államszocialista korszakból ismerős: a „népi demokrácia”. Orbánnak nincs szüksége gazdasági, kulturális, politikai alternatívákra, ő egyetlen politikai akarat érvényesítésére törekszik. Ám ahol nincsen alternatíva, ott nincs demokrácia sem.

A fennálló hatalom csaknem minden fontosabb üzenete az *etnikai alapú „nemzetegyesítés”* gondolatán alapszik, amely szimbolikusan és valóságosan egyaránt értendő. A „nemzetegyesítés” politikája a nemzet fogalmát a politikai közösségről az etnikai közösségre helyezte át. Ez a politika egyaránt szemben áll az első világháborút lezáró trianoni békeszerződéssel, a kommunista rendszer örökségével és a globalizáció erőivel. Azt sugallja, hogy mindezekkel szemben egyetlen végvárunk van, a nemzet. Amint azt Orbán Viktor már 2009-es kötcei beszédében kifejtette, a kormányzás célja – két szóban írva – „magyar ország”, amely a létezés magyar minőségét jelenti. Eszerint a magyaroknak van egy sajátos látásmódjuk, ahogyan leírják, megértik a világot. Ezt a kulturális minőséget kell a kormányzatnak megőriznie. A kormányzás célja közjogi értelemben: „Magyarország vezetése”, tartalmilag azonban annak biztosítása, hogy „magyar ország” maradjon.¹² A kormányzás feladata tehát a „nemzeti öncélúság” biztosítása. E fogalom értelmét – mindenkori politikai érdekei szerint – a kormányfő határozza meg.

A nemzetegyesítés alapeszméje az országon kívül élő magyarokat nem kisebbségieknek, hanem a nemzet teljes jogú tagjainak tekinti, s ebből következően, kérelemre választójogot biztosít számukra. Ám a miniszterelnök szerint a polgári szabadságjogok, a politikai pluralizmus, az európai uniós tagság, a nyugati politikai szövetséghez tartozás csak addig fontos fogalmak, amíg nem mondanak ellent a nemzeti ügyek elsődlegességének. Ezzel azt sugallja, mintha a fentiek nem lennének nemzeti ügyek. Tőkés László jobboldali erdélyi politikus szerint „a határok feletti nemzetegyesítés Orbán Viktorhoz fűződik, aki Trianon gyógyítását is nemzetpolitikai szintre emelte önsíránkozás helyett”.¹³

A belpolitikában a nemzetegyesítés fogalma az Orbán által bevezetett „nemzeti együttműködés rendszerét” jelenti, amely a liberális demokrácia alternatívájaként jelent meg. De a kormányfő a nemzetegyesítés fogalmába nem érti bele a szegények, a leszakadtak és a romák felemelését, a köztársaság eszméjét, valamint a társadalmi és kulturális sokszínűség tiszteletét. Szavakban „egyesíti” a nemzetet, ám a valóságban, szociálisan kettészakítja. Szótárában a „nép” plebejus fogalma és az általa korábban használt

„polgári Magyarország” gondolata helyett a „nemzet” etnikailag definiált, történeti kategóriája szerepel.

A Horthy-féle revansista „nagy magyar út” és a Kádár-féle szélárnyékban kispolgárosodó „kis magyar út” között Orbán unortodox módon egyensúlyoz. Nem akarja elveszíteni sem a „horthysta”, sem a „kádárista” szavazókat. Politikája szelektív, a különböző társadalmi rétegeket eltérő módon célozza meg: a gazdagoknak az egykulcsos adó neoliberális politikájával kedveskedik, míg a lecsúszástól féltő középosztály és alsó középosztály nemzeti propagandát kap elégtételként. A romákkal és a mélyszegénységben élőkkel szemben az „úri Magyarország” kirekesztő szemléletét erősíti, míg a nyugdíjasoknál a „békés egymás mellett élés” kádárista sablonjára épít.

A társadalmi és állami élet csaknem minden területére kiterjedő centralizáció¹⁴ politikája révén a Fidesz-kormány **radikális elitváltást** próbál véghezvinni, amit elsősorban az elmúlt évtizedekhez kötődő közigazgatási, gazdasági és kulturális elit lecserélésével igyekszik végrehajtani. Orbán Viktor szerint összeomlott egy hatalompolitikai rendszer, amelyet a baloldal 1990 után épített ki, és amely garantálta a társadalom elitpozícióinak kézben tartását. Szerinte ehelyett új, a nemzeti öncélúságot kifejező, finanszírozható rendszer kiépítésére van szükség.

Kultúrharc helyett harc a kultúra ellen

Míg az 1998–2002 között regnáló első Orbán-kormányban fontos volt a kultúra saját hatalma megerősítéséhez, addig a második Orbán-kormány e területen már csak fölösleges kiadásokat és potenciális kritikuskokat lát, és mindkettőtől meg akar szabadulni. Nem klasszikus kultúrharcot folytat – mert ahhoz érvelni kellene –, hanem elitcserét visz végbe, amelynek lényege a szellemi és politikai függetlenség felszámolása és az Orbánhoz hű káderréteg pozíciókba helyezése.¹⁵ Nem kultúrharc zajlik, hanem harc a kultúra ellen. Az elitváltás ideológiája az antikommunizmus, az antiglobalizmus és a pontosan sohasem definiált „nemzeti elkötelezettség” lett, amely tartalmilag többnyire szimbolikus üzenetekben jelent meg, és tartalmilag ma már nem más, mint a hatalomvágy fedőszövege. Az új elit populista nyelven beszél. A kliensrendszer erőszakos megszilárdítására való törekvés azt hivatott üzeni, hogy nincs élet a „nemzeti együttműködés rendszerén” túl.

A kormány politikája nem klasszikus ideológiákra épül, mert a miniszterelnök szerint az ideológiák kora lejárt. Orbán Viktor nem konzervatív politikus, eszmék helyett az **erőpolitikában**, kompromisszumok kötése helyett a hatalom maximalizálásában hisz. Számára a rendet nem a szabadság, hanem az erőskezű vezető szavatolja. Mindezzel megtestesíteni véli a magyar vidék több százezres tömegeinek hagyományos, patriarchális gondolkodásmódját.¹⁶ Olyanok ismernek magukra benne, akik feljebbvalóikhoz

szervilisek, de beosztottaikat letapossák. Ám olyanok is magukra ismerhetnek benne, akik feljebbvalóiknak csak addig engedelmességek, amíg magukon érzik azok tekintetét. Aki pedig az életben nem boldogul, akinek nincs semmije, az – Lázár János, a Fidesz egyik vezető politikusának megfogalmazása szerint – „annyit is ér”.¹⁷

A Fidesz választási győzelmét Orbán Viktor „forradalomként” értelmezte, s ezzel próbálta igazolni a választók előtt annak jogosságát, hogy – kétharmados parlamenti többsége birtokában – a rendkívüli helyzetre hivatkozva **rendkívüli módszerekkel** éljen. Ennek következménye a háborúzó, letámadásos taktika teljes repertoárjának alkalmazása, amivel a parlamenti kezdeményezést magához ragadva gyorsan és szisztematikusan antiliberalis irányba építette át a közjogi rendszert. Az 1848-as, kossuthi időket idéző retorikai fordulatok – forradalom és szabadságharc – ellenére a Fidesz állampárti jellegű uralmat épített ki, amely a kormányfő „törzsfőnöki”, „családfői”, vezéri hatalmán nyugszik.

Orbán arra törekszik, hogy uralma több lábón álljon. Szociológiai nyelven szólva: uralmának egyszerre legyen forrása a Max Weber által leírt legális-rationális, karizmatikus és tradicionális legitimitás.¹⁸ Orbán a demokratikus választáson elnyert **legális-rationális** legitimitására hivatkozik az ellenzéki pártokkal folytatott vitáiban és az európai politikai színtéren. Párthívei és „vallásosan” elkötelezett szavazói előtt viszont **karizmatikus** politikusként jelenik meg. A vidéki alsó középosztály szavazóinak szemében Orbán hitele a magyar történelemben mélyen beivódott plebejus és kurucos habitus reinkarnációját jelenti, azaz **tradicionális** legitimitációt.¹⁹

A pártnak nincsenek a kormányfőhöz kritikusan viszonyuló, politikai alternatívákat megfogalmazó erőcsoportjai, így a vezér akarata többnyire minden korlátozás nélkül érvényesül. Mindez nem lett volna lehetséges maximális frakciófegyelem nélkül. A Fidesz frakciójában nincsenek dezertálók, disszidensek, belső ellenzékiek, kilépők és átülők. A „forradalom” oda vezetett, hogy a Fidesz vezetése elfoglalta az államot, és az állami élet hierarchikus átszervezése révén a vezetők keze az államon keresztül bárhová elér. A pártból nincs szabad „exit”, amely után egy volt Fidesz-képviselő háborítatlanul folytathatná civil életét: nem éri meg dezertálni, mert akkor a párt utánanyúlhat és egzisztenciálisan ellehetetlenítheti. A Fidesz már régóta nem demokratikus pártként, hanem törzsként, családként működik. Ha valakit kiteszítanak a családból, az illető a semmibe hullik. Orbán azonban lehetőleg mindenkit igyekszik bent tartani a párt/család holdudvarában,²⁰ mert nincs szüksége mártírokra és átállókra. Az „aki nincs velünk, az ellenünk van” filozófiája alapján működő „forradalmi” kormánypárt kifelé populista hangon szólal meg, befelé azonban olyan zsarolási helyzeteket hoz létre tagjaival szemben, amelyben a maffiához tartozás reflexei érvényesülnek. Az államélet minden területén, valamint a vezéri hatalom transzmissziós szíjaként működtetett pártban „a fortélyos félelem igazgat”.

Kultúrpolitika helyett szimbolikus politika

Aki a mai magyar kultúrpolitika alapelveire kíváncsi, annak nem kulturális stratégiákból vagy kultúrpolitikai programokból célszerű tájékozódnia (ilyen komolyan vehető szövegek ugyanis nincsenek), hanem három politikai-ideológiai dokumentumból. Ezek a következők: Orbán Viktor kötcsei beszéde (2009),²¹ a Nemzeti Együttműködés Nyilatkozata (2010),²² A Nemzeti Hitvallás, az Alaptörvény preambuluma (2011).²³

Ezek közös lényege olyan „centrális *erőtér*” létrehozása, amelyet az etnikai alapon definiált nemzeti közösség politikailag homogenizált kultúrája tölt ki.

A kultúra helyébe a politikai szimbólumok lépnek. Ebben a felfogásban a kultúra nem az autonóm tevékenység tere, hanem a politika eszköze. Nincs szó a kulturális sokszínűség önértékként való elismeréséről, ellenkezőleg, a kultúra funkciója ideológiai és propagandisztikus jellegű. A kultúra a fülkeforradalmat követő, „nemzeti szabadságharc” révén kivívott új rendszer, a „nemzeti együttműködés” eszköze. Használatának célja a „nemzetet egyesítő”, az országot kettészakító, tekintélyelvű, voluntarista politika ideológiai igazolása.

Az Orbán-rezsim számos tudatos szimbolikus gesztussal igyekszik definiálni önmagát. A „nemzeti együttműködés rendszere” alapja egy szöveg, amely szándéka szerint „szent szöveg”. Nem pusztán az mutatja ezt a szándékot, hogy rituálisan el kellett helyezni a közintézményekben. A 2010-ben megfogalmazott Nemzeti Együttműködés Nyilatkozata (NENYI) egyértelműen annak tudatában keletkezett, hogy a magyar kultúra szövegalapú kultúra, benne a leírt szó, az írás, a nyelv mindig is középponti kérdés volt. Az áll mögötte, hogy aki a nyelvet birtokolja, az birtokolja az elbeszélést, azé a narratíva és végső soron azé a kultúra. A NER-t megalapozó szöveg a nyelv birtokbavételére történő kísérlet. Nagy ambíciója volt ennek az irománynak, forradalmat deklarált – amit utólagja 1956-ban hirdettek Magyarországon. A rezsim célja a demokratikus rendszert leíró korábbi konszenzuális fogalmak viszonylagossá tétele, átnevezése és lecserélése. A múlt és ebből következően a jelen átírása definíciók és deklarációk útján – ebből a szempontból az Alaptörvény preambuluma, a Nemzeti Hitvallás (2011) hasonlítható hozzá. A rendszerváltás politikai és kulturális konszenzusait visszavonja, az elmúlt húsz évet zárójelbe teszi, a múltat manipulálja annak érdekében, hogy legitimitációt teremtsen a NER számára.²⁴ A konszenzust felváltotta a voluntarizmus.

Ami 2010 után történt és történik, az hegemoniára törekvő kultúrateremtési kísérlet a rezsim hosszú távú beágyazódása érdekében. Például a 2011 húsvétjára időzített alkotmányozás megünneplésére rendezett Hősök, királyok, szentek című kiállítás látványosan ezt a célt szolgálta. A kormányzat a Magyar Nemzeti Galériában akarta látni önmaga apoteózisát, historikus művek tükrében, az általa végigvitt alkotmányozást a magyar történelem sorsfordító, nagy eseményeinek sorába emelve.²⁵ Hosszú távon nem elég a parlamenti többség, erőteljes szimbolikus politikára van szükség, sőt a történeti-kulturális igazolások rendszerét is meg kell teremteni. Ilyen példa az iskolai irodalom-

könyv átíratása és egységesítése, a sokat emlegetett Wass–Nyirő–Tormay hármasnak a *Nyugat* irodalmi tradíciójával egyenrangúvá tétele. Ilyen volt a Kerényi Imre által rendelt festménysorozat csakúgy, mint az Alaptörvény díszkiadása számára megrendelt képzőművészeti alkotások sora, amelyek nemcsak a díszkötetbe kerültek be, hanem a kezükbe kapták az érettségizők, bemutatták őket a Nemzeti Galériában és ország-szerte. Ebbe a sorba illeszkedik mindaz, ami ma a kultúra intézményeiben azóta is zajlik.

A kormányerők kulcskérdéssé tették **az intézmények birtoklását**: a Magyar Nemzeti Galériát és a Szépművészeti Múzeumot összevonták, múzeumi központot álmodnak, közben a Nemzeti Színházat, az Operaházat és a Múcsarnokot fétishelyszínekké avat-ták. Az Opera élére – saját miniszterét meghazudtolva – maga a miniszterelnök nevezte ki politikai lojalitás alapján Ókovács Szilveszter kormánybiztost,²⁶ akiből később főigaz-gatót csinált. A kormány a Múcsarnokot átadta az MMA-nak, hogy az ott nemzeti tár-latokat rendezzen, légüres térbe sodorva ezzel saját, korábbi kinevezettjét, Gulyás Gábort.²⁷ A politikai vezetés a kultúra hasznosságát annak szimbolikus politikai funk-cióján keresztül értékeli, és ilyen értelemben nem képes és nem is akarja elengedni.

A Nemzeti Színház különösen fontos színtere a jobboldali szimbolikus politikának. A Fidesz számára ez olyan szakrális intézmény, amelynek felépítését – tisztán ideológiai okok miatt – nem engedhette át a „nemzetietlen” oldalnak. Orbán már első kormány-zása idején leállíttatta a Nemzeti Színház Erzsébet téri építkezését, amelyet még a Horn-kormány kezdett el – így keletkezett Pest szívében a Gödör –, majd a pályázati eljárást megkerülve, új helyszínen, rohamtempóban építtette fel. Nem véletlen, hogy a Nem-zeti Színház megnyitására – Az ember tragédiája bemutatójával, Orbán Viktor jelen-létében – választási kampány idején, 2002. március 15-én került sor.

Ezt a „szent” épületet nem „bitorolhatta” a szocialisták által 2008-ban kinevezett újíító rendező, Alföldi Róbert, mert ő a jobboldal számára – szakmai teljesítményétől teljesen függetlenül – nem szólhat hitelesen a „nemzeti sorskérdésekről”. Alföldit azok bírálták a leghangosabban, akik rendezéseit nem is látták. De ez nem is volt szempont számukra, mert ettől függetlenül „tudták”, hogy oda nem illő, „nemzetidegen” produk-ciókról van szó.²⁸ Mandátuma végére Alföldi olyan lett a „nemzeti oldal” megmondó emberei számára, mint a *Pussy Riot* Putyin számára: vérlázítóan provokatív. A függet-len műbírálat lehetősége ezzel megszűnt.²⁹ Ennek fényében már az is meglepetés volt, hogy többszöri meghurcoltatása ellenére Alföldi kitölthette ötéves igazgatói ciklusát az intézmény élén.

Az Alföldi helyére (a pályázati rendszer összeférhetetlenségi szabályait megsúfolva) megválasztott Vidnyánszky Attila viszont maga is erősítette a Nemzeti Színház kor-mányzati szakralizálását. Mint nyilatkozta: „számomra a Nemzeti Színház különös jelentőséggel bíró intézmény, és pályafutásom egyik legfontosabb céljaként tekintek rá. Szakrális hely. (...) Föl is fogom szenteltetni (...) mert úgy gondolom, hogy a Nem-zeti ügye, mint ahogy a nemzet lelke is, igazán metafizikus dimenzióban ragadható meg.”³⁰ Vidnyánszky kinevezői épp ezt akarták hallani – megint csak függetlenül attól, hogy a rendező szakmai teljesítménye jó lesz-e, és előadásait sokan megnézik-e.

A lényeg, hogy a „nemzet lelkéről” essék szó, mert felfogásuk szerint erről csak ők hivattak beszélni.

A Nemzetéhez hasonló történet zajlott le a Várkert Bazar és a budavári Dísz tér tervezett rehabilitációja ügyében. Mindkettő felújítását a szocialista-liberális kormány kívánta elkezdni, de a Fidesz kerületi polgármestere pártja biztatására mindkettőt megakadályozta.³¹ Mindez azt üzeni, hogy a Fidesz számára nem a kultúra a fontos, hanem a szimbolikus politizálás „felszentelt” helyei. Más szavakkal: a nemzeti szimbólumokhoz „nemzetidegenek” nem nyúlhatnak.

Ez a „kulturpolitika” nem fogadja el, hogy a kultúra autonóm, sokszínű és szabad organizmus. Lehet épületeket emelni számára, de a valódi kultúra működésébe beleszólni reménytelen. A kormányzat abban a hitben él, hogy aki fizet, az rendeli a zenét. A „felszentelt helyekről” nem lehet vita, egyébként pedig az intézmények meghódításával kézben tarthatók a kultúra szereplői. Akié az intézmény, az adja a tartalmat, az írja a kánont, az befolyásolja a gondolkodást. Diktatúrákra jellemző ez a szemlélet.³²

Ami most folyik, az Orbán Viktor már idézett kötcsei beszédéből következő, központilag irányított elit- és kultúracsere. Az autonóm intézmények megszállása a kontrollt kívánja növelni. Például a Nemzeti Kulturális Alap (NKA) többé-kevésbé államtalanított, autonóm szervezet volt, a kultúra önkormányzata, hibáival együtt is. Ma már nem autonóm, mert a miniszter az elnöke, az államtitkár pedig az alelnöke lett, akik bármikor felülbírálhatják a szakkollégiumok döntéseit.³³

A Magyar Művészeti Akadémia alkotmányba illesztésével és aktuális megjelenésével a kulturális szereplők felügyelőket kapnak. Van valami, ami azonban még ennél is fenyegetőbb: az MMA jelenléte az intézményeknél megteremti az ideológiai alapú cenzúra lehetőségét a kultúrában. Apparátusa van, elnöke miniszteri, főtitékára államtitkári fizetést kap, módosított alapszabályába bekerült, hogy véleményt nyilváníthat a „művészeti élet, a művészet alapvető fontosságú kérdéseiben”, sőt „kölségvetési szerveket tarthat fenn, gazdasági társaságokat működtethet”. Mivel kompetens, életszerű viszonya a jelenkori magyar kultúrával nincs, létét csak azzal szemben képes megmutatni, létjogosultságát a purifikátori szerepben próbálhatja bizonyítani. Pozitív állításai és ajánlatai nincsenek, ezért az MMA a „nemzeti elkötelezettség” és „magyarságteljesítmény” vizsgálatában, azaz művészeti produktumok helyett a megkülönböztetésben és tiltásban találhatja meg önmaga feladatát. Igaz, az is bekövetkezhet – az egykori Kádárrendszer tapasztalatai alapján elképzelhető –, hogy idővel veszíteni fog kultúrharcos hevületéből, és járadékosok kifizetőhelyévé válik.

Sokan gondolhatták, hogy az államon kívüli alternatíva a piac lesz. Bár a globalizálódó piac valóban sok mindenre megoldás, a demokratikus állam kultúratámogatási stratégiáját nem képes kiváltani. A kortárs művészetben a nonprofit kezdeményezések megerősödése a piac mindenhatóságával kapcsolatos csalódásból is fakad. Vannak és lesznek olyan kulturális teljesítmények és területek, amelyek nem mérhetőek, nem értelmezhetőek a piac logikájával, amelyekre nem teremthető kizárólag a piacról elegendő forrás. Ide tartozik például a művészeti oktatás, illetve az oktatási esélyegyenlőség és

a művészetek egymást átfedő, közös halmaza. És ilyen a kisebbségi művészet, az *outsider art* is.³⁴ Magyarországon jelenleg nincs megfelelő törvényi keret a szponzorációhoz, a mecenatúrához. Amíg a mecenatúra jogi szabályozása nem megfelelő, addig a piaci lehetőség gyenge marad. De lehet, hogy épp ez a cél a hatalom képviselői számára.

A kultúra feletti központi politikai ellenőrzés radikális kiterjesztetése akaratlanul is újra megteremtette a politizáló művészetet, amely kulturális önvédelmet folytat a rezsim ellen.³⁵ Ide tartoznak például az MMA térnyerése és a Múcsarnok birtokbavétele³⁶ ellen tiltakozó Szabad Művészek, a Ludwig Múzeumban végrehajtott igazgatóváltás ellen tiltakozó Összefogás a Kortárs Művészetért csoport tagjai, az *Édes hazám* című verseskötet számos szerzője, valamint mindazok, akik a Nemzeti Színház igazgatójának leváltása ellen tüntettek. Számos író és művész közéleti szerepet is vállalt, például a Milla-tüntetéseken.³⁷ Egyszóval mindazon kulturális szereplők ide sorolhatók, akik tiltakoznak a kultúra politikai homogenizálása, a kortárs művészet tereinek kormányzati beszűkítése, a szakmai pályázati rendszer semmibevétele, az irodalmi kánon politikai átformálása, és mindenekelőtt: az ország kétségbeejtő szociális és kulturális helyzete ellen.³⁸

Mindez azt bizonyítja, hogy – bár a kulturális épületek és intézmények adminisztratív úton birtokba vehetők és szellemileg lerombolhatók – a hatalomtól független kultúra mégis elpusztíthatatlan. Az ellenállás élesen kirajzolta a rezsim működésének korlátait. Ezt felismerve, a hatalmon lévő politikai család célja nem is a totális ellenőrzés, hanem a politikai lojalitás megvásárlása – ahol pedig ez nem megy, ott a kultúra alkotóinak és fogyasztóinak elszigetelése, szellemi gettóba zárása.³⁹

A kultúra politikai irányítása

Az első Orbán-kormány idején még stratégiai ágazatnak számított a kultúra. Az akkor még harmincas éveit közepén járó Orbán Viktor az ezeréves magyar államiság dimenziójába kívánta helyezni a magyar kultúrát, hogy általa erősítse meg a magyar jobboldali politikai hagyomány kontinuitását. Akkor még nem beszélt forradalomról, de gyakran hangoztatta, hogy ami történik, több mint kormányváltás. Akkoriban vitték át a koronát a Nemzeti Múzeumból a Parlamentbe. Ekkor jött létre Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma néven az önálló kulturális tárca; ekkor épült meg a Terror Háza múzeum, a budai Millenáris, a Nemzeti Színház; ekkor ajándékozták meg millenniumi zászlók ezreivel a kistélepléseket. Ekkor újították fel a Bazilikát, a Sándorpalotát, az Uránia „Nemzeti Filmszínházat”, valamint a sport és kultúra befogadására egyaránt alkalmas, Papp Lászlóról elnevezett sportarénát. Beindult a Széchenyi-program, amelynek ideológiai megalapozását az óriás költségvetéssel elkészített Hídember című film jelentette

Ugyancsak ekkor kezdődött meg a Holokauszt Dokumentációs Központ és a Művészetek Palotája építése, amelyeket később a szocialista-liberális kormány adott át. Jellemző, hogy a baloldali kormányok általában folytatták a jobboldal által elkezdett építkezéseket, míg a jobboldali kormányok leállították, késleltették vagy gyökeresen átforgalmazták a baloldal által indított beruházásokat. Orbán szerint kizárólag a jobboldal képes a nemzetet egyesíteni, míg a megosztó baloldal időnként „ráront nemzetére”.⁴⁰

A kultúrpolitika az ezredfordulón még határozott ideológiai célokat szolgált: a „polgári Magyarország” megteremtését, a konzervatív kulturális elit megnyerését, annak érdekében, hogy a Fidesz lehorgonyozzon a keresztény–nemzeti kikötőben. Ahhoz, hogy pártja legyen a jobboldal vezető ereje, Orbánnak szüksége volt – az „egy a zászló, egy a tábor” elv jegyében – történelmi és kulturális szimbólumokra. Ennek jegyében rendszeresen részt vett a Szent Jobb körmeneteken, éwertékelő beszédeket tartott a jobboldali értelmiség fő fórumának számító Polgári Együtműködési Egyesületben, és támogatta a Professzorok Batthyány Körét, majd 2002 tavaszán elindította a polgári köröket.⁴¹ Egyik főtanácsadójából a Terror Háza múzeum igazgatója, másik főtanácsadójából a Heti Válasz című hetilap főszerkesztője lett, majd utóbbi helyére volt szóvivője került.⁴² Lecserélte a Magyar Nemzet csaknem teljes szerkesztőségét, majd – bukása után – támogatta a Hír Tv létrehozását.⁴³ A 2002-es választást Orbán elvesztette ugyan, de a kétezres évek közepére a „polgári körök” és a médiahátország felépítésével megszilárdult az a jobboldali miliő, amely tartósan őt fogadta el a jobboldal vezérének.

A 2010-es „fülkeforradalom” azonban a várakozások ellenére leértékelt a kultúrát. A Fidesz szavazói bázisának kötőanyaga megszilárdult, a győzelem aránya elérte a kétharmadot, így további kulturális legitimációra nem volt szükség. Felerősödött viszont a szimbolikus politika: a korábban hangoztatott „polgári összefogás” helyébe a „nemzeti összetartozás” gondolata lépett. Orbán a Trianon-törvénnyel („A Nemzeti Összetartozás Napja”),⁴⁴ a Kossuth tér „visszarendezeésével” („A Nemzet Főtere”),⁴⁵ a tudatos etnopolitizálással (a turulszobor ópusztaszeri felavatása, Semjén Zsolt belovagolása az erdélyi Kézdivásárhelyre⁴⁶), továbbá közterek és utcák átnevezésével⁴⁷ igyekezett lesze-relni a Jobbik szavazóit.

Ha van állandó vonása az Orbán-rezsim hektikus kultúrpolitikájának, akkor az a Fidesz és a Jobbik közötti szellemi és érületi határvonal elmosására való törekvés. Miközben a Fidesz szavakban elhatárolódik a Jobbik antiszemitizmusától, folyamatosan gesztusokat tesz a szélsőjobboldalnak. E gesztusok közé tartoznak a központilag irányított propaganda-hadjáratok a liberális filozófusok,⁴⁸ a korábban még lázadó filmesek, a független jogvédő szervezetek,⁴⁹ a 68-asnak tartott alkotó értelmiségiek,⁵⁰ az (állítólag) romkocsmákban szórakozó egyetemisták,⁵¹ valamint a független színházak⁵² ellen. Ha a kormány számára a fő ellenfél az 1968-as nyugati, szabadságkiterjesztő, kulturális forradalom szelleme, akkor ma „kulturális ellenforradalom” zajlik. Ugyancsak ennek körébe sorolhatjuk a szélsőjobboldali közszereplők állami kitüntetését,⁵³ a Nemzeti Színház korábbi vezetője, Alföldi Róbert elleni alpári támadások tudomásul vételét, sőt közvetett támogatását,⁵⁴ Dörner György kinevezését az Új Színház élére, valamint

a neonáci futballhuliganizmus elleni mérsékelt fellépést. Ma már elmondható, hogy a nyílt antiszemitizmus vállalásán vagy elutasításán kívül nincs különbség a Jobbik és a Fidesz kulturálisan értelmezhető politikája között.

Az oktatási és kulturális minisztériumot a 2010-es választási győzelem után megszüntették,⁵⁵ a kultúra egyetlen kis államtitkársággá redukálódott az előbb Réthelyi Miklós (2010–2012), majd Balog Zoltán miniszter (2012-től) vezette megatárca, a Nemzeti Erőforrások Minisztériuma (utóbb: Emberi Erőforrások Minisztériuma) hátsó udvarán.⁵⁶ Orbán stratégiája arra irányult, hogy az általa pénznyelőnek tekintett ágazatok összevonásával gyengítse azok kormánybeli képviselőit. A tárcát vezető miniszter nyilvánvalóan képtelen átlátni a hozzá tartozó széles területeket, de a kormányfő célja feltehetőleg épp az, hogy e területeknek ne is legyen magas szintű, kompetens képviselője. Az itt működő miniszterek tehát nem szakpolitikai irányító, hanem politikai végrehajtó szerepet töltenek be: feladatuk az ágazat „kordában tartása” és a mindenkori központi akarat akadálymentes közvetítése. A kulturális államtitkárság mellett alaptörvényi garanciával a hatalomba beemelt Magyar Művészeti Akadémia párhuzamos létezése azt a célt szolgálja, hogy a miniszterelnök „oszd meg és uralkodj” politikája érvényesüljön. De a probléma lényege nemcsak a szervezeti átrendeződés – hiszen a sportirányítás is államtitkári kézben van, és a tényleges irányítást ott is párhuzamos struktúrák kiépítésével oldják meg –, hanem a kultúra támogatásával kapcsolatos szemlélet megváltozása.

A kultúra területén nagy visszhangot kiváltó 2010-es pénzügyi zárolások a tárcához idealista tervekkel érkező Szócs Géza államtitkár feje fölött zajlottak, központi forgatókönyv szerint. A nagy költségvetésű filmek menedzselése a fejlesztési minisztériumhoz, a kulturális diplomácia ügye pedig az igazságügyi és közigazgatási tárcához (!) került át. Évekre leállították a teljes magyar filmgyártást,⁵⁷ a filmszemlék megszűntek, az előadóművészeti törvényt⁵⁸ és a Márai-programot⁵⁹ pedig átírták. A régészeti kutatásokat korlátozták, a komolyzenei fesztiválok egy részét ellehetetlenítették. Fölszámolták a vidékfejlesztési és kulturális esélyegyenlőségi programokat (Közkinccs,⁶⁰ PANKKK⁶¹), a megyei, múzeumi, könyvtári és közművelődési hálózatokat, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatalt, a Magyar Könyv Alapítványt és a Magyar Mozgókép Közalapítványt. A filmügyek az Andy Vajna kormánybiztos által irányított Magyar Nemzeti Filmalaphoz kerültek át. A vidéki színházak igazgatóit szinte teljesen lecserélték, a közszolgálati média kulturális műsorait gleichschaltolták.⁶² A közszolgálati médiumok kormány- szolgálati hírüzemekké váltak.⁶³ A Médiahivatal évekig jogi formákba burkolt politikai háborút vívott az utolsó ellenzéki rádió, a Klubrádió ellehetetlenítéséért. A szakmai díjakat és a Nemzeti Kulturális Alap szakkollégiumait politikai felügyelet alá vonták, a politikai kitüntetések pedig jórészt „családi körben” osztogatják. A pénzkivonást a kulturális területről a szakmai önkormányzati testületek feloszlásával gyorsították fel.

Formális intézmények, informális hatalmak

Az Orbán-adminisztrációban a kultúrával hivatalból legalább hatan foglalkoznak, beleértve magát a miniszterelnököt, aki bármely ügyet magához vonhat és beleszólhat a személyi döntésekbe, bármikor meghazudtolhatja miniszterét. Az inkább az első Orbán-kormány „külsős” minisztereire emlékeztető idős orvosprofesszor-miniszter, Réthelyi Miklóst a ciklus felénél Balog Zoltán református lelkész, Orbán Viktor családi barátja váltotta fel. A kultúra ügye azonban ritkán jutott fel miniszteri szintre. A Balassi Intézeteket és a magyar kultúra külföldi megjelenítését Navracsics Tibor igazságügyi és közgazgatási miniszter irányítja. Hogy neki mennyi ideje jut e területtel foglalkozni, azt bárki könnyen kitalálhatja, de a kulturális intézetek igazgatói feltehetően nem bántódnak a mindennapos kormányzati „törődés” elmaradása miatt.

A kulturális terület hivatali felelőse a mindenkori kulturális államtitkár. 2010–2012 között e pozíciót Szócs Géza költő, korábbi RMDSZ-szenátor, az Orbán család erdélyi származású barátja töltötte be. Személye szimbolikus választás volt a kormányfő részéről, hiszen Szócsnek – fiatalkori versei alapján – a legkitűnőbb magyar költők között is helye van, ugyanakkor politikai lojalitása is megkérdőjelezhetetlen, erdélyi származásával pedig maga is a „nemzetegyesítő” politika egyik jelképévé vált. Ráadásul nem kellett látványosan konfrontálódnia Orbánnal („csak” a szakmával), hiszen a miniszterelnököt az első két évben a kultúra kérdései nemigen foglalkoztatták. Tevékenysége azonban nem nyerte el a kormányfő háttérembereinek tetszését, így – néhány emlékezetes próbálkozása ellenére⁶⁴ – inkább a kultúra pozícióinak leépítéséhez asszisztált.

Szócs helyébe 2012 júniusában a dinamikusabb L. Simon László lépett, aki ugyan egykor maga is költőként indult, de már évek óta tudatosan politikai pályára készült. L. Simon ambiciózus volt, csapatot szervezett, és igyekezett az ellenzékkel is megértetni magát. Ám a vidéki ültetvényén baracskai rabokat dolgoztató új kultúrfelelőst gyanakvással fogadta a kulturális közvélemény.⁶⁵ Még államtitkári kinevezése előtt, az országgyűlés kulturális bizottsága elnöki posztja mellé megszerezte az NKA elnöki székét is, amivel – a nála szemérmesebb elődje, Jankovics Marcell gyakorlatával szemben – ellenőrzése alá vonta a szakkollégiumokat és korlátozta az NKA autonómiáját. L. Simon azt hitte, gyakran hangoztatott politikai lojalitásáért cserébe olyan mozgásteret harcolhat ki magának, amelyet Orbán is eltűr. Erről azonban szó sem lehetett: az MMA alkotmányba emelésével és központi kistafirozásával a miniszterelnök párhuzamos döntéshozó struktúrát hozott létre, amellyel egy csapásra kihúzta L. Simon alól a szőnyeget. A kegyvesztett államtitkár bukása épp olyan gyors volt, mint korábbi felemelkedése.

A kulturális államtitkári posztot 2013 márciusa óta az értelmiségi allűröktől mindig is mentes pártkatona, a tárca korábbi politikai államtitkára, Halász János tölti be, és ez minden bizonnyal így is marad a ciklus végéig. Tőle eleve nem várt senki semmi különöset, hiszen sosem volt saját agendája, addigi pályája során mindig a felsőbb politikai akarat megbízható végrehajtója volt. Halász az 1990-es évek közepén lépett be

a Fideszbe – korábban az SZDSZ tagja volt –, ám ezt a hátrányát szívós aprómunkával ledolgozta, és az Orbán-rezsim gépezetének megbízható fogaskerekévé lépett elő. Most elsősorban az a feladata, hogy „konszolidálja” az MMA hatalomátvételét.

A kulturális államtitkárságot három év alatt három személy vezette, ami első látásra azt sugallja, mintha a kultúrában különösen nagy konfliktusok lennének, vagy mintha e téren az átlagosnál rosszabbul mennének a dolgok. Ez azonban nincs így, a gyakori személycserék inkább azt jelzik, hogy Orbán szemében a kultúra a „leggyengébb láncszem”, ahol minden politikai kockázat nélkül változtatni lehet. Mégis, a rendszeren belül, a személyi változások lefelé örvénylő tendenciát jeleznek: ma már nem számít megtiszteltetésnek egy tekintélyes konzervatív értelmiségi számára e pozíció, mert programját úgysem tudná megvalósítani. Bebizonyosodott, hogy a politikai megbízhatóság kritériuma minden más kvalitás fölött áll.

Ugyanebbe a trendbe illeszkedik az elmúlt években Jankovics Marcell, L. Simon László, majd Balog Zoltán által elnökkölt (és jelenleg ténylegesen L. Simon alelnök által irányított) Nemzeti Kulturális Alap fentebb már taglalt okkupációja. A politikai minőség hanyatlásával együtt nőtt meg a művészek „kézből etetésének” igénye.

A kultúra irányításának intézményes-állami struktúrája mellett azonban létezik egy kevésbé formalizált árnyékhatalom, amely részben kisebb-nagyobb oligarchákhoz, részben pedig az Orbán Viktor által kiválasztott személyekhez és az általuk fémjelzett szervezetekhez kötődik.

Az első csoportba tartozó nagytőkéseket (Csányi Sándor, Demján Sándor) az különbözteti meg a kisebbektől, hogy ők, az ország leggazdagabb embereiként, kormányoktól függetlenül is meghatározó gazdasági (és ha akarják: kulturális) szereplők. A Csányi–Demján páros hozta létre és működteti a Prima Primissima-díjat, amely elsősorban a kulturális establishment részére biztosít jelentős egyszeri támogatást, így a *status quo* konzerválásához járul hozzá. Velük szemben a Szélesek⁶⁶ és Vitézyek⁶⁷ milliárdos vállalkozásai és kulturális szerepvállalásai szorosabban kötődnek a Fideszhez – elsősorban az ideológiai együvé tartozás okán.

Az Orbán által kiemelt kultúráirányítók körében elsőként Fekete György említendő, az egykor Makovecz Imre által nemzeti–konzervatív irányultságú magánegyesületként alapított, de Orbán által köztestületté emelt Magyar Művészeti Akadémia elnöke, aki idős kora és rövid regnálása ellenére megnyilvánulásaival egy csapásra kivívta a hazai és nemzetközi művészvilág tiltakozását.⁶⁸ Fekete deklarálta, hogy az MMA tagja csak olyan elismert alkotóművész lehet, aki nemzeti elkötelezettségével és közéleti tevékenységével méltónak bizonyul a jobboldali többségű akadémiai tagság bizalmára. Megkérdőjelezve a művészi szabadságot kijelentette, hogy a „kisebbség által hirdetett relatív művészi szabadság dolgában nekünk nem lehet elnézőnek lenni”.⁶⁹ Fekete afféle kulturális személyzetiként örökődik azon, hogy csak a megfelelően nemzeti pedigrijű művészeket fogadhassa tagjai közé a testület.

Ide tartozik Kerényi Imre is, aki munkaköri leírása szerint „a tudatos nemzeti közjogi gondolkodás megalapozásával és ehhez kapcsolódva a magyar kulturális értékek

megőrzésével és fejlesztésével összefüggő feladatok ellátásáért felelős miniszterelnöki megbízott”.⁷⁰ Ő a **szimbólumfelelős**, aki festményeket rendel, irodalmi műveket adat ki díszkötésben, aki kitalálta, hogy minden közhivatalban legyen egy „alaptörvény asztala”. Nemrégiben kirekesztő és homofób megjegyzései miatt vált hírhedtté,⁷¹ amelyek miatt bármely nyugati demokráciában azonnal távoznia kellett volna hivatalából.

A kulturális személyzetis és a szimbólumfelelős mellett említhetők a kulturális élet keresztapái, akik különböző karakterek, de összeköti őket, hogy egy-egy területen személyes befolyásuk, szervezeti hatalmuk és/vagy anyagi gyarapodásuk maximalizálására törekednek. Ide tartozik a filmügyekben Andy Vajna (MNFA) az egykori hollywoodi producer és kaszinótulajdonos; a színházi területen az orbáni szimbolikus politika uszályába tévedt rendező, Vidnyánszky Attila⁷² (Nemzeti Színház); valamint a „multi-funkcionális” producer-vállalkozó, Kálomista Gábor, aki egyszerre számos eltérő kulturális területen „játszik” (film, televízió, Thália Színház, fesztiválok). A keresztapák maguk is kialakították saját befolyási körüket az orbáni nagycsaládban, míg mások még nem jutottak el ideig. A kulturális élet egyes más szereplői náluk lényegesen kisebb, de azért nem jelentéktelen befolyással rendelkeznek.⁷³

Az orbáni kultúráirányítás **párhuzamos intézményi struktúrák kiépítésével, valamint a formális pozíciók informális hatalommal való tudatos ellensúlyozásával írható le.**

Egy bukásra ítélt projekt: a kultúra gyarmatosítása

A fentiekben leírt struktúra azonban nem elég ahhoz, hogy kulturális területen a maffia-állam sikeres kiépüléséről és teljes térhódításáról beszélhessünk. Elsősorban azért, mert a Fidesz-család nem érdeklődik a kultúra iránt, egyszerűen nem elég fontos neki.

Ennek több oka van:

- Az államtól függő kulturális szereplők az elmúlt évtizedekben megszokták, hogy változnak az idők, így rugalmasan tudnak bármely kurzushoz alkalmazkodni: talán felmutathatók és kitüntethetők, de politikai megbízhatóságuk kérdéses.⁷⁴
- A kultúra nehezen kontrollálható, és még diktatúrák idején is képes megőrizni függetlenségét. Ráadásul a függetlenség megőrzése presztíznövelő tényező.
- A kormányzat ezért nem vár el ideológiai azonosulást, megelégszik azzal, hogy politikai lojalitásért cserébe védelmet, megélhetést biztosít az ezt elfogadó művészeknek.⁷⁵
- A kulturális terület pénzsűkékében szenved, intézményei vegetálnak, így a terület nem vonzó a gyors meggazdagodásra vágyó politikai vállalkozók számára.
- A kulturális szektor szegénysége ellenére e területen még mindig sok ismert, véleményformáló szereplő működik, akik a kormány ellen tudják hangolni a hazai és nemzetközi közvéleményt.

- A hagyományos magas kultúra leértékelődött, egyre kevesebb választópolgár olvas könyvet vagy jár koncertre, kiállításra. Semmilyen kormányzati nyomás nem veszi rá az embereket arra, hogy Wass Albert vagy Tormay Cécile könyveit olvassák, főleg ha amúgy sem olvasnak szépirodalmat.

Mindezek alapján úgy tűnik: a kultúra gyarmatosítása kevés közvetlen politikai hasznot hoz az uralkodó politikai elit számára. Nem is sikerülhet, de még ha sikerülne is, akkor sem érné meg az aránytalanul nagy befektetett energiát. Ezért a kormányzat háttér-emberei nem ideológiai alapon, hanem hobbi szinten viszonyulnak a kultúrához. Részesedést szereznek az A38-ban, a Szigetben, a Nemzeti Vágtában, mert ezek trendi kezdeményezések. *Cool* dolog Európa legjobb klubja tulajdonosának lenni. Ilyenkor a „nemzeti irányultság” nem számít, a lényeg a kikapcsolódás. Más lenne a helyzet, ha a kormányzat tagjai az autonóm kultúrát önmagáért respektálnák. Erről azonban szó sincs, így nem csoda, hogy a kormány figyelme a kultúráról áttevődött a szimbolikus politikai akciókra.

Orbán a kultúrát csak a klientúraépítés eszközeként és a Jobbik táborának pacifikálására használja. Úgy véli, nem engedheti meg magának, hogy a Jobbik a kultúra révén a hátába kerüljön. Felismerte, hogy a főleg értelmiségiek által kultivált időtöltések nem szolgálják kellőképpen a „nemzetegyesítés” céljait. Az ebből fakadó frusztráció magyarázhatja a kormányzat sokszor irracionálisan vehemens értelmiségellenességét. Ebben a közegben a kultúra csak a „családi tűzfészek” színhelye marad, más területekhez (például az oktatáshoz) képest marginális pozícióban. Mivel a „nemzetegyesítés” nem képzelhető el a szocialistákkal és liberálisokkal, ezen a területen a nemzeti kirekesztés politikája érvényesül.

Belépett viszont a kultúra helyére a sport, elsősorban a foci. Orbán már első kormányzása idején elutazott a futball-világbajnokság döntőjére, és már akkor sem habozott lecserélni az MLSZ éppen regnáló vezetőit, belekezdeni stadionrekonstrukciós és utánpótlás-nevelési programjába. Közszerelésein gyakran olyan egykori sportkiválóságok vették körül, mint Egerszegi Krisztina, Kovács „Kokó” István, Kárpáti György vagy Mészöly Kálmán. Ekkor bukkant elő a szolgálatait korábban még a szocialistáknak felajánló, leendő köztársasági elnök Schmitt Pál is, aki először az Orbán-beszédek élőképeinek részeként tűnt fel, majd 2002 őszén a Fidesz főpolgármester-jelöltjeként szenvedett vereséget Demszky Gábortól. Azzal, hogy Schmitt nemzetiszínű sportszerelésben kampányolt, méltó vizuális megjelenítése volt „a haza nem lehet ellenzékben” orbáni gondolatának.⁷⁶

2010 után a sportpolitika fontossága tovább nőtt. A Magyar Olimpiai Bizottság komoly állami pénzhez jutott, a látványsportokat támogató cégek pedig jelentős adókedvezményben részesültek. Orbán ígéretet tett futballstadionok felépítésének, valamint a futballakadémiák (köztük a felcsúti) felvirágoztatásának állami támogatására. Egy nyilatkozatában azt mondta – egyébként helyesen –, hogy a sport is a kultúra része.⁷⁷ Mindebből azonban kevésbé a kulturálisan is értelmezhető amatőr és szabadidő-

sportot támogatja, hanem kifejezetten az élsportot, mert úgy véli, a szimbolikus politikában csak az élsportban (főleg a labdarúgásban) elért sikerek eladhatók.⁷⁸

Mindezzel Orbán világossá tette, hogy már nem a nemzet színészeivel, hanem a nemzet nagytökéseivel akar jóban lenni – legalábbis azokkal, akik milliárdokkal támogatják a magyar focit. A „kenyeret és cirkuszt” ősi politikai szabályának minél hatékonyabb érvényesítését már nem a könyvek, filmek és színházi előadások, hanem a látványsportok biztosíthatják. A „nemzeti együttműködés rendszerének” névadója szerint a politikai családhoz kötődő nemzeti burzsoázia feladata ma már nem annyira a kultúra finanszírozása, mint inkább a kormány „nemzetegyesítő” hatalmi céljainak legitimálása. S ehhez számára alkalmasabb terepnek tűnik a stadionok zöld gyepe, mint a világot jelentő deszkák.

Jegyzetek

- 1 Vö. Tamás Gáspár Miklós: *Törzsi fogalmak*. I–II. Bp., 1999, Atlantisz.
- 2 Carl Schmitt: *A politikai fogalma*. [1932] Ford. Cs. Kiss Lajos. Bp., 2002, Osiris–Pallas–Attraktor, 26.
- 3 Mindez nem mindig jelent kilépést a demokratikus rendszerből, inkább megszabadulást annak liberális komponenseitől. Vö. Jan Pakulski – András Körösenyi: *Toward Leader Democracy*. London, 2012, Anthem Press. A legtöbb esetben azonban ezek a formák átmenetet képeznek a demokrácia és az autokrácia között.
- 4 Fekete György: Füttyülök erre a demokráciára. *index.hu video*, 2012. november 30.
- 5 A „posztrepublikánus” alaptörvény értelmezéséről lásd Tamás Gáspár Miklós: Az új alkotmány történelmi jelentősége. *Népszabadság*, 2011. március 29.; Fleck Zoltán et al.: Vélemény Magyarország Alaptörvényéről. *Fundamentum*, 2011. 1. sz.
- 6 Erről bővebben lásd: Umut Korkut: *Liberalization Challenges in Hungary. Elitism, Progressivism, and Populism*. New York, 2012, Palgrave Macmillan, 168–177. p.
- 7 Orbán: Minden magyar a turulba születik. *Népszabadság*, 2012. szeptember 29.
- 8 Bővebben lásd Bozóki András: A magyar demokrácia válsága. *ÉS*, LVI. évf. 2012. január 13. 2. sz., valamint uő: *Virtuális köztársaság*. Bp., 2012, Gondolat.
- 9 A „nélkülözhetetlenek” és „befolyásosok” szerepéről lásd bővebben: Bruce Bueno de Mesquita – Alastair Smith: *The Dictator’s Handbook. Why Bad Behavior Is Almost Always Good Politics*. New York, 2012, Public Affairs.
- 10 Rádai Eszter: A posztkommunista maffiaállam. Interjú Magyar Bálinttal. *ÉS*, LVII. évf. 2013. június 14. E tanulmány keretei között nem térhetek ki a Magyar által bevezetett fogalom részletes elemzésére. Ez a megközelítés a szakirodalomban számos rokon vonást mutat a neopatrimonialis és szultanisztikus rendszerek, valamint a hibrid rezsimek leírásával. Vö. Shmuel N. Eisenstadt: *Traditional Patrimonialism and Modern Neopatrimonialism*. Beverly Hills, 1973, Sage.; Ulf Engel – Gero Erdmann: Neopatrimonialism Reconsidered: Critical Review and Elaboration of an Elusive Concept. *Commonwealth & Comparative Politics*, Vol. 45. 2007. No. 1. 95–119. p.; H. E. Chebabi – Juan J. Linz eds.: *Sultanistic Regimes*. Baltimore, 1998, The Johns Hopkins University Press; Steven Levitsky – Lucan A. Way:

- Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War.* New York, 2010, Cambridge University Press. Az Orbán-rezsim magyarországi értelmezéseiről lásd Kornai János: Számvetés. *Népszabadság*, 2011. január 6., aki az „autokrácia” fogalmát használja; Szalai Erzsébet: A diktatúra indiszkrét bája. *Népszabadság*, 2011. szeptember 18., aki a „diktatúra” fogalmát tartja érvényesnek; továbbá Pataki Ferenc: *Hosszú menetelés. A Fidesz-jelenség.* Bp., 2013, Noran Libro, aki a Fidesz 2010 utáni uralmi rendszerét „neobolsevik pártállamként” írja le. Lásd még Kardos Ernő: „A vezér kézben tart mindent” Interjú Pataki Ferenc szociálpszichológussal. *ÉS*, LVII. évf. 2013. július 26. 30. sz. Újabb cikkében Szalai a magyar kapitalizmus két szakaszát különbözteti meg, és amellet érvel, hogy a korábbi „laissez faire” rendszert felváltotta a „féldiktatórikus újkapitalizmus”. Vö. Szalai Erzsébet: Két kapitalizmus Magyarországon. *ÉS*, LVII. évf. 2013. március 14. 11. sz.
- 11 Orbán Viktor: Megőrizni a létezés magyar minőségét. A köctsei beszéd.
- 12 Uo.
- 13 Tőkés László szavait idézi <http://www.dehir.hu/belfold/orban-viktor-korszakvaltas-kell/2011/07/23/>
- 14 Vö. Kornai: Központosítás és kapitalista piacgazdaság.
- 15 A kultúrharc értelmezéséről lásd Radnóti Sándor *Nincs kultúrharc* című előadását a Bibó István Közéleti Társaság 2011. április 8-án rendezett ülésén (<http://www.youtube.com/watch?v=l75qYJcXVxU>), továbbá Nyusztay Máté: Kultúrharc, avagy a politikai eunuchok uralma. *Népszabadság*, 2013. április 11.
- 16 Orbán Viktor így nyilatkozott lánya esküvője előtt: „A főzésbe sajnos nem tudok besegíteni, annyi időm nincs, de lesz ott asszony elég. (...) Az elsődleges célom a szertartáson, hogy fegyelmezett apuka legyek, ne szipogjak, ne törölgessem a szemem. Ez az asszonyok dolga.” http://www.blikk.hu/blikk_aktualis/orban-viktor-ferjhez-adja-a-lanyat-2202991
- 17 Lázár szerint akinek nincs semmiye, az annyit is ér. *Index*, 2011. március 19.
- 18 Max Weber: *Basic Concepts of Sociology.* Westport, 1969, Greenwood Press.
- 19 A Fertődön rendezett 2013. június 22-i kormányülés után Orbán úgy nyilatkozott, hogy ez a látogatás egy plebejus kormány tisztelgése az arisztokrácia teljesítménye előtt. <http://mno.hu/belfold/orban-egy-plebejus-kormany-tiszteleg-a-magyar-arisztokracia-elott-1167668>
- 20 Vonatkozik ez olyan „tétkozló fiúkra” is, mint Áder János, Kósa Lajos, Stumpf István vagy Wachslér Tamás. Utóbbi 1994-ben Orbán ellen lépett fel a pártelnökválasztáson, ma azonban ő irányítja a kormány egyik legnagyobb szimbolikus akcióját, a „Nemzet Főterének” kiépítését.
- 21 Orbán Viktor, uo.
- 22 „Legyen béke, szabadság és egyetértés” Az Országgyűlés 1/2010 (VI. 16.) OGY. Politikai nyilatkozata a nemzeti együttműködésről. www.kormany.hu
- 23 Nemzeti hitvallás. In Magyarország Alaptörvénye. *Magyar Közlöny*, 2011. április 25. 43. sz. www.kormany.hu/download/0/d9/30000/Alaptorveny.pdf
- 24 Erről bővebben lásd Bajomi-Lázár Péter et al.: A kulturális szféra helyzete Magyarországon. *Beszélő*, 2013. július 3. <http://beszelo.c3.hu/onlinecikk/a-kulturalis-szfera-helyzete-magyarorszagon>
- 25 Erről bővebben lásd P. Szűcs Julianna: Mi a magyar kép? Hősök, királyok, szentek. A magyar történelem képei és emlékei. *Holmi*, 2012. augusztus. <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:TIkT0zimkSIJ:www.holmi.org/2012/08/p-szucs-julianna-mi-a-magyar-kep-hosok-kiralyok-szentek-a-magyar-tortenelem-kepei-es-emlekei+%cd=1&hl=hu&ct=clnk&gl=hu>
- 26 Joó Hajnalka: Átnyúlt az Opera-ütközetbe belefáradt minisztere felett Orbán. Horváth Ádám gyors felmentéséről és Ókovács Szilveszter (a Hír Tv korábbi szerkesztője) kormánybiztosi kinevezéséről lásd <http://www.origo.hu/itthon/20110825-hatter-az-operahaz-uj-vezetojenek-kinevezesehez.html>

- 27 Ezt az akciót még az első Orbán-kormány konzervatív kulturális minisztere, Rockenbauer Zoltán is bírálta. Vö. Csarnokmű. *ÉS*, LVII. évf. 2013. január 4. 1. sz. Gulyást végül 2013. szeptember 1-jétől mozdították el. Gulyás Gábor távozik a Múcsarnok éléről. *Origo–MTI*, 2013. augusztus 28. <http://www.origo.hu/itthon/20130828-gulyas-gabor-tavozik-a-mucsarnok-elerol.html>
- 28 Egy interjúban Alföldi Róbert így beszélt erről: „Én úgy látom, hogy egy olyan társadalom felé haladunk, ahol uniformizált gondolkodásra van szükség. Minden olyan intézmény és alkotó ember, aki nem hajlandó alkalmazkodni, és beállni a sorba, és képviseli azt, amit 2013-ban egy európai demokráciában képviselni kell, mert alapvető ügy, azzal problémák lesznek. Ha pedig az ember nem illeszkedik a klasszikus családmódelbe, az csak olaj a tűzre. (...) Szerintem az baj, hogy a társadalom egy része és a politika fontosnak tartja, hogy kézben tartsa a gondolkodást, az emberek gondolatait, azt, hogy valaki miképp fejezi ki magát egy színdarabbal. És ez nemcsak abszurd, hanem nagyon rossz történelmi időket idéz.” Kalmár Csaba: Milyen évet írunk, hogy ilyen megtörténhet? Kalmár Csaba interjúja *Origo*, 2013. szeptember 4. <http://www.origo.hu/teve/20130904-alfoldi-robert-interju-istvan-a-kiraly-x-faktor.html>
- 29 Vö. Tóth Ákos: Alföldi Róbert gazembersége és az orális szex pártállása. *Népszabadság*, 2011. május 24.
- 30 Bóta Gábor: A Nemzeti Színház felszentalése. Interjú Vidnyánszky Attilával. *Pesti Műsor online*, 2013. 2. szám. <http://pestimisor.hu/index.php?sect=szinhasz&alsect=cikk&id=5674>
- 31 Állítólag Orbán megüzente Nagy Gábor Tamásnak, az I. kerület fideszes polgármesterének, hogy az állásával játszik, ha nem akadályozza meg a tervezett felújításokat. Nagy aktív szerepet játszott a nemzetközi híró Collegium Budapest bezáratásában is; az intézménynek helyet adó Szentháromság téri épület azóta is üresen áll.
- 32 Vö. Kozár Alexandra: Nincs mézesmadzag, csak ostor. Heller Ágnes: Bizonyos tekintetben az aczéli kultúrpolitika is jobb volt a mostaninál. *Népszabadság*, 2011. november 27. http://nol.hu/lap/hetvege/20111127-nincs_mezesmadzagcsak_ostor
- 33 A konzervatív Jankovics Marcellt (aki 2010 és 2011 között volt az NKA elnöke) „túlzott liberalizmusa” miatt állították fel, helyébe a későbbi államtitkár, az országgyűlés kulturális és sajtóbizottságának elnöke, L. Simon László lépett (akinek így, kettős pozíciójánál fogva, önmagát kellett volna ellenőriznie). Amióta L. Simont menesztették a kulturális államtitkári székéből, az NKA elnöke Balog Zoltán miniszter lett.
- 34 Erről bővebben lásd Bajomi-Lázár Péter et al.: i.m.
- 35 Ehhez lásd Schilling Árpád, a Krétakör vezetője több írását: Tessék politizálni! *ÉS*, LVI. évf. 2012. december 14. 50. sz.; A kultúra válsága. *ÉS*, LVII. évf. 2013. január 4. 1. sz.
- 36 Hamvay Péter: A Múcsarnok elrablása. *ÉS*, LVI. évf. 2012. november 23. 47. sz.
- 37 Például Csákányi Eszter, Kulka János, Kollár-Klemencz László, Kornis Mihály, Lángh Júlia, Schilling Árpád.
- 38 Lásd például: http://fidelio.hu/kiallitas/hirek/mucsarnok_kulturpuccs_konferencia_2012; http://fidelio.hu/kiallitas/hirek/tiltakozas_a_ludwig_muzeum_igazgato_i_palyazata_kapcsan; <http://nemma.noblogs.org/2013/02/01/tiltakozas-a-magyar-muveszeti-akademia-jogkoreinek-bovitese-ellen/>; http://fidelio.hu/szinhasz/hirek/veget_ert_az_alfoldikorszak.
Lásd még: Bárány Tibor szerk. *Édes hazám. Kortárs közéleti versek* (Bp., 2012, Magvető), Erdős Virág *Ezt is el* (Bp., 2013, Magvető), Parti Nagy Lajos *Fülkefor és vidéke* (Bp., 2012, Magvető) könyveket és Király András *Atelier populaire* 2012–13. című képsorozatát.
- 39 Például a kortárs képzőművészet kiállítóhelyeinek száma csökkent, az Ernst Múzeum helyén Robert Capa munkásságát bemutató központ létesült. A Múcsarnok jövőbeni művészeti programja továbbra is kérdéses.

- 40 Orbán 2005 augusztusában tusnádfürdői beszédében így fogalmazott: „amikor a baloldal erre időnként lehetőséget kapott, akkor rárontott a saját nemzetére. Így rontottak rá a sajátjaikra 1919-ben Kun Béláék, így rontottak rá a saját fajtájukra Rákosiék. Ugyanezt tették az ő modern kori kiadásukban 1956-ban azok, akik rárontottak a forradalomra. És nem ilyen harcias eszközökkel, de [2004] december 5-e is egy kormányzati rárontás a saját nemzetünkre.” <http://www.nol.hu/archivum/archiv-371110>
- 41 Orbán a „Szövetség a Nemzetért” elnevezésű polgári körben együtt politizált a szárnyait akkor bontogató Vona Gáborral, a Jobbik későbbi elnökével.
- 42 Schmidt Máriaórol, Elek Istvánórol és Borókai Gáborórol van szó. A leváltott Elek később az LMP tagja lett.
- 43 Ezekhez zárkózott fel később az Echo Tv, a Lánchíd Rádió, illetve olyan ingyenes újságok, mint a *Helyi Téma* és a *Metropol*.
- 44 A Nemzeti Összetartozás Napjáról lásd http://hu.wikipedia.org/wiki/A_nemzeti_%C3%B6sszetartoz%C3%A1s_napja
- 45 Az átépítés fontos ideológiai célja a budapesti Kossuth tér 1944-es állapotának rekonstrukciója. Károlyi Mihály szobra helyére Tisza István lovas szobra kerül. Mindez nem független attól, hogy a kizárólag a Fidesz által megszavazott Alaptörvény szerint Magyarország történeti folytonossága az 1944. március 19. és 1990. május 2. közötti időszakban megszakadt, és közjogi értelemben semmisnek tekintendő. http://hvg.hu/itthon/20120226_kossuth_ter_atepites
- 46 Semjén Zsolt erdélyi belovagolásáról: http://index.hu/kulfold/2013/03/15/semjen_zsolt_lohaton_vonult_be/
- 47 Az utcanevék 2013 tavaszi kampányszerű megváltoztatásáról lásd <http://www.stop.hu/belfold/utcanevék-az-mta-allast-foglal-a-felelosseget-haritja/1144949/>
- 48 A filozófusok elleni intellektuális pogromról lásd Lévai Júlia: Az újság kimondta: a filozófusper politikai elszámoltatás. *Galamus*, 2011. január 12. <http://www.galamuscsoport.hu/tartalom/cikk/47096>
- 49 A jogvédő szervezetek védelmében lásd Majtényi László (EKINT) válaszcikkét a *Heti Válasz* támadására. http://mandiner.hu/cikk/20130823_majtenyi_laszlo_a_zsarnoki_beszed_az_ekint_valasza_a_fidesz_szovivojenek
- 50 A 68-asok elleni támadásról lásd Ferenczi András: Kik azok a '68-asok, és miért nem bírja őket Orbán Viktor? *Origo*, 2012. október 9. <http://www.origo.hu/itthon/20121018-kik-azok-a-hatvannyolcasok-es-miert-harcol-ellenuk-orban-viktor.html>
- 51 A „romkocsmákban ülő egyetemistákról” lásd http://propeller.hu/itthon/2421209-mi-baja-orbannak-romkocsmak-felhomalyaban;Bezáratták_a_Sirályt,_a_Tűzrakteret,_meghurcolták_a_Zöld_Pardont_és_a_Trafót.
- 52 A független színházak helyzetéről lásd Szász Barna: Egy éve ingyen dolgoznak a független színházak. *Index*, 2012. november 21. http://index.hu/kultur/2012/11/21/kicsinaljak_a_fuggetlen_szinhazakat/
- 53 Szaniszló Ferenc, az Echo Tv kirekesztő nézeteiről ismert riportere 2013. március 14-én Táncsics-díjat vett át Balog Zoltántól. A hazai és nemzetközi tiltakozások hatására Balog utóbb a díj visszaadására kérte Szaniszlót. http://index.hu/kultur/media/2013/03/14/szaniszló_tiltakozas/
- 54 Réthelyi Miklós miniszter és Szócs Géza kulturális államtitkár megvédte Alföldi Róbertet a Jobbik támadásától, miközben a tárca politikai államtitkára, Halász János egyetértését fejezte ki a Jobbikkal, amikor Pörzse Sándor (Jobbik) Alföldi eltávolítását követelő interpellációjára így válaszolt: „Megoldjuk az ön által említett problémát.” Hamvay Péter: Boncasztalon a Magyar ünnep. *Népszava*, 2010. november 23.

- 55 Az önálló kulturális minisztérium már 2006 nyarán megszűnt, 2006 és 2010 között OKM néven az oktatási tárcával összevonva funkcionált.
- 56 A NEFMI (majd EMMI) öt területet foglal magában, amelyeket államtitkárok irányítanak: egészségügy, szociális ügyek, oktatás, kultúra, sport.
- 57 Ehhez lásd Báron György: „Röpirat a magyar filmművészet ügyében” *ÉS*, LVII. évf. 2013. február 1. 5. sz.; Kamondi Zoltán: Filmélet – filmhalál (?) Magyarhonban. Berlin után Cannes-ban sincs magyar játékfilm. *ÉS*, LVII. évf. 2013. május 3. 18. sz.; Csákvári Géza: „Talán nem tudatosan, de Andy Vajna szétverte a filmszakmát” (Interjú Muhi Andrással). *Népszabadság*, 2013. június 20.
- 58 Az előadó-művészeti törvényt lásd http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0800099.TV
- 59 A Márai-programról lásd <http://www.mkke.hu/news.php?cmd=showNews&id=77>.
- 60 A Közkincs programról lásd <http://www.vg.hu/kozelet/tarsadalom/indul-a-kozkincs-program-84134>
- 61 A PANKKK-ról lásd <http://hu.wikipedia.org/wiki/PANKKK>
- 62 Bővebben lásd: Ungváry Rudolf: A médiaszabályozás aljassága. *ÉS*, LVII. évf. 2013. május 24. 21. sz.
- 63 Mindezekről bővebben lásd Agárdi Péter kitűnő összefoglaló írásait. A kultúra végkiárúsítása. In Szeredi Péter – Szigetvári Viktor szerk.: *Kisiklott forradalom. Tanulmánykötet a második Orbán-kormány második évéről*. Bp., 2012, József Attila Alapítvány, 255–280. p.; „»Nemzeti« kurzus a nemzeti kultúra ellen” In Szeredi Péter szerk.: *Forradalom volt? Tanulmánykötet a második Orbán-kormány harmadik évéről*. Bp., 2013, József Attila Alapítvány, 366–400. p.
- 64 Ezek között említhető a budapesti Ferihegyi repülőtér elnevezése Liszt Ferencről és a Magyar Nemzeti Digitális Archívum és Filmintézet (MaNDA) létrehozása. Menesztése után háromnegyed évvel Szócs Géza Babérkoszorú-díjat kapott. Ekkoriban a Miniszterelnöki Hivatal alkalmazásában állt. http://index.hu/kultur/2013/03/14/szocs_geza_kael_csaba_es_szaniszlo_ferenc_is_allami_kituntetest_kapott/
- 65 L. Simon László közéleti karrierje azt követően kezdett felívelni, hogy a Magyar Írószövetségből sokan kiléptek Döbrentei Kornél költő kirekesztő szónoklata miatt. Az államtitkárrá történt kinevezése utáni hetekben Orbán látogatást tett L. Simon Fejér megyei birtokán, és elbeszélgetett az ott dolgozó baracskai rabokkal. A Horthy-korba és egy Tarantino-filmbe egyaránt illő jelenet már induláskor megkérdőjelezte a kulturális államtitkár komolyságát. Vö. Hamvay Péter: A hetvenkedő katona. *ÉS*, LVII. évf. 2013. január 18. 3. sz.
- 66 Széles Gábor nagyvállalkozó portfóliójába tartozik a *Magyar Hírlap* és az Echo Tv, amely a Fidesz mainstreamtől is jobbra áll. Ugyancsak Széles rokonságából került ki két vidéki színházigazgató.
- 67 Vitézy Tamás nagyvállalkozóhoz köthető a *Helyi Téma*, Vitézy László fimrendező a dokumentumfilmes pályázatok pénzosztója, Vitézy Zsófia előbb a Budapesti Tavasz Fesztivál, majd a brüsszeli magyar kulturális intézet igazgatója lett, Vitézy Dávid pedig a Budapesti Közlekedési Központ (BKK) vezérigazgatója.
- 68 A Fekete György elleni nemzetközi tiltakozásról lásd: http://index.hu/kultur/2013/05/06/nemzetkozi_tiltakozas_a_muveszeti_akademia_ellen
- 69 Fekete úgy vélte, Konrád György író sok kárt okoz a magyar kultúrának, mert a külföldiek szemében „magyarnak látszik”. http://index.hu/belfold/2012/12/15/fekete_gyorgy_konrad_gyorgy_magyarnak_latszik/
- 70 Kerényi Imréről lásd http://hu.wikipedia.org/wiki/Ker%C3%A9nyi_Imre
- 71 Egy nyilvános fórumon Kerényi annak a véleményének adott hangot, hogy Vidnyánszky Attila „meg fogja tenni, amit megkövetel tőle a haza” és „meg fogja csinálni azt a Nemzeti Színházat,

- ami ugyanúgy sikeres lesz, mint az Alföldié, csak nem a buzikról fog szólni, hanem a szerelemről, meg a barátságról”. <http://www.stop.hu/velemen/kerenyi-buzik-az-uri-kozonseg-rohog/1148885/>
- 72 Vidnyánszkyról lásd például: Turi Gábor: A Vidnyánszky-saga. *ÉS*, LVII. évf. 2013. február 8. 6. sz.
- 73 Például Káel Csaba, Baán László, Eperjes Károly, Fekete Péter, Rákay Philip és Kovács Ákos.
- 74 Előfordul, hogy a Fideszhez eszmeileg és politikailag közel álló, de anyagilag és szellemileg autonóm művészek „beszólnak” a hatalomnak – pl. Kocsis Zoltán, Szörényi Levente –, így adott esetben kényelmetlenek lehetnek.
- 75 Itt említhető például Nemcsák Károly, Jókai Anna, Bereményi Géza, Rudolf Péter, Földes 'Hobo' László, Balázs Péter, Kubik Anna stb. helyzetbe hozása.
- 76 Orbán Viktor: A haza nem lehet ellenzékben.
<http://2001-2006.orbanviktor.hu/hir.php?aktmenu=2&id=1159>
- 77 Ahogy fogalmazott: „...a foci a kultúra része, ezért speciális szabályok kellenek, s nem lett volna szabad gazdasági tevékenységgé minősíteni.” <http://www.origo.hu/sport/magyarfoci/20130804-orban-viktor-evertekeloje-a-magyar-futballrol.html>
- 78 Ezek a sikerek azonban a labdarúgásban váratnak magukra, annak ellenére, hogy a hazai, alacsony látogatottságú mérkőzéseket a közszolgálati televízió élőben közvetíti. Orbán felcsúti stadionépítése azonban már a szimbolikus politika racionalitásával sem magyarázható: az már passzió, hobbi, mánia, szenvedély.
http://www.mfor.hu/cikkek/Orban_felcsuti_stadionja_lesz_a_legdragabb.html

Vásárhelyi Mária

A médiapolip működése - agy- és pénzmosoda

Orbán Viktor először a Fidesz 1994-es választási vereségét követő éjszakán szembesülhetett a maga kendőzetlen valóságában azzal, hogy milyen is az, amikor valaki a média dédelgetett kedvencéből a média páriájává válik. A rendszerváltás első éveiben a pártját körülvevő ajnározó médiafigyelem, amely a ciklus közepére egészen a népszerűségi listákat nagy fölénnyel vezető, biztos leendő győztes pozíciójába repítette a Fideszt, a szék-házügy kirobbanása után gyorsan szertefoszlott, és a párt számára csúfos kudarccal végződő választások éjszakáján, amikor minden pártszékházban sajtótájékoztató sajtótájékoztatót követett, Orbán egyedül ült szobájában a Lendvay utcában. Talán ekkor döntötte el, hogy ha politikai karrierje nem törik ketté, akkor a jövőben nem a média kedvence, hanem ostorcsattogtató parancsolója lesz. Az, hogy a média nemcsak a hatalom megszerzéséhez és bebetonozásához nélkülözhetetlen, hanem a közpénzek magánvagyonná konvertálásában is fontos szerepet játszhat, ugyancsak az első ciklusban tudatosodhatott a párt gazdasági holdudvarát jelentő kollégiumi társakban. E tapasztalatok és ismeretek birtokában a Fidesz már a Horn-kormány idején hozzákezdett médiapolitikájának felépítéséhez. Az 1996-os médiatörvény elfogadásában, majd a két országos kereskedelmi televíziós koncesszió botrányos pályáztatásában játszott szerepével már körvonalazódtak a Fidesz médiapolitikájának liberálisnak és demokratikusnak egyáltalán nem nevezhető kontúrajai. 1996-ban oroszánrészük volt abban, hogy az országgyűlés egy alapvetően antiliberális és antidemokratikus médiatörvényt fogadjon el, amely hosszú távra meghatározta a médiapiac torz és korrupt, pártpolitikai érdekeknek kiszolgáltatott fejlődését. Ugyancsak döntő szerepe volt a pártnak abban, hogy a két országos kereskedelmi televíziós frekvencia korrupciótól bűzlő pályáztatásának eredményeként a szakmailag legszínvonalasabb és gazdaságilag leginkább megalapozott pályázat elbukjon, pusztán azért, mert a háttérben mind a Fidesz, mind pedig az MSZP liberális, SZDSZ-es érdekcsoportokat vizionált. A frekvenciák elosztásáról született döntés ennek az összeesküvés-elméletnek a jegyében született. Ez vezetett oda, hogy az egyik frekvenciát olyan pályázó nyerte, az RTL Klub, amelyről a – később született – jogerős bírósági döntés kimondta, hogy tulajdonosi összeférhetetlenség miatt a pályázatát be sem lehetett volna fogadni, a másik nyertes pedig a teljesen átláthatatlan gazdasági háttérű, szakmailag silány minőségű pályázatot benyújtó TV2 lett.

Ez a döntés évtizedekre megpecsételte a magyarországi kereskedelmi televíziózás színvonalát. Valójában a médiatörvény elfogadása, majd a frekvenciapályázatok elbírálása volt a főpróbája a 2010-ig médiaügyekben rendre működő MSZP–Fidesz háttéralkuknak, amelyek mozgatórugója a közös ellenségtől, a független, liberális médiavilágtól való irtozás volt. Egészen idáig, a plurális médiaviszonyok kialakulásáig kell visszamennünk, ha meg akarjuk érteni, hogyan is omolhatott össze olyan rövid idő – alig egy év – alatt a médiapiac, és válhatott a média azzá, amivé a Fidesz változtatni akarta: **agy- és pénzmosodává, a pártpropaganda és a közpénzek magánvagyonná alakításának eszközévé**, a centrális erőter kialakításának és működtetésének első számú letéteményesévé.

Nem véletlen, hogy a párt 1998-as hatalomra kerülését követően legsürgetőbb feladatának az úgynevezett **médiaegyensúly megteremtését** tekintette. Amint a következőkben részletesebben is szó lesz róla, a Fidesz hatalomra kerülve semmilyen eszköztől – politikai tisztogatás a közmédiában, zsarolás, fenyegetés, közpénzek felhasználásával történő pártmédia-alapítás stb. – nem riadt vissza annak érdekében, hogy erősítse jelenlétét a médiavilágban. A 2002-re lerakott jobboldali médiabirodalom alapjai elsősorban közpénzek felhasználásával 2002 és 2010 között a szocialista–liberális koalíció idején szilárdultak meg, miközben a baloldali liberális sajtó politikai és gazdasági pozíciói folyamatosan romlottak. A médiabirodalmat **magán- és közpénzek felhasználásával** építették. Miközben az állami pénzeket a Dávid Ibolya által emlegetett 70:30 arányban osztottak a két nagy párt – az MSZP és a Fidesz – „keresztapái”,¹ és ebből csorgattak milliárdos összeget a Fidesz-média háttérének felépítésére – Fidesz-közeli vállalkozók már a kormányváltást megelőző időkben is jelentős anyagi áldozatokat hoztak a jobboldali médiabirodalom megerősítése érdekében. A Széles Gábor által fenntartott szélsőjobboldali Magyar Hírlap és Echo Tv vagy a Vitézy Tamás vállalkozása által megjelentetett Helyi Téma sok száz milliós ráfizetéssel üzemelt. A médiabirodalom alapjainak megteremtésében személyes vagyonukkal is kivették részüket azok (az előbbieken kívül például Spéder Zoltán, Töröcskei István, valamint a Simicska Lajos körül csoportosuló vállalkozói kör), akik a kormányváltást követően a legnagyobb médiaoligarchákká váltak. A vállalkozók nyilván nem önzetlenül, hanem hosszú távon megtérülő, a gazdasági élet más területein realizálódó előnyök reményében áldoztak pénzt ezekre akkor, amikor már nyilvánvaló volt a Fidesz választási győzelme, amelyben áldozatvállalásuk kétségkívül szerepet játszott.

A 2010-es kormányváltás idejére egy jól strukturált, a **szélsőjobboldaltól a középén álló bizonytalanokig** mindenkit megszólító, a párt ökleként működő fideszes médiabirodalommal szemben egy ingatag gazdasági alapokon álló, állandó forráshiánnyal küszködő, rogyadozó baloldali és liberális sajtó állt. A korábbi – és a demokratikus médiavilágban egyébként általánosnak nevezhető – baloldali liberális médiatúlsúly nálunk már 2010 előtt szétfoslott. A 2010-es választások idején a politikai médiában a Fidesz által működtetett jobboldali-szélsőjobboldali média már jelentős fölényben volt, miközben a közmédia politikai vezető pozícióinak többsége is fokozatosan átcsúszott a jobboldali párt kezébe.

2010 után a korábban kiépített médiabirodalom alapjainak megszilárdítása, az állami hirdetésekben származó közpénzek szivárgásmentes lenyúlása, a médiapiac irányító pozíciói és a közmédia teljes politikai és gazdasági megszállása, valamint a baloldali és liberális orgánumok forrásainak kiszárítása került a kormánypárt médiapolitikájának középpontjába. A centrális erőter kialakításához autonóm média helyett a párt szolgálatában álló, lojális propagandagépezetre és a közpénzeket a Fidesz-közeli médiabirodalomba csorgató mechanizmusokra van szükség.

Nem vitás, hogy a feladatot csillagos ötösre oldotta meg a hatalmi gépezet. Az új médiatörvény, a pártkomisszárokkal feltöltött médiatestületek, a közmédia totális megszállása a teljes médiapiac köré fonódó, Fidesz-közeli médiaoligarchákból szövődő, sűrű és átláthatatlan pénzszívó televény, a kereskedelmi médiumok zsarolása és megfélemlítése, a baloldali és liberális orgánumok karanténba zárása, működési forrásai elapasztása oda vezetett, hogy mára **az ország lakosságának több mint 80 százalékához csak azok az üzenetek jutnak el a médián keresztül, amelyeket a kormánypárt szerezne**, hogy eljussanak. Nemcsak a médiatulajdon kialakult struktúrájában, a közéleti hírek kvantitatív arányaiban, elsődleges tartalmában, hanem a hírek metakommunikációjában, rejtett üzenetében is a Fidesz által felépített, a tényleges valósággal köszönő viszonyban sem lévő világ jelenik meg. Egy, az ország szuverenitásáért, felemelkedéséért tevékenykedő, erős, sikeres, népszerű, együttműködő, emberarcú kormány a kudarcot kudarcra halmozó, marakodó, csalárd, az ország sorsával mit sem törődő, a semmi ágán egyensúlyozó ellenzékkel szemben.

A korábban is ezer sebből vérző médiapiac mára teljesen szétesett. A hirdetési piacon nemcsak az állami, hanem a magánpénzek útját is Fidesz-közeli oligarchák tartják szemmel. És ha akadna vállalkozó, aki szerepet vállalna a baloldali-liberális orgánumok életben tartásában, rövid úton megkapja a figyelmeztetést, hogy a hatalom által kiszáradásra ítéltetett orgánumnak nyújtott támogatásért drágán megfizethet, hiszen egy olyan kis piacon, amilyen a magyarországi, az állam mindenkit sakkban tarthat, mindenhová elér a keze. Nemcsak a köztelevízió összes műsorbeszállítói pozíciójának elfoglalásában, a médiapiacon kiírt közbeszerzések gátlástalan lenyúlásában, az állami intézmények és vállalatok reklámjainak Fidesz-közeli vállalkozások felé történő egyirányúsításában, hanem a **média- és reklámpiac összes pozíciójában meghatározó szerephez jutottak** a gyártástól a reklámelhelyezésen keresztül a reklámfelületek birtoklásáig a kormányközeli oligarchák.

A Magyarországon mára kialakult médiahelyzet, bár számos elemében összevethető, összességében mégsem megfeleltethető sem a Horthy-, sem a Kádár-rendszer média-viszonyainak, vagy a Berlusconi vagy Putyin által megálmodott médiavilágnak. Azért sántítanak az analógiák minden esetben, mert nálunk az a sajátos helyzet állt elő, hogy nem a politikai és gazdasági elit egymásra találása és szövetsége alakítja a médiapiaci viszonyokat, hanem egy kollégiumi folyosó néhány volt lakója jelöli ki a piaci szereplőket. Ők néhányan döntenek el, hogy kiből legyen oligarcha, és kik távozzanak a csataterőről vérző sebekkel, tántorogva.

Az állatorvosi ló: a rádiós piac politikai és gazdasági monopolizálása

Talán a rádiós piacon az elmúlt években történt drasztikus átalakulások szemléltetik a leglátványosabb annak a modellnek a működését, ahogyan a 2010-ben hatalomra került Fidesz-kormány rátenyerelt a médiapiacra, és aminek eredményeképpen napról napra közelebb kerülünk a plurális médiaviszonyok felszámolásához, a hatalom tájékoztatási monopóliumának kiépüléséhez. Elképzeléseinek megvalósításához a hatalom éppen úgy igénybe veszi a törvényalkotás és végrehajtás pártszempontoknak történő alárendelését, mint a piaci szereplőkre gyakorolt adminisztratív, politikai és gazdasági nyomásgyakorlás legváltozatosabb eszközeit.

Miért pont a rádió?

Annak oka, hogy a hatalom a kereskedelmi alapon működő médiumok közül a leghatékonyabban éppen a rádiós piacot tudja manipulálni, abban kereshető, hogy a kizárólag kormánypártok által jelölt tagokból álló Médiatanács ma már csak ezen a területen tudja a korábban alkalmazott eszközeivel, a frekvenciák elosztásával befolyásolni a piacra lépők körét. Tekintettel arra ugyanis, hogy 2013 végére a televíziózás területén megszűnik az analóg műsorszolgáltatás, a televíziózásban a korábban állami monopóliumként működő frekvenciaosztás elvesztette a jelentőségét. Azt, hogy ki, mikor és hol sugározhat műsorokat, napjainkban csak a még mindig analóg földi frekvenciákat használó rádiós piacon döntheti el az állam. Ezt a poharat azonban fenéki üritik.

A rádiós piac szerkezete, működése az elmúlt öt évben gyökeresen átalakult. Az átrendeződés a két országos kereskedelmi frekvencia korrupciótól búzló, mindmáig lezáratlan nemzetközi botrányba fulladt pályáztatásával indult.

1997-ben, a médiatörvény hatálybalépését követően az Országos Rádió és Televízió Testület (ORTT), a jelenlegi Nemzeti Média és Hírközlési Hatóság (NMHH) elődszervezete, két országos kereskedelmi rádiós frekvenciára írt ki pályázatot. A két nyertes, a Sláger és a Danubius Rádió alapvetően zenei profillal, de ezen belül eltérő kínálattal indította el műsorszolgáltatását. A Sláger Rádió a 60-as 70-es évek slágereivel a közép-korosztályt és az idősebbeket kívánta meghódítani, a Danubius közönsége pedig elsősorban a 40 év alattiak köréből verbuválódott. A hallgatólagos piacfelosztás sikeresnek bizonyult, mindkét rádió megtalálta a maga célközönségét, és nyereségesen működött. A Sláger Rádió hallgatottsága valamivel magasabb volt, mint versenytársáé, piaci szempontból viszont a Danubius közönsége volt „értékesebb”.

Bár a rádiók a reklámpiac legkisebb súlyú szereplői, a viszonylag alacsony befektetés, a magas hallgatottság 2007-ig többé-kevésbé stabil működési feltételeket garantált

a befektetőknek. Nyilván ezek a gazdasági körülmények, valamint az állami pénzek reklámmegrendelések útján történő kiszivattyúzásának lehetősége tette vonzó célponttá a politikai pártok számára a rádiós piac két főszereplőjét. Az országos kereskedelmi rádiók frekvenciahasználati joga 2009-ben járt le, ám az Országgyűlés kétharmados többséggel úgy döntött, hogy a digitális átállás tervezett megvalósulásának időpontjáig, 2012-ig, meghosszabbítják a Sláger és a Danubius frekvenciaengedélyét. Bár a hallgatólagos megegyezést számos jogos szakmai kritika érte, ma már talán visszasírjuk e rutinosan korrupt alkut, hiszen ami ezt követően történt, az – a kereskedelmi televíziós frekvenciák elosztása mellett – a magyar médiapiaci viszonyokba történő legszemérmetlenebb és legkártékonyabb direkt pártpolitikai beavatkozás volt. A frekvenciaengedélyek pályáztatás nélküli meghosszabbítását lehetővé tévő törvényjavaslatot Sólyom László köztársasági elnök nem írta alá, azzal – az egyébként jogos – indoklással, hogy a frekvenciahasználati engedélyek versenyztetés nélküli meghosszabbítása aránytalan előnyökhöz juttatja a működő műsorszolgáltatókat, a pályáztatás nélküli szerződés meghosszabbítása ellentétes az Alkotmánybíróságnak a rádiózás és televíziózás szabadságával kapcsolatos állásfoglalásaival, és sérti a véleménynyilvánítás, valamint az esélyegyenlőség alkotmányos elveit. A frekvenciák használatának pályáztatás nélküli meghosszabbítása mindemellett feltételezhetően jelentős bevételtől fosztotta volna meg a költségvetést is, hiszen ki sem derülhetett volna, hogy egyáltalán mekkora összeget hajlandóak fizetni a piaci szereplők ezekért. Az Alkotmánybíróság döntését követően az ORTT-nek nem volt más választása, mint új pályázatot kiírni az országos frekvenciákra. Bár az új pályázat kiírását megelőzően a Fidesz által delegált testületi tag, Szalai Annamária – a médiahatóságnak a 2010-es kormányváltást követően korlátlan hatalommal felruházott elnöke – jó néhány képtelen javaslattal előállt (például azzal, hogy a Sláger Rádió frekvenciáját adják át a közszolgálati Kossuth Rádióknak), a pályázati kiírást követően pedig folyamatosan hangoztatta fenntartásait az eljárással kapcsolatban, az eredményhirdetés pillanatában egyértelművé vált, hogy az MSZP és a Fidesz már a döntés előtt levajazta egymás között az eredményt. Időközben ugyanis rájöttek, hogy a **rádiós műsorszolgáltatás az egyik legjobban működtethető pénznyerő automata, a közgazdátás és az állami vállalatok hirdetéseinek odairányításával** a közpénzeket könnyűszerrel csorgathatják pártkasszába és magánzsebekbe. E felismerést követően pedig a frekvenciákra kiírt pályázaton egy nyilvánvalóan MSZP-, illetve Fidesz-közeli konzorcium nyert. A győztes pályázók teljesíthetetlenül magas – a teljes árbevétel 50, illetve 55 százalékát kitevő – műsorszolgáltatási díjat ígértek, az azonban már akkor sem volt senki számára kétséges, hogy az alku arról szólt, hogy a versenyt eldöntő díjat utóbb a hatóság szerződésmódosításokkal folyamatosan csökkenteni fogja. A felajánlott összeg irreális mértékét mi sem jelzi inkább, mint hogy a frekvenciákat a megelőző években sikeresen használó rádiók csupán az árbevétel 10-15 százalékát ajánlották meg. Ráadásul a Fidesz által favorizált, a Danubius frekvenciáját elnyerő Class FM pályázatát – amint ezt a döntés előkészítését végző szakértői testület, utóbb pedig a bíróság is megállapította – tulajdonosi összeférhetlenség miatt már a pályázati eljárásból ki kellett

volna zárni. A Class FM mögött álló Advenio Zrt. tulajdonosa ugyanis a Simicska Lajossal számos közös médiavállalkozást is működtet, a KÖZGÉP elnökeként is közismert Nyerges Zsolt volt, akinek a Lánchíd Rádióban is meghatározó tulajdonrésze volt. Márpedig a pályázati kiírásból egyértelműen kiderült, hogy az országos frekvenciát nem nyerheti el olyan tulajdonos, amely más frekvenciákon is szolgáltat rádióműsort. A Neo FM pályázatát pedig szakmai színvonala miatt tartotta alkalmatlannak a pályázatok értékelését előkészítő apparátus. Az egyértelműen korrupciós alku eredményének 2009. október 28-ai kihirdetését követően hatalmas hazai és nemzetközi botrány tört ki, Majtényi László, az ORTT elnöke lemondott, a Sláger és a Danubius hoppon maradt tulajdonosai pedig jogorvoslatért hazai, majd nemzetközi választott bírósághoz fordultak.

Az alku irányelve a már idézett, az MDF elnöke által emlegetett 70:30 arány lehetett, amely a pártok által lenyúlt közpénzeket ebben az arányban osztotta el a vezető kormány- és ellenzéki párt között. Ezért kaphatta meg a Sláger Rádió értékesebb frekvenciáját a kormányzó MSZP-hez, a Danubiusét pedig a Fideszhez közel álló pályázó. S bár ekkor már nyilvánvaló volt, hogy a következő választásokat a Fidesz jelentős fölénnyel fogja megnyerni, az MSZP abban a később illúzióknak bizonyuló elképzelésben ringatta magát, hogy a rendszerváltás óta jól bejáratott osztozkodás a választásokat követően is működni fog, csak a 70-es oldalról átkerül a 30-asra. Az új tulajdonosok alig néhány hét elteltével el is indították a műsorszolgáltatást, átvéve a vesztes Sláger és Danubius profilját, legsikeresebb műsorainak és műsorvezetőinek egy részét. ***A médiahatóság pedig hamarosan csökkentette a két pályázó által a frekvencia használatáért fizetendő koncessziós díjat.***

Nyerges mindent visz

A 2008-as válság a médiapiac szereplői közül a legsúlyosabban a rádiókat érintette. 2009-re az összeomlás szélére került a rádiós reklámpiac, a bevételek csaknem 50 százalékkal estek vissza, ami az összes piaci résztvevőt rendkívül súlyosan érintette. A rádiós piac szereplői egymás után dőltek ki, majd ezt az omladozó piacot a kormányváltást követően végérvényesen szétverte a politika.

A Fidesz 2010-es, kétharmados választási győzelme után teljesen felborult a két párt között a frekvenciák hasznosításáról korábban kialakított egyezség. A Nyerges Zsolt tulajdonában lévő ***Class FM-hez számolatlanul dőltek az állami vállalatok reklámmegrendelése***, az állam által a rádiókban elköltött reklámpénzek kétharmada ennél a csatornánál landolt, míg az MSZP-közeli Neo FM reklámbevételei folyamatosan apadtak, és a rádió rövid idő alatt a fizetéseképtelenség határára jutott.² A legnagyobb állami hirdető, a Szerencsejáték Zrt. 2011-ben összes rádiós reklámköltségnek 82 százalékát – listaáron 709 millió forintot – a Class FM-hez irányította, miközben a Neo FM-nél

egyetlen fillért sem költött. Az értékesebb frekvencián sugárzó, nagyobb közönséget elérő, mindvégig látványosan magasabb hallgatottságot produkáló *Neo FM-et idővel már nemcsak az állami, hanem a magánhirdetők is elkerülték*. Vélhetően közel másfélmillió stabil közönsége sem kompenzálhatta azokat a politikai hátrányokat, amelyekkel a magánvállalkozásoknak esetleg számolniuk kellett, ha a baloldali háttérűként számon tartott rádióban hirdetnek. Így azután, miközben a Class FM alapvetően állami pénzekből könnyedén kifizette a koncessziós díjat, a Neo FM a közösen ástott csapdába zuhant. Folyamatosan apadó árbevételeiből nemhogy a frekvenciahasználati díjat, de a fenntartási költségeit sem tudta fedezni, az utolsó időkben már a bérek kifizetése is megoldhatatlan feladat elé állította az üzemeltetőket. A hallgatottságának folyamatos növekedése ellenére egyre inkább eladósodó rádió 2011 végére több mint egymilliárdos adósságot halmozott fel, és rövid idő múlva befejezte műsorszolgáltatását. Így tette tönkre és takarította el az útból a politika Magyarország korábban leghallgatottabb kereskedelmi rádióját annak érdekében, hogy a Fidesz-oligarchák, a „fogadott család” által működtetett Class FM immár versenytárs nélkül szivattyúzhassa a rádión keresztül a közpénzeket magánzsebekbe. ***A csatorna működtetői mindközben természetesen a politikailag kötelező agymosásról sem feledkeznek meg:*** a ma a rádiók között piacvezető Class FM hírműsoraiban a legutolsó mérések szerint már kizárólag a kormánypártok jelennek meg, természetesen csakis pozitív kontextusban. 2013-ra Magyarország leghallgatottabb rádiócsatornájára visszaköltözött a Kádárkorszak. A politikai befolyásolás és a korrupciós bevételek folyamatosságának egyik biztosítéka az erőszakos tulajdonszerzés.

A kereskedelmi rádiók piacának politikai szempontok szerinti átrendezése azonban a Neo FM kivézetésével korántsem ért véget. A két országos kereskedelmi frekvencia ügyének elrendezését követően a Médiatanács által kiírt pályázaton egy ugyancsak Nyerges Zsolt érdekeltségi körébe tartozó, Prodo Voice Kft. nevű, a rádiós piacon teljesen ismeretlen vállalkozás nyerte el a harmadik legértékesebb – kb. 3,5 millió közönséget elérő – rádiós frekvenciát, amelyen korábban a Juventus Rádió sugározta adásait. A korábban ezen a frekvencián sikeresen működő Juventus – a Sláger Rádióhoz és a Danubiushoz hasonlóan – hiába pályázott újra, nem nyert. A helyére lépő ***Music FM*** 2012 decemberében kezdte el műsorsugárzását, és már az első hónapokban dőlni kezdtek a rádióhoz az állami reklámmegrendelések.³ Működésének első félévében anélkül, hogy a hallgatottságról bármilyen megbízható információ rendelkezésre állt volna, listaáron több mint kétszázhetvenmillió forintot költöttek reklámra a csatornán állami intézmények. A legnagyobb állami hirdető – a Szerencsejáték Zrt., a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség és a Magyar Villamosművek – mellett rendszeresen reklámozza magát ezen a csatornán a Miniszterelnöki Hivatal, a Diákhitel Központ, az Állami Autópálya Kezelő, a Magyar Posta, a Nemzeti Üdülési Alapítvány és számos más állami, önkormányzati intézmény. Így nem meglepő, hogy a Nyerges tulajdonában álló Music FM reklámbevételeinek több mint az egyharmada állami cégektől származik, miközben ugyanez az arány a rádiós piacon általában alig éri el a 10 százalékot.⁴

Mindeközben – a Médiatanács jogsértő közreműködésének segítségével – szinte észrevétlenül válik lassan országos lefedettségű adóvá a részben ugyancsak Nyerges Zsolt érdekeltségi körébe tartozó, nyíltan kormánypárti Lánchíd Rádió, mégpedig úgy, hogy – szemben például a profiljában hasonló Klubrádióval, amely évente 53 millió forintot fizet – az elnyert frekvenciákért műsorszolgáltatási díjat sem kell fizetnie.

2010 és 2012 között **50 helyi és regionális rádió frekvenciahasználati engedélye járt le**, az ezekre vonatkozó pályázatok elbírálását már a 2010-ben kizárólag kormánypártok által delegált tagokból verbuválódott Médiatanács végezte. A döntések ennek megfelelően egyértelműen a kormánypártok politikai és gazdasági érdekeit szolgálták. A megpályázott frekvenciákon korábban műsrot szolgáltató helyi adók csaknem mindegyike elveszítette jogosultságát, és a meghirdetett frekvenciákat egymás után nyerik el a kormánypártokhoz közel álló egyházak vagy gazdasági érdekcsoportok vállalkozásai. 2011–2012-ben a katolikus egyházhoz kötődő Mária Rádió hét, a Lánchíd Rádió öt, a református egyházhoz kötődő Európa Rádió három, a Magyar Katolikus Rádió pedig két helyi, illetve regionális frekvenciát nyert el, mégpedig úgy, hogy – nonprofit, közösségi besorolásuk miatt – szintén nem fizetnek műsorszolgáltatási díjat.⁵ A közösségi frekvenciák világnézeti, politikai szempontok szerinti újraosztása 2013-ban is folytatódott. Ebben az évben a vallási tematikájú Katolikus Rádió 10, a Szent István Rádió 6, a Lánchíd és az Európa Rádió pedig 2 új frekvenciát nyert, miközben az ezeken a hullámsávokon korábban műsrot sugárzó – világnézetileg semleges rádiók – folyamatosan szorulnak ki a piacról.⁶

A Class FM-et működtető és a Heti Választ is kiadó, Nyerges Zsolt nevéhez köthető Infocenter Zrt. és a Liskay Gábor nevével fémjelzett Nemzet Kiadó 2006-ban egy fővárosi frekvencián indította el a Lánchíd Rádió adásait. Amint a Mérték Médiaelemző Műhely tanulmánya⁷ megállapítja, 2010-től „a Lánchíd Rádió ahol elindult a pályázaton, ott nyert is (...) nyertességét annak köszönhetette, hogy a helyi nyilvánosság részeként, helyi tartalmakat kívánt szolgáltatni a heti műsoridő 50 százalékában. A Médiatanács a Lánchíd Rádió pályázatainál a beadott műsorstruktúrát minden esetben maximális pontszámmal értékelte.” Néhány hónappal a pályázatok elbírálása után azonban a Lánchíd Rádióval kötött szerződéseket a hatóság rendre módosította, mégpedig oly módon, hogy engedélyezte, hogy a rádió helyi tartalmak helyett ezeken a frekvenciákon is a budapesti központ műsorát sugározza. Így tehát éppen az a – a helyi tartalmakra vonatkozó vállalás – feltétel módosult a szerződésekben, amiért korábban elnyerte a frekvenciákat a rádió. E csalárd eljárás segítségével szerveződik országos hálózattal rendelkező, közösségi műsorszolgáltatóvá a Lánchíd Rádió. Mindezek eredményeképpen **ma már a három legértékesebb rádiós frekvencia Nyerges Zsolt és Liskay Gábor Fidesz-közeli médiamogulok érdekeltségi körébe tartozik**, amihez hasonló szektorális médiamonopólium egy normálisan működő demokráciában elképzelhetetlen.

Függetlenek és balliberálisok végórái

A mérleg másik serpenyőjében a **baloldali-liberális szellemiségű, illetve független rádiók működésének adminisztratív és gazdasági eszközökkel történő ellehetetlenítése áll.** 2011 májusában megszűnt a fővárosban élő, liberális fiatalok körében népszerű Radio Café, 2012-ben befejezte műsorsugárzását a Radio1, és egymás után vesztek el frekvenciájukat a nem kormánypártokhoz kötődő vidéki regionális és helyi rádiók is. A leglátványosabb, széles körű nemzetközi visszhangot is kiváltó eset a Klubrádióé. A **Klubrádió** vélemény- és hírrádióként 2001 végén Budapest és a főváros 70–80 km-es körzetében kezdte meg működését. Vidéki hálózatát – más társaságokkal hálózatba kapcsolódva – fokozatosan építette ki, 2007-ben már 11 magyarországi nagyvárosban és környékén hallgathatták adásait. Rövid idő alatt a második legnagyobb hallgatói táborral rendelkező fővárosi adóvá vált, műsorkészítőinek és hallgatóságának jelentős része a baloldali és liberális táborból került ki, szellemi irányultságát soha nem rejtette véka alá. Annak ellenére, hogy a rádió az ORTT, majd a Médiatanács pályázatán egy közösségi, majd egy kereskedelmi frekvenciát is elnyert, a médiahatóság az elmúlt három évben, jogszabályokat és jogerős bírósági ítéleteket is semmibe véve, mindent megtett annak érdekében, hogy a rádiót megfossza sugárzási lehetőségétől.

A Klubrádió legfőbb bűne a kormánnyal szembeni kritikus hangvétel, amely azonban – szemben a kormánypárti médiával – sem tartalmában, sem hangnemében soha nem lépi át a demokráciákban bevett normákat. A Klubrádió 2009-ben még az ORTT-hez adta be pályázatát az ingyenesen használható 92.9-es fővárosi frekvenciára. Tekintettel arra, hogy a beszélgetős rádió alapvetően nem kereskedelmi, hanem nonprofit, közösségi profillal működött, indokoltan tarthatott igényt arra, hogy – például a Lánchíd vagy később az Info Rádióhoz hasonlóan – olyan közösséginek nyilvánított frekvencián sugározhassa műsorát, amelyen nem kell műsorszolgáltatási díjat fizetnie. A pályázatot 2010 elején meg is nyerte, ám a frekvenciahasználati szerződés aláírását – az MSZP(!) és a Fidesz által delegált ORTT-tagok összefogásának eredményeképpen – a hatóság egészen a választásokig szabotálta. Mint a magyarországi médiatörténetben oly sok más esetben, ekkor is a nagyobbik kormánypárt, az MSZP és a legnagyobb ellenzéki párt, a Fidesz összefogása akadályozta meg, hogy tisztességes eljárásban, a törvényi előírásoknak megfelelően dőljön el a médiapiacra a verseny. S mivel nem volt aláírt szerződés, a 2010 nyarán alakult – kizárólag a kormánypártok által jelölt tagokból álló – Médiatanács könnyűszerrel érvénytelennek nyilváníthatta a pályázatot, a Klubrádió pedig azóta bíróságról bíróságra járt, hogy megkapja az általa már elnyert sugárzási lehetőséget. A pert 2013 tavaszán – számos forduló után – a rádió jogerősen megnyerte, a frekvenciát azonban mind a mai napig nem kapta meg.

A Klubrádió által jelenleg is használt 95.3 kereskedelmi frekvenciára 2011-ben írt ki pályázatot a médiahatóság, és miután a Klubrádió a közösségi frekvenciát nem kapta meg, erre is beadta pályázatát. És bár a pályázata minden objektív értékelési szempont szerint a legmagasabb pontszámot kapta, a Médiatanács egy néhány hónappal korábban

1 millió forintos alaptőkével alapított, teljesen ismeretlen, a rádiózásban semmiféle gyakorlattal nem rendelkező, obskúrus tulajdonosi háttérrel rendelkező pályázónak – az Autórádió Kft.-nek – ítélte a műsorszolgáltatás jogát. A Klubrádió ezt a döntést is bíróságon támadta meg. A bíróság megállapította, hogy az Autórádió pályázata nem felel meg a Médiatanács által előírt alaki követelményeknek, ezért érvénytelen, amiből nyilvánvalóan következett volna, hogy a második helyezett, a Klubrádió kapja meg a frekvenciát. A Médiatanács azonban, amelynek célja a Klubrádió működésének ellehetetlenítése volt, a bírósági ítéletet követően határozatot hozott, amelyben az összes pályázatot érvénytelennek nyilvánította. Ezt követően indult el az az újabb neveltséges persorozat, amelyben a Médiatanács a legképtelenebb érvekkel – oldalszámozás, üres oldalak aláírásának hiánya – próbálta bíróság előtt bizonyítani a Klubrádió pályázatának érvénytelenségét, ám keresetét a bíróság minden esetben elutasította. Másfél éves értelmetlen és szármalmas pereskedés után – más választása nem lévén – a Médiatanács a Klubrádiónak ítélte a 95.3 frekvenciát, amely azonban 2010 óta – ugyancsak a Médiatanács egymást követő döntéseinek eredményeképpen – elveszítette vidéki frekvenciáit is. A 2001 óta felépített hálózat összeomlott, mivel a Médiatanács az elmúlt három évben minden olyan pályázatot érvénytelennek nyilvánított, amelyen a Klubrádió is elindult.

Mivel a Médiatanács minden erőfeszítése ellenére a rádió adminisztratív, jogi ellehetetlenítése nem sikerült, jó ideje **gazdasági „kiszáritásán”** fáradozik a hatalom. A Klubrádió annak ellenére, hogy hallgatottsága folyamatosan emelkedik a fővárosban, gyakorlatilag egyetlen fillér kereskedelmi bevételhez sem jut. Nemcsak az állami hirdetőkerülék el 2010 óta, hanem a magántulajdonban lévő cégek is. A Klubrádió ugyanis a rendszer ellensége lett, és minden magáncég pontosan tudja, hogy súlyos árat fizethet azért, ha hirdetést helyez el ott. Márpedig Magyarországon – egy ilyen gyenge és kisméretű piacon – jól láthatóan egyetlen magánkézben lévő vállalkozás sem engedheti meg magának, hogy kivívja a hatalom rosszallását. Így azután az ország **egyetlen ellenzéki** rádióját hosszú ideje kizárólag elkötelezett, többségében szerény anyagi körülmények között élő hallgatói tartják el. Kispénzű nyugdíjasok és közalkalmazottak rendszeresen átutalt néhány ezer forintos hozzájárulása tartja lélegeztetőgépen a rádiót, nyilvánvaló azonban, hogy hosszabb távon ez így fenntarthatatlan, hiszen a működési költségeken túl, évente ki kell fizetni az önmagában is nehezen kigazdálkodható 52 millió forintos frekvenciahasználati díjat. A Klubrádió gazdasági összeomlásával pedig megszűnik Magyarország utolsó ellenzéki rádiója, miközben vidéken is felszámolják a független rádiózás utolsó helyi végvárait.

A közszolgálat gyarmatosítása

A 2010 májusában kétharmados parlamenti többséggel hatalomra jutott kormánypártok talán legsürgősebb teendője a közszolgálati médiumok teljes megszállása volt. Alig

néhány héttel a hatalmváltás után két kormánypárti képviselő – az azóta rutinná vált egyéni képviselői indítvány formájában – törvényjavaslatot nyújtott be a **közmédia működésének újraszabályozására**. A parlament által azonmód megszavazott törvény teljesen átszabta a közmédia szervezetét és működését. A **hatalomkoncentráció** lázában égő kormánypártok egyetlen – mindmáig alapvető funkcióit ellátni képtelen – hatalmas konglomerátumba vonták össze a közszolgálati rádió három csatornáját, a Magyar Televíziót és a Duna Tv-t, valamint az MTI-t. Az így létrejövő műsorszolgáltatási alap (MTVA) feladata kettős volt: villámgyorsan elfoglalni a közmédia vezetők funkcióit és elindítani a politikai tisztogatásokat, valamint egyetlen központba csatornázni a közmédiába befolyó hatalmas állami támogatásokat.

Politikai tisztogatás a közmédiában

A politikai tisztogatás már 2010 nyarán megkezdődött. Első lépésben az összes közszolgálati csatorna, valamint az MTI élére a kormánypártok iránt száz százalékig lojális, a jobboldali és szélsőjobboldali médiavilágból érkező vezetőket neveztek ki, és hasonlóan megbízható pártkáderek foglalták el az összes fontos közéleti szerkesztőség vezető pozícióit. Néhány hét leforgása alatt visszakerült az MTV-be azon vezetők nagy része – Élő Gábor, Gulyás István, Halász Zsuzsa és Siklósi Beatrix –, akik miatt 2002-ben az EBESZ választási megfigyelői és a korabeli ORTT is súlyosan elmarasztalták a köztvé választások idején nyújtott politikailag elfogult, pártos teljesítményét. „A megjelölt napokon sérült a politikai erőktől független, elfogulatlan és hiteles tájékoztatás követelménye, valamint sérültek a politikai hirdetés közzétételére vonatkozó szabályok”⁸ – állapította meg a jobboldali többségű ORTT határozata. Főműsoridőben kapott önálló közéleti műsort a köztelevízióban a kisebbik kormányzópárt korábbi szóvivője, Halász Zsuzsa. Az MTVA kulturális főtanácsadója lett Siklósi Beatrix, aki 1998 és 2002 között „Éjjeli menedék” című műsorában a nyíltan szélsőjobboldali közszereplőknek és az általuk hirdetett eszméknek nyújtott menedéket a közszolgálati televízióban. Siklósit 2004-ben azért bocsátották el a köztelevíziótól, mert minden kommentár nélkül adott teret a MIÉP meghívására Magyarországra látogató, szélsőjobboldali, holokauszttagadó nézeteiről ismert angol történésznek, David Irvingnek, aki szerint az 56-os forradalom „antiszemita pogrom” volt, amit a „zsidókormány” ellen robbantottak ki. A kulturális főtanácsadó manapság facebookoldalán szélsőjobboldali portálok „cigókról”, „holoagyomosásról” és „antimagyarokról” szóló közleményeit teszi közzé. A Fidesz-média-birodalom vezető pozícióiból érkező műsorkészítők gondoskodnak arról, hogy a közpénzekből finanszírozott média politikai és kulturális tartalma és hangvétele semmiben ne különbözzön a pártközeli médiamogulok által fenntartott médiumokétól.

Mindeközben 2010 és 2011 között legalább ezer embert rúgtak ki a közmédiából, elsősorban műsorkészítőket Csaknem mindenkit, aki korábban nem tett tanúbizonyságot a kormánypártok iránti feltétlen lojalitásáról. 30-40 éve a közszolgálati médiánál dolgozó, szakmailag elismert, a nyugdíjkorhatár előtt akár fél évvel álló munkatársakat tettek utcára egyik napról a másikra. Volt, akinek arra sem adtak időt, hogy kiürítse a fiókjait, a kirúgott munkatársak belépőjét azonnal elvették, elbocsátásuk másnapján már az épületbe sem teheték be a lábukat. A mézárós munkát végrehajtó pártkommiszárok ajtaja előtt sorba álltak a kirúgásra váró munkatársak, a szerkesztőségi szobákban már senki nem mert felvenni a telefont. Nem volt kímélet! Sem szakmai, sem emberiességi szempontok nem tudták feltartóztatni a közmédiában taroló pártbuldózert. A „családbarát kormány” ítéletvégrehajtói az ötgyermekes apukát vagy a fogyatékos kislányt nevelő anyukát 30 éves szakmai tapasztalattal a hátuk mögött éppen úgy azonnali hatállyal rúgtak ki, mint az állapotos kismamát. És mivel csoportos létszámleépítés esetén még indokolni sem kell a felmondást, semmiféle jogi akadálya nem volt annak, hogy megtisztítsák a közmédiát mindazoktól, akiket politikailag megbízhatatlannak tartottak, és akik egyébként a közszolgálati média arcát, szakmai presztízsét az elmúlt évtizedekben felépítették. „Senkik **rúgnak ki valakiket**” – foglalta össze a tisztogatás lényegét az ORTT korábbi elnöke, Majtényi László. Évtizedek óta sikeresen együttműködő, színvonalas szerkesztőségeket számoltak fel, hosszú ideje népszerű műsorok sorát szüntették meg, miközben folyamatosan szivárogtak át az új munkatársak a Fidesz-közeli (szélső)jobboldali magánműsorműsöktől. **A köztelevízió első csatornájának intendánsa a Fidesz pártrendezvényeinek műsorvezetője, Rákay Philip lett, a hírműsorok főszerkesztője, Papp Dániel, aki egyebek között a Cohn-Bendit-interjú meghamisítójaként tett szert országos ismertségre, a Jobbiktól érkezett.** A közszolgálati média emblematiszt műsorkészítői és műsorai eltűntek, arculata gyökeresen megváltozott. Mind a Magyar Rádió, mind a közpénzeken fenntartott televíziós csatornák hírműsoraiban folyamatosan csökkennek a közéleti, politikai hírek, a bulvár eseményekről szóló tudósítások aránya gyakran meghaladja az 50 százalékot. Világosan látható, hogy **az állami média hírműsorainak bulvárosodásával**, kulturális arculatának felszámolásával és szórakoztató műsorai színvonaltalanságával a kereskedelmi televíziók konkurenciájaként kívánja pozicionálni magát a piacon. E vállalkozás azonban jól láthatóan reménytelen, hiszen a köztelevízió átlagos nézettsége a 10 százalékot sem éri el, miközben egyre távolabb kerül a közszolgálati normáktól, a sokszínű, elfogulatlan, objektív tájékoztatás követelményeitől.

Hírműsoraik egyoldalúságát, politikai elfogultságát a médiahatóság tartalomelemzése is rendre jelzik. Az állami televíziók hírműsoraiban 70 százalék feletti, a Kossuth Rádió Krónikájában pedig gyakran a 80 százalékot is meghaladja a kormány és a kormánypárti politikusok szereplési aránya. Legalább ennyire beszédes, hogy míg a kormánypártok tevékenységével foglalkozó beszámolók közül kétszer annyi szól sikerekről, mint amennyi kudarcokról, az ellenzéki pártokkal kapcsolatos hírek kétharmada kudarcokról, konfliktusokról tudósít. Mindemellett a politikai tájékoztató műsorokat éppen úgy

eluralja a bulvár és az igénytelenség, mint a szórakoztató műsorokat, a televízió híradóiban szereplő híregységek közel fele bulváreseeményekről tudósít. Mindeközben a közmédiák működését folyamatos szakmai botrányok kísérik: a hírek meghamisítása, elhallgatása, manipulálása mindennapossá vált, a műsorkészítőknek kizárólag politikai elvárásoknak kell megfelelniük. Magyarországon **2013-ban közszolgálati média már nem létezik, csupán közpénzekből működő állami médiáról beszélhetünk.** „...ez cenzúra, tartalmak gleichschaltolása, a szerkesztői hatáskörök súlyos megkérdőjelezése. Ez a cenzúra ráadásul manipulatív, propagandisztikus tartalmak térnyerésével jár. Újra megjelentek például a repertoárban a »termelési hírek«, amelyekre igazából csak a Kádár-érában volt igazi kereslet (...) ehhez nem adhatom a nevemet (...) ebben, ami most van, nem akarok tovább szerepet vállalni. Elhagyom a pályát is”⁹⁹ – írta a minap felmondólevelében az MTVA harminc éve a pályán lévő, a rendszerváltás előtt a Szabad Európa Rádiónál dolgozó munkatársa, Antal János.

Zárt „tápláléklánc”

A közmédiák szakmai lezüllesztése, pártpolitikai céloknak történő kiszolgáltatása azonban csak az egyik, és talán nem is a legfontosabb célja volt az intézményrendszer átszervezésének, totális centralizálásának. Legalább ilyen fontos feladat volt, és hasonló hatékonysággal szerveződött meg a **közmédiába áramló közpénzek és reklámbevételek Fidesz-közeli vállalkozásokhoz – elsősorban Simicska Lajos üzleti érdekeltségeihez – csorgatása.** A vállalkozások gazdasági sikeréhez elengedhetetlen, hogy törvény garantálja a közmédiák évről évre növekvő költségvetési támogatását: 2013-ban már 72 milliárd forint jutott a szektor működtetésére. Összehasonlításképpen érdemes megjegyezni, hogy a két országos kereskedelmi televízió – az RTL Klub és a TV2 – együttes működési költségei alig érik el a közmédiák éves költségvetésének felét, miközben egyenként is háromszor-négyszer akkor közönséghez szólnak, mint az összes közszolgálati csatorna együtt. Az állami médiának juttatott hatalmas költségvetési támogatás lenyúlása érdekében az elmúlt három évben olyan **zárt „tápláléklánc”** alakult ki a közmédiák körül, amelynek minden kifolyásánál Fidesz-közeli oligarchák cégeit találhatjuk. Ezek a cégek készítik a külső gyártású műsorokat, értékesítik a közmédiák reklámidejét, és ők gyártják az állami intézmények és vállalatok, valamint a kormány reklámspotjainak jelentős részét, valamint ezek nyerik el az MTVA által meghirdetett közbeszerzéseket. Nincs olyan csatornája a közpénzek kiáramlásának, ahol közvetlenül vagy közvetve ne találkoznánk Simicska Lajos valamelyik vállalkozásának nevével. Nem véletlen, hogy a média- és reklám szakma 2012-es top20-as szavazásán már Simicska Lajost tartották a hazai médiavilág harmadik legbefolyásosabb személyiségének. Ám, ha a szavazás csupán a médiából megszerezhető magánjövedelem nagyságát vette volna figyelembe, akkor minden két-

séget kizáróan Simicska került volna az első helyre. Olyan vállalkozó ugyanis rajta kívül biztosan nincs a hazai médiavilágban, aki csupán egyetlen cégének médiában realizált jövedelme után 1,6 milliárd forint osztalékot vett ki 2012-ben. A Simicska Lajos nevéhez köthető Hung-Ister Zrt. nemcsak a köztvévé, hanem a teljes hazai televíziós műsorpiac legnagyobb beszállítója, ők készítik az MTV számára a „Magyarország, szeretlek!” című vasárnap esti vetélkedőt, valamint – 1999 óta – az ötös lottó sorsolását körítő NDK-típusú show-műsort, és közvetlenül a Szerencsejáték Zrt.-vel szerződve gyártják a legnagyobb állami hirdető reklámpotjait. 2012-ben összesen 1,6 milliárd forintot fizetett ki Simicska cégének a tévéműsorokért a Szerencsejáték Zrt. Az atlatszo.hu által megszerzett szerződésekből kiderül, hogy a Hung-Isternek közpénzekből sikerült 2011-es 2,73 milliárdos árbevételét a következő évben 47 százalékkal növelni, miközben a kereskedelmi televíziók műsorait gyártó beszállítóknak ugyanebben az évben az árbevétele abszolút értékben is csökkent. A „Magyarország szeretlek!” indításához egyszeri költségként – licenclj, arculat- és díszlettervezés stb. – 48 millió forintot fizetett ki az MTVA, adásonként pedig további 24 millió forintot számláz a vállalkozás a köztvévének. Ezeket az összegeket hozzáértők erősen túlzónak tartják, becslésük szerint a műsorokat ennek az összegnek a feléből is kényelmesen el lehetne készíteni.¹⁰

A Hung-Isternél is sikeresebb évet zárt 2012-ben a Simicska Lajos nevéhez köthető másik műsorgyártó cég, a Show and Game, amely a folyamatosan szűkülő piacon 2012-ben 65 százalékkal tudta növelni árbevételét. A Show and Game a beszállítója a köztelevízió – külföldi licenc alapján gyártott – „Maradj talpon!” című vetélkedőjének, valamint a Bagi–Nacsa-show-nak. A „Maradj talpon!” előkészítésére 62 millió forintot fizetett az MTVA Simicska Lajos cégének, és adásonként 4,4 milliót számláz a cég, a Bagi–Nacsa-show előkészítése 21,4 millió volt, adásonként pedig további 14 millió forintot fizet az MTVA. Ugyanez a cég gyártotta az MTVA-val közösen „A Dal” című, az Eurovíziós Dal-fesztiválra előválogató versenyt is, amelyért brutális 125 millió forintot számláztak a közmédiának. Ezek az összegek hozzáértők szerint ugyancsak legalább kétszer akkorák, mint amennyiből az adott műsorokat elő lehetne állítani. A Hung-Ister és a Show and Game tulajdonosai azonban semmit nem bíztak a véletlenre. Alig néhány nappal a közmédiá összevonása és az MTVA megalakulása után – Szalai Annamária, a médiahatóság elnöke – éppen Fazekas Csabát, a Hung-Ister korábbi vezetőjét nevezte ki a közmédiá külső megrendelésekért is felelős vezérigazgatójává. Fazekas helyettese pedig Závodszy Zoltán lett, aki kinevezése előtt a másik, Simicska Lajos nevéhez köthető beszállító cég, a Show and Game vezetője volt. Fazekas és Závodszy alig fél évig látta el a vezérigazgatói és helyettesi teendőket az MTVA-nál, talán nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy ennyi időre volt szükségük ahhoz, hogy elrendezzék a Simicska Lajos nevéhez köthető cégek ügyeit a közmédiánál, majd 2011 tavaszán mindketten lemondtak funkciójukról, és visszatértek korábbi cégek vezetői székébe.¹¹

Semmit nem bíz a véletlenre a köztvévé harmadik legnagyobb beszállító cégének tulajdonosa – a kormánypártokkal ugyancsak közeli baráti viszonyt ápoló, a filmgyártásban és a színházi életben is kiemelt állami támogatásokhoz jutó – Kálomista Gábor sem.

Felesége, Kálomista Zsuzsa ugyanis az MTVA külső megrendelésekért felelős igazgatója. Kálomista cége, a Megafilm Service gyártja az MTV két, már indulásakor megbukott sorozatát, a „Munkaügyek” című irreality show-t, valamint a „Haction” című krimisorozatot. Az elsőért 2012-ben 274 millió, a másodikért 530 millió forintot fizetett ki a közmédia a Megafilm Kft.-nek, és annak ellenére folytatódnak a sorozatok harmadik éve, hogy már az első részek után csúfosan megbuktak. A meglehetősen szegényes kiállítású, „olcsó szagú” krimisorozat egy-egy epizódjáért indokolhatatlanul magas összeget, 28 millió forintot fizetett az MTVA a Megafilmnek, miközben a sorozat egy-egy részének nézettsége az öt százalékot sem éri el.¹² Kálomista Gábor cégének levelezési címén érhető el a TV Com nevű vállalkozás is, amely 2012-ben 233 millió forintot számlázott az MTVA-nak a Duna Tv-n sugárzott „Átok” című sorozatért. Mindemellett Kálomista Gábor látja el a menedzser-igazgatói teendőket a Thália Színháznál, amelynek újonnan elkészült rádióstúdiója ugyancsak rendszeres műsorbeszállítója az MTVA-nak. Az Origo internetes portálon megjelent írás¹³ azt sejteti, hogy a Révfülöpön önkormányzati képviselő Kálomista érdekelt lehet abban a szállodában is, amelyet immár harmadik éve bérel ki egész nyárra a köztelevízió, hogy onnan sugározza „Balatoni nyár” című napi rendszerességgel jelentkező műsorát. Kálomista – akinek a Hír Tv minden héten külön műsort biztosít arra, hogy – a maga kulturálisan emelkedettnek semmiképpen nem nevezhető színvonalán – „elmélkedjen” a baloldali és liberális értelmiség pénz- és hataloméhségéről, a Nemzeti Kulturális Alap Fesztivál Kollégiumának vezetői tisztségét is ellátja, az általa irányított kuratórium rendre a legmagasabb összegű támogatást szavazza meg a Thália Színháznak. És természetesen nem lett hűtlen eredeti foglalkozásához, a filmproducerséghez sem: az MTVA 2010 óta összesen csaknem 500 millió forinttal támogatta Vitézy László rendezővel készített filmjeit. Vitézy László, aki egyébként Orbán Viktor nagybátyja, több MTVA-s kuratórium elnöke, illetve tagja, az általa vezetett testület dönt például a dokumentumfilmek támogatásáról. Mindemellett Kálomista cége a Nemzeti Filmalaptól is kiemelt összegű, közel egymilliárdos támogatást nyert el nagyjátékfilmek elkészítéséhez.

Finoman szólva sem járt rosszul a kormányváltást követően az RTL Klubtól a köztelevízióhoz szerződött, szebb napokat megélt kormányközeli humorista, Fábry Sándor sem. A Fábry-show-ért az elmúlt három évben összesen 1,3 milliárd forintot fizetett az MTVA a showman kizárólagos tulajdonában álló cégnek. A mások erkölceit egyébként nyilvánosan is rendkívül szigorúan megítélő Fábry, akinél a humor legfőbb forrása a jó ízlés számonkérése, úgy tűnik, saját esetében semmilyen vonatkozásban nem olyan finnyás, mintha másokról van szó. Csupán összehasonlításképpen érdemes megjegyezni, hogy az MTVA saját gyártásában készülő, hasonló típusú DTK (D. Tóth Kriszta)-show kevesebb mint az ötödébe került, mint Fábry műsora, amely egyébként hatalmas bukás az MTV-n. Míg az RTL Klubon sugárzott „Esti shower” folyamatosan vezette a nézettségi ranglistákat, és egy-egy adását 1,2-1,3 millióan is megnézték, a köztévén a Fábry show-ra feleannyien sem kíváncsiak. A kormánypárti humor – úgy tűnik – csak a műsorgyártóknak kifizetendő műfaj, a közönség továbbra sem vevő rá.

A köztelevízió leglátványosabb bukása éppen ahhoz a sorozathoz kötődik, amelyre az intézmény az elmúlt három évben összességében a legtöbbet fizette ki. A hatalmas kampánnyal beharangozott „Marslakók” című sorozat 77 epizódjáért összesen 841 millió forintra szerződött az MTVA. A Jáksó László nevével fémjelzett sorozat, amelyre az előszerződést az MTVA-val a miniszterelnöki főtanácsadó, Habony Árpád fivérének cége kötötte, már néhány héttel az indulása után hatalmasat bukott. A sorozat egy-egy epizódjának nézettsége a legjobb napjaiban sem haladta meg az öt százalékot, a lehangoló kezdést totális bukás követte, a nézettség tartósan három százalék alá süllyedt. Néhány hónap elteltével már a megrendelő sem leplezhette a csúfos kudarcot, és „mivel a sorozat nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket”, az MTVA szerződést bontott a Marslakók Kft.-vel, a tulajdonos Jáksó László pedig egy főzősorozat beszállítására kötött szerződéssel vigasztalódhatott, amelyért 53 millió forintot fizetett ki az MTVA.

Ugyanebben a műfajban arat a Hír Tv-től átigazolt Borbás Mária is, akinek cége közel százmilliós megrendeléshez jutott a köztévétől. A „Gasztroangyal” című főzősorozatért induláskor 5,6 milliót, azóta pedig adásonként 3,8 milliót fizet az MTVA. Ennél is lélegzetelállítóbb, hogy a „Négy szellem” című beszélgetős műsorért – amelyben egy stúdióban, mindig ugyanabban a díszletben filozofálgat meglehetősen laposan négy, kormánypártokhoz közel álló „szellem” – az induláskor kifizetett 20 millió forint(!) után, adásonként további 3,4 milliót fizet az MTVA Borbás cégének. A közszolgálatról és a közpénzek felhasználásáról vallott különös felfogásról árulkodik, hogy a mára a köztvévé egyik meghatározó arcává vált Borbás Mária egyben a közmédia egyik legnagyobb műsorbeszállítója is. Adásonként 2,2 millió forintot kap a „Zöld Tea” című öko-magazinért a közmédiától az ugyancsak a Hír Tv-től érkezett Pocsai Alexandra cége, miközben Pocsai a kormányközeliként számon tartott Parlament Tv egyik vezetője is. A legnagyobb beszállítók sorát gyarapítja a szintén Fidesz-közeli vállalkozóként ismert – az István, a királyról közpénzeket minden évben legalább egy bőrt lehúzó – Rosta Mária Zikkurat ügynöksége is.

A Nyerges Zsolt és Simicska Lajos nevéhez is köthető cégek **nemcsak médiatulajdonosként és műsorbeszállítóként, hanem reklámfilmgyártó és reklámhelyvásárló ügynökségként is** hatalmas összegeket kaszálnak a közmédiában. Ebben az évben a legnagyobb fogást a digitális átállás népszerűsítése jelentette reklám- és médiacégeknek. A digitális átállásra összesen 8 milliárd forintot különített el az állam a költségvetésben, amelyből 1,9 milliárdot költöttek el az átállás népszerűsítésére. A közel kétmilliárd forintos kampányra kiírt közbeszerzési pályázatot az az Inter Media Group (IMG) reklámügynökség nyerte, amely az elmúlt három évben tízmilliárdos nagyságrendben jutott a különböző kormányzati szervektől megrendeléshez. Az IMG a kormányváltás előtt a piac alig észrevehető méretű szereplője volt, szédületes tempóban felfelé ívelő karrierje akkor kezdődött, amikor a cégben 90 százalékos tulajdont szerzett Patonai Péter. Patonai az előző Fidesz-kormány idején a Magyar Fejlesztési Bank elnöke volt, és közismerten közeli kapcsolatot ápol Simicska Lajossal, egy ideig főnöke is volt az MFB-nél. Így azután az sem meglepő, hogy a digitális átállás népszerűsítésére szánt pénz

80 százaléka Fidesz-közeliként számon tartott cégeknél landolt. A legtöbb pénz – 185 millió forint – a Simicska–Nyerges-érdekeltségbe tartozó, a köztéri reklámfelületek 80 százalékát tulajdonló Publimont és Publimont City Lighthoz érkezett, de bőven jutott – összesen 75 millió forint – a Nyerges tulajdonában álló médiumokhoz is. 80 millió forintért helyeztek el hirdetéseket az ugyanehhez az érdekkörhöz tartozó, Fonyó Károly tulajdonában álló, az ingyenes Metropol újságot kiadó cégnél, és 23 millió forint jutott a Magyar Nemzetet kiadó, Liszkay Gábor neve által fémjelzett vállalkozásnak. Azt már csak lábjegyzetként érdemes megjegyezni, hogy a digitális átállás technikai lebonyolítását is egy kormánypártokhoz közelálló cég nyerte el.¹⁴

Az IMG-hez hasonló fényes karriert futott be 2010 óta az ugyancsak kormányközeliként számon tartott Bell and Partners reklámügynökség, amely a közbeszerzési eljárások másik nagy nyertese. A reklámügynökség tulajdonosai több szálon kötődnek a Simicska Lajos és Nyerges Zsolt nevével fémjelzett üzleti körhöz.

Mindezek fényében az is világos, hogy milyen érdekeket szolgált az a közszolgálat szempontjából védhetetlen törvénymódosítás, amely a **közszolgálati médiában egy órán belül sugározható reklámblokkok idejét 30 százalékkal növelte**. Ha figyelembe vesszük, hogy a közpénzekből működő média teljes reklámtevékenysége, a gyártástól az elhelyezésen át a sugárzásért járó díj kasszírozásáig Fidesz-oligarchák ellenőrzése alatt áll, akkor megértjük, hogy – miközben Európa-szerte a reklám közszolgálatból való száműzésének lehetőségét fontolgatják – nálunk miért növekedett a közpénzekből fenntartott médiában a reklámok sugárzására fordítható idő.

Az elmúlt három évben jelentősen megváltoztak az állami intézmények reklámelhelyezési preferenciái is: **a köztéri reklámok szédületes felfutásának** lehattunk szemtanúi. „Minőségileg új helyzetet teremt, hogy az állami megrendelések nem a hagyományos értelemben vett, tartalmat előállító médiapiacra hasznosulnak, hanem egy plakátcégen keresztül termel bevételt a tulajdonosoknak, és persze ki tudja még kinek” – olvashatjuk a Mérték Médiaelemző tanulmányában.¹⁵ És az eddig elmondottak fényében nem nehéz kitalálni, hogy az állami pénzeket nyelő tápláléklánc végén ezúttal is **Simicska Lajos és Nyerges Zsolt cége áll, amely ma már a köztéri reklámfelületek 80 százalékát birtokolja**. A vállalkozás csak 2012-ben több mint egymilliárd forint osztalékot fizetett ki tulajdonosainak.

A kereskedelmi tévék ostroma

Bár az elmúlt években számos kísérletet tettek Fidesz-közeli vállalkozók, hogy a két országos kereskedelmi televíziós csatorna egyikében meghatározó tulajdonhoz jussanak, próbálkozásaik ez idáig nem jártak sikerrel. Ám ami késik, nem múlik, hiszen Orbán Viktor maga is egyértelművé tette: nem helyesli, hogy „a nagy kereskedelmi tévék közül

egyik sem magyar, mindegyik külföldi (...) Ez sem lesz mindig így” – jelentette ki a miniszterelnök egy interjúban.¹⁶ Nem az első és nem is az egyetlen fenyegetés ez a kereskedelmi televízióknak címezve a kormánypártok részéről. Már az első Orbán-kormány idején is komoly politikai nyomás nehezedett ezekre a médiumokra. Emlékezzünk csak arra a botrányra, amely akkor robbant ki, amikor nyilvánosságra került, hogy a miniszterelnök korabeli főtanácsadója, Schmidt Mária az RTL Klub „Heti Hetes” című politikai kabaréját próbálta kormánykritikus poénjai miatt megregulázni. A kereskedelmi csatornák Fidesz-közeli cégek általi felvásárlása azonban akkoriban még szóba sem került. Ám 2002 óta sok víz folyt le a Dunán, és olyan irdatlan mennyiségű közpénzt nyeltek el ezek a vállalkozások, hogy már a 2010-es választások előtt komolyan fontolóra vették, hogy tulajdonrészt szereznek valamelyik kereskedelmi televízióban. A **tulajdonszerzési szándék** mögött elsősorban anyagi megfontolások húzódnak, hiszen a kereskedelmi csatornák hatalmas reklámbevételeik miatt hosszabb távon vonzó befektetési célpontok lehetnek, miközben persze tartalmi, politikai egyirányúsításuk lehetősége sem elhanyagolható szempont, hiszen napjainkban a felnőtt lakosság döntő többsége szabadidejének 90 százalékát – naponta átlagosan több mint négy órát – a képernyő előtt tölti, és a közönség 80 százaléka a két nagy kereskedelmi csatornából tájékozódik a világ dolgairól. Ám ahhoz, hogy a kereskedelmi televíziók kezes bárányként viselkedjenek a hatalommal szemben, nem kell feltétlenül tulajdont szerezni ezekben. Amint az elmúlt években egyértelműen megtapasztalhattuk, **a politikai nyomásgyakorláshoz elegendő a kizárólag kormánypárti delegáltakból álló médiahatóság korlátlan hatalma**, a televíziókra elméletileg kiszabható pénzbüntetések horribilis összege, az állami reklámok elhelyezésével való manipulálás, a felvásárlási szándék lebegtetése vagy éppen egy brutális adó bevezetésének ígérete. És persze eközben azt is érzékeltetni kell a piaci szereplőkkel, hogy jó magaviselet esetén simogatni is tud a kormány. Az új médiatörvénybe ugyanis a termékelhelyezés engedélyezésével olyan rendelkezés is bekerült, amely jutalom volt a kereskedelmi tévék számára. Ez a reklámozási forma jelentős többletbevételhez juttatja a televíziós piac szereplőit. **Az ostorcsattogtatás és simogatás váltakozó taktikáját gyorsan megértették az érintettek, a kereskedelmi televíziókból eltűntek a politikai tartalmú műsorok, és a híradókat is teljesen depolitizálták.** A kereskedelmi tévék legfontosabb hírműsorainak 80 százaléka bulvárhírekből áll, bűntényekről, balesetekről, természeti katasztrófákról, időjárási jelenségekről szól, a húsz százalékot kitevő politikai hírek kimaradnak a headline-ból és rendre a híradók utolsó harmadába kerülnek. A magyarországi kereskedelmi televíziózás politikailag kiszolgáltatott helyzetét mi sem jelzi jobban, mint hogy még a tehetségkutató versenyek zsűrijeinek személyi összetételében is jól láthatóan szerephez jutnak a politikai megfontolások.

A TV2 politikai helyezkedése nem új keletű. A kezdetektől gyenge gazdasági lábakon álló csatorna mindig is kereste a politikai döntéshozók kegyeit, 2011-ben a Hír Tv egyik meghatározó arca, Pindroch Ferenc lett a csatorna hírpolitikai főtanácsadója. A TV2-ben a politikai tájékoztatás éppen olyan elfogult, mint a közszolgálati médiában,

a politikai hírekben csaknem kizárólag a kormánypártok sikereiről szóló beszámolókkal találkozik a közönség. S bár az állami hirdetőik nem maradtak hálátlanok a csatorna politikai igyekezetét látva – a digitális átállás népszerűsítésével összefüggésben például háromszor akkora összegű reklámmegrendelés jutott a TV2-nek, mint a sokkal sikeresebb RTL Klubnak –, a folyamatosan veszteségesen működő csatorna mégis eladósorba került, és ma már nyílt titok, hogy a két vevőjelölt egyike a Nyerges Zsolt tulajdonában álló Infocenter Kft. Nyergesék – Orbán elképzeléseit is valóra váltva – már 2010-ben megpróbálták tulajdonrészt szerezni az RTL Klubban, vásárlási szándékuk azonban akkor hosszas tárgyalások után meghiúsult. Végül az RTL Klub maga vásárolta meg az eladásra kínált üzletrészt. A milliárdos állami reklámmegrendeléseket bezsebelő Class FM és Music FM tulajdonosa azonban, az immár a rádiós piacon bevált modell működtetésének reményében, most az ugyancsak eladósorba került TV2-ért indult harcba. Médiapiaci szakértők egybehangzó feltételezése szerint – a kereskedelmi médiumok megfegyverzésének szándéka mellett – **éppen a TV2 árának letörése motiválhatja a kormány részéről a reklámbevételek után sávosan fizetendő adó bevezetési szándékának megszellőztetését.** A tavasz óta lebegtetett reklámadó ugyanis a legsúlyosabban a nagy kereskedelmi televíziókat érintené, a TV2 veszteségeit legalább kétmilliárd forinttal növelné, és ez feltételezhetően jelentősen csökkentené a csatorna piaci értékét. Nem ez lenne a médiapiacon az egyetlen eset, amikor a kormány a **törvényalkotást állítja saját oligarchái piaci érdekeinek szolgálatába.**

A **regionális és helyi televíziók** döntő többsége a kormánypárti önkormányzatok kezében van. Az önkormányzatok vezetői – a helyhatósági választásokat követően – rövid idő alatt lecserélték a helyi televíziók vezetőit, mely tévék többsége maga ugyanúgy a kormánypártok szócsöveként funkcionál, mint a közmédia.

Print média – Kiknek fűtyül a rigó

Nyomtatottsajtó-birodalmának – közpénzeken, kormányzati hatalmával visszaélve – kiépítéséhez már 1998-ban, első kormányra kerülésének idején hozzákezdett a Fidesz. A birodalomépítés első lépése a rendszerváltás után alapított, piacilag sikertelen, folyamatosan haldokló Új Magyarország és a korábban nagy presztízsű, ám a kilencvenes évek második felére hatalmas veszteségeket felhalmozó **Magyar Nemzet** összeolvasztása volt. A létrejövő kormánypárti napilap kiadójához, a Fidesz-közeli médiabirodalom zászlóshajójaként számon tartott Nemzet Kiadóhoz, nem csak az állami vállalatok reklámköltségei dőltek számolatlanul: a Szerencsejáték Rt. – amelynek újonnan kinevezett elnöke a Simicska Lajos érdekköréhez tartozó Mahír Rt.-től érkezett – átjászotta a **Sportfogadás** című, garantáltan legalább 10 ezer példányban megjelenő lap kiadói jogát is a Magyar Nemzet kiadójának. Ettől kezdve a Sportfogadás a Magyar Nemzet

mellékleteként jelent meg, és aki kíváncsi volt az aktuális szerencsejáték-eredményekre, az csak úgy juthatott ezekhez, ha megvásárolta a kormánypárti napilapot is. Mint a 2002-es kormányváltást követően kiderült, a kiadói jog átjátszása nemcsak stabil vevőkört, hanem évi 297 millió forint bevételt is jelentett a kiadónak. A Szerencsejáték Rt. ugyanis ennyit fizetett a Magyar Nemzet kiadójának a Sportfogadás megjelentetéséért.¹⁷

1,5 milliárd forint közpénzzel és egy Andrássy úti villa ingyenes használati jogával stafírozta ki az első Orbán-kormány a ma már Nyerges Zsolt médiabirodalmához tartozó **Heti Válasz** című lapot kiadó alapítványt. A lap kiadójának 2000–2002 között juttatott, összesen kétmilliárd forint közpénzzel nyilvánosan soha senki nem számolt el, a 2002-es kormányváltást követően az állam 1 forintos jelképes áron átadta a hetilap kiadói jogát a lap szerkesztőségének anélkül, hogy számot adtak volna arról, mi történt az irdatlan összegű támogatással. A *Heti Válasz*, amelynek jelenlegi főszerkesztője az első Orbán-kormány szóvivője volt, 2010 óta szédületes közpénznelnyelési karriert futott be: számítások szerint ma már több állami és önkormányzati forrásból odacsorgatott támogatás jut egy eladott példányra, mint amennyiért az előfizető megkapja azt. *Az atlatszo.blog*^{18; 19} szerint 2012-ben csak állami hirdetésekől listaáron közel 300 millió forint landolt a *Heti Válasz*-nál. 2012-ben az összesen 133 hetilapban és folyóiratban megjelent állami hirdetések 23 százalékát a *Heti Válasz* kiadójának fizették ki, miközben a független vagy baloldali, liberális lapoknak egyetlen fillér sem jutott. Nem fukarkodnak a *Heti Válasz*-nál elköltött közpénzekkel az önkormányzatok sem: 11 fővárosi kerület csak az elmúlt évben több mint 22 millió forintot fizetett ki a lap kiadójának azért, hogy egy-egy mellékletet szenteljen kerületének, és feltételezhetően bőségesen költött közpénzeket hirdetésre és előfizetésre a többi kormánypárti vezetésű önkormányzat is a *Heti Válasz* kiadójánál. A hetente 15 783 példányban eladott laphoz legalább hatszor annyi állami hirdetés jut, mint a több mint háromszor ekkora példányszámban értékesített HVG-hez, és egy-egy értékesített példányára harmincszor annyi állami hirdetési bevétel jut, mint a 210 ezer példányban értékesített *Nők Lapja* egy eladott példányára. És bár erre vonatkozóan nem rendelkezünk országos adatokkal, bizonyosak lehetünk abban, hogy a lap eladásból származó bevételeinek jelentős részét a közületi előfizetések teszik ki. Mindezek fényében nem meglepő, hogy a korábban alkalmanként az őfelsége ellenzékének szerepkörét is ellátó és ezért a független média híveinek köreiből is némi presztízst szert tevő hetilap mára a kormányzati propaganda fenntartások nélküli kiszolgálójává, az ellenzéki pártokat, politikusokat és független civil szervezeteket lejárató hazugságkampányok első számú szócsövénévé vált.

A *Heti Válasz*-nál is átütőbb sikereket ért el az állami hirdetések megszerzésében az elmúlt időszakban a *Magyar Konyha* című gasztronómiai lap, amelyben listaáron csaknem ugyanakkora összegű hirdetést helyeztek el az állami cégek, mint a legolvasottabb nem bulvár hetilapban, a HVG-ben.²⁰ 2012-ben az összes hetilapban elköltött állami hirdetés 5 százaléka, 62 millió forint landolt a *Magyar Konyhánál*, amelynek lapigazgatója a *Heti Válasz* főszerkesztője, a szerkesztőbizottság egyik tagja pedig Lévai Anikó, a miniszterelnök felesége.

Hasonlóan népszerű az állami hirdetőik körében a miniszterelnök által alapított felcsúti Puskás Ferenc Labdarúgó Akadémiához köthető *FourfourTwo* című szaklap, amelyhez tavaly listaáron 51 millió forint állami reklámmegrendelés érkezett, és ezzel az összeggel a hatodik helyen áll az állami reklámköltések rangsorában.²¹

A baloldali-liberális kormányzás idején indult hódító útjára a *Helyi Téma* című, postaládákba betett, ingyenesen terjesztett lap. A szélsőséges hangvételű, mind megjelenését, mind szakmai színvonalát tekintve rendkívül silány, a politikai tacepaók világát idéző újság a 2006-os önkormányzati választásokat követően vetette meg a lábát végérvényesen a piacon, mivel a fideszes vezetésű önkormányzatok egymás után kötöttek szerződést a lap helyi mutációjának megjelentetésére. Terjesztett példányszáma 2005-ről 2006-ra csaknem megduplázódott, ekkor már közel 800 ezer háztartásba jutott el. A lap kiadója, az Orbán Viktorral rokoni kapcsolatban álló Vitézy Tamás milliárdos üzletember, akinek családtagjai a legkülönbözőbb állami vezetői pozíciókban tűnnek fel.

Nem véletlen, hogy a rohamosan szűkülő médiapiacra a legnagyobb fantáziát a Fidesz-közeli oligarchák az *ingyenes lapokban* látták. Miközben ugyanis a nyomtatott sajtótermékek példányszámai évről évre csökkennek, az ingyenes lapok esetében nem ez a helyzet. A tömegközlekedési eszközök megállóiban és a forgalmas köztereken, valamint közintézményekben ingyenesen terjesztett *Metro* című napilap célközönségét – a politikai szempontból is kiemelkedően fontos – a hagyományos média által nehezen elérhető, tömegközlekedési eszközökkel iskolába vagy munkahelyre igyekvő gazdaságilag aktívak és a diákok jelentik. A kizárólag hirdetésekkel élő lapot Magyarországon 1998-ban indította útjára a svéd kiadó, és 2001 óta stabilan őrzi 360-400 ezres példányszámát és 600 ezresre becsült közönségét. A világ 23 országában kiadott ingyenes újság sikerének záloga, hogy a kiadó megegyezésre jusson a tömegközlekedés üzemeltetőivel és a közterületek használatát szabályozó önkormányzatokkal, hogy ezeken a helyeken terjeszthesse a lapot. A médiaszakmában terjedő feltételezések szerint Magyarországon azért kényszerült a tulajdonos a sikeresen bevezetett lap eladására 2011-ben, mert éppen ezen a ponton szorították sarokba. Vélhetően a terjesztési engedély megvonásának lehetősége készítette arra a tulajdonost, hogy eladja a lapot a Fidesz-közeli média-vállalkozóként ismert – Simicska Lajossal közös vállalkozást is működtető – Fonyó Károly cégének. A *Metropolhoz* a tulajdonosváltás óta dőlnek az állami pénzek. Az *atlatszo.hu* számításai szerint Fonyó 2011 óta csaknem 500 millió forint nyereséget vett ki médiabirodalmából.²²

Hasonlóan „szerencsésnek” mondhatja magát a Fidesz-közeli médiabirodalom zászlóshajójaként számon tartott Simicska Lajos és Liszkay Gábor nevéhez köthető *Nemzet Lap- és Könyvkiadó* csoport, amelyet a Magyar Nemzet és a Hír Tv működtetése fémjel. A Magyar Nemzet és a Hír Tv az autonómia látszatát sem őrizve, egyértelműen a kormánypártok szócsöveként működik, sokkal inkább emlékeztetnek a pártállam üzenőfüzetként funkcionáló, pártközpontból irányított propaganda médiumaira, mint a demokratikus sajtó orgánumaira. Amiként a Kádár-korszakban a Népszabadságból, úgy napjainkban a Magyar Nemzetből tudhatja meg az olvasó, hogy ki a jó és ki a rossz,

ki a barát és ki az ellenség, kire fröccsenjen a sár és kit kell morálisan és egzisztenciálisan kinyírni. A pártpropaganda eszközeként funkcionáló Magyar Nemzetnél és Hír Tv-nél landolnak az állami intézmények és az ügyészség által kiszivárogtatni szándékozott információk, szolgálataikért közpénzekből – hirdetések, támogatások és előfizetések formájában – busásan megfizet az állam és az önkormányzatok. 2012 első felében a nyomtatott sajtóban elhelyezett összes állami hirdetés 17 százaléka került a Magyar Nemzet Kiadójához, miközben a legmagasabb példányszámban eladott Népszabadságnak ugyanebből a tortából ennek kevesebb mint egytizede, 1,5 százalékos szelet jutott. Liszkay Gábor, a kiadó főtulajdonosa az *atlatso.hu* becslése szerint csak 2011-ben több mint 300 millió forintot vett ki médiacégeiből.

Nem bántak mostohán az elmúlt években az állami hirdetőik és az önkormányzatok a szélsőjobboldali szavazókat megszólítani hivatott **Magyar Hírlappal** sem. A szebb napokat megélt, valaha liberális szellemiségű napilapot 2006-ban vásárolta meg az ugyancsak Fidesz-közeli oligarchaként számon tartott Széles Gábor, és rövid idő alatt, a szerkesztőség teljes lecserelésével, a Fidesz szélsőjobboldali híveinek szócsövénév alakította, amely gyűlöletkeltő, rasszista, kirekesztő hangvételű publicisztikáival rendre botrányt kavart. Amint a Magyar Narancs írásából²³ megtudhatjuk, nemcsak az állami hirdetésekkel, hanem a napilap megrendelt példányszámaival sem fukarkodnak az önkormányzatok. Az elmúlt évben csaknem az összes fővárosi önkormányzat megsokszorozta Magyar Hírlap-előfizetéseinek számát, Újbuda például 5-ről 50-re, a XV. kerületi polgármesteri hivatal 2-ről 75-re, Zugló 150-re emelte az előfizetett példányok számát, ami legalább 10-15 millió forinttal növelte a lap bevételeit. Így nemcsak az önkormányzatok, hanem a bölcsődék, az óvodák és az oktatási intézmények dolgozóinak is napi olvasmányélményei lehetnek a lapban megjelenő gyűlölködő, szélsőjobboldali hangvételű írások. Ezek az előfizetésekből származó összegek azonban csak zsebpénznek számítanak az állami hirdetésekkel bőségesen kibélelt újság kiadójának, miközben a mind a mai napig legmagasabb példányszámban eladott baloldali politikai napilapnak, a Népszabadságnak jószerivel egyetlen fillér sem jut ezekből a forrásokból. Bőségesen részesül viszont az állami hirdetésekkel az ugyancsak Széles Gábor által fenntartott, a Magyar Hírlaphoz hasonlóan szélsőséges hangvételű **Echo Tv**.

Nemcsak a Magyar Hírlap, hanem a nyíltan rasszista, kirekesztő, esetenként neonáci szellemiségű **Demokrata** is jelentős közpénzekhez jutott az elmúlt években. A Pokorni Zoltán vezette Hegyvidéki Önkormányzat és a Papcsák vezette Zugló 2009 és 2012 között több mint 10 millió forintot, Csepel önkormányzata pedig 6 milliót fizetett ki a lapnak.²⁴

Amiképpen első országlása idején, úgy a 2002–2010 közötti periódusban is próbálkozott **lapalapítással** a Fidesz. Vélhetően soha nem tudjuk meg, hogy összesen mennyi közpénz vándorolt a kérészeletűnek bizonyult, az Élet és Irodalom jobboldali versenytársának szánt, Csontos János nevéhez köthető **Nagyítás** címen megjelent hetilapba, amelynek „legnagyobb dobása” Orbán kötcsei beszédének közreadása volt. Az alapításhoz juttatott tőkéről szóló fáma akkoriban milliárdot közelítő összegről szólt. A média-

piacon óriási hírveréssel beharangozott, majd rövid idő után semmiféle nyomot nem hagyva eltűnt hetilap kudarcra óta nem próbálkozik lapalapítással, új orgánum indításával a kormánypárt. Ez a kudarc végérvényesen bebizonyította ugyanis, hogy a már működő orgánumok einstandja sokkal olcsóbb és kockázatmentesebb vállalkozás. Ennek legújabb áldozata a **Napi Gazdaság** című lap, amelyet a milliárdos közpénzekkel kitömött kormányközeli think tankként működő Századvég szerzett meg.

Nemcsak dédelgetett kedvenceinek támogatásában, hanem **az ellenzéki vagy független lapok ellehetlenítésében** is rendkívül aktív szerepet játszott az állam az elmúlt időszakban. Ezek közül kiemelkedik a *Népszabadság* elleni akciósorozat, amelyben a vezető szerep a médiapiacra korlátlan hatalommal rendelkező Médiatanácsnak jutott. Az NMHH ugyanis, amely minden lehetséges eszközzel segíti a Fidesz-közeli médiaoligopólium erősödését és a kormány mind több területen érvényesülő tájékoztatási monopóliumának kialakulását, megakadályozta, hogy a mai napig legnagyobb példányszámú politikai napilap svájci kiadója, a Ringier és a vidéki napilapok egy részét kiadó, Axel Springer egyesüljön. Az Európa több országában már lezajlott fúzióhoz való hozzájárulást a magyar hatóságok azzal az indokkal torpedózták meg, hogy ezáltal túlságosan nagy médiabefolyásra tenne szert az újonnan létrejövő cég. Éppen ezért az egyesüléshez csak azzal a feltétellel járul hozzá, ha a Ringier előbb eladja a *Népszabadságban* meglévő tulajdonrészét. Vevő is akadt volna a napilapra, ám amint a *HVG* újságírói kiderítették,²⁵ a bécsi székhelyű vevőjelölt mögött jó eséllyel Fellegi Tamás, a Fidesz-kormány korábbi tagjának vállalkozása állt. S bár az adásvételt ez ideig nem sikerült nyélbe ütni, a kormány számára a legsikeresebb ellenzéki lap folyamatos gazdasági bizonytalanságban tartása is óriási politikai haszonnal jár. Nemcsak az MSZP-hez vállaltan közelálló *Népszavát*, hanem a független lapokat – például *Magyar Narancs*, *Élet és Irodalom* – is széles ívben elkerülik mind az állami, mind a magánvállalatok hirdetői, hiszen az utóbbiak is tudják, hogy a liberális médiában elhelyezett hirdetésért súlyos árat fizethetnek.

A Fidesz-közeli médiaoligopólium csillapodni nem akaró étvágynak újabb tanújeleként könyvelhetjük el a legnagyobb magyarországi lapkiadócsoport, a **Sanoma elleni összehangolt jobboldali politikai és médiakampányt**. Az évi 17 milliárdos forgalmat bonyolító, finn tulajdonban álló lapkiadóról, amely az elmúlt években több országban értékesítette média-portfólióját, szakmai körökben elterjedt, hogy megfelelő ajánlat esetén magyarországi, nyereségesen működő érdekeltségét is eladná. Feltételezhetően elsősorban **az eladósorba kerülő érdekeltség piaci pozícióinak rombolása és ezáltal piaci értékének letörése** volt a célja annak a lejárató kampánynak, amelyet a kormánypártok és a kormányzati propagandagépezetként működő jobboldali sajtó a Sanoma cégcsoport ellen indított. A hadjárat megindításában szerepet játszhatott az is, hogy a kiadó bejelentette, közismert, népszerű televíziós személyiségekkel közéleti híradót indít az által működtetett Story4 csatornán. A már szokásosnak nevezhető forgatókönyv szerint először a *Magyar Nemzet* és a Hír Tv repítette szét a „médiamogulok titkos találkozójáról” és az általuk szőtt „kormányellenes összeesküvésről” a „hírt”.

Az áltudósítás szerint a rejtélyes találkozón részt vevő médiatulajdonosok két dologban egyeztek meg: „riportnak álcázott kormányellenes hírekben” próbálják lejáratni a kormányt és nem helyeznek el hirdetéseket(!) a jobboldali médiában. A „hírre” ráerősített a kormányközeli mediabirodalom összes orgánuma és a közmédiá, mindegyik a saját közönségének szája íze szerint színezve azt. Majd amikor már az állami, valamint a kormányközeli média összes fóruma elég sokszor ismételte el az összeesküvést tényként kezelő közleményt, a bevett forгатókönyv szerint a kormánypártok szóvivői tényként kezelve a hazugságot, sajtótájékoztatón kérték számon a lejáratni szándékozott médiu-mok – elsősorban a Sanoma – vezetőin az összeesküvést. Ilyen és ehhez hasonló, a párt-állami időkben bejáratott, a kormánypárt központjából irányított egységes koncepció mentén felépített hazugságkampányokból tájékozik ma a magyar „valóságról” a közönség több mint kétharmada. És bár a közvélemény valóságról alkotott képét nem csak a média alakítja, a mára kialakult viszonyok között hosszú időbe telhet, amíg az emberek saját közvetlen tapasztalata felülírja a média által sulykolt hazug képet.

Miközben a fiatal generációk tagjainak körében már ma is az internet a legfontosabb tájékozási forrás, az **online hírportálok** világában mind ez idáig nem tudta megvetni a lábát a Fidesz propagandagépezete. Ebben számos tényező játszhat szerepet. Mivel egy professzionálisan működő online hírportál felépítése milliárdos befektetést igényel, és Magyarországon a legnagyobb hírportálok mindegyike veszteségesen működik, a Fidesz gazdasági holdudvarához tartozók a befektetéssel arányos üzleti fantáziát egyelőre semmiképpen nem láthatnak egy ilyen projekt megvalósításában. Ráadásul az online hírportálok jövője sem tűnik megnyugtatónak, hiszen míg néhány évvel ezelőtt még minden hozzáértő ezek rohamos térhódítását, a nyomtatott sajtó halálát és a hagyományos elektronikus tájékoztatási eszközök háttérbe szorulását jövendölte, mára kiderült, hogy ez a piac sokkal töredezetlenebb és áttekinthetlenebb, mint a hagyományos eszközöké, és az újabb és újabb közösségi portálok – amelyek hír- és véleménygyárként is működnek – egyre nagyobb szerephez jutnak. Mindemellett semmi nem áll olyan távol a Fidesz-kormány tájékoztatáspolitikájától, propagandagépezetének működésétől, mint az online média diskurzusra épülő, reflektív világa. Véltetően online hírportál nélkül is hatalmas energiákat emészt fel a párt kommunikációs stábjában, hogy az ellenvéleményeket és kemény beszólásokat kiirtsa a párt és vezető politikusainak – a modern kommunikációban nélkülözhetetlen – internetes és facebook oldalairól. Ám, hogy mit hoznak ezen a területen az elkövetkező hónapok, az nehezen jósolható. A közéleti, politikai hírek szempontjából piacvezető **Index** – amely 2006 után orosz-lán-részt vállalt a balliberális oldal elleni lejárató gyűlöletkampány szításában – tulajdonosa ugyanis nem más, mint a Fidesz-közeli milliárdosként számon tartott Spéder Zoltán, akinek az elmúlt hónapokban kiemelt szerep jutott az állam pénzügyi portfóliójának átrendezésében. Úgy tűnik, a háttérben Spéder vezényli a Takarékszövetkezetek kormánypárti lenyúlását, és feltételezhetően ő lesz a vezetője az ezekből létrejövő, állami tulajdonban lévő bankszövetkezetnek is. Egy ekkora falat megszerzéséért pedig bizonyosan nem lesz nagy ár a választások előtt az Index teljes jobbra fordítása.

Jegyzetek

- 1 Spirk József: 70-30-as kampányba kezdett az MDF. *Index*, 2004. május 06.
<http://index.hu/belfold/mdf0506/>
- 2 M. László Ferenc: Nagyon szereti a Nyerges-közei rádiókat a Szerencsejáték Zrt. *hvg.hu*, 2012. június 14. http://hvg.hu/itthon/20120614_Neo_Nyerges_Class_allami_reklamok
- 3 Nyerges-közei cég kapta a legértékesebb rádiófrekvenciát. *Magyar Narancs*, 2011. december 27.
<http://magyarnarancs.hu/belpol/juventus-frekvencia-78063>;
Szerényi Szabolcs: Kétharmad jut a Nyerges-rádióknak is. *kreativ.online*, 2012. november 5.
http://www.kreativ.hu/kreativ_magazin/cikk/ketharmad_jut_a_nyerges_kozeli_radioknak_is
- 4 Uo.
- 5 A Médiatanács frekvenciapályáztatási gyakorlata.
http://mertek.eu/sites/default/files/reports/jelentes_palyaztatasi_gyakorlat.pdf
- 6 Nagy Krisztina: Mária országa. <http://mertek.eu/jelentesek/maria-orszaga-a-mediatanacs-ujrairja-a-radios-piacot>
- 7 A Médiatanács frekvenciapályáztatási gyakorlata.
- 8 ORTT 1301/2002.
- 9 Antal (Ferenc) János nyilvánosságra került felmondólevele. www.commmnet.com.blog.hu, 2013. szeptember 2.
- 10 Bednárík Imre: Fidesz-közei szórakoztatás: a köztvé drága főnixmadarai. *Népszabadság*, 2012. március 17.
- 11 Uo.
- 12 Feledy András: A legnagyobb televíziós műsorgyártók 2012-ben. *kreativ.online*, 2013. július 3.
http://www.kreativ.hu/televizio/cikk/a_legnagyobb_teves_musorgyarto_cegek_2012_ben.
- 13 Dull Szabolcs: Egy egész szállodát bérelt ki nyárra az új műsorra készülő MTV. *Origo*, 2011. június 15.
<http://www.origo.hu/itthon/20110606-egesz-nyarra-kiberelte-a-hotel-revfulopot-az-mtva-a-balaton.html>
- 14 *mertek.eu*
- 15 Urbán Ágnes: Már a lakájmédia is irigykedhet? *Mérték Médiaelemző*, 2012. május 25.
<http://mertek.postr.hu/mar-a-lakajmedia-is-irigykedhet>
- 16 A futball olyan, mint a bográcsgulyás. Interjú Orbán Viktorral. *FourFourTwo.hu*, 2013. augusztus 4.
<http://www.fourfourtwo.hu/hirek/magyarorszag/a-futball-olyan-mint-a-bogracsgulyas>
- 17 Bebetonozták a Sportfogadást. *Origo*, 2002. augusztus 12.
<http://www.origo.hu/itthon/20020812bebetonoztak.html>
- 18 Öldöklő verseny a hirdetési piacon. 2013. augusztus 1.
http://atlatszo.blog.hu/2013/08/01/haboru_a_hirdetesi_piacon_amit_a_magyar_nemzet_lat
- 19 Urbán Ágnes: Felcsútra tart az állami hirdetés. *hvg.hu* 2013. július 19.
<http://mertek.hvg.hu/2013/07/19/felcsutra-tart-az-allami-hirdetes/>
- 20 Uo.
- 21 Uo.
- 22 A nemzeti együttműködés rendszerének arcképcsarnoka. 2012. december 19.
<http://atlatszo.hu/2012/12/19/a-nemzeti-egyuttmukodes-mediarendszerenek-arckepcsarnoka/>
- 23 Vári György: A Magyar Hírlap is kap kerületi közpénzeket. *Magyar Narancs*, 2012. július 12.
http://magyarnarancs.hu/belpol/a-magyar-hirlap-is-kap-keruleti-kozpenzeket-80899?utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_media_201309
- 24 Uo.
- 25 Földvári Zsuzsa–Rádi Antónia: A Fellegi-cégek bécsi keringője. *HVG*, 2013. június 15.
http://hvg.hu/hvgfriss/2013.24/201324_fellegivallalkozasok_becsi_keringo

• **A Keresztapa focija**

Csöppet sem szükségszerű, hogy egy autokrata a hatalom megszerzéséhez, gyakorlásához és megtartásához szükséges mértéken túlmenően a politikán kívüli szférákra is ráerőszakolja akaratát – legalábbis, ha fegyverek segítségével is, de valamilyen lehatárolt és a polgárok nagyobb része számára elfogadható cél ígéretével lett legelső az egyenlőtlenek között. A sem népből–nemzetben, sem alanyban–állítmányban nem gondolkodó önkényúrról viszont a nap végére kiderül, hogy a szavazófülkékben vívott győzedelmes forradalom végső célja nem más, mint hogy lehessen neki a falujában kertből nyíló focipályája kisvasúttal. Mely neki füttyöl.

Autokraták hobbija

A múlt századi magyar autokraták uralta rezsimekben a hatalmát véres eszközökkel már megszilárdító két vezető, **Horthy Miklós és Kádár János** figyelme annak az ügynek a gondozására összpontosult, amely uralmuk legitimációs bázisát adta: az előbbi a Trianonban megalázott nemzet becsületének helyreállítását és határainak revízióját, az utóbbi a szegénység és egyenlőtlenség elleni küzdelmet tekintette munkássága értelmének. Mindkettejükre, de különösen Kádárra áll, hogy a konszolidáció után a környező országok autokratáihoz képest racionális önkorlátozással éltek a rendelkezésükre álló hatalmi eszközökkel.

Mind Horthy, mind Kádár habitusától – az előbbinek legfőképp neveltetése, az utóbbinak személyiségjegyeiből és az eredeti kommunista eszméből is eredeztethető puritanizmus miatt – idegen volt, hogy hatalmukat személyes hobbijuk érdekében használják. A Magyar Királyság kormányzója kedvelte a vadászatot, de az újratemetésekor egy szaklapban megjelent értékelés szerint „korának vadászai önmagával szemben is katonásan szigorú, etikus sportembert tisztelhetek az akkori idők első emberében, aki soha nem élt vissza pozíciójából adódó előnyökkel”. És valóban, egyetlen forrás sem utal arra, hogy Horthy felhasználta volna pozícióját általában a vadászat, különösen pedig

saját vadászati tevékenysége preferálását elérendő. A Magyar Népköztársaság egyetlen pártjának szegény sorból származó, kevés iskolát járt első titkára a sakkot kedvelte, mely sportág sem bőkezű finanszírozást nem igényelt, sem a tömegek szórakozása nem volt. A magányos, puritán, amatőr szinten nem ügyetlen sakkozó Kádár tisztelte a nagy versenyzők intellektuális teljesítményét, időnként mutatkozott is magyar éljátékosokkal.

Nincs tudomásunk arról, hogy Horthy és Kádár alatt a vadászatok vagy a sakkasztalok környéke pozíció-, hatalom- és befolyásosztó diványként funkcionált volna. Komoly autokrata nem keveri a magánszférában szolidan űzött szenvedélyt a politikával. A vadászat Horthy kapcsán legföljebb mint a felsőbb osztályok társadalmi állásukkal adekvát terepe jelenhetett meg a nyilvánosságban, Kádárnál viszont még úgy sem. A két autokrata hobbija hatalmi szempontból lényegtelen volt, és semmilyen mögöttes üzenetet nem hordozott. Azt pedig nyilvánvalóan úriemberhez méltatlannak, illetve a proletár öntudattal összeférhetetlennek tekintették volna, hogy – akár szép szóval vagy meggyőző érveléssel – tőlük közvetve vagy közvetlenül függő szervezeteket vagy magánszemélyeket bírjanak rá szenvedélyük finanszírozására.

Amikor **Orbán Viktor** mint az ellenzék vezére 2009 szeptemberében Kötcsén elmondta a szerinte helyes társadalom vízióját tartalmazó beszédét, nem lehetett teljes bizonyossággal tudni, hogy a tagolt társadalmi térben milyen mélységig kívánja érvényesíteni a centrális erőtér eszméjét. Mára mindennapos élménnyé vált, hogy a rezsim a társadalom valamennyi alrendszerében likvidálni igyekszik a szabad versenyt: nemcsak a hatalom szempontjából elsődlegesen fontos területeken, hanem az EU-pályázatoknál, a művészetekben, a trafikconcessziók szétosztásánál, a földpályázatoknál, mindenhol.

A futballban is. ***A posztkommunista maffiaállam első embere olyan sportrajongó, aki nem állhatja a tiszta versenyt, a fair playt.*** És mivel a magyar futball világában semmi ellenállással nem kell számolnia, sőt, a futballisták, a sportvezetők és a megmaradt szurkolók a sportág megmentőjének, jóttevőjének tekintik, a stadionokban szinte laboratóriumi tisztasággal valósul meg a számára kívánatos társadalomszerkezet modellje.

A posztkommunista maffiaállam társadalomszerkezete és annak stadionbéli leképeződése – a Család, a bevetési osztály és a helóták

Ahogy az ember anatómiája kulcs a majom anatómiájához, úgy a társadalom szerkezetének ismerete is kulcs a futballstadionok világának megértéséhez. Nézzük.

A Kötcsén megálmodott rezsim társadalomszerkezete nem mondható túlfinomultnak. A hatalom minden tartományát a vezér és a szoros felügyelete alatt működő szűk csapat ellenőrzi, ők döntenek arról, kik tarthatnak ***a haszonélvezők szűk Családjához.*** Hatalmuk támogatására felhasználják a bármikor és bármilyen feladat elvégzésére

mozgósítható, ideológiailag fanatizált **bevetési osztagot**. A militáns kurzusvédők egyike tollal, másika szinte a szó szoros értelmében fegyverrel látja el feladatát – közjük tartoznak a rezsím bunkósbotjaként működő állami és pártmédiá újságíróitól kezdve a békemenet felvonulóin és a kormánykritikus rendezvényeket szétszópoló/szétkerekpelő/verbálisan lesósavazó őszülő halántékú hölgyeken és urakon át a hol rendbontási, hol rendészeti tevékenységet végző, rovott múltú futballhuligánokig sokan. A mindenkiket magában foglaló harmadik társadalomszerkezeti csoport az állam által szinte saját tulajdonú rabszolgáknak tekintett és állandó bizonytalanságban tartott **helótáké** (a kifejezést a részegen óbégató jobbikos videója nyomán használok,¹ mivel hajszálpontosan kifejezi, minek látják ezt a csoportot a hatalom birtokosai). E társadalomszerkezeti egység felső rétege esetenként még nyertesnek is érezheti magát, amiért a maffiacsalád kegyelméből és nekik profitot termelve dolgozhatnak (értsd: még nem tették tönkre a vállalkozásukat, még van munkahelyük, még nem rúgták ki őket, *egyelőre* el tudják tartani magukat és családjukat); a náluk kiszolgáltatottabb középső réteg állás és kilátás nélkül, a munka világának perifériáján, a szegénység és a mélyszegénység közötti térben vergődik; legalul pedig a nincstelének és reménytelennek milliói – „társadalmi szinten nyugodtan leírhatjuk őket”, így szólt róluk a kormánypárti elemző.²

A maffiaállam futballrajongó vezetője a magyar futballvilágot is kötcsei mintára formálta át. 2010 nyara óta az állami televízió heti rendszerességű közvetítései sulykolják a főbb tudnivalókat a NER (Nemzeti Együttműködés Rendszere) társadalomszerkezetéről, mihez tartás végett. A stadionok társadalomszerkezete a külvilág csonka, de annak lényegét látványosan tartalmazó változata. Csonka, hiszen a nézőtérről szinte teljesen hiányoznak a fent leírt társadalomszerkezeti értelemben vett helóták (akiket korábban polgároknak és munkásoknak lehetett nevezni). Nekik nincs helyük a VIP-páholyban és taszítja őket a futballcsőcselék, és mivel a játék maga sem vonzó, nincs miért meccsre járniuk. Ez az oka az állami propagandakampány ellenére is alacsony és tovább csökkenő nézőszámnak (amely a 2012–2013-as szezonban az egy évvel korábbi átlagos 3600-ról 2700-ra esett).

Az alacsony nézőszám további magyarázata, hogy a piacgazdaságot működtető országokkal szemben **a maffiaállam futballja nem a szórakoztatóipar része**. A kollektivista magyar rezsím stadionjaiban nem szórakoztatás, hanem sportnak látszó tevékenység keretében oktató-nevelő munka folyik, ahol a nézők – kivált a székesfehérváriak – a maffiaállam hierarchikus viszonyait bemutató szemináriumok képzésen vesznek részt.

A gyakori tévéközvetítésekkel népszerűsített kurzuson a nézők megtudhatják, hogy az új magyar centrális erőter besűrűsödési – a nemzetet irányító Család találkozási – pontja a csak a rezsím kiváltságosai által látogatható **VIP-páholy**. A tévéközvetítések nem hagynak kétséget afelől, ki az univerzum legfontosabb embere: Orbán Viktor, aki a képeken éppen olyan centrális helyet foglal el, mint Jézus Leonardo képén, az *Utolsó vacsorán*. Az ország apraja-nagyja láthatja, hogy a Család páholyt benépesítő tagjai úgy járulnak a színe elé, mint korábban a képviselőjelöltek Felcsútra. A társadalmi nyilvánosság szerkezetének deformálódásával a stadion e korábban érdektelen szegletében

történetekre nagyobb figyelem összpontosul, mint bármire, ami egy magyar pálya 16-osán belül valaha történt. Bulvárlapok szerkesztőitől sokat látott kremlinológusokig egy egész iparág elemzi: ki, kivel, mikor, hányszor, miért és mennyiért. A páholybeli látvány dekódolása új szakmát hívott életre. Egy konfliktus után meccsen együtt nevetgélni a miniszterelnökkel: az illető nem kegyvesztett; együtt mutatkozni a miniszterelnökkel, de nem a közvetlen közelében: az illető még nem kegyvesztett; a páholyban jelen sem lenni: az illető kegyvesztett.

A páholy szociológiai szempontból fontos és vizuálisan roppant erősen hangsúlyozott üzenete, hogy a fülkeforradalmi Magyarországon hatályon kívül helyeződött a nyugati társadalomfejlődés alapja, **a hatalmi ágak elválasztása**. Minden dolog eredője az omnipotens vezér, minden hatalom az ő személyében összegződik. Mindazonáltal az, hogy Magyarország miniszterelnöke oldott hangulatban, a többi nézőtől fizikailag elkülönített térben mutatkozik a köztársasági elnök, az Országgyűlés elnöke, a legfőbb ügyész, kormánytagok, a legbefolyásosabb és leggazdagabb vállalatvezetők és üzletemberek (Csányi, Hernádi, Demján), alkotmánybíró, az Állami Számvevőszék alelnöke, az MTA volt elnöke, a miniszterelnök felcsúti személyes strómanja, valamint sok más fontos tisztséget betöltő személy társaságában, világossá teszi egyrészt, hogy a súlyukat vesztett hatalmi ágak szereplői elfogadják ezt a helyzetet, másrészt, hogy a páholy társadalma külön entitás, amely nem keveredik az alul és kívül lévők világával. Ki oda belép, bizonyosan a Keresztapa fősége alá tartozik. Csak hangsúlyosabbá teszi az üzenetet, hogy a megjelentek egy része látványosan idegenül mozog a stadion világában, magáért a fociért föltehetőleg sosem menne oda – rosszul áll a szotyolás zacskó a kezében.

A VIP-páholy másik funkciója az, ami **a reformáció kori iskoladrámáknak** volt: felmutatja a Nemzeti Együttműködés Rendszere szerinti értelmezésben helyes és erkölcsös magatartásmintákat, amelyek megtartásával a páholytag szép előmenetelre, nyugodt öregségre számíthat. A Keresztapa mellett ülhet a lemondásra kényszerült volt köztársasági elnök: „ha hűséges vagy, soha nem engedjük el a kezéd”. A keresztapával közösen fogyasztják a szotyolát a leggazdagabb magyarok: „az első emberrel fennálló harmónia a gazdagság záloga”. A Keresztapa állandó nézőtéri társa a falujabéli egyszerű ember: „gázszereelő voltál, minden lehetsz (polgármester, alapítványi elnök, újdonsült nagybirtokos, 800 milliós osztalékot fizető cég tulajdonosa)”. Bár a kormányzó pártban és annak közelében csak mutatóban van olyan politikus, akinek nézeteltérése lenne a pártelnökkel vagy a párttal (Ángyán József, Pokorni Zoltán, Bencsik János), de az biztos, hogy ők ha akarnak, sem jutnak be a VIP-páholyba. Esetleges majdani bebocsáttatásuk azt jelenti, beismerték hibájukat és a Családfő visszafogadta az eltévedetteket.

A Család nem minden tagja kényszerül betagozódni a VIP-páholy vazallusi rendjébe. Így a Keresztapa legbizalmibb embere, a nyilvánosságot kerülő Simicska Lajos nem a székesfehérvári futballstadion, hanem a veszprémi kézilabdacsarnok páholyában tűnik fel olykor. A vele – családtagként – közel azonos súlyú egykori szolnoki kosaras Nyerges Zsolt a szolnoki kosárlabdacsapat elnöke, a bizalmi végrehajtó ember, Szijjártó

Péter pedig saját kispályás focicsapatot üzemeltethet, néhány nagyon fontos bizalmi embernek pedig (így például Lázár Jánosnak vagy Rogán Antalnak) megengedett a sportpályáktól való távolmaradás. A szerényebb státusú családtagok engedélyt kaphatnak más sportág kedvelésére és ott a sportági szövetség (példának okáért tenisz-, kosárlabda- vagy sísövetség) elnöki tisztének betöltésére.

A stadionok légkörének meghatározói a többnyire szélsőjobboldali footballhuligánok, a társadalomszerkezeti értelemben vett „**bevetési osztag**” **kemény magja**. A köztörvényes bűnözőkkel összeérő társaság mint valami önkéntes paramilitáris erő segédkezik a maffiaállam rendjének népi fenntartásában. Orbán 2002-es választási vereség utáni kívánságának megfelelően „mozdulnak, ha mozdulni kell. **Ostromolnak és védenek: 2006 őszén megostromolták a tévészékházat, 2013 tavaszán megvédték a Fidesz-székházat.** A székházostromló volt footballista, Urbán Flórián röviddel az események után a pártvezér felcsúti akadémiján kapott edzői állást. A Fidesz-székház FTC-alkalmazott, korábban gyilkosságért elítélt védője pedig így vallott motivációjáról: „A Fidesz Magyar Polgári Párt elkötelezett híveként, erkölcsi kötelezettségemnek tartottam, hogy pártomat ebben a nehéz helyzetben is támogassam!”. De a páholy társadalma máskor is számíthat a radikális szurkolói csoportok – nem csak a ferencvárosiak – tevőleges támogatására: a 2013. februári diákmegmozdulások idején például az ország több egyetemén is footballhuligánok mentek be az egyetemekre, ahol megzavarták a kormány felsőoktatási politikája ellen tiltakozó, és többek között „önfenntartó focit” követelő hallgatók gyűléseit.³ A magyar footballvezetők, edzők, játékosok és footballhuligánok preferenciái feltűnően különböznek brazil kollégáikétól. Amikor 2013 júniusában a Konföderációs Kupa idején tartott tüntetéseken milliók követelték, hogy a brazil kormány a footballvébé és az olimpia megrendezése helyett inkább az oktatásra és egészségügyre költjön, világklasszis brazil játékosok, Neymar, David Luiz, Dani Alves és társaik álltak a tüntetők mellé.

A maffiafőnök számára nem elfogadhatatlan a footballradikálisok erős szélsőjobboldali kötődése. Háborús bűnösök éltetése, a rendszeres rasszista megnyilvánulások, a szomszédos népek elleni állandó uszítás és az erőszakos cselekmények legfeljebb akkor váltanak ki olykor rosszallást, ha emiatt a magyar vagy a nemzetközi szövetség büntet, vagy büntetést helyez kilátásba. A footballkos Orbán Viktor ilyen ügyekben soha nem nyilvánított véleményt: amikor a FIFA az Izrael elleni budapesti mérkőzésen tanúsított nézőtéri magatartás miatt a Románia elleni vébéselejtező zárt kapuk mögötti megrendezésére kötelezte a magyar szövetséget, ennyit mondott: jobb, ha nem mondom el a véleményem. Még az erőtlén rosszallást is mindig átengedi a Család egy alacsonyabb rangú vezetőjének. Így a Ferencvárost elnöklő Kubatov Gábor Fidesz-pártigazgató – aki a kilencvenes években maga is a zöld-fehérek bűnözői körökkel kapcsolatban álló szurkolói kemény magjának, a kettes szektornak volt a tagja – helytelenítette a Csatóry Lászlóra emlékező molinó kirakását, de csak azért, mert megbüntethetik miatta a klubot.⁴

Keresztapa, az álmok álmodója

A Tárki egy 2007 októberében végzett kutatása szerint a felnőtt lakosság kétharmada csökkentené, de legfeljebb szinten tartaná a közpénzekből a magyar labdarúgásra fordított pénzeket, s mindössze 14 százalék tartaná helyesnek, hogy az állam többet költjön a sportágra.⁵ Nem valószínű, hogy a vélemények azóta érdemben változtak volna, a futball mégis a kötcsei Magyarország egyik leggavallérosabban finanszírozott ágazata lett.

Ez nem meglepő, ha arra gondolunk, hogy a kollektivista eszmékre hivatkozó rezsimek a sportsikereket önmaguk legitimitása bizonyítékának tekintik, egy futballban elért siker pedig minden másnál ékebben bizonyítaná a Nemzeti Együttműködés Rendszerének magasabbrendűségét a hanyatló Nyugat liberális demokráciáival szemben. A kutatási eredményben tükröződő közvélekedés figyelmen kívül hagyásának másik magyarázata a rezsimek jellemző voluntarista gondolkodás: „nem érdemes mindig a népszerűségi mutatókat nézni, attól függetlenül, hogy a többség számára ez nem épp populáris téma” – mondta erről a kötcsei szónok. Megkönnyítette számára a többségi vélemény figyelmen kívül hagyását, hogy meg van győződve **szenvedélye tárgya és a magyarság közötti misztikus kapcsolat létezéséről**. Erről több helyen is értekezik, például: „A futball nemzeti sportág, mi csak olyat tudunk játszani, ami a magyarokra jellemző”; „A magyar egy futballokos nemzet, jól áll nekünk a futball”;⁶ „A futball szenvedélyes játék, és a magyarok szenvedélyesen élnek. (...) A magyarokról sok mindent lehet mondani, de azt, hogy ne értenék meg a játék lényegét, és ne duzzadnának a szenvedélytől és az érzelmeiktől, azt aligha. A futball a mi játékunk.”⁷ Aztán „álmaink végén olyan csapataink lesznek, amelyek térdre tudják kényszeríteni a legjobbakat is”.⁸

Orbán Viktor szerint a sokoldalúan és roppantul tehetséges magyarság génusza a futballpályán objektívalódik. Az utóbbi évtizedek visszaesését az '56 utáni kommunista vezetés szabotázsának tulajdonítja, s a világ rendje – ti. hogy mi vagyunk a legnagyobb királyok – értelemszerűen helyreáll, ha Magyarországot az arra méltó, és így értelemszerűen a labdarúgást támogató erők kormányozzák. A sportág felvirágoztatásában való személyes szerepvállalásával és az általa uralt állam erőforrásainak a sportágba áramoltatásával két legyet üt egy csapásra: egyrészt hódolhat szenvedélyének, másrészt fölmutathatja az élet egy olyan darabját, amelyben Magyarország majd az ő erőfeszítésének köszönhetően fogja visszaszerezni régi nagyságát. Bár nincs Nagy-Magyarország, lesz helyette futballnagyhatalmi státus. „Vissza fogunk emelkedni a legnagyobb futballnemzetek közé” – nyilatkozta. A magyar világnemzet, jár neki a *gloire*.

Kell egy délibáb.

Az álom finanszíroztatása

Mint arról már szó esett, a múlt század autokratáival szemben a posztkommunista maffiaállam vezére **közüggé emelte magánszenvédelmét**, sőt, **a közzel is finanszíroztatja**. Ilyet sem Horthy, sem Kádár, sem a magasabb szinten futballorganizátor Berlusconi nem tett (Ceaușescu viszont igen).

A futball, és általában véve a sport az egyetlen társadalmi alrendszer, ahol a Keresztapa senkit sem akar – mint azt a Wikileaks szerint egy amerikai beszélgetőtársának a politikai ellenfelekkel szemben követendő eljárásnak nevezett – „megölni”. A futballban minden csapat virágozhat, két lényeges megszorítással. Az egyik, hogy a Család adja, jelölje ki vagy hagyja hallgatólagosan jóvá a klubvezetést vagy klubtulajdonlást (így lett például Kubatov pártigazgatóé a Ferencváros, Deutsch Tamásé az MTK, Leisztinger Tamás vezeklése tárgya pedig a Diósgyőr). A másik, hogy azért mégiscsak a személyes, illetve a politikai okokból fontos klubok legyenek a legjobban kistafirozva – mi nyerjük a legtöbbet.

Orbán Viktor olyan bográcsgulyásnak tekinti a futballt,⁹ amibe csak más tesz bele pénzt. Nem is keveset. A futballfinanszírozás közpénzügyi forrásai, nagy vonalakban:

- **Közvetlen költségvetési források** stadionépítésekre. Már készül a Ferencváros és a Debrecen stadionja, rövidesen a Diósgyőr, a Haladás és a Videoton pályájának építése is elkezdődik. Ezek költsége együttesen több tucat milliárd forint. A Puskás-stadion helyén épülő, 2017 végére elkészülő nemzeti futballaréna 70–90 milliárd forintba kerül. A kormány 2016-ig további 40 milliárd forintot ad a Magyar Labdarúgó Szövetségnek (MLSZ) meglévő pályák felújítására. 2013 nyarán Tállay András államtitkár csapata, az első osztályba idén feljutott Mezőkövesd 400 millió forintot kapott stadionja korszerűsítésére a rendkívüli kormányzati intézkedések fedezésére szolgáló tartalékból. „Ha Önök megnézik, hogy mennyi erőforrást fordítunk egészségügyre, közoktatásra, közmunkára és sportra, akkor a sport még mindig messze leghátul kullog” – az MLSZ-nek adott 40 milliárdos megállapodás aláírásakor mondott beszédében fejtette ezt ki a miniszterelnök,¹⁰ akinek a saját alapítványa közvetlen költségvetési forrást nem vesz igénybe, nincs rá szüksége.

- **A költségvetésből közvetve származó** forrásoknak több alfaja van.

A legnagyobb tétel a **TAO**-ból (a társaságinyereségadó-kedvezményből) származik. Ennek révén a 2011-es bevezetése óta eltelt két évben összesen 42 milliárd forint került a költségvetés helyett a labdarúgásba (összehasonlításképpen: 2013-ban a magyar felsőoktatás költségvetési támogatása 123 milliárd forint volt¹¹).¹² A legtöbb pénzt a felcsúti Puskás Ferenc Labdarúgó Akadémia nyerte.

Az állami médiaképződmény, az MTVA a Sport TV-vel közösen 2012-től négy éven át évente több mint 3,5 milliárd forintot fizet az MLSZ-nek a futballmérkőzések

közvetítési jogaiért (a tehermegosztásról nincs hír, de a Sport TV hozzájárulása bizonyára jelképes).¹³ A pénzt szétszétják a klubok között, így jut belőle Felcsútra és Székesfehérvárra is. Bár más tévétársaság nem tett ajánlatot, az MTVA verseny nélkül mégis megduplázta az egy évvel korábban még csak 1,7 milliárdos jogdíjat.

Állami és önkormányzati cégek, így a rezsicsökkentés sújtotta Főgáz és a Fővárosi Csatornázási Művek szponzorálják a legnépszerűbb, ezért politikailag fontos klubot, a Ferencvárost (elnöke a Fidesz pártigazgatója, alelnöke a Fidesz kommunikációs igazgatója). A Szerencsejáték Zrt. tavaly 250 millió forinttal (a cég sportcélokra fordított összes támogatásának felével) támogatta a klubot, amelyet emellett négy fővárosi kerület önkormányzata is szponzorál.¹⁴

Áttételesen közpénzfelhasználóknak minősíthetők **a nagy állami közbeszerzési pályázatok verhetetlen szereplői**, illetve azok állandó partnerei. Ezek a cégek a Keresztapa közeli klubokat kedvelik: az állami közbeszerzések legyőzhetetlen versenyzője, a Közgép a felcsúti alapítványt, a Közgép két rendszeres partnere, a Strabag és a Swietelsky a Videotont, a Duna Aszfalt Kft. mindkettőt támogatja.¹⁵

Felcsúti bográcsgulyás gazdagon

A Puskás Ferenc Labdarúgó Akadémiát működtető Felcsúti Utánpótlás Neveléséért Alapítványt az elmúlt két évben, 2011-ben és 2012-ben **az alapító Orbán Viktor** egy fillérrel sem támogatta. Ezt a tevékenységet (ti. a tevékenység finanszírozását) lehetőség szerint korábban is inkább kiszervezték. Egy extrém példa: 2007 júliusában az Országos Rádió és Televízió Testület (!) az alapítvány egyedi támogatási kérelmét akceptálva 2 millió forintos támogatást adott honlapfejlesztésre (nyilván a testületben szokásos „Felcsútért Kübekházi Operettgálát és viszont”-típusú MSZP–Fidesz bizniss keretében).¹⁶ Az alapítás után még ellenzékben eltöltött három év sem volt keserves, hiszen a gazdaság önzetlen szereplői biztosak lehettek a Fidesz 2010-es választási győzelmében.

A kormányra került alapító alapítványa 2012-re már kikristályosodott finanszírozási struktúra szerint működött. Az alapítvány bevételei abban az évben három forrásból származtak: 2,127 milliárd forint a TAO (társaságinyereségadó-kedvezmény) révén, 0,850 milliárd gazdálkodó szervezetek (így pl. a közbeszerzési eljárások királya, a Közgép, a versenytársait sújtó törvénnyel helyzetbe hozott CBA élelmiszer-üzletlánc) adományaiból, és mindössze 233 ezer forint származik magánszemélyek 1 százalékos személyijövedelemadó-felajánlásaiból – ez utóbbi forrásból, vagyis a magyar emberektől csak a bevételek 6 ezreléke jön.¹⁷ Más akadémiák ezzel szemben az 1 százalékos felajánlásokból többet, TAO-támogatásokból összehasonlíthatatlanul kevesebbet kaptak.¹⁸ Valószínűsíthetően a felcsútiak nyilvánosságra került TAO-sikereinek köze van ahhoz,

hogy az MLSZ honlapján 2013 augusztusától már nem lehet nyomon követni, hogy melyik klub mennyi pénzt kapott a társasági adókedvezményből.¹⁹

Az alapítvány úgy építi fel 3,8 milliárd forintért stadionját, hogy a pénz nagyobb része az államkassza helyett került Felcsútra, kisebb része pedig vállalatok jóvoltából jut a faluba: „a miniszterelnöknek helyzeti előnye van, az üzleti élet szereplőit meg tudja győzni arról, ha egy ügy fontos” – árulta el egy interjúban a sikeres felcsúti fundraising amúgy is sejtett titkát.²⁰ Ám érvelése nem csak az üzleti szférában átütő erejű, legalábbis erre lehet következtetni abból, hogy az Emberi Erőforrások Minisztériuma 500 millió forinttal támogatta az alapítvány által működtetett szakközépiskolát. **A minisztérium támogatja a miniszterelnök alapítványát.** Még a Puskás Akadémián működő FourFourTwo című futballmagazinnak is jut a jóból: a hiteles példányszámadatokkal nem rendelkező felcsúti lapban 2012-ben csaknem annyit költöttek reklámra az állami intézmények, állami tulajdonú cégek (listaáron 51 milliót), mint az 50 ezer auditált példányt felmutatni tudó HVG-ben (65 millió forintot).²¹

Vannak arra utaló jelek, hogy a felcsúti projekt támogatása kifejezetten jövedelmező befektetés, az áldozatvállalót busásan megjutalmazták. A felcsúti „Pharos '95” Sport-pályaépítő Kft. például három **EU-s pályázaton** összesen több mint 58 millió, a Mészáros és Mészáros Kft. kettőn csaknem 92 millió forintot nyert.²² Az alapítványt igazgató Mészáros Lőrinc cége számára ez persze észrevehetetlen összeg, hiszen szinte követhetetlen gyakorisággal érkezik hír a cég **közbeszerzési** eljárásokban elért sikereiről – e sorok írása napján például 3 milliárd forint értékű fővárosi csatornaépítési tendert nyert a Keresztapa faluját és alapítványát vezető üzletember. A korábban gazdálkodással nem foglalkozó Mészáros egyik cége több mint ezer hektárt nyert a felcsúti és Felcsút környéki földekre kiírt **földbérleti pályázatokon**.²³

A futballrendszer fenntarthatatlan.²⁴ Az egész csak arra jó, hogy a Keresztapa – mint Stadler József juhász, aki az Utolsó vacsora áfa-visszatérítéséből épített stadiont Akasztón – megvalósítsa gyerekkori álmát, hogy legyen neki focipálya meg hozzávaló kisvasút. Meg minden, ami neki fűtyöl.

Jegyzetek

- 1 <http://www.youtube.com/watch?v=KXxwF0rNRI>
- 2 Megszorítjuk magunkat. Interjú Bogár Lászlóval. *Heti Válasz*, 2013. január 10.
- 3 <http://www.dehir.hu/videogaleria/loki-szurkolok-a-haha-debreceni-foruman>
- 4 <http://sportgeza.hu/futball/2013/08/28/kubатов-ultimatum/>
- 5 <http://www.tarki.hu/hu/news/2007/kitekint/20071206.pdf>
- 6 http://mno.hu/belfold/orban_a_magyar_egy_futballokos_nemzet-224712
- 7 <http://www.pfla.hu/?q=news/2996>
- 8 http://sportgeza.hu/futball/2013/03/21/gogyit_batorsagot_cselvetest_szeret_orban/
- 9 <http://www.fourfourtwo.hu/hirek/magyarország/a-futball-olyan-mint-a-bogracsgulyas>
- 10 <http://www.kormany.hu/hu/miniszterelnokseg/miniszterelnok/beszedek-publikaciok-interjuk/orban-viktor-beszede-a-magyar-labdarugo-szovetseggel-kotott-megallapodas-alairasakor>
- 11 <http://www.parlament.hu/irom39/07655/07655-0454.pdf>
- 12 http://www.napi.hu/magyar_gazdasag/ok_kaptak_a_legnagyobb_adokedvezmenyt_itt_a_lista.563401.html
- 13 <http://www.mtva.hu/hu/sajtoszoba-main/sajtokozlemenyek/vallalati-sajtokozlemenyek/983-magyar-futball-csak-a-koeszolgalatban-es-a-sport-tv-n>
- 14 <http://www.fradi.hu/hu/club/tamogatok/kapcsolat/tamogatok/20130906/c/279>
- 15 <http://www.vidi.hu/>; <http://www.pfla.hu/index.php?q=static/supporters>
- 16 http://mediatanacs.hu/cikk/18864/16112007_VII_11_sz_ORTT_hatarozat
- 17 <http://atlatszo.hu/2012/10/08/tao-penzek-ii-felcsut-az-abszolot-nyertes/>
- 18 <http://atlatszo.hu/2013/07/09/orban-fociakademiaja-a-legegyenlobb-civil-szervezet-tavaly-3-milliardos-bevetele-volt/>
- 19 http://atlatszo.blog.hu/2013/08/27/elrejtettek_a_tao-penzeket
- 20 <http://www.fourfourtwo.hu/hirek/magyarország/a-futball-olyan-mint-a-bogracsgulyas>
- 21 <http://mertek.hvg.hu/2013/07/19/felcsutra-tart-az-allami-hirdetes/>
- 22 <http://www.nfu.hu/content/10814>
- 23 <http://magyarnarancs.hu/kismagyarország/pizskos-foldek-felcsuttol-borsodig-itt-vannak-az-uj-nagybirtokosok-86382>
- 24 <http://sport365.hu/magyar-foci/labdarugo-nb-i,nb-i-muszbec-mihaly-a-magyar-labdarugas-csodjet-josolja,56544>

tanár a CEU Politikatudományi Tanszékén. Tanított a Columbia Egyetemen, a Bolonai Egyetemen, a Nottinghami Egyetemen, a Smith College-ban, a Mount Holyoke College-ban és az ELTE-n. A *Politikatudományi Szemle* és a *Magyar Narancs* alapítószerkesztője, az MTA Politikatudományi Bizottságának elnöke. 1989-ben az ellenzéki oldal képviselőjeként részt vett a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásokon, 2005–2006-ban kulturális miniszter volt. Legutóbbi könyvei: *Virtuális köztársaság* (Budapest, 2012, Gondolat), *Cenzorok helyett fekvőrendőrök* (Budapest, 2012, L'Harmattan).

Csepeli György szociálpszichológus. 1946-ban született Budapesten. Több hazai és amerikai egyetemen tanít. A Magyar Szociológiai Társaság elnöke. 2002 és 2006 között az Informatikai és Hírközlési Minisztérium politikai államtitkára. Kutatási területe a nemzeti érzés- és tudatvilág, az antiszemitizmus, a romaellenesség és a xenofóbia. Érdeklődése az utóbbi években az internet gazdasági, társadalmi és társadalomlélektani hatásainak kutatása felé fordult.

Csillag István jogász. 1951-ben született Budapesten. A közgazdaság-tudományok kandidátusa, egyetemi docens. 1990-ig a Pénzügyminisztérium munkatársaként valamennyi fontos reformmunkában részt vett. 1986-tól a megszüntetett Pénzügykutatási Intézetben a „Fordulat és Reform” egyik szerkesztője, majd 1987 és 2002 között a Pénzügykutató Rt. igazgatóhelyettese. 2002 és 2004 között gazdasági és közlekedési miniszter, 2005 és 2010 között a Magyar Export-Import Bank és a Magyar Exporthitel Biztosító elnöke. Több száz cikket, tudományos dolgozatot, több könyvrészletet publikált. Legutóbbi könyve (Mihályi Péterrel): *Kettős kötés* (Budapest, 2006, Globális Tudás Alapítvány).

Fleck Zoltán jogász, szociológus. 1965-ben született Budapesten. Jogász- és szociológus-diplomáját az ELTE-n szerezte, ahol jelenleg egyetemi tanár. Kutatási területe a jogalkalmazó intézmények, a jogtudat, a jogi kultúra szociológiája. Megjelent könyvei többek között: *Bíróságok mérlegen* (Budapest, 2008, Pallas), *Jogállam és igazságszolgáltatás a változó világban* (Budapest, 2008, Gondolat), *Változások és változatlanóságok* (Budapest, 2010, Napvilág). Számos tanulmánya és publicisztikája jelent meg például az *Élet és Irodalomban* és a *Mozgó Világban*.

Gábor György filozófus, vallástörténész. 1954-ben született Budapesten. 1979-ben végzett az ELTE BTK-n. PhD, habilitált egyetemi tanár. Az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont tudományos főmunkatársa, az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem professzora. Fő kutatási területe: rabbinikus bölcsélet, zsidó-keresztény teológiai viták, zsidóság és kereszténység történelemszemlélete és üdvtörténeti koncepciója, történelemelmélet, valamint napjaink politikai teológiája. Megjelent könyvei többek között: *Az idő nélküli hely* (Budapest, 2008, József G. Műhely), *A diadalíven innen és túl* (Budapest, 2009, Akadémiai Kiadó), *Le domande invisibili* (Roma, 2011, Lithos Editrice).

Juhász Pál gazdaszociológus. 1944-ben született Debrecenben, 1969-ben szerzett közgazdasági diplomát, végzett agrárszociológiai vizsgálatokat, gazdaság- és társadalomszerkezeti elemzéseket, közreműködött „A rendszerváltás programja” készítésében, 1990 és 1994 között az SZDSZ agrárszövívője volt. Dolgozott a Szövetkezeti Kutató Intézetben, a Pénzügykutató Rt.-ben és a Budapesti Corvinus Egyetemen. Munkásságáért az Antall-kormány és a Medgyessy-kormány is kitüntette.

Kozák Márton szociológus, újságíró, exfutballista. 1952-ben született Budapesten. 1982-ben végzett az ELTE BTK szociológia szakán. A rendszerváltás után a *Média-Figyelő* című szaklap főszerkesztője, 2002 és 2010 között az SZDSZ delegáltjaként a Magyar Televízió kuratóriumi elnökségének tagja. Ifjúkorában a Vasas, az utóbbi évtizedekben az újságíró-válogatott játékosa.

Krémer Balázs szociológus, szociálpolitikus. 1957-ben született Budapesten. Kutatói pályáját az MTA Szociológiai Kutatóintézetében, Ferge Zsuzsa osztályán kezdte, több mint 30 éve oktat egyetemen. A rendszerváltás után kormányzati funkciókat töltött be, minisztériumi szociálpolitikai háttérintézményeket és országos munkaügyi központot igazgatott. Számos nemzetközi szervezet (EU, EBESZ, OECD stb.) megbízásából végzett szakértői munkát. 2004 óta egyetemi docens a Debreceni Egyetemen.

Krémer Ferenc szociológus, történész, politológus. 1954-ben született Budapesten. 1979-ben történelemből és politológiából, 1993-ban szociológiából szerzett diplomát az ELTE BTK-n. 1996-ban a George Washington University hallgatója. 1992-ben ókori görög–római történelemből, 2002-ben szociológiából szerzett doktori fokozatot. Az USA-ban, Belgiumban, Németországban, Portugáliában, Finnországban, Írországban, Szlovéniában tanulmányozta a rendőrségek működését. 1981-től tanít a felsőoktatásban, 1993 és 2012 között a Rendőrtiszti Főiskolán, ahonnan a Fidesz-kormányt bíráló állásfoglalásai miatt elbocsátották. A kormányváltás előtt tagja volt a rendőrség és a polgárőrség tudományos tanácsainak. 2010-től rendszeresen publikál a *Galamus.hu* portálon. 2012 júliusa óta állás nélküli.

Laki Mihály közgazdász. 1946-ban született Budapesten. 1968-ban végzett a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen. 1968 és 1982 között a Konjunktúra- és Piackutató Intézetben, 1982 és 1989 között a Szövetkezeti Kutató Intézetben dolgozott. 1989-től az MTA Közgazdaságtudományi Intézetben kutató munkatárs. 2007-től akadémiai doktor. Jelenleg az MTA Közgazdaságtudományi Bizottságának elnöke. A vállalati magatartással, a piacfejlődéssel és a szocializmus utáni átmenettel foglalkozó könyvek szerzője, társszerzője.

Lattmann Tamás jogász. 1976-ban született Budapesten. 2000-ben végzett, majd 2013-ban szerzett PhD tudományos fokozatot az ELTE ÁJK-n. A Nemzeti Közszerzői

Egyetem adjunktusa, az ELTE Nemzetközi Jogi Tanszékén rész munkaidős tanársegéd. Szakterületei a nemzetközi humanitárius jog, az emberi jogok és az európai integráció közjogi kérdései.

Magyar Bálint szociológus, liberális politikus. 1952-ben született Budapesten. Az ELTE szociológia–történelem szakán szerzett diplomát. 1977 és 1990 között különböző kutatóintézetekben a második világháború utáni kelet-európai országok társadalom- és gazdaságtörténetével foglalkozott. 1979-től a Demokratikus Ellenzék egyik aktivistája. 1988-ban a Szabad Demokraták Szövetségének alapítója, 2009-es kilépéséig sok cikluson át ügyvivője, 1998 és 2000 között elnöke. 1990 és 2010 között országgyűlési képviselő. 1996-tól 1998-ig, majd 2002-től 2006-ig oktatási miniszter, 2007-től másfél évig európai uniós programokért felelős államtitkár. 2008 és 2012 között az Európai Innovációs és Technológiai Intézet vezető testületének tagja. Jelenleg a Pénzügykutató Intézet munkatársa.

Major Iván közgazdász. 1949-ben született Budapesten. 1973-ban szerzett diplomát a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen. Azóta az MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpontja Közgazdaság-tudományi Intézetének kutatója, 1999 és 2009 között a veszprémi Pannon Egyetem Közgazdaságtan Tanszékének és doktori iskolájának vezetője, 2009 óta a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdaságtan Tanszékén egyetemi tanár, a közgazdaság-tudomány akadémiai doktora.

Pétevári Zsolt politológus, közgazdász. 1983-ban született Veszprémben. 2007-ben szerzett diplomát a Miskolci Egyetem politológia mesterszakán. A Méltányosság Politika-elemző Központ vezető elemzőjeként, majd az Antall József Alapítvány kutatójaként tevékenykedett. 2008 óta jelennek meg publikációi (többnyire az *Élet és Irodalomban*), valamint két közpolitikai témájú tanulmánykötet társszerzője. Jelenleg az Országgyűlés külsős szakértője, az *Új Egyenlítő* című folyóirat szerkesztőbizottságának tagja. Emellett társadalomtudományi tanszékvezető a New York állambeli Pro-Deo State Universityn, ahol 2012-ben posztgraduális közgazdász végzettséget is szerzett.

Soós Károly Attila közgazdász. 1944-ben született Nagyváradon. A közgazdaságtudományok kandidátusa, 1967-től 1990-ig és 2001-től az MTA Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa, 1990 és 1997 között országgyűlési képviselő, 1990-től 1994-ig az Országgyűlés Költségvetési, Adó- és Pénzügyi Bizottságának elnöke, 1994-től 1996-ig az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium politikai államtitkára, 1998 és 2000 között az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EBRD) igazgatóságának tagja.

Szelényi Iván szociológus. 1938-ban született Budapesten. A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen szerzett közgazdász diplomát 1960-ban. 1975-ben, a Konrád

Györggyel közösen írt, *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című könyv kéziratának külföldre juttatása miatt kiutasították Magyarországról. A Yale Egyetem professor emeritusa, a New York Egyetem Abu Dhabi professzora, az Amerikai Művészeti és Tudományos Akadémia és a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a Corvinus Egyetem, a Flinders University of South Australia és a Friedrich-Alexander Egyetem Erlangen-Nürnberg díszdoktora. A Magyar Szociológiai Társaság elnöke és az Amerikai Szociológiai Társaság alelnöke volt. A Los Angeles-i Kalifornia Egyetemen Luckmann Distinguished Teaching-díjjal, 2006-ban Széchenyi-díjjal tüntették ki. Szerzője, illetve társszerzője többek között a *The Intellectuals on the Road to Class Power* (New York, Harcourt, Brace and Jovanovich, 1979) (*Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*), az *Urban Inequalities under State Socialisme* (New York, 1983, Oxford) (*Városi egyenlőtlenségek az államszocializmusban*), a *Socialist Entrepreneurs* (Madison, 1988, University of Wisconsin Press.) (*Szocialista vállalkozók*), *Making Capitalism without Capitalists* (London, 1998, Verso) (*Kapitalizmus kapitalisták nélkül*), *Patterns of Exclusion* (New York, 2006, Columbia University Press.) (*A kirekesztettség formái*) című könyveknek

Várhegyi Éva közgazdász, a Pénzügykutató Zrt. tudományos tanácsadója, Heller Farkas-díjas közgazdász. 1975-ben szerzett diplomát a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen, 1987-től a közgazdaság-tudomány kandidátusa, 2005-től az MTA doktora. Elemző közgazdászként a Magyar Nemzeti Bankban dolgozott, majd 1984 óta a Pénzügykutató Intézet, illetve a Pénzügykutató Zrt. kutatásvezetője. Több monográfiát publikált a magyar bankszektorról, könyvfejezetek és folyóiratcikkek szerzője.

Vásárhelyi Mária szociológus. 1953-ban született Budapesten. Diplomáját 1976-ban szerezte a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen. A szociológiatudomány kandidátusa, az MTA tudományos főmunkatársa. Kutatási területei a közvélemény- és médiakutatás. Számos könyv, könyvfejezet szerzője, szerkesztője, publicisztikái az *Élet és Irodalom*, valamint a *Mozgó Világ* című lapokban jelennek meg.

• • • • **Ajánlók**

Magyar Bálint és szerzőtársai kötete, ha akarom ismeretterjesztő munka, amelyben bárki, akinek eligazodási nehézségei vannak a hazai közviszonyainkban, megtalálja kérdéseire a választ. Ha akarom, a magyar társadalomnak és közállapotainknak egy agysebész lézerkéssel vágott finom, precíz metszete 2013 őszén. Magyar Bálint tanulmánya a jelenséget a posztkommunista maffiaállam jelenségében foglalja össze, amelyben a maffia nem kívülről akar behatolni az államba, hanem az állam belülről, a közhatalom birtokában kifelé építi ki a maffiahálózatot a gazdaságban és a politikában – helyiben és országosan – egyaránt. A jól tagolt, olvasmányos szöveg a szociológus vizsgálódó tekintetével pontokba szedve veszi sorra a köztársaság összeomlásának okait, és a jelenség rendszerképzőként történő használatának indokait, a maffiaállam berendezkedését, az új „elit” és a társadalom függelmi rendjének szerkezetét, és az EU-hoz való viszonyát. Aki látéleltre, diagnózisra (influenza? sárgaság? „narancs-sárgaság”?) kíváncsi, ugyanúgy értékes információkat kap, mint aki egyszerűen, gyakorlatiasan „csak” arra, hogy az új választójog (4.1.5. pont) alapján mire számíthat a 2014. évi választásokon. A kötet további tanulmányait jegyző „nagyágyúk” (pl. Szelényi Iván, Csepeli György, Fleck Zoltán, Laki Mihály, Várhegyi Éva, Vásárhelyi Mária) a maffiaállam egy-egy részterületét mutatják be: a rendszerjellegét, a jogrendet, a gazdaságpolitikát, végül a szimbolikus és kulturális közeget. Aki tehát úgy akar részt venni a 2014. évi választásokon, hogy tudja „mennyi az annyi”, annak – mindannyiunknak – a kiadó kötelező olvasmányt ad a kezébe.

Vörös Imre (volt alkotmánybíró, akadémikus)

Amikor a nyolcvanas évek első felében még mindketten szociográfusok voltunk – ő a Duna-pataj-könyvét írta éppen, míg én a Kulákprést –, Magyar Bálint már akkor, az egypárti diktatúra mozgatórugóinak leleplezésekor is ebben volt a jó: Képes volt a rendszer mélyében húzódó, s annak lényegét képező mechanizmusokat fölismerni, azokra rámutatni, és meg tudta nevezni őket. Nem hittük volna, hogy három évtized elteltével ugyanebben kell jeleskednie, amikor szerzőtársaival együtt a mai maffiaállam mechanizmusát és működtetőit éri tetten, és ilyen nyelvi leleménnyel nevezi meg „az új politikai

ragadozót”, „a posztkommunista magyar polipot” vagy „a parazita állam privatizált formáját”. Amiről beszélünk, az most láthatóvá van téve teljes életnagyságában – nem kéne végre már legyőznünk?

Závada Pál (író)

A régióban zajló posztkommunista átmenet formáit alapvetően befolyásolta az érintett nemzeti társadalmak múltja, hagyományvilága és aktuális helyzete. Az átmenet folyamatai összefonódtak a jóléti állam megroppanásával, a globális „világfalu” létrejöttével és a tömegtársadalmat kísérő manipulatív politikai technikák kiteljesedésével. Ezen a háttéren jól kivehető a tekintélyelvű hatalmi berendezkedések térhódítása. Közös jellemzőjük az állami mindenhatóság képzete és annak érvényesítése a társadalom minden szegmensében. Magyarországon is tanúi lehetünk, ahogy a kiüresedett demokratikus formák megtartásával a kontroll nélküli személyi hatalom és az azt övező egypárti szisztéma mind átfogóbb módon veszi birtokba a társadalmat.

A szerzők a maga egyediségében, mondhatni hungaricum mivoltában kísérik meg jellemezni ennek a sokágú folyamatnak a magyar változatát, átfogó igényű metaforával megnevezni és új fogalmi keretben – a társadalmat polipként behálózó posztkommunista maffiaállamként – leírni. Több mint izgalmas olvasmány, tanulságos.

Pataki Ferenc (szociálpszichológus, akadémikus)

Az objektív fizikai valóság – a kvantummechanika szerint – a mérőberendezéseinkben teremődik meg. E valóság hírét agyunk hasonlóan mikroszkopikus folyamatok közbenjárásával formálja tovább, és a hozzá illeszkedő fogalmainkba ágyazva alakítja ki a külvilágról alkotott képünket. Ez a személyes világvélemény kétféleképpen kialakítása természetessé teszi, hogy a társadalomról kialakított elképzeléseink is a környezetünk által sugallt módon formálódnak bennünk. Megfigyeléseink értelmezésében fogalomalkotásunk, ítélő erőnk és elővigyázatosságunk tud csak megóvni attól, hogy hamis világok foglyaivá váljunk. Ez a kötet épp abban segít, hogy ezt elkerüljük. Amivel nemcsak magunknak, de másoknak is tartozunk.

Polónyi János (fizikus, akadémikus)

Azoknak ajánlom ezt az izgalmas kötetet, akik nem metaforákban és analógiákban gondolkoznak (magyarán nem gondolkoznak), hanem az újat újként akarják igazán megérteni.

Vajda Mihály (filozófus, akadémikus)

Akik a magyar politika, gazdaság és társadalom riasztó helyzetét akár Magyarországon, akár külföldön figyelemmel kísérik az utóbbi években, ismerik a tényeket, tudják, mi történik. Információban nincs hiány. Ez a könyv azonban új értelmezést nyújt, és ily módon rátapint a rendszer lényegére. Nem ítélkezik, hanem eligazít és megvilágít. Ez után a könyv után a Nyugat sem nézhet többé úgy Kelet-Közép-Európára, mint eddig. Remélem, külföldön is felfigyelnek erre az úttörő munkára.

Charles Gati (történész, politológus, a Johns Hopkins University professzora)

-
-
-
-
-
-
-
-

Hungarian Polyp

The Post-Communist Mafia State

(Noran Libro, 2013)

In 2001, Bálint Magyar wrote an article under the title 'Hungarian polyp – the organised over-world.' In this article, he analysed the way Fidesz was corrupting and destroying the institutional system of the rule of law. He showed how this party was spreading downward by employing mafia methods and misusing state support within the system of democratic rule.

At that time, many readers doubted the legitimacy of the new conceptual approach, whose key categories were the 'organised over-world', the 'state employing mafia methods' and the 'adopted political family'. Critics considered these categories metaphors rather than elements of a coherent conceptual framework describing the system. The 2002 election defeat of Fidesz partially took the question off the agenda. In 2010, however, with a two-third majority in Parliament, the institutional obstacles of exerting power were largely removed. Just like Fidesz, the state itself was placed under the control of a single individual, who since then has applied the techniques used within his party to enforce submission and obedience onto society as a whole.

The new conceptual framework describing the system had a revelatory effect on a significant segment of Hungarian intellectuals concerned with political science, sociology and economics. Some of them went as far as to suggest that it might be possible to interpret the current Hungarian political developments by using this creative language.

This theme, together with its conceptual framework, is important and timely not only for Hungary, but also for other Eastern European countries subjected to autocratic rules. Analysing this issue may also contribute to a better understanding of the processes underway in several countries of the former Soviet Union.

At the time of regime change, it all looked clear: a single-party dictatorship characterised by state ownership was replaced by a multi-party Parliamentary democracy based on private ownership and market economy. Set by Western democracies, this model is called 'liberal democracy'. In well-functioning liberal democracies, if the normative system is damaged, certain mechanisms through institutional control and power-sharing produce a healing effect, and these 'deviancies'

will not reach the critical mass to endanger the system at its core. However, if they not only appear en masse, but also embody the mainstream values and objectives of the government, these dominant characteristics will constitute a new system.

Present-day Hungary is a **post-Communist mafia state**. In this expression, 'post-Communist' refers to the circumstances of its formation and its initial conditions, whereas 'mafia state' defines the nature of its functioning. What began under the first Fidesz government between 1998 and 2002 has been consummated since 2010, and this system can best be compared to those operating in the majority of countries that once belonged to the Soviet Union. However, as opposed to the successor states of the Soviet Union, the up-and-coming Fidesz moves in a roundabout way towards the model that **can be characterised by a joint concentration of power and personal wealth**. While in the post-Communist systems of the former Soviet republics a certain segment of the Party and secret service became the elite in possession of not only political power but also of wealth, Fidesz, as a late-coming new political predator, was able to occupy this position through an aggressive change of elite. To achieve its goal, it had to eliminate the institutional system of liberal democracy. It is a moot question whether the Hungarian example will trigger processes in the other Central-Eastern European countries too.

Thus Hungary is not a country where democracy manifests itself in a distorted, stunted or deficient form, because that could still be called democracy, albeit limited in scope. The present system, which we label as a mafia state equipped with distinctive system characteristics, does not fit the traditional framework that defines the relationship between democracy and dictatorship; it can only be interpreted in a new kind of explanatory framework.

What is called 'the national cooperation system' is nothing else than the vassal system first realised within Fidesz only to be imposed onto the entire society. But why call it an **organised underworld** or a mafia state? Because while the classical mafia as a well-oiled underworld channelling wealth and economic players into its spheres of interest by means of direct coercion, the **Hungarian polyp** does the same by acquiring and appropriating political power by means of Parliamentary legislation, legal prosecution, tax authority, police forces and secret service, all tailored to satisfy the demands of Fidesz and its vassals. Following the constitutional coup, new laws were passed to create the conditions for a rapid change of elite, the 'legitimate' establishment of a feudal system, a new form of nationalisation due to a lack of privatisable state assets, the expulsion of foreigners under the pretext of national freedom fight, the confiscation of private assets outside the circles of vassals, as well as the extension of the power system.

The post-Communist mafia state model attempts to focus on the system in its entirety. Its actions are led by the logic of power and wealth concentration in the hands of the clan. This goal is achieved through monopolised aggression supported by a state arsenal and a mafia culture raised to the level of central politics. In this sense, the mafia state equals a **privatised form of a parasite state**.

Noran Publishing House has undertaken to publish this volume of essays, with an introduction written by Bálint Magyar, who, together with Júlia Vásárhelyi, is also the editor. The volume is an attempt to discuss current issues of present-day Hungary within the new conceptual framework described above. The contributing authors are representatives of the Hungarian liberal intelligentsia: economists, sociologists, philosophers, lawyers and fact-finding journalists.

Contents

Preface: György Konrád: Social Sculpture
Bálint Magyar: Hungarian Polyp – The Post-Communist Mafia State

1. The Systemic Structure of the Mafia State and its Historical Specificity

Iván Szelényi: Capitalisms after Communism
Attila Ara-Kovács: Prefigurations and Nightmares
Zsolt Pétervári: The Network of Unlimited Power
György Csepeli: The Mafia State's Second-Hand Clothes

2. Legal Government in the Grip of the Polyp

Zoltán Fleck: Laws of the Mafia State
Ferenc Krémer: Private Bodyguards at the Head of Power-Enforcement Bodies
Péter Bárándy – István Bihari: (Member) State-Organised Crime
Tamás Lattmann: Europe's Impotence to Eliminate Deviations of Post-Communist States

3. The Economic and Social Policy of the Mafia State

Mihály Laki: The Weakness of the Strong
Károly Attila Soós: Plundering with Super-Taxation: Revenues, Populism
and the Exclusion of 'Aliens'
István Csillag: Mission: Getting Rich
András Becker: Orbán Ltd.
Éva Várhegyi: Banks in the Mafia State
Iván Major: Utility Cost Reductions and Super-Taxation in Networked Sectors
Pál Juhász: Historicising Nonsense in Hungarian Agriculture
Balázs Krémer: Social Picture and Social Politics in the Mafia State

4. The Symbolic and Cultural Context of the Mafia State

György Gábor: Appropriation of God's Country
András Bozóki: Family Nest – Culture in Symbolic Political Captivity
Mária Vásárhelyi: Functioning of the Media-Polyp – Brainwashing and Money
Laundering
Márton Kozák: Godfather's Football

Recommending the volume:

Pál Závada (writer): The volume names ‘the new political predator’, ‘the post-Communist Hungarian polyp’ and ‘the privatised form of the parasite state’ with an air of linguistic sophistication. What we are discussing has by now become larger than life – shouldn’t we defeat it at last?

Charles Gati (historian, political scientist, professor at Johns Hopkins University): After this book, the West can never look at Central-Eastern Europe the same way as before. I hope that this pioneering work will attract international attention.

Ferenc Pataki (social psychologist, member of the Hungarian Academy of Sciences (MTA)): In Hungary, too, we bear witness to how uncontrolled individual power and a one-party system buttressing it conquer society at an ever increasing speed, while retaining a semblance of democracy. This volume is more than gripping: it is illuminating.

Imre Vörös (former Supreme Court justice, member of the Hungarian Academy of Sciences (MTA)): This volume written by Bálint Magyar and his co-authors might be called a textbook or, if you will, a masterpiece cut with the laser blade of a brain-surgeon, describing the Hungarian society and its conditions at large in the autumn of 2013. Thus for those of us who plan to go to the polls in 2014 in awareness of ‘what’s at stake’, this is set reading.

Mihály Vajda (philosopher, member of the Hungarian Academy of Sciences (MTA)): I recommend this exciting book for those who do not think in metaphors and analogies (in other words, who do not think), but who would like to comprehend novelty as novelty.

György Konrád (writer): This new insightful book by the Budapest School of intellectuals can invigorate thinking in the social sciences.

János Polónyi (physicist, member of the Hungarian Academy of Sciences (MTA)): We can protect ourselves from becoming prisoners of mendacious worlds only if our ability to interpret observations is sufficiently developed through conceptual thinking, reasoning and vigilance. We owe this not only to ourselves, but to others as well.

•
•
•
•
•
•
•
•

Die ungarische Krake

Ein postkommunistischer Mafiastaat

(Noran Libro, 2013)

Bálint Magyar hat im Jahr 2001 unter dem Titel “Die ungarische Krake – eine organisierte Überwelt” einen Artikel über den Fidesz, den Bund der Jungen Demokraten, beziehungsweise die von ihm eingerichtete Welt verfaßt, worin sich die unter den Rahmenbedingungen demokratischer Institutionen funktionierende Macht mit Mafiamethoden und staatlicher Assistenz von oben nach unten ausbreitet, indem sie einfach alles an sich reißt, das institutionelle System des Rechtsstaats aushebelt.

In diesem System ist der Staat nicht das Instrument der Mafia, sondern die Mafia ist er selbst. Zur Durchsetzung seiner politischen und wirtschaftlichen Interessen setzt er das gesamte Waffenarsenal der Staatsmacht ein.

Damals wurde noch von vielen die Richtigkeit der neuen begrifflichen Herangehensweise, deren Schlüsselkategorien “organisierte Überwelt”, “vom Staat angewendete Mafiamethoden” und “politische Familienmitglieder” lauteten, in Frage gestellt. Die Kritiker betrachteten diese Kategorien eher als Metaphern, denn als Elemente eines kohärenten Begriffsapparates, durch den das System beschrieben wird. Nach der Wahlniederlage des Fidesz von 2002 verschwand diese Frage zum Teil von der Tagesordnung. Mit der parlamentarischen Zweidrittelmehrheit der Partei im Jahr 2010 fielen allerdings die institutionellen Schranken der Machtausübung größtenteils. Nach der Partei geriet auch der Staat unter die Hoheit einer einzigen Person, die ihre Techniken, die sie bisher innerhalb des Fidesz eingesetzt hatte, um diesen zum Gehorsam zu zwingen, nun auf die gesamte Gesellschaft ausdehnt.

Der systemdeskriptive neue Begriffsrahmen wirkte auf einen beträchtlichen Teil der ungarischen Intelligenz, die sich mit Politologie, Soziologie und Wirtschaftswissenschaft beschäftigt, wie eine Offenbarung. Als Folge davon tauchte der Gedanke auf, ob man die aktuellen politischen Entwicklungen Ungarns in dieser befruchtenden Sprache interpretieren könnte.

Das Thema und der seiner Aufarbeitung dienende begriffliche Rahmen sind nicht nur für Ungarn, sondern auch für andere gleichfalls dem autokratischen Experiment ausgesetzte osteuropäische Länder wichtig und zeitgemäß und können

selbstverständlich auch zum Verstehen der Entwicklungsprozesse in zahlreichen Nachfolgestaaten der ehemaligen Sowjetunion beitragen.

* * *

Bálint Magyar

In der Wendezeit schien das Bild klar zu sein: Von der Einparteiendiktatur, für die das Staatsmonopol des Eigentums typisch war, waren wir zur parlamentarischen Mehrparteiendemokratie übergegangen, deren Grundlage Privateigentum und Marktwirtschaft bildeten. Dieses Modell, dessen Muster die westlichen Demokratien geben, wird liberale Demokratie genannt. Wird das Normensystem der liberalen Demokratien beschädigt, dann werden die Mechanismen institutioneller Kontrolle und Gewaltenteilung in gut funktionierenden Demokratien mehr oder weniger erfolgreich repariert, und diese Abweichungen von den gesellschaftlichen Normen erlangen erst gar nicht die systemgefährdende kritische Menge. Kommen indessen diese im Verständnis liberaler Demokratie als Normabweichungen einzustufenden Entwicklungen nicht nur massenhaft vor, sondern verkörpern sie auch Werte und Ziele des Regierungsmainstreams, dann beschreiben die dominanten Merkmale bereits ein neues System.

Im heutigen Ungarn existiert ein **postkommunistischer Mafiastaat**. “Postkommunistisch” deutet hierbei auf die Umstände und Ausgangsbedingungen seiner Entstehung hin, während “Mafiastaat” die Natur seines Funktionierens bestimmt. Was in der ersten Regierungsperiode des Fidesz (1998-2002) begann, das entfaltet sich seit 2010 in vollem Umfang und trifft vor allem in der Mehrheit der Nachfolgestaaten der ehemaligen Sowjetunion auf Parallelen. Gemessen an den Nachfolgestaaten der Sowjetunion allerdings nähert sich der aufstrebende Fidesz diesem Modell, **das mit kollektiver Konzentration von Macht und persönlichem Vermögen charakterisiert werden könnte**, auf Umwegen. Während sich in den postkommunistischen Regimen der ehemaligen Sowjetrepubliken ein Teil der Partei- und Geheimdienstelite mit natürlicher Einfachheit zu einer Elite mauserte, die nunmehr nicht nur über politische Macht, sondern auch über Vermögen verfügte, konnte der Fidesz als zu spät gekommener, neuer politischer Hai nur durch einen aggressiven Elitetausch in eine solche Lage gelangen. Zu diesem Zweck mußte er sogar das institutionelle System der liberalen Demokratie beseitigen. Es ist eine große Frage, ob in den anderen mitteleuropäischen Ländern nicht ähnliche Entwicklungen stattfinden können.

In Ungarn ist also nicht nur von einer deformierten, beschnittenen oder defizitären Demokratie die Rede, zumal sie dann noch immer als Demokratie, wenn auch als eingeschränkte, anzusehen wäre. Dieses Regime aber, das wir als Mafiastaat bezeichnen

können, paßt nicht in den traditionellen Deutungsrahmen, in dem das Verhältnis von Demokratie und Diktatur diskutiert wird. Diese neue Qualität mit bestimmten Systemspezifika kann man nur in einem neuartigen Erklärungsrahmen interpretieren.

Das **“System nationaler Zusammenarbeit”** ist nichts anderes als die gewaltsame Ausdehnung des im Fidesz realisierten Vasallensystems auf die ganze Gesellschaft. Doch warum eigentlich können wir von einer **organisierten Überwelt** sprechen? Während die klassische Mafia als Unterwelt mit den Mitteln direkter Gewalt Güter, Vermögen und wirtschaftliche Akteure ihrer Interessensphäre unterwirft, erreicht dies die **ungarische Krake** durch Erringung und Enteignung der politischen Macht, durch die entsprechend den Bedürfnissen und den Vasallen des Fidesz angepaßte parlamentarische Gesetzgebung, durch ihre Zusammenarbeit mit der Staatsanwaltschaft, dem Finanzamt, der Polizei und dem Geheimdienst. Nach dem Verfassungsputsch schafft die Krake die Voraussetzungen für einen gewaltsamen Elitetausch, für den “gesetzlichen” Ausbau des Vasallensystems, mangels zu privatisierender Staatsvermögen für eine neue Verstaatlichung, für die Verdrängung der Ausländer unter dem teils ideologisch verbrämten Vorwand nationalen Freiheitskampfes, für die Ausplünderung der teils außerhalb des Vasallenbereichs befindlichen Privatvermögen und für den Ausbau des erforderlichen Machtsystems.

Das Modell des postkommunistischen Mafiastaats versucht, sich auf die Gesamtheit des Systems zu konzentrieren. Sein Hauptmerkmal besteht in der Logik von Macht und Bereicherung, die für sein Handeln vor allem bestimmend ist, die das Ensemble politischer Macht und familiären Wachstums durch eine in den Rang zentraler Politik erhobene Mafiakultur betätigt, durch staatliche Instrumentarien und Gewaltmonopol durchsetzt. In dieser Auffassung ist der Mafiastaat nichts anderes als **die privatisierte Form eines Parasitenstaats**.

* * *

Der **Noran Verlag** hat sich bereitgefunden, diesen Essayband, der im oben beschriebenen begrifflichen Rahmen den Versuch unternimmt, die gegenwärtigen ungarischen Verhältnisse zu diskutieren, zu veröffentlichen. Die Einführung stammt von Bálint Magyar, der auch als Herausgeber zeichnet. Mitherausgeberin ist Júlia Vászrhelyi. Autoren der Aufsätze sind die Repräsentanten der liberalen Intelligenz Ungarns: Volkswirtschaftler, Soziologen, Philosophen, Juristen und Journalisten.

Inhalt:

Vorwort von György Konrád: Gesellschaftsskulptur

Bálint Magyar: Die ungarische Krake – ein postkommunistischer Mafiastaat

1. Systemhaftigkeit und historische Individualität des Mafiastaats

Iván Szelényi: Kapitalismus nach dem Kommunismus

Attila Ara-Kovács: Vorbilder und Wahnbilder

Zsolt Pétervári: Das Netzwerk unbeschränkter Macht

György Csepeli: Das gebrauchte Kleid des Mafiastaats

2. Rechtsstaat in der Umklammerung des Krakenstaats

Zoltán Fleck: Das Recht des Mafiastaats

Ferenc Krémer: Private Leibgarde an der Spitze der staatlichen Gewaltorgane

Péter Bárándy – István Bihari: (Mitglieds)staatliches organisiertes Verbrechen

Tamás Lattmann: Europas Ohnmacht gegenüber den Abweichungen
der postkommunistischen Staaten

3. Die Wirtschafts- und Sozialpolitik des Mafiastaats

Mihály Laki: Die Schwäche der Starken

Károly Attila Sós: Plünderung durch Sondersteuern: Organisation von Einnahmen,
Populismus und Verdrängung der "Fremden"

István Csillag: Die Mission, sich zu bereichern

András Becker: Die Orbán GmbH

Éva Várhegyi: Die Banken des Mafiastaats

Iván Major: Senkung der Wohnnebenkosten und Sondersteuern in
den Netzwerkzweigen

Pál Juhász: Geschichtsformende Dummheit in der ungarischen Agrarfrage

Balázs Krémer: Gesellschaftsbild und Gesellschaftspolitik des Mafiastaats

4. Symbolisches und kulturelles Medium des Mafiastaats

György Gábor: Das enteignete Land Gottes

András Bozoki: Der familiäre Herd – die Kultur in der Gefangenschaft
einer symbolischen Politik

Mária Vásárhelyi: Funktionsmechanismus der Medienkrake – Gehirn-
und Geldwäsche

Márton Kozák: Der Fußball des Paten

Empfehlungen:

Pál Závada (Schriftsteller): Der Band benennt “den neuen politischen Hai”, “die postkommunistische ungarische Krake” oder “die privatisierte Form des parasitären Staats” mit sprachlichem Einfallsreichtum. Wovon wir reden, das ist jetzt in voller Lebensgröße sichtbar geworden. Sollten wir das nicht endlich besiegen?

Charles Gati (Historiker, Politologe, Professor an der Johns Hopkins University): Nach diesem Buch wird auch der Westen Ostmitteleuropa mit anderen Augen sehen müssen. Es ist zu hoffen, daß diese bahnbrechende Arbeit auch im Ausland Beachtung findet.

Ferenc Pataki (Sozialpsychologe, Mitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften): Auch in Ungarn können wir Zeugen davon sein, wie die unkontrollierte persönliche Macht und das sie umgebende Einparteiensystem unter Beibehaltung sinnentleerer demokratischer Formen von der Gesellschaft immer umfassender Besitz ergreift. Eine mehr als spannende und aufschlußreiche Lektüre.

Imre Vörös (ehemaliger Verfassungsrichter, Mitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften): Der Band Bálint Magyars und seiner Coautoren ist, wenn man so will, eine populärwissenschaftliche Arbeit, wenn man so will, ein mit dem Lasermesser des Gehirnochirurgen präzise ausgeführter Schnitt, um die Zustände der ungarischen Gesellschaft und des öffentlichen Raums im Herbst 2013 sichtbar zu machen. Wer also an den Wahlen des Jahres 2014 teilnehmen will, der erfährt, was auf dem Spiel steht, dem gibt der Verlag eine Pflichtlektüre an die Hand.

Mihály Vajda (Philosoph, Mitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften): All denen empfehle ich diesen Band, die nicht in Metaphern und Analogien denken (mit anderen Worten: nicht denken), sondern das Neue als Neues wirklich verstehen wollen.

György Konrád (Schriftsteller): Diese neue, klarblickende Budapester Schule kann das gesellschaftswissenschaftliche Denken wesentlich auffrischen.

János Polónyi (Physiker, Mitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften): Bei der Interpretation unserer Beobachtungen können uns nur unsere Begriffsbildung, unsere Urteilskraft und Vorsicht davor bewahren, daß wir zu Gefangenen falscher Welten werden. Der vorliegende Band hilft uns gerade dabei, dies zu vermeiden. Das sind wir nicht nur uns selbst, sondern auch anderen schuldig.

Венгерский спрут

Посткоммунистическое мафиозное государство

(Норан Либро, 2013)

Балинт Мадяр в 2001 г. в статье «Венгерский спрут – организованный надземный мир» писал о Фидесе, коррумпирующем все области жизни и разлагающем институциональную систему, точнее о мире, созданном им, где власть, действующая в рамках системы демократических институтов, мафиозными методами, с помощью государства проникает вглубь общества. В этой системе государство не является средством мафии, оно – сама мафия, которая бросает весь арсенал государственной власти на реализацию своих политических и экономических интересов.

Тогда многие оспаривали правильность нового понятийного подхода, ключевыми категориями которого были «организованный надземный мир», «государство, использующее методы мафии» и «приёмные члены политической семьи». Критики смотрели на эти категории как на метафоры, а не как на элементы целостного понятийного аппарата, описывающего систему. Провал Фидеса на выборах 2002 г. частично снял с повестки дня этот вопрос. Однако в 2010 г. Фидес получил в парламенте конституционное большинство в две трети голосов, что большей частью устранило институциональные ограничения власти. Вслед за партией и государство попало под господство единственного человека, который с тех пор применяет уже в рамках всего общества те методы принуждения к послушанию, которые сначала были опробованы им в рамках Фидеса.

Новые понятийные рамки для описания системы были восприняты как откровение значительной частью венгерской интеллигенции, занимающейся политологией, социологией и экономикой, вследствие чего возникла мысль воспользоваться этой плодотворной терминологией для интерпретации событий современной венгерской политики.

Настоящая тема, как и понятийные рамки, использованные для ее разработки, важны и актуальны не только для Венгрии, но и применительно к другим восточноевропейским странам, подверженным похожим авторитарным экспериментам, и, конечно, они могут способствовать осмыслению процессов, проходящих во многих странах, образовавшихся на территории бывшего СССР.

* * *

Балинт Мадьяр:

Во время смены режима формула перемен казалась ясной: от однопартийной диктатуры, которую характеризовала государственная монополия на частную собственность, мы перешли к многопартийной парламентарной демократии, основывающейся на частной собственности и рыночной экономике. Эта модель, образцом которой служат западные демократии, получила название либеральной демократии. Если система норм либеральных демократий повреждается, то в случае хорошо действующей демократии эти повреждения с большим или меньшим успехом исцеляются с помощью механизмов институционального контроля и разделения властей, таким образом, подобные «отклонения от нормы» не достигают критической массы, угрожающей всей системе в целом. Однако если эти отклонения от нормального функционирования либеральной демократии встречаются не только массово, но и воплощают главные ценности и цели правительства, то доминантные характеристики описывают уже новую систему.

Сейчас в Венгрии сложилось **посткоммунистическое мафиозное государство**. В этом выражении эпитет «посткоммунистическое» указывает на обстоятельства возникновения и исходные предпосылки этого государства, а эпитет «мафиозное» – на природу его функционирования. Процессы, начавшиеся во время первого правления Фидеса с 1998 по 2002 г. и развернувшиеся в полной мере с 2010 г., в наибольшей степени сродни тому, что происходит в большинстве государств на территории бывшего СССР. Однако, в отличие от этих государств, набирающий силу Фидес приближается к этой модели, характеризующейся **одновременной концентрацией власти и личного богатства**, кружным путем. В то время как в рамках посткоммунистических режимов бывших советских республик часть партийной элиты и элиты спецслужб естественным путем переросла в элиту, располагающую не только властью, но и богатством, Фидес, как прибывший позже, новый политический хищник, мог добиться такого положения только путём насильственной смены элиты. Больше того, для этого ему пришлось ликвидировать и систему институтов либеральной демократии. Большой вопрос: не начнутся ли процессы, подобные происходящим в Венгрии, и в других странах Центральной Восточной Европы?

Итак, в случае Венгрии идёт речь не просто об искаженной, урезанной демократии или о дефиците демократии, ведь в этом случае это все же была бы демократия, хотя и ограниченная. Однако система, которую можно охарактеризовать как мафиозное государство, не вмещается в традиционные рамки интерпретации, описывающей отношение между демократией и диктатурой. Это новое качество с четкой системной спецификой можно интерпретировать лишь в объяснительных рамках нового типа.

«**Система национального сотрудничества**» – не что иное, как осуществленная Фидесом система вассалитета и её насильственное распространение на всё

общество. Но почему мы можем говорить об **организованном наземном мире**, о мафиозном государстве? Потому что в то время как классическая мафия в виде организованного подпольного мира средствами непосредственного насилия вовлекает в круг своих интересов материальные блага, богатства, экономических деятелей, **венгерский спрут** достигает этого приобретением и присвоением политической власти, введением парламентских законов, отвечающих его требованиям и запросам его вассалов, сотрудничая с прокуратурой, налоговой инспекцией, полицией и службами безопасности. Вслед за конституционным путем юридическим путём создаются условия для насильственной смены элиты, для «законного» построения системы вассалитета, для новой национализации, необходимой за отсутствием пригодного для приватизации государственного имущества, для частичного вытеснения иностранцев с использованием идеологии национально-освободительной борьбы, для присвоения частных богатств, находящихся за пределами круга вассалов и для построения необходимой системы власти.

Модель посткоммунистического мафиозного государства стремится охватить всю систему в целом. Главным образом это характеризуется лежащей в основе всех поступков логикой расширения власти и обогащения, по которой одновременное наращивание политической власти и семейного имущества осуществляется с помощью мафиозной культуры, возведенной в ранг государственной политики, государственными средствами, с использованием монополии на насилие. В таком понимании мафиозное государство – не что иное, как приватизированная форма государства-паразита.

* * *

Издательство Норан берёт на себя издание сборника работ под редакцией и с предисловием Балинта Мадьяра, при участии соредактора Юлии Вашархеи. В этом сборнике делается попытка описания положения в современной Венгрии в описанных выше новых понятийных рамках. Авторы сборника – представители венгерской либеральной интеллигенции: экономисты, социологи, философы, юристы и журналисты-расследователи.

Содержание сборника:

Предисловие: Дёрдь Конрад: Изваяние общества

Балинт Мадьяр: Венгерский спрут – посткоммунистическое мафиозное государство

1. Системность и история индивидуальности

Иван Селени: Капитализм после коммунизма

Аттила Ара-Ковач: Живые картины и страшные видения

Жолт Петервари: Сеть неограниченной власти

Дёрдь Чепели: Ношеное платье мафиозного государства

2. Правовое государство в тисках государства-спрута

Золтан Флек: Право мафиозного государства

Ференц Кремер: Личная охрана во главе силовых структур

Петер Баранди – Иштван Бихари: Государственная организованная преступность

Тамаш Латтман: Бессилие Европы против отклонений посткоммунистических государств

3. Экономическая и социальная политика мафиозного государства.

Михай Лаки: Слабость сильных

Аттила Карой Шоош: Контрибуция посредством особых налогов: получение прибыли, популизм и вытеснение «чужих»

Иштван Чиллаг: Миссия: обогатиться

Андраш Бекер: ЗАО Орбан

Ева Вархеди: Банки мафиозного государства

Иван Майор: Снижение платы за коммунальные услуги и особые налоги в сетевых отраслях

Пал Юхас: Творящая историю глупость в венгерском аграрном вопросе

Валаж Кремер: Социальная картина мафиозного государства и социальная политика

4. Символическая культурная среда мафиозного государства

Дьёрдь Габор: Присвоенная божья страна

Андраш Бозоки: Семейный очаг – культура в плену у символической политики

Мария Вашархеи: Деятельность медиаспрута – отмывание денег и промывание мозгов

Мартон Козак: Футбол крёстного отца

Книгу предлагают:

Пал Завада (писатель): Авторы сборника с языковой изобретательностью вводят такие названия, как «новый политический хищник», «посткоммунистический венгерский спрут» или «приватизированная форма государства-паразита». Речь идет о том, что стало видным в полную величину – не пора ли нам наконец одержать победу?

Гати Чарльс (историк, политолог, профессор университета Джонса Гопкинса): После этой книги Запад не сможет смотреть на Восточную Центральную Европу так, как смотрел на нее раньше. Я надеюсь, что и за рубежом обратят внимание на эту новаторскую книгу.

Ференц Патаки (социопсихолог, член Венгерской академии наук): Мы в Венгрии являемся свидетелями того, что при сохранении потерявших содержание демократических форм бесконтрольная личная власть и обволакивающая её однопартийная система всё в большей степени подчиняют себе общество. Книга более чем захватывающая, она поучительна.

Имре Вереш (бывший конституционный судья, член Венгерской академии наук): Сборник Балинта Мадьяра и его соавторов в зависимости от нашего желания может считаться научно-популярным трудом или точным срезом венгерского общества и общей ситуации в Венгрии осенью 2013 г., сделанным лазерным ножом нейрохирурга. Итак, если вы хотите участвовать в выборах 2014 г., зная, «что почем», то издательство даёт вам в руки обязательную литературу.

Михай Вайда (философ, член Венгерской академии наук): Я предлагаю эту захватывающую книгу тем, кто мыслит не метафорами и аналогиями (то есть не мыслит), а хочет понять новое как действительно новое.

Дёрдь Конрад (писатель): Эта новая, прозорливая будапештская школа может существенно обновить мышление в сфере общественных наук.

Янош Полони (физик, член Венгерской академии наук): При интерпретации наших наблюдений лишь создание понятий, сила рассудка и предусмотрительность могут защитить нас от превращения в узников фальшивых миров. Этот сборник помогает нам избежать этого. Это наша обязанность не только перед самими собой, но и перед другими.

A kiadásért felel Kőrössi P. József
a Noran Libro Kiadó Kft. ügyvezető igazgatója
www.noranlibro.hu / kiado@noranlibro.hu
Korrektor Fogarasy Judit, Kovács Ildikó, Török Mária
Borítóterv Szabó Livia
Tördelés Gróf Levente

Készült a debreceni Kinizsi Nyomdában
Felelős vezető Bördős János ügyvezető igazgató